IHS

GASPARIS SANCTII CENTVMPVTEOLANI

E SOCIETATE IESV THEOLOGI,

IN COLLEGIO COMPLVTENSI *Sacrarum literarum Interpretis,*

COMMENTARII IN ACTVS Apostolorum.

Accessit Disputatio de Sancti Iacobi & Pauli Apostolorum in Hispaniam aduentu.

IN LVCEM NVNC PRIMVM editi, & accuratis Indicibus locupletati.

Cum Priuilegio Regis.

LVGDVNI
Apud Horatium Cardon
M.D.C.XVI.

EXCELLENTISSIMO PRINCIPI D. FRANCISCO DE MENDOZA, ALMIRANTI ARAGONIÆ, MARCHIONI de Guadaleste.

GASPAR SANCTIVS E Societate Iesu S. P. D.

COMMENTARIOS hosce in Apostolorum Acta, Disputationémque de Sancti Iacobi in Hispaniam aduentu in tuo nomine, Princeps excellentissime, apparere studeo, audacter fortasse: verùm nihil, vt reor, moliri videor alienum, vel à tua humanitate, qua neminem vnquam supplicem repulisti, vel à Patroni nomine, quod ad tuam fidem, atque tutelam, non modò facilem sternit viam, sed summum mihi ius, atque legitimum aditum vendicat, & munit. Cùm enim Collegij Societatis Iesu, quod Maria amita, & Catharina soror lectissimæ, atque Religiosissimæ fœminæ luculenter Compluti fundauerunt, Patronus sis, cuius est proprium collegiales curas, & conatus tueri, non immeritò videor, aut temerè ad tuam humanita-

tem,& patrocinium aſpirare, cùm vnus ſim ex eo Collegio, cui tu, niſi Patroni nomen abiicias, quod certè nunquam facies, fauere, & ne quid patiar indecorè prouidere debeas. Quare in tuum tibi ſinum, & patrocinium do hoc quodcumque eſt operis, quod ſanè pertenue eſt, cui nihil conciliat authoritatis parentis nomen obſcurum, & ignobile, quódque ſuo magno merito non cenſorum modò, ſed lectorum etiam iudicia ſubire metuat. Quæ interdum minùs æqua ſunt, & ſeuera magis, quàm ipſa & operis, & authoris tenuitas ſuſtinere poſſit. Hæc me ratio non excitauit ſolùm, ſed etiam acuit, vt tuæ tutelæ, & fidei meas curas, & labores committerem: neque enim putabam cùm alios tuo, imò verò noſtro iure defendendos ſuſcepiſſes, aſſumpto iampridem Collegij patrocinio, me à communi, iámque multis antea teſtimoniis probata fide fore repellendum. Hæc mihi cogitatio animos fecit, vt auderem; ſed fuêre quamplurima alia, quæ vt facerem non inuitarũt modò, ſed etiam compulerunt. Cùm enim Complutenſe Collegium in Ieſumontana domo ad declinandum æſtum, quem feruente Canicula, quaſi inductis de more literarum feriis, ſtudia laxantur, magno ſuo incommodo multorum annorum experientia nouit eſſe grauiſſimum, commodum haberet, atque ſalubre diuerticulum, in eo tu nobiſcum, non tam, credo, vt loci commoditatem, & ſalutarem captares auram, quàm vt tuam in Societatem beneuolentiam oſtenderes, aliquandiu diuerſatus eſt. Vbi quanto bonarum, atque ſacrarum literarum ſtudio flagrares, quàm plurima nobis præbuiſti, eáque non obſcura, neque vulgaria documenta. Nam cùm multas horas, eáſque interdum non admodùm opportunas in lectione ſacra poſuiſſes, nunquam tamẽ contigit, quantùm ſpectari licuit, aut defatigari te legendo,

gendo, aut audiendo ab aliis quicquam accepisse molestiæ. Quare si quando de rebus diuinis, sacrarúmque literarum arcanis incideret sermo, qui tibi nunquam importunus accidit, ita excitabas auidè sensus omnes, vt nihil præterea, aut curasse, aut nosse ætatis longo tempore videri potueris. Et ne quam vitæ partem, cùm tibi à publicis curis feriari licuit, inertem, aut otiosam abire paterêre, animum adiecisti ad laborem sanè tuo indefesso studio, atque ingenio peracri non indignum, obscurum, & implexum, tentatum à multis, neque, vt communis sensus est, à quoquam pro sua dignitate satis expeditum. Aggressus es de Christi generatione in caput 1. Matthæi commentationem, in qua res, & natura sua difficiles, & opinionum varietate confusas (in quibus magnorum scriptorum diu elaborarunt ingenia) sic explicas dilucidè, sic grauiter, & acutè probas, vt persuadeas, quod suadere vis, & nemini quicquam in posterum reliquisse videaris, quod ad tuas cogitationes, & curas possit accedere. Legi non semel vigilias tuas, & antelucanas operas, quas in eo argumento non modò patienter, sed etiam iucundè posuisti: neque in eo genere (nihil dabo gratiæ, nihil adulationi, quod abesse quàm longissimè debet à Religioso viro) in eo inquam genere nihil, meo iudicio, magis elaboratum, aut magis accuratè perfectum vidisse me recordor. Quod licèt magnum per se sit, probaríque ab omnibus, atque laudari debeat, sed eo magis est admirabile, quòd ab eo viro sit profectum, cuius animum & domesticæ curæ, quæ, si vnquam, eo rerum articulo fuerunt grauissimæ, & excelsi spiritus, quos in ingenuo pectore alit antiqui generis spectata nobilitas, à præclaro illo eruditionis sacræ, & pietatis pabulo abducere non potuerũt. Quis autem ignorat quàm se difficilè sanguis, qui He-

crum ei, qui ſacrum ingreditur, & Apoſtolicum viuendi genus, &, ſi ad ſtudia iam derelicta referre oculos tantiſper licet, Hiſpanorum ducem, & tot bellorum gloria præclarum, Iacobum nempe, de cuius apud Hiſpanos prædicatione diſputatio eſt, Hiſpanorum aliquando Duci, cuius in re bellica extant ab ætate nondum ſatis ad bellorum moleſtias confirmata, præclara monumenta. Sed, quod magis in præſentia vſui eſſe poteſt, non tam offero, quàm peto ab eo, qui in hoc rerum articulo diuino hoc, aut diuino ſimili dono cumulatus eſt, quo in hac vita homini mortali nihil auguſtius, nihil accidere poteſt excellentius, aut etiam meo iure à patrono exigo, & ſi fas eſt, lege cum eo agere, quem obſeruare debeo, contendo, vt in ſuum patrocinium, aut clientem, aut, ſi malit, ſupplicem recipiat, illúmque nouo hoc ad vetera addito beneficio in perpetuum deuinciat.

APPRO

APPROBATIO.

REgio iubente Senatu vidi, & accuratè, quantùm licuit, recognoui *Commentaria in Actus Apostolorum, cum Disputatione de Sanctorum Iacobi, Pauli, & Petri Apstolorum in Hispaniam aduentu, à sapientißimo, religiosißimoq́ Patre Gasparo Sanctio concinnata*: nihil verò in ipsis deprehendi quod Catholicam doctrinam, aut pietatem vel minimùm lędat, sed multa potiùs, & magna quę astruant, & illustrent. Imò in hoc genere Commentationis, in quo nil ferè ab antiquis, & recentioribus prætermissum, veteribus noua coniungens meritò sui desiderium prouocat, nec minùs accēdit rara animi modestia in pronunciandis sententiis, earumdem mira cohærentia, summa Interpretis dexteritate cum trilingui peritia, atque eruditione mirabili. Consonant denique hæc Commentaria aliis præclaris eiusdem authoris in Isaiam Prophetam non ita pridem editis. Censeo igitur vt etiam publica luce donentur ad magnum Ecclesiæ bonum. Matriti in Carmelitano Cœnobio 12. Augusti 1615.

I. FRANCISCVS A IESV DE XODAR.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunensi.

EGo Antonius Suffrenus Societatis IESV in Prouincia Lugdunensi Præpositus Prouincialis, Opus quod inscribitur, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate* IESV *Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Actus Apostolorum Commentarij, cum Disputatione de SS. Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu*, iuxta priuilegium eidem Societati à Regibus Christianissimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. & Ludouico XIII. nunc regnante, 14. Februarij 1611. concessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab hominibus nostræ Societatis compositos, absque Superiorum eius permisione imprimant, permitto HORATIO CARDON Lugdunēsi Bibliopolæ, vt ad sex primos annos imprimere, ac liberè diuendere posit. Datum Lugduni die 10. Aprilis 1616.

ANT. SVFFRENVS.

APPROBATIO.

IOANNES CLAVDIVS DEVILLE in sacra Theologia Magister, & in S.Pauli Lugdunensis Canonicus, & in hac Lugdunensi Diœcesi, à Domino Dionysio Simone de Marquemont Illustrissimo, & Reuerendissimo Archiepiscopo librorum Censor designatus: fidem facimus, nos *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate Iesu Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Actus Apostolorum Commentarios, cum Disputatione de SS.Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu* perlegisse, omniáque in illis iuxta orthodoxam Catholicæ Apostolicæ, ac Romanæ Ecclesiæ, & Sanctorum Patrum sanam doctrinam summa cum eruditione exponi. Lugduni apud S.Paulum Idib.Iulij 1616.

DEVILLE.

R.D.D.Thomæ de Meschatin la Faye huius libri imprimendi facultas.

THOMAS DE MESCHATIN LA FAYE, Comes, Canonicus, & Camerarius Ecclesiæ Lugdunensis, & Vicarius Generalis in Archiepiscopatu Lugdunensi: Opus inscriptum, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate Iesu Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Actus Apostolorum Commentarij, cum Disputatione de SS.Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu*, vt in lucem edatur facultatem concedo. Lugduni 3.Augusti 1616.

MESCHATIN LA FAYE.

CONCESSIO.

LIBRVM hunc, qui inscribitur, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate Iesu Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Acta Apostolorum Commentarij, cum disputatione de SS. Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu*: Ego Iacobus Daueyne Regis Procurator typis mandari, tum demum in lucem exponi consentio. Lugduni 4.Augusti 1616.

DAVEYNE.

LIBRVM hunc inscriptum, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate Iesu Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Acta Apostolorum Commentarij, cum Disputatione de SS.Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu*, ab HORATIO CARDON Bibliopola Lugdunensi in lucem dari permittimus: simul, ne quis citra factam ei ab ipso potestatem, denuò excudat, interdicimus. Datum Lugd.4. Augusti 1616.

SEVE.

Summa Priuilegij à Christianissimo Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarrę Regis auctoritate sancitum est, atque patentibus Literis cautum, ne quis in Regno suo, aliísve locis ditioni suę subiectis, intra proximos annos decem, à die impressionis primæ inchoandos, ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quouis modo, & ratione conetur librũ, qui inscribitur, *Gasparis Sanctij Centumputeolani è Societate IESV Theologi, in Collegio Complutensi sacrarum literarum interpretis, in Actus Apostolorũ Cõmentarij, cum Disputatione de SS. Iacobi, Pauli, & Petri Apostolorum in Hispaniam aduentu*, præter HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdunensem, aut illos, quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eâdem auctoritate Regiâ omnibus suis subditis, eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam, vbicumque fuerit, ad id agendum im-

INDEX

PRÆFATIO AD LECTOREM.

1\. AGGREDIOR opus, Lector optime, rerum gestarum varietate iucundum, argumento præclarum, stylo quidem nō sublimi, atque inflato, Apostolica tamen modestia, id est, suo proprio charactere insignitum, & maiori quadam arte perfectum. In quo occurret tibi passim quod propter vberem vtilitatem amare, propter suauitatem incredibilem regustare sępius, propter sanctitatem colere, propter maiestatem suspicere, propter euentus insperatos, & diuinæ potentiæ testes admirari etiam debeas. Hîc enim licet intueri Ecclesiæ nascentis incunabula, quæ iactata variè totius pene orbis conspiratione, diffudit se tamen, confirmauítque adeò feliciter, vt breui non admiratione tantùm, atque stupore regiones olim superstitioni, ac morum turpitudini deditas; sed etiā sui veneratione, religionéque compleuerit. In Euangeliis sanè fœcundissimum frumenti granum in terram cadens, ibíque mortuum contemplati sumus; in Actis tamē Apostolicis spectare iam licet, & admirari quomodo fructum iam parturiat, diffundátque in omnem partem cœlestes opes, atque delicias. Porrò, vt optimè Beda, Lucas, qui & egregius pictor, & artis medicæ peritissimus fuit, sic in describendis Actis vtrumque munus accuratè præstitit, ac feliciter, vt neque in pictore optimo artem, & ingenium, neque in præstanti Medico curam, & industriam requiras. Sic enim penicillum temperauit suum, vt virtutum omnium præclaram effigiem in Ecclesiæ nascentis primordiis, & eiusdem agitatæ priùs crudeliter, & surgētis postea mirabiliter formam expresserit. Et cùm variis vitiorum morbis vexata sit humana natura, horreátque, qua est vel mollitia, vel amentia, medicinæ acerbitatem, sic historiæ suauitati medicinæ commoditatem adiunxit, vt rerum ab Apostolis gestarum, quæ hîc verè Apostolico tractantur stylo, admiratio facile reddat, atque optabile, amari alioqui medicamenti poculum.

2\. Illud tamen alicui, qui in his Apostolicis Actibus parum versatus est, forsitan occurret, aut non adeò Apostolicam hanc historiam obscuram, vt luce commentationis indi-

geat, aut rei concionatoriæ non ita accommodatam, vt in illa plurimùm & laboris, & temporis ponendum sit. Huic ergo vel cogitationi, vel errori nobis occurrendum est, ne præiudicata hæc opinio, si cuiusquam animum occupauerit, aut properantem inhibeat, aut languentem, tardantémque premat. Aggredimur igitur, amice Lector, opus magna ex parte difficile, obscurum, & impeditum, eximiæ in omnem partem vtilitatis, quam tamen expediat ex abditis eruere, sicut è terræ visceribus aurum, aut è profundo pelago margaritas. Iucundum opus, sed interruptum interdùm salebris, in quibus superandis aliquid tibi, & operis, & moræ ponendum est, legi tamen, cognosci, tractaríque dignissimum. Probarem quidem hæc à me non tam audacter dici, quàm verè: sed facilè præstabit opus ipsum, vel in ipso primùm aditu, si paulo diligentiùs attendas. Ne tamen nihil dixisse videar, summam quandam capitum attingam potiùs strictim, & carptim, quàm persequar copiosè.

3. Obscurus hic liber.

Obscurum hoc opus esse diximus, & impeditum; mirum alicui forsan, atque paradoxon in historica narratione; sed omnino verum. Vt enim historia quæ gestorum ordinem aptè contexit, non obscura sit, verùm quæ argumentosa est, quæque non solùm gesta, sed etiam dicta, dictorúmque momenta tradit, & expendit, obscuritatis multùm habet, & negotij; & quo magis varia, sæpius in ea, ac diutiùs hærendum, magis laborandum, & sudandum est. Hæc autem historia, cùm viginti duas conciones insertas habeat; eásque omni eruditione non sacra solùm, sed etiam humana, & omni Christiana, atque aliena antiquitate refertas, explicanda, & illustranda sunt plurima, quæ in Psalmis, & Prophetis, & in toto tam Veteri, quàm Nouo Testamento tradita sunt. Neque parum laborandum est in ostendendo quàm illa aptè ad rem causæ, temporíque subiectam accommodentur: & quàm quæ ab Apostolis, Apostolicísque viris proposita sunt, cum ipso, vnde petita sunt, fonte consentiat. Quæ res ita torsit diu optima, atque acerrima, aliísque in rebus probatissima ingenia, vt ingenuè fateantur nescire se omnino aut accommodare quæstionem, aut cum locis aliis conciliare.

4. A paucis expositus

His addo: cùm in aliis Scripturæ locis explicandis, atque illustrandis Doctorum, atque Interpretum vigiliæ positæ sint, hîc tamen liber sic est ab antiquorum, sic à iuniorum commentatione nudus, vt paucos admodùm reperias, qui ad huius libri lucem aliquid opis, atque studij contulerint. Cur id acciderit non disputo; accidisse miror, miratur etiam Chrysostomus, & dolet tantum opus, támque præclarum, tam diuinum thesaurum in tenebris ita latuisse, vt an in natura rerum vnquam extiterit, complures ignorent. Aggressus est eius explicationem Chrysostomus accuratissimè, vt ipse statim in exordio fatetur, ac persecutus homiliis quinquaginta quinque; sed suo more: licèt enim accuratè Interpretis impleuerit munus, in eo tamen magis concionatorem agnoscas, quàm Interpretem. Ab eo sumpsit Oecumenius plurima eorum, quæ in breuissimos non tam Commentarios, quàm periochen contulit. Egit Beda fusiùs, secuti sunt Hugo, Dionysius, Caietanus, & Gagneius, omnes

nes sanè & bene, & acutè; secuti nostra ætate Salmeron, & qui in Apostolicam historiam, quoad temporum ordinem, & suorum Annalium plurimùm lucis attulit, Baronius: ad extremum luculenter, & copiosè è nostra Societate Ioannes Lorinus. Omnes sanè diligenter susceptas sibi partes expleuerunt: reliquerunt tamen nobis aliquid, quod si minùs illustrare, at certè tentare, & explorare possimus. In quo tamen illam adhibebimus moderationem, vt quæ aperta sunt, quæ, vt in historiis plerumque, satis multa occurrunt, illa aut libemus strictim, aut prætereamus omnino: si quæ autem occurrent salebræ, aut incidet nodus, quem extricare expediat, in his diutiùs immoremur. Ex quo fiet, vt opus longum, viginti octo capitibus diffusum, in quo totidem annorum gesta continentur, tractatione, & volumine breui complectamur.

5. Valdè vtilis ad mores.

De obscuritate, vt reor, satis, de vtilitate nonnihil dicẽdum. Et quidem huius operis cognitionem vtilissimam dico, siue mores informare velit aliquis suos, siue instituere, aut corrigere meditetur alienos. Nam hæc ego eodem ordine, ac numero pono: neque enim alia sunt, quibus sibi ipsi vim faciat in oratione priuata, ac tacita suæ salutis amans pius orator, quàm quę oratione eloquenti, ac publica ad populi salutem effundit concionator; qui nisi orator sit ad se, & concionator tacitus, orator ad alios, & concionator vtilis vix esse poterit. Quantùm verò subsidij sit ad vtramque salutem, & priuatam, & publicam in hoc libro, ostendit Chrysostomus hom. 1. in Act. *Hinc* (inquit) *non minùs nobis cõtingere poterit vtilitatis, quàm ex ipsis Euangeliis, tanta scatet philosophia, tanta abundat cùm omnium dogmatum rectitudine, tum præcipuè eorum, quæ de Spiritu sancto prodita sunt.* Docuit etiam Beda, qui Medicum optimum egisse Lucã tradit in his Apostolorum gestis. Sentit idem Hieronymus epistola 103. vbi docet non hanc nudam esse historiam nascentis Ecclesiæ, sed languentis animi præsentissimam medicinam, quæ noxios vitiorum humores ex animo depellat, & in virtutibus, quæ ipsius sanitas est, educat, & confirmet. An non confirmetur vacillans infirmorum fides, tot testimoniis, tot miraculis corroborata? tot oppugnata, neque tamen vllo modo debilitata machinis? Non inflammetur, & reuiuiscat frigida ab Aquilone, & tot iam modis, & partibus extincta charitas? Non spes, quæ in mediis fluctibus mergi, absorberi tristitiæ, ac desperationis barathro videbatur, reuocetur, ac vigeat ad illustria signa, quæ ad bene sperandum in his Apostolorum Actis excitauit diuina clementia? Quare sicut opus contra hæreses Epiphanius *Panarium* vocauit, id est, communem quandam officinam, seu arculam, vnde peti contra pestes illas medicamenta possint: & opus aliud inscripsit *Anchoratum*, quia animum æternæ salutis cupidum, & variis huius vitæ fluctibus iactatum confirmat, & regit: & alij aliis titulis ad præcipuos vitæ vsus accommodatis consignant, & cõmendant quos edidere libros. Quidã *Oplothecã*, & *Panopliã*: alij *Luminare*, *Pharũ*, *Candelabrum*, *Lucernam* appellant: sic hoc diuinum opus, propter incredibilem vsum contra noxias animi pestes, & lucem, quã rebus præfert non parum obscuris, si quis his omnibus nominibus indigeret, dixerit sanè quod aures eruditæ,

ac piæ neque respuant, neque fastidiant.

6\. Videbat hoc optimè eximius ille Ecclesiæ in sua propè infantia patronus, & ornator Constantinus, & re, & cognomento Magnus; qui cùm intelligeret vim habere maximam Sanctorum exempla, & eorum præcipuè, qui Spiritus sancti primitias accepêre, id est, Apostolorum, quorum Acta consecuturæ ætati recentia semper ac noua esse cupiebat, pro S. Petri sepulchro quatuor conflauit consecrauítq; ex pretiosa materia candelabra; totidem pro Pauli, vt legitur in Actis Syluestri tom. 1. Conciliorum; egregio sanè opere, atque exquisito, sed illustriori longè ornamento. Insculpsit namq; in ipsis Apostolorum Acta, hæc nimirum, quæ nos insculpere item molimur (optime Lector) aut certè renouare in tua memoria, vt qui sepulchra intueretur venerabundus, & supplex, recordaretur eorum, quæ Ecclesiæ Principes pro Christi causa & fecissent strenuè, & subiissent alacriter: videbat enim ille piç, atq; acutę mētis Imperator potentissimā esse rerū ab Apostolis gestarum memoriam, quæ ne eodem, quo corpora, sepelirētur tumulo, extare voluit in sepulchro eximium illud lucens, & ardēs, & quasi viuum rerum gestarum monumētum. Vt enim acutè Romanus Orator premēda tenebris esse dicebat ipsorum etiam Heroum pręclara facinora, nisi illa literarum lumē accēderit: sic magnus Imperator, ne Apostolorum Acta obliuione tegerentur, ac tenebris, accendenda putauit candelabrorū splendentiū fulgore, ac lumine. Addo his ego, sicut expressa in candelabris illis, quantūuis illustribus Apostolorum gesta, iacerēt nihilominus in tenebris, nisi Solis splendore illuminata, aut accensis ipsis candelabris proximè ab illis lucem acciperent. Sic etiam historia ipsa, quæ rerum gestarum lux quædam est, & candelabrum, nuncia vetustatis, & magistra vitæ, iaceret ipsa quoque in tenebris nisi euocaretur ad Solem, & lucem, id est, in hominum oculos; & si quid in ea obscuritatis est, & tenebrarum, Interpretum lux, & studiosorum diligentia depellat. Quod nos nunc tētamus, conatu vtinam non infelici.

Constantinus Acta hæc cælauit in candelabris.

7\. Neque ad mores solùm, munúsq; concionatorium hoc opus vtile, sed ad scholarum etiam vsum, & Theologorum quæstiones pressas, & argutas; sed maximè ad ineundas cum hæreticis huius ætatis controuersias, ac pugnas vtilissimum. Ex hoc libro argumenta grauissima ad confirmandam Pontificis, & Conciliorum authoritatem, Sacramentorum antiquitatem, & vim, Sanctorum venerationem, & patrocinium hauriuntur: sicut ex hoc libro, sicunde maximè Caluinus, & Beza, & alia hæreticorum monstra multa ad oppugnandam Catholicæ Religionis arcem arma sumpserunt; quem conati sunt explicare accuratiùs, atque prolixiùs, quàm vllam aliam Noui Testamenti partem; seu quia hunc Scripturæ librum à paucioribus expositum, aut minùs accuratè discussum, seu quia ad suos errores, si non verè, in veritatis tamen speciem, & fucum ornandos, confirmandósque suppetere sibi aliquam argumentorum vmbram existimabant. Quare (quod in nullo alio libro neque tam sæpe, neque tam callidè, neq; tam audacter, atq; impudēter, audacissimi in omnibus, atque impudentissimi fecerunt hæretici, vt satis in suis in Acta Antidotis ostendit Stapletonus) hinc plurima vel ad suorum errorum

Contra hæreses.

patro

patrocinium, vel ad Catholicæ veritatis oppugnationem assumunt: neque quicquam omittunt quod ad suam impietatem fouendam quoquo modo aut trahi, aut torqueri, aut inuerti posse putent. Vt ergo hinc exprompsit Caluinus, & eius perfidiæ administri, atque asseclæ, quo falsam, & adumbratam veritatis speciem suis erroribus prætexant; sic ex eodem loco Catholicis propugnatoribus vera licebit, & solida fundamenta promere, quibus simulatam illam, aut somniorum, aut somniantium aciem debilitent, ac sternant. Quare possis iure hanc appellare arcem contra tumultuantem prædonũ, ac seditiosorum turbam, contra languentes, & irritos conatus, contra vim emortuã, quam adhibent pietatis hostes ex alieno planè armamentario, non suo. Quæ hinc arma contra Ecclesiam hæretici petunt, eadem ex eorum manibus à Catholicis extorta iugulabunt potiùs fures, quàm legitimis possessoribus vulnus infligent.

8. Auctor Lucas, qui alibi dictus Lucius.

Hæc de Opere toto. De Auctore nemo dubitat quin fuerit Lucas, ille idem qui Euangelium scripsit: nam ipse statim se in ipso principio prodit. *Primùm quidem* (inquit) *sermonem feci, ô Theophilè, de omnibus, quæ cœpit Iesus facere, & docere:* nisi quisquam eò veniat insaniæ, vt cõscripti Euangelij laude fraudare etiã velit Lucam. Hoc verò dubium, an Lucas ille sit qui ad Roman. c. 6. vocatur Lucius. *Salutat vos*, inquit Paulus, *Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei.* Negat Baronius in additionibus ad Martyrologium 18. die Octobris, & die 22. Aprilis, & putat colligi ex Menologio, in quo Lucius quidam Christi Discipulus reperitur eodem Aprilis die. Sed mutauit postea sententiam 1. tomo Annal. anno Christi 48. Mihi verisimile est eundem esse qui ibi Lucius, & qui alibi sæpe vocatur Lucas. Huius sententiæ aliquos fuisse scribit Origenes in caput 16. ad Romanos. Tenet Lyra, & Salmeron in eundem locum. Neque profectò videtur verisimile, cùm tot Pauli discipuli, ac socij in extrema ad Romanos epistola nominentur, qui tunc erant Corinthi, vnde data est epistola, prætermittendum fuisse Lucam indiuiduum Pauli comitem, vt appellat Hieronymus, qui eodem erat tempore Corinthi, vt ex Act. cap. 16. & cap. 20. planum fit, qui assiduam, longam, ac strenuam operam cum Paulo nauauit Euangelio; cuius etiam nomine cum aliis plurimis salutat Philemonem.

Neque incommodat huic sententiæ, quòd Lucas genere Antiochenus erat, &, vt eius scripta indicant, Græci sermonis peritissimus; illi verò, qui ibi nominantur, Hebræi esse videntur; quia Pauli cognati: nam & Hebræi, maximè qui cum externis agerent, non minùs erant Græcæ linguæ periti, quàm qui genere Græci: imò qui inter Hebræos egerunt, qui parum cultioris essent ingenij, Græci sermonis elegantia non erant Græcis ipsis inferiores. Cui rei argumento esse poterunt, vt alios omittam, Iosephus, & Philo, qui cum elegantissimo simul, ac grauissimo Græcorum componi possunt. At vnde, dices, Antiochenus Lucas Paulo cognatus, cùm hic Tharsi Ciliciæ, ille Antiochiæ natus sit? At vnde, dicam ego, Timotheus Derbensis, & Iason Thessalonicensis, & Sosipater Beroënsis Tharsensi Paulo sanguinis societate coniuncti? Sanè cognati, si Iudæi: sic enim Iudæos, & Israëlitas appellat Paulus ad Rom. 9. *Optabam*, ait, *ipse*

anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm carnem, qui sunt Israëlitæ. At Lucam ex Hebræis esse facilè sibi persuadebit, qui legerit apud Iosephum lib. 1. cõtra Appionem, magna multitudine Iudæos à Seleuco Rege ciuitate Antiochena donatos, & in eiusdem iuris societatem ascriptos; quæ, vt reor, aliqua causa fuit, cur Petrus tam diu Antiochiæ moratus fuerit, atque ibi Apostolicæ Cathedræ oracula locauerit. Is verò Hebræorum numerus fuit Antiochiæ, atq; ea authoritas, vt excisis Hierosolymis, malè vbicunque locorum acceptis, iactatísque Iudæis, contra ipsos tamen Antiocheni, licèt in eos animati pessimè, nihil moliri, neque potuerint, neque ausi fuerint, vt tradit Iosephus lib. 2. de bello cap. 26. Fuit quidem alius Lucius, de quo Actor. c. 13. qui Cyrenensis appellatur, fortasse vt ab alio Lucio Antiocheno distinguatur; quem nos Lucam esse dicimus.

10. Cur qui alibi Lucas, alibi vocatus Lucius.

Sed cur qui toties à Paulo dictus est Lucas, hîc voce à priori forma nonnihil inflexa Lucius vocatur? An quia ad Romanos scribit, & ideo ad Latinorum normam Græcam vocem inflexit, sicut Lucas ipse eum, qui suæ gentis idiomate *Saul* dicebatur, alio flexu reddidit *Saulum*? Et sanè dubium non est, & cõmunis est certè omnium pene Interpretum sententia, quem Paulus 2. Cor. 1. & 1. Thessalonic. 1. Syluanum vocat, esse illum, qui sæpiùs in Actis nominatur Sylas. Ita Hieronymus epist. 143. in fine. Haimo, Lyra, Caietanus, & alij plures: licèt contrarium sentiat Dorotheus in synopsi, & Hippolytus martyr lib. de 72. Discipulis. In quo nomine optimè expressa est prioris nominis vis, & significatio; nam ὕλη, à qua Sylas vocatus est, *syluam* significat, vulgato Latinorum more, qui spiritum crassum Græcorum in *S.* commutant, vt ὑπὲρ, *super*, ὗς, *sus*, ἕρπω, *serpo*, ἕρπυλλον, *serpyllum*. Vnde aptè eadem significatione, & notatione nominis, licèt diuersa forma, qui alibi Sylas, Syluanus alibi vocatur. Ad hunc ergo modum qui alibi Lucas, alibi Lucius, non eodem flexu, eadem tamẽ significatione dicitur. Vsurpari autem sæpe in Scriptura notationem, aut significationem nominis pro nomine ipso docuimus in nostris Commentariis in Cant. in illud c. 6. *Suauis, & decora.* Neque id alienũ est à classicorum Latinorum vsu, mutare in nominibus propriis sonũ, modò sensus maneat: nam Suetonius in Othone c. 10. patrem suũ tradit vocatum esse *Suetonium Lenem*; ille verò se ipsum eadẽ significatione pro Leni, *Tranquillum* appellat.

Sylas, idẽ qui Syluanus.

11. Cur Acta scripta.

De Auctore satis multa; de causa cur opus hoc scripserit, pauca præmittenda. Et inter alias eam quoque grauem esse puto, quam in causa simili ipse proposuit in Euangelicæ historiæ Præfatione: quia nimirum multi aggressi sunt historiæ prodere Seruatoris gesta, & in his multa non solùm quæ aliena ab historica fide, sed etiam quæ cum pietate, atque Euangelij dignitate pugnarét. Quẽadmodum cùm esset Romæ Paulus, conati sunt plurimi Euangelio detrahere, dũ simulant sibi studio esse rem promouere Christianam, vt ad Philip. 1. scribit idem Paulus. *Quidam*, inquit, *verbum Dei annunciant per inuidiam, & contentionem, quidam non syncerè, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.* Ex quibus fit plusquam verisimile, multa eos affinxisse veritati, quibus in odium Euangelium traherent; multa incautè, atque immaturè iactasse, propter

pter quæ Imperator inuisum habe-ret, atque suspectum Christianum nomen. Quod vrebat multo magis Apostolum, quàm inimicorũ acerba odia, quàm vincula, & plagæ, quàm viarum, nauigationúmque pericula. Quare oratoria gradatione cùm dixisset 2. Cor. c. 11. subiisse se terræ, marísque pericula, itémque à genere, & gentibus, & plurima, & grauia; ad extremum adhibuit id quod censebat longè grauius, *periculis in falsis fratribus*. Quia videbat pati duriùs Christanã Religionem ab iis, qui simulatione, vel opinione sanctitatis propiores essent, quàm qui aperta vi, & quasi collatis signis illam oppugnarent. Vt ergo multi oratione, aut familiari congressu, aut Euangelio, aut Euangelij præconibus inuidiam conflabant, sic etiam multi scriptis aut tenebras offundere Euangelij luci, aut fidei puritati sordes allinere moliebantur. Scripserunt sanè Euangelia plurimi, quæ latè iam dispersa multis in locis publicè legebantur. Aliud secundùm Petrum, aliud secundùm Thomam, aliud secundùm Mathiam, aliud secundùm 12. Apostolos, aliud secundùm Ægyptios ferebatur. Sua quoque Euangelia Cerinthus, & Merinthus, Apelles, & Basilides, & alij, quos Ambrosius, Origenes, Theophylactus, & Beda referunt in Lucæ Præfatione, & Eusebius lib. 3. hist. cap. 19. Epiphanius hæresi 51. prodiderunt.

Euangelia à multis scripta.

12. Varia Christianorũ nomina.

Fuit hoc antiquis temporibus vsitatum, vt qui vellent aut suis sordibus, & flagitiis honestatem prætẽdere, aut alienis virtutibus, & laudibus insidiosè detrahere, eorum sibi speciem, aut habitum assumerent, quibus aut videri similes, aut quorũ obscurare gloriã nitebantur. Horũ consiliis, & quondã Apostoli, & deinde ad Apostolorũ exẽplũ variis rationibus occurrerunt Patres. Dicebantur olim, qui Christi fidem amplectebantur, discipuli; & tunc, vt inquit Athanasius disputatione contra Arianos, nouorum dogmatum auctores doctrinæ obuiantes Apostolicæ, suos quoque sectatores discipulos vocabant. Neque vlla erat nominis discretio inter veros, falsósq; discipulos, siue Christi, siue Dosithei, siue Iudæ; & se omnes Ecclesię filios esse fatebãtur. Tunc itaque Apostoli, cùm durã plagam infligi cernerẽt Christianæ existimationi, ac nomini, quæ in principio nascentis Ecclesiæ non poterat non esse grauissima, conuenientes Antiochiæ, vt Christi sectatores à vocabuli communitate secernerent; non iam *discipulos*, sicut Iudas, & Dositheus, & quidam Ioannes discipulos appellabant suos, sed noua appellatione *Christianos* vocauerunt. Ita pene Athanasius. Neque tamen omnino ea ratione cautũ fuit Christiani nominis sanctitati. Nam nõ multo pòst, vt tradit Epiphanius hæresi 27. Euseb. lib. 4. hist. c. 7. & 8. Iustinus in colloquio cum Tryphone, Carpocras quidã, seu Carpocrates nefariæ cuiusdã hæresis inuẽtor discipulos suos appellauit Christianos, *qui*, vt verbis vtar Epiphanij, *à Satana subornati, atque producti sunt in opprobrium, atque scandalum Ecclesiæ.* Vt populi quos Christianorum sanctitas ad Ecclesiam vocabat, veram prædicationem propter illorum nefaria facta, & incomparabilẽ improbitatem auersentur; cùm ex illorum turpitudine, ac sordibus fideliũ mores, & instituta metiantur. His tamen aliis modis occursum est, quod in præsentia omitto, vt ad instituta redeam.

13. Acta Apost. à multis scripta.

Vt ergo fictitiis quibusdã Euangeliis, aut stupidæ, aut malè sanæ mẽtis

homines vero detrahere Euangelio tentarunt, & aſſumpto Diſcipulorũ, aut Chriſtianorum nomine obſcurare Sanctorum exiſtimationem, ſic etiam alij non minùs aut ſtupidè, aut impiè confictis de Apoſtolorum vita, & prædicatione non tam Actis, quàm fabulis, Apoſtolico nomine prorſus indignis, vera Apoſtolorum geſta omni memoria, æternitatéque digniſſima, aut ſuggillare, aut in dubium vocare voluerunt: quorum numerus neque exiguus fuit, neque ignotus. Gelaſius in Concilio Romano de libris apocryphis repudiat, & damnat Actus, nomine Andreæ, Actus nomine Thomæ, Actus nomine Philippi, Actus Pauli, & Zeclæ. De his, atque aliis eiuſdem fidei Actibus Innocentius epiſt. 3. ad Exuperium ſic ſcribit. *Cætera quæ ſub nomine Mathiæ, ſiue Iacobi minoris, vel ſub nomine Petri, & Ioannis, quæ à quodam Leucio ſcripta ſunt, vel ſub nomine Andreæ, quæ ab Hexocaride, & Leonide Philoſophis, & ſub nomine Thomæ, & ſi qua ſunt alia, non ſolùm eſſe repudianda; verùm etiam noueris eſſe damnanda.* Fuiſſe autem hunc Leucium ſecta Manichæum, atque Actus Apoſtolorum ſcripſiſſe refert Auguſt. de fide contra Manichæos cap. 4. & cap. 38. Meminit etiam Epiphanius libri cuiuſdam Marcionis, quem ille *Apoſtolicum* inſcripſerat, hæreſi 43. Hæc autem eo conſilio videntur à noſtræ Religionis hoſtibus conficta, vt veris Actibus fidem aut eriperent, aut eleuarent, aut inuidiam conflarent apud ignaros Apoſtolico nomini; quorum aliqua ſcripta videntur, antequam Lucas hæc Acta ſcriberet, ſicut & Euangelia alia priùs ſcripta ſunt, quàm Lucas ederet ſuum. Sicut ergo Lucas Pauli conſilio, ne quis error in Eccleſiæ principio, aut alienior opinio poſterorum animos imbueret, ſcripturæ mandauit Euangelium, vt vero ac cœleſti lumine depelleret tenebras hiſtoriæ offuſas Euangelicæ: ſic vt Apoſtolicum nomen, & geſta vendicaret ab inuidia, Apoſtolorum Acta monumentis prodidit. Eſt autem ſatis veriſimile, Iudæos illos, qui variis in locis Paulum hoſtili animo inſecuti fuerant, & quorum ſtudio vinctus Romæ tenebatur, quando hæc à Luca prodita ſunt, diſſeminaſſe multa de Pauli prædicatione, ac moribus, vt alibi ſæpe fecerant, & de aliorum Apoſtolorũ vitæ, doctrinæque rationibus, quæ licèt falſa, magno tamen impedimẽto eſſe poterant rei Euangelicæ. Horum ergo mendaciis, & quæ inde timeri poterant, incommodis occurrit Apoſtolorum hiſtoria à Luca conſcripta.

14. Acta hęc à quibuſdam contaminata.

Neque tamen opus hoc immune fuit, ac liberum ab hoſtium Chriſtiani nominis calumnia, neque illo tantùm modo, de quo antea, inſidiatus eſt canonicæ veritati mendacij pater Diabolus, dum cõmentitia cum veris, apocrypha ſcripta cũ canonicis ex aduerſo cõponit; ſed etiã illud non minùs inſidioſè, & callidè, quàm pernicioſè excogitauit, vt Scripturæ ſacræ ac canonicę à Chriſtiana pietate, ac Religione aliena quędam admiſceret, id eſt, rebus puriſſimis, ac diuinum aliquid ſpirantibus exoticas ſordes, & peregrinum ſpiritum afflaret. Vt enim tradit Epiphanius hæreſi 30. Ebionei Apoſtolicis Actibus ſcriptis à Luca plurima non ſolùm falſa, ſed etiam impia, atque contumelioſa inſeruerunt. Et Hieronymus de ſcriptoribus Eccleſiaſticis refert, hunc librum quondam fuiſſe corruptum à presbytero quodam Aſiatico, qui geſtis à Luca proditis periodos

dos Pauli, ac Zeclæ, & totam baptizati Leonis fabulam inseruit.

15. Cur liber inscriptus Acta Apost.

Hæc de causa vna è multis scribendorum Actuum; de titulo nunc aliquà paucis. *Acta Apostolorum.* Occurrit primùm quàm aliter longè Spiritus sanctus suos libros inscribat, quàm profani scriptores, qui inanibus titulis, & grande aliquid sonantibus commendatum putant, & probatum iri lectori opus à sententiarum momentis, & ab omni fortasse mente vacuum. Ecquid modestius, atq; simplicius eximio huic operi præfigi potuit? De *Actorum* nomine nihil est quod dicam nouum, aut exquisitum; de *Apostolorum* dicam aliquid fortasse non omnibus cognitum. Ego quidem sic existimo Apostolorum nomen, quo sensu vocati sunt à Christo duodecim illi, quos ad Euangelij opus ex omnibus elegit, non esse nouum; sed iampridem vsitatum inter Hebræos. Vt enim Epiphanius hæresi 30. refert non longè à principio, Apostoli magno loco erant apud Hebræos, & Pōtificiæ dignitati proximi: sic enim ille de Iosepho quodam Iudæo, ad fidem cōuerso. *Hic Iosephus* (inquit) *inter dignitate præstantes viros apud ipsos connumeratus erat. Sunt autem hi post Patriarcham, Apostoli appellati: assidéntque Patriarchæ, & cum ipso sæpe assiduè, in nocte, ac die degunt, consulendi gratiâ, & vt referant ad ipsum ea, quæ sunt in lege.* Hi verò, vt videtur posse colligi ex Codice Theodosiano tit. 14. de Iudæis, vt bene coniectat Baronius 1. tomo Annal. anno 32. à Pontifice summo legabantur ad Synagogas tunc ad exigendū certo tempore collectam ad sacros vsus; & vt explorarent quid secundū legem, & quid secus fieret, vt alios in ordinem, atque officium reducerēt, alios in ordine, atque officio continerent, & tandem Patriarchali, seu Pontificio nomine aliquid instituerent, quos nunc forensi, seu curiali vocabulo *Commissarios* appellare licet, seu *Legatos à latere*. Apostolos quoque vocari qui à Principibus epistolia, seu mandata deferunt, aut etiam à Magistratibus, & Synagoga, docet Oecumenius in c. 28. Actuum, & in prooemio epist. ad Romanos. *Ad hoc vsque tempus* (inquit) *moris est Iudæis Apostolos appellare illos, qui quotidiana epistolia ab ipsorum Magistratibus deferunt.* Sic in epist. ad Romanos: in cap. verò 28. Actuum dicit, *à Principibus.* Horum & nomen, & munus ad Theodosij tempora durasse argumento est, quod Theodosiano Edicto cautū fuit, ne vllus esset aut vsus, aut potestas eius nominis. Nam eo etiam tempore in sua qualicunque Republica eiusmodi Apostoli mittebantur à suo Patriarcha ad exigendam pecuniam à singulis Synagogis, quam ad eundem reportarent.

16. Apostoli nomen antiquius Euangelio.

Quid propriè Apostolus, & Episcopus

17. Hi etiam, vt suspicor, Episcopi videntur esse dicti, quia Speculatores, & Visitatores erant. Quare qui Apostolus erat Iudas, idē Episcopus dicitur Actuū 1. *& Episcopatum eius accipiat alter.* Ex horum numero videtur fuisse Paulus, qui acceptis à Pontifice literis legatus est, vt publica potestate communi causæ, vt ipse existimabat, subueniret, & Christi sectatores vinctos perduceret in Ierusalem.

Paulus priùs Apostolus Synagogæ.

Neque cōtrà facit quod cap. 7. Actor. dicatur *adolescens*: & cap. 18. *conficiendorum tabernaculorum artifex*; quia, vt illis dicemus locis, adolescens erat non tam ætate, quàm audacia, & spiritu; & qui legi studebant, in Iudæorum scholis artem aliquam ediscere cogebantur.

18. Sed qui Apostolus fuerat priùs Synagogæ contra Christum, factus est ipsius Christi beneficio

in medio curſu, atque conatu Apoſtolus Chriſti contra Synagogam. Et quidem fuiſſe hoc nomen antiquius Euangelio Chriſtus ipſe indicat Ioan. 13 *Non eſt ſeruus,* inquit, *maior domino ſuo, neque Apoſtolus maior eſt eo, qui miſit illum.* vbi ſine dubio ſimilitudo ab antiquiori magiſtratu. ſiue miniſterio ſumpta eſt. Neque de ſuis nunc Apoſtolis ad ſuos Apoſtolos loquitur Chriſtus: ſicut enim ſimilitudinem à ſeruis ſumit: ſic ſumit ab Apoſtolis. At ſeruos nunquam diſcipulos ſuos appellauit Chriſtus, ergo neque nunc illos vocat Apoſtolos. Sunt ergo Apoſtoli, qui ab alio cum poteſtate vicaria quoquam mittuntur, quíque ita rem adminiſtrant ſibi creditam, vt aliorum nomen interponant, quia illam obeunt non tam ſuo, quàm alieno nomine. De his Hieronymus bene in Commentariis Epiſt. ad Galat. ſtatim in principio. Vbi primùm dicit id quod de Apoſtolis à Iudęorum Patriarcha mittendis ex Epiphanio adduximus. Deinde ideo Paulum Epiſt. ad Galat. præfigere. *Paulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum,* &c. Et idem dicendum eſt de alio titulo ab eodem pręponi ſolito. *Paulus Apoſtolus Ieſu Chriſti:* ne quis exiſtimaret Apoſtolum ſe hominum eſſe, ex eorum ordine, qui à ſummo Sacerdote mitti ſolent, qualis ipſe, vt diximus, antè fuerat: ne quis ipſũ crederet priorem Apoſtolatum adhuc obire. Ait deinde, *Apoſtolum,* proprium eſſe Hebræorum vocabulum, & ex Hebræorum ſententia quoſdam eſſe viros ſanctos, qui & Prophetæ, & Apoſtoli ſint; alios verò qui tantùm Prophetæ. In priori gradu ponit Moyſem, qui Dei Apoſtolus vocari potuit, quia Dei nomine, & quaſi cum vicaria poteſtate ad Pharaonem miſſus eſt. Id enim ſignificat illud Exod. cap. 7. *Ecce conſtitui te Deum Pharonis;* & ideo tanquam Deus, Dei certè nomine loquebatur ad Pharaonem, in cuius ore ſæpius illud. *Hæc dicit Dominus.* Idem de Iſaia, & Ioanne Baptiſta ſentit, quia à Deo *miſsi* dicũtur: quod ſignificat ipſum nomen *Apoſtoli.* Eadem ratione Chriſtus, quia miſſus à Patre, eadem ſignificatione Apoſtolus à Paulo dictus eſt ad Heb. 3. *Vnde fratres ſancti vocationis cœleſtis participes cõſiderate Apoſtolum, & Pontificem confeſſionis noſtræ Ieſum, qui fidelis eſt ei, qui fecit illum;* nempe Apoſtolum. Quare Chriſtus ipſe non ſemel dixit ſe miſſum eſſe in nomine Patris ſui. Quod nomen & Chriſto, & Moyſi conuenire tradit S. Thomas in caput 3. ad Hebr. qui ideo putat Chriſtum *Apoſtolum* vocari, atque *Pontificem,* vt cũ Moyſe, atque Aarone, altero Apoſtolo, altero Pontifice comparetur.

Ad Galat. 1.

Ad Heb. 9.

19. Cùm autem omnes, qui primi, & cum poteſtate mittuntur in aliquam regionem Euangelij gratiâ, dicantur Apoſtoli, quemadmodum ad Philip. 2. Epaphroditus Philippenſium, & communiter iam Dionyſius Gallorum, Bonifacius Anglorum, Germanorum Maternus, & B. Franciſcus Xauerius ex noſtra Societate Iaponiorum, & totius Orientis, vocantur Apoſtoli; hîc tamen de aliis, qui altiori quodam modo Apoſtoli dicuntur, ſermo eſt, quibus à Chriſto id negotij datum eſt, vt piſcatores hominum fierent, qui in totum orbẽ diſperſi Euangelij causâ, non vulgaribus donis, ſed eximiis ad illud munus ſanctè, atque vtiliter obeundum inſtructi ſunt: dono nempe linguarum, ligandi, atque ſoluendi poteſtate, virtute ſignorum ad confirmandum ea, quæ populis tradidiſſent.

Apoſtoli, aut viri Apoſtolici munus.

sent. Hi verò duodecim sunt, & cum his Paulus, & Barnabas, quorum si quis velit vitæ, vel instituti, seu cursus formam intueri, explicat optimè locus ille Canticor. 4. iuxta Gregor. Nysseni, & Philonis Carpathij explicationem, qui illum de Apostolorũ cursu, ac ministerio accipiunt. *Emissiones tuæ Paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus, cypri cum nardo.* Vbi si *emissiones*, quæ Græcè ibi ἀποστολαί, *dona* significent *missilia*, qualia ab sponso in geniali, atq; triumphali pompa sparguntur, dona sunt Apostoli à liberalissimo, atque indulgentissimo sponso in Ecclesiam collata. An non singulare beneficium salem sparsisse in terram, qui condiret amara, seruaret putria, fluxa, & tabi iam affinia vendicaret à sanie? An non eximium beneficium Solem misisse, qui tenebras fugaret, viam ostenderet, insidias proderet? Quòd si *emissiones* rami sunt, & propagines, quæ à stipite funduntur, Apostoli profectò sunt propagines mirificæ à Christo tanquam à stipite in totum orbem diffusæ; quæ ita sese in diuersa longissimo quodam explicãt tractu, vt tamen nunquam à trunco recedant. *Ego*, inquit, Christus, *sum vitis, vos palmites*; qui ideo vsque adeò vberes pepererunt fructus, quia in vite manserunt. Si verò, quod mihi verisimilius est, ibi, *emissiones*, odores sunt, & halitus, quos emittit Paradisus, & aspirat Christus; an non Apostoli Christi odor? an non per Apostolos Christus anhelat? an non per Apostolos Christus afflat, inhalátque quocunque aspirat vitalis Auster, suauitatem cœlestem? *Christi*, inquit Paulus, *bonus odor sumus.* Odor, inquam, nardi, ac cypri, aloës, & myrrhæ, fistulæ, & cinnamomi: id enim olet mysticè Nazarenus, id est, floridus Iesus. Est ergo optima Apostolorum descriptio. Pulchra Christi dona in orbem dispersa, à Christo, id est, à nobilissima stirpe longè, ac latè diffusæ, neque tamen ab illa auulsæ propagines. Odor Christi, quia neque illorum sermo, atque incessus, neq; sensus intimus, neque vlla ad extremum cogitatio quicquam aut olet, aut spirat nisi Christum.

Nobis ergo ineundus est Paradisus quidam, cuius ἀποστολαί, id est, *emissiones*, in omnem partem, vsúmque mirabiles, dum Acta hæc Apostolorum ingredimur; capiendus vitalis quidam, ac cœlestis odor, dum ad Christũ in Apostolis aspirantem accedimus. Cùm autem in his Actis multus de Paulo sermo sit: & de aduentu Iacobi in Hispaniã, sumpta ex hoc libro conjectura, aliqui dubitare cœperint, alij eò progressi sint, vt omnino negẽt, probãdũ mihi existimaui, quàm sint illorum rationes infirmæ, quàm leues cõiecturæ. Ideo de duorũ horum Apostolorum in Hispaniam aduentu ad extremum disputationem adiunximus. Faxit vtinam Deus, cuius voluntatem, ac gloriam nostri hi qualescunque conatus intuentur, vt quorum labores, ac studia in hoc opere inuestigare, atque illustrare commentatione cõtendimus, eosdem in hoc cursu Magistros, ac Patronos, & ad cœlestem patriam eosdem in præsentia duces, & deinde consortes habeamus.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT PRIMVM.

1 *PRIMVM quidem sermonem feci de omnibus ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere, & docere* 2 ** vsque in diem, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est:* 3 ** quibus & præbuit seipsum viuum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.* 4 ** Et conuescens, præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis (inquit) per os meum:* 5 ** quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.* 6 ** Igitur qui conuenerant, interrogabant eum, dicentes: Domine si in tempore hoc restitues regnum Israël?* 7 ** Dixit autem eis. Non est vestrûm nosse tempora, vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate:* 8 ** sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.* 9 ** Et cùm hæc dixisset, videntibus illis, eleuatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.* 10 ** Cumque intuerentur in cælum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis,* 11 ** qui & dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.* 12 ** Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur*

vocatur Olíueti, qui est iuxta Ierusalem, sabbati habens iter.
** Et cùm introissent in cœnaculum, ascenderunt vbi manebant Petrus, & Ioannes, Iacobus, & Andreas, Philippus, & Thomas, Bartholomæus, & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi. * hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus, & Maria matre Iesu, & fratribus eius. * In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba hominum simul, ferè centum viginti.) * Viri fratres, oportet impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid de Iuda, qui fuit dux eorum, qui comprehenderunt Iesum: * qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius. * Et hic quidem possedit agrum de mercede iniquitatis, & suspensus crepuit medius: & diffusa sunt omnia viscera eius. * Et notum factum est omnibus habitantibus Ierusalem, ita vt appellaretur ager ille, lingua eorum, Haceldama, hoc est, ager sanguinis. * Scriptum est enim in libro Psalmorum: Fiat commoratio eorum deserta, & non sit qui inhabitet in ea: & episcopatum eius accipiat alter. * Oportet ergo ex his viris, qui nobiscum sunt congregati in omni tempore, quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus, * incipiens à baptismate Ioannis vsque in diem, qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis. * Et statuerunt duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus: & Mathiam. * Et orantes dixerunt: Tu Domine, qui corda nosti omnium, ostēde quem elegeris ex his duobus vnum * accipere locum ministerij huius, & apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas, vt abiret in locum suum. * Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Mathiam, & annumeratus est cum vndecim Apostolis.*

13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26

IN CAPVT PRIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Verſ. 1. PRimùm quidem ſermonem feci de omnibus.] Scripſerat Euāgelium Lucas ad Chriſti vſque glorioſam Aſcenſionem, id eſt, quæ Chriſtus & fecit, & docuit: his enim duobus hiſtoria continetur Euangelica. Facta conſtant miraculis, exemplis, & rebus aut geſtis, aut toleratis mirabiliter; doctrina, decretis, documentis, conſiliis. Cùm verò Acta hæc Apoſtolica pars veluti quædam ſint Euangelij, quia in illis impletum iam oſtenditur, quod eſt in Euangelio prædictum, aut promiſſum, ideo Lucas artificioſè hîc repetit, quæ in extrema Euangelij ſui parte tradiderat: quemadmodum nos, vbi aliquid moræ interpoſitum eſt, memoriæ causâ breui quadam comprehenſione interrupta conteximus, vt deinde ſine offenſione ducatur continens narrationis filum; ſic etiam Lucas, vt Apoſtolorum tempora, atq; acta cum Chriſti temporibus, actíſque coniungeret, vt ex duobus tempore, atque ordine diuerſis, quoad eius fieri poterat, vnum coaleſceret corpus, ſicut cum Sole radij, & cum ſtirpe propagines. Quare principium huius præclari libri nihil eſt aliud, quàm ſumma quædam eorum, quæ in Euangelij fine prodita ſunt. Ibi Lucas eductos in Bethaniam Diſcipulos ſcribit; & inde in cœlum Chriſtum eſſe ſublatum. Hæc eadem in huius libri proœmio repetit. Quare quæ propriè dicuntur Acta, ab eo loco ſumunt exordium, ad quem antea deducta fuerat Euangelica narratio; de qua ſuo loco poſtea. Fecit autem prudentiſſimè Lucas, vt ſtatim in Actorum proœmio Euangelij à ſe conſcripti meminerit; vt Euangelij iam à multis cum laude, venerationéque recepti memoria Actis ab eodem authore proditis eandem fidem, & gratiam conciliaret. Quod eodem conſilio fecit Euangeliſta Ioannes, qui in ipſo Apocalypſeos exordio à ſe ſcriptum dicit Euangelium. *Et ſignificauit*, inquit, *mittens per Angelum ſuum ſeruo ſuo Ioanni, qui teſtimonium perhibuit verbo Dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti quæcunque vidit.* Alludit ad ea, quæ c. 9. ſui Euangelij dicit; *& qui vidit, teſtimonium perhibuit.*

1. Acta pars quædam Euangelij.

2. Accedit quòd cùm ad Aſcenſionem vſque Euangelicam hiſtoriam texuiſſet, vellétque cum ſuperioribus quæ deinde cōſecuta ſunt, contexere, conuenienter ſuperiorum meminit, vt cuius conſtaret, quæ fuerint Eccleſiæ naſcentis exordia, qui progreſſus, quæ forma, quàm fidelis Deus in promiſſis, quàm largus in muneribus: quemadmodum ſeruarit in cœlum ſublatus Apoſtolorum miniſterio, quē dum nobiſcū in terris ageret, docendi tenuit, atque operandi modum. Ita vt Euangelium ab hoc libro hoc vno pene differat, quòd in Euangelio geſta Chriſti in ſua operantis perſona deſcribuntur; in hoc verò opera Chriſti in Apoſtolis, & per Apoſtolos ſiue docentis, ſiue agentis, aut patientis explicantur.

Primùm

3. *Primùm quidem sermonem feci.*] Non deest qui Lucam reprehendat Græci sermonis imperitiæ, qui nomine vtatur superlatiuo, cùm inter duos fiat comparatio, inter Euangelium scilicet, & Acta. Sed hæc comparatio non solùm apud sacros, sed etiam apud profanos authores frequens est. Ioan. 1. πρῶτός μου, *prior me erat*; & Nonus ibidem πρῶτος ἐμοῖο: & Matth. 21. de duobus filiis alter dicitur πρῶτος bis; & vulgatus *primus*: vbi etiam reprehenditur ab Erasmo. Et 2. Cor. cap. 15. bis Adam confertur cum Christo, & vocatur πρῶτος, & à vulgato, qui in conuersione Græci sermonis vsum imitatur, *primus homo* dicitur. Quæ loquendi ratio optimis authoribus ex profanis vsitata est. Arist. in Rhetoricis πρῶτον ἢ, *priùs quàm*. Alex. Aphrodis. lib. 1. Problem. ἡ πληγὴ πρώτεν τοῦ ἀστραπῆς: & probat vsũ esse apud Græcos superlatiui, cũ ad vnũ comparatio fit, vulgatus loquendi modus, κράτιστος ἑαυτοῦ. i. *se ipso melior*. Neque nostro Interpreti Latino Latinorum defuerunt exempla. Cicero 2. de inuentione in eadem omnino occasione dixit: *In primo libello diximus*. Vbi inter duos item erat comparatio.

Superlatiuum inter duos.

4. *De omnibus.*] Non omnia scripsit Lucas, quæ Iesus docuit, ac fecit; cùm multa non attigerit, quę prodita sunt ab aliis Euangelistis: neque ab omnibus simul comprehẽsa sunt omnia Christi gesta, dictáve. Dicit tamen sermonem se fecisse de omnibus, vel quia, vt dicit Chrysostomus, de omnibus, id est, summatim, & in genere dixit; & ideo non dixit omnia, sed de omnibus aliquid: vel certè, vt alij volunt, omnia dixit non simpliciter, sed quæ aut necessaria erant fidelibus, aut quæ capi à fidelibus possent. Quare Christus Ioan. 15. dixit: *Omnia quæcunque audiui à Patre meo, nota feci vobis*; & tamen cap. 16. ait. *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Ex quo apparet illud (*omnia*) esse quæ pro suo captu audire tunc Discipuli poterant. Sed responsio non omnino satisfacit; quia eadem ratione quæ à Luca sunt omissa, ab aliis etiã Euangelistis omitti debuerunt: & ab ipso Luca prætermissa sunt multa non minùs necessaria, quàm quæ ipse scripsit.

5. Quare aliter censeo esse dicendum ex Scripturæ consuetudine, quę vbi à multis aliqua fiunt, ab omnibus illa fieri dicit: sicut etiã negat ab aliquo fieri, quæ fieri solẽt ab admodùm paucis. Qua regula quia sæpius nobis vtẽdum est, necessarium duxi hîc pluribus eam explicare exemplis. Gen. 35. filij Iacob, in quibus etiam numeratur Benjamin, nati dicuntur in Mesopotamia, & tamen ibi non est natus Benjamin: & 2. Reg. 16. Absalon ingressus dicitur ad concubinas patris sui coram vniuerso Israël: & cap. 17. ab omni viro Israël probatum esse traditur consilium Chusai, cùm tamen non ibi essent plurimi ex Israël. Et ad Heb. c. 11. cùm actum esset de Abel, Enoch, Noë, Abraham, Iacob, &c. omnes dicuntur esse mortui; cùm tamen Enoch viuere ab Apostolo ibidem dicatur: *Fide*, inquit, *translatus est Enoch ne videret mortem*. Et Lucæ vltimo Apostoli dicuntur semper esse in templo, & tamen Act. 1. constat fuisse etiam in domo, vbi Petrus, & Ioannes habitabant. Prophetæ item à sæculo sancti vocantur Lucæ 1. & Act. 3. sed aliqui fuerunt non sancti, vt Balaam, & illi qui dixêre Matth. 7.

Regul. Quæ à multis facta, eadẽ ab omnibus: & quæ à paucis, à nullo facta dicuntur.

Nónne in nomine tuo prophetauimus? Ad hunc ergo modum, quia Lucas pleraque ſcripſit à Chriſto geſta, de omnibus ſcripiſiſſe ſe dicit. Vide quæ capite 27. diximus ad illud, *quarta decima die.*

Affinis eſt huic regulæ alia quam tradit Aug. lib. 2. qq. in Exodum q. 47. vbi docet ex vſu Scripturæ numerum certum, ſi tamen plenus, atque perfectus ſit, adhiberi, etiamſi aliqui ſupra ſint, aut infra talem numerum. Vnde Iud. 9. Abimelech traditur occidiſſe 70. filios Ierobaal, cùm ab eo numero duo abfuerint, ipſe nimirum Abimelech, & Ioathã, qui ſe à cæde ſubduxerat: & 1. Cor. cap. 15. Chriſtus apparuiſſe traditur duodecim Apoſtolis, cùm tamen abeſſet Iudas, quia numerus ille erat notior; & 3. Reg. 2. Dauid regnaſſe dicitur 7. annis in Hebron, & 2. Reg. 2. ſex menſes adduntur. Abraham centenarius dicitur Geneſ. 17. quem tamen numerum non impleuit donec natus eſt Iſaac. Vide exempla plura apud Salmeronem Proleg. 11. quinquagena 3. can. 50. & Riberam in Amos cap. 5. n. 61.

6. Quis Theophilus.

O Theophile.] Quidam hîc nomen proprium eſſe negant: ſed quemadmodum non ſolùm noſtra, ſed etiam maiorum noſtrorum ætate ſcriptores benignum lectorem alloquuntur in ſuorum librorum exordio; ſic Lucam exiſtimant ſermonem dirigere ad lectorem Dei amicum; id enim ſonat *Theophilus.* Alij ad certum aliquem hominem pertinere credunt, quem tamen hîc communi vocabulo *Theophilum* ſalutat, non quia propriè ſic vocetur, ſed quia religioſus eſt, & Dei amicus. Sed communiter exiſtimatur nomen eſſe proprium viri, cuius inter ſuos magna eſſet authoritas, quíque accepto à Luca & priùs Euangelio, & nunc Actorum libro, maximo aliis vſui futurus credebatur. Sanè notũ hominem eſſe Lucas ipſe indicat, qui in Euangelij exordio ſic ad eundem ait; *vt cognoſcas verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Meminit cuiuſdam Theophili Antiocheni Clemens Recognit. lib. 10. cap. vltimo, qui ad fidem adductus à S. Petro domum ſuam ad Chriſtianorũ conuentus in Eccleſiam mutauit, vbi primùm Cathedra à Petro poſita eſt. Ad hunc veriſimile eſt à Luca miſſum eſſe librum; tum quia Antiochenus vterque, & eodem fortaſſe tempore ad fidem conuerſus; tum quia ſuo ſibi merito id exigebat Theophilus, qui tam liberaliter ac piè domum ſuam pietati, ac religioni conſecrauiſſet. Amplam verò, & illuſtrem domum fuiſſe tradit Clemens ſuprà, & quidem Oecumenius Theophilum Præſidem, aut Præfectum fuiſſe dicit; quod innuit Lucas quando in Euangelij proœmio *optimum* appellat. Hæc enim appellatio non tam eſt hominis ſancti, & religioſi, quàm eius qui in magiſtratu eſt, & cum publica aliqua poteſtate. Quare qui grauem aliquam perſonam ſuſtinent, *optimi* vocantur, & hinc etiam *optimates.* Probat hoc Paulus, qui cùm nemini vnquam adulari didiciſſet. 1. Theſſal. cap. 2. *Neque enim* (inquit) *aliquando fuimus in ſermone adulationis*; Feſtum tamen *optimum* ſalutat Act. 26. cùm tamen eſſet ſceleratiſſimus; ſicut etiam Felicem hominem notiſſimæ turpitudinis Claudius Lyſias Act. 23. & Tertull. cap. 24. *optimum* appellant. Cuius nominis ea videtur eſſe ratio, quia quemadmodum qui ad fidem olim accedebant, *ſancti* dicebantur, vt ſæpe in hoc libro; & qui inter fideles primus eſt, ſcilicet Papa, *ſanctiſſimus* dicitur; ſic candidati,

7. *Boni* dicũtur candidati & electus, *optimus.*

boni dicebantur, vt tradit Seneca epist. 3. & notauit optimè Baronius 1.to. Annal. quia neque honestè, neq; pudenter magistratum ambire potest vllus nisi bonus, & qui ex bonis eligitur, optimus habetur. Porrò in Euãgelio Theophilũ Lucas vocauit *optimum*; quia tunc publicã sustinebat personam; nunc verò secus, quia fortasse iam Christianus cum magistratu nomẽ illud quoq; deposuerat.

8. Vers. 2. *Quæ cœpit Iesus facere, & docere 2. vsque in diẽ, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.*] Cõiungit hoc opus Lucas cum priori. Aggressus est suprà Christi gesta describere ab ipso susceptę humanitatis exordio; cœpit enim tunc facere, & suo deinde tẽpore docere, neq; tamẽ eius doctrina, atque operatio illo ad cœlũ assumpto finita est: ideo cœpisse commemorat vsque dum est assumptus. Deinde verò à suo Ascẽsu per Apostolos in opus priùs inchoatum continenter incumbit. In priori ergo libro prodidit Lucas Acta, documentáq; Christi, & quæ præcepta dederit Apostolis, quos in illud Apostolicum ministerium elegerat vsque ad Ascensionem; in posteriori verò quæ deinde à Christo per Apostolos patrata sunt.

9. Hîc expositores plerique hyperbaton deprehendunt, quod licèt à Scriptura alienum non sit; hîc verò statim in prinicipio non opportunũ. Sed sensus, meo iudicio, continens est, neque vllã video salebram, quæ legentem ad remota trãsilire cogat: aut certè ita facilis est, vt durum hyperbati nomẽ non mereatur. Quod tunc sibi lector, credo, persuadebit: si vim teneat participij Græci ἐντειλάμενος, pro quo noster reddidit, *præcipiens*; quod sine dubio temporis præteriti est. Quare, *præcipiẽs Apostolis*, idem est atque *postquam Apostolis precepta dedisset*, siue, *Apostolis priùs ad suum munus vtiliter obeundum instructis*. Erit ergo sensus: scripsi, ô Theophile, ea quæ Iesus facere cœpit, & docere vsque ad diem, qua institutis priùs Apostolis per Spiritũ sanctum, quos elegit; assumptus est. Vide quàm hîc aut nullum, aut molle occurrat hyperbaton, quod trãsilias, vt apta sit, sibíque cohęrens verborum consecutio.

10. Hîc tamen videndum quomodo vulgatus participium aoristi, quod præteritæ significationis est, verterit *præcipiens*. Respondeo, non id primùm hîc fecisse vulgatum: nam statim etiam dixit, *incipiens à Baptismate*: & ad Hebr. 1. *purgationem peccatorum faciens sedet*; & cap. 10. *vnam pro peccato offerens hostiam sedet ad dexteram*: & cap. 1. *olim Deus loquens patribus*; & in his Actis sæpissime. Vbi sine dubio significatio est præteriti temporis. Neque tamen malè vertit noster Interpres, cùm id etiam vsitatum sit apud profanos. Plinius lib. 8. cap. 52. de suibus. *Tunc inter se dimicant indurantes attritu arborum costas, lutóque se intergorantes*, id est, induratis antea costis. Id verò ideo facit noster Interpres, quia non habet vocem vnam Latinam, quæ participiorum Græcorum significationem omnino reddat; nam cùm Græcis participia sint, quæ actiuè significant in tempore præterito; & item alia quæ in præsenti passiuè; cùm vtrumque assequi non possint Latina participia, modò ex præteriti participio actiuæ vocis, vocem exprimunt actiuam, non tempus; vt ex exemplis nuper adductis constat: modò ex participio præsentis passiuæ vocis, significationem efferunt passiuam, in alio tamen tempore, scilicet

Regul. Vulgatus per participium præsentis reddit participium præteriti actiui: & per participiũ præteriti participium præsentis passiui.

AdHeb. 1.
Ad Heb. 10.

præterito: quia apud Latinos participia præſentis paſſiuè non ſumuntur; vt ad Heb. 1. *omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus ad miniſterium miſſi*; Græcè ἀποστελλόμενα, id eſt, *qui mittuntur*.

Ad Heb. 1.

II. *Per Spiritum ſanctum.*] Hîc dubium eſt an hæc verba referantur ad *præcipiens*, vel *ad quos elegit*. Chryſoſtomus ad præcepta refert, & Oecumenius, & dupliciter explicat; vel quia ſpiritualia verba Apoſtolis locutus eſt, & nihil humanum: vel quia per Spiritum ſanctum illis præcepta dedit. Gagneius item ad præcepta; ſed illa eſſe putat de prædicando Euangelio. Alij ad electionē, vt Caietanus; alij ad alia; ita tamen vt electionem non excludant: ita Salmerō & Emanuel Sa. Mihi poſterior hęc ſententia videtur veriſimilior, tum quia hac loquendi figura ex amore, & gratis facta ſignificatur electio: tū etiā quia Lucæ 6. pernoctauit Chriſtus in oratione Dei, vt ſequenti luce Apoſtolos eligeret, quod diuini Spiritus inſtinctu factū eſſe ipſa orationis natura docet. Et ratio ipſa videbatur exigere, vt in exordio libri ſtatim occurreret Apoſtolorū electio: nā cùm acturus eſſet Lucas de Apoſtolis, oportuit, vt præcederet hæc illorum commendatio, & quaſi deſcriptio. Eſt autem ſingularis, quòd electi fuerint ex omnibus à Chriſto. Sed quia alicui videri poterat ab eo affectu quodā humano hos potiùs, quàm alios eſſe vocatos, cùm eorū aliquos Chriſto coniungeret, commendarétque ſanguinis communitas, vt Iacobum, Ioannem, &c. ideo addidit per Spiritum ſanctum illos fuiſſe electos, id eſt, ſpirituali, nō humano motu. Ex quo etiam quæ ab Apoſtolis deinde geſta tradūtur mirabiliter, faciliorem habent fidem; cùm quiuis facilè ſibi perſuadere poſſit, ab eis talia potuiſſe perfici, quos ad opus tantum Spiritus ſanctus elegiſſet.

Electio per Spiritum ſanctum.

Verſ. 3. *Quibus & præbuit ſe ipſum viuum poſt paſſionē ſuam per dies quadraginta.*] Quadraginta dies, vt obſeruauit Chryſoſt. non numerantur à Chriſti Paſſione præcisè, ſed à Reſurrectione, quia totū illud tempus, quo Chriſti corpus iacuit in ſepulchro, ad Chriſti mortem pertinet. *Paſſio* verò hîc pro morte ſumitur ea figura, qua quod anteceſſit, pro conſequenti ponitur.

12.

Et loquens de Regno Dei.] Græcè, τὰ περὶ τῆς βασιλείας, id eſt, *ea, quæ ad Dei Regnum pertinent*. Satis notum eſt Dei Regnum non tantùm Beatorum patriam eſſe, Deíque conſpectum; ſed etiam quæ ad hæc parant, inſtruunt, & deducūt viatorem hominem. Ex quo fit, vt margaritæ, ſagenæ, fermento, decem virginibus, & bonum ſemen ſeminanti comparetur. Eccleſia certè, & quia ipſa Regno cœlorum ſimilis eſt, & quia in ea fideles inſtituuntur ad vitam; Regnum cœlorum appellatur: & ita accipit Greg. hom. 12. in Euang. Locutus eſt ergo Chriſtus de Regno cœlorū, non ſolùm de illius ſplendore, ac dignitate, dum ſuſcitati corporis ſui gloriam oſtendit, ſed de via ad ipſum, quam vel Apoſtoli ſibi ipſis, velut aliis gentibus expediant. Quare dubitandum non eſt de Eccleſia, Regno ſcilicet cœlorum, conſtituēda Chriſtum ſermonem habuiſſe; de Sacramētorum forma atque materia, de ritu, cæremoniiſque ſacrorum, de Eccleſiaſtica Hierarchia, de his denique quæ ab Apoſtolis docta religiosè iam olim ſeruat Eccleſia. Vnde conſtat quāti à nobis fieri debeant Apoſtolicæ traditiones, quæ à Chriſto tanquam à fonte deriuatæ ſunt. De quibus latè Bellarminus, & Salme

13. Eccleſia Regnum Dei.

Salmeron hîc, & alij plurimi, qui cum hæreticis nostræ ætatis disputationes ineunt.

Vers.4. *Et conuescens præcepit eis ab Hierosolymis ne discederēt; sed expectarent promissionē Patris.*] Hæc est nouissima Christi apparitio, de qua Lucas c. vltimo, vbi oblatus est piscis, & fauus mellis; & de qua Marcus capite itē vltimo: nā ideo addidit *nouissimè recumbentibus*. Ibi præcepit Christus, vt manerēt in ciuitate donec induerentur virtute ex alto, id est, acciperent Spiritum sanctum, quem antea promiserat. Erasmus συναλιζόμενος, pro quo noster, *conuescens*, transtulit, *congregans*; sed meliùs noster Interpres; qui rationem habuit temporis, & mensæ. Est autem συναλίζω, *communi mensa vtor*; ab ἅλς, id est, *sale*. Vnde Prouerbium, *multos modios salis cum aliquo consumpsisse*; est diu cum aliquo eodem vsum esse conuictu.

Vers.5. *Quam audistis, inquit, per os meum, 5. quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autē baptizabimini Spiritu sancto.*] Dubitari hîc solet, an Apostoli baptizati à Ioanne fuerint, vel ab hoc tantùm, & non à Christo? Qua de re in Scriptura nihil expressum; sed graues de vtroque Baptismo coniecturæ. De Baptismo Ioānis, quia verisimile est fecisse Apostos quod audierāt, atq; adeò viderāt eorū nōnulli factū à magistro; maximè cùm eorum aliquot Ioannis discipuli fuerint, quos credendum nō est id omisisse, quod ab aliis tanto studio atque frequentia expeti videbant. Et ita indicat Tertul. lib. de Baptismo c.12. Chrysost. & Beda hîc. De Christi Baptismo docet Aug. epist.108. explicās illud Ioan.13. [*Qui lotus est, nō indiget nisi pedes lauet.*] *Neque*, inquit, *ministerio baptizandi defuit, vt haberet baptizatos seruos, per quos cæteros baptizaret.* Idem Greg. super eadem verba Ioan. lib.9. Regest. epist. 31. & Beda hîc. Neque obstat illud Ioann. 4. *quanquam ipse non baptizasset, sed Discipuli eius.* Nam vel intelligēdum est Christum non baptizasse plures quàm Baptistam (illud enim audierant Pharisæi, & illud negat Euangelista) vel certè dicendum est, etiamsi Christus Baptismum aliquando contulerit, vt Discipulis, sicut Nazianz. tradit Oratione in sancta Lumina: aut Virgini, vt sentit Euthymius in cap. 3. Ioan. non tamen id fecisse frequenter, & publicè, sed id negotij mandasse Discipulis. Neque ea loquendi forma abhorret à communi vsu loquendi, in quo actus qui à Philosophis secundus dicitur, pro primo ponitur, id est, actio pro habitu, aut consuetudine; & hoc modo dicimus, *Ego non ludo, non iudico, non doceo*, id est, consuetudinem non habea ludendi, aut munus docendi: etiamsi aliquando docere contingat. Hoc ergo sensu Christus dicitur non baptizasse, licèt id aliquando fecerit; quia illud minùs sæpe faciebat.

14. An Ioannes baptizauerit Apostolos.

An Christus baptizauerit.

Hîc dubium occurrit, quo loco Christus Baptismum Ioannis cum hoc Baptismo Spiritus sancti contulerit: nam comparationē indicat, cùm dicit, *quam audistis, inquit, per os meum, quia Ioannes quidem baptizauit aqua*, &c. neque tamen apparet quo id loco sub ea comparatione à Christo dictum sit. Responderi posset, à Christo quidē ita esse pronunciatum; non tamen proditū ab Euāgelistis: quandoquidem teste Ioanne capite vltimo, multa à Christo facta sunt, quæ non sunt scripta: & infrà capite 20. Paulus citat tanquā à Domino dictum; *Beatius est magis dare quàm accipere*; & Christus sæpe

15. Regul. Quædam à Christo dicta quæ tamen ab Euangelistis scripta non sunt.

fortasse Marthæ dixerat: *si credideris, videbis gloriam Dei*, & illa nos sententia careremus, nisi Christus repeteret Ioan. cap. 11. *Nonne dixi tibi, si credideris*, &c. Vide plura exempla in Salmerone tract. 50. in Act. & 1. Cor. 5. quædam apparitiones referuntur à Paulo, quæ in Euangeliis non inueniuntur: & à Luca multa omittuntur in Actis, quæ in epistolis referuntur à Paulo. Sic ergo Lucas hæc verba repetit à Christo quidem dicta, non tamen ab Euangelistis relata. Dicta verò videntur, quando nouissimè recumbentibus dixit Lucæ vltimo. *Vos autem sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto*; hîc verò repetit non pauca, quæ illîc omiserat.

16. Vers. 6. *Igitur qui conuenerant, interrogabant eum dicentes, Domine si in tempore hoc restitues*, &c.] Quinam fuerint hi, qui conuenerant, non cõstat. Fortasse 500. illi sunt, quibus Paulus dicit apparuisse Christum 1. Cor. 15. vel 150. de quibus statim. Hi ergo cùm nondum carnalem spiritum exuissent, de Regno Israël terreno rogant, an eo tempore quo victor esset Christus, potẽs, & gloriosus, illud esset ab externa tyrannide vindicaturus, redacturúsque iterum in potestatem alicuius, qui è Dauidico esset, vel Israëlitico sanguine? Nã illud (*Israël*) in datiuo est. Respondet verò Christus nõ quæ ipsi desiderant, sed quæ maximè ipsos nosse oportebat. Est enim, vt hîc ait Chrysostomus, optimi doctoris docere non quæ discipuli audire student; sed quæ cognoscere expedit.

17. *Non est vestrũm nosse tempora, vel momenta*, &c.] Ex his apparet non solùm Apostolos reprehensos esse, quia nõ crediderũt, vt dicit Marcus; sed etiam, vt hîc scribit Lucas, quia curiosiùs doceri volũt de rebus minimè necessariis. Nõ intererat discipulorũ, eo præsertim articulo, cùm de rebus altioribus à tãto magistro erudiri, & possent, & deberent, hæc inania curare. At intererat maximè doceri quomodo superuenientem in se Spiritus sancti virtutem acciperent. Optimus ergo magister repellit ab inani cura discipulorũ studium, & ad cœlestis doni cogitationem vocat; neque quicquam de tẽporali Regno aut timere eos, aut sperare iubet: sed tantùm asserit tẽpora, ac momẽta in Patris esse potestate. Inter *momenta* verò, & *tempora* id esse discriminis docet August. epist. 78. quia *tempus*, Græcè χρόνος, spatiũ significat, & quandam mensuram, putà horam, diem, mensem, annum, sæculum: *momentum* verò, Græcè καιρὸς, non spatium, sed tẽporis opportunitatem, occasionem, & rebus agendis maturitatem. Nouit ergo Deus & quo tẽpore aliquid fieri, & quo momento, id est, opportunitate debeat. Quare hæc ab hominibus curari inanis est, & stulti laboris. Maioris sane momẽti erat nosse quando euentura essent extremi Iudicij signa; ab iis tamen scrutandis repulsi sunt à Christo Discipuli Matth. 24. à quo doctus Apostolus ad Thessalonicenses 1. cap. 5. scripsit; non esse cur de his anxiè laborarent. Vbi & *tempora* posuit, & *momenta*. *De temporibus*, inquit, *& momẽtis, fratres, non indigetis, vt scribamus vobis*.

18. Spiritus sancti virtus. Vers. 8. *Sed accipietis virtutẽ superueniẽtis Spiritus sancti in vos; & eritis mihi testes*.] Hæc omnia Lucas in extremo capite. Ostendit hîc Christus quid sit Apostolici negotij ac muneris; non scrutari quæ ipsos scire non expedit, sed testes esse Christi in Ierusalem, & in omni Iudęa, &c. Quod profectò magnarum est virium, & inuicti pectoris: nam qui in Ierusalem Christum turpissima morte damnatũ, & inter scele

ſceleratos reputatum viuere iam,& Deum eſſe libera voce pronunciát, ſubire neceſſe eſt potentium inuidiam,atque odia, multitudinis manus, neque horrere ſupplicium illud crucis,in quod magiſtrum ſublatum eſſe viderant. Sed quia id humanæ virtutis non eſt, quæ facilè frangitur,ideo Chriſtus ſuperueniētis Spiritus ſancti virtutem pollicetur, quam neque minæ concutiunt, neque metus retardat, neque mors per omnem acerbitatem propoſita debilitat. Ita pene Chryſoſto. hom. 1.in Acta. *Quemadmodum* (inquit) *milites erupturos nemo patitur exire priuſquàm armati fuerint; neque quiſquam equos ſinit à carcere proſilire, priuſquàm aurigam nacti ſint*,&c. non aliter Deus Diſcipulos ad aciem armauit, quàm olim Ieremiam cap.1. *Ne formides à facie eorum*, &c. & Ezechielem cap.3. *vt adamantem,& ſilicem dedi faciem tuam.* Illud, *ſuperuenientis*, indicat veniſſe iam antea ſuper illos Spiritum ſanctum, nimirum cùm Chriſti Baptiſmo luſtrati ſunt; ſicut etiam idem ſuperuenturus dictus eſt à Gabriele in Mariam, quæ Spiritu ſancto plena erat. Gratia autem illa ſuperuenientis Spiritus,erat quaſi ſacramentalis, & initiatiua Apoſtolatus, quæ ſcilicet aptos miniſtros redderet Euangelij.

In Iudæa totus Iſraël.

In omni Iudæa,& Samaria, & vſque ad vltimum terræ.] In *Iudæa* totus Iſraël intelligitur, quia tribus Iuda, cui adiuncta erat tribus Benjamin, ita rediit à captiuitate Babylonis, vt Rempublicam haberet certam: qui verò reliqui fuerunt ex aliis tribubus, fuerunt autem quamplurimi, vt latè probauimus in Commentariis ſuper Zachariam; cùm neque Rempublicam haberent vllam, neque Ducē, tribui Iuda annumerati ſunt; & inde omnes Iſraëlitæ Iudæi apellari cœperunt. Quare Iudæorum nomen nouum eſt, vt tradit Aug.de Ciuitate lib. 15. cap. 8. & Tertul. in Apolog. cap. 18. Samaria hîc, ſicut aliis etiam locis à Iudæis, Gentibúſque diſtinguitur; quia neque omnino Samaritani Iudæi ſunt, cùm magnam legis partem non acceperint; neque omnino Gentiles, cùm Pentateuchum amplexi ſint, & circunciſionem. Vide infrà cap.8. ad illud, *deſcendit in ciuitatem Samariæ.* Porrò his verbis videtur ſuſtuliſſe Chriſtus præceptū illud quod antè tradiderat Apoſtolis, ne Gentibus, & Samaritanis annunciarent Euangelium. *In viam Gentium ne abieritis,& ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.*

19. Verſ.9. *Et cùm hoc dixiſſet, vidētibus illis eleuatus eſt.*] Luc. cap. vltimo. *receſſit ab eis, & ferebatur in cœlum.* Quod non eſt intelligendum fieri ab externa virtute, vel Angelorum miniſterio, ſicut Elias antea igneo curru eleuatus eſt: ſed vnita ſibi diuinitate,& glorioſi agilitate corporis, vnde ſtatim Apoſtoli viderūt eū euntem in cœlum. Marcus cap. vltimo, & Lucas paulo antè Chriſtum dicunt aſſumptum. Quæ vox non ſignificat ibi alienis manibus, ſiue miniſterio eleuatū ſurſum, ſed ſimpliciter aſcēdiſſe; ſicut aliquis dicitur recipere ſe, conferre, vel corripere ſe in aliquem locum; qui non ab alio fertur, vel recipitur quàm à ſeipſo. Pro, *aſſumptus eſt*, Græcè ἀνελήφθη; quod verbum ſæpiùs ſignificat non ab externa vi agi, ſed interna quadā, ac propria, vt ἀναλαμβάνειν ἑαυτὸν, *ad ſe ipſum redire, ſeipſum colligere ex metu, vel deſperatione, in ſuum ſe locum, & in integrum reſtituere.* Quod fecit Chriſtus, qui peracto curſu in ſuum ſe locum & ordinem reſtituit.

20. *Et nubes ſuſcepit eum ab oculis eo-*

Nubes thronus Dei.

rum.] Caietanus hîc non putat nubem esse propriè, sed Christi splendorem, qui Apostolorum oculis ascendentem eripuit. Sed nulla ratio cogit nos à vocis proprietate recedere; quare dicendum est cum aliis pene omnibus fuisse propriè nubẽ, quæ Christum suscepit, quando videri aut noluit, aut non potuit à Discipulis, qui intentis oculis illum prosequebantur abeuntem. Cur autem in nube Christus ascenderit, ea videtur esse ratio, quia in nube sæpiùs est declarata diuina maiestas, iuxta illud Psal. 103. *Qui ponis nubem ascensum tuum.* Vide Exod. c. 16. 19. 24. 33. 34. 40. & in transfiguratione à nube lucida vox Dei est audita, & filius hominis venturus esse dicitur in nubibus cœli. Vnde etiam non leuis sumitur cõiectura; quia quemadmodum in cœlos ascendit, sic prędicunt Angeli venturum esse ad iudicandum. Hæc ratio sumitur ex Chrysost. hom. 2. in Acta, vbi nubem cœli symbolum vocat, & diuinæ potentiæ signum, & ad Christum missum esse quoddam Regium vehiculum è cœlo, vt ostẽderetur Rex esse cœlorum.

Vers. 10. *Ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis.*] Angeli hi proculdubio sunt, vt communis est sententia, licèt viri dicantur, & viri etiam esse potuerint, ex eorum numero qui cum Christo simul ascenderunt. Sed hoc muneris est Angelici ad homines mandata perferre: neque nunc primùm Angeli viri appellati, quia virorum speciem hominibus obiiciunt. Est autem vsitatum in Scriptura, vt talia à nobis aliqua vocentur, qualia apparent, vel qualia vulgo hominũ existimantur; in vestibus apparent albis, quia candor in vestibus lætitiæ signum est. Eccles. 9. *Comede in lætitia panem tuum,* &c. *omni tempore sint vestimenta tua candida;* & Apoc. 7. sancti dicuntur *amicti stolis albis.*

Vers. 11. *Viri Galilæi quid statis,* &c.] Hi ergo Angeli Discipulos in abeuntis magistri contemplatione defixos monent, ne diutiùs ibi morẽtur, quasi rediturus sit Christus illicò, aut illorum oculis se breui rursus obiecturus. Docent, quod ipsi oculis assequi non potuerunt, illum in cœlum ascendisse, & cum eadem maiestate ad iudicandum esse rediturum; neque quod de Christo doceri possent, reliquum erat aliud.

21. Hic incipiũt Acta.

Vers. 12. *Tunc reuersi sunt Hierosolymam à monte, qui vocatur Oliueti.*] Hinc incipiunt propriè Apostolorũ Acta; nam quæ hactenus dicta, iam scripta fuerant à Luca in Euangelij fine, atq; ideo, vt diximus, hoc loco repetuntur, vt Acta, quę nunc aggreditur Lucas, cum ipsius Lucæ Euangelio contexantur. Lucas cap. 24. dicit, *eduxit eos in Bethaniam, & ferebatur in cœlum.* Sed non est Lucas sibi ipsi contrarius: nam Bethania iuxta montem Oliuarum est sita. Marci 11. *Cùm appropinquaret Hierosolymis, & Bethaniæ ad montem Oliuarum.* Idem Lucas cap. 19. Est autem Bethania (vt tradit Beda lib. 6. in Lucam cap. vltimo) in latere montis Oliuarum. Dicitur verò Christus Discipulos eduxisse in Bethaniam, non quia ad Bethaniam accesserit, sed quia viam illam ingressus est, quæ in Bethaniã ducit, & in ipso cursu opportuno diuerticulo ad montem digressus est. Vel certè domũ illã in ipso discessu ornare suo conspectu voluit, quã expertus fuerat omnis officij, atque humanitatis plenã. Deinde verò in mõtẽ ascendit cũ Discipulis, & inde in cœlum. Probabile sanè hoc: sed probabilius mihi videor esse dicturus, si Bethaniã sumi putẽ pro loco Bethaniæ vicino, maximè si, vt putat Caietanus, ad eius fines vllo modo pertinet.

pertinet. Est enim vsitatum, tũ inter profanos, tum etiã inter sacros scriptores, vt locus aliquis notior, aut aliquo titulo nobilis pro vicino minùs noto vsurpetur: cuius rei eadem nobis Bethania exẽplo est. Ioan. 1. *Hæc in Bethania facta sunt, vbi erat Ioannes baptizans.* Neque tamen in vrbe Ioan. baptizabat. Et Lucæ 13. cùm Dominus de sua morte ageret, inquit: *Non capit Prophetam perire extra Ierusalẽ*; cùm tamen extra passus fuerit, vt obseruauit Paulus ad Heb. 13. Sic etiã cùm Bethania notior esset tũ propter ædificia, tũ maximè propter Domini hospitiũ, quàm locus desertus, & infrequẽs, pro mõte Oliuarum Bethania ponitur, quæ pars montis est, certè sita in ipso montis descensu. Præsertim quia cùm mons Oliuarũ latè pateat, designari debuit pars illa montis, vbi mysterium Assumptionis peractũ est; illa nimirũ, quam Bethania, vel colebat vt suam, vel saltem vt proximam spectabat.

22. Iter Sabbathi an mille passus.

Sabbathi habens iter.] Quantũ spatij in Sabbathis pedibus Iudæo per legẽ conficere liceret, incertũ est, & ipsis adeò Hebræorũ magistris, antiquis etiã tẽporibus ignotũ. Nam, vt refert Hieronymus epist. ad Algasiã q. 10. *Rogati Iudæi cùm in die Sabbathi iubeantur sedere; an tunc ambulare liceat, stare, vel iacere, non ad præceptum aliquod legis confugiunt, sed ad Doctorum traditionem: Rabbi, inquiunt Akiban, & Simeon, & Hille magistri nostri tradiderunt nobis, vt bis mille pedes ambulemus in Sabbatho.* Suidas v. *Sabbathũ* bis mille cubitorũ spatiũ assignat; *tanto enim spatio* (inquit) *Arca Dei antecedebat castra, tãtoq; interuallo, quibus à lege permissum, Arcam mouebant in Sabbatho.* Quod ex Origine sumpsit 5. Strommat. Caiet. 12. stadia. i. 1500. passus. Lyra mille passus assignat, & interpretatur dimidium leucæ. Idem Dionysius. Oecumenius vnum milliare, quod constare putat bis mille cubitis, & citat Origenem suprà. Abulens. in 4. Reg. c. 4. q. 32. docet licuisse Iudæis mille passus eundo, & totidem redeundo conficere. Alij communiter mille passus interpretãtur. Toletus in illud Ioan. 7. *Erat autem in proximo dies festus.* Beda. & P. Salm. Ribera lib. 5. de templo c. 1. & ita se accepisse dicit Iulianus Toletanus in Chronicis à doctissimis Hebræis, qui etiã addiderunt milliaria lapidibus ab Hebræis solere signari; in quorũ altera facie nomen erat aliquod Dei, iuxta illud Ps. 64. *Turbabuntur Gentes, & timebunt, qui habitant terminos à signis tuis.* Nam milliaria illa signa dicebantur; de quibus nos statim. In altera facie erat numerus milliarium; insuper & hæc verba: *Huc progredi licet Hebræo in Sabbatho: neque hinc vltrà transire.* Accepi ego quoque ab Hebræo rerum Iudaicarum peritissimo iter Sabbathi etiã nunc à Iudæis mille passibus definiri.

23. Sunt qui putent spatium longius potuisse à Iudæis per Sabbathi religionem percurri: in quibus Salmeron hîc, & in illud Matth. c. 24. *Ne fiat fuga vestra in Sabbatho*; & id probabilius putat Maldonatus in c. 21. Matth. & ita omnino Vatablus, & Arias Montanus hîc. Qui in apparatu affirmat ita esse definitum in libro Misnaioth. 1. *de mensuris*: & Erasmus hîc. Neque longè hinc abit Suidas, & Oecumenius, qui salua religione Sabbathi duo cubitorum millia obiri posse dicunt, & Caiet. qui 12. stadia, & Lyra, & Dionysius, qui dimidam leucam; & Abulensis qui in profectione ac reditu bis mille passus licuisse decurri existimauit.

24. Probabile est esse supra mille passus.

Quid hîc amplectar nihil certi habeo, neq; credo aliquid posse colligi ex Scriptura, quę de obser-

uatione

uatione Sabbathi id præcipit, vt nullum opus seruile in eo fiat: id verò quod ad honestam animi recreationem pertinebat potiùs, quàm ad laboré, & opus traditione doctorum, & benigna quadam interpretatione introductum est. Non videtur autem laboris esse, aut negotij seruilis duo passuum millia deambulando confici; & in hanc sententiam propenderet animus, nisi tamen esset communiter recepta contraria. Neque sunt ad eius cõfirmationé graues aliquot coniecturæ; neque leuis est illa quam adducunt Origenes, & Suidas, quia castra à Tabernaculo, & Arca cubitos aberant bis mille. Iosue 3. Neque est credibile eo tempore Hebræos prohiberi, quominus ad Tabernaculum accederent. At hoc spatium supra mille passus longum est. Adde quòd Christus non procul à Bethania ascendit in cœlum, sed ex Marco, cap. 14. habebemus, Bethaniam à Ierusalem abesse 15. stadiis, id est, propè duobus milliaribus.

25. Oratoria extra ciuitatem.

Neque vulgaris est illa coniectura quæ sumitur ex Epiphanio hæresi 80. in principio, vbi à Samaritanis in Sichimis constructum esse dicit Oratorium distans ab vrbe duobus signis. *Orationis*, inquit, *locus est in Sichimis, quæ nunc appellatur Neapolis, extra vrbem in campestri regione, duorum ferme signorum distantia, constructus à Samaritis, qui omnia Iudæorum imitantur.* Dixerat autem priùs Iudæos Oratoria habere extra ciuitatem. Quò autem huius coniecturę vis intelligatur, obseruandum est, Samaritanos pari religione ac Iudæos colere, quæ sunt in Pentateucho; vbi præcipitur obseruatio Sabbathi. Vide infrà cap. 8. ad illud; *descendit in ciuitatem Samariæ.*

Secundò, vt obseruauimus suprà, Hebræi solebant viarum spatia certis notis distinguere, nempe lapidibus, quæ signa appellabant, sicut Romani, qui suos lapides vocabant σημεῖα, id est, *signa*, vt in Graccho Plutarchus, & Herodianus lib. 2. & Iulianus suprà tradit Salomonem vias Regias, & militares lapidibus per milliaria distinxisse. Quòd verò signa illa, de quibus Epiphanius, milliaria distinguerent, sicut Romanorũ lapides, ipse docere videtur Epiphanius qui hæresi 46. prope finem dicit Gabaon distare à Ierusalẽ octo signis, Iosephus 50. stadiis, Brocardus verò 3. leucis: ex quo constat quodlibet signum continere fere mille passus; & consequenter Oratorium illud, de quo Epiphanius, duobus passuum millibus ab vrbe distare.

Tertiò, obseruandum Oratoria illa quæ sunt extra ciuitatem, obiri plerumque solere diebus Sabbathi. Ita Philo in Vita Moysis lib. 3. non longè ante finem indicat; & colligitur apertè ex Actis cap. 16. vbi Paulus die Sabbathi egressus est extra vrbem iuxta flumen, vbi videbatur oratio esse; Græcè προσευχὴ, *proseucha*, id est, *orationis locus*, vt interpretatur Philo suprà, & Iosephus in Vita sua. Locũ ergo illum, & diem, in quo solitus esset obiri, opportunum iudicauit Paulus annunciando verbo Dei. Ex his verisimile mihi videbatur licuisse olim Iudæis vltra mille passus siue animi, siue religionis gratiâ percurrere. Neque ratio illa videbatur grauis contra hanc sententiam, quòd, vt ex Iosepho cõstát. 20. Antiquit. cap. 6. mons Oliuarum ab Ierosolymis quinque distat stadiis: & 3. de bello c. 6. sex. neque illorum Iudæorum authoritas, quos suprà retulit Hieronymus, qui ex suorum magistrorum traditione

tione dicebant iter Sabbathi bis mille pedibus esse definiendum: nā ex hoc primū fit, iter illud ad mille passus extendi non posse. Deinde contra hanc traditionem adduci potest alia non minùs grauis ex Misnaioth, quæ religiosè iter illud ad duo passuum millia producit. Quòd si hîc Lucas ageret de ipso Oliueti principio, quod ab Hierosolymis abest stadiis 5. faterer non plus spatij confici posse Sabbathino progressu: verùm propositus est hîc Apostolorū reditus, qui nō ab ipso mōtis initio, sed à fastigio, & Ascensionis loco susceptus est; qui non procul aberat à Bethania, vt Lucas ipse scribit in Euangelio cap. vltimo. Quòd si de ipso montis initio sermo esset; non crederem ex eo loco aliquid in oppositum posse conuinci: neque enim significare videtur Lucas illam esse mensuram itineris quod suscipi potest in Sabbatho; sed spatium illud intra mensuram legitimam contineri, non implere illā. Quare in posteriorem hanc sententiam magis ferebar, quam ne omnino complectar facit multorū authoritas, & quia sic communiter non tantùm à Christianis, sed etiam à Iudæis nostræ ætatis existimari video.

26. Cœnaculū quid.

Vers. 13. *Et cùm introissent in cœnaculum ascenderunt,*] Cœnaculum istud quidam esse putant, illud in quo Christus extremā cœnam peregit, in quam cogitationem *cœnaculi* nomen induxit: sed de hac re nihil est certum; neque nomen *cœnaculi* aliquid lucis affert, vel momēti huic sententiæ: tum quia nulla domus est paulo lautior, vbi cœnaculū nō sit, maximè si illud est, vt Græca vox indicat, quod eleuatur à terra, putà secundum, aut tertium tabulatum: tum etiam quia prius illud cœnaculū ἀνώγαιον dicitur, hoc verò ὑπερῷον, id est, *supremum tabulatum*, quod cœnæ neque destinatum est, neque accommodatum. Et sanè omnes pene expositores cœnaculum hoc superiorem domus partem intelligunt, & indicat vox *ascenderunt*. Porrò hęc domus erat in qua Apostoli commorari solebant, quod ostēdit, quod statim sequitur, *vbi manebant Petrus, & Iacobus*: neque enim cùm ingressi sunt domum qui à monte redierāt, inuenerunt ibi Apostolos manentes, cùm Apostoli etiā interfuissent Ascensioni. Significatur ergo illud esse commnne Apostolorum hospitium: neque est incredibile eandem domum fuisse, in qua Pascha à Domino celebratum est, licèt non eodem loco; quod videtur docere Nazianz. Tragœdia de Christo patiente. Hieronymus epist. 27. ad Eustochiū, & epist. 1. ad Paulinum, vbi in monte Sion cœnaculum statuit, vbi & peractum Pascha, & Spiritus sanctus datus est.

27. Porrò illū locū sublimiorem videntur elegisse Discipuli, & quia rudiori opere, & non admodùm artificiosè constructus; pauperum habitationi plurimū destinabatur, vt docet Iuuenal. Satyr. 3. qui cùm dixisset inferiora tabulata seruire ditioribus, suprema pauperibus assignat.

Quem (inquit, supple pauperem)
tegula sola tuetur
A pluuia; molles vbi reddunt oua columbæ.

Quod etiā cœnaculum vocari docet Saty. 10.

——rarò venit in cœnacula miles.

Quod etiā docuit Suetonius in Augusto. vbi tradit ipsum Circenses ludos ex libertorum cœnaculis spectare solitum. Et quia aptus erat orationi locus; ideo enim, vt inquit Chrysost. electus est ab Apostolis, vt oratione se cōtra tentationes armarēt;

nam à Iudæis nonnullus timor ostédebatur. Locum verò sublimem, & à terra editū opportunum esse orationi, suo nos exemplo Christus docuit, qui vt oraret, solitus erat in montes ascédere: & infrà cap. 10. Petrus orationis gratiâ ascendit ad superiora domus; & Iudith cap. 8. & 9. in superioribus domus suæ fecit sibi secretū cubiculū, & Oratoriū. Accedit quòd cùm Spiritum sanctū expectarēt, nō incommodus illi curę locus ille visus est: paupertas enim humanarúmque rerum contemptus, & obliuio, tenue, & parum instructū domiciliū, luculentū instruit hospitium Spiritui sācto, qui pauperum pater est, & cōsolator eorum, qui nihil sibi à sæculo consolationis quærunt.

Ex textu Græco liquet post, *introiisset*, addēdam distinctionem, & subaudiendum, *ciuitatem*; hoc sésu: Postquam ingressi sunt ciuitatem, ascenderunt in cœnaculum.

28. Reg. Quando aliquis Princeps est, aut excellens, seorsum post communem notā nominatur.

Vers. 14. *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus, & Maria Matre Iesu.*] Mulieres, de quib. hîc Lucas, illę, vt reor, erāt, quas idē in suo Euāgelio c. 8. dicit de suis facultatibus ministrasse Christo; neq; enim illæ ascendētis Christi cœlesti spectaculo priuari debuerūt, quæ eidē laboranti tanto studio facultates suas largitæ sunt; neq; exortes esse cœlestis doni, quod corda Discipulorū impleuit. Maria verò Iesu Mater vltimo loco numeratur, quia illius Ecclesiæ tunc infantis, neque dū Spiritus sancti virtute cōfirmatæ tanquā mater ostēditur, quæ sub alis numerosam illā turbā amplectitur: vel quia illius Ecclesiæ culmen erat, & apex; hæc verò in ædificij fastigio postrema ponuntur, seu certè, quod magis verisimile est, quia ex Scripturæ more, cùm aliquid in aliquo genere excellens est, licèt in præposito numero comprehensum esse videatur,

Mariæ dignitas.

seorsum tamē ab aliis numerari solet; vt in titulo Ps. 17. *de manu omniū inimicorum eius, & de manu Saül.* Mar. 16. *Dicite Discipulis eius, & Petro*; & 1. Cor. 9. *Nunquid non habemus potestatem mulierculam sororem circumducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?* Hi priùs in generali vocabulo contenti, quia tamen in eo genere præter cæteros excelluerunt, seorsum nominantur. Eodem modo Maria, quæ mulierum gloria, & inter mulieres benedicta erat, separatim ab aliis nominari debuit. Ex quo infertur quā malè Erasmus ex hoc loquendi modo sibi persuaserit, illud (*mulieres*) exponi posse, *vxores*, quia Maria Virgo separatim nominatur, quasi grauior alia ratio defuisset, propter quam ab aliis separari potuerit.

29. Qui fratres Christi.

Et fratribus eius.] Nempe Iesu, non Mariæ: nā Græcè est pronomen masculinum αὐτοῦ. Porrò hîc non agitur de illis fratribus, qui erant è numero Apostolorum; nam illi priùs commemorati sunt, scilicet Ioannes, & Iacobus filij Zebedæi, Iudas Zelotes, & Iacobus Alphæi; sed de aliis, qui cùm fratres Domini dicerentur, non tamen in Apostolis numerabātur, imò neque in Discipulis. Id verò persuaderi videtur posse de Apostolis primū, quia fratres Christi Ioan. 7. dicuntur in eum non credere; sed priùs cap. 6. responderant Apostoli: *Nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.* De discipulis, quia fratres Domini seorsum à Discipulis numerantur Ioan. 2. & 7. Matth. 12. Cur verò hi dicantur fratres, & aliæ etiā dicātur Christi sorores Mat. 13. & Marci 6. variæ sunt sententiæ. Mitto modò impiū errorē illorum, qui filios esse putant Mariæ matris Iesu, contra quos à Patribus luculenter satis disputatum est.

30. Alij viri quidem pij Iosephi Virginis

ginis sponsi filios esse putant ex alia vxore susceptos: hic verò cùm pater Christi vulgò existimaretur, eius filij Christi fratres habebantur; sed hoc falsitatis coarguit manifestè Euangelij fides. In quo multorum, qui fratres Domini appellantur; parentes ostenduntur; vt Zebedæus, & Alphæus. Vide Hieronymũ in cap. 12. Matth. & ex recentioribus Toletũ in cap. 7. Ioannis. Baronium in Apparatu ad Annales à n. 61. & Christophorum de Castro de B. Virgine cap. 1. Dicuntur verò fratres vulgari Hebræorum more, apud quos cognati fratrum se, ac sororũ nomine salutant Gen. 13. Loth frater dicitur Abrahami, qui tamen filius fratris erat, & Saræ frater: & Genes. 29. Laban fratrem se dicit Iacob, cuius erat auunculus. Qui verò fuerint isti fratres, accuratè & optimè docet Christophorus de Castro suprà, & Franciscus Suarez 2. to. in 3. p. S. To. disp. 5. sect. 4. Gabr. Vasquez 2. to. in 3. p. disp 222.

31. Surgere oratorum propriũ.

Vers. 15. *In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum.*] Non designatur certus aliquis dies; sed ostenditur spatium, quod inter Ascensionem, & Pentecostem interiectũ est. Vnóne die, an pluribus, incertum; vero autem similius est vno die peractum esse negotium, quia nullus Petro obstitit, qui Vicarius Christi sine controuersia cognoscebatur: & quæ hîc commemorantur, omnia breui tempore expediri potuerũt. Surrexit autem Petrus oratorum more, nõ quia inferior esset (nam ex hoc quidam impiè aliquid detrahunt Petri prærogatiuæ) sed alias plurimas ob caussas. Primùm, quia sic ferebat oratorum consuetudo, aut eorum qui in Senatu, aut aliquo conuentu sentẽtiam essent dicturi. Quare Esdras lib. 1. cap. 10. qui sine dubio Princeps erat omnium, verba facturus ad populum surrexit; imò & Princeps Sacerdotum Matth. 26. Quod externi quoque quãtacunque essent authoritate, faciebant. De Aiace docet Ouidius lib. 12. Metam. & apud Homerũ Rex Regum, & pastor populorum stans inducitur oraturus. Nisi dicamus, quod mihi videtur probabilissimum, in huiusmodi locutionibus, *surgere*, non significare quod sonat; sed tantùm, *incipere*, *conari*, aut quid simile; quod duo exempla nuper allata, & eiusdem generis alia quamplurima satis indicant. Secundò, quia fieri potuit vt Petrus vrbanitatis gratiâ, vt erat modestissimus, quemadmodum apparebit statim, primùm surgeret, deinde sederet, quod fecit Christus Lucæ cap. 4. qui cùm intraret in Synagogam, surrexit primùm, deinde sedit. Cur autem Petrus surgeret, peculiaris erat caussa; quia Virgo aderat, cuius dignitatis ratio etiam à Christi Vicario Petro habenda fuit.

32. Medium quid sit.

Stetit autem Petrus in medio fratrum, vt ostenderet se vices obire illius, qui sæpiùs stetit in medio Discipulorum suorum. Porrò ex vsu Scripturæ esse in medio aliquorum idem est, atque inter aliquos. 4. Reg. 4. *in medio populi mei ego habito*, id est, inter meos. Iosue 7. *Anathema in medio tui.* Ezechiel. 1. *cùm essem in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar*; & 1. Reg. 17. *Leo tollebat arietem de medio gregis.* Hæc duo postrema exẽpla non medium, sed extremum potiùs significant, neque enim leo, aut lupus de medio gregis, sed potiùs de extremis arietem rapiebant; neque qui iuxta fluuium erat, in medio captiuorum esse poterat, inter alios tamen vtrique erant.

33. Nomen pro persona.

Erat autem turba hominum simul fere centum viginti.] Græ-

cè ὀνομάτων, id eſt, *nominum*; ſed idem eſt ſenſus: *nomen* enim pro perſona ſumi vſitatū in Scriptura. Vide quæ à nobis dicta ſunt in illud Cant. 1. *Oleum effuſum nomen tuum.* Sed ſunt duo teſtimonia huic quã ſimillima in Apocalypſi, alterū c.3.n.4. *Habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua.* Alterū c. 11.n.13. *Et occiſa ſunt in terræ motu nomina hominum ſeptem millia.*

34. Verſ.16. *Viri fratres oportet impleri Scripturam.*] Multa hîc Chryſoſtomus de diuino artificio huius orationis, vt Petrus cùm eius concilij princeps eſſet, ſuóque poſſet abitratu Apoſtolū eligere; ad fratrum tamen arbitrium, & ſuffragia rē detulerit; vt fratres appellet, neque ſe illis prælatum oſtendat: vt Spiritus ſancti authoritatē proponat, qui id, de quo tunc eſſet deliberandū, multo antè per os Dauidicum prædixiſſet. Vbi apparet, & Petri ſingularis modeſtia, & aliorum maxima obſeruãtia, qui & libenter audiunt præcipiētem, & præcepta alacriter, & ſine cunctatione perficiunt.

35. *Apoſtolorum numerus duodenarius.* *Per os Dauid de Iuda.*] Scut Chriſtus cùm de traditione Iudæ cum Diſcipulis ageret, ex Pſ. 40. adduxit illud; *qui manducauit mecum panem, leuabit contra me calcaneum ſuum:* ſic Petrus cùm de Iudæ ſupplicio, eiuſque in Apoſtolatu ſucceſſore ſermonem inducit, ex eodem Propheta teſtimonium affert. Iã verò Apoſtolis ante aduentum Spiritus ſancti datum erat, vt Scripturas intelligerent. Lucæ c. vltimo. Dicit ergo Petrus implendam eſſe Scripturam de Iuda, quia iã impleri cœperat, vt inquit Beda: iam enim calcaneuum leuauerat, iam perierat, iam deſertam reliquerat habitationem ſuam. Vt impleretur omnino; illud erat reliquum, vt alter Epiſcopatum eius reciperet: quod agit hîc Petrus; vult enim duodenarium Apoſtolorum numerum, quem Dominus illuſtrē, & ſacratum eo nomine eſſe voluit, perfectum eſſe; vt in reliqua multitudine duodecim eſſent, & nomine, & miniſterio præcipui, quos maiori lumine, & ſui ipſius primitiis diuinus Spiritus ornaret. Cùm enim totus orbis luſtrandus eſſet Apoſtolorum veſtigio iuxta illud Marci vltimo; *Euntes in mundum vniuerſum prædicate*, &c. congruum erat, vt ſicut duodecim ſunt ſigna Zodiaci, quæ mundum ambiunt, cœlúmque diſtinguunt, quæ Sol illuſtrat propior, atque benignior, vt duodecim præcipui venti, quibus totus perflatur, ac propemodū animatur mundus: ſic etiam duodecim eſſent in hoc Eccleſiæ cœlo ſigna ſplendentia, quæ à Sole illo cœleſti illuſtrata, igneo nimirum Spiritu in ignearum linguarum ſpeciem lapſo, rurſus illuminarent, inflammarentque mundum ſine charitate frigidum, & errorum tenebris obſeſſum: & venti illi duodecim puro illo, atque cœleſti flatu pleni, atque incitati, ſi quid eſſet impuri, ac tetri odoris in mundo, omnino difflarent. Et quemadmodum à duodecim filiis Iacob ampliſſima, ac nobiliſſima familia propagata eſt, quam ſibi in populum, & ſortem Dominus elegit; ſic etiam Eccleſiam ſuam, quam Iſraëlitica ſoboles adumbrarat, iis filiis propagari, atque conſtare voluit, quos iſti duodecim Patriachæ fœcundo, atque felici ſatu ſuſcepiſſent.

36. Verſ.17. *Sortitus eſt ſortem miniſterij huius.*] Sors Græcè κλῆρος, quæ *hæreditatem*, & *poſſeſſionem* ſignificat. Hoc autem loco non dicit Petrus ſorte aſcriptum eſſe Iudam in Apoſtolorum numerum, ſicut mox dicitur de Mathia: quia Chriſtus apertè docuit electionis illud opus eſſe, non ſortis, *Ego*, inquit, *vos elegi de mundo.*

Fuit

Fuit ergo *sors* munus Apostolicum, & gradus sublimis, ad quem tanquam ad optimam sortem, & hęreditatem vocatus est Iudas. Cum hac pulchra hæreditate aliã ex aduerso componit, quam sibi ipsi iniquitatis mercede possedit Iudas. Ac si dicat Petrus: parui fecit Iudas quòd nobiscum præclaram Apostolatus possessionem sortitus fuerat; vendidit illam, dum magistrum vendidit, & pretio illo aliam sortem, id est, agrum emit, vel sortẽ cum agro permutauit, qui tantę iniquitatis futurus sit perpetuum monumentum.

38. Quomodo ager à Iuda possessus.

Vers. 18. *Et hic quidẽ possedit agrum de mercede iniquitatis.*] Qua ratione Iudas agrum possederit, non omnes eodem modo explicant. Quidam putant ibi sepultum esse Iudam, quod, vt bene Lyranus, non videtur verisimile, quia neque ager emptus statim est, neque Iudæ mors diu à proditione dilata. Beda, & alij plures sic accipiunt, Iudam ideo dici possidere, quia fecit, vt possiderent alij. Qua verborũ forma Hebræis vsitata id dicimur facere, quod vt alij faciant, in causa sumus. Exemplum adducit Beda ex Iob cap. 9. *abominabuntur me vestimenta mea*, id est, abominabilem me ostendent, aut faciẽt. Sed est commodius exemplum illud Rom. 8. *Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, id est, nos gemendo facit postulare, vt exponit Aug. epist. 121. cap. 15. & Greg. lib. 2. Mor. cap. 12. Mihi verò commodus videtur esse sensus, si, vt suprà dixi, hæc sors cum alia, vnde excidit Iudas, & hic ager cum illo quasi agro, & possessione, vnde pulsus est, componatur. Nam sortem amisit sanctam, Dei singulari beneficio, nullo suo merito concessam: & eius loco accepit iniquam, à diuino iudicio suo merito valdè accommodatam. Eximiam sanè sortem prodidit, & monumentum ad omnem æternitatem illustre, & nactus est, possedítq; locum fœtore grauem, cadaueribus fœdum, aspectu horridum, quíque ipsi futurus est impietatis execrandę in omnem æternitatem testis. Ita pene Chrysostom. hîc, vbi proditionis mercedem, vindictæ præconem appellat. Et ideo statim addidit Petrus, vocatum esse agrum illum *Acheldema*, id est, agrum sanguinis, scilicet à Iuda venditi: vt quoties *Acheldema* nomen audirent futura sæcula, toties & incredibilis auaritiæ, & abominandæ perfidiæ scelus audirent.

38. Quomodo Iudas suspensus & eius viscera diffusa.

Et suspensus crepuit medius; & diffusa sunt omnia viscera eius.] Pro, *suspensus*, Græcè πρηνὴς, id est, *praceps*, seu *pronus*. Quidam, vt locum hunc cum Matth. 27. concilient, vbi Iudas dicitur se suspendisse laqueo, multa dicũt. Theophylactus tradit Iudam quidem suspendisse se, non tamen periisse suspendio, sed inclinata arbore euasisse: postea verò distentũ hydrope cecidisse pronum, & crepuisse medium. Idem pene Euthymius, qui addidit, cùm inserto collo penderet à laqueo, à prætereuntibus cognitum, & liberatum esse. Plura ex Papia Ioannis discipulo tradit Oecumenius, de laqueo primùm, postea de tumore planè admirãda, faciem ita intumuisse, vt nullo Medicorum instrumento tolli ab oculis impedimentũ potuerit, quod illos adeò altè reconditos obruebat, vt cœli lumen intueri non possent: & cùm in suo prædio post dura, fœdáque supplicia esset extinctus, sic ad suam vsque ætatem aspirare fœtorem, vt ager ille maneret desertus; neque quisquam nisi obturatis naribus illâc pertransiret. Idẽ tradit

Historia scholastica. Sic putant cōciliari posse Lucam cū Matthæo. Sed vnde ista authores suprà dicti petere potuerint, non video. Certè liber ille, cuius author ab Oecumenio Papias esse dicitur, non omnibus suam fidem satis probat. Indicat enim non paucos à suspendio dies superuixisse Iudam, quod plurimi, neque obscuri nominis authores negant, quia Scripturæ verba suspensum laqueo statim, & crepuisse medium indicant. Neque verisimile est Christum, qui Thomam incredulū tanta humanitate suscepit, quíque se ipsum tangendum, imò intima quoque præcordia rimanda obtulit; qui Petro, à quo cum obtestatione, atque execratione non semel negatus, atque abiuratus fuerat, suam Resurrectionem nominatim nunciari iussit; vt pudorem eriperet, ac metum, quo fortasse impeditus magistri oculos subire non auderet, & iacentem animum, & mœrore collapsum erigeret, confirmarétque, omissurum hoc suæ humanitatis officium cum proditore Iuda, quod cum incredulo Thoma, & abiurante Petro præstitisset. Præsertim cùm eum iam tanti sceleris pœniteret, & proiectis in templum argenteis, qua poterat ratione, quem antea inierat, contractum sacrilegum rescidisset. Relinqueréatne illum, quem tanto studio, & tot officiis ad meliorem mentem reuocare voluit, de sua salute, de peccati venia desperantem? Corporis doloribus ægrè, & animi angore multo molestiùs excruçiatum, mortémque vltrò expeterē non iuberet aut præsens ipse bono esse animo, & à sua benignitate sperare omnia; aut certè per Discipulos, quibus credibile non est ignotam esse tam omnibus notam Iudæ, & animi, & corporis tantam ægritudinem?

39. Adde quòd vbi Matthæus suprà dicit suspensum esse laqueo Iudam, Græcè est ἀπήγξατο, quod *strangulare*, aut *suffocare* significat. Noster Interpres, *suspensum esse laqueo* vertit, quia eo se modo Iudas suffocauit: & sanè ita plerumque contingit, vt qui compresso spiritu perire volunt, id laqueo, atque suspendio tentent. Porrò illud ἀπήγξατο, licèt sit in voce media, passiuè exponendum est, ita vt non solùm se ipsum suspenderit Iudas, sed etiam suspendio interierit: nam vox media Græcorum, si post se nullum habeat casum, passiuæ plerumq; significationis est; & quidem 2. Reg. 17. vbi de suspendio Achitophel sermo est, eadem est vox ἀπήγξατο, cui respondet Hebraica יחנק quod sine dubio passiuè significat in *Niphal*. Neque præterea vox Græca admittit dubium illum sensum, quem habet Latina, *laqueo se suspendit*; nam licèt qui se suspendit, viuere possit post laqueum, vt in Iuda putant authores adducti nuper, non tamen qui se suffocauit, aut strangulauit, quod Græca vox sonat. Quare sine dubio credendum est, Iudam & statim, & laqueo vitam finiisse.

40. Conciliatur Lucas cum Matthæo.

Neque præterea necessarium est, vt hæc quæ minùs inter se cohærere aliquibus videntur, aptè consentiāt ad ea, quæ viris doctis commenta existimantur, confugere. Periit apud Matthæum Iudas intercluso spiritu, haud dubiè laqueo: apud Lucam verò πρηνὴς γενόμενος, id est, vel *præceps*, vel *deiecto capite, & in terram prono*, vt etiam vertit Augustinus lib. 1. contra Felicem Manichæum cap. 4. Voluit autem, meo iudicio, Petrus apud Lucam ostendere, non tam mortis genus, quàm causam, & effectum ipsius. Causam verò

verò optimè declarat vox πρηνὴς γενόμενος, siue hæc *præcipitem* significet, siue *in terram pronum, & demissum*; nam præceps Iudas quasi exagitatus furiis consilium plenum festinationis, à desperatione suscepit potiùs, & à furore, quàm à ratione. Qui autem rem magnam aggrediuntur festinatò, ac temerè, præcipites agi dicuntur: & talis profectò Iudas fuit. Nam si tantisper respirasset, rémque cum aliis, ac secum considerasset attentiùs, nunquam fortasse de laqueo cogitasset. Dicitur etiam præceps, qui omnium rerum aleam, atque dispendium sciens, volénsque subit; & qui desperatione, ac furore, quasi nulla sit reliqua spes salutis, cæcus, & amens in exitium tendit. Hæc autem passum esse Iudam quis non videt?

Si πρηνὴς γενόμενος, *pronum, & deiectum* interpretere, effectus est, & signum non obscurum desperationis, ac profundi mœroris, vultus demissio. Nam qui deiecto sunt animo, illi etiam plerumque deiecto sunt in terram vultu, cuius rei exéplo nobis esse potest Cain, cui præ mœrore concidit facies. Quare qui tristes sunt, à Græcis κατηφεῖς appellantur, id est, *qui deiecto sunt vultu.* Sumitur itaque vultus demissio, ac pronitas pro mœrore, atque desperatione.

41. Ostendit ergo Petrus Iudam eò adductum esse, dum mœrori, atque pudori succumbit, vt sponte illud mortis genus oppetierit, ex quo diffusa sunt omnia viscera eius, suspendiũ innuens, licèt nõ exprimat. Optimè verò noster Interpres reddidit *suspensum*, quia non tam significationem vocis, quàm rem ipsam significatam exprimere voluit; quod vsitatum valdè est tum apud profanos, tum etiam apud sacros scriptores, quibus familiare est effectus per causas significare: vt dum dicunt aliquem extinctum auaritia, quia pecuniarum cupiditate in mare se dedit, vbi naufragio periit: aut ambitione, & gloria, quia propter illam se in periculum temerarius coniecit, vnde emergere non potuit. De sacris scriptoribus docuit Hieronymus sæpe, maximè in fine libri 1. epist. ad Galat. & lib. de optimo genere interpretandi, vbi docet ab Apostolis, & Euangelistis seruato sensu figuras orationis interdum mutari.

Hæc satis videntur ad explicandum Græcæ dictionis vsum. Quibus addo ideo videri posse suspensum è laqueo vocatum esse πρηνὴν, quia eorum, qui laqueo collum inseruerunt, caput solet in terram deiici: vel certè quia ita suffocatus est Iudas, vt pedibus in arboris ramis, aut offirmatis, aut impeditis capite in terram prono pependerit, quod suspendij genus in arboribus humilibus facile, & pene necessarium est. Nisi dicas ideo Iudã dictũ esse præcipitem, quia cùm priùs nodo collũ implicuisset, statim deiecit se; qui modus vsitatus est eorum, qui ex loco sublimi suspensi pereunt.

42. *Quomodo Iudas medicus crepuerit.*

Crepuit medius.] Vt suprà Petrus mortis causam ostendit, suppresso mortis genere, quod expressit Matthæus, sic nunc id quod mortem aut comitatum, aut cõsecutum est, addit, quod fuerat omissum à Matthęo. At necessarium non est, vt illam corporis inflationem fingamus, ad quam nonnulli confugiunt, cùm hoc non naturali aliqua causa, sed diuino iudicio contigisse existimandum sit; vt ei, qui indignè Eucharistia suscepta statim ad tantum

facinus

facinus aduolasset, occulta vi numinis lateribus fœdè, ac miserabiliter disruptis viscera diffluerent. Seu certè, quod nostro Maldonato videtur verisimile, dum penderet è laqueo sic intumuit, vt non quidem statim, sed aliquanto pòst tempore medius crepuerit; nam qui eo modo pendēt, vehementiùs inflari solent. Probarem quidem hoc posterius, nisi viderem cautum esse Deut. 21. vt qui suspensus esset è ligno, eodem deponeretur die: neque satis se ab hoc tuebitur incommodo; qui dixerit caueri tantùm ea lege ne corpus eius, qui damnatus esset, pernoctaret in patibulo; non verò illius qui voluntarium opetiisset interitum. Nam Iosephus libr. 3. de bello cap. 14. cùm dixisset illis, qui sibi manus attulissent, negari apud omnes honorem sepulturæ; quod dixit etiam Quintilianus de clem. 4. tamē apud Hebræos aliam esse consuetudinem dicit. *Si qui (inquit) se occiderint apud nos, vsque ad Solis Occasum insepultos abiici decretum est: cùm etiam hostes sepeliri fas esse ducamus.* Quod fecit Iosue cap. 8. cum Rege Hai, & cap. 10. cum quinque Regibus, quos cùm egisset in patibulum, ad vesperam deposuit. Nihilominus videtur non improbabile si dicamus insepultum mansisse aliquandiu Iudam, & putridis longiori mora, atque solutis ilibus intestina fuisse dispersa. Nam, vt tradit Hieronymus de locis Hebraicis in Acta in voce *Acheldema*, non omnes mortui in eo agro teguntur, sed quidam sub dio inhumati putrescunt. Sed quia Hieronymi ętate à gentibus, in quibus minùs erat humanitatis, regio illa habitabatur, non à Iudæis, ab illis potiùs, quàm ab his inhumata relinqui cadauera, probabilius est. Quare verius puto eodem die depositum esse Iudam; quod, etsi lex non cogeret. Principum tamē Synagogæ factum esse plurimùm intererat: nam suspensus Iudas prætereuntibus clarè Christi innocentiam, & sanctitatem prædicaret. Quare ab illis curatum verisimile est, vt illud suæ impietatis, & Christi sanctitatis monumentum ab hominum oculis remoueretur.

Iudæi nō permittebant suspensum in cruce pernoctare.

43. Sed si causam naturalem viscerum effusionis quæramus, ea satis idonea videtur, si dicamus vbi ruptus est laqueus, graui è superiori loco lapsu disruptum esse corpus, & diffluxisse viscera: imò conatus ipse ad illud mortis genus, maximè si ex humili loco laqueus dependeat, satis grauis existimatur ad ilia rumpenda; vt vir magnæ fidei mihi narrauit; qui & ipse norat, cui illud idem in eodem conatu contigisset.

44. Vers. 19. *Ita vt appellaretur ager ille lingua eorum Acheldema, id est, ager sanguinis.*] Quia ager ille iniqua mercede coëmptus est, nomē etiam retinuit, quo in posterum constaret & Iudæorum scelus, & Iudæ perfidia. Sanguis enim Christi, qui nomē prædio dedit; clamat quotidie meliùs quàm Abel. Explicatio verò nominis à Luca interposita est, qui Græcè scripsit, & opus Græco lectori Theophilo dicauit, cui ignota erat Hebraicæ vocis significatio; non addita à Petro, quia cum iis agebat, qui vim nominis ignorare non poterāt. Neque id nouum: nam sæpe peregrinorum nominum vis à sacris scriptoribus adhiberi solet, imò ab Interpretibus. Quando verò nominis explicatio ab authore sit, vel ab Interprete, docuimus pluribus in cap. 7. Zachariæ in principio.

45. Hæc quæ de Iudæ interitu dicta sunt,

ſunt, interpoſita quidam putant à Luca, non à Petro dicta: quia non exiſtimant eo tempore commemorari oportuiſſe, cùm res illa, & quia recens, & quia ad Dominum pertineret, non potuerit non eſſe notiſſima; præſertim cum ibi etiam dicatur, *vt appellaretur ager ille lingua eorum Acheldema.* Si Petri eſſet oratio, cùm Hebræus eſſet, & ad Hebræos ageret; non diceret *eorum,* quaſi de aliena lingua loqueretur. Probabile hoc videtur Salmeroni, qui tamen ad oppoſitum non eſt difficilis; mihi probabilius videtur hæc à Petro propoſita; non à Luca interpoſita, & concluſa parentheſi: nam filum orationis non apparet hîc ita eſſe diſciſſum, vt parétheſi videatur eſſe claudendum, imò videtur durũ, ſi à narratione Petri hæc tanquam aliena ſuccidas. Neque quòd res eſſet nota, eius commemoratio otioſa exiſtimari debet: nam bonus paſtor, & concionator egregius nõ ſolùm docere voluit, quid geſtum eſſet, ſed etiã oſtendere perfidiæ grauitatem; & quàm miſerè qui à fide, officióq; recedunt, pœnas exoluant. Deinde ager ille non Apoſtolorum lingua, qui Gálilæi erant; ſed *illorum,* id eſt, eorum qui habitabãt Ieruſalem, dictus eſt Acheldema. Vſu.n. venire ſolet, vt in eadem lingua proprietates ſint aliquot, ſiue in terminatione vocum, ſiue in literarum mutatione, vt in eadem gente hæ prouinciæ ab illis facilè diſtinguantur: maximè vbi aliqua lingua diuerſarum gentium admixtione corrumpitur, vt in Græcorum dialectis conſtat: & lingua Latina in diuerſis regionibus aliter, atque aliter corrupta eſt. Neque Hiſpanica lingua inter Hiſpanos vbique eadem. De Hebræorum lingua idem Hieronymus ſuper Matth. c. 26. *Vnaquæque,* inquit, *prouincia, & regio habet proprietates ſuas.* Quare Petrus loquela Galilæus eſſe cognoſcitur ab ancilla oſtiaria: & Ephratæi ab Hebræis aliis pronunciatione vnius voculæ internoſcuntur. Vox autem *Acheldema,* vt inquit Hieronymus de nominib. Hebraicis in Acta, Syriaca eſt: nam Syrorum lingua tunc Hieroſolymitanis familiaris erat. Petrus ergo qui Galilæus erat, & procul ab Hieroſolymis vixerat, tanquam de aliena lingua locutus eſt.

Variæ Hebraicæ linguæ dialecti inter Hebræos.

46. Cur dictus ager figuli.

Ager iſte à Matthæo dicitur *ager figuli,* vnde illi hoc nomen, non omnes eodem modo explicant. Res ſanè obſcura, in qua illuſtranda ſi paulo diutiùs immoratus fuero, nõ videbor, credo, otioſam, aut inutilẽ operam ſumpſiſſe. Maldonatus in Matthæum putat figuli agrum eſſe omnino quod ſonat; quia inde à figuli pro fingendis vaſis terra effoderetur; vnde lacunoſum eſſe oportebat: vel quia eò teſtarum fragmenta proiicerentur. Addo ego quòd argilla & creta figularis non admodùm agricolarum vſibus idonea eſt, vt docet Virg. 2. Georg. & Columella libr. 3. cap. 11. Docet autem Plato 12. de legibus, cuius ſententiam ad verbum expreſſit Cicero 2. de legibus, mortuos ſepeliendos eſſe ſterili ſolo, ne mortui viuis minuant vtilitatem. Cùm ergo ager ille rebus aliis eſſet inutilis, humandis corporibus viſus eſt accommodatus, & qui paruo pretio cõparari poſſit. Sententia quidem non improbabilis; dicam tamen meam quoque coniecturam, & quid de nominis notatione mihi magis videatur veriſimile.

47. Ager figuli ſepulchri deſcriptio.

Dum hæc ego iam olim auidè ſcrutarer, cogitare cœpi aptiſſimè ſepulturam, maximè communem, quam cœmeterium, vel polyandriũ

dicimus, hieroglyphicè vocari agrũ figuli, quia in eo communis sepulchri imago videbatur expressa; nam in agro, aut area figulari apparent inutiles testæ, fragmenta comminuta, quæ priùs ex eodem luto sumpta in alias, atque alias formas fingebantur, alia in honorem, alia in contumeliam. Quædam verò illorum iam informata, in igne corrupta sunt: alia verò in ipso artificis conatu, rotæque conuersione disiecta; omnia tamen iam prorsus, & deformia, & inutilia, in quibus aut nullum, aut certè pertenue vestigium appareat antiquæ formæ; & si quid est antiquæ formæ reliquum, neque pretium auget, neque authoritatem conciliat. Sic in polyandriis, quæ constrata sunt, ac plena mortuorum ossibus, non facilè distinguas quæ Regum ossa, quæ tenuium, quæ sapientium, quæ stultorum sunt. Illud tamen videas, omnia esse fœda, omnia vilia, omnia sine honore, omnia sine vsu. Accedit quòd Ierem. cap. 18. iubetur descendere ad domum figuli, vt Deum loquentem audiat; *Et ecce*, inquit, *ipse faciebat opus super rotam, & dissipatum est vas quod ipse faciebat è luto manibus suis*; quod de morte intelligit Hilarius Psalm. 2. Ad philosophandum autem, & audiendam Dei vocem opportunus est locus inter mortuorum sepulchra: quare Democritus ex omnibus locis mortuorum monumenta, ac cineres ad philosophandum eligebat. Hæc mihi tunc apta videbatur nominis notatio: sed nunc succurrunt aliæ, quę magis fortasse ad literam; ex his quam voles, elige.

48. Non video apud antiquos locum aliquem publicè destinatum esse sepulturis; licèt in agris tam Hebræi, quàm alij communiter humarentur; sed suis quique sepulchris. Apud Athenienses inuenio locum extra vrbem illustrium virorum tumulis, ac signis nobilitatum: ibi, vt tradit Suidas in voce Κεραμικὸν, qui in bello cecidissent, publico sũptu sepeliebãtur. Quòd si cui in Ceramico sepulturę locus cõcedebatur, singulare putabatur beneficium, quale populi decreto consecuti sunt Zeno, vt refert Diogenes in eius Vita, & Lycophron, vt Plutarchus in decem Rhetoribus; & alij multi. Certè Cicero 2. de legibus in Ceramico sepulchrorum amplitudines commemorat. *Ceramicum* agrum, aut officinam, aut locum figuli significat, dictum, vt tradit Plin. lib. 35. c. 12. quia qui signa ex argilla cruda fingebat, ibi suam habuit officinam figularem. Neque minùs notum erat commune illud, ac publicum sepulchrum; vtpote quod in vrbe nobilissima, & illustrium virorum monumentum; quàm singulare aliud quod à Mausolo Rege Cariæ Mausolæum vocatum est. Vt ergo *Mausolæum* pro quocumque singulari sepulchro ponitur, sic puto *Ceramicum* pro communi sumi, maximè si in agro sit, quia Ceramicus, vt tradit Suidas suprà, extra ciuitatem erat. Cùm ergo ager figuli explicatio sit nominis Ceramici; cùm ager figuli pro peregrinis sepeliendis emptus fuisse dicitur, Ceramicum profectò, id est, cœmeterium emptum fuisse fateamur in promptu est. Neque nouum est in Scriptura notationẽ, aut significationem nominis pro nomine ipso vsurpari, vt nos pluribus ostendimus in illud Cant. 6. *suauis & decora*.

Ager figuli nomẽ sepulchri communis, sicut apud Græcos Ceramicum.

49. Accipe explicationem tertiam, quæ eo fortasse nomine displicebit minùs; quia non à Græcis, id est, alienis

Ager figuli Gehenna vel Topheth.

nis gentibus, sed propiùs ab Hebręis petita est. Porta erat Hierosolymis, quæ dicebatur fictilis. Ierem. cap. 19. iuxta Topheth, siue Gehennam siue vallem Hennon. Ex his rectè discussis constabit, quomodo commune sepulchrum dici potuerit apud Hebræos, vel Ceramicum, vel ager figuli. Et primùm, vt rectè Lyra in cap. 19. Ieremiæ, & cum eo alij ferme Interpretes ex sententia Hebræorum, illa porta non ideo dicitur fictilis, quia ex laterculo constructa, aut figlino opere, sed quia ibi essent figulorum officinæ; siue Ceramæa, vel quia eò coniiciebantur inutilium vasorum minuta fragmenta, vt ex Rabbi Salomone docet Lyra. Porrò Gehinnon, seu Topheth est prope portam illam siue fictilem, siue figulorum, vt liquet ex Ieremia suprà; *Egredere*, inquit, *ad vallem filij Ennon, quæ est iuxta introitum portæ fictilis.* Quòd verò *Gehenna*, siue *Topheth* pro communi sepulchro sumi debeat, dicit apertè Theodoretus, dum tradit Ieremiam egressum esse in sepulchrum; & ostendunt apertè Lxx. qui pro *valle Ennon* transferunt, *polyandrium*; neque id sine consilio: nam statim locus ille futurus esse dicitur multorum sepultura. *Non vocabitur*, inquit, *locus iste amplius Topheth, & vallis filij Ennon, sed vallis occisionis*; pro quo Lxx. *polyandriũ*. Eodẽ modo Hieronymus in cap. 10. Matth. & paulo pòst clariùs. *In Topheth sepelientur, eo quòd non sit alius locus ad sepeliendum.* Accedit quòd à Chaldæo vocatur porta illa sterquilinij, vel stercoraria; quia per illam quæ tetri sunt odoris, & aspectu fœda efferebantur, qualia sunt mortuorum cadauera, præsertim pauperum; sicut in aliis etiam ciuitatibus portæ sunt infaustæ, & execrandæ, cadaueribus efferendis destinatæ. Vide infrà cap. 12. ad illud, *ad portam ferream.* Quia ergo porta fictilis, vbi figulorum officinæ frequentes, proxima erat Gehennæ, siue polyandrio, in quod ipsi, & rudera, & suæ artis intertrimenta comportabant, sepulchra communia, seu cœmeteria *ager figuli* vulgò dicebantur. Et quidem locum illum esse pauperum sepulturam communem, & ignobilis vulgi, planè docemur 4. Reg. cap. 23. vbi sic de Iosia Rege. *Et efferri fecit lucum de domo Domini, foras Ierusalem in conuallem Cedron, & combussit eum ibi, & redegit in puluerem, & proiecit super sepulchra vulgi.* In quem locum proiectus esse traditur Vrias Propheta à Rege Ioacim Ierem. c. 26. Et sicut neque incommodè, neque ineptè qui ad Barathrum Athenis duceretur, dici posset duci ad Charoniam portam, quia per illam ex more ad supplicij locum transeundum erat; sic qui ad Gehennam, id est, ignobilium sepulturam efferendus esset, aptè diceretur ad figulos efferri, quia per illas officinas futura erat illa transmissio. Vocatur autem locus ille ager figuli, ea figura qua 4. Regum cap. 18. locus vbi piscinæ erant in quo fullones mundandis vestibus dabant operam; *ager fullonis* dicitur.

Porrò locus ille .i. Gehenna, pro damnatorũ carcere, & carnificina sumitur; sicut à Græcis Barathrum, & Auernus, tum propter acerbitatem, & fletum, quia ibi per ignem traducebantur infantes, cremabantúrque in honorem Moloch. 4. Reg. 23. & ideo vocatur *Gehenna ignis*: deinde quia locus ille stercorum, cadauerúmque graui anhelitu, ipsóque rerum fœdissimarum

Ierem. 19.

Sepulchra vulgi.

aspectu horribilis, si quisquam alius optimè inferni squallorem, & cruciatum referebat. Atque huc spectasse Christum existimo, qui Marci 9. cùm agit de gehenna, ter dicit; *vbi vermis non moritur, & ignis non extinguitur.* Vbi respicere videtur ad ignem quo pueri consecrabantur Moloch, & ad sepulchra, atque cadauera, quæ scatere solent vermibus. Ac si dicat: gehenna illa, cui in æternum supplicium addicti sunt improbi, non habebit aut ignem, aut vermes, qui citò deficiant, sicut illa, quæ in Hierosolymis à vobis appellatur Gehenna, sed qui in æternum durent, & in ęternum crucient. Vide explicationem aliam, quam adduximus in Commentariis super Zachar. cap. 11. ad illud; *Appenderunt mercedem meam triginta argenteis.* vbi ostendimus quomodo rectè Matthæus cap. 26. dum agit de hoc agro, optimè citauerit Ieremiam, cùm tamen illa verba Zachariæ videantur.

Marc. 9.

Vers. 20. *Fiat commoratio eorum deserta; & Episcopatũ, &c.*] Hęc sumpta non sunt ex eodem Psalmo, sed ex diuersis. Illud de habitatione ex Psal. 68. de Episcopatu verò, Ps. 108. quia, vt inquit Beda, cùm vellet Petrus, & Iudæ abiectioné. & electionem Matthiæ testimoniis astruere propheticis, cõiunxit testimonium, quod de Episcopatu Matthię specialiter; & quod de Iudæorũ, in quorũ numero Iudas erat, abiectione generaliter positũ erat: nam duo illi Psalmi scripti sunt contra eos, qui in Christi mortem coniurarunt, aut in eam aliquid consilij, aut operæ contulerunt; sed Psal. 108. ita de omnibus loquitur, vt videatur spectare vnum Iudam, quia à plurali numero sæpe ad singularem erumpit. Quod autem de habitatione deserta hîc dicitur, de toto Iudæorum populo intelligitur à Paulo Rom. 11. quorum domus deserta fuit, quia ab alienis habitata.

50.

51. Quomodo commoratio Iudæ deserta.

Quomodo fuerit deserta Iudæ commoratio, obscurum est. Quidam possessionem illam arbitrantur, quæ empta est mercede iniquitatis, id est, Acheldema; ita Chrysostomus. Quæ ideo deserta videri potuit, quia omnes grauis è cadauere sanioso, ac putri fœtor abigebat; vt nonnulli voluerunt. Sed quia eò spectat hæc narratio, vt in proditoris locum sufficiatur alius, commoratio pro gradu Apostolatus sine dubio est intelligéda. Deserta verò dicitur, quia nullus eam occupauit, quem Iudas in Christo genuisset; quemadmodum, vt exponunt aliqui Thren. 1. sola dicitur Ierusalem, quia à legitimis habitatoribus vacua, licèt plena populo, id est, habitata à populo Gentili, & Barbaro. Et vacua dicitur, & caduca possessio, quando nullus est, qui iure quasi hæreditario illam legitimè adeat. Sic etiam Episcopatus Iudæ vacuus fuit à possessore, & ideo alter in eius possessionem vocatus quasi alienus, quia Iudæ non fuit in Christo filius. Non sic autem in aliis Apostolis; pro quibus Ecclesiæ nati sunt filij; atque adeò illorum habitatio neque deserta est, neque vnquam, vt deseratur, continget. Ita enim Apostoli mortui sunt, vt in filiis Euangelico partu susceptis perpetuò viuant, iuxta illud Ecclesiast. 30. *Mortuus est pater, & quasi non est mortuus; similem enim reliquit sibi post se.* Hîc obserua vsitatum esse ab Apostolis, & Euangelistis, atque à Christo Domino è duobus Scripturæ locis vnum testimonium conflare; vt pluribus documus in illud Zachar. 9.

Exulta

Exulta satis filia Sion. Exempla multa habes apud Salmeronem Proleg. 9.can.27.

Obserua secundò ex Ruperto, pro triginta argenteis, quos ex vendito Christi sanguine retulit Iudas, totidem execrationes in illum intorqueri in Psal. 118. quare ex venditione sacrilega non tam rediit ornatus pecunia, quàm oneratus maledictis. Qua verò ratione omnes illæ execrationes in Iudam conueniant, non est facile explicare; neque existimo omnes ad Iudam pertinere. Quare hunc laborem meritò videor posse declinare.

Vers. 21. *Oportet ergo ex his viris, qui nobiscum sunt congregati*, &c.]

52. Electionem Petrus multitudini permittit, etiamsi à Christo haberet liberam eligẽdi facultatem, tum propter modestiam, tum etiam ne apud populum vllam sibi conflaret inuidiam; atque etiam vt illius monita libentiùs exciperent alij, cui suis suffragiis illam dignitatem, & munus detulissent. Præfinit tamẽ, quod in eo spectandum sit, qui Apostolici nominis mensuram implere debeat, nempe vt testis sit eorum, quæ de Christo prædicanda sunt, iuxta illud, de quo suprà; *& eritis mihi testes in Ierusalem*, &c. & Ioan.15. *Vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.* Quare id exigit in Iudæ successore, vt interfuerit omnibus à Christo gestis à Baptismo Ioannis vsque ad Ascensionem, id est, ab eo tempore, quo post 30. annorum silentium prodiit in conspectũ hominum apertè, & palàm de Regno cœlorum locutus est. Præcipuè verò Resurrectionis testem esse vult, quia de illa, & disputandum sæpiùs, & laborandum erat operosiùs, & quia Resurrectionis fides facilè mysteriis aliis fidem faceret, quæ de Christo homines credere iubentur.

53. *Intrare, & exire quid*

In omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos.] Frequens est in Scriptura *ingressus*, atque *egressus* nomine explicari negotia omnia, atque opera, in quibus aliquis versatur. Exẽpla sunt obuia. Num.27. de Iosue; *Ad verbum eius ingredietur, & egredietur*, id est, nihil faciet nisi ex eius imperio. Deut.31. Moyses de se ipso ait. *Centum viginti annorum sum, non possum vltrà egredi, & ingredi*, id est, non sum aptus rebus gerendis. 2. Par. 1. *Benedictus eris ingrediens, & egrediens.* Hispanè, *en todo lo que pusieres mano*: & eodem sensu Psal. 120. *Dominus custodiat introitum tuũ, & exitum tuum.* Sensus ergo horum verborum est, quærendum esse aliquem, qui testis esse possit eorum, quæ Christus gessit à Baptismate, &c. Toletus in illud Ioan.10. *egredietur, & ingredietur*, in hunc sensum accepit præsentem locum: *in omni tempore, quo nobiscum est familiariter conuersatus.* Quo etiam sensu videtur exponendum illud 1.Reg.18. de Dauid, *qui ingrediebatur, & egrediebatur in conspectu populi*, id est, familiariter, & liberè conuersabatur. Sed prior sensus magis est ad institutũ; posterior in aliis satis accommodatus; & est Hispanis familiaris: *entra y sale libremente como en su casa, y el maestro entra y sale, replica y deia el argumento quando sele antoia.*

Vers. 23. *Statuerunt autem duos.*]

54. *Beza malè Augustinum arguit.*

Hîc impius Beza periculosi erroris arguit Augustinum, qui lib.1. contra Felicem Manichæum cap. 4. *statuit*, posuit, pro *statuerunt*. *Nihil enim* (inquit) *hîc priuatim à Petro geritur quasi excellentiori dignitate prædito, sed publicè, & totius Collegij suffragiis.* Sed

possset impius ex hoc loco;quod maioris ingenij,atque doctrinæ faciunt viri pij,colligere Petri supra reliquã multitudinem excellentiam, cuius imperio coacta concio, edictũ quid facto opus esset,proposita eligendorum conditio.Hæc omnia solus Petrus agit, reliqua suffragiis permittit: modestè sanè, & humaniter, vt tanti magistri discipulum,& Vicarium decebat; cùm tamen illi integrum esset de summa rerum liberè statuere, cuius modestiam etiam nunc imitati Pontifices, cùm suo arbitratu possent, nolunt tamen interdum alios ad Episcopatum vocare, nisi adhibito Cardinalium consilio. Quod docuit Nicolaus dum agit de potestate Pontificis, respondens Carolo Galliarum Regi: *Quod sua*, inquit, *authoritate perficere valet, multorum Sacerdotum decernit definire consensu*. Sed; vt Augustinum ab ignorantia, vel incuria contra Bezæ calumniam vendicemus, obserua, opus illud non tam scriptum fuisse ab Augustino, quàm exceptum à notariis,qui disputationem, quam tunc habebat cum Felice Manichæo, scriptis de more mandabant. Quare fieri potuit, vt notarius vnum numerum pro alio in scripta retulerit: neq; id mirum cùm res festinatò ageretur, vt fert disputantium consuetudo,& volanti calamo. Tunc verò non solùm vna, aut altera litera attentum etiam,ac fidelem scribam, sed integræ quoque dictiones solent effugere.Sed si faciamus hæc esse ab Augustino recognita,quod videtur certum; cùm *statuit*, dixit, obscuriùs ille quidem, & magis ambiguè, sed dixit eodem sensu: nam ille statuisse dicitur duos, qui vt ab aliis statuerentur fecit;sicut Rex dicitur arcem ædificasse, & Episcopos creasse Pontifex;quia vt hæc fierent,& imperio indixerunt,& perfecerunt potestate.

55. *Ioseph,qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthias.*] Bis credo rem esse commissam sortibus,vel suffragiis,priùs cùm ex illa multitudine segregati sunt duo; iterum cùm è duobus alter electus est. Quis verò fuerit hic Iosephus, non constat. Lyra putat esse illum, qui apud Mat.27. & Mar. 6. dicitur frater Domini. Origenes videtur negare,dum dicit illius Iosephi nullam alibi fieri mentionem. Et hoc posterius videtur verisimilius; quia qui frater dicitur Domini, in Græcis codicibus Iosse dicitur, non Ioseph; tum quia hic Iosephus à principio secutus est Christum, quia id imprimis desiderauit Petrus in successore Iudæ. At quidam fratres Domini non credebant in eum. Ioan. cap.17.& ex horum numero creditur esse Iosse.

56. Reg. Duo nomina diuersarum linguarũ vni data.

Hîc notandũ,esse vsitatũ in Scriptura,vt aliquis duo habeat nomina eiusdem significationis, in diuersis tamen linguis,quorum altero ab vna natione: altero ab aliis vocaretur; qui Petrus à Græcis,idẽ ab Hebræis vocatur Cephas.i.*lapis*. Simõ ab illis Zelotes,ab his Chananæus.i.*zelator*, qui ab Hebræis Thomas, idem à Græcis Didymus. i. *gemellus*, Iudas qui à Chaldæis Thaddæus, ab Hebræis Lebbæus, quod sonat *cor*: & quæ à Græcis Dorcas,eadẽ ab Hebræis Tabitha. i. *capra*; eadẽ omnes significatione compellabantur. Sic Iosephus iste qui ab Hebræis Barsabas,id est,*iuramenti filius*,vel *quietis*, id est,fidelis,& pacificus,idem à Romanis,quorum tunc in vrbe magna multitudo, Latino vocabulo dicebatur *Iustus*. Vnde appellatione publica bonũ secũ afferebat testimonium

nium etiã ab iis, qui foris sunt, quod cõmendat Paulus 1. Timot. 3. Probatissimæ verò vitæ oportet fuisse illũ, qui ad tantũ munus à tanto, támque probato cõuentu sit assumptus; quíque nõ à domesticis solùm, sed etiã ab externis publicè suæ virtutis, atq; innocentiæ testimonium haberet.

57. Nomina multa Latina in textu Græco.

Notandum, hîc nomina propria, aut etiã ea, quæ propriorum vsum, & locũ habent, etiamsi appellatiua sint, siue quæ peregrino nomine magis nota sunt, à sacris scriptoribus ea forma interdum vsurpari, quam habuerunt in ea lingua, atque idiomate, vnde sũpta sunt. Quare in historia sacra, quæ Græcè scripta est, inuenies Latina forma, & sono, *custodiam*, *flagellum*, *sudarium*, *censum*, *prætoriũ*, *coloniam*, *legionem*, & alia plura. Vide Salmeronem Proleg. 13. Sic etiam hic Latino vocabulo *Iustus* dicitur, quia eo etiam nomine Hierosolymis notus. Quod nomen habuerunt in Græco etiam codice, Titus infrà cap. 18. & quidam Iesus ad Coloss. cap. 4.

Vers. 25. *Vt abiret in locum suum*]

58. Locus hic ambiguus est; neque enim apparet ex hac loquendi forma abiturúsne fuerit Iudas in locum suum, id est, in laqueum, & infernum; nam hic locus proditoris est, alius vsurpatus, & alienus: an Matthias, vel Ioseph in locum sibi destinatum, id est, Apostolatum. Vtrumque enim admittit sacer hic textus; & ita innuit Oecumenius. Videtur autem pertinere magis ad Iudam, ad quod propendent magis omnes penè Interpretes, & Bernardus sermone 8. in Psal. 9. Et sanè ita videtur postulare cursus ipse orationis; nam suprà dictum fuerat à Petro præclaram sortem Apostolatus cum infami possessione agri commutasse Iudam: nunc illud idem cõfirmat, dum ait excidisse ex Apostolatu, vt in locum suum, id est, suæ debitum perfidiæ descenderet: neque enim eius erat, aut certè eius conueniens moribus locus ille sublimior; à quo sacrilega audacia præuaricatus est.

Vers. 26. *Et dederunt sortes eis.*]

59. Quando locus sortibus.

Græcè αὐτῶν. i. *ipsorum*, Ioseph, nẽpe, & Matthiæ, quia eorũ locus, & gradus quærebatur. Quæ verò sortes istæ fuerint non constat: at esse inter Hebræos vsitatum, ante diuini Spiritus descensum in Apostolos, sortes consulere, docet Beda, & exemplorum in Scriptura satis, vbi obseruat sortes ab eo tempore inter Sanctos consuli desiisse. Porrò cùm aliquid, si ex hominum arbitratu fieret, offensioni in futurum esse credebatur, aut inuidiæ, aut cùm res sic esset incerta, vt humano consilio, atque solertia explorari nõ posset, res cõmittebatur sortibus, quas cùm Deus temperet, iuxta illud Prouerb. 16. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur*; quidquid declarabatur sorte, id à Deo probari, aut manifestari putabatur. Infidelium etiam hominum sortes à Deo regi docuit peccatum Ionæ per infidelium sortes à Domino proditum: & euentus eodem consilio quæsitus ab Aman de Iudæorum exitio Esther 1. Sortitò enim exiit mensis duodecimus diuino consilio, vt inquit Rupertus, vt eo spatio Iudæi sibi ipsis in eo discrimine consulerent. Dei autem explorari ab Apostolis voluntatem, atque consilium certum est, quia id orantes petunt: *Tu Domine, qui corda nosti hominum, ostende quem elegeris*, &c.

60. Quid sors.

Sortes propriè dicuntur, quæ non consilio aliquo, aut ratione, quæ dubia sunt, produnt, sed casu

tan

tantùm, atque fortuitò. Cicero 2. lib. de diuin. *Quid enim sors est? idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod tesseras; quibus in rebus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium valet.* Hæc verò vel coniectu fiunt, vt cùm quis talos iacit, aut eductu, cùm ex vrna, aut sinu extrahuntur nomina, aut nota iam, & constituta symbola: hoc verò modo Apostolos adhuc rudes diuinam voluntatem cõsuluisse, non est improbabile, cùm id apud Hebræos vsitatum esset, vt probat illud Prou. 16. suprà, & casus Achan, & Ionathæ, qui sortibus deprehẽsi sunt, alter de anathemate cõtra Dei præceptum; Iosue c. 7. alter de melle contra parẽtis edictum aliquid tulisse; & scirent sortes à Domino temperari, cuius tunc voluntate, atque Spiritu ducebantur. Et ita sentit Beda, & indicat S. Thomas 2. 2. q. 95. ar. 8. vbi multa de sortibus. Tamen valdè probabile est, explorare Apostolos voluisse diuinam voluntatem sortibus non propriè, sed figuratè sumptis.

61. Sortes impropriæ, & metaphoricæ sunt, cùm id quod obscurum est, & incertum, quódque sortibus plerumque exquiri solebat, alio quodam modo inuestigatur. Modus autem ille, quicunque sit, sors dicitur vulgato omnium pene linguarum more, in quibus eorum nomen retineri solet, quorum loco aliquid suffectum est; vnde *metiri, & pendere stipendia* ab antiquo ritu, & stipendium *congiarium*, vel *salarium* vocatur, quia his olim famulorum operæ compensabantur. Sic ergo oracula omnia sortes dicuntur, quia sortium loco futura prænunciant. Duobus modis à Deo nobis obscurum aliquid significari petimus, vel vt animos nostros interna aliqua inspiratione doceat, & illuminet, vel vt externo signo, atque aspectabili, quid fieri velit, ostendat. Vtrum horum modorum adhibuerint in hanc deliberationem Apostoli, incertum; vtrolibet fieri potuisse probabile est. Neque obstat quod Matthias annumeratus dicatur cum vndecim Apostolis, pro quo Græcè habemus, συγκατεψηφίσθη, id est, *suffragiis electus est*: nam vbi superna luce illustrati, vel aliquo visibili signo edocti de diuino consilio certi fuerunt, suis suffragiis, vel acclamationibus dixêre illum futurum esse in Apostolorũ numero, quem internus à Deo afflatus, vel cœleste prodigium designasset.

62. *Quo signo electus Matthias.* Sanctus Dionysius de Ecclesiastica Hierar. cap. 5. p. 3. cœlesti signo declaratum esse Matthiam ostendit. *Videtur*, inquit, *mihi Scriptura sacra sortem appellasse diuini quiddam, & præcipui muneris, per quod illi choro sacratissimo insinuaretur, quis esset diuina electione declaratus.* Neque nouũ est, vt nuper diximus, *sortis* nomine non tantùm comprehendi ea, in quibus casus tantùm, & fortuna dominatur; sed etiam oracula, & quod rei alicuius dubiæ certam cognitionem ostentat. Cic. de diuin. sortes appellat, quæ vaticinatione funduntur. Virgil. Æneid. 5.

Italiam Lyciæ iussêre capessere sortes.

Horatius in arte,

———*dicta per carmina sortes.*

Ouid. 1. Metamor. simili propè consilio, licèt in materia toto cœlo diuersa;

———*placuit*, inquit, *cœleste precari*
Numen, & auxilium per sacra quærere sortes.

Est autem verisimile externum signum, quod etiam vocari potest oraculum, cecidisse super Matthię symbolum, aut nomen, eóque declaratũ esse Apostolum; sicut Aaron n. 17. florente

florente virga designatus Sacerdos, & Iosephus Virgini datus sponsus de cœlo. Quod signũ sortem appellat Germanus in oratione de oblatione Mariæ, & Epiphanius hæresi 78. & in Anchorato ad medium.

63. Porrò illud, *dederunt eis sortes*, Græcè *eorum*, id est, Matthiæ, & Iosephi, sic interpretor, vt qui futuri erant electionis spectatores, aut arbitri, sortes duorum, id est, symbola, aut nomina in medio constituerent, in quæ signum aliquod caderet cœleste; seu duo certa signa proponerẽt, quorum altero Matthias, altero Iosephus Apostolus designaretur, sicut Ionathas fecit, cùm castra Philistim cum armigero aggressurus fuit: & seruus Abraham cùm ad puteum certo signo de vxore Isaac explorauit. Cecidit autẽ sors super Matthiã; aut quia Matthiæ nomen, aut signũ tetigit, aut quia illud signũ de cœlo datũ, quod pro Matthia reliqui cõstituerant. Neque mirum videri debet, si Apostoli rudes adhuc maiorũ exemplo docti signũ aliquod è cœlo diuini consilij, & voluntatis testem postulauerint. Hæc mihi videntur aliena non esse, neque ab vsu, neque à litera: si quis tamen de propria sorte accipiat, quod, vt dixi, docent magni nominis authores, sic illud, *dederunt sortes eis*, commodè exponi potest, designata fuisse quædam symbola, aut tesseras pro Matthia, & Iosepho, quæ etiam esse potuerunt ipsorum nomina; nam ipsos abfuisse ab eo conuentu verisimile est: quia in electionibus, præsertim vbi inter paucos deliberatio est, illi de quibus est consultatio, ipso electionis articulo interesse non solent. Cecidit verò sors super Matthiã, quia Deus ita sortes temperauit, vt sors eius exierit. Porrò, vt priori loco *sortes* pro symbolis, aut nominibus sumuntur; sic credo *sortem* posteriori pro statu, aut munere Apostolico esse sumendam; ita vt sortibus à Domino temperatis Matthias sortem illam Apostolatus obtinuerit; quo sensu dixit Horatius lib. 1. Saty. 1. sortem à sorte obiectam:

Quî fit Mœcenas, vt nemo quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu sors obiecerit, illa
Contentus viuat.

Hæc de primo capite.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT SECVNDVM.

1 *ET cùm complerentur dies Pentecostes, erant* 2 *omnes pariter in eodem loco: * & factus est repentè de cœlo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehementis, & repleuit totam* 3 *domum vbi erant sedentes. * Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis,* 4 *seditque supra singulos eorum: * & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus* 5 *dabat eloqui illis. * Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi,* 6 *viri religiosi ex omni natione, quæ sub cœlo est. * Facta autem hac voce conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniam* 7 *audiebat vnusquisque lingua sua illos loquẽtes. * Stupebant autẽ omnes, & mirabantur, dicẽtes: Nónne ecce omnes isti, qui loquũ-* 8 *tur, Galilæi sunt, * & quomodo nos audimus vnusquisque lin-* 9 *guã nostrã, in qua nati sumus? * Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam, & Cappadociam, Põ-* 10 *tum, & Asiam, * Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum, &* 11 *partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, * Iudæi quoque, & proselyti, Cretes, & Arabes: audimus eos loquen-* 12 *tes nostris linguis magnalia Dei. * Stupebant autem omnes, & mirabantur ad inuicem dicentes: Quidnam vult hoc esse?* 13 ** Alij autem irridentes dicebant: Quia musto pleni sunt isti.* 14 ** Stans autem Petrus cum vndecim leuauit vocem suam, & locutus est eis: Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.*

** Non*

*Non enim, sicut vos æstimatis, ebrij sunt, cùm sit hora diei tertia: *sed hoc est, quod dictum est per Prophetam Ioël: *Et erit in nouissimis diebus (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnẽ carnẽ: & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt. *Et quidem super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt: *& dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. *Sol conuertetur in tenebras, & Luna in sanguinem, antequam veniat dies Domni magnus & manifestus. *Et erit: omnis, quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. *Viri Israëlitæ, audite verba hæc: Iesum Nazarenum, virum approbatum à Deo in vobis, virtutibus, & prodigiis, & signis, quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut & vos scitis: *hunc definito consilio, & præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affligentes interemistis: *quem Deus suscitauit, solutis doloribus inferni, iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. *Dauid enim dicit in eum: Prouidebam Dominum in conspectu meo semper: quoniam à dextris est mihi ne commouear: *Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea, in super & caro mea requiescet in spe: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem. *Notas mihi fecisti vias vitæ: & replebis me iucunditate cum facie tua. *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de Patriarcha Dauid quoniam defunctus est, & sepultus: & sepulchrum eius est apud nos vsque in hodiernum diem. *Propheta igitur cùm esset, & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: *prouidens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem. *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes

15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32

33 *sumus. * Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre effudit hunc, quem vos videtis,*
34 *& auditis. * Non enim Dauid ascendit in cælum: dixit autem ipse: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis*
35 ** donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*
36 ** Certissimè sciat ergo omnis domus Israël, quia & Dominum eum, & Christum fecit Deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis.*
37 ** His autem auditis, compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres?*
38 ** Petrus verò ad illos: Pœnitentiam (inquit) agite, & baptizetur vnusquisque vestrûm in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum, & accipietis donum Spiritus sancti:*
39 ** vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus, qui longè sunt, quoscumque aduocauerit Dominus Deus noster.*
40 ** Aliis etiam verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens: Saluamini à generatione ista praua.*
41 ** Qui ergo receperunt sermonem eius, baptizati sunt: & appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.*
42 ** Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis, & orationibus.*
43 ** Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia, & signa per Apostolos in Ierusalem fiebant, & metus erat magnus in vniuersis.*
44 ** Omnes etiã, qui credebant, erant pariter, & habebant omnia communia.*
45 ** Possessiones & substantias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.*
46 ** Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo: & frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exultatione, & simplicitate cordis,*
47 ** collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salui fierent quotidie in idipsum.*

IN

IN CAPVT SECVNDVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. D*Vm complerentur dies Pentecostes.*] Duplici capite dies hic celebris, & illustris Pẽtecoste dicitur; & quia ille dies quinquagesimus est à Resurrectione Domini, & quòd tunc renouaretur memoria datæ legis, quæ quinquagesimo die ab egressu ex Ægypto data creditur. Ita putat Cyprianus sermone de Spiritu sancto. Hieronymus ad Fabiolam mansione 12. August. qq. ex Nouo Testamento cap. 95. & epist. 119. cap. 16. Leo sermone 1. de Pentecoste. Chrysost. serm. 2. in eodem festo: sed non constat certò datam esse legem illa die; neque si data esset, ideo Iudæis olim fuisse solennem. Sed est mihi verisimilius die sexto tertij mensis datam esse legem, vt bene probat Ribera libr. 5. de templo cap. 7. Atque ita credo eodem die, & Apostolos Spiritum sanctum, & legem à Deo accepisse Hebręos. Sed sanè mirum est, cùm eo die Hebræi in monte Sinai legem acceperint, nullam in institutione Pentecostes mentionem fieri de lege. Sed ab oblatione quadam, quæ illo die fieri præcipitur, vocatur festum nouorum, id est, nouarum frugum; vel primitiarum, quia, vt ex Leuit. cap. 23. & Deut. c. 16. constat, singulę familiæ eo die panes duos è nouo tritico, quod tunc incipiebat meti, offerebant Domino frugum primitias. Quare videri posset institutum hoc festum in gratiarum actionem pro terræ frugibus; quod ex eo etiam apparet verisimile, quia quinquagesimus hic dies à secundo Azymorum die numeratur, in quo similiter offeruntur manipuli, id est, primitiæ frugis hordeaceæ. Quare duo isti dies consecrati videntur; alter pro hordeaceo, alter pro triticeo prouentu.

1. Quo cẽlebrata Pẽtecoste. Cuius gratiâ instituta.

De institutione huius festi agitur Leuit. 23. & Deut. 16. vtrobique iisdem pene verbis. *Numerabitis*, inquit, *ergo ab altero die Sabbathi, in quo obtulistis manipulum primitiarum septem hebdomadas plenas vsque ad alterum diem expletionis hebdomadis septimæ, id est, 50. dies, & sic offeretis sacrificium nouum Domino, &c.* Dies autem hic, in quo offeruntur manipuli, vt vidimus, secundus Azymorum est. Sed vt tota ratio constet, quæ obscurior est, aliqua nobis expedienda sunt.

2.

Primum, si secundus Azymorum dies cadit in 16. Lunam mensis primi, quo tempore frigus est (vt docuit Petrus, qui primo Azymorum die, in quo Christus est passus, calefaciebat se, quia frigus erat) quomodo poterant tunc hordeaceæ fruges esse maturæ, vt excussis è manipulo granis, oblatio fieret? Certum est in Palestina messem hordeaceam incidere in æquinoctium vernum, atque adeò plerumque in Pascha, & Azyma. Ita Origen. in cap. 4. Ioan. Caiet. ibid. Abul. 1. Reg. 12. q. 15. Ioseph. lib. 3. Antiq. cap. 10. scribit Iudæos secundo die Azymorum demessis frugibus ad illud vsque tempus intactis inci-

3. Messis hordeacea tempore Azymorũ.

dies: quare ille *neomenia* dicitur, id est, Luna noua, seu prima. Quòd si in suo plenilunio Luna creata est, mensis primus mundi aliter incepit atque menses alij, alij nempe à prima, ille verò à decima quarta Luna; imò etiam si sequens mensis à nouilunio incipit, necesse est, vt primus mensis quindecim, aut sedecim tantùm dies habuerit.

8. Hoc mihi solùm in ea sententia difficile est, sed aliud huic incommodo non dissimile sequitur, si Lunam in congressu Solis, id est, sine luce creatam esse fateamur, vt alij volũt, neque enim est qui alio in statu, vel aspectu creatam esse dicat: nam cùm Luna creata fuerit quarto die, si mensis à noua incipit Luna, necesse omnino est, vt tres qui antecesserè dies, extra ordinem mensium sint, imò extra annorum, quia sicut Luna suo cursu menses, sic annos Sol moderatur, ac definit.

9. In principio mundi multa extra cõmuné ordiné naturæ.

Mihi hæc non adeò grauia visa sunt, vt priorem mihi sententiam extorqueat: nam vt in vniuersi exortu multa facta sunt, secus atque aliis, quæ deinde consecuta sunt, sæculis: quæ nimirum Deus ad hominum vsum aliter disposuit, atque in principio rerum instituerat; vt quòd terra vbique lateret sub aquis, quòd tempora non essent dierum, ac noctium vicissitudine diuisa; quòd primus homo plures habuerit costas, quàm reliqui hominum; quòd ineũte vere arborum fructus illam haberent maturitatem, quam habere plerumque solent sub Autumnum: sic etiam non admodùm durum videri debet, si dicamus aliter esse siue numerata, siue descripta tempora postea, quàm in principio mundi: aut totum illud tempus, quod primam Lunę cum Sole coitionẽ antecessit; quæ menses inchoat, in communem alium omnium sæculorum ordinem non cogi. Ita vt mensis primus à Luna creata, id est, à plenilunio ad principium vsque secundæ Lunæ, à quo mensis incipit secundus, diebus constiterit quindecim, aut sedecim, reliqui deinceps 29. aut 30. sicut etiam de anno aliquid non minùs difficile dicendum est. Nam si Sol creatus est in principio Arietis, vnde cum æquinoctio verno incipit annus, sanè aut tres dies, qui præcesserunt, extra ordinem sunt; aut primus ille annus tribus diebus alios superauit.

10. Sed hîc rogabis, quomodo à die Resurrectionis ad Pentecostem vsque 50. dies intercedere potuerint; nam intercessisse communis est opinio. Sanè hoc non facile explicatu est: nam dies Dominicus, in quo surrexit Dominus, non potuit incidere in secundum Azymorum, à quo ad Pentecostem dies 50. numerantur. Quòd si Pentecoste nostra in Hebræorum incurrat Pentecostem, necesse est, vt plures ipsi numerent dies quàm quinquaginta: nam cùm secũdus dies Azymorum incideret in Sabbathum, quinquagesimum etiã diem Sabbathum esse oportuit: atqui certum est Pentecostem in diem incidisse Dominicum.

11. Respondent aliqui, eo anno diem primum Azymorum translatum esse in Sabbathum sequens; atque inde fieri, vt secundus dies Azymorum, esset dies Dominicus. Ita Burgensis in addition. ad caput 26. Matth. Lyra in illa verba eiusdem capitis; *erat autem dies Azymorum*. Gagneius ibidem. Iansenius in Concordia c. 126. Onufrius lib. 2 fast. anno 180. Ioannes Lucidus tractatu de Passione Christi cap. 9. Maldonatus in illud Matth. 26. *scitis quia post biduum Pascha fiet*; & alij plures. Ratio verò est, quia cùm die festo parari non possint

ſint cibi; ita Iudæi tēpora diſpēſant, vt duo feſti dies non ſuccederēt ſibi continenter; eſſet enim & moleſtum parare cibos pro duobus feſtis, & illud non admodùm vel ad ſtomachum, vel ad palatum: item laborioſum eſſet duobus continuis diebus ab omni opere ſeruili vacare. Sed hîc non vidēt aliis feſtis diebus à Sabbatho licere per legem condire cibos. Et ſignatè de Azymorum diebus primo, atque poſtremo, qui ſolēnes ſunt, dicitur Exod. 12. *Nihil operis facietis in eis exceptis his, quæ ad veſcendum pertinent.* Et certè duos dies feſtos fuiſſe coniunctos docet Ioſephus lib. 13. Antiq. cap. 16. vbi ad preces Hircani Iudæi conſtitit ad biduum Antiochi exercitus, *quia Pentecoſtes*, inquit, *inſtabat poſt Sabbathum, quo tempore iter facere noſtris nefas habetur.*

11. Alij putant eo anno non à ſecūda die Azymorum numeratos fuiſſe ab Hebræis 50. dies, ſed à tertia, id eſt, à die Dominica, quia cùm ſecundus ille dies eo anno incidiſſet in Sabbathum, in quo metere non licebat. Exod. 34. manipulus primitiarum eo die offerri non potuit. Oblatus eſt ergo ſequenti die; à die verò oblationis numerandos eſſe 50. dies conſtat Leuit. 23. Ita ferme Epiphanius hæreſi 51. Baronius in Annalibus anno 34. Manuel de Sa hîc. Quæ ſanè explicatio contemnenda non eſt; nam licèt lex non vetaret religionis causâ manipulos illos metere, maximè cùm res eſſet leuiſſima, tamen gentis illius in eo genere nimia ſuperſtitio alligata verborū non tam ſententiæ, ac ſpiritui, quàm ſono; non patiebatur leuiſſimum illum metendi laborem aſſumi. Minoris certè laboris erat ſpicas vellere, ac fricare manibus; ſed, quia id factum eſt die Sabbathi, Diſcipuli violatæ religionis à Phariſæis accuſati ſunt. Neque Chriſtus videtur concedere id licere in Sabbatho, cùm docuerit exemplo Dauid illud propter neceſſitatem fieri potuiſſe. Die verò antecedenti meti non poterat, quia erat primus Azymorum, atque ideo oblationem in tertiam diem, id eſt, in Dominicam dilatam oportuit.

12. *Manipuli in Sabbatho meti poterant.*

Sed neque hoc placet; nam ſicut religionis causâ fiebant alia maioris laboris, atque moleſtiæ in die feſto, vt victimarum cædes, & præparatio, quæ operæ eſſent ſeruilis, niſi interceſſiſſet religio, ſic etiam manipulorum meſſio, quæ neque minùs erat religioſa, neque magis moleſta. Meſſuiſſe verò manipulos Iudæos die Sabbathi, quando in illum incurreret dies manipulorum, docet Rabbi Iſaac Arama ſuper illud Leuit. 23. *Cùm veneritis in terram, quam ego do vobis, & meſſueritis*, &c. vbi etiam formam tradit metendi manipulos in Sabbatho; & citat librum Menahoth, quæ eſt pars Talmud. Adde quòd non eſt neceſſe, vt eodem die metantur manipuli, quo offeruntur: neque enim id vllo modo colligitur ex inſtitutione, licèt ita eſſe faciendum præſcribat Talmudicus liber Menahoth, de quo ſupra. Nam ſi fortè propter Lunæ varietatem, aut tempeſtatem frigidam, & minùs opportunam frugum maturitati in agro Hieroſolymitano non eſſent ad oblationem idonei manipuli, ex agro Galilæo, vbi maturior eſt prouentus, adducebantur, vt tradit Ioſephus, ſi ſatis memini, quo tamen loco in præſentiа nō ſuccurrit. Cùm autem ager ille eſſet remotior, neceſſe erat multo ante ſecundum diem fruges eſſe demeſſas.

13. Alij putant Pentecoſtem noſtram

incurriſſe omnino in Pentecoſtem Iudæorum, ſed circiter. Ita Chryſoſtom. & Oecumenius hîc, in quam ſententiam inclinat Franciſcus Suarez 1. tom. in 3. part. S. Thom. diſput. 46. ſectione 1. Neque abnuit Salmeron, & modus ipſe loquendi non admodùm contrà pugnat. Illud enim, *dum complerentur dies Pentecoſtes*, latiori quodam modo explicari poteſt; quia vt in numeris notior, atq; nobilior aſſumitur, quando, qui notari debuit, parum ab illo diſtat; ſic notiſſimus dies pro aliis, qui proximi ſunt, adhiberi ſolet. Et idem propè dicunt qui cenſent non agere de antiqua Pentecoſte, ſed de noſtra. Ita Beda, & Auguſtinus citatus à Beda, & Caiet. hîc. Sed poſterior hæc ſententia minùs placet, quia Lucas certum aliquem diem, & notum deſignare voluit; at erat notiſſima antiqua Pentecoſte; noſtra verò obſcura, quando Lucas ſcripſit, neque tunc fortaſſe celebrari cœpta. Deinde, quia ideo videtur Lucas diem oſtendiſſe, vt probabile fieret legentibus ex omni natione, quæ ſub cœlo eſt, confluxiſſe Iudæos: nam ad feſtum illud vndique fiebat Iudæorum concurſus. Præterea ſi aſſignandus eſſet terminus, à quo ducerentur noſtræ Pentecoſtes dies, Aſcenſionis futurus eſſet, non Reſurrectionis, quia cùm de illa egiſſet in principio Actuum, ad illam referre debuit quod deinde conſecutum eſt.

14. Quare mihi verior videtur illa ſententia, quæ ſtatuit in eundem omnino diem incidiſſe vtramque Pentecoſtem: & ſuppono certiſſimum eſſe (quod miror multis dubium, neque admodùm paucis falſum videri) in ineunda aliqua ſumma non eſſe neceſſarium extremum numerum colligi, licèt id magis vſitatum inter Hebræos; ſed interdum vtrumque, ſæpiſſime autem alterum omitti. De vtroque extremo conſtat; nam quod Matthæus dicit cap. 17. *& poſt dies ſex duxit illos in montem*; dixit Lucas cap. 9. *poſt hæc verba fere dies octo*, nempe alter extremos incluſit terminos, alter excluſit. De altero extremo exempla ſunt obuia. 2. Paralipomenon 30. *Facta eſt grandis celebritas in Ieruſalem, qualis à diebus Salomonis non fuerat.* vbi non numeratur tempus Salomonis; & Matth. 1. in ſecunda teſſaradecade non includitur Dauid, à quo ducitur: & Lucæ 2. Anna dicitur vixiſſe cum viro ſeptem annis à virginitate ſua; vbi virginitas extra numerum eſt. Et infrà cap. 13. vbi ponũtur iudices vſque ad tempora Samuelis, neceſſariò excluditur Samuel, quia ipſius Regnum cum Saülis regno confuſum ſtatim quadraginta annis definitur. & 2. Reg. 6. Michol dicitur non ſuſcepiſſe filium vſque ad diem mortis ſuæ, vbi abſque dubio mortis tempus excluditur. Et, vt obſeruauit Auguſt. tom. 4. quæſt. 10. in Veteri Teſtamento Geneſ. 15. dicuntur filij Iſraël egreſſuri generatione quarta; & Moyſes tradit egreſſos fuiſſe generatione quinta. Occurrunt præterea exempla quamplurima in rebus permanentibus, ac ſolidis; nam in his quoad loquendi modum eadem eſt ratio. Exod. 23. *Ponam autem terminos tuos à mari Rubro vſque ad terminos Palæſtinorum, & à deſerto vſque ad fluuium.* Certum autem eſt aliquot ex his terminis eſſe extra terram promiſſam. Ex his conſtat ſecundum

Regul. In numerando interdum extremi numeri includũtur: interdum neuter, interdum tantũ alter.

dum diem Azymorum esse extra numerum quinquaginta dierum, quibus finitur festum Pentecostes; & ideò cùm secundus dies incideret in Sabbathum, à Dominica die cœpit apud Hebræos eo anno quinquagenarius numerus; vnde etiã nos numeramus. Sed est aliquid discriminis, quia nos à Dominica die inclusiuè, illi à secunda Azymorum exclusiuè numerant: quod fieri posse, & solere non rarò iam docuimus.

15. Sed graui hæc explicatio videtur vrgeri incommodo; quia si à die secundo Azymorum exclusiuè, id est, à Luna 17. dies numeremus ad diem sextum mensis tertij, id est, Maij: in quem, vt docet Hebræorum Calendarium, & eorumdem Chronicum, quod inscribitur Seder Holam cap. 5. ad finem, perpetuò incurrit festum Pentecostes, quadraginta nouem dies sunt, non quinquaginta; quod ita liquet: nam ex primo mense à 16. die exclusiuè 14. habemus dies, quia ille 30. diebus constat. Adde 29. sequentis mensis, & à tertio deinde sume sex; ex his summa colligitur 49. dierum, non 50.

Sed est solutio non difficilis: nam cùm festi dies à vespera in vesperã celebrentur, dies, qui præcessit ratione vesperæ per synecdochẽ ad sequentem pertinet solennitatem. Ex quo fit, vt vnus dies sacer, & vt ita loquar, Ecclesiasticus, duos contineat ciuiles, & naturales. Nam vespera illa modò attribuitur in Scriptura ciuiliter antecedenti, modò legaliter subsequenti diei festo. De consequenti exemplorum satis est; de antecedenti sufficiat in hac eadem materia illud Exod. 12. *Primo mense, quartæ decimæ ad vesperam Azyma comedetis.* vbi vespera decimæ quartæ est, id est, præcedentis diei. Quare Pentecoste optimè dici potest incidere in diem sextum, & septimum tertij mensis. Neque hic loquendi modus alienus est ab vsu sacræ Scripturæ: nam ratione vesperæ decima quarta Luna dicitur dies Azymorum, etiam ante vesperam Matth. 26. *Prima die Azymorum accesserunt Discipuli ad Iesum dicentes; vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* Et Marci 14. *Primo die Azymorum, quando Pascha immolabant, dicunt ei Discipuli, quò vis eamus, & paremus tibi, vt manduces?* Lucæ 22. *Venit dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha.* Neque aliam ob causam puto Iosephum, qui probè nouerat, & lib. 3. cap. 10. dixerat festum Azymorum per septem dies celebrari, lib. 2. cap. 5. dixisse, octo esse Azymorum dies. Et Leuit. 23. vbi agitur de ieiunio expiationis, cùm dictum esset; *Decimo die mensis huius septimi dies expiationis erit celeberrimus, & vocabitur sanctus, affligetísque animas vestras in eo;* paulo pòst dicitur: *affligetis animas vestras die nono mensis;* & eius ratio statim subditur: *à vespera in vesperam celebrabitis Sabbatha vestra.* Quare si quis diceret ieiunium expiationis celebrari die nono, aut die decimo Septembris, nihil diceret alienum ab vsu Scripturæ. Eodem omnino modo nihil nos dicemus inusitatum, si dicamus, diem Pentecostes celebrari sexto, aut septimo die mensis tertij. Venit autem Spiritus sanctus in Discipulos die septimo sub horam sextam, id est, inclinato iam ad exitum festo; nimirum 18. hora postquam incepisset, & sexta ante finem: & ideo Lucas

dicit, *Dum complerentur dies Pentecostes.* vbi pluralis numerus, non vno die, sed duobus celebrari indicat festum Pentecostes. Quamuis autem plurimùm superesset spatij ad finem vsque diei, tamen ex vsu sacræ Scripturæ optimè dicitur dies Pentecostes compleri, etiam cùm inceptus tantùm est, vt diximus ad illud cap. 1. Zachariæ. *Iste iam septuagesimus annus est.* Accipe nunc duo alia exempla, satis ad institutũ accõmodata. Ierem. c. 34. n. 14. cùm de Hebræo seruo, qui ineunte anno 7. manumittendus est, vt constat Exod. 21. *Si emeris seruum Hebræũ, sex annis seruiat tibi, in septimo egredietur liber:* tamen de septimo anno quasi finito videtur loqui. *Cùm completi fuerint septem anni dimittat vnusquisque fratrem suum Hebræum.* Certum est sub finẽ octaui diei non fuisse circumcisũ Iesum: at Lucę 2. dicitur *cùm cõsummati sunt dies octo, vt circuncideretur puer.* i. cùm venit die octauus.

16. Vers. 2. *Et factus est repentè de cœlo sonus, tanquã aduenientis spiritus vehemẽtis.*] Gręcè πνοῆς βιαίας. i. *flatus violẽti.* Dubitare hîc aliquis posset, terribilísne fuerit sonitus ille, ita vt Discipulorũ corda cõcusserit, an verò suauis? Certũ imprimis hoc esse debet, sonũ fuisse magnũ, quíque non solùm auditus fuerit in cœnaculo, vbi congregati Discipuli, sed etiam foris: nam *facta hac voce conuenit multitudo.* Cur verò ab aliis quoque sonus ille de cœlo audiẽdus fuerit, explicat Chrysostomus, & Oecumenius, vt intelligerent vocem illam contigisse diuinitùs: nam si ebrios dixerunt Apostolos, cùm variis linguis loquentes audierunt, quid non auderent liberiùs obiicere, si non antecessisset tam illustre de cœlo testimonium? Et est mihi verisimile sonum illum fuisse talem qualis excusso fulmine reddi solet è nubibus, quod tonitru dicimus. Id enim videtur sibi velle Græcè πνοὴ βιαία, id est, *spiritus violentus.* Licèt enim violentus sit interdum aër à turbine circumactus, aut alio modo violenter impulsus; sed cum vehementi fragore, ac sonitu fieri non solet, qualem fuisse hunc docet tam frequens, tam attonitus ex tota ciuitate concursus. Adde quòd de cœlo factus est sonus; at fieri de cœlo non dicitur, nisi quod de cœlo lapsum videtur: quare tacta de cœlo dicuntur, quæ sunt à fulmine percussa. Item quia sonus iste *vox* statim vocatur; quo nomine vocatur tonitru Psalm. 28. Hic verò sonus in aëre factus est, qui ex vsu Scripturæ cœlum dicitur, quomodo volucres cœli dicuntur, & claudi cœli ne pluant, & cataractæ cœli, & manna de cœlo, & plurima alia.

17. Sonus suauis aduenientis Spiritus.

Hunc sonum Discipulis fuisse suauissimum, neque terroris aliquid attulisse, aut perturbationis, satis est verisimile; cùm esset quidam nuncius eius, in quo esset omnis suauitas: licèt enim Spiritum Dei sanctum antecedere soleat grauior aliquis motus, quo terreri solent, ac concuti mortalium animi, id tamen plerumque fit cùm ex peccato, id est, morte vocantur ad vitam. At hi sancti iam erant in oratione assidui, in Deum vnum intenti, & Paracletum à Domino expectare iussi. Paracletum igitur, id est, consolatorem, pacatum, & dulcem, non grauem, & terribilem acceperunt. Sanè Apocal. 14. audita est vox tanquam tonitrui magni, sed dulcis sicut citharædorum citharizantium in citharis suis. Hanc tamen vocem ita diuinus Spiritus moderatus est, vt ad aliorum

aliorum aures accederet terribilis; & quæ Diſcipulis conſolationi, ac voluptati, aliis timori, atque conſternationi eſſet. Sicut Ioan. 12. vocem à Patre de cœlo miſſam quidam audire potuerunt, & intellexerunt; alij tonitruum eſſe exiſtimarunt.

18. Verſ. 2. *Et apparuerunt illis diſpertitæ linguæ tãquã ignis, ſeditq; ſupra ſingulos eorum.*] Diuinus Spiritus, quia inflammaturus erat Diſcipulorum corda, ignis illorum oculis ſimilitudinem obiecit; & quia totius mũdi magiſtros inſtituebat, magiſtrorum inſtrumenta præcipua ad docendum dedit, linguam ſanè non frigidam, & *in vdo*, vt Satyricè Perſius, *lubricè natantem*, ſed igneam, & volubilem, quæque inflammata priùs reliquos ſimiliter inflammaret. Dicuntur autem diſpertitæ, vel quia non eſſent in vno quaſi aceruo confertim, ſicut frondes in arbore, ſed ita diſperſæ, vt ſingulæ ſingulorum capitibus inſiderent: vel quia expeditæ linguæ, & ad fingẽdos ſonos aptæ figuram referebãt. Talis verò lingua diuiſa, ac diſpertita videtur dici poſſe; nam linguæ ad formandam, diſtinguendámque vocem aptæ, abſolutæ eſſe debent, id eſt, extentæ, non conſtrictæ; illæ enim ſermonem exprimunt, voluũtque celeriter, hæ impediunt, & & obſcurant. Quare, vt inquit Ariſtot. 2. de partibus cap. 17. & 1. de hiſtor. cap. 11. conſtricta lingua balborum eſt, atque blæſorum: & homines à Græcis *meropes* dicuntur, quia vocem diuidunt, formántque variè. Vnde lingua diſpertita fortaſſe dicitur hominis lingua, quia ſermones aliter, atque aliter fingit. Et hanc ſententiam indicat Pineda in cap. 17. Iob. verſ. 17.

19. Sed eſt mihi veriſimilius ideo diſpertitas vocari, quia ſectili forma, aut vibrata viſæ ſunt, quod duobus modis contingere potuit, aut quia reuera linguæ illæ diuiſæ erant, quales eſſe in aliquibus animalibus tradit Plinius libro 11. cap. 37. lacertis enim bifida lingua eſt, & vitulis marinis duplex; ſerpentibus verò triſulca, quod etiam Virgilius dixit Georgic. 3. & Valer. lib. 1. Argon. & Ouidius lib. 7. Met. licèt alij bifidam eſſe putent. Ariſt. lib. 2. de partibus animal. cap. vltimo, & Plautus in Aſinaria, & in Pœnulo: ſeu quia licèt vna eſſet lingua, ac ſolida, tamen triſulca videbatur ac multiplex, vt contingit in eis, quæ celeriter moueri, ac vibrari ſolent, vt in virga, & in fulmine, quod, cùm vnum ſit, videtur tamen multiplex; quare communiter à Poëtis fulmen trifidum dicitur, ac triſulcum; & idem etiam contingit in fulgure. Eſt autem in Scriptura vſitatum, vt talia dicantur aliqua, nõ qualia ſunt, ſed qualia videntur, vt diximus in illud Cant. 6. *Naſus tuus.* Et hoc poſterius mihi magis placet, quia vt ſonus ille fuit inſtar tonitrui, vt diximus, ſic ſplendor inſtar ignis, qui cum tonitruo ſimul emicat è nubibus, ignis verò, aut fulgur ex diſciſſa nube violenter erumpẽs ſectili, atque multiplici ſpecie apparere ſolet.

Variæ linguarum figuræ.

20. Hîc etiã obſerua, linguas non dici ignis, ſed *tanquam ignis*; fuerunt enim ſplendores quidam tanquam emicantes, ſicut ſplendor magni ignis, aut luminis, qui ab aquis, vel ſpeculo vibratur, igneus non eſt, ſed igneo ſimilis. Eſt autem in omnibus ferme linguis vſitatum, vt quod extremum eſt, & acutum lingua dicatur: quare ſcopulos ſummos, & inuios linguas vocat Cæſar libro 3. de bello Gallico, &

Lingua de igne.

Iosue 15. vbi noster habet; *à lingua eius, quæ respicit Meridiem*; alij ferme omnes *à petra*, vel *scopulo*: sic etiam flamma ignis, lingua ignis dicitur. Isai. 5. *propter hoc sicut deuorat stipulā lingua ignis*, &c. Quare hūc puto verū esse sensum; descendisse in Apostolos splendores quosdam, ac lumina, quæ essent instar flammarum ignis, nempe dispersa, &, vt ipsa flammarum natura fert, in linguarum similitudinem.

21. Secundò obserua, non colligi ex textu singulas illas flammas, aut splendores, in flammarum, linguarúmque speciem figuratos singulorum capitibus insedisse: nam vox *sedit*, quæ singularis est, ad Spiritum sanctum pertinet, à quo omnes statim dicuntur esse repleti, non ad linguas, nisi mauis ad ignem referre cum Cypriano in 3. testimonio cap. 101. & Montano hîc. Quod sanè durum est, quia *ignis* in genitiuo est, & reuera ignis non fuit, qui sederet, sed splendores tanquam ex igne. Est tamen admodùm verisimile ita contigisse, vt splendores illi supra singulorum capita sederint; vt indicat Syrus, qui vertit *sederunt*; & tradit Cyrillus Catechesi 17. & docent antiquissimæ picturæ, quæ longo iam vsu in Ecclesia receptæ grauissimi testimonij momentum habent. Quòd verò *sedit* singularis sit numeri; splendores autem illi, seu linguæ pluralis, non admodùm refert: nam ex vsu Græcorum nomini plurali iungi solet verbum singulare; & apud Hebręos, quorū idioma aliquando imitatur Lucas, id est frequens, vt adiectiuū, seu verbum singulare nomini plurali adiungatur. Gen. 1. vbi noster, *fiant luminaria*; Heb. *sit luminaria*, & Gen. 49. vbi vulgatus, *filiæ discurrerunt super murum*; Heb. *discurrit*. Exempla plura vide apud Pagninum in Arte Grammatica lib. 4. capite 45. Sic ergo *sedit* adhibitum esse pro *sederunt*, non est mirandum.

Vers. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto.*] Omnes quotquot erant in cœnaculo, non Discipulos solū, sed etiā mulieres Spiritus sanctus repleuit, vt dicit Chrysostomus. Certè verisimile non est eo diuini Spiritus conspectu, & dono Mariam caruisse, vt probat Franciscus Suarez in 3. p. S. Tho. q. 37. disput. 20. sect. 2. & idem puto de illis mulieribus, quæ cum Maria dicuntur in oratione perseuerasse. Neque, si mulieribus publicè concionari permissum non est, efficitur statim, vt linguarum donum, & ignea quædam facultas otiosa in illis futura fuerit; nam & priuatis colloquiis rem promouere Christianam, & inflammare animos solent interdum fœminæ non segniùs, aut inefficaciùs quàm viri. Deinde, quia sicut Apostoli, antea infirmi, & pauidi ad magna pro Christi nomine discrimina Spiritus sancti virtute confirmati sunt; sic etiam fœminæ natura pauidæ, ac debiles ad eadem discrimina confirmari debuerunt. Adde quòd hoc ipsum ostendit Petrus, dum verbis Ioël docet id Hebræis hominibus videri nouum non debere. *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ*, &c. *& quidem super seruos meos, & ancillas effundam de Spiritu meo.*

22. Super mulieres etiā descendit Spiritus sanctus.

Et cœperunt loqui variis linguis.] Græcè ἑτέραις, id est, *alijs linguis*: sed eodem omnino sensu: nam hîc Lucas ea commemorat, quæ à Spiritu sancto acceperunt Apostoli, &

23.

li, & quæ populo fuerunt admirationi. Sed antiquo, atque vernaculo vti sermone neque miraculi quicquam, neque admirationis habere potuit. Ita ergo Lucas aliis linguis vsos narrat Apostolos, vt tamē non neget vsos patrio sermone. Rectè ergo vertit noster Interpres, *variis linguis*, sua nimirum, & alienis.

Prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.] Sedisse dicitur diuinus Spiritus super singulos, sicut super currum auriga, & super nauem gubernator. Ille ergo & suggerebat quid dicerent, & linguam ita moderabatur, vt & vera loquerentur, & grauia, & ad sensus, auréſque hominum attemperatè. Sedere autem, inquit Beda, Regiæ potestatis est. Felix, qui à Spiritu sancto se regi sinit: neque à sua voluntate quicquā habet, nisi quòd se totum diuinæ voluntati, atque cōsilio gubernandum dedit.

Dubitari hîc, ac quæri à multis solet, an pluribus linguis simul locuti sint Apostoli, vt de quibusdam fabulosè narrat Diodorus Siculus lib.2.cap.vltimo: seu cùm vna lingua; seu idiomate loquerentur, aliter tamen, atque aliter audirentur à diuersis? Imprimis certum est, Apostolos accepisse omnium linguarum cognitionem, vt illis accōmodatè ad auditores, cùm opus esset, vterentur, alioqui quomodo tot gentes, ac linguas vtiliter lustrare potuissent?

24. Quòd locuti fuerint variis linguis Apostoli, docet Nazianzenus Oratione in Pentecostem, & Caiet. hîc; quoniam si vna tantùm lingua loquerentur, & plures in auditoribus resonarent, miraculum potiùs in auditoribus fieret, quàm in Apostolis. Quòd verò vna tantū lingua locuti fuerint, quæ variè ad aliorum aures sit delata, sentit Arator, Chrysostomus, Oecumenius, Carthusianus, indicat Cyprianus sermone de Spiritu sancto: vtrumque fatetur fieri potuisse S.Tho.2.2.q.176. sed in priorem sententiam inclinat cum Nazianzeno. Mihi posterior magis placet, quia faciliùs intelligitur quomodo vna lingua peruenire multiplex ad aliorum aures, quàm quòmodo vna lingua diuersos formare sonos, & syllabas potuerit. In vtroque modo sanè miraculum est, at in posteriori longè facilius: nam sicut manna, quo exemplo vtitur Carthusianus, in se ipso vnum saporem habuit, in gustātibus varios; sicut vna lux Solis pro varietate subiectorum varios habet effectus, & quodam modo varia est; & vna aqua variè fœcundata ab incubante spiritu multiplicia genuit natantium genera: &, vt exemplo vtar Cyrilli Catechesi 6. *vna pluuia in vniuersum descendit mundum, quæ alba quidem fit in spinis, rubra in rosis, purpurea verò in hyacinthis, ac in diuersis speciebus diuersa; & in omnibus fit omnia, & cuicunque naturæ sese adiunxerit, illi fit incrementum, sic & Spiritus sanctus*, &c. Sic Apostolorū verba, quæ dictabat S.Spiritus diuersorum sonorum fœcunda, & grauida, diuersa accedebant ad diuersorum aures, cuius rei exēpla habemus non admodùm antiqua in Antonio Patauino, & S. Vincentio Ferreiro, qui cùm vna loquerentur lingua, à multis tamen nationibus intelligebantur, & adhuc nostra ætate maiora B.P. Franciscus Xauier è nostra Societate eisdē verbis rogantibus variè, ac tumultuariè Iaponiis respōsa varia, ad varia

Vna lingua locuti Apostoli, sed in variis auditi.

varia interrogata reddebat. At difficilius est varias sententias, & rationes ex vna ratione pullulare, & fundi, quàm ex vno sono diuersos accedere ad auditorum aures. Et quidem Chrysostomus hîc, & Oecumenius, cùm Parthicè audirentur Apostoli, negant ipsos scire Parthicè se loqui. Neque contra hanc sententiã admodũ vrget quod ab aliis opponitur, miracula in aliis fieri potiùs, quàm in Apostolis: nam vt ita fuisse fateamur, nouum non est, vt vis diuinæ virtutis in aliis appareat, qui tamen Sancti non sunt, per sanctos tamen viros applicata. Qua ratione Sanctorum precibus sanantur ægri, mouentur saxa, siccantur arbores, & paludes, &c. præsertim quia magnum est miraculum ex Apostolorum ore prodiisse verba à Spiritu sancto ad sonorum diuersitatẽ adeò fœcunda, vt in aliorum auribus variè resonarent.

25. Vers. 5. *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi viri religiosi ab omni natione, quæ sub cœlo est.*] Ideo Pentecostes meminit Lucas, vt probabile fieret legentibus vndique in Ierusalem conuenisse Iudæos. Conuenerunt autem viri religiosi, id est, quibus captiuitatis tempore peregrini mores nihil Gentilitię superstitionis alliuissent. Hi verò, & patriæ amore, & templi religione adducti, vel ex variis regionibus stabilem in vrbe sedem sibi parauerant; vel certè ad festum ita conuenerant, vt eo peracto rursus in sua redirent domicilia. Tamen horum plurimi vel linguam didicerant alienam, vel suam ita corruperant, vt redoleret semper aliquid ex eorum sermone, apud quos longum produxerant exilium. Certum autem est Hebræos varia fortuna ita à suis sedibus fuisse dissipatos, vt nulla ferme fuerit tam dissita regio, quam non miseræ gentis ruinæ, reliquiæue compleuerint. Dicuntur verò Iudæi ab omni regione, quæ sub cœlo est, conuenisse, iuxta vulgatum Scripturæ morem, quæ cùm omnem terram, aut quid simile dicit, non omnem absolutè, sed iuxta materiam subiectum intelligit; vt docet Hieronymus in illud Isai. cap. 13. [*vt disperdam omnem terram*] *Non inquit totum orbem, sed omnem terram Babylonis, & Chaldæorum. Idioma est enim Scripturæ, vt omnem illius significet prouinciæ, de qua sermo est.* Exempla sunt plurima. 1. Esdræ cap. 1. dicit Cyrus: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus*; scilicet Assyriorum, vbi ipse regnabat. Sic Lucæ cap. 2. *Exiit Edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis*; subiectus nempe Romano Imperio. Ad hunc ergo modum Iudæi conuenerunt, non ab omni omnino natione; sed ab ea, in qua habitabant Iudæi soliti ad illam solennitatem venire. Cùm verò Iudæi eo tempore, vt tradit Philo lib. contra Flaccum, & lib. de legatione ad Caium, & Iosephus lib. 14. cap. 12. non in Palæstina solùm habitarent, sed amplissimo numero in Asia, Aphrica, atque Europa morarentur, non tamen hîc commemorantur nationes omnes, ex quibus Iudęos in vrbem euocarat illius diei religio, sed quindecim præcipuè, quia inde fortasse maiori numero confluxerant.

26. Reg. Omnis terra de ea dicitur prouincia, de qua sermo est.

27. Vers. 6. *Facta autem hac voce conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniam audiebat, &c.*] In *voce* tonitru intelligo: nam & hoc *vox* dicitur Psal. 28. nisi enim vehemens vox esset, & insolita, non omnes tanto studio eò conuolassent. Sonus ergo ille turbam adduxit ad Apostolorum domicilium, quæ postea

ſtea cõfuſa eſt, & admirata vehementer, quòd, cùm tot eſſent homines, tamque diuerſi linguis, patrium tamen ſermonem ab vno concionatore eodem temporis momento omnes agnoſcerent. Sed dicet hîc fortaſſe non nemo mirandum non eſſe, ſi omnes illi, qui ad nouum ſpectaculum venerant, ſuam in Petro, aut in quolibet alio Diſcipulorum linguam audirent, cùm ab Hebræo cõcionatore auditores Hebræi, Hebraicã ſanè linguam eſſent audituri: neque enim ſi modicè pro regionũ diuerſitate eſſet corrupta, fiebat vt intelligi non poſſet; quemadmodũ à Hieroſolymitanis ciuibus peregrinos, & conuenas, & ab his rurſus illos intelligi veriſimile eſt. Eſt planè admirabile, vt omnes qui conuenerant, Hebræi fuerint, non quidem intellectum eſſe ſermonem, ſed in vna, eadémq; ſimpliciſſima lingua, multarum tamen prouinciarũ proprietates reperiri; quemadmodum ſi in Latina lingua Hiſpanus, Italus, & Gallus (nã in his nationibus Latina lingua aliter, atque aliter corrupta eſt) & vernaculum ſonũ, & terminationes varias, & literarum mutationes longè diſſimiles deprehenderent. Sed textus id apertè dicit: nã pro *lingua ſua*, Græcè eſt, ἰδίᾳ διαλέκτῳ, vbi non diuerſa lingua, ſed diuerſa linguæ proprietas indicatur.

Lingua Hebraica variè corrupta.

28. Adde quòd multi in peregrinis ab vrbe regionibus nati, peregrinam etiam linguam didicerant, & illam audiebant; *& quomodo*, inquiunt, *nos audiuimus vnuſquiſque linguam noſtram, in qua nati ſumus?* At nati erant vbi vernacula lingua non erat Hebraica. Item quia non tantùm aderant Iudæi, ſed proſelyti, id eſt, qui à Gentibus ad Iudæorum leges, & ſacra tranſierant: quorum numerum fuiſſe non exiguum probat ardens illud ſtudium, quod inflammabat Iudæos patriæ religionis propagandæ. Quod liquet ex eo Mat. 23. *circuitis mare, & aridam vt faciatis vnũ proſelytum*; quorum in eam curam ſollicitudo iam penè abierat in Prouerbium apud Gentes. Horatius lib. 1. Satyra 4.

——— ——— *Ac veluti te*
Iudæi cogemus in hanc concedere turbam.

At proſelytos ex variis etiam regionibus veniſſe cum Iudæis mihi dubium non eſt; qui ſanè non Hebraicam linguam à Iudæis, ſed vernaculam à parentibus didicerant. Adde quòd non ſolùm primæ illi concioni interfuêre Iudæi, ſed etiã Gentiles, vt putat Chryſoſtomus, & Oecumenius: neque obſcurè indicat textus ipſe, qui nationes aliquas ſecernere videtur à Iudæis. Quod etiã Eccleſia canit in die ſacro Pentecoſtes. Sic enim in quodam hymno.

Ex omni Gente cogniti,
Græcis, Latinis, Barbaris.

Et alio loco clariùs.

Linguis loquuntur omnium,
Turbæ pauent Gentilium.

Neque obſtat, quominus Gentes doceri ab Apoſtolis potuerint, nondum aſcito ad Eccleſiam Cornelio, quia vt alio loco fuſiùs oſtendemus, poſt Spiritus ſancti deſcenſum integrum Apoſtolis fuit Gentibus impertiri Euangelicam lucem.

29. Verſ. 9. *Parthi, & Medi, & Elamitæ*, &c.] Hi omnes, qui Parthi, & Medi vocantur, Hebræi ſunt, ex illis regionibus profecti à quibus retenta patria Religione nomen tamen peregrinum ſumpſerũt. Ita Ioſephus contra Appionem. *Qui Antiochiam*, inquit, *habitant Iudæi, Antiocheni nominantur: ius enim ciuium eis dedit conditor Seleucus. Similiter, & qui in Epheſo commorantur, & Ionia, cum ciuibus*

ex inde natis eandem appellationem habent. Quænam sint hæ prouinciæ à Luca descriptæ, quam in partem pertineant, quibus definiantur terminis, non est huius loci exactè describere. Illud tamen obseruandum, Asiam hoc loco non esse tertiam orbis partem; neque illam, quæ minor dicitur vulgò Natholia: nam cùm in hac contineantur aliquæ, quæ hîc commemorantur, Pontus, & Cappadocia, & Galatia, sanè cur exprimeretur seorsū non erat. Est ergo vel ciuitas in eo tractu præcipua eiusdē cū prouincia nominis (sicut in aliis quoq; prouinciis non raro fit, vt ciuitas toti prouinciç, ac Regno nomē tribuat; exemplo sunt in Hispania Toletum, Valentia, Corduba, Hispalis, & Murcia: & in Aphrica, eiusdem nominis ciuitas, à quibus prouinciæ nomen accepêre) seu etiam, vt obseruauit Salmeron, quædam Asia est, quæ à situ Propontica dicitur, de qua Ptolomæus lib. 5. tab. 1. Asiæ cap. 1. de qua etiā Petrus epist. 1. *Petrus Apostolus Iesu Christi electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ,* &c. Elamitæ sunt Persæ ab Elam filio Sem, vt docet Hieronymus de nominibus Hebraicis in Acta, & in cap. 15. Ieremi. & Iosephus lib. 1. Ant. cap. 7. & eodem ordine ab Isidoro in lib. de patribus Noui Testamenti in Vita S. Thomæ ponuntur hi populi: *In multas prouincias* (inquit) *profectus est ad prædicandum Christi Euangelium Parthis, Medis, Persis,* &c.

Elamitæ qui.

30. Aduenæ Romani.

Vers. 10. *Aduenæ Romani.*] Dubiū an hi sint Iudæi, qui Romana ex vrbe Hierosolymam venerant, an Romani, qui in vrbe iā Romano Imperatori subiecta morabātur; quorum erat non exiguus numerus; & hoc quidē probabile: sed illud probabilius. Tū quia aduenæ dicuntur, quo nomine à Petro suprà Iudæi appellātur, qui à patria exacti in alieno habitāt solo: tum quia hîc de viris religiosis sermo est, vt constat ex illo; *Erant autem in Ierusalem habitatores Iudæi viri religiosi ab omni natione.* Tales autē non erant illi, qui præsidij potiùs, quā religionis gratiâ ciuitatē illā sanctam incolebāt; præsertim cū Græca vox ἐπιδημοῦντες non tam significet *ibi commorantes homines*, quàm *eò peregrinatos.*

31.

Vers. 11. *Iudæi quoque, & proselyti.*] Existimo hos ad prouincias suprà relatas pertinere; ita vt ex illis non tātùm Iudæi, qui ibi agerent, sed etiā proselyti, & festū obierint Pentecostes, & tot linguas in vna voce sonātes audierint. Factum est autem diuino consilio, vt ex variis regionibus profecti quamplurimi, & miraculū testes ipsi cognouerint, & doctrinā ab Apostolis Hierosolymis traditā, id est, in totius orbis theatro, & doctorum hominum cōuentu acceperint, vt in varias rursus prouincias redeuntes Apostolicæ doctrinæ, cuius ipsi tantam lucem aspexerant, aditum aperirent.

32.

Vers. 14. *Stans autē Petrus cū vndecim.*] Hinc disce statim atq; diuino Spiritu afflati sunt, & animati Apostoli, in publicū aliquē locū erupisse, & variis linguis effudisse in numerosam illam turbā quod à cœlo hauserant: cúmq; omnes locuti fuisse videātur, vt indicat illud; *repleti sunt omnes S. Spiritu, & cœperūt loqui.* tamen de duodecim hoc præcipuè prodit Lucas; fortasse quia illapso primùm Spiritu ardētes omnes in admirationis, & lætitiç vocem eruperūt, quasi tanti ardoris, & ponderis impotētes: deinde verò loquēdi partes Apostolis permisêre, quibus id præcipuo quodā priuilegio mādatū est: sicut & ipsi vndecim, cùm priùs eo ardore egissent, vt ab aliquibus musto iudicarentur pleni; tamen vbi agendum

pro

pro cōcione fuit, id negotij Petro tāquam Christi Vicario, & Doctori summo reliquerunt.

33. *Viri Iudæi, &c. hoc vobis notū sit, & auribus percipite verba mea.*] Captat hîc beneuolentiā Petrus, dū Iudęos vocat eos etiam, qui non erāt ex tribu Iuda; nam Iudæi inter Israëlitas erant præcipui, quia ab ipsis Regium ducebatur genus; & in optima Iudęæ sorte viuebant. In Iudæis verò numerantur etiam proselyti, quia licèt genere non essent, professione tamen erant Iudæi. Facit autē attentos ipsa exordiendi forma: nam quādo magni aliquid dicendū est, id iterata aliis, atque aliis verbis sententia proponi, ac significari solet; vt Gen. 4. *Audite vocem meā vxores Lamech; auscultate sermonē meū.* Deut. 32. *Audite cœli, quæ loquor, audiat terra verba oris mei.* Ps. 77. *Attendite popule meus legem meā, inclinate aurem vestrā.* Sic Petrus magnarū rerū expectationē mouet, dum dicit: *hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.* Oratio autem Petri id agit, vt dicenti sibi, & sociis primùm auctoritatē cōciliet, quod præstat dū ebrietatis suspicionē depellit. Deinde vt Christi Passionem, Resurrectionē, & Ascēsionem in cœlum, & Spiritus sancti missionem sacrarū literarum oraculis cōsentire doceat. Huius verò orationis, quā longiorē fuisse oportet, breuis tantùm summa proponitur; nam ad extremum addit Lucas; *Aliis etiam verbis plurimis testificatus est.*

34. Partes diei. Vers. 15. *Cùm sit hora diei tertia.*] A temporis importunitate Petrus se sociósque ab ebrietate vindicat. Sed videri alicui posset nō admodū grauis Petri ratio: nā si, vt multi volunt, dies in quatuor partes distribuatur, sicut in quatuor vigilias diuiditur nox; quarū quælibet ternis constat horis; vt prima dicatur spatiū illud, quod est ab ortu Solis ad tertiā vsq; horam; & tertia deinceps ad sextam vsque, ita vt hora diei tertia ad meridiem vsque producatur (quæ ratio facilè conciliat Ioannem cum Marco, quorum alter Christum crucifixum esse dicit hora sexta, alter hora tertia: nam tertiæ finis in sextæ principiū incurrit; & crucifixio, quæ aliquid habuit morę, partem sumpsit à tertia, & partem à sexta; quare verè dici potuit crucifixus à Ioanne hora sexta, & à Marco tertia.) Si ergo tertia hora meridiem attingit, quid mirū, aut inusitatū est ebrios esse illos eo tempore, quo ex more Gentiū illarum prāsi esse potuerint? Quòd si, vt omnino dicendum est, tertia hora sit, quæ post ortum Solis secundæ succedit; adhuc ratio apparet non admodùm firma: quia cùm æstiuæ horæ longiores sint, quia etiam eo tempore longiores sunt dies; dies autem tam Romanorum, quàm Hebræorum more in duodecim partes diuidantur, longiores quidē in æstate, in hyeme autem breuiores, cùm hora iam esset tertia, eáque æstiua, aut æstiuæ proxima; consequens est, vt multùm iam diei esset progressū, quarta nimirùm pars, à qua cùm alienus cibus non sit, aliena quoque non videtur ebrietas. Adde quòd tenui fortuna homines, quíque quęstū manibus, & arte faciunt, quales maximè piscatores sunt, non solent ieiuni sextam expectare, imò neque tertiam horam.

35. In diebus festis ad sextā vsq; ieiuni Iudæi. Si hæc facta esse dicamus in ipsa antiquæ Pentecostes solennitate, vt sanè dicendum est, facilis est solutio: nam diebus festis non dabatur opera rei piscatoriæ, ac rusticæ; quare necessarium non erat matutino cibo se ad diurnum laborem comparare: tum quia verisimile est in illis diebus ad sextam vsque cibum non sumi. Quam consue-

tudinem indicat Iosephus in Vita sua: *Proculdubio*, inquit, *exorta esset seditio, nisi concionem soluisset sexta hora superueniens, quæ nostros ad prandium vocare solet Sabbatis.* Quare ratio ista leuis non est, quia suprà docuimus in Pentecostem veterem incurrisse hoc mysterium. Quòd si festus non esset dies, adhuc multùm in Petri ratione momenti: quia hora tertia non satis est opportuna ciborum intemperantiæ, & crapulæ, quæ plerumque hora sexta, si vnquam, contingere solet. Est autem argumentum hoc topicum sumptũ ab eo, quod in vsu frequens est; neque eo loci commodior, aut grauior vlla ratio afferri potuit: non enim quod contra consuetudinem, aut honestatem fieri solet, factum existimatur, nisi graues vrgeant coniecturæ. Sed hoc insolenter, & intemperanter fieri docent Prophetarum minæ, acerbæque reprehensiones. Ecclesi.10. *Væ terræ, cuius Rex puer est, & cuius Principes manè comedunt.* Isai.5. *Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem.* Sed cùm grauior aliqua coniectura non premat, satis habet defensionis tempus immaturum ebrietati. Quòd verò homines, quos neque ingenium antè, aut doctrina, aut orationis facundia commendabat, expedita lingua, ac varia verba fundant, id non ebrietati, quæ loquax est, & disertos facit, vt dixit Satyricus, sed Spiritui sancto, qui linguas infantium disertas facit, tribuendum probat; Qua ratione depulsa videtur esse satis intenta calumnia.

36. Quod tẽpus nouissimum.

Vers.17. *Et erit in nouissimis diebus, dicit Dominus; effundam de Spiritu meo.*] Verba Ioëlis de hoc Spiritus sancti descensu esse intelligenda impiũ est dubitare, cùm ita Petrus exponat, cui datus est Scripturę sẽsus. Qui verò sint nouissimi dies, non omnes eodẽ modo statuunt. Quidã *nouissimum diem*, vel *tempus*, aut *finem sæculorum*, de tempore Euangelij intelligũt. Ita Hieronymus Isai.2.& in illud Malachiæ 4. *Et erit in nouissimo dierum.* Lyranus ibidem, Salmeron hîc. Sed licèt quæ hîc dicũtur, in tẽpus Euangelij inciderint, absolutè tamẽ in Scriptura *nouissimum tempus* non dicitur Euangelicum: nã multa nouissimis tẽporibus facta esse traduntur, quæ longè Euangelij tẽpus antecesserunt. Gen.49. *Vocauit Iacob filios suos, & dixit eis: congregamini, vt annunciem quæ ventura sunt vobis in diebus nouissimis:* sed illorũ pleraque, ac penè omnia expleta esse ante Euãgelium notũ est; & Dan.2. *Est Deus in cœlo reuelans mysteria, qui reuelauit tibi, quæ ventura sunt in nouissimis temporibus.* Horum autem pleraque ante Christi aduentum contigerunt, vt quæ ibi de Persarum, Medorum, & Græcorũ Imperiis prędicũtur. Et huius generis sunt plura alia exẽpla.

Alij de tempore eo accipiunt, in quo Christus nobiscũ egit in terris, quod minùs est probabile: quia præter ea, quæ facta esse dicuntur ante Christi aduentum; multa dicuntur futura in nouissimis tẽporibus, quæ post Christi Ascensionem, aut facta iã sunt, aut aliquando fient. 1.Tim.4. *In nouissimis temporibus discedent quidam à fide.* & 2. Tim. 3. *In nouissimis diebus instabunt tempora periculosa;* & hoc ipso loco Iudicij dies, vt quidam putant, nouissimus dicitur.

37. Mihi valdè placet quod noster Ribera ex parte docet in illud Michæę 4. *Et erit in nouissimo dierum.* vbi *nouissimum* dicit non significare certũ aliquod tempus, putà tempus Messiæ, aut finem sæculorum; sed esse explicandum accommodatè ad ea, quæ antecesserunt, quocumque illa

illa tempore contingant. Plerumque verò non tam comparantur cum temporibus, quæ consequuntur, superlatiuè, ita vt dicantur illorum temporum extrema; quàm cum præcedentibus, ita vt sit sensus; post hæc, aut illa tempora: quod probat vox Hebraica אחרים quam modò noster Interpres *postea*, modò *nouissimè* conuertit. Dan. 2. quæ priùs nouissimis temporibus, illa eadem postea eodem penè verborum textu, futura dicuntur: & Gen. 33. vbi vulgatus habet; *posuit vtramque ancillam, & liberos earum in principio: Liam verò, & filios eius in secundo loco: Ioseph autem, & Rachel nouissimos.* Hebraicè est, *Liam & filios* אחרים id est, *post ipsos*; & Rachel אחרים *post illos*: neque enim ibi Lia poterat esse nouissima, cùm post illam sequeretur Rachel. Possemus plura huc exempla congerere; sed instar omnium est locus iste, quem nunc versamus. Nam quod hîc Petrus dicit ex Ioël *in nouissimis diebus*, vulgatus habet in ipso Propheta, *post hæc*.

Ex his constat quid sibi velit Ioël, quem nunc Petrus exponit. Prædixerat cap. 1. duabus tribubus Chaldæorum aduentum, funestam cladem, sterilitatem, & famem: in secundo verò capite, vnde sumptum est hoc testimonium, impetum hostilem cõtra duas illas tribus describit, easque ad peccatorum pœnitentiam hortatur; postquam Dei benignitatem promittit, bonorúmque spiritualium per Christum vbertatem. *Post hæc*, inquit vulgatus; Petrus verò, *in nouissimis diebus*, id est, postquam Christus datus à Patre iustitiæ doctor; & Deus in medio Israël fuerit; *post hæc*, id est, postquam esse desierit corporaliter, *effundam Spiritum meum*, &c.

38. *Effundam de Spiritu meo.*] Vulgatus in Ioël *Spiritũ meum.* Verbum *effundo* vbertatẽ designat: quæ enim effunduntur, non parcè dantur, aut stillatim, sed abundanter, & copiosè. Metaphora ab aquis sumitur, quibus irrorari leuiter contingit homines; & baptizari, id est, ablui largè; & hoc posterius valet *effundo*. Eadẽ metaphora vsus est Christus suprà; *vos autem baptizabimini Spiritu sancto*, id est, replebimini. Et Ioannes Matt. 3. *ipse vos baptizabit Spiritu sancto.* Vbi Chrysostomus: *Sicut ego modò copiosè effundo aquam super vos, ita ipse copiosè Spiritum sanctum effundet.* Theophyl. *mundabit vos largiter Spiritus sancti gratia.* Rufinus hunc locum audaciùs dicit accommodatum à Petro ad Christi tempora, cùm agat Propheta de Ezechiæ temporibus; sed fallitur omnino.

Effundo abundantiam significat.

39. *Super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ.*] *Omnis caro*, vocantur omnis conditionis, ætatis, & sexus homines, cuiuscumque illi nationis sint. Quo sensu dicitur Isai. 40. *omnis caro fœnum*; & Psal. 144. *Benedicat omnis caro nomen sanctum eius.* Prophetare autem non solùm est futura prædicere, vt vox ipsa sonat, sed etiam laudare Deum, & scripturas interpretari, vt docet S. Thomas in illud 1. Cor. 11. *omnis vir orans, aut prophetans*: quia etiam scriptura *Prophetia* dicitur 2. Petri cap. 1. *habemus firmiorem propheticum sermonem.* Vnde *prophetare* est in scriptura idem quod, in Prophetis legendis, seu interpretandis versari: Et quia diuinæ laudes ex sacra scriptura plerumque sumuntur, laudare Deum prophetare est. Et in hunc sensum omnes communiter accipiunt illud 1. Paral. 25. *Igitur Dauid, & magistratus exercitus segregauerunt in ministerium filios Asaph, & Hemã, & Idithum, qui prophetarent in citharis, & psalteriis, & cymbalis*, id est, canerent; licèt

Quot modis sumatur Prophetia.

1. Cor. 11.

1. Paral. 25.

Hebræi aliter accipiant. Siue ergo propter hoc, siue quia hęc omnia pręstare solebant Prophetæ; *prophetare* ex Scripturæ vsu est ad Prophetarum similitudinem aut loqui, aut viuere. Quod ex eo magis liquet, quia cùm Prophetæ miracula ederent, iam etiã ipsa miraculorum patratio *Prophetia* vocatur, id est, opus Prophetæ. Eccles. c. 48. de Elisæo. *Et mortuum prophetauit corpus eius*, quia, vt constat 4. Reg. cap. 13. mortuus ipse suscitauit hominem, quem occisum latrunculi in ipsius sepulchrum intulerant. Et in eundem sensum puto accipiendum quod statim cap. 49. de Ioseph dicitur; *& ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt*. Hæc autem omnia prophetandi genera Apostolicis temporibus contigerunt: nam & futura prædixit Agabus; & Paulus; Scripturam interpretatur hoc loco Petrus; visiones vidit Ioannes in Apocalypsi; Petrus Act. 10. Paulus Act. 9. & 16. Porrò somnia, & visiones ad Prophetiam pertinent, vt docet S. Thom. 2. 2. quæst. 174. articul. 3.

Eccl. 48.

40. *Somnium, & visio quid.*

Quando hîc Propheta somniorum, & visionum meminit, oportet breuiter dicamus quid sit inter vtraque discriminis. Et primùm, quod ad hunc locum spectat, nihil interesse arbitror inter visionem, & somnium; sensum enim esse puto, tempore à Propheta designato, & iuuenes, & senes futuros esse Prophetas. Vbi duæ Prophetiæ formæ, pro ipsa Prophetia sumuntur. Quare, meo iudicio, non est cur hoc loco quæramus, quare visio iuuenibus, & senibus somnia tribuantur. Visiones dicuntur propriè illæ Prophetiæ, quæ mentes mouent, & illustrant imaginibus plerumque menti tantùm obiectis: quales oblatæ sunt Isaiæ, Ieremiæ, Ezechieli, Danieli, & Zachariæ, & Ioanni Euangelistæ in tota Apocalypsi; interdùm oculis, quales fuerunt illæ literæ, quas in aduerso pariete vidit Daniel cap. 5. ex quibus cognouit imminere iam interitum Balthasari Regi, & Imperium Babylonicum transferendum ad Persas. Quia verò quæ videmus oculis, illustriora solent esse atque certiora, fit vt illa etiam Prophetia vocetur *visio*; in qua Prophetæ nullæ oblatæ sunt rerum imagines. Quare Prophetiæ Isaiæ, & Abdiæ *visiones* dicuntur; & Prophetæ olim *videntes* appellabantur. Somnia dicuntur quando dormientibus futurarum rerum euentus ostenduntur; siue hoc per imagines fiat, vt contigit Petro Act. 10. & Pharaoni Genes. 41. & Nabuchodonosor Daniel. cap. 2. siue per internam locutionem, & illustrationem. Et hoc modo Adam in somnio existimo cognouisse matrimonij leges: sic ter Iosephus Mariæ sponsus in somnis admonitus est, semel vt Mariam sponsam domum traduceret, iterum vt Mariam cum filio in Ægyptum transportaret: tertiò cùm Herode defuncto iussus est redire in terram Israël.

41. *Non omnes, qui somniis docetur, Prophetæ sunt.*

Hîc obiter obseruandum, etiamsi aliquis semel, aut iterum in somnis, vel interno sermone, vel obiecta specie sit illustratus, non statim habendum esse in Prophetis, vt contigit Pharaoni, & Nabuchodonosori; Laban Genes. 31. & Abimelech Genes. 20. nam illi non intellexerunt quid portenderent species oblatæ (quod esse necessarium in Propheta docet Hieronymus in caput primum Isaiæ, & cum ipso alij plures:) intellexerunt autem Ioseph, & Daniel prophetica illustratione docti. Hi verò etiamsi intellexerint, de suis tamen rationibus admonebantur, non de communibus; quod

datum

datum est Prophetis, per quos tanquam per instrumenta Deus populis aut prædicebat futura, aut de præteritis, quæ non nisi diuina reuelatione cognosci poterant, docebat.

42. Vers. 18. *Et quidem super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*] Iterum repetit eadem, vel sacræ Scripturæ more, quæ iteratione eiusdem sententiæ firmitatem, certitudinémque significat, vt in Canticis docuimus cap. 6. ad illud, *capelli tui sicut grex*: vel certè, quia priùs de Hebræis loquebatur, nunc verò hanc Dei liberalitatem ad Gentes quoque pertinere docet, quæ Spiritum quoque sanctum acceperunt. Act. 10. *Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant verbum: & stupuerunt ex circuncisione fideles, qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est: audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum.* & Act. 15. idem Petrus de Gentibus dicit.

43. *Regul. Apostoli ex Testamento Veteri non tam verba referunt, quã sententiã*

In Hebræo non est *seruos meos, & ancillas meas*, sed tantùm *seruos, & ancillas.* Ex quo quidam existimant ab hoc prophetandi munere excludi neminem, etiam alienum à Religione, & seruili conditione natum: veruntamẽ de illis qui se ad Christum adiunxerunt sermonem esse certum est. Cui rei satis affert probationis authoritas Petri, cui Christus Scripturæ sensum aperuit: qui vel ita accepit textum Hebraicum, vt ipse allegauit, vel cùm dubius esset sensus, sic est interpretatus. Est autem vsitatum Apostolis, & Euangelistis, vt à Testamẽto Veteri non tam verba referant, quàm sensum, vt tradit Hieronymus tum alibi sæpe, tum maximè in fine lib. 1. Comment. ep. ad Galatas, & lib. de optimo gen. interpretãdi: vbi multis hoc exemplis confirmat. Vide Salmeronem Proleg. 9. quinquag. 1. can 27. Et statim, cùm neque in textu Hebraico, neque Græco sit; *& prophetabunt*, addidit illud Petrus explicationis gratiâ. *Prophetare* autem, vt nuper diximus, ea ferme significat omnia, quæ Apostoli afflati pleniùs Spiritu sancto præstiterunt.

44. Vers. 19. *Et dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum.*] Hîc multa obscura sunt, & in Propheta Ioël, & in Petro. Primum, quomodo hæc cum antecedentibus congruant: secundum, ad quodnam tempus referenda; deinde quomodo impleta sint. Sunt qui dicant, teste Hieronymo in cap. 2. Ioël. Apostolos nõ propriè vsos esse Scripturæ testimoniis, sed quæ de aliis temporibus dicta sunt, accommodatè ad suum institutum ad alia tempora retulisse. Quod sanè hîc dici non debet: nam licèt per accommodationem explicari soleant Scripturæ loca; hîc tamen eo modo explicari non possunt, quia Iudæos explicatio per accommodationem nõ conuinceret, quæ magis declarandæ rei gratiâ assumitur, quàm probandæ.

Chrysostomus, & Oecumenius hîc de excidio Hierosolymitano intelligunt, in quo ex his signis multa contigerunt, vt prodit Iosephus lib. 7. cap. 12. de bello. Sed sanè aliquid maius sonant verba Prophetæ. Quare communiter alij de extremo Iudicij tempore accipiunt. Orig. tract. 30. in Matth. Beda in Marcum cap. 13. S. Thomas in Mat. cap. 24. Theodoretus, & Rupertus in Ioël. cap. 2. Caiet. hîc; neque id negat Chrysostomus, & Oecumenius; & videtur hoc satis esse probabile.

Sed

Sed cur hæc adducantur à Petro, cùm ad depellendum crimen ebrietatis nihil pertineant, difficile explicatu est. Posset non nemo suspicari, ideo à Petro fuisse subiecta, quæ à Ioële de extremo Iudicio dicta sunt, vt compleret in ipso prædicationis exordio mandatum illud, quod à Magistro se accepisse tradit Act. 10. *Præcepit*, inquit, *nobis prædicare populo, & testificari, quia ipse est, qui constitutus est à Deo iudex viuorum, & mortuorum.* Atque ideo oblatam sibi occasionem abire passus non est; neque existimauit, quæ coniuncta sunt apud Ioëlem à Spiritu sancto, eodem agente Spiritu separari fas esse: maximè cùm paulò antè ipso Ascẽsionis die idem penè fecerit magister, qui è medio ad cœlum cursu per Angelos monuit eadem maiestáte véturum se ad iudicãdum, quã in cœlum tunc moliebatur ascensum.

45. Hæc de tempore Euangelij.

Hæc, vt dixi, plurimùm habent probabilitatis: sed mihi verisimilius est, & quæ à Ioële antè, & à Petro nunc, hæc omnia non tam ad finem sæculorum, quàm ad Christi tempora, & ad ea, quæ in nascentis Ecclesiæ primordiis contigerunt, esse relata. Reliqua verò quæ Propheta deinde subiicit, quæ à Petro repetita non sunt, ad quæ tempora pertineant, non est nostrarum partium inquirere. Hæc est sententia Hieronymi super cap. 2. Ioëlis, & Bedæ, & Gagnei hîc; quod vt mihi persuadeam, facit imprimis Petri testimonium, quòd & obiectam ebrietatis culpam diluit, & Christi de quo penè totus sermo est, sanctitatem, & dignitatem ostendit. Et ideo post recitatum Ioëlis testimonium de Christo disputat, illíque postrema verba, quæ omnium maximè iudicij tempus indicare existimabantur, accommodat. Nam cùm de illorum temporum signis ageret, & prodigiis, illis à Patre approbatum, & ostensum indicat. *Iesum*, inquit, *Nazarenum virum approbatum* (Græcè ἀποδεδειγμένον, quod etiam *demonstratum* valet) *à Deo in vobis virtutibus, prodigiis, & signis.* Porrò illud, *audite verba hæc*, magnã coniunctionem esse ostendit inter illa quæ à Ioële dicta commemorat, & quæ deinde subiicit de Christo: ideo enim excitat Iudæorum memoriam ad eorum recordationem, vt ex eis Iesum Messiam esse cognoscant. Porrò signa omnia à Ioële prædicta & Christi, & primis Euangelij temporibus accidisse satis cõstat. Data sunt enim de cœlo signa, missus est ignis de cœlo eo ipso, quo Petrus hæc loquebatur die: qui si verus ignis fuit, vaporem quoque fumi extitisse verisimile est, etiamsi à Luca non exprimatur, quia illum emittunt, quæ ab igne tacta sunt, præsertim cœlesti. Sol item obscuratus est, & consequenter Luna, quę tunc erat toto orbe illustris, quia hæc à luce fulget Solis, & ille iam defecerat. Data item sunt signa in terra deorsum; nam & disscissa sunt saxa, & aperta sepulchra. Illud de sanguine difficilius. Sed referri potest ad sanguinem, quem omnes penè Christi Discipuli, & fideles alij pro Christo fuderunt; quod graue testimonium fuit eius diuinitatis; vel quod est verisimilius, ad sanguinem, quem Romanus Imperator à Iudæis tanto ardore expetiuit, dum effusum ab ipsis Christi sanguinem vlciscitur: nisi mauis accipere figuratè de gladio, & igne, quæ vt in terram mitteret, Dominus se dicit in terram venisse, Matth. 10. & Lucæ 12. quæ duo eodem loco, & tempore dicta fuisse satis liquet, si vtrumque

que Euangelistam conferas. Et fortassè ad hunc locum Ioëlis respexit Christus, qui sanguinem, & ignem coniunxit.

46. Regul. Res non semper eo narrãtur ordine, quo gestæ sũt.

Duò verò sunt, quæ huic expositioni non parum incommodant; alterum est, quia hæc signa, atque prodigia non eo ordine in Christi passione contigerunt, quo referuntur à Propheta. Nam quæ priori loco numerantur, impleta sunt post aduentum Spiritus sancti, quæ posteriori, in Christi Passione, quæ longè antecessit; quare de aliis signis, atque temporibus videtur locutus Propheta. Difficultatem hanc facilè soluit Scripturæ consuetudo, quæ, vt notauit Hieronymus in illud Amos 2. *Ego sum qui ascendere vos feci de terra Ægypti*; ordinem temporum vbique seruare non solet. Constat priùs egressos esse Israëlitas, quã exterminatos Amorrhæos, sed in Amos suprà priùs narratur Amorrhæorum clades, quàm Israëlitarum exitus, & Psal. 77. & 104. quæ priùs facta sunt, posteriori narrantur loco: & Paulus ad Hebr. 11. non eo ordine numerat viros illustres fide, quo ipsi vixerunt; nam Gedeonem ponit ante Barac; Samsonem ante Iephthe, Dauid ante Samuëlem. Sic hoc loco priùs narratur Spiritus sancti descensus, & eius signa, quàm Christi Passio, & quæ illam comitata sunt, & consecuta prodigia.

47. [Dies] mor[tis] Chri[sti] magnus, & terribilis.

Alterum est, quia non apparet quis esse possit magnus ille dies, & horribilis, vt dicit Ioël, siue manifestus, vt dicit Petrus, quem signa præcedent. Et primùm verisimile est, & ostendit ipse narrationis textus, nõ hîc agi de signis omnibus, sed de obscuritate Solis, & Lunæ; hæc verò antecesserunt Christi mortem, & Resurrectionem. Vter autem horum dicendus sit magnus, atque horribilis dies, inuestigandum est: vtrumque diem esse magnum negat nemo; terribilem fuisse diem mortis, vel propter ipsa prodigia ipsi etiam hostes confessi sunt: nam Matth. 27. Centurio, & qui cum ipso erant custodientes Iesum viso terræ motu, & his, quæ fiebant, timuerunt valdè. Hunc diem, id est, huius diei articulum, in quo Christus est mortuus, præcessit Solis, & Lunæ defectio; quo tempore fulgebant maximè. Nam Luna tunc, si vnquam, erat illustris, quia obiecta ex aduerso Soli totum impleрat orbem suũ. Sol verò, quia hora sexta, lucebat maximè. Obscuratus est Sol in nostro, Luna in opposito hemisphærio. Sol supra Christi caput; infra pedes Luna; quia non in Iudæa solùm, sed in toto orbe tenebræ factæ sunt. Luna verò conuersa dicitur in sanguinem, ea figura familiari apud Hebræos, quæ rebus accommodat interdum nomen non secundùm quod habent, sed quod vulgi opinione habere existimantur, vt diximus in illud Cantic. 7. *Nasus tuus*. Dicitur verò sanguis quod sanguinis habet similitudinẽ: qua ratione vinum vocatur *sanguis vuæ* Deut. 32. & Eccl. 50. & *succus mori* 1. Machab. 6. Sic etiã quia Luna, quę toto splendebat orbe, repętè facta lurida, quia rubebat obscurè, irradiata nempè à Sole obscurè, & luridè rubente, in sanguinem conuersa dicitur.

48. Dies Resurrectionis quo modo terribilis.

Si dicamus hîc sermonem esse de læto Resurrectionis die, non multùm obstat, quòd à Propheta dicatur esse horribilis: nã quæ prodigiosa sunt, & inopinata, etiamsi non infesta, horrorem nonnunquam afferunt, vnde *horror* pro admiratione, & *horrendũ* pro admirabili sumitur;

quo sensu apud Poëtas frequens est, *horrendum dictu.* Sumitur etiam pro veneratione, ac religione, vt docuit Seruius in illud Virg. I.

——Horrentique atro nemus imminet vmbra.

Et Lucanus;

Arboribus suus horror inest.——

Et in Scriptura *horribile* pro admirabili, & prodigioso ponitur. 2. Reg. 7. Deus dicitur fecisse populo suo magnalia, & horribilia. *Timor* admirationem, & reuerentiam sæpe valet. Vide infrà ad illud; *fiebat autem omni animæ timor.* & cap. 3. ad illud. *impleti sunt stupore*; & Lucæ. 7. suscitato filio viduæ dicitur, *timor omnes accepit*: & Lucæ 1. nato Ioanne, *factus est timor super omnes vicinos.* & 3. Reg. 3. perspecta sapientia Salomonis populus dicitur timuisse; & clariùs Mat. 9. vbi sanato paralytico, *videntes turbæ timuerunt*; Græcè est, ἐθαύμαζον, id est, *admirati sunt.* Et de hoc loco mihi dubium non est; nam vbi vulgatus reddidit, *terribilis*, Petrus posuit, *manifestus*, secutus Septuaginta, apud quos est ἐπιφανὴς, id est, *illustris.* Illo verò Resurrectionis die quis vnquam alius ortus est clarior, & illustrior? Videntur autem LXX. in suis codicibus habuisse non ירא *iara*, quod *timere*, sed ראה *raah*, quod *videre* significat; inter quæ magna est literarum similitudo. Siue ergo de Passione accipias, siue de Resurrectione, nihil video siue à litera distortum, siue à re ipsa alienum.

49. Quòd si mauis de Iudicio extremo hæc intelligere, quod probabile diximus, & multorum sententia cõfirmatum est; ideo à Ioële existimo de Iudicio sermonem inductum, quia cùm de Christo priùs agere cœpisset, addere voluit id quod extremum est, & quod vnũ reliquum erat operum Christi; nam illi Iudicium hominum in fine sæculorum datum est. Quod etiam videntur voluisse Angeli in Ascensione, qui Apostolos de sui magistri discessu sollicitos, & quid de illo in posterum futurum esset cogitantes, monent, illud vnum superesse negotij, vt eadem maiestate ad iudicandum redeat, qua tunc ipsis spectantibus in cœlum sublatus est. Et Christus ipse iam Passioni proximus, de suo egit ad iudicandum aduentu, huc fortè respiciens.

Vers. 21. *Et erit, omnis, qui inuocauerit nomen Domini saluus erit.*] Huc vsque Petrus deduxit Prophetæ vaticinium, vt commodè de Christo, cuius nomen inuocandum dicit, sermonem inferret. In quo sanè apparet diuinum quoddam artificium, & altius quàm ab homine piscatore, & rudi expectari poterat. Erat tunc Iudæorum plerisque inuisum Christi nomen, quod omni artificio, atque studio si minùs extinguere, at certè obscurare tentauerant, reddereque inuidiosum; ideo ad hunc vsque locum nihil de Christo, donec ad illum, & rei admirandæ nouitas, & Prophetæ oraculum facilem, & sine offensione aditum expediret, vt bene notauit hîc Chrysostomus. Iam verò opportuniùs de Christo loquitur adeò liberè, vt facilè ostendat non timore aliquo constrictam esse linguam, ne Christum sonaret; sed quòd nondum esset eius nominandi maturitas. Porrò illud (*erit*) ex Hebræorum vsu redundat; cuius exempla passim obuia.

50. S. Petri prudẽtia.

Vers. 22. *Audite verba hæc.*] Hæc loquendi forma magnum aliquod indicat esse momentum orationi: quare attentos esse iubet auditores. Summa verò orationis est; Iesum approbatum à Deo multis, clarissimísque

míſque teſtimoniis, & excitatum à mortuis, ab ipſis eſſe cruci affixum, quare dent operam, vt per pœnitentiam ſalui fiant.

51. *Ieſum Nazarenum virum approbatum à Deo in vobis.*] Sceleris coarguit eos, qui improbarunt, damnarúntque Ieſum, quem Deus probauit multis prodigiis, & ſignis inter eos, id eſt, ipſis ſpectátibus; id enim valet *in vobis.* Reprehendit tamen modeſtè ne alienet auditores, & in Chriſti cauſam ſenſim illabitur. Cęterùm pro, *approbatum*, Græcè eſt ἀποδεδειγμένον, quod etiam *demonſtratum*, & *oſtenſum* ſignificat. Vnde quidam ſic accipiunt; Ieſum ſignis, & virtutibus oſtenſum à Patre illum eſſe, quem omnes venturum expectarent. Sed eſt prorſus ſenſus idem: nam Pater approbauit ſignis, quod de ſeipſo Chriſtus profitebatur. Dicebat autem Chriſtus ſe à Patre miſſum, & in ſe Scripturam eſſe complendam.

52. *In quo differant virtutes, prodigia, & ſigna.* *Virtutibus, prodigiis, & ſignis.*] Hæc varij variè diſtinguũt. Ammonius in Catena Græca ſuper Ioan. 4. *prodigium* eſſe putat, quod præter naturam fit, vt cœcorum oculos aperire, mortuos ſuſcitare; *ſignum* verò quod præter naturam non eſt, vt ægrotos curare. Salmeron per *virtutes* putat ſignificari miracula, quæ etſi naturam non ſuperant, modo tamen faciendi ſupra naturam ſunt; vt expellere febrim momento temporis; quod præſtare natura non poteſt, quæ motu eget, & tempore. Per *prodigia* verò ea, quæ non ſolùm in modo faciendi, ſed etiam re ipſa totam naturæ facultatem excedunt. Per *ſigna* verò illa miracula, quæ etiam ſignificandi causâ fiunt. S. Thom. 2 2. quæſt. 178. articul. 1. ad 3. ſic diſtinguit. *In miraculis*, inquit, *attendi poſſunt duo: vnum quidem eſt id, quod fit, quod quidem eſt aliquid excedens facultatem naturæ, & ſecundùm hoc miracula dicuntur virtutes: aliud eſt id, propter quod miracula fiunt, ſcilicet ad manifeſtandum aliquid ſupernaturale, & ſecundùm hoc communiter dicuntur ſigna: propter excellentiam autem dicuntur portenta, vel prodigia, quaſi procul aliquid oſtendentia.* Hæc S. Thom. qui poſtremis verbis videtur expreſſiſſe notionem nominis *prodigij*; quaſi *porrò dicat*, id eſt, futura prędicat, quam ſumpſiſſe videtur ab Auguſtino 21. lib. de ciuitate cap. 8. ſicut Auguſt. à Cicerone 1. libr. de Diuinatione.

Hæ diſtinctiones optimæ ſunt & faciles. Sed, credo, non multùm aberraret, qui ſaltem hoc loco prodigia vocaret, quæ de cœlo ſunt, qualia ſunt obſcuratum eſſe Solem, auditum eſſe tonitruum, &c. Signa verò quæ de terra ſunt, vt tremuiſſe terram, ſciſſas eſſe petras, aruiſſe ficum. Nam alluſum hîc videtur à Petro ad illud Ioël. quod paulo antè citarat; *Prodigia in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum.* Virtutes autem illa, quæ facta ſunt à Chriſto miraculosè: nam *virtus* hîc Græcè δύναμις, eſt, quæ poteſtatem ſonat, qualis eſt morborum repentina curatio, Dæmonum expulſio, ſuſcitatio mortuorum, ſedatum mare ad ipſius imperium. Facit ad hæc quòd virtutes Hebræorum more dicuntur, quæ cum virtute, id eſt, potentia magna fiunt. Vnde eſt Hebræorum vulgo tritum; *fecit virtutem magnam, & poſt multas virtutes*, id eſt, acta fortia, &c. & miracula ſæpè dicuntur *virtutes.* Lucæ 10. *Si in Tyro,*

& Sidone factæ fuissent virtutes. Act. 19. *virtutes non quaslibet faciebat Dominus per manus Pauli.* Quæ ergo à Patre in filij commẽdationẽm, & probationem ostensa sunt, prodigia esse credo, & signa, illa è cœlo, hæc in terra: quæ verò à Christo facta, virtutes, quomodo hæc cumque facta sint.

52. Video hæc propter vicinitatem quandam modò in hanc, modò in illam significationem indifferenter accipi: nam quæ de cœlo sunt, quæque propriè prodigia dici docuimus, signa vocantur. Isai. 7. *Pete tibi signum à Domino siue in profundum inferni, siue in excelsum suprà;* & Lucæ cap. 11. *alij tentantes signum de cœlo quærebant.* Item quas virtutes vocauimus, Marci vltimo signa dicuntur. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur, in nomine meo dæmonia eiicient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, super ægros manus imponent.* Sed quando hæc tria separatim sæpe inueniuntur, vt 2. ad Thessalon. cap. 2. & ad Heb. 2. in eodem omnino argumento, *contestante Deo signis, & portentis, & variis virtutib.* & de eorum proprietate seorsum agendum est, nihil videtur dici posse commodius.

53. Ves. 23. *Hunc definito consilio, & præscientia Dei traditum.*] Longa hîc quæstio est, quomodo Deus Christi mortem definierit, cùm tamen in ea plurima, eáque grauissima peccata interuenerint? Qua de re disputant luculenter, & copiosè Doctores contra hæreticorum huius temporis insaniam, qui Deo neque horrent, neque verecundantur obiicere auctorem esse culpæ. Qui plura de hac re nosse velit, adeat Scholasticos, quorum hoc est negotium.

Nunc satis sit dixisse honestam esse rem, quam definit Deus, nempe Christi mortem; à qua nos habemus, vt mundi simus. De hac definitum consilium fuit: hinc traditus manibus, & potestati hominum; quòd autem in ea versata sint multorum peccata, id verò definitum non est, sed præscitum, atque permissum. Et ita existimo Petrum Theologorum apicem definitionis, & præscientiæ meminisse: definitionis quidem passionis, præscientiæ verò actionis; quæ displicuit summopere, adeò non definita est, iuxta illud tritum: *Actio displicuit, passio grata fuit. Non enim,* inquit Leo sermone de Passione Domini, *inde processit voluntas interficiendi, vnde moriendi: nec de vno extitit spiritu atrocitas sceleris, & tolerantia Redemptoris.* Traditus est Christus à Patre, & à se ipso, vt homines redimeret: à diabolo, vt redemptionem impediret, & traditores in peccatum traheret: à Iuda per auaritiam, à Iudæis per inuidiam: à Pilato per timorem, ne parum videretur Cæsaris amicus, atque adeò de suo loco, atque existimatione caderet.

Quomodo definita Christi mors.

54. Cæterùm quemadmodum quæ hominum sunt, aut hominibus nota, Deo tribuimus, etiamsi aliquid habeant imperfectum, atque humile, vt quæ in ipso perfectissima sunt, & illustrissima, aliqua ratione intelligamus; quare Deo vterum, vbera, & lac tribuimus, vt ex his amorem tenerrimum in Deo, qualem in matribus experimur, explicemus: sic etiam licèt in Deo consilium propriè non sit, quatenus deliberationem includit, vt docuit S. Tho. 1. 2. q. 14. art. 1. ad 2. consilium tamen

In Deo quomodo dicatur esse consiliũ.

tamen in Deo esse dicitur, vt sonat decretum certum, & stabile, quale illud esse solet, quod præcedit longa, atque attenta deliberatio. Dum ergo Petrus definito Dei consilio traditum esse Christum dicit, ostendit primùm non casu accidisse, quæ Christus à Iudæis pertulit, quemadmodum vulgò illa fieri putantur, in quibus parum momenti est, sed magno Dei consilio & decreta esse, & multo antè prædicta. Traditum dicit, quia nulla omnino potestas esset in Christum; nisi Pater illum peccatorum manibus, tradidisset. Mollit autem cautè illorum culpam in principio, vt æquiùs quæ reliqua sunt, audiant: ideo traditum dicit diuino consilio Iudæis, & interemptum per Gentilium manus, & hæc omnia multo antè fuisse prædicta per Prophetas; quæ omnia id efficiunt, vt minùs sit in reprehendendo acerbitatis. Quo artificio vsus est Ioseph, vt fratribus magni sceleris consciis timorem eriperet. Genes. 45. *Nolite*, inquit, *pauere, neque vobis durum esse videatur, quia vendidistis me in his regionibus: pro salute enim vestra misit me Deus ante vos in Ægyptum:* & paulo pòst; *non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.*

S. Petri prudẽtia.

55. Vers. 24. *Quem Deus suscitauit à mortuis.*] Adhuc artificiosè Petrus in animos auditorum causam insinuat Non dici excitatum Christum propria virtute; quia nondum Christi nomen illis expers inuidiæ: licèt non aliena virtute, vt in vitam rediret, indiguerit. Dixerat enim ipse Ioann. 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* & capite 10. *Potestatem habeo ponendi animam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Dei autem definita consilia de morte priùs, deinde de Resurrectione Christi ostendunt, quanti ipse fiat à Deo; cùm de eo tam accuratè deliberauerit, & tam breui, & gloriosè reuocarit ad vitam.

56. *Solutis inferni doloribus.*] Non eodem modo codices omnes; nam quidam habent *mortis*, & ita legunt Chrysostomus, & Oecumenius iuxta Græcum textum, in quo est θανάτου. Alij communiter *inferni*, vt habet vulgatus. Alij mortem *inferni* nomine significari putant, neque id sine fundamento: est enim in Scriptura frequens *infernum* pro sepultura, atq; adeò pro morte sumi. Et quidẽ si de morte sumas, sentẽtia facilis est: significat enim immortalem iam esse Christum quia exolutus est ab his doloribus, & molestiis, quibus subest homo in mortali statu. Et fauet huic expositioni Syrorum lectio, quæ pro *doloribus*, vertit *funes*. Nam sicut funes hominem ligatum trahunt, verbi gratiâ ad patibulum; sic dolores ad mortem. Iam ergo ab illis funibus solutus est Christus, quia mors illi vltrà non dominabitur. Siue etiam solutus doloribus est, quia perfunctus est iis doloribus, qui vitam abstulerunt: seu quia debitor creditori Patri persoluit dolores mortis, & mortem ipsam, quam pro peccatis hominum in se ipsum tanquam fideiussor deriuarat. Solutis ergo doloribus, quos creditori suo debebat ex pacto, suscitatus est.

A quibus doloribus inferni Christus solutus.

57. De inferno plures accipiunt, id est, de subterraneo loco, in quo fideles animæ in illum diem seruatæ claudebantur. De inferni doloribus non eodem modo omnes. Quidam dolores esse solutos existimãt, non Christi, sed eorũ, qui ex tenebris

vocati sunt ab ipso. Ita Beda in retractationibus; quia licèt in sinu Abrahæ, id est, in consolatione secretæ quietis tenerentur; à dolore tamen mortis, siue inferorum non erant omnino liberi, quia nondum superna in cœlis gaudia videre poterant, donec fieret id quod Domino per Zachariam cap. 9. dictum est; *Tu quoque in sanguine tuo eduxisti vinctos de lacu.* Quòd si pro *doloribus* cum Syro *funes* legas, aptè *funium* metaphora, & verbum *soluo* vinctos è carcere tenebrarum exéptos ostēdunt solutis funibus. Quam etiam sententiam indicat Augustinus de Genesi ad literam lib. 12. cap. 33. & epist. 99. ad Euodium, licèt ibi alias explicationes adducat.

58. Impiè Caluinus de Christi dolorib.

Alij de Christi doloribus intelligunt, & horum aliqui adeò impiè, vt illum gehennæ ignem passum esse dicant. Hi sunt nostræ ætatis hæretici, qui, vt probent nostram satisfactionem necessariam non esse, Christi dolores quàm possunt effusissimè amplificant: eò autem stuporis, atque insaniæ progressus est Caluinus, vt affirmet inferni dolores sensisse Christum ab initio passionis, id est, ab ea tristitia, quam est in horto passus. Contra hunc Bellarm. lib. 4. de Christi anima, & Franciscus Suarez in 3. p. 2. to. disp. 43. sect. 1.

59.

Quidam ex Catholicis aliquid pœnæ Christum post mortem passum esse putant; nam aliquod pœnæ genus esse putant animam esse separatam à corpore, & in subterraneo loco conclusam: ita Caiet. hîc, & 3. p. q. 53. art. 4. quod probat ex Psalm. 15. citato à Petro; vbi anima Christi dicitur non derelinquenda in inferno, neque corpus visurum corruptionem. Vbi beneficium aliquod esse videtur Christi animam ab inferno liberari; nullum autem esset, nisi ibi aliquid esset molestiæ: sed communiter alij contrà sentiunt; quia cùm in morte redemptio nostra consummata sit, propter quam pœnæ fuerunt subeundæ, non est cur vltra mortem Christum aliquid subiisse existimemus. Quare licèt locus ille, quia abditus, & obscurus, aliis pœnæ vel plurimùm afferre potuerit, Christo tamen nihil doloris attulit. Qua de re vide Interpretes S. Thomæ in 3. p. q. 52. vbi optimè, & latè Franciscus Suarez.

60.

Augustinus epist. 99. solutos dicit Christi dolores in inferno, non quia ipse subierit, sed quia ne subiret præuentum est; quemadmodū solui possunt laquei venantium, ne teneant, non quia tenuerint. Soluti ergo dolores sunt, quia omnis dolendi occasio ad inferos descendenti Christo sublata est, ne scilicet pateretur, quod pati solent, qui ad subterranea illa, & tenebricosa loca descendunt. Id verò sciri ab hominibus maximè ad Christi dignitatem pertinebat: nam Christum obiisse constabat, & communi iam opinione in illum sinum descendisse existimabatur, à quo neque sanctissimos Patriarchas immunitatem nactos vulgò etiam homines intelligebāt, alioqui non induxisset Christus de Lazaro, & Abraham parabolam, quæ de rebus notissimis sumi solet. Atque id negare Petrus neque debuit, neque potuit. Æquum ergo fuit, vt descendisse Christum in illum infernum locum ita concederet, vt tamen negaret aliquid ibi subiisse pœnarum. Ideo solutis doloribus, emersit. i. solutus à dolorib. non quia alligatus aliquando fuerit, sed quia ne alligaretur, à Domino prouisum est. Quo sensu Principes soluti legibus esse dicuntur, non quia subiecti fuerint aliquo tempore,

re, sed quia ne subessent, vtpote legibus superiores, cautum est. Hîc verò hypallage quædam est, quia non tam soluti sunt dolores, quàm ipse à doloribus solutus est, & liber. Sicut Matth. 8. dicitur, *confestim mũdata est lepra eius*; pro, mundatus est à lepra. Et Isai. 6. *peccatum tuum mundabitur*, id est, à peccato mũdaberis. Ecclef. 3. & 28. *soluentur peccata tua*, id est, solueris à peccatis: sic dolores inferni dicuntur soluti, quia Christus ab illis solutus est.

Hypallage vsitata *solutis doloribus*, pro solutus à dolorib.

61. Dolores inferni, dolores mortis.

Ego sanè puto hæc esse probabilia; sed longè puto probabilius hîc sermonẽ non esse de his doloribus, qui quoquo modo apud inferos sustinentur; sed de aliis qui propter acerbitatem hyperbolicè *inferni*, vel clariùs *infernales* dicuntur. Dolor autem, quem passus est Christus, tãtùm habuit acerbitatis, vt si vspiam alius, inferni dolor appellari potuerit. Quare sensus erit, Christum perfunctum iam acerrimis doloribus, excitatum esse. Neque ab hac sententia longè sunt, qui, vt Græcus habet textus, pro *inferno* legũt *mortem*: eodem enim sensu & mortis, & inferni dolores dici possunt; nam cùm omnes, ante reserata Christo moriente cœlorum claustra, ad inferna loca descenderent, ad quæ per mortem erat certa transmissio, quemadmodum dolores, quia ad mortem agebant, dolores mortis, sic etiam iidem, quia intercedente morte trahebant ad infernum, dolores inferni dici poterant. Ex omnibus postrema hæc expositio mihi probatur maximè, quæ figuratè in inferni doloribus, dolores mortis explicari putat.

62. *Iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.*] Græcè καθότι, quod multa significat, *quẽadmodum, quoniam, propterea quòd*. Noster Interpres reddidit *iuxta quod*, suo more singulas partes seorsum explicans. Est ergo sensus: excitatum esse Christum, quemadmodum necessarium erat ita fieri: vel propterea quòd impossibile erat teneri Christum ab eo, vel inferno, vel morte: nam Græca vox θάνατος, qua vtrũque significatur, masculini generis est.

Vers. 25. *Dauid enim dicit in eum: prouidebam*, &c.] Rationem reddit cur impossibile fuerit Christum teneri à morte, vel inferno: quia necessarium erat impleri Prophetiam, quæ hoc ipsum de Christo multo antè prædixerat. Pro, *in eum*, Græcè εἰς αὐτὸν, noster Interpres per accusatiuum reddidit: quia ad futurum Christi tempus referebat vaticiniũ; vel quia, vt proximè fecit in voce καθότι, singulas voces secundùm earum proprietatem exposuit. Sed mihi verisimilius est εἰς, id est, *in*, hoc loco positum esse pro περὶ, id est, *de*, quod est in Scriptura frequens. Quod fortasse natum est ex Hebraico idiomate, in quo על *in* significat, & *super*; item אל, ex quo fit, vt duæ Græcæ voces, quæ his respondent, εἰς, & πρὸς, quæ interdum pro περὶ vsurpantur, à vulgato reddantur *in*, vel *ad*. Marcus cap. 9. *quomodo scriptũ est in filium hominis*, id est, de filio hominis. Lucæ 19. *ait Iesus ad eum, quia hodie salus domui huic facta est*, id est, de eo: non enim sermo ad Zachæum dirigebatur, sed ad circunstantes. Ad Heb. 1. *& ad Angelos quidem dicit*, id est, de Angelis. Et cap. 4. *ad quem nobis sermo*, id est, de quo Iob 42. *neque locuti estis ad me rectum, sicut seruus meus Iob*, id est, de me: neque enim amici Iob cum Deo loquebantur. Iuxta hæc commodè locus exponitur. *Dauid dicit in eum*, id est, de eo; qui sensus satis expeditus est.

63. Reg. *In aliquãdo sumitur pro de.*

64. *Prouidebam Deum in conspectu meo*

meo semper, qui à dextris est mihi, ne commouear.] Orsus est paulo altiùs Petrus, vt ex singulari illa prouidẽtia, quam commemorat, probabile reddat quod statim subiicit; nempe breui emersisse, & ex inferno animam, & corpus è sepulchro. De manu dextera, atque sinistra varia à variis dicuntur; dicam tamen breuiter quod mihi facilius visum est. Duo considerari possunt status, & tempora, alterum quietis, & gloriæ; alterum certaminis, & periculi; quale est huius vitæ mortalis, in qua nihil est tutum. Alterum per verbum *sedeo* plerumque explicatur; alterum per verbum *sto, assisto*, aut similia. In priori statu meliori loco est, qui à dextris sedet, quàm qui à sinistris, quia nobilior est dextera, quàm sinistra manus. Apud Hebræos exempla sunt plurima. Matth 25. *statuet oues quidem à dextris suis; hœdos autẽ à sinistris.* Et Genes. 48. *Ioseph posuit Manassem primogenitum ad dexteram Iacob, Ephraim ad sinistram*, tanquam in loco minùs digno. Sed Iacob cùm minorem vellet maiori præferre, commutatis manibus dexteram imposuit minori, maiori sinistram. *Cui Ioseph: non ita conuenit pater, quia hic est primogenitus; pone dexteram tuam super caput eius.* Quare quem honorare volunt Principes, ad dexteram statuunt. 3. Reg. 2. de Salomone. *Surrexit Rex in occursum eius, adorauitq́; eam, & sedit super thronum suum; positusq́; est thronus matri Regis, quæ sedit ad dexteram eius.* & Psalm. 44. *Astitit Regina à dextris tuis.* Qui locus videtur tribui sponsæ in nuptiali traductione, alioqui neque posset esse læua sponsi sub capite, neque dextera amplexari sponsam; quia innixa fingitur super dilectum suum, id est, in sinu reclinata. Et Christus sedere dicitur ad dexteram Patris. Neque tamen idcirco sequitur, aut Principem, qui ad dexteram locat, quem honorare vult, aut Patrem, qui Christum hominem à dextris habet, esse in inferiori loco; cùm ad aliorum sinistram sint, quia Regia sedes aut persona, vbicunque sit, dignissima, atque nobilissima censetur. Neque illa ab aliis accipit, sed potiùs dat honorem; neque cum Rege, aut loco, aut dignitate confertur, qui à dextris sedet, sed cum his, qui sedẽt à sinistris. Quare Christus à dextris Patris est, quia digniori loco sedet, quàm alij omnes, qui cũ Christo collocati à sinistris sedere videri possunt.

Manus dextera interdum honestiorem locũ, interdum minùs honestum designat.

65. In periculis honestior locus est à sinistris.

In statu alio eorum, qui in hac vita, quasi in acie sunt; quíque viatores dicuntur, alia ratio est. Nam dignior, quemque seruatum ab omni discrimine volumus, à sinistris locatur, quia ibi commodiùs ab alterius dextera defenditur, vt consideranti patet: nam si ille consisteret à dextris, exclusus videri posset à dextræ patrocinio, & non tectus; aut interior, & quasi in alterius sinu, sed exterior, & nudus. Quare qui sinistrum latus alterius occupat, interior dicitur, quia illum & dextera, & gladius naturali suo motu vibrati in sinistram partem, tegunt, & quasi intra se cohibent. Interiorem verò dici eum, qui à sinistris est, constat ex illo Virgilij 5. Æneid.

Radit iter læuum interior. ———

Et postea cùm cautes læuas esse dixisset, addit:

——— *dum prora ad saxa suburget*
Interior. ——— ———

Quod Seruius interpretatur *sinisterior.* Et Ouidius 5. Fastorum, cùm ageret de honore quem olim iuuenes præstabant senibus, dicit:

Ibat & interior, si tamen vnus erat.

Ex

Ex quo etiam fiebat, vt qui ad dextrum incederet latus, exterior diceretur. Apud Horatium lib. 2. Satyra 5. Teresias Vlyssem monet, vt si diuitias velit colligere, aduletur locupletib. digniorémq; locũ cócedat.

Qui quamuis periurus erit, sine gente, cruentus
Sanguine fraterno, fugitiuus, ne tamen illi
Tu comes exterior (.i. dexterior) *si postulet, ire recuses.*

Ex his liquet in incedendo, atque in pugnando, vbi nihil est à vi, siue ab insidiis tutum, magis esse honestum illum locum, qui est ad sinistram alterius, quia locus est interior, & tectus. Qua ratione apud Italos locus ille nobilior est qui parietem spectat propiùs, in quancunque ille manum vergat. Vbi autem quies est, & non tam labor, aut periculum, quàm laboris, ac periculi fructus, illũ esse honestiorem, qui est ad alterius dexteram. Ex quo emicat multorum locorum sensus, qui videri poterat obscurior. Ad Hebr. 1. Christus sedere dicitur à dextris Dei. Item Marci vltimo, & Psalm. 109. quia de Christi gloria sermo est. Sed Psalm. 15. quem hîc citat Petrus, à sinistris est Dei, quando Deus à dextris est Christi; *à dextris est* (inquit) *mihi, ne commouear:* quia tunc Christus in certamine consideratur, & in labore constitutus. Et pauperi à dextris est Deus. Psalm. 108. *Astitit à dextris pauperis, vt saluam faceret à persequentibus animam meam.* Ex quo etiam intelligitur quomodo Christus Psalm. 109. priùs dicatur sedere à dextris Dei. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis:* & paulo pòst à sinistris. *Dominus à dextris tuis confregit in die iræ suæ Reges;* quia priùs victor inducitur, & in quiete regnans; posteriùs verò quasi in cõflictu sub Patris vmbra, atque tutela. Quòd verò Ps. 108. dicitur; *& diabolus stet à dextris eius;* indicatur quã sit diuersa sors peccatoris, ac iusti: nã huic à dextris Deus est, vt illum tueatur, regátque dexteram, ne quid faciat sinistri, ac deuij; illi verò diabolus, vt in rebus omnibus exitio sit; impediátque dexteram, quominùs dextrum aliquid, id est, rectum faciat.

66. Paulus cur à dextris Petri pingatur.

Ex quo etiam intelligi potest cur in Pontificiis diplomatis Paulus ad Petri dexteram pingatur. Considerantur enim hi duo magni Principes non vt regnantes in cœlo; neque enim de illorum sanctitate, gloriæque præstantia quicquam in ea pictura definit Ecclesia; sed adhuc in hac vita pro Ecclesia Dei, & pro anima sua certantes; quod planè ostendunt ea insignia quæ manibus gestant, quę non triumphantiũ sunt, sed eorum, qui Dei causâ laborant. Ibi ergo Paulus à sinistris habet Petrum; tutiori scilicet, atque honestiori loco; vt eum tanquam Imperatorem suum, & caput defendat, sicut à strenuo stipatore, & milite ęquum est fieri.

67.

Vers. 27. *Quoniam non derelinques animam meã in inferno, nec dabis sanctũ tuum videre corruptionẽ.*] Non descendit in infernũ anima Christi, ita vt quemadmodum aliorum animæ, ibi diu moraretur; neque corpus in sepulchrum, ita vt in eo, vt reliqua corpora putresceret. Quòd si vera esset Damasceni sententia, qui lib. 3. de fide cap. 28. sentit; idque à piis fratribus accepisse se dicit, Christi corpus fuisse incorruptibile propter suppositi dignitatem, vaticiniũ hoc Spiritus sanctus accommodauit hominum opinioni; nam licèt Christi corpus esset corruptionis expers, tamen quia aliorum corpora

post tertium plerumque diem corrumpi solent, ideo non visurum dixit corruptionem, quia ante tempus corruptioni maturum surrexit à mortuis; quemadmodum Isai. cap. 8. iuxta communem sententiam dicitur. *Antequam sciat puer vocare patrem suum, & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci*, id est, ante ætatem illam, in qua communiter alij pueri patrem vocant: nam Iesus quolibet temporis momento patrem vocare nouerat. Sic Iesus excitatus est antequam aliorum corpora solita sunt corrumpi. Sed quòd Christi corpus natura sua corruptibile fuerit, tenent communiter Theologi 3. d. 21. & S. Thom. 3. p. q. 51. art. 3. ad 2.

68. Vers. 28. *Notas mihi fecisti vias vitæ.*] Id est, ad vitam reuocasti. Sic ferme omnes. Quidam hîc præteritum sumunt pro futuro, id est, viuificabis me; quod in Scriptura familiare esse cùm alicuius rei celeritas ostenditur, docuimus ad illud Cant. 2. *Introduxit me.* Sed sanè non est necesse ad figuratam illam locutionem confugere: nam hîc tantùm futuri ad vitam reditus spes, & promissio continetur; quæ antecessit longè ante Christi Resurrectionem. Cùm verò de gloria corporis loquitur, quam consecutus non erat Christus quando hæc dicebantur à Dauide, futurum adhibetur; *Replebis*, inquit, *me lætitia.* Allusum autem videtur ad illud Genes. 3. *Eiecitq; Adam, & collocauit ante Paradisum voluptatis Cherubim, & flammeum gladium, & versatilem ad custodiendas vias vitæ.* Hoc autem loco apertam sibi esse viam ad vitam, & ad Paradisum ostendit, dum de Resurrectione, & & gloria loquitur.

69. *Cum facie tua.*] Id est, coram te, vel in conspectu tuo. Priùs actum de Resurrectione Christi, nunc de ipsius in cœlum Ascensu. Illud enim est, *plenum esse iucunditate coram Domino.* vbi etiam ostenditur iucunditatis magnitudo; quæ significari solet simili dicendi forma: nam quæ magna sunt, coram Deo dicuntur esse Hebraica phrasi. Porrò vbi vulgatus habet *cum facie*, Hieronymus vertit *coram facie.* Neque hîc aut primùm, aut solùm præposito *cum* sumitur pro *coram*. Deut. 18. *perfectus eris, & absque macula cum Domino Deo tuo*, id est, coram Domino. & Genes. 5. de Enoch; *ambulauit cum Deo:* & 3. Reg. 11. de Salomone; *neque erat cor eius perfectum cum Domino.*

Cum idem quod coram.

70. *S. Petri prudētia.* Vers. 29. *Viri fratres liceat audacter dicere ad vos de Patriarcha Dauid.*] Sicut recitato Ioëlis vaticinio beneuolos facit, & attentos Israëlitas, dum illud ad Christi tempus, & causam accommodat; sic nunc oraculo recitato Dauidico, eodem artificio ad Christum delabitur. Sed quia molestè ferimus, si quidpiam his, quos amamus, aut colimus, aspergimus, quod aliquid tetrum, atque ingratum oleat, cùm Dauidis nomen & dulce sit, & religiosum Iudæis, cui contigisse docet, vt in sepulchro extabuerit, mollit hoc Petrus dum inquit dicturum se aliquid audaciùs de Dauid, quem non minùs ipse religiosè colit. Et ideo Israëlitas fratres vocat, id est, eiusdem sensus ac Religionis; & ab ipsis licere sibi postulat, quod licèt inuitus, necessariò tamen dicturus est. Appellat autem eum Patriarcham, & Prophetam: Prophetam quidem, vt ostendat multo antè præuidisse illa, quę nouissimis hisce temporibus

bus impleta sunt; Patriarcham verò, vt alium etiam honorem illi deberi ostendat præter propheticum, & Regium, quo communem sibi cum Iudæis parentem fatetur: quare illos hîc fratrum nomine salutat, ex quo probabiliter indicat non tam libenter, quàm necessariò sibi esse propositum tanto parenti negare quòd corruptionem mortuus non effugerit. Qua verò de causa Dauid vocetur Patriarcha, non erit à nostro instituto alienum ostendere.

Patriarcha, cognationis & familiæ princeps, aut auctor.

Patriarchæ, vt nomen ipsum sonat, sunt vel patrum principes, vel inter patres primi, id est, qui principium alicuius generis sunt, & patres eorum, qui in suis quique familiis principes habentur. 1. Paralip. 8. *hi Patriarchæ, & cognationum principes, qui habitauerunt in Ierusalem*; in Hebræo: *hi capita patrum in generationibus suis capita*. Lxx. *hi principes cognationum*. Est autem sermo de his, ad quos tanquam ad capita magnæ familiæ referebantur; & ideo Abraham ad Hebr. 7. & duodecim filij Iacob Act. 7. dicuntur Patriarchæ; sic etiam hîc Dauid, quia Regum è domo Iuda & primus, & princeps. Nam licèt Abraham non primus auctor generis, primus tamen posteris illustre nomen peperit: sic quoque Dauid suæ cognationi priùs obscuræ illustre imprimis, & augustum nomen conciliauit. Ad horum similitudinem in Ecclesiastica Hierarchia Patriarchæ dicuntur, qui inter magni nominis Prælatos, qui & ipsi Patres appellantur, principes sunt, & patres.

71. Sepulchrũ cõmune toti familię.

Sepulchrum eius apud nos.] Probat Petrus vaticinium propositum non posse in Dauidem conuenire, qui corruptionem planè viderit. Quod ex eo probat, quia ipsius sepulchrum in egregio ciuitatis loco, Regio omnino opere elaboratum nemini incognitum esse poterat. Sed obiiceret aliquis, eodem argumento probari etiam posse corruptionem etiam sensisse Christi corpus: nam & eius etiam sepulchrum facilè ostendi posset. At, qui sepulchrorum formam nouerit, maximè nobilium, intelliget profectò quomodo ex sepulchro probari potuerit, & Christi corpus ab omni tabe esse liberum; & Dauidis ab ea resolutum. Nam potentiorum sepulchra, vt nostra ætate plurima, non erant in terra defossa, sed in spelunca ex lapide cauato. Probat hoc spelunca illa, quam ex Ephron emit Abraham ad sepeliendam Saram. Genes. 23. & sepultura Christi, quam sibi Ioseph ad Hebrææ gentis consuetudinem excauarat in saxo. Neque corpora humata erant plerumque, aut inclusa thecis, sed in loculis ita exposita, vt videri, tangíque ab ingredientibus possent. Ex quo intelligimus quomodo cadauer eius, qui à latronibus est occisus, tangere potuerit ossa Elisæi: neque enim defossum est Elisæi sepulchrum, & in illud alterius corpus infossum; nam non esset minoris laboris, ac moræ illud à latronibus aperiri quàm nouum. Sed cùm sepulchrum haberet magnifico opere extructum, quale decuit hominē Deo acceptissimum, vt dicit Iosephus lib. 9. Ant. cap. 9. id est, subterraneum aliquod ædificium; in illo facilè cadauer sublato operculo occultari potuit. Cùm autem aperta essent ossa Prophetæ, facilè à proiecto cadauere tangi potuerũt; atque edere illud miraculum, de quo 4. Reg cap. 13. Vide Abul. in eundem locum q. 19. Porrò in sepulchra illa non vnum tantùm infere-

Sepulchrorum apud Hebræos quę forma.

batur cadauer, ſed tota familia in illa ius habebat quaſi hæreditariũ: quare in ſepulchro Abrahæ conditi ſunt poſtea Iſaac, & Iacob, & ſæpe poſteri incluſi eſſe dicuntur in parentum monumentis. Et inde natus eſt dicendi modus; *dormire cum patribus ſuis, & apponi ad parentes ſuos.* Exiſtimabatur autem infelix ille, qui à cineribus, & tanquam amplexu parentum eſſet in morte diſtractus. Hinc conſtat quomodo Hebræorum ſepulchra ſæpius ſaltem in propinquorum funere adiri potuerint; viderique omnia, quæ ibi recondita, vt conſtat de Chriſti ſepulchro. Quod maximè credibile eſt de ſepulchro Dauid, quod Salomon filius Regio opere, & munificentia extruxit, vt tradit Ioſephus lib. 7. Ant. c. vlt. & in quod Reges Iuda magno numero inferebantur, vt ex lib. 3. & 4. Regum conſtat, in quibus omnes pene Reges Iuda ſepulti dicuntur in ciuitate Dauid. Quis autem vel non vidiſſet, vel certè ab iis qui ſepulchrum ingreſſi ſunt, non audiſſet, quid actũ eſſet de Rege tãto? Satis ergo fuit Petro meminiſſe Dauidici ſepulchri, vt eius recordatione quid omnibus eſſet exploratum, renouaretur. Neque *corruptionis* nomen Petrus attigit, ne aliquo modo violata regia dignitate, in ipſo Euangelicæ prædicationis ingreſſu durior eſſet oratio. At Paulus infrà cap. 13. apertè fatetur Dauidem vidiſſe corruptionem, quia iam Chriſti nomen aucto fidelium numero minùs erat inuiſum; & ipſe fortaſſe cum aliis viderat, quid eſſet reliquum è Regio cadauere.

Sed obiiciet aliquis ex Ioſepho libro 7. Antiq. in fine, loculos in quibus eſſent oſſa Regum Iuda, ea arte ſub terra eſſe reconditos, vt ab ingredientibus monumentum inueniri non poſſent. Mihi ſanè ſemper ſuſpectum fuit, quod de ſepulchro Dauid tradit Ioſephus libro 7. Antiquitatum capite vltimo; multa ſcilicet talentorum millia ibi eſſe recondita; & vt ibi in honorem Regij monumenti repoſita eſſe fateamur, certè veriſimile non eſt, ita eſſe ignorata, aut intacta, vt poſt mille ac trecentos annos tria talentorum millia inde extracta fuerint ab Hircano: vt idem docet libro 13. Antiq. capite 16. & multo pòſt, vt idem eſt author libro 16. capite 11. mundi pretioſi, & aureorum ornamentorum vim maximam ſuſtulerit Herodes. Nam ante Chaldæorum aduentum, vt conſtat 4. Reg. 14. *Ioas Rex Iſraël tulit omne aurum, & argentum, & vniuerſa vaſa, quæ inuenta ſunt in domo Domini, & in theſauris Regis.* Et poſtea Chaldæi quicquid pretioſum erat, ſiue aureum, ſiue æreum, ſecum abſtulerunt, vt docet Ierem. capite 52. Qui ergo æreis vaſis, ac columnis non pepercerant, aureis talentis, quæ in Regio condebantur tumulo, pepercissent? aut ignorarent in Regiis, ac nobilibus tumulis magni pretij munera recondi ſolita? Certè eo conſilio ſcrutati fuerunt Regum ſepulchra, ad theſauros, quos ib latere ſuſpicabantur, anhelantes. Neque aliam ob cauſam oſſa Regum Iuda effoderunt è ſepulchris, quod futurum prædixerat Ieremias capite 8. *Eiicient*, inquit, *oſſa Regum Iuda, & oſſa Principum*, &c. *de ſepulchris ſuis.* Quod ſuo tempore impletum eſſe dicit Baruch capite 2. *Statuiſti*, ait, *verba tua, quæ locutus es in manibus puerorum tuorum, & Prophetarum; vt transferrentur oſſa Regum noſtrorum,*

An theſaurus abſconditus in ſepulchro Dauid.

73. *Oſſa Regũ effoſſa.*

rum, & ossa patrum nostrorum de loco suo: & ecce proiecta sunt in calore Solis, & in gelu noctis. Deinde incredibile est, si modò concedamus Chaldæos à Regiis abstinuisse monumentis, intacta futura fuisse longo captiuitatis tempore, in quo ciuitas adeò fuit ab habitatoribus deserta, vt in monte Sion, id est, in parte nobilissima, quæ dicebatur ciuitas Dauid, vbi eius, & aliorum Regum Iuda erat commune Mausolæum; vulpes habitauerint, vt Ieremias plorat Thren. cap. 5. *Mæstum (inquit) factum est cor meum propter montem Sion, quia disperiit, vulpes ambulauerunt in eo.* An deserta sepulchra rapinæ hominum, atque ludibrio exposita tot opes reseruarent tandiu Hircani, atque Herodis auaritiæ? Vt ergo hæc mihi dubia sunt, sic illa quæ statim docet, sic esse tectos loculos, vbi Regia claudebantur ossa, vt à nemine possent inueniri. Certè inuenerunt Chaldæi, à quibus, vt diximus suprà, Regum Iuda, qui, vt ex libris Regum satis constat, in idem monumentum illati sunt; in quo Dauid sepultus, effossa sunt ossa, indecoréque dispersa.

74 *An ossa Dauid effossa, & deinde collecta.*

An verò in his etiam fuerint ossa Dauid, nihil affirmant Doctores; mihi verisimile est illis esse parcitum ab hoste Chaldæo; nam Ieremiæ cap. 8. dissipanda dicuntur Regum ossa, & expandenda ad Solem, & Lunam, & omnem militiam cœli, quæ dilexerunt; neque amplius colligenda, sed in sterquiliniis futura. Sed cùm ab ea impietate procul fuerit Dauid, qui militiæ cœli honorem nunquam exhibuit diuinum, probabile est immunem fuisse ab illo ludibrio; licèt resignatum fuerit eius sepulchrum, thesaurique quæsiti, atque effossi. Adde quòd qui inde extrahendi dicuntur, illi etiam iterum dicuntur non colligendi. Tunc verò nihil fidei faceret ratio Petri, quæ Iudæos ad Dauidis sepulchrum remittit; si ibidem Regij cadaueris reliquiæ essent nullæ, quæ conuincerent non resurrexisse Dauidem. Vel certè si à sanctorum Regum ossibus, qui militiam cœli non coluerunt, non abstinuêre Chaldæi; verisimile est sanctorum Regum ossa fuisse ab iis, qui remanserant, in suis iterum loculis reposita: manserunt autem plurimi in Iudæa etiam post extremum sub Sedechia ciuitatis excidium, vt latè probauimus in illud Zachar. 7. *miserunt ad domum Dei.* Neque huic cogitationi incommodat, quòd Regum ossa dicuntur non colligenda, sed in sterquilinio futura, quia neque vniuersè hoc dicitur de Regibus omnibus, neque, si nota esset vniuersitatis apposita, ideo non liceret vnum, aut alterum excludere; nam quando pauci ex magno aliquo numero excipiuntur, ex vsu sacræ Scripturæ ad omnes dicitur aliquid pertinere; vt suprà docuimus capite primo ad illud. *De omnibus, ô Theophile.* Ex quo etiam fieret, vt multi Iudæorum nossent Dauidis ossa, & priùs effossa, & postea rursus illata monumento: atque adeò Dauidem vidisse corruptionem. Cui enim essent ignota, & Chaldæorum impietas in dispergendis, & Iudæorum humanitas in colligendis

tanti Regis reliquiis?

Sed demus ita fuisse tecta Dauidis ossa, vt neque loculi ab ingredientibus videri potuerint. At erat facile loculos humi etiam altè defossos aperire; & videre quid ibi lateret; lateret autem sine dubio aliquid è Regio cadauere; quod non accidit in Christi sepulchro. Nam qui ingressi sunt in illud, Ioan. 20. nihil inuenerunt præter linteamina, & sudarium.

75. Ex hoc fit, non satis efficaciter ex hoc loco colligere nonnullos Dauidem fuisse cum Christo simul excitatum: quia sepulchri meminit Petrus, non corporis. Nam cùm in sepulchro constaret esse Dauid, idémque fortasse visus esset ab iis, qui aderant, aut à maioribus visum audissent, satis fuit meminisse sepulchri, quod memoriam Dauidis ibi sepulti, atque corrupti renouaret. Certè Aug. in Psal. 15 nisi essent in sepulchro Dauidis ossa, nihil probari putat argumento Petri.

76. Sepulchrū Dauid diu seruatum. *Vsque in hodiernum diem.*] Perseuerauit sepulchrum Dauid non solùm ad ætatem vsque Petri integrum, & augustum; sed etiam ad tempus Adriani Imperatoris; nam tunc sepulchrum magna ex parte corruisse author est Dion in Adriani Vita. Pepercit enim Regio monumento Chaldæorum furor, & flamma; licèt Regum ossa inde fuerint extracta, cùm subterraneum esset ædificium in excauato lapide, vt tradit Sebastianus Serlius lib. 3. vbi illud multis describit, & suis etiam lineamentis efformat. Quare natura loci satis munitum erat contra hostium vim, & flammarum incendium. Pepercerunt item Romani; siue propter rationem allatam, siue propter opinionem tanti Regis, cuius nomen etiam apud externos sanctum erat: siue quia sepulchra violare Romano populo nimiùm in eam partem superstitioso religio est.

77. Quomodo Christus tenuerit sedem Dauid. Vers. 30. *De fructu lumbi eius.*] Beda, *de fructu ventris*; accommodatè ad Psalmum 131. quem Petrus sine dubio respexit: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Sed est idem sensus; *vterus* enim, & *venter* quoad generationis opus non solùm dicuntur de fœminis, sed etiam de viris. Psal. 109. *Ex vtero ante luciferum genui te.* Gen. 15. ad Abraham; *qui egredietur de vtero tuo. Lumbus* tamen aptiùs de viro dicitur, quàm *venter*; vtrumque verò honestè ponitur pro his organis, quorum nomen verecundæ aures audire horrent, iuxta Scripturæ castissimum morem, quæ, ne quid sonet obscœnum, mille figuris variat orationem. Vocat autem sedem Dauid, non temporalem, quia non illam Christus Rex obtinuit, nec spiritualem, quia illam non est consecutus Dauid; sed spiritualem in temporali Dauidis sede figuratam, quæ futura erat in æternum stabilis. De qua Isai. 9. *Super solium Dauid; & super Regnum eius sedebit,* &c. *vsque in sempiternum.* Est autem vsitatū in Scriptura, vt vmbra nomen habeat adumbratæ rei, & imago prototypi; vt docet August. de mirabil. Scripturæ cap. 9.

78. S. Petri prudētia. Vers. 33. *Promissione Spiritus sancti accepta à Patre.*] Adhuc Petrus non tam apertè de Christo loquitur quàm se sapienter in causam insinuat. Docere studet missū à Christo Spiritum sanctum; sed quia id fortasse respuerent non satis conciliatæ Iudæorum aures, ideo lenit aliquo modo, dum dicit, accepisse Christum à Patre, quod in Discipulos effunderet. Obseruauit hoc

Chry

Chryſoſtomus,& Oecumenius, vbi ſummum iam oratorem ex piſcatore Petrum admirātur. Vbi verò iam æquiores ſunt Iudæorū aures Chriſti nomini, audaciùs de Chriſti diuinitate loquitur, & de Dauide minùs quàm antea timidè. Illud verò de accepta à Patre promiſſione, duplicem habet ſenſum, & vtrumque non difficilem. Prior eſt, admiſſum eſſe à Patre, probatúmque quòd Chriſtus Diſcipulis promiſiſſet de Spiritus ſancti effuſione; & ita annuente Patre Spiritum ſanctum datum eſſe à Chriſto. Promiſerat verò ſæpius Chriſtus diuinum Spiritum. Ioan. 15. *Alium Paracletum dabo vobis:* & rurſus. *Cùm abiero, mittam eum ad vos.*

79. Alius ſenſus eſt, meo iudicio, magis proprius, ita vt promiſſionem à Patre Chriſtus acceperit, vt ipſo ad cœlos ſublato ad ipſius nominis gloriam Spiritum ſanctum viſibili ſpecie in ſui nominis amatores effunderet: neque ſemel tantùm in Pentecoſte, ſed ſæpius aliis etiam temporibus. Quod impletum eſt & hîc, & poſtea cap. 4. 8. & 10. Vbi verò promiſſio facta ſit Chriſto, non conſtat. Facta videtur Ioan. 14. *Ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis.* Quis verò dubitet Chriſti precibus annuiſſe Patrem? & ibid. *Paracletus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Hæc ergo promiſſio non tam eſt facta à Chriſto Diſcipulis, quàm à Patre Chriſto: quod ſtatim in principio videtur oſtẽdiſſe Chriſtus, qui Spiritus ſancti miſſionem Patris promiſſionem vocat: *ſed expectarent* (inquit) *promiſſionem Patris*; quam eſſe de Spiritu ſancto mittendo, explicat quod ſtatim ſubiicitur; *quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu ſancto.* Dicitur autem Chriſtus homo mittere Spiritum ſanctum, quia, vt à Patre mitteretur, obtinuit. Iuxta illud ſuprà: *Ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis.* Et hoc ſenſu dici poteſt Chriſtus miſiſſe Spiritum ſanctum à Patre. Ioann. 15. *Cùm venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre*; & Pater miſiſſe in Chriſti nomine. Ioan. 14. *Paracletus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo:* quia Pater Chriſti precibus, ac meritis dedit in terris copioſa illa Spiritus ſancti dona.

80. *Effudit hoc donum, quod vos videtis, & auditis.*] Non viderant Iudæi inuiſibilem Spiritum: at ſigna viderant à Ioële prædicta. Viderāt enim lapſas è cœlo flammas, audierant tonitrua, varios linguarum ſonos acceperant; hæc tam ſubita, atque admirabilia ab alia quàm à cœleſti aliqua vi prouenire non poterant. Vt ergo flammam in cinere, artificem, ac penicillum in imagine, gladium in vulnere, & in veſtigio pedem intuemur; ſic in rerū admirabilium; & quæ ſe ſupra naturæ facultatem attollunt, aſpectu admirābilem, & humano maiorem artificem agnoſcimus.

81. Verſ. 34. *Non enim Dauid aſcendit in cœlum.*] Oſtendit illum, qui è mortuis excitatus eſt, ſublatum iam in cœlum à dextris eſſe Dei. Illud verò (*enim*) cuius cauſam reddat, obſcurum eſt. Et quidem non videtur rationem reddere eius, quod proximè dixerat; miſſum de cœlo Spiritum ſanctum à Chriſto: neque enim quiſquam exiſtimare poſſet miſſum à Dauide; atque ideo neceſſarium non erat probare Dauidem non aſcendiſſe in cœlum. Reddit verò, meo iudicio, cauſam cur

Chriſtus

Christus credi debeat ascendisse; quod significarat, cùm dixit; *dextera igitur Dei exaltatus*, &c. *effudit hunc*. Et quod illud idem prædictum fuerit à Dauide eodem Psalmo, in quo de eius Resurrectione vaticinatus est. Continetur autem Christi Resurrectio his verbis; *Notas mihi fecisti vias vitæ*. Ascensus verò illis; *replebis me iucunditate cum facie tua*. Quorum verborum non apparet quis possit commodior esse sensus. Et ita omnino videtur Petrus exposuisse; & indicat illud *replebis*, quod importare videtur gloriam corporis, & animæ: nam aliter non esset verum, Dauid non ascendisse in cœlum; cuius animam ascendisse certum est cum ascendente Domino. Vt ergo suprà de Dauid Petrus docuit intelligi non posse quod de carnis incorruptione dictum est; sic etiam de illa iucunditatis plenitudine cum facie Domini ad eius dexteram, ad Dauid nullo modo spectare ipsius Dauidis testimonio cõfirmat sumpto ex Psal. 109.

Psal. 109.

82. *Dixit Dominus Domino meo; sede à dextris meis.*] Non obscurè hinc colligit Petrus sedem à dextris Dei nullo modo promissam esse Dauidi, cùm ipse apertè fateatur illam suo Domino deberi. Hic verò Christus est, vt statim subiicit Petrus. Est autem Dominus Dauidis non solùm quatenus Deus, sed etiam quatenus homo est, tam Patris concessu, ac dono, quàm acquisitionis, ac Redemptionis iure, ac merito, iuxta illud Matth. 21. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra*. Quid verò sit sedere à dextris alicuius, diximus suprà ad illud, *à dextris est mihi*.

Vers. 39. *Donec ponã inimicos tuos.*]

83. Dupliciter locus hic exponitur; & futurum esse Christum ad Patris dexteram, donec inimici, id est, dæmones, & impij ipsius imperio subsint: & quia nullo tempore subiecti non erunt, ideo Christus nullo tempore ad dexteram Patris non sedebit. Quasi dicat Pater Christo; *in æternum sede*. Secundò, eodem quidem sensu, non tamen eodem modo significandi. Sed antequam ad posteriorem explicationem accedo; obseruandum puto quem vsum habeant particulæ quædam, quæ videntur exclusiuæ, *donec, vsque, antequam*, &c. Et in summa istæ particulæ adhiberi solẽt, non vt aliquid excludant, sed vt explicent id, in quo difficultas esse poterat; aut dubitandi causâ; aut, quod ad institutum facit, assumant, reliqua non curent. Prioris exemplum est 2. Reg. 6. *Michol filiæ Saül non est natus filius vsque ad diẽ mortis suæ*. Non exclusit tempus post mortem, sed ideo videtur non inclusisse, quia nemini dubium esse poterat, Michol post mortem non suscepisse liberos. Matt. 28. *vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi*, id est, etiam antequam consummetur sæculum: nam consummato sæculo non erat dubium. Gen. 8. de coruo; *& non reuertebatur, donec siccarentur aquæ*. Siccatis aquis certum erat non reuersurum coruum. 2. libr. Paral. capl vltimo. *Cunctis diebus desolationis egit Sabbathum* (populus) *vsque dum complerentur 70. anni*. De tempore captiuitatis dubium erat, an conseruata fuerit Sabbathi religio, post solutã captiuitatem nemo dubitaret. Posterioris exemplum est illud Mat. 1. *antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens*. & ibid. *& non cognoscebat eum, donec peperit filium suum*, &c. Ex hoc dicendi genere non sequitur quòd aliquando Virgo cognita fuerit à Iosepho, quia Euangelista probare voluit Virginem à Spiritu sancto

Quis vsus harũ vocum *donec, vsque, antequam*.

84.

ſancto concepiſſe, & non à Ioſeph; ad quod ſatis erat obſeruaſſe, ante cõceptum Ieſum intactam eſſe Virginem: de alio tempore nihil curat. Vide Ambroſ. de inſtit. Virgin. cap. 5. vbi dicit Scripturæ conſuetudinem eſſe, vt cauſam, quæ ſuſcepta eſt, aſtruat, incidentem differat: & Hieron. to. 2. contra Heluidium, vbi optima adducit exempla.

85. Sic ergo cùm dubitare quis poſſet, an Chriſtus modò à dextris ſit Patris, cùm nõdum illi ſubiecta ſint omnia; adhuc enim impij impunè videntur dominari; adhuc dæmon inſidiatur hominum ſaluti, & in eo conatu heu nimiùm felix, in exitium trahit quamplurimos; cogitationi hominum occurrit paterna vox, quę etiam, dum omnino videtur Satanæ aut audacia fracta, aut erepta poteſtas, donec inimici ſubiecti ſint, & calcati pedibus, locum à dextris offert: neque tamen negat honorem illum in omnem æternitatem.

86. *Hoſtes victi pedibus ſuppoſiti.* *Scabellum pedum tuorum.*] Hoc dicendi genere ſignificatur extremũ, atque abiectiſſimum ſeruitutis genus; quia pedes extrema, atque abiectiſſima corporis pars eſt. Quare Ioſue Regum colla calcauit cap. 10. & Adonibezech. Iud. 1. Reges ad ſuos pedes ciborum reliquias colligere videbat. Alij victos hoſtes, equum aſcenſuri ſcabelli loco pedibus ſubſternebant. Exemplo ſunt Tamerlanes, & Sapores, quorum alter Baiazetum; alter Valerianum Imperatorem ſcabelli vſum ſubire coëgit. Et ſanè in Scriptura ſæpe qui victus eſt, aut ſeruus, pedibus ſubeſſe dicitur. Pſal. 8. 17. 46.

87. Verſ. 36. *Dominum eum, & Chriſtũ fecit Deus hunc Ieſum.*] Ex dictis iam audacior infert Petrus Ieſum eſſe illum, quem Dominum ſuum vocauit Dauid., & eundem dicit eſſe Chriſtum, & Meſſiam toties in patribus, Prophetiſque promiſſum. Cæterùm Cyrillus Alex. libr. 9. theſauri cap. 3. vbi latè explicat hunc locum, dicit Ieſum factum eſſe Dominum ratione humanitatis. Deinde dicit illud *fecit*, ſumi poſſe pro *declarauit*, ſicut paulo antè dixerat Chriſtum ἀποδεδειγμένον, id eſt, declaratum à Patre ſignis, & virtutibus. Et quidem *facere*, pro *declarare* aliquando ſumitur in Scriptura. ad Heb. 2. *tanto melior, Angelis effectus.* & 1. Cor. 1. *nónne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi?* id eſt, oſtendit.

Regul. Facio idẽ quod declaro.

88. Puto autem ideo à Petro dici Ieſum eſſe *Dominum, & Chriſtum*; quia de his nominibus ac titulis egerat Dauid in allátis ſuprà Prophetiis. De Domino quidem Pſ. 109. *Dixit Dominus Domino meo.* De Meſſia verò, ſeu Chriſto Pſ. 15. *nec dabis ſanctũ tuum videre corruptionem. Sanctum* ibi maſculini generis eſt, & eſt Chriſti epithetõ, qui antonomaſticè *ſanctus* dicitur. Abac. 3. *Deus ab Auſtro veniet, & ſanctus de monte Pharã.* & Lucæ 2. *Quod enim naſcetur ex te ſanctũ.* Videtur autem Meſſias *ſancti* nomine deſignari, quia Sacerdotes per vnctionem conſecrabãtur Deo, vocabantúrque ſancti. Quare Chriſti, id eſt, vncti propria videtur illa appellatio; ſicut Sacerdotum. Illis ergo ſignis, quæ priùs propoſita ſunt, declaratus eſt Ieſus, & Dominus, & Chriſtus, quemadmodum à Dauide vocatus fuerat.

Sanctus Chriſti epithetõ.

89. Verſ. 37. *Compuncti ſunt corde.*] Apparet hîc illud Eccl. 12. quàm veriſſimum; *Verba ſapientium quaſi ſtimuli; & quaſi claui in altum defixi.* Breuis quidem oratio Petri fuit, ſed ſapientis, quam animabat Spiritus, inflammabat amor, vibrabat zelus; quæ iactum ſortita eſt, ita felicem, vt vno tantùm

ictu ter mille hominum altè corda compunxerit, id est, fecerit vt acta superioris ætatis detestati, nouóque melioris vitæ ardore cócepto, totos se Apostolorum voluntati regendos permitterent. Fecit autem cordis compunctio tam humanos eos, qui priùs irridebant, vt & fratres appellent, & supplices orent ostendi sibi rectam ad salutem viam. *Compungi corde*, hoc loco est, angore vexari conscientiæ, & damnare commissa. Alio sensu longè dissimili sumitur ad Rom. 11. vbi dicitur, *dedit illis Deus spiritum compunctionis*; quod sumpsit ex Isaiæ cap. 9. iuxta lectionem LXX. quia vbi vulgatus habet, *miscuit vobis Dominus spiritum soporis*; ipsi legunt, *potauit eos spiritu cópunctionis*, id est, vt exponit Chrysostomus, Theodoretus, & Oecumenius, *obstinationem, & immutabilitatem in malo, sicut qui in aliquo loco clauis confixi, atque compuncti sunt.* Hebraicè תרדמה quod *profundissimum soporem* significat, qualem dormiebat Adam, cùm illi ad formandam Euam detracta est costa; & Ionas, cùm tempestatem suâ causâ commotam, aliis vigilantibus, ac sollicitis ipse vnus non sentiebat.

Compú-ctio cor-dis.

Vers. 38. *Pœnitentiam agite; & baptizetur vnusquisq; vestrûm.*] Cùm quærendæ salutis viam ab omnibus Apostolis doceri vellent ij, quorum corda peccatorum stimuli compunxerant, vnus tamen non inuitis aliis respondet Petrus, & quæ ad peccatorum veniam necessaria sunt, paucis verbis, iísque quàm apertissimis complexus est. Pœnitentiam primùm commendat, quæ & interna est, id est, dolor, qui ex peccatorum memoria natus animum excruciat; quem iam ipsi concepisse videbantur, dum compuncti corde esse dicuntur. Et externa, quæ non tam ipsa pœnitentia est, quàm pœnitentiæ veræ testimonium; hanc vocat Paulus Act. 26. *opera digna pœnitentia*; & Ioannes Lucæ 3. *fructus dignos pœnitentia.* Hæc verò opera talia esse debent, vt nos ad Deum toto esse animo conuersos probent. Quod tunc demum præstant, cùm nos superioris vitæ verè pœnitere demonstrant. Quem autem verè, atque ex animo pœnitet factorum, illa quantùm potest dissoluit; ac destruit. Ideo enim Gen. 6. dicitur, quòd Deum pœnituerit fecisse hominem, cùm tamen in Deum nullo modo possit cadere pœnitentia, quia deleuit homines diluuio; id est, fecit quod homines solent, quando illos verè pœnitet facti. Fructus ergo, seu opus pœnitentiæ est, peccatum delere lacrymando, intemperantiam in libidine, luxúque molliori castigare viuendi genere magis seuero, iniquos rescindere contractus, alioqui non tam damnare videbimur, & odisse commissa, quàm probare.

90. Pœnitentia vera, & eius signa.

Cæterùm hîc effectus causæ nomen assumit, quod in sacra Scriptura frequens, sicut etiam dicimus facere charitatem, iustitiam, misericordiam; pro earum virtutum operibus. Ad hunc modum agere pœnitentiam nihil est aliud, quàm agere pœnitentiæ opera. Discant hinc, si quidquã reliquũ est mentis, hæretici conuelli à se maxima, & primùm proposita salutis documenta, cùm tantùm fidei, quam ipsi quoque prodiderunt, tribuendum docent, vt opera non putent ad salutem necessaria. Neque enim peccati sui consciis, & de salute obtinenda rogantibus respondet Petrus satis esse, quòd errasse se agnoscãt, quòd in Christum credant; sed addit vt pœnitentiam agant, id est, opera pœnitentiæ

91. Virtus, aut vitiũ pro eorũ effectibus

tentiæ digna. Vide Augustinum de fide,& operibus cap. 8.vbi hunc locum explicat.

92. *Et baptizetur vnusquisque vestrûm in remissionem peccatorum.*] Commendata priùs pœnitentia, quæ ad omnia Sacramenta in adultis cum fructu suscipienda animum parat; hortatur Iudæos, vt quando iniurios se in Christum fuisse dolent, quem aliquid esse supra hominem iam credunt, ei se per Baptismum, tamquam membra suo capiti coniungant. Hîc verò dubitare quis posset quænam pœnitentia Baptismum antecedere debeat; sufficiátne interior, quæ de peccatis dolet, an etiam necessaria sit exterior aliqua, quæ dolorem animi, & certum iam de vitæ mutatione consilium prodat, vt alienorum restitutio, occasionis peccandi fuga, &c. nam de hac etiam videtur egisse Petrus, cùm agendam esse pœnitentiam edicit. Qua de re vide August. suprà, &P. Franciscum Suarez 3.to.in 3.p. S.Th.disp.27.sect.1.& 2.

93. Quid sit aliquid fieri in nomine alicuius.

In nomine Iesu Christi.] Hinc Scholasticis Doctoribus occasio data de forma Baptismi disputandi; an illa sufficiat quæ tantùm Iesum Christum confitetur? Communiter omnes, & verè statuunt non sufficere. Qua disputatione, quia alterius est negotij, in præsentia prætermissa; tantùm obseruo illud, *in nomine*, significare varia. Primò, in nomine alicuius mitti, aut venire dicitur aliquis, cùm alterius partes, & officium sustinet, vt legatus. Quo sensu fortasse Spiritus sanctus in nomine Christi mittendus dicitur Ioann. 14. *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia*, &c. In nomine Christi mittitur, vt quæ Christus facturus esset, faceret, confirmarétque à Christo tradita documēta. Secundò, fieri aliquid dicitur in nomine alicuius, id est, in eius gratiā, & propter eius meritū. Quo sensu Christus dixit Ioan.16. *Si quid petieritis Patrem in nomine meo*; vt exponit Cyrillus lib.11.cap.7. Tertiò, virtute, ac potestate ab alio tradita aliquid facere, vt in nomine Iesu dæmonia eiicere, ægros curare, peccatum dimittere. Et ideo Iudæi Act, 4 Apostolis denunciant, *ne omnino loquerentur in nomine Iesu*, id est, ne virtuti eius tribuerent, quæ docebant, faciebántque. Vnde Psal.43. *in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis; non enim in arcu meo sperabo.* Quartò, quia nomen pro re subiecta nomini sæpe ponitur in sacra Scriptura; Iesu Christi nomen pro Iesu Christo ponitur. Probauimus hoc pluribus in illud Cant.1. *Oleum effusum nomen tuum.* Quare idem est in Iesu Christi nomine baptizari, atque in Iesu Christo.

94. Quæ forma Baptismi.

Hinc obscurum non est, quid sibi velit hîc Petrus, cùm iubet homines compunctos corde baptizari in nomine Iesu Christi, id est, Baptismo à Christo instituto, qui ex eius virtute ac meritis peccata diluit: siue quo Apostoli accepta à Christo potestate tanquam ipsius legati homines expiant: seu certè, quia Christi nomen pro Christo ponitur; Christi nomine baptizari, est à Christo per Apostolos Baptismum suscipere. Vt enim ait Aug. tractatu 6. in Ioan. *non tribuitur sanctitas Baptismi, nisi super quem descendit columba, de quo dictum est: Hic est qui baptizat in Spiritu sancto, Petrus baptizat, hic est qui baptizat, Paulus baptizat, hic est qui baptizat, Iudas baptizat, hic est qui baptizat.* Baptismus itaque in Ecclesiæ principio conferebatur expresso Pa-

tris, Filij; & Spiritus sancti nomine: conferri tamen dicebatur in nomine Iesu Christi, quia ab eo vim habuit expiandi, & ab eo institutus, & ita institutus, vt in ipsius forma trium personarum nomen audiretur. Quod apertè sumitur Act. 19. nam cùm ab Ephesiis, qui baptizati erant Ioannis Baptismate, audisset Paulus illis nondum esse auditum Spiritus sancti nomen, subiecit, *in quo ergo baptizati estis?* Existimabat nimirum baptizatos illos esse Christi Baptismo, qui cùm conferri solitus fuerit in nomine etiam Spiritus sancti, non frustra mirabatur Paulus quòd à baptizatis auditum non esset Spiritus sancti nomen. Quod constat multo clariùs ex his, quæ proximè dicuntur: nam cùm baptizati essent Ephesij Ioannis Baptismo, in quo nihil de Spiritu sancto audierant, & baptizandi essent Baptismo, in quo Spiritus sancti nomen essent audituri, baptizati tamen ibi dicũtur in nomine Iesu. *His auditis*, inquit, *baptizati sunt in nomine Domini Iesu.*

95. Baptizari in Christo, aut in eius morte, quid.

Hîc obiter notandum, baptizari in Christo Iesu, & in morte ipsius, diuerso à superioribus sensu dici ad Rom. 6. vt Apostolus ipse statim videtur explicare: licèt è recentioribus aliqui idem esse putent in Christo baptizari, & in Christi nomine; quia nomen pro re, vt nuper docuimus, aliquando sumitur. Sed Apostolus indicat illorum verborum aliam esse sententiam; nempe per Baptismum nos effici Christi membra, & in Christum inseri, vt ab illo tanquam ab stirpe rami nutriti in ipsius similitudinem transformemur. Fauet huic sententiæ præposito εἰς, quæ accusatiuum habet in Græco textu, & mutationis cuiusdam vim præ se fert. Et ita Tertul. lib. de Resurrectione carnis legit, *in Christum, & in mortem.* Transformatio autem, & similitudo in quo spectetur, docet Paulus ibid. *Consepulti enim sumus in illo per Baptismum in mortem, vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & Resurrectionis erimus.* Per Baptismum igitur peccato morimur, sicut Christus mortuus est temporali vitæ. Baptismus verò exteriorem aliquam sepulturæ speciem habet: neque enim quisquam aliter vndis immergitur, quàm cadauer infertur sepulturæ. Tunc autem, vt ibid. Paulus, *vetus homo noster crucifigitur, vt destruatur corpus peccati.* Dum autem emergit è lauacro, quasi à morte excitatus cum Christo resurgit. Vide Basilium in Regulis breu. Respons. 234. Ambros. libr. 2. de Sacrament. cap. 7. & Toletum in locum citatum ad Rom. cap. 6.

ad Rom. 6.

96. *In remissionem peccatorum vestrorum, & accipietis donum Spiritus sancti.*] Duo hîc ponũtur quæ diuersa sunt, & diuersorum Sacramentorum propria; & peccatorum remissio tam originalis, quàm actualium, quæ Baptismum antecesserunt, & Spiritus sancti donum, quorum illa Baptismi, hoc verò Confirmationis opus est; illo à peccatis abluimur; hoc contra obuia passim impedimenta roboramur. Vide epistolam Melchiadis ad Episcopos Hispaniæ cap. 2. & Clementem Papam epistola 4. Promittit sanè Petrus his, qui doceri cupiunt

salutis

ſalutis viã, & peccatorum remiſſionem, quod vnum ipſi optabant, & Spiritus ſancti donum, de quo ſibi fortaſſe ſperare aliquid non audebãt. Non tamen credo hîc à Petro promitti hæc duo cõpunctos corde viros habituros à ſolo Baptiſmo, quia neque hæc à Baptiſmo, vt diximus, propriè veniunt, neque illis tẽporibus ſine manuum impoſitione conferebãtur. Quod docuit hic Caietanus, & Suarez in 3.p.q.72. art.1. diſp.32.ſect.1. Quod ex his Actis colligere non eſt difficile. Actor. 8. de Samaritis. *Nondum in quenquam illorum venerat* (Spiritus ſanctus) *ſed baptiZati tantùm erant in nomine Domini Ieſu. Tunc imponebant manus ſuper illos, & accipiebant Spiritum ſanctum.* Et Actor. 19. poſtquam Epheſij Baptiſmo Chriſti luſtrati ſunt, *cùm impoſuiſſet illis manus Paulus, venit Spiritus ſanctus ſuper eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.* Spiritum verò ſanctum viſibili ſpecie in confirmatos deſcendere illo tempore, quo primùm Chriſti fides fundabatur, docuit Simonis impietas, qui pecuniam obtulit cùm vidiſſet, quia per impoſitionem manuum Apoſtolorum daretur Spiritus ſanctus. Coniunxit autem Petrus hæc duo, quia in ipſis Eccleſiæ primordiis ſtatim cum Baptiſmo fidelibus imponebantur manus.

Verſ. 39. *Vobis enim eſt repromiſſio, & filiis veſtris, & omnibus, qui longè ſunt.*] Confirmat Petrus, quod de Spiritu ſancto promiſerat, dum illis accommodat vaticinium Ioël. *& prophetabunt filij veſtri,* &c. Sed quia multi erant ibi proſelyti ex aliis gentibus ad Iudæorum religionem aggregati, addidit ad externos quoque quantumcunque loco, religionéque diuerſos Ioëlis verba pertinere. Dixerat enim *ſuper omnem carnem*; quod expletum eſſe conſtat poſtea capite 10. *Obſtupuerunt ex circunciſione fideles, qui venerant cum Petro, quia & in nationes Spiritus ſancti gratia effuſa eſt: audiebant enim illos loquentes linguis,* &c.

97.

Verſ. 40. *Aliis etiam verbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos dicens: ſaluamini à generatione iſta praua.*] Hinc conſtat ſolere Lucam, & Euangeliſtas alios, non totas conciones, ſed earum ſummam recitare. Vnde etiam fit, vt quædam ab vno Euangeliſta dicantur, quæ prætermiſſa ſunt ab alio, quia orationum capita non eodem modo colligunt Euangeliſtæ. Vide Auguſtinum ſupra illud, *teſtificatus eſt.* Significare credo aliis pluribus ſacræ Scripturæ teſtimoniis illa eadem confirmata: nam licèt *teſtificari* aliquando ſignificet præcipere, vt Exo. 19. Deut. 32. & in Pſalmis Dei præcepta ſæpe dicantur *teſtimonia*, tamen hîc ſecundùm magis vulgatam verbi ſignificationem, eſt teſtes adducere, ſiue teſtimonia; quia poſt rem probatam commodè ſequitur, imò aliter non poteſt ſequi exhortatio: Petrus verò hîc priùs dicitur teſtificatus; deinde exhortatus Iudæos. Eò autem autem ſpectabat tota hæc oratio, vt dicit Auguſtinus ſuprà, vt ex impia illa generatione, ac turba animo compunctos abduceret, id eſt, ad vitæ melioris formam traduceret. Accommodat ſe magnus hic orator, cui nimirùm Spiritus ſanctus afflarat verba, auditorum animis iam multo aliter quàm antè diſpoſitis. Liberè iam, & ſine vlla inſinuatione monet, vt ſe quamprimùm à generatione eximãt, quã audacter appellat prauã: quia cùm ſacrilegas manus contra

98. Reg. Ab Euangeliſtis non totus alicuius ſermo recitatur, ſed tantùm ſumma.

Christum armasset, vel impia consilia suscepisset, perstabat tamen ad persequendas suorum scelerum reliquias obstinato consilio.

99. Vers. 41. *Appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.*] Aggregatæ sunt ad Discipulorum cœtum tria circiter animarũ millia; *circiter* dixit Lucas, non quia nõ esset illi cognit⁹ verus numerus; sed quia in Scriptura vsitatum est, vt plenus notetur numerus, ac nobilior, quando pauci, aut supra, aut infra illum sunt. Aut certè, quod putat Salmeron Proleg. 11. quinq. 3. Regul. 6. Spiritus sanctus Scriptori sacro confusum numerum, non certum, atque præcisum numerum aliquando reuelat. Quocunque id accidat modo, vsitatum est, vt confusæ illæ particulæ adhibeantur ab Scriptore Canonico. Ioan. 6. num. 10. de his quos Christus quinque panibus pauit. *Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia.* Et iterum ibid. *Cùm remigassent ergo quasi stadia viginti quinque aut triginta.* & suprà cap. 1. num. 15. *Turba hominum fere centum viginti.*

100. Vers. 42. *Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorum.*] Tã Græcè διδαχὴ, quàm Latinè *doctrina*, & actum docendi significant, & præcepta, seu documenta à magistro tradita. Quare dubium est vtram in partem hæc accipi debeant, id est, an animæ illæ nuper conuersæ operam dederint assiduam audiendis Apostolis assiduè concionantibus, aut se documentis ab illis traditis constanter excoluerint. Prior expositio placet Chrysostomo, qui hinc colligit non vno, aut altero die docuisse Apostolos, sed multis diebus. Et hoc videtur potiùs esse dicendum: quia hîc tradi videntur modi, quibus se noui fideles in suscepta fide confirmabant, quorum vnus est audiendi diuini verbi assiduitas. Pro, *perseuerantes*, Græcè est προσκαρτεροῦντες, id est, *patienter, atque constanter contra difficultates, & contrarios impetus offirmati.* Neque enim in illis Religionis initiis poterant non offerri impedimenta plurima; quia multi, iidémque potentes erant Christiani nominis inimici.

Verbum Dei assiduè audiendum.

101. *Et communicatione fractionis panis.*] Græcè καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, id est, *in communicatione, & fractione panis*; secundùm quam lectionem variæ sunt expositiones huius loci. Quidam in *communicatione* agnoscunt quendam bonorum, ac facultatum cumulum ex omnium liberalitate, & abdicatione collectum. Nam, vt statim dicetur, communia erant omnium fidelium bona. Alij societatem quandam, & quasi conspirationem animorum; nam in ea verè Angelica Respublica, vt dicit Chrysostomus, vt nihil erat proprium, sed omnium perfecta rerum communitas, sic admirabilis erat animorum, studiorúmque consensio. Sed verisimile est nostrum Interpretem correctum magis habuisse codicem, & ita vertisse optimè; *In communicatione fractionis panis.* Neque existimo sensum esse diuersum, quocunque modo legas; quia fractio panis explicat, quid communicatio sit. Quis verò sit horum verborum sensus, non adeò facile explicatu est. Quidam de materiali cibo intelligunt, idque variè explicant, vel quia in ea consuetudine sumendi pariter cibi perseuerarent, vel quia fractum panem communicarent aliis, iuxta illud Isaiæ 58. *Frange esurienti panem tuum.* Chrysostomus, & Oecumenius significari hîc putant nascentis Ecclesiæ frugalitatem, quæ ad pa

panem, illúmque in quantitate exigua, vtpote fractum nihil adhibebat. Sed reuera hîc de materiali cibo non videtur institutus sermo; tum quia hîc generaliter de Christianorum omnium viuendi ratione agitur, quorum multi cùm pauperes essent, elargiri aliis elemosynam non poterant; tum quia in tanta multitudine omnes pane vti solo, eóque parcè difficile esset: neque Apostoli sobrium illum, atque aridum cibum præscriberent recèns conuersis, ne reliqui, seuerioris disciplinæ forma proposita, ad Ecclesiam minùs essent affecti. De communi omnibus cibo, qui ex vsu Scripturæ panis dicitur, quicunque ille sit, explicatio esset facilior, vt scilicet collatis in vnum facultatibus, tam qui antea diuites, quàm qui egeni fuerant, in vnum quasi corpus arctiùs coalescerent. Sed quia de his agitur rebus, quibus animus & in virtute crescit, & contra parata iam impedimenta roboratur, neque de hoc profano, ac communi cibo videtur hic locus accipiendus, præsertim cùm de facultatibus in vnum collatis nondum fuerit quicquam dictum; rerum natura id exigit, vt priùs res esse, deinde vsus significetur.

102. Quare probabilius est sermonē hîc esse de Eucharistia: nam de cōmuni cibo statim agitur; & ita vertit Syrus. Tenet Salmerón, Gagneius, Montanus, & est communior sententia. Dicitur verò panis, vel quia cibus est Eucharistia, omnis autem cibus ex vsu Scripturæ panis vocatur; vel quia ante consecrationem panis erat. Est autem vsitatum, vt res mutata illud retineat nomen, quod ante mutationem habuerat. Qua ratione recèns nupta etiam à nouo marito violata, virgo dicitur. Ioël. 1. *Plange quasi virgo super virum pubertatis tuæ*, id est, qui libauit virginitatis florem. Et eodem modo Terentius in Andria, de puella, cuius paulo antè pudori vitium esset oblatum, dicit; *virgo illa crumat*. Sic Adam puluis dicitur, quia puluis nō multo antè fuerat. Et Eua os, & caro Adæ, quia ex eis fuerat paulo antè formata. Sic ergo nunc Eucharistia dicitur panis; quia mutatus fuerat panis in Eucharistiam.

103. Eucharistiæ vsus vtilis.

Dicitur autem panis ille Eucharisticus frangi, quia primis Ecclesiæ temporibus vnus tantùm panis cōsecrabatur, qui deinde ad communicantium numerum manu fractus potiùs quàm concisus gladio diuidebatur in partes; quod etiam nunc Græci seruant, & Æthiopes. Ecclesia verò Latina, ne qua mica ex consecrato pane deflueret, aliam consuetudinem induxit. Sanè Christus non alio modo consecrauit, qui fregisse dicitur panem, & dedisse Discipulis suis. Quod suo etiam tempore fieri solere indicat Apost. 1. Cor. 10. *Panis, quem frangimus, nónne participatio corporis Domini est?* Quomodo verò panis frangi commodè potuerit, dicemus statim. Est ergo sensus: erant perseuerantes in communicatione fractionis panis, id est, in communicando pane, nēpe Eucharistico fracto, atque diuiso. Hîc verò continentur tria, quibus animus in pietate & crescit valdè, & confirmatur mirificè; Apostolicæ doctrinæ assiduitas, Eucharistiæ vsus, orationis frequentia. His se nouus fidelium cœtus à generatione praua facilè eximebat; his se cōtra terrores, & pericula comparabat. Quæ quia nos aut seriùs obimus, aut negligentiùs, longè ab illorum temporum feruore defecimus.

Vers.

104. *Timor pro reuerentia.*

Verſ. 43. *Fiebat autem omni animæ timor.*] Hîc credo de fidelium timore agi, qui ex reuerentia, & magnarum virtutum contemplatione naſcitur, qui non tam deterret, quàm attrahit, non tam concutit, ac debilitat, quàm confirmat, & recreat. *Timorem* verò pro obſeruãtia ſumi docuimus ſuprà verſu 20. Nam de metu infidelium, & repugnantium Apoſtolicæ doctrinæ ſtatim agitur, cùm poſt prodigiorum, quæ fiebant ab Apoſtolis, mentionem dicitur; *Et metus erat magnus in vniuerſis.* Quæ verò fuerint prodigia, & ſigna, quæ per Apoſtolos fiebant eo tempore, non refert Lucas. Fortaſſe hîc anticipata narratione indicat, quæ ſuo poſtea loco pluribus commemorat.

105. *Fidelium omnia cõmunia.*

Verſ. 44. *Omnes etiam, qui credebant, erant pariter.*] Erant omnes pariter, inquit Chryſoſtomus, non ſanè loco, ſed fide, & charitate, quæ multo propiùs, arctiúſque coniungit, quàm loci communitas. Quæ enim tanta domus omnes caperet? Præſertim cùm eorum multi propter varia miniſteria & priuata, & publica abeſſe domo nõ potuerint. Neque verò credibile eſt, omnes fideles ab aliis occupationibus vacare permiſſos ab Apoſtolis. Eſt tamen veriſimile in variis ſimul domibus habitaſſe; ſicut nunc faciunt Religioſæ familiæ. Argumento eſt caput quartum, vbi dicuntur qui poſſeſſores erant agrorum, & domorum, ea vẽdidiſſe, & attuliſſe pretium. Cùm ergo priuatam domum non habuerint, habuerunt vtique communem. Quare poſtea ſubditur, *frangentes circa domos panem.*

106. *Et habebant omnia cõmunia.*] Hinc nata Religioſorum inſtituta, qui ita à ſe res omnes abdicant, vt nihil ſibi omnino ſalua paupertatis lege retineant. Fideles igitur de venditis facultatibus, ex illíſque pecunia in communem vſum redacta aliorum neceſſitatibus ſuccurrebant. Non ſanè ad luxum, atque delicias, ſed ad victum, veſtitúmque, & temperatum, & frugalem. Hæc autem communium bonorum diſpẽſatio Diaconorum fidei, ac ſedulitati cõmiſſa eſt. Et hoc eſt *miniſtrare menſis*, vt ſuo loco dicemus.

107.

Verſ. 46. *Frangentes circa domos panem.*] Panem hunc eſſe Euchariſtiam ſentiunt plerique. Baronius 1. tom. Annal. anno 34. Salmeron, Gagneius, Montanus, & indicat codex Syriacus, qui pro *pane* ponit *munus benedictum.* Et quidem hoc videtur probabilius: nam in hoc loco duo diſtinguuntur ciborum genera; nã & panis dicitur frangi, & cibus cum exultatione ſumi. Indicat Paulus 1. Cor. 11. dum dicit; *conuenientibus vobis in vnum iam non eſt Dominicam cœnam manducare: vnuſquiſque enim ſuam cœnam præſumit ad manducandum.* vbi, vt docet S. Thomas, ideo reprehendũtur Corinthij, quia præſumpta vulgari cœna, id eſt, iã pranſi, aut cœnati Dominicam cœnam, id eſt, Euchariſtiam ſumebant: non verò reprehenderet, ſi hæc anteceſſiſſet. Eodem propè modo explicat Auguſtinus epiſt. 118. ad Ianuarium cap. 5. & 9. Primaſius, Haimo, Lyranus, & alij. Iuxta quam explicationem, frangere panem, ad Euchariſtiam, alius cibus, qui cum exultatione ſumitur, ad communem menſam omnino pertinet. Sed eius loci alius fortaſſe ſenſus eſt.

108. *Euchariſtia olim ſeruata, domi, & ibi facta cõmunio.*

Quòd primis illis temporibus fideles acceptam à Sacerdote Euchariſtiam domum attulerint ſumendam ante cibum, multa probant Sanctorum Patrũ teſtimonia. Tertul. ad vxorem lib. 2. cap. 5. *Neſciat*

mari

maritus quid secretò ante omnẽ cibum gustes. Cyprianus lib. de lapsis. *Cùm quædam* (inquit) *arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere.* Et libro de spectaculis. *Festinans ad spectaculum dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam.* Basilius epist. ad Cæsariam, quæ nuper est translata; cuius verba refert Anastasius lib. de quæstionibus tom 6. Bibliothecæ. *Alexandriæ,* inquit, *& in Ægypto vnusquisque ex laicis, qui illìc degunt, maxima ex parte habent communionem domi suæ. Nam cùm Sacerdos semel confecerit hostiam, & dederit, eam accipiens, & communicans tanquam à Sacerdote sumptam participare se debet credere.* Quæ consuetudo durasse videtur ad Hormisdæ tempora, sub quo celebrata est Cæsaraugustana Synodus, quæ anathemati subiicit eos, qui in Ecclesia Eucharistiam non consumerent, sed domum referrent. Tam verò domi olim fideles, quàm in Ecclesia acceptam Eucharistiam non Sacerdotis manu, sed sua in os inferebant; quod adeò vsitatum, atque solenne fuit, vt de accipienda à Sacerdote Eucharistia modus fuerit fidelibus præscriptus. Cyrillus Hieros. in mystag. 5. *Accedens,* inquit, *ad communionem non expansis manuum volis accede, neque disiunctis digitis; sed sinistram veluti sedem quandam subiicias dexteræ, & concaua manu suscipe corpus Christi.* Consueuisse autem viros manu, fœminas verò linteo excipere Eucharistiam, docet Maximus citatus à Baronio 7. tom. Annal. anno 57. *Omnes viri,* inquit, *qui communicare desiderant, priùs lauent manus suas. &c. similiter & mulieres nitida exhibeant linteamina, vbi corpus Christi accipiant.* Ex his constat quomodo fideles Eucharistiam acceptam ab Apostolis portauerint domum, ibique sumpserint ante communem cibum.

109. Quid sit frangi panem.

Superest, vt dicamus cur panis hoc loco frangi dicatur, non scindi; nam quòd frangi idem sit, quod diuidi, nemini credo dubium esse; rationem nominis quærimus. Qua de re optimè Baronius 1. tom. Annal. anno 38. vbi dicit accepisse se à Rabbino Iudaicæ antiquitatis peritissimo, solitos esse olim Iudæos panes ita fingere, vt profundæ lineæ in decussim traiectæ illos ita distinguerent, vt crebræ, ac minutæ tanquam areolæ conclusæ lineis per totam panis faciem relinquerentur, quæ buccellæ vocantur. Sanè apud Romanos panes in quadras distingui notum est, & probat satis Virgilij moretum, vbi in fingendis placentis rustica mulier hunc ordinem seruasse dicitur. Non tamen credo quadram dici quartam partem panis, vt est cõmunis fermè hominum existimatio, sed quadratam illam buccellam, quam lineis transuersis descriptam esse diximus. Idque mihi persuadeo, quia βλωμίλιος, est panis iuxta rationem nominis, qui buccellatim distinguitur: at nemo buccellam dicet quartam partem panis; sed blomilius, vt inquit Athenæus lib. 3. est quem Romani quadratum appellant. Item quia plurimas esse quadras in placentis tradit Martialis lib 9. Epig. 92.

110. Quid buccella, & in quot buccellas diuisus panis.

Et plurima secta quadra de placẽta.

Quod de quatuor partibus dici nõ solet. Et idem lib. 6. Epig. 74. quadram aliquid esse minutum, ac vile indicat.

Cùm mittis turdúmve mihi, quadrámve placentæ;
Siue femur leporis, siue quid his simile.

Buccellas misisse tuas te, Pontia, dicis.

Ecce quomodo, quæ priùs *quadra*, nunc *buccella* dicitur. Accedit quòd cùm panis rotundus sit, vt in moreto docet Cybele, de qua Virgilius;

——— Iámque subactum
Format opus, palmisq; suum dilatat in orbem;
Et notat impressis æquo discrimine quadris.

Non bene quarta pars appellaretur quadra, quia quarta pars circuli quadrari non potest. Et quidem instrumenta mensarum, quibus suppositis minutim epulas cócidimus, tunc quadræ dicuntur si quadratę fuerint; si rotundæ, dicuntur orbes. Adde quòd Hesiodus 2. lib. operum, & dierum meminit panis in triginta duas buccellas dissecti, ἄρτον δειπνήσας τετράτρυφον ὀκτάβλωμον, quod Ioannes Zezes ibidem ita explicat, vt panis quatuor habeat incisiones, eásque in crucis similitudinem traiectas; ita vt quælibet octo buccellas habeat, quæ efficiunt triginta duas buccellas. Errant igitur qui putant apud Hesiodum panem in octo buccellas, aut quadras esse diuisum; neque enim quocunque modo quatuor lineas in solido describas, octo possunt effici partes. Buccellati panis meminit Ammianus Marcel. lib. 7. Spartianus in Pescennino, & Paulinus, & Therasia in Epistola 36. inter epistolas Augustini. Panis autem ille est, qui ad diuturnitatem excoquitur, qui vulgò *bis coctus* dicitur, aut *nauticus*: qui ideo in buccellas distinctus est, vt sulci in pane altiùs impressi intima etiam nuda, atque aperta torrentibus flammis exhibeant. Neque aliam ob causam puto panem à Romanis traiectis in aduersum lineis incidi.

111. Idem etiam in vsu esse apud Hebræos indicat modus ipse loquendi: nam *frangi panis* dicitur, *fragmen*, & *fragmentum panis*, & *buccellæ* nomen frequens. Quòd verò manu tantùm frangi potuerint suprà dicti panes, faciebant incisiones illæ, seu lineæ profundæ, quæ buccellas quadrabãt. Debuit autem ille, qui cõsecrabatur panis, in exiguas partes distingui, tum vt similes essent buccellæ, & in commodiorem formam diuisæ, tum ne micæ defluerent, quod maximè caueri debuit. Et sanè Tertullianus lib. de monogamia cap. 11. partes Eucharistiæ, quæ domum à fidelibus deferebantur, buccellas vocat, vt ibi notant Rhenanus, & Pamelius. Cuius rei habemus etiam nunc aliquod vestigium in eo pane, qui nunc inter Missarum solennia benedicitur, & inter fideles distribuitur, quod monumentum quoddam est Eucharistiæ olim frequentiùs obitæ. Is enim ita communiter incidi solet, vt partem cuilibet fideli tradendam transuersæ, ac in se vicissim incurrentes lineæ definiãt. Certè olim panem benedictũ buccellatum esse docent Paulinus, & Therasia epist. 36. de qua nuper. *Ne vacuum fraternæ humanitatis officium videretur, de buccella Christianæ expeditionis, in cuius procinctu quotidie ad frugalitatis annonam militamus, panes quinque tibi pariter, ac filio nostro Licentio misimus. Non enim potuimus à benedictione secernere, quem cupimus eadem nobis gratia penitus annectere.*

112. Vers. 47. *Habebant gratiam ad omnẽ plebẽ.*] Chrysostomus credit gratiã hanc conciliatam esse eleemosynis: quomodo enim plebi non accederet grata tam profusa liberalitas? Sed licèt à venditis, distributísque facultatibus orta fuerit in tenuiorũ prę sertim animis tanta beneuolentia, existimo tamen & ortam primò, & cor

corroboratam deinde magis honestate morum, & vitæ sanctitate. Maximè quòd tanta animorum cõsensio admirabile aliquid, ac diuinum olebat. Vnde aptè subiungitur.

113. *Dominus autem augebat qui salui fierent.*] Instrumentum quo Dominus plurimos ad fidem, & sanctorum cœtum aggregabat, sanctorum religio, ac sanctitas fuit. Neque mirum si ad sanctos, atque gratos homines noua quotidie fieret accessio.

114. *In idipsum.*] Chrysostomus hîc, & Beda in retractationibus, & Caietanus existimant hinc tertium caput sumere principiũ: & Apostolum Petrum, & Ioannem ad orationem venire *in idipsum*, id est, vt Deus credentium numerum augeret; quod proximè dictum. Neque hoc displicet Salmeroni. Fauent Græci codices, in quibus *idipsum* sequentis capitis initium est. Sed non est quòd à vulgatæ diuisione recedamus: sensus enim facillimus est, & magis præcedenti, quàm consequenti capiti accommodatus. Significat enim alios ad Ecclesiã adiungi in idipsum; id est, vt cum aliis, qui apud ipsos gratiam habebant, simili fide, & voluntate, imò & bonorum omnium communione viuerent.

Hoc quidam principiũ esse putant capitis.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT TERTIVM.

1 *Petrus autem, & Ioannes ascendebant in tẽplum ad horam orationis nonam.* 2 * *Et quidam vir, qui erat claudus ex vtero matris suæ, baiulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab introëuntibus in templum.* 3 * *Is cùm vidisset Petrum, & Ioannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemosynam acciperet.* 4 * *Intuens autem in eum Petrus cum Ioanne, dixit: Respice in nos.* 5 * *At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis.* 6 * *Petrus autẽ dixit: Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge, & ambula.* 7 * *Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum,* 8 *& protinus consolidatæ sunt bases eius, & plantæ.* * *Et exiliens stetit, & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulans, & exiliens, & laudans Deum.* 9 * *Et vidit omnis populus eum ambulantem, & laudantem Deum.* 10 * *Cognoscebant autem illum, quòd ipse erat, qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & extasi in in eo, quod contigerat illi.* 11 * *Cùm teneret autem Petrum, & Ioannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quæ appellatur Salomonis, stupentes.* 12 * *Videns autem Petrus, respondit ad populum: Viri Israëlitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute, aut potestate fecerimus hunc ambulare?* 13 * *Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, Deus*

Deus patrum nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos quidem tradidistis, & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti. 14 *Vos autem sanctum, & iustum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis:* 15 *auctorem verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.* 16 *Et in fide nominis eius, hunc, quem vos vidistis, & nostis, confirmauit nomen eius: & fides, quæ per eum est, dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrûm.* 17 *Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.* 18 *Deus autem, quæ prænunciauit per os omnium Prophetarum, pati Christum suum, sic impleuit.* 19 *Pœnitemini igitur, & conuertimini vt deleantur peccata vestra:* 20 *vt cùm venerint tempora refrigerij à conspectu Domini, & miserit eum, qui prædicatus est vobis, Iesum Christum,* 21 *quem oportet quidem cœlum suscipere vsque in tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os sanctorum suorum à sæculo Prophetarum.* 22 *Moyses quidem dixit: Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tamquam me, ipsum audietis iuxta omnia quæcumque locutus fuerit vobis.* 23 *Erit autem: omnis anima, quæ non audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.* 24 *Et omnes Prophetæ à Samuel, & deinceps, qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos.* 25 *Vos estis filij Prophetarum, & testamenti, quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham: Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* 26 *Vobis primùm Deus suscitans filium suum, misit eum benedicentem vobis: vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.*

IN CAPVT TERTIVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. *Petrus autem, & Ioannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam.*] Tres horas destinatas orationi tradit Tertullianus aduersus Psychicos cap. 10. *quia insigniores sunt in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negotia distinguunt, quæ publicè resonant; ita & solenniores sunt in orationibus diuinis.* Hæ verò sunt tertia, sexta, & nona. Et cùm aliis etiam gẽtibus hora nona satis notata fuerit, Christianis tamẽ maximè religiosa, & orationi sacra debet esse, quia tunc Christus spiritum reddidit Patri. Sed cur in templum ascendunt Apostoli? numquid, inquit Chrysostomus, quia Iudaicè viuunt? minimè; sed quia tunc ita fieri expediebat. Neque omnia, quæ in antiqua lege sancta fuerunt, antiquauit noua. Orare autem in templo, cùm ad cæremonialia non pertineret, nihil habebat Christianæ Religioni contrarium. Præsertim quia cùm alia multa cum antiquo testamento iam mortua præstiterunt Apostoli, ne scandalo forent Iudæis, alienaréntque violatæ Religionis opinione, quos ad Christi fidem adducere studebant, sic etiam orare in templo, cùm rei Christianæ amplificandæ tunc expediret maximè, nihil habebat reprehensionis. Erat verò & loci, & temporis ea maxima commoditas, quia illa hora Religionis, atque orationis causâ frequens erat omnium ordinum in templum concursus, in quem spargi possent non infructuosè Euangelij semina.

1. Horarum diuisio.

Oratio in templo.

Neque tunc abfuisse credendum est, quos antea iam Petrus fidelibus aggregarat, quos etiam in accepta religione confirmari oporteret: nam cap. 2. hi dicuntur perdurasse quotidie vnanimiter in templo, horis nempe orationi designatis.

Vers. 2. *Quem ponebant quotidie ad portam tẽpli, quæ dicitur Speciosa.*] Mendici illa loca obsidere solent, quæ maiori frequentia homines, ac sæpius obeunt. Quare apud Romanos mendicorum statio erat ad pontem, ex Iuuenali Satyr. 4. Mart. lib. 10. Epig. 5. & lib. 12. Epig. 32. In Iericho in via iuxta portam. Hic autem vir qui claudus erat ab vtero matris suæ, pro templi foribus sedebat. Ex quo liquet, sicut apud nos Religionis gratiâ sæpe, sic apud Hebræos adiri templa consueuisse. Sunt autem pauperes, claudi, ac debiles templum ingressuris nõ exiguo vsui: nam corrogata stipe parant nobis receptum ad diuinam misericordiam; quam, vt ad nostram miseriam inflectamus, templum inimus. Deinde docent nos orare, & sine intermissione, & ardenter, &, quod interest valdè, proponentes Deo nostram tenuitatẽ, atque inopiam, sicut ipsi nobis suã infirmitatẽ, & ærumnam proponunt. Qui si qua habent vlcera, adeò nõ occultãt, vt quæstui ducant illa esse omniũ oculis nuda.

2. Pauperes cur ad tẽpli fores.

Quæ dicitur Speciosa.] Quænam sit hæc porta obscurũ est; item quæ hîc Salomonis vocatur porticus, in qua fuisse Speciosam portam constat ex eo quod infrà dicitur sanato claudo

3.

con

concurrisse plurimos ad Petrum, & Ioannem ad porticum Salomonis, ad locum nempe vbi signum contigit. Qua de re multa Baronius 1. to. Annal. anno 34. Quatuor esse porticus templi tradit Iosephus contra Appionem. lib. 2. in quarum extimã ingredi etiam alienigenis fas erat; hanc esse, aut certè in hac porticum Salomonis, colligitur ex eodem Iosepho de bello Iudaico lib. 6. cap. 6. vbi, cùm ageret de templo ab Herode restituto, partem templi exteriorem porticu Salomonis esse nobilitatam tradit: vbi etiam illam latè describit. Et lib. Ant. 2. cap. 8. satis indicat post templi bustum, porticum illam ab incendio seruatam. Quare Salomonis porticus vocata est, quia ex tanta mole quam tot annis, & sumptibus ad miraculum vsque excitauit Salomon, porticus illa quasi monumentum, & vestigium tanti operis relicta est. Et ita hîc docet Oecumenius.

4. Meminit Iosephus lib. 6. de bello c. 6. pulcherrimæ cuiusdã portæ ex ære Corinthio, quæ erat extra templum, quæque portas alias non solũ pretio, & arte; sed honore etiam, atque specie superabat. Hanc putat Baronius esse Speciosam portã. De hac porta nihil existimo certum definiri posse. Videtur autẽ certũ illã pertinere ad porticum illam Salomonis, aut certè abesse ab illa non longè; & vtramque tam porticum, quàm portam esse extra templum, aut saltem in illo templi vestibulo, à quo neque lex, neque Iudæorũ plus satis anxia Religio alienigenas repellebat. Hic autem locus aptus erat mendicantibus; quia neque decebat sordidum illud hominum genus intra locum sanctitatis eximiæ tandiu desidere: neque fieri posset quin assiduæ, & flebiles mendicorum voces aliorum precationibus obstreperent. Adde quòd Prouerbium erat inter Hebræos. 2. Reg. 5. *Cæci, & claudi non intrabunt in templum*; quòd Iudæorum nimia superstitio, etiamsi nulla cautum esset lege, tamen vulgi vocẽ audiẽdam putaret instar legis.

5. Vers. 4. *Respice in nos.*] Expediebat valdè vt claudus cognosceret à quo tantum beneficium accepisset; nã postea futurus erat sanitatis subitò receptæ prædicator, cui alij facilè crederent; & ideo oculos, atque animum aduertere iubẽt Apostoli. Itẽ, vt eius fidem, & ad bene sperandum animum excitarent, & qua ratione fieri tunc poterat, ad beneficium illud obtinendum disponerent; ac si dicerent. Respice pauperes hos homines, quiq; & ipsi mẽdicato viuũt, à quibus quid stipis sperare possis, nihil est: sed est Deus, cuius nos serui sumus, & cui facile est subitò honestare pauperem. In eius ergo nomine surge, & ambula. Hinc disce quemadmodum Deus tacitè inspiret, vt inde petatur, vnde non videbatur sperari posse medicina. Apostoli pauperes erant, &, vt nonnulli putant, etiam mendici, claudus tamẽ ab illis eleemosynam petit. Agebat nimirum illum diuinus Spiritus, qui docet nos orare, ostenditque nonnullam spem salutis, aut alicuius boni, quod, quale futurum esset, ignorabat.

6. *In nomine Iesu Christi Nazareni surge, & ambula.*] Quid sit aliquid in nomine alicuius fieri, suprà ostẽsum est. Huius verò loci hæc est sentẽtia. Iesus Christus Nazarenus per nos tibi salutẽ impertit. Nam *nomen* in miraculis virtutẽ significat, quia etiam miracula virtutes appellãtur; sunt ergo Apostoli diuinæ virtutis instrumenta. Eodem sensu infrà c. 9. dixit idẽ Petrus Æneæ paralytico;

Sanet

Sanet te Dominus Iesus Christus, surge: & statim de eodem claudo. *Hunc quem vos vidistis, & nostis, confirmauit nomen eius*, id est, virtus eius; vel ipse Christus. Cæterùm dum sanitatem confert Petrus, ideo tria Iesu nomine præmittit, ne cui dubium esset in cuius virtute, ac fide miraculum fieret. Quod facilè claudus ipse cognouit, qui ad imperium Petri non solùm ambulando, sed exiliendo laudabat non tam Petrum, quàm Deum, cuius virtuti consolidatas plãtas, & expeditos iam ad cursum pedes tribuebat.

Vers. 8. *Ambulans, & exiliens.*] Hinc iam apparet alterum à pedum sanitate miraculum: nam cùm ad ambulandum non solùm requiratur plantarum firmitas, sed etiam aliquis vsus, quem si longo intermittas tempore, cùm vsu ipsam pene ambulandi facultatem perdidisti. Quare optimè Cicero 1. Tusc. *qui in compedibus corporis fuerint, etiã cùm soluti sunt, tardiùs ingrediuntur.* Hic tamen claudus à ventre matris, atque ita claudus, vt aliorum ministerio deportatus ad templi ianuam sederet, repentè surgit, ambulat, salit: nimirum Dei opera imperfecta non sunt.

7. Duo in claudo miracula.

Vers. 11. *Cùm teneret autem Petrum, & Ioannem, cucurrit omnis populus ad eos.*] Iam claudus miraculum prædicat, & auctores ostendit. Ex quo apparet quàm non sine causa priùs iussus esset respicere in Apostolos, & aduertere in cuius nomine, & virtute impertiretur salus. Et est satis verisimile nunquam discessisse ab Apostolis, in quibus aliquid esse humana facultate maius agnoscebat. Sicut multi non recedebant à Christo, à quo sanitatem consecuti fuerant. Lucæ cap. 8.

8.

Vers. 12. *Aut nos quid intuemini quasi nostra virtute, aut potestate, &c.*] Negat Petrus potestatem sibi esse vllam propriam patrandi miracula, & totam eius facti laudem in Christum refert, quem Pater Deus Abraham glorificauit, & antea sæpe, & nunc claudi pedibus ad incessum firmatis, de cuius Resurrectione se testem esse profitetur.

9.

Ex his verbis multa arripiunt hæretici, vt omnem vim, & potestatem Sanctis eripiãt, quibus cultum, & venerationem omnino negant: sed si bene hæc intelligantur illorum impietati nullo modo fauent. Et primùm negari non debet miraculorum potestatem à Christo cõmunicatam Apostolis. Mat. 10. *Conuocatis duodecim Discipulis suis dedit illis potestatem spirituũ immundorum, vt eiicerent eos, & curarent omnem languorem, & omnem infirmitatem.* Dum ergo Petrus claudi sanitatem, neque pietati suæ, neque virtuti tribuit, docet illud non naturæ suæ, aut meritorum opus esse, sed diuinæ gratię beneficium, à qua id habet, vt non tam sua, quàm aliena virtute miraculum illud ediderit. Non disputat Petrus de facultate sibi, aliísque Sanctis ad hæc, maioráque concessa: quia in eo totus erat, vt Christi sanctitatem, & diuinitatem ostenderet; & ideo quicquid præclarum est, & admirabile, eius potentiæ tribuit, à qua ipsi habent potentes vt sint. Et ideo multis modis eiusdem sententiæ variata figura acceptum refert Christi nomini, & quòd claudus sanus, & quòd ipse ad sanitatem largiendam aliquo modo potens fuerit.

10. Sanctorũ intercessionis quanta vis.

Vers. 13. *Deus Abraham & Deus Isaac, &c.*] Epitasim habet Dei nomen toties repetitum, maximè adiunctum iis hominibus, qui magno apud Iudæos in loco, ac veneratione fuerunt.

11.

fuerunt.

fuerunt. Perindę enim est ac si diceret Petrus: non Deus ex ligno, aut marmore, quem suis manibus Gentilitas fingit; non Deus recens à cæcis hominibus in honorem adductus, sed ille antiquissimus, quē propter fidelitatem in dubiis, arduísque rebus exploratam sępe, propter assidua merita parentes nostri tam sancti, tam sapientes ab Abraham ad nostrum vsque tempus agnouerunt, & venerati sunt.

12. *Glorificauit Filium suum, quem vos quidem tradidistis.*] Eadem pene oratione vtitur, qua priùs in variarum linguarum admiratione, nisi quòd hîc audaciùs. Nam quem suprà dixit virum approbatum à Deo, eum hîc apertè Filium dicit esse Dei; & Iudæos acriùs incusat, qui iudicante Pilato indignum esse morte, ipsi tamen negauerint, & scelerato, atq; homicida prælato, iustum, & sanctum ad mortem expetierint. Nimirum iam, & miracula, & tot hominum concursus ad Christi fidem, aditum fecerant magis expeditum ad omnem vel reprehensionem Iudæorum vel Christi commendationem. Nam hactenus maturitas deerat agendi liberiùs, non animus, qui Spiritus sancti allapsu satis erat in omnem euentum promptus, & ardens.

13. Vers. 16. *In fide nominis eius hunc, quem vos vidistis, & nostis, confirmauit nomen eius.*] Aliquid hîc sibi tribuit Petrus, nempe fidem in nomine Iesu, propter quam audacter claudo iussit, vt ambularet. Neque enim fides illa claudi fuit, qui nō tam eo tempore de salute, quàm de eleemosyna cogitabat. Ait ergo à Christi nomine, in cuius fide dictum est infirmo, vt surgeret, salutem prouenisse: & statim idem repetit; *Et fides, quæ per eum est, dedit integram sanitatem*, id est, fides, quam nos per ipsum, eiúsque gratiam tenemus, & profitemur. Sanauit ergo Christus, media tamen Petri fide, hominem infirmum. Quomodo verò ad miracula alicuius fides necessaria sit, vide S. Thomam de potentia q. 6. vbi ad 19. concludit fidem nō esse sufficientem causam ad miracula, sed dispositionem quandam. Et sanè Christus Matth. cap. vltimo credentium fidei vim miraculorum promittit. *Signa*, inquit, *eos qui crediderint, hæc sequentur, linguis loquentur nouis*. Hanc fidem Petrus habuit dum in fide nominis Iesu sanatum esse dicit hominem claudum. Hinc apparet quàm prudenter Petrus attentum esse iusserit hominem infirmum: & fortasse aliorum quoque, qui aderant attentionem pararat, vt viderent, quomodo post imploratum Iesu Christi Nazareni nomen secuta sit sanitas: ne quæ hîc tam accuratè à Petro commemorantur sæpiùs, à quoquam falsitatis notata minùs haberent fidei. Porrò *nomen* hîc, si vspiam, pro re subiecta nomini commodissimè ponitur (quod sæpe in sacra Scriptura fieri diximus in illud Cant. 1. *Oleum effusum nomen tuum*) est enim sensus: Christus, quem nos confitemur, & in quem credimus, per nos infirmo sanitatem largitus est.

Quæ fides necessaria ad miracula.

14. Vers. 17. *Et nunc fratres, scio quòd per ignorantiam fecistis, sicut & Principes vestri.*] Duas hîc video ab expositoribus afferri sentētias. Altera est, quòd hi, ad quos Petri sermo, fecerunt quidem, quod eorū Principes, ignoranter tamen, cùm Principes non ex ignorantia, sed ex inuidia, atque odio facinus admiserint; ita vt similitudo sit in re ipsa facta, nō tamen in animo, & cognitione. Ita

Quæ Iudæorum ignorātia circa Christi mortē.

Caietanus,& Salmerō. Altera,quòd tam hi,quàm illi ignorarūt non quidem esse culpam; nam parabola de vinea,& de hærede occiso. Matt. 21. apertè illos sceleris coarguit. Et ibidem. *Si non venissem, & locutus fuissem eis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent*; sed illum, cui mors inferebatur esse Filium Dei. Ita videtur apertè tradi 1. Cor. 2. *Loquimur Dei sapiētiam*, &c. *quam nemo Principum huius sæculi cognouit; si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Et ita sentit S. Thomas in hūc locum. Iansenius in Conc. c. 143. Et sanè Christus orauit pro omnibus suæ mortis authoribus,causámque venię illam proponit, *quia nesciunt, quid faciunt.* Et Lucæ cap. 22. non obscurè indicat Christus: nam cùm Principes dixissent; *Si tu es Christus, dic nobis palàm*, ipse respondit; *Si vobis dixero, non credetis.* Idem Ioann. cap. 25. Et Paulus cùm esset in lege doctissimus, & ad Gamalielis pedes institutus, dicit tamen 1. Timot. 1. *misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci.* Quare existimo ex his Principes non cognouisse Iesum esse Messiam. Neque parabola de vinea conuincit oppositū, quia etiamsi Christus significauerit se esse hæredem, & filium domini vineæ, non tamen sequitur, illos intellexisse. Neque enim si Messiam illum esse cognoscerent, quem tantopere expectabant, & libertatis suæ vindicem futurum credebant, audita parabola tanto in illum essent odio commoti. Et sanè talis videtur esse sensus, quem verba Petri hîc primùm offerunt. Dixit idem Paulus infrà cap. 13. & clariùs ostendit Principes etiam Christum ignorasse. *Qui enim*, inquit, *habitabant Ierusalem, & Principes eius hunc ignorantes*, &c. *petierunt à Pilato.* Fuit tamen in populo,quàm in Principibus culpa leuior, quia hos inuidia, atque ambitio; illum verò communis error concitatæ plebis, vel Principum authoritas in fraudem cæcum, aut in culpam non ita voluntarium induxit, vt neglecto Christo, Barabam eligeret. Vtrosque verò peccasse indicat Petrus, cùm subdit. *Pœnitemini igitur*; de illo scilicet peccato, quod antè illis obiecerat, aduersus authorem vitæ ab ipsis impiè crucifixum.

15. Quomodo omnes Prophetæ de Christi morte prophetauerint.

Vers. 18. *Deus autē, qui prænunciauit per os omniū Prophetarū pati Christum, impleuit sic.*] Confirmat Iudæorum animos, ne de venia desperent propter admissi sceleris immanitatem, ostendens impleuisse Deum ipsorum ministerio, quæ decreuerat Christo suo esse sustinenda. Sed rogabis quomodo per os omnium Prophetarum Deus dicatur prædixisse, quæ Christus subiit, cùm tamen non constet ab omnibus fuisse antea nunciata? Quidam existimant hæc referri etiam ad ea, quæ dicuntur statim de Iudicij, ac Resurrectionis tempore, de peccatorum venia, &c. Ita Salmerō; sed videtur durior expositio; quia quæ prædicta sunt per os omnium Prophetarum, impleta iam erant, vt dicit Petrus: quare de Iudicio hîc sermo esse non potest. Existimo hæc pertinere tantùm ad Christi Passionem, & Prophetas omnes vel apertè, vel obscurè aliquid de illa significasse. Vide Iosephum Acostam de Christo reuelato lib. 1. cap. 3. vbi docet omnes Prophetas locutos esse de Christo, imò totam Scripturam Christum sonare. Eodem loquendi genere vsus est Zachar. Lucæ c. 1. *Quia fecit*, inquit, *redemptionem plebis suæ, sicut locutus est per os Sanctorum, qui à sæculo*

culo sunt Prophetarum eius : imò & Christus ipse Lucæ 24. cùm proponeret, oportuisse Christum pati, & ita intrare in gloriam suam, *incipiẽs*, ait, à *Moyse, & omnibus Prophetis interpretabatur illis in omnibus Scripturis, quæ de ipso erãt*. Neq; arbitror huic expositioni incommodare, quòd in vno aut altero Propheta nihil sit scriptũ de Christi Passione: est enim vsitatũ in Scriptura, vt omnino aliquid fieri, aut omnes facere dicantur, quando aut magna ex parte fit, aut à plerisque. Vide quæ suprà diximus c. 1. ad illud, *de omnibus, ô Theophile*; & quæ c. 13. dicuntur ad illud, *videte contemptores*.

16. Vers. 20. *Vt cùm venerint tempora refrigerij à conspectu Domini; & miserit eũ, qui prædicatus est vobis, Iesum Christum.*] Suspẽsa est hæc oratio, neque sententiam aliquã absoluit, vt patet. Irenæus lib. 3. cap. 12. cum his verbis extrema superioris clausulæ cõiungit. *Pœnitentiam*, inquit, *agite, & conuertimini, vti deleantur peccata vestra, & veniant vobis tempora refrigerij à facie Domini, & mittat præparatum vobis Iesum Christum.* Eodem modo vertit Tertul. lib. de Resurrectione carnis c. 23. nisi quòd vbi Irenæus vertit *præparatũ*; Tertul. habet *prædesignatum*. Vterque variat à vulgato, qui vertit, *qui prædicatus est*. Illi accommodatiùs ad textum Græcum, quem nos habemus; vulgatus aliter videtur legisse, nõ προκεχειρισμένον, vt nunc est, sed. προκεκηρυγμένον. Et sanè posterior hæc lectio, quam noster est secutus; magis est cum textu consentiẽs. Tota hæc clausula, vt est ab Irenæo, & Tertulliano conuersa, optimè, & clarè reddit vim Græci textus; nõ tamẽ sensu à vulgato dissimili. In quo aliquid necessariò supplendum est, neque illud obscurum, scilicet, *vt cùm venerint tempora refrigerij, requiẽ habeatis, aut saluemini*, aut quid simile. Hæc verò loquendi figura plus significat, dum aliorum cogitationi aliquid considerandum relinquit, quàm dum illud exprimit. Subauditur autem aut gloriæ magnitudo, aut singularis humanitas, & beneuolentia Christi, qui venturus est Iudex; sicut Ps. 22. dicitur, *& calix meus inebrians*. Vbi in oratione suspensa ineffabilis suauitas subintelligitur: nam quod statim subditur, *quàm præclarus est*; non est in textu Hebraico, sed explicationis gratiâ additum.

17. Quod tẽpus refrigerij.

Quod sit refrigerij tempus obscurum est. Oecumenius ad excidium Ierusalem refert, & ad alia innumera propè infortunia, quæ Iudaico generi propter Christi cædẽ iam imminebãt. Iubet ergo Petrus, pœnitentiam vt agant, quò ab illis incommodis aliquando respirent: respirabũt autem in morte; nam ad illud vsque tempus variè iactabuntur. Alij de Iudicij tempore cõmuniter accipiunt. Vult autem Petrus ita spẽ veniæ proponere animis propter admissum facinus abiectis, & languẽtibus, vt etiam repugnantibus timorem incutiat. Dicit enim illum, qui per ludibrium summum in crucem actus est, extremo mundi tempore venturum cum maiestate ad iudicandum. Quod sanè tempus sicut terrori erit iis, qui in scelere animum obfirmauerint suum : sic magno erit refrigerio iis, qui scelus detestati, melioris vitæ consilium inierint. Dixerat hoc idem priori concione; nunc verò quia tempus illi, atque occasio fauet, addit minas proposita Moysis Prophetia; de quo mox dicetur. Est autem Petrus magistri sui exemplum secutus, qui in ipso temporis vestigio, quo de ipsius agebatur morte,

de suo ad iudicandum aduentu cum maiestate sermonem intulit.

18. Resurrectio quomodo dicatur refrigeriũ.

Pro *refrigerio*, Grçcè est ἀνάψυξις, in qua est elegans, & ad duos articulos allusio, & ad pœnitentium hominum sortem plus quàm felicem. Ita enim *refrigerium* significat, vt etiam sonet animæ reditum, siue animæ resumptionem, aut animationem iterum factam. Quare duo hîc articuli fidei proponuntur à Petro, & Resurrectionis carnis, & extremi Iudicij. Item quia ἀνάψυξις *Resurrectionem* sonat, & *refrigerium*, indicatur qualis verè pœnitentibus Resurrectio futura sit, nempe non ad mortem, sed ad vitam suauitatis plenam. Ac si dicatur; ἀνάψυξις, quæ Resurrectio est, & reanimatio, implebit vobiscum totam sui nominis mensuram, atque ideo illa eadem iuxta sui nominis notationem erit etiam vobis refrigerium; atque adeò dici omnino poterit Resurrectio. Quod dixit Dominus Lucæ 22. *Leuate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra.* Cæterùm existimo hîc à Petro non solùm allusum ad alteram significationem ἀναψύξεως, id est, Resurrectionem: sed etiam de Resurrectione egisse præcipuè. Neque hîc primùm *refrigerium* pro Resurrectione sumitur; nam etiam Sap. 2. eandem sine dubio significationem habet. Cùm enim sermo esset de impiis, qui ideo se ad omnem voluptatem, & luxum acuunt, quia nihil putant post mortem esse reliquum; sed cum corpore omnia prorsus extingui, sic loquentes inducuntur. *Exiguum, & cum tædio est tempus vitæ nostræ, & non est refrigerium in fine hominis, & nõ est qui agnitus sit reuersus ab inferis: quia ex nihilo nati sumus, & post hæc erimus tãquam non fuerimus.* Ex quibus non obscurè constat, *refrigerium* pro Resurrectione, seu reanimatione sumi. Id enim indicant apertè quæ mox sequuntur. Et licèt pro *refrigerio* hîc non sit ἀνάψυξις; sed ἴασις. i. *medicina*: sed nulla post mortem medicina esse poterat, nisi Resurrectio.

Sap. 2.

19. Quod tẽpus restitutionis.

Vers. 21. *Tempora restitutionis omnium.*] Hæc ad extremum Iudicium spectant: sed cur sic appellentur, non facile explicatu est. Posset aliquis non ineptè existimare, sic esse appellata Iudicij tempora, quia tũc, quæ à suis momentis, & gradibus vel re ipsa, vel hominum opinione exciderant, in suum gradum, atque ordinem restituentur. Nam improborum quidam hominum non tam opinione, quàm errore felices existimabantur, & loco excelso positi: & contrà Sanctorum alij infortunati, & in durum ac tetrum carcerem abiecti. Hi diuina agẽte iustitia, suis quique locis, gradibúsque restituẽtur. Nam qui sancti sunt, & eo nomine millies fortunati, tales etiam ab illis agnoscentur; qui secus existimabant: & qui improbi, suis iam meritis, & suppliciis cogniti, ex eo loco cadent, quem nullo suo merito in opinione hominum obtinuerant. Verè tempora restitutionis illa sunt, in quibus reddetur cuique quod videbatur ablatum: *nam liberabitur creatura à seruitute corruptionis*; ad Rom. 8. *reformabitur corpus nostrum*; ad Philipp. 3. reddetur corpori anima; & bonorum corpus cœlo, malorum gehennæ: si in opinione hominum; aut in monumentis, quæ excitauit ambitio, quicquam viuit de malorum laude, aut de laude bonorum quicquam detractum est, illud delebitur, hoc restituetur.

ad Rom. 8.

20. Hæc sanè probabilia; sed aliunde fortasse his extremis temporibus inditũ *restitutionis* nomen. Inueterarat,

rarat, credo, apud Hebræos, extremis temporibus venturum esse Eliam, qui omnia restitueret, siue quæ erepta fuerant à filiis Israël, siue Israëlitas etiam ipsos in suam sedem, gradúmque reduceret: nam Hebræorum vulgus fortasse de Elia tunc nihil altius cogitabat. In quã sentẽtiam adducti videri potuerunt illis verbis Eccli 48. de Elia. *Qui inscritus es in iudiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Doctiores tamen hæc ab Elia præstanda ante aduentum Messiæ ad iudicandum intellexisse verisimile est. Nam de extremo Iudicio toties in Scriptura repetito dubitare non poterant: sed ante hoc tempus venturũ esse Eliam didicerant ex Malachia cap. 4. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis; & conuertet cor patrum ad filios*, id est, reducet Iudæos ab Antichristo deceptos, ita vt parentibus suis sanctis placeant, quibus propter inconstantiã, atque perfidiam displicuerant. Nam quòd Elias Iudæus ideo seruatus sit, vt Iudæis pœnitentiam annunciet, communis est sententia ex loco citato ex Ecclesiastico suprà: sicut Enoch Gentibus. Eccl. 42. *vt annunciet Gentibus pœnitentiam*; quia ipse ante legem fuit. Porrò pro eo quod noster Interpres in Malachia reddit, *conuertet*, Græcè est ἀποκαταστήσει, quod Hieronymus Eccl. 48. reddit, *restituet.*

Eccli. 48.

21. Erat ergo ex his locis notum, & tritum *restitutionis* nomẽ: & ita Mat. 17. & Marc. 9. cùm post Transfigurationis mysterium præcepisset Christus tribus Discipulis, ne cui dicerent, antequã filius hominis à mortuis resurgeret, audito *Resurrectionis* nomine, quam ante extremum Iudicium esse futuram iam antè didicerant. (certè Martha satis norat in fine sæculorum surrecturos mortuos, quando Ioan. 6. de fratre Lazaro dixit, *scio quia resurget in nouissimo die.*) cùm eum resurrecturum cum aliis omnibus extremo tempore existimarent, & ita crederent imminere iam Iudicij diem; de illo secum secretò loquebantur. Marc. 9. *Et verbum continuerunt apud se conquirentes, quid esset cùm à mortuis resurrexerit: & interrogabant eum, dicentes. Quid ergo dicunt Pharisæi, & Scribæ, quòd Eliam oportet venire primùm? Quibus respondit Christus; Elias cùm venerit, restituet omnia.* Quasi hoc etiam dicerent Scribæ. Hinc credo restitutionem omnium, etiam vulgo Hebræorum, sumi pro die Iudicij: neque enim aliã ob causam Eliæ meminisse videntur Apostoli.

22. Sed placet mihi magis tertia explicatio, quæ ideo putat Iudicij tempora vocari tempora restitutionis, quia tunc Christo redduntur illa, quæ ipsius nomini, ac gloriæ debentur. Est autem hîc allusum ad illud Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*; de quo idem Petrus egerat præcedenti capite. Quia ab eo tempore Christi pedibus erunt omnes, & omnino subiecti, qui hoc tempore visi sunt non solùm liberi à iugo, & seruitute; sed esse cum imperio. Quod constabit magis ex aliis, quæ mox dicentur.

Psal. 109.

23. Vers. 21. *Quem oportet quidem cœlum suscipere vsque ad tempora restitutionis.*] Duos hîc articulos Christianæ fidei proponit Petrus: alterum Ascensionis, dum affirmat cœlo esse susceptum: alterũ Iudicij per ipsum exercendi, dum dicit futurum esse Christum in cœlo, vsque quò tempora restituat, vel ab Elia restituan-

Ex hoc loco malè hæretici colligũt Christum non esse in Eucharistia.

tur. Hinc Heretici Sacramentarij, qui Christi præsentiam in Eucharistia negant, argumentum arripiunt suo potiùs, quàm aliorum iudicio graue. Si Christus, inquiunt, in cœlo est vsque ad Iudicij tempus, quomodo potest esse in Eucharistia realiter? quasi Christiana fides aliquãdo docuerit, Christum in propria, ac naturali specie, seu forma esse in Eucharistia, & non potiùs Sacramẽtali, reali quidem, & vera, magis tamen arcana præsentia; ad illum modum, quo Angelus in loco est, & anima in corpore, quod informat. Qua de re pluribus Scholastici, quorum hoc est negotium. Quod nostrũ est, agamus. Illud *oportet*, ideo positum est ab Apostolo, quia Psalmo 109. prædictum erat de Christo; *Sede à dextris meis, donec ponam*, &c. Necesse autem est impleri Prophetarum oracula, sicut cap. 2. dixerat, impossibile esse teneri illum ab inferno, quia id prædictum à Dauide fuerat Psal. 15.

24. Ex hoc loco nõ colligitur Christum ab Ascẽsione in terrã non descẽdisse

Hinc quidam ex Catholicis inferunt; Christum nũquam in propria, ac naturali forma è cœlo descendisse; quia ibi futurus esse dicitur vsq; ad extremum Iudicij diem. Sed re vera infirmum est argumentum: nã particula *vsque*, eodem modo exponenda est, quo præcedenti capite exposuimus ex Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos*, &c. quia sine dubio ad illum locum hîc allusum est; & ideo dictum est à Petro, oportere Christũ esse in cœlo, quia sic eo Psal. prædictum à Propheta: & nomine *restitutionis* suprà diximus explicari illud, *donec ponam inimicos tuos scabellum*, &c. quia hoc Christi gloriæ debetur; & quasi ablatum sit, extremo tandem mundi tempore restituetur. Vt ergo ibi *donec* significat futurum Christum à dextris Dei, id est, in summo loco, etiam dum inimici nondum positi sunt scabellum pedum ipsius, id est, etiã dum non ipsi restituta omnia: sic etiam nunc futurus esse dicitur in cœlo, summo nimirum loco, vsque ad restitutionem, id est, etiam antequã restituta sint omnia, quæ ipsius nomini, atque honori debentur. Erit ergo sensus huius loci, habiturum Christum in cœlo summam gloriã, etiamsi nondum consecutus videatur extremam de suis hostibus victoriam; non tamen futurum tanquam in carcere, vt exire non liceat, sed in libera domo. Quare vt qui domicilium aliò non transfert, ibi semper habitare, & esse dicitur, etiãsi aliquoties animi gratiâ, aut alias ob causas egrediatur, quia ibi fixam habet, & stabilem sedem: sic Christus, etiamsi Virgini morienti, aut eidem dum assumeretur in cœlum, occurrerit; aut apparuerit Paulo, nõ tamen ideo cœlum reliquisse dicendus est, quia non è fixo in cœlis domicilio in aliud emigrauit.

Quæ locutus est Deus per os sanctorum suorum à sæculo Prophetarum.] Sine dubio hîc sermo est de temporibus nouissimis, in quibus apparebit maximè Christi maiestas, atque potentia; quæ quo magis horribilia sunt, concilianda magis est Christi beneuolentia; quam tunc obtinemus maximè cùm eius verba & sedulò, & religiosè colimus. Porrò de his temporibus aut egerunt Prophetæ omnes, aut eorum plerique iuxta ea, quæ suprà diximus ad illud, *per os omnium Prophetarum.* 25.

Vers. 22. *Moyses quidem dixit.*] Ex Prophetarum, qui scriptis aliquid prodiderunt, antiquissimo Moyse probat Petrus, & Christi verba esse suscipienda, & eorum transgressoribus pœnam esse pro- 26.

posi-

Reg. Christus, & Apostoli non tā verba testamēti veteris repetunt, quā sententiā.

positam. Hîc obseruandum Apostolos, & Euangelistas, & ipsum etiam Christum in citandis Scripturæ testimoniis non tam spectare verba, quàm sententiam, vt Hieronymus docuit, cùm in aliis locis, tum maximè in calce lib. 1. Comment. in epistol. ad Galat. & in lib. de optimo genere interpretandi, vbi id multis confirmat exemplis. Verba enim hæc, quæ citantur à Petro, aliter habentur Deut. cap. 18. hoc modo. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Dominus Deus tuus, ipsum audies.* Petrus refert non eisdem verbis, eodem tamen sensu.

27. Christus Propheta.

Christum esse Prophetam tenent cōmuniter Theologi. Vide S. Thomam 3. p. q. 7. ar. 8. & ibi Doctores Scholasticos, & probat satis hic locus, quem de Christo esse intelligēdum, nemini pio dubitandum est, cùm de illo Petrus hîc interpretetur, & Stephanus infrà cap. 7. Illustre verò fuisse hoc Moysis de Christo testimonium ex eo liquet, quia sæpe in Testamento Nouo, aut repetitum, aut indicatum est. Ioan. capite 1. dicit Philippus; *quem scripsit Moyses in lege*, &c. & ibidem Sacerdotes, & Leuitæ rogant à Ioanne; *Propheta es tu?* ille nēpe magnus, de quo Moyses; & de hoc Ioannes negat, vt dicit Chrysostomus hom. 15. in Ioan. imò & ipse Christus eodem vtitur testimonio Ioan. 5. *Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi; de me enim ille scripsit.*

28. Deut. 18.

Vers. 23. *Erit autem, omnis anima, quæ non audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe.*] In Deuteron. capite 18. vnde hæc sumpta sunt, paulo aliter habent; *ego vltor existam*; & ita vertunt LXX. quos Petrus est secutus. Hebraicè, *ego requiram ab eo*, eodem planè sensu, nisi quòd Petrus clariùs expressit, quod in Deut. dicebatur obscuriùs. Ibi enim generatim proponebatur pœna, quæ sequebatur illorum perfidiam, qui tanti Prophetæ verba respuerent: Petrus speciatim expressit, eiúsque grauitatem ostendit, dum dicit eos exterminandos de plebe. Sed quid sit exterminari de plebe, aut de terra, siue deleri, quod in Scriptura frequens; non omnes eodē modo accipiunt. Quidam in hac loquendi forma tēporalem mortem, alij æternam denunciari putant: separationem nonnulli à populo, qualis per excommunicationem fieri solet.

29. Extermi-nari, aut deleri de terra, quid.

Mihi probabile est hoc denunciationis genere nihil definitè significari; sed illa omnia, de quibus alij modò; quæ determinari solent, aut à materia subiecta, aut ab aliquo alio, quod circūstat, adiūcto. Quòd his verbis aliquādo corporalis pœna sit proposita, constat Exod. 31. vbi cùm sermo esset de Sabbathi custodia, dicitur, *qui fecerit in eo opus, peribit anima illius de medio populi sui.* Quid autem sit hoc loco *perire*, statim explicat, *qui fecerit opus in hac die, morietur.* Similis pœna videtur denunciari ei, qui vnguentum Sacerdotale composuerit, & dederit alieno. Exod. 30. de quo dicitur; *Exterminabitur de populo suo.* & Exod. 12. *Quicunque comederit fermentatum, peribit anima illius de Israël.* Et ita communiter accipiunt Doctores Leuit. 17. De illo qui occiderit bouem, neque oblationē obtulerit ad ostiū tabernaculi dicitur, *peribit de medio populi sui:* & quid sit explicuerat paulo antè dicēs. *Sāguinis reus erit.* De separatione verò à populo quasi per excōmunicationē propter mūditiā legalē, videtur intelligendū illud Nu. 19. *Omnis qui tetige*

tetigerit humanæ animæ morticinium, & aspersus hac commixtione non fuerit, polluet tabernaculum Domini, & peribit ex Israël, quia aqua expiationis non est aspersus; immundus erit, & manebit spurcitia eius super eum. Ecce quomodo postquam periturus dicitur de populo, vocatur etiam immundus; ex quo fit mortis non fuisse, sed legalis mundiciæ reum.

De morte æterna accipiunt communiter Doctores illud Genes. 17. *Masculus, cuius præputij caro circuncisa non fuerit, delebitur anima illius de populo suo*; qui putant circuncisionẽ in populo Hebræorum necessariam ad tollendum originale peccatum; quod ex hoc loco colligit Augustinus multis in locis. Neque sanè cùm multi de populo diu circuncisi non fuerint, quisquam illorum ideo reperitur morte mulctatus. Eodem supplicio existimo à Petro hoc loco dici plectendũ esse illum, qui Christi verba non audierit, cùm exterminandus dicitur de terra. Neque capitalem pœnam subiit vllus, eo quòd Christi legem non admiserit, aut eius doctrinam audire contempserit.

30. Salmeron putat esse probabile, minas hasce esse de temporali morte, quam per summum ludibrium, atque acerbitatem Iudæi subierunt à Romanis; non quidem omnes, sed qui respuerunt traditam ab Apostolis disciplinam. Nam Christiani diuinitus admoniti imminêre iam vrbi extremum excidium, in Pellam Agrippæ ciuitatem matura se receperunt fuga. Quod nos pluribus docuimus in illud Zachariæ c.13. *partes duæ in ea disperdentur.*

Addam ad extremum id, quod mihi verisimile videbatur. Fortasse quia nouum, alicui placebit minùs: sed non tam affirmo, quàm aliis examinandum offero. Suspicabar hoc loco Petrum nihil dixisse aut grauiùs, aut expressiùs, dum dicit, *exterminabitur de terra*, quàm Moysẽ Deut.18. qui scripsit, *ego vltor existam*; & Heb. *ego requiram ab eo*: & vtrumque in genere magni alicuius supplicij minas intentasse iis, qui venturum Prophetam non suscepissent. Quòd generalis supplicij metus proponatur Deut.18. nemo dubitabit, illud difficile, nihil significari propriè, ac definitè illis verbis; *deleri, exterminari, perire de plebe, de populo, de cœtu Israël.* Hoc igitur probemus. Satis notum est in Scriptura per synecdochem speciem aliquam certam vsurpari pro genere, eámque plurimùm, quæ in eo genere illustrior est, aut nota magis. Quod in suppliciis, de quibus hîc agimus, vsitatum valdè: nam quia crux durum erat, & olim infame, atque execrabile supplicium, frequens erat in minis, ac terroribus crucis appellatio. Hinc *mitti ad crucem, ad restim, ad cornos*, quæ eôdem spectant, nimis vulgare; & Hispani cùm magni supplicij acerbitatem proponimus, his ferme vocibus significamus; *hundir a vno, o echar le del mundo.* Apud Hebræos *ignis* pro graui supplicio, aut cruciatu ponitur: nã Achan Ios. capite 7. iubetur comburi, & tamen lapidatus est. Ex quo apparet *combustionem* pro graui supplicio sumi; & Ierem.11. filij Israël dicuntur erepti de fornace ferrea, id est, de magna tribulatione. Et eo fortasse sensu dicitur Abraham eductus de Vr Chaldæorum, id est, de igne, quia de magna tribulatione, atque cruciatu liberatus est. Et Ierem.29. duo senes, qui accusauerũt Susannam, frixi dicuntur igne, & tamen lapidati sunt. Dan.cap.13. si modò de duobus illis senibus loquitur Ieremias, quod putat

31. Reg. Per synecdochem vnum genus supplicij pro quolibet alio ponitur.

Vri, & secari pro graui aliquo tormẽto. Iosue 7.

Ierem. 11.

Ierem. 29.

putat Orig. lib. 10. Strom. & Hieronymus in cap. 13. Dan. & cum illis communiter alij: *& secari*, aut *medium diuidi* in Scriptura dicitur qui graue aliquod supplicium subit, quodcunque illud sit; vt diximus in procemio Isaiæ. Sic etiã puto apud Hebræos illis verbis, *delere, exterminare*, &c. solere magni supplicij pondus ostendit. Nã, vt nuper vidimus, eadem supplicij denunciandi forma, modò corporalem, modò æternam mortem, modò excommunicationem quandã, & à cõmuni congressu ablegationẽ continet. Quare optimè hîc Petrus videtur nobis explicuisse, quid sit exterminari de plebe; & phrases alias huic affines; dum pro eo, quod in Deut. habemus, *Ego vltor existam*, supponit, *exterminabitur de plebe*.

32. Hęc verò loquẽdi forma apud Hebræos ex eo nata esse videtur, vt obseruauit Pradus in illud Ezech. 13. *& in Scriptura domus Israël non scribentur*; quia ex quo egressi sũt filij Israël primùm de Ægyptiaca, deinde de Babylonica seruitute, numerati sũt, & in censum relati, vt colligi videtur posse ex Num. cap. 2. & 3. & 1. Esdræ c 8. Nehemię cap. 7. Quare cùm Isaias c. 4. de magna strage Iudæorũ ageret; *Sãctus*, inquit, *vocabitur omnis, qui scriptus est in vita in Ierusalem*, id est, vt Pradus vult, admirationi erit, si quis ex ea cæde reliquus in viuorũ catalogum referatur. Addit pręterea ex Israëlitarum sensu deleri statim illum qui è vita decessit. Sanè si hęc constarent ex Scriptura, & locus Isaiæ aliter exponi non posset, ita videbatur omnino esse dicendum, vt sentit Pradus; nihilominùs satis probabiliter, & acutè coniectat, & & mihi valdè placet. Ex quo apparet quid sit exterminari de plebe, populo, aut cœtu Israël, nempe tolli de viuentium numero, quia viui solùm erant in Israëlitarum catalogo. Et quid sit illud Exod. 32. *dele me de libro vitæ*, id est, interfice me; & quod cum vita functis vsu fit; *dele me de catalogo viuorum*. Hinc liber vitæ dicitur, in quo prædestinatorum nomina scripta sunt; sumpta metaphora ab hoc viuentium libro, seu catalogo; quia beati soli possunt verè viuentes dici, alij verò omnes longè infra mortuos. Huc allusisse videtur Ieremias capite 17. *recedentes à te in terra scribentur*; quod sic interpretor: Scribentur peccatores non in libro viuorum, sed in terra, id est, in sepulchris; ac si dicat, inter viuos esse desinent, & erunt cum mortuis scripti in illorum cẽsu, qui non est alius nisi puluis, & tumulus. Hæc mihi non aliena visa sunt, quam volet, quisque sententiam sequatur.

Exod. 32.

Liber vitæ

33. In illo, *Erit autem, omnis anima*, Hebraismus est valdè vsitatus, in quo redundare videtur verbũ *sum*, aut *fio*, in præterito sæpe, in futuro rariùs. Exempla sunt obuia suprà cap. 2. *Et erit, omnis quicunque inuocauerit nomen Domini saluus erit*. Illud *erit* prius otiosum est: est enim sensus; *& omnis quicunque*, &c. *saluus erit*. Sic hoc loco: *Erit autem, omnis anima*, sublato *erit*, sensus erit facilis, si ita legas; *omnis autem anima*, &c.

Reg. Verbum *sum*, aut *fio* sæpe redũdat.

34. Vers. 24. *Et omnes Prophetæ à Samuel, & deinceps*, &c.] Iterum dicit Petrus Prophetas omnes de Christo, diebúsque illis, quos tunc nacti erant Iudæi, fuisse locutos: de Moyse iam dixerat, nunc à Samuele incipit, & in illo *deinceps* reliquos Prophetas comprehendit, qui deinde cõsecuti sunt. Sunt verò omnes, quotquot literis sua vaticinia prodiderunt. Omittit

tamen, qui vel Moysem antecesserunt, vt Iob, vel Samuëlem, vt Balaam, quia tantùm voluit adducere Prophetas de gente Iudæorum, vt statim adderet, *vos estis filij Prophetarum, & testamenti.*

35. Filij Prophetarũ, filij Regni, filij promissionis.

Vers. 25. *Vos estis filij Prophetarum, & testamenti.*] Filij Prophetarum dicuntur Hebræi, seu quia in maioribus suis Prophetas agnoscunt; seu quia vulgò etiam filij dicuntur, qui alicuius doctrina instituti sunt: qua ratione 4. Reg. cap. 2. & 9. discipuli Prophetarum filij eorum vocantur, vt reddit Chaldæus. Seu potiùs quia ad eos primùm spectant Prophetarum oracula, & promissiones. Quod statim explicatur magis, cùm dicuntur *filij testamenti.* Qua ratione Mat. 8. vocantur *filij Regni*, quibus Regnũ promissum est. Porrò *testamẽtum* hîc pactum significat: dici ergo possunt testamenti filij, quia ad illos tanquã ad hæredes pertinet promissio, & pactum, quod Deus pepigit cum Abraham; quòd scilicet in eius semine benedicendæ essent omnes gentes. Benedictio verò omnem abundantiam, & felicitatem sonat. Quare Abrahæ semini, id est, Christo, quicquid Hebraico, quicquid Gentilico populo bonum, ac faustum accidit, tribuendum est. Eodem sensu à Paulo ad Rom. 9. & ad Galat. 4. Hebræi dicuntur *promissionis filij.* Hoc igitur illustri nomine confirmat Petrus Iudæorum animos, ne admissi sceleris cogitatione de venia desperent: nam qui tam in promittendo antè prolixus fuit, ille erit in præstando fidelis, & in ignoscendo facilis.

36.

Vers. 26. *Vobis primùm Deus suscitans filium suum misit eum benedicentem vobis, vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.*] Non est hoc loco *suscitans*, idem quod *excitans à mortuis:* sed eo sensu quo Moyses dixit excitandum esse Prophetam de Iudæorum gente similem sui. Quod ex eo fit planum, quia illud *suscitans* Græcè est ἀναστήσας, præteriti temporis. Et ideo sensus est; cùm excitasset, vel postquam excitasset. Misit autem illum antequam à mortuis excitasset: imò aliquo modo post mortem ad Iudæos missus non est; qui tantùm per dies 40. conuersatus dicitur Actor. cap. 1. cum Discipulis, & familiari sibi, ac domestica, vt ita loquar, familia. Hic ergo missus dicitur, vt populo suo benedicat, & vt auertat à nequitia. Et hoc est quod Christus dixit Matt. cap. 15. *Non sum missus, nisi ad oues quæ perierant de Israël.* Non tamen ex hac Dei liberalitate excluduntur Gentes; nam ad has etiam, & Dei benignitas, & Apostolorum prædicatio pertinuit.

37.

Vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.] Græcè est, ἐν τῷ ἀναστρέφειν ἕκαστον, quæ verba duplicem admittunt sensum. Alter est, missum esse Christum, vt benedicat Iudæis, dummodò se ipsi à peccatis conuertant, alioqui illius benedictionis expertes erunt. Et ita accipit Chrysostomus, Oecumenius, Erasmus, Vatablus, Montanus, & Syra translatio. Alter est, à Deo missum esse Christum, vt homines à nequitia conuertat, seu, quod idem est, vt faciat, vt homines se conuertant à nequitia. Ita Caietanus, Gagneius, Salmeron: vulgatus sine dubio posteriorem sententiam indicat, dum vertit, *vt conuertat se vnusquisque.* Quam translationem satis admittit Græcus textus, etsi alicui minùs probetur: satis enim est notum iis, qui mediocriter sciunt, præpositionem Græcam ἐν cum datiuo vim habere interdum instrumenti; & ideo non incommodè verti posset, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον, *dum vnum-*

Peccatoris cõuersio per Christum

quem

quemque à nequitia conuertit; ſeu, *in conuertendo quemlibet à nequitia*, & ita Gagneius vertit, neque diſplicet Eraſmo in annotationibus ſuper Acta. Et hic eſt vulgatæ tranſlationis ſenſus. Neque admodùm refert, ſi cum vulgato legas, *vt conuertat ſe vnuſquiſque*, vel, vt ſonat ad verbum Græcus textus, *in conuertendo vnumquemque*; nam in materia ſubiecta ſenſus eſt idem. Dum enim ſe quis à peccando conuertit, à Chriſto conuertitur, quia ab illo habet, vt conuerti poſſit. Quare optimè conuerſionem noſtram antecedit Chriſti benedictio, quia ab ea paratur, & aperitur ad ſalutem via. Eò verò ſpectat illa benedictio, vt homines auertãtur à nequitia. Iſa. 27. *Iſte omnis fructus, vt auferatur peccatum.* Ioan. epiſt. 1. cap. 3. *In hoc apparuit Filius Dei, vt diſſoluat opera Diaboli.* Illa verò omnia, quibus nos Deus ad iuſtitiam vocat, atque diſponit, & benedictiones dici, & propter Chriſtum conferri docet Apoſtolus ad Epheſ. cap. 1. *Benedictus Deus, & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus in Chriſto.*

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT QVARTVM.

1 *LOquentibus autem illis ad populum, superuenerunt sacerdotes, & magistratus templi, & Sadducæi,* 2 ** dolentes quòd docerent populum, & annunciarent in Iesu resurrectionem ex mortuis:* 3 ** & iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum: erat enim iam vespera.* 4 ** Multi autem eorum, qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quinque millia.* 5 ** Factum est autem in crastinum, vt congregarentur principes eorum, & seniores, & Scribæ in Ierusalem,* 6 ** & Annas princeps sacerdotum, & Caiphas, & Ioannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.* 7 ** Et statuentes eos in medio, interrogabant: In qua virtute, aut in quo nomine fecistis hoc vos?* 8 ** Tunc repletus Spiritu sancto Petrus, dixit ad eos: Principes populi, & seniores audite:* 9 ** Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est,* 10 ** notum sit omnibus vobis, & omni plebi Israël, quia in nomine Domini nostri Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste astat coram vobis sanus.* 11 ** Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli:* 12 ** & non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud nomen est sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.* 13 ** Videntes autem Petri constantiam, & Ioannis, comperto quòd homines essent sine literis, & idiotæ, admirabantur,*

& co

*& cognoſcebant eos quoniam cum Ieſu fuerant: * hominem quoque videntes ſtantem cum eis, qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere. * Iuſſerunt autem eos foras extra concilium ſecedere: & conferebant ad inuicem, * dicentes: Quid faciemus hominibus iſtis? quoniam quidem notum ſignum factum eſt per eos, omnibus habitantibus Ieruſalem manifeſtum eſt, & non poſſumus negare. * Sed ne ampliùs diuulgetur in populum, comminemur eis, ne vltrà loquantur in nomine hoc vlli hominum. * Et vocantes eos, denunciauerunt ne omnino loquerentur, neque docerent in nomine Ieſu. * Petrus verò, & Ioannes reſpondentes, dixerunt ad eos: Si iuſtum eſt in conſpectu Dei, vos potiùs audire, quàm Deum, iudicate: * non enim poſſumus quæ vidimus, & audiuimus non loqui. * At illi comminantes dimiſerunt eos: non inuenientes quomodo punirent eos propter populum, quia omnes clarificabant id, quod factum fuerat in eo quod acciderat. * Annorum enim èrat amplius quadraginta homo, in quo factum fuerat ſignum iſtud ſanitatis. * Dimiſſi autem venerunt ad ſuos: & annunciauerunt eis quanta ad eos principes ſacerdotum, & ſeniores dixiſſent. * Qui cùm audiſſent, vnanimiter leuauerunt vocem ad Deum, & dixerunt: Domine, tu es qui feciſti cælum, & terram, mare, & omnia, quæ in eis ſunt: * qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid, pueri tui, dixiſti: Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati ſunt inania? * Aſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius? * conuenerunt enim vere in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes, & Pontius Pilatus cum Gentibus, & populis Iſraël, * facere quæ manus tua, & conſilium tuum decreuerunt fieri. * Et nunc Domine reſpice in minas eorum, & da ſeruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, * in eo quòd manum tuam extẽdas ad ſanitates, & ſigna, & prodigia fieri per nomen ſancti filij tui Ieſu. * Et cùm oraſſent, motus eſt locus, in quo*

14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31.

erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & lo-
32 *quebantur verbum Dei cum fiducia.* * *Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna: nec quisquam eorum, quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis*
33 *omnia communia.* * *Et virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini nostri: & gratia*
34 *magna erat in omnibus illis.* * *Neque enim quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorũ, aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum, quæ vendebant,*
35 * *& ponebant ante pedes Apostolorum. Diuidebatur autem*
36 *singulis prout cuique opus erat.* * *Ioseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatum filius*
37 *consolationis) Leuites, Cyprius genere:* * *cùm haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.*

IN CAPVT QVARTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. *LOquentibus autem illis ad populum, venerunt Sacerdotes, & Magistratus templi, & Sadducæi,* &c.] Hi omnes cùm Iudæorum concursum tantum animaduerterent, quem & Apostolorum in dicendo spiritus, & ardor, & sanati claudi miraculum asciuerant, grauiter offensi, & manus iniiciunt, & Apostolos in custodiam trahunt. Qui verò sint isti Sadducæi, non est difficile cognoscere ex Iosepho lib. 18. Ant. cap. 2. vbi tradit in ea hæresi fuisse Sadducæos, vt crederent animas simul cum corporibus extingui. Ex quo facilè coniici potest quàm futuri fuerint in omnem turpitudinem proiecti. Ferinis certè moribus inter se dissidere, & in externos inhumanos, atque illiberales fuisse scribit idem de bello libr. 2. cap. 7. Quòd verò iidem putauerint neque esse Resurrectionem mortuorum, neq; Angelum, neque Spiritum, habemus in Actis infrà cap. 23. Quare mirum non est, quòd tam Apostolis infensi fuerint, qui de Christi, aliorúmque Resurrectione tam sint locuti liberè.

1. Qui Sadducæi.

De magistratu templi minùs certum est. Græcè στρατηγὸς, quæ vox aliquid

2.

Quis templi magistratus.

aliquid ſonat militare, licèt ciuilem, & vrbanum magiſtratum interdum ſignificet, vt ex Athenæo cõſtat lib. 5. cap. 14. & ex l. 6. §. 16. & l. 5. §. 9. ff. *de excuſatione tutorum*. Sicut etiam vox *Prætoris*, qua olim ſignificabatur, qui militibus præerat, nunc vrbani magiſtratus nomen etiam eſt. Sed omnes pene conueniunt vocem eſſe militarem, ſignificaréq; Præfectum aliquem, qui ad templi cuſtodiam militibus præeſt. Ita Chryſoſtomus hîc, & Euthymius in caput 22. Lucæ, & omnes pene recentiores. Sed eſt difficile ſtatuere an præſidium hoc militare pro templi cuſtodia ex Hebræa gente fuerit, vel ex Romana. Montanus ex Hebræa putat, licèt nihil in tali magiſtratu agnoſcat militare. Item Salmeron, qui hîc præfecturam militarem agnoſcit; & Sigonius lib. 7. de Republica Hebræorum cap. 13. Quæ ſententia ex eo videtur poſſe ſuaderi, quia licèt Iudęi Romanorum Imperio ſubeſſent; eſt tamen veriſimile, obtinuiſſe à Romanis, vt ex Leuitico genere cohortem haberent, ne tanti templi ſanctitas impiorum pateret iniurię. Quod eo tempore maximè neceſſarium videbatur, cùm externorum hominum, & imperio inſolentium plena eſſet Solymitana ciuitas. Quod indicare videtur Titus Imperator apud Ioſephum lib. 7. de bello cap. 5. vbi grauiter ſuccenſens Iudæis, qui templum profuſo ſanguine violarant. *Nónne*, inquit, *literis Græcis, ac noſtris inciſas tabulas conſtituiſtis, quibus ne ſepta cuiquam transgredi liceret, edicitur? nónne eos, qui tranſiiſſent, quamuis Romanus quis eſſet, vobis necare permiſimus?* vbi & poteſtas, & ferrum pro templi tutela Iudæis videntur eſſe permiſſa.

3. Nihilominùs nunquam adduci potui, vt exiſtimarem tam qui hoc loco, quàm qui in Euangeliis *magiſtratus templi* dicuntur, fuiſſe ex Hebræorum populo; licèt ab Hebræis nomen illud, & munus acceptum fuerit. Quod ſumo ex Ioſepho lib. 15. Ant. cap. 14. vbi docet à Machabæis extructam eſſe turrim adiunctam templo, ad templi vtique cuſtodiam, quam poſtea Herodes munitiorem reddidit, ad eũdem vſum, & ob memoriam Antonij Antoniã vocauit; vbi ſeruabatur Pontificis ſtola. Quæ ea erat magnificentia, atque amplitudine, vt ciuitas videretur, vt idem docet Ioſephus lib. 6. de bello cap. 6. & quæ infrà cap. 21. caſtra dicuntur, vbi Romanorum erat militare præſidium. Neque veriſimile eſt, Romanos homines prudentiſſimos permiſſuros fuiſſe, vt in munitiſſimo totius ciuitatis loco, & iuxta templum, quod munitiſſimæ arcis inſtar erat, præſidium eſſet Iudæorum. Sicut ergo Machabęorum tempore, ad Imperium vſque Romanorum Iudæi ad templi cuſtodiam turrim antea vocatam *Barin*, tenuerunt, ſic Romani poſtea eandem, ſed mutato nomine, vocatam *Antoniam* occuparunt. Et ſicut illi milites templi, ſeu mauis templarij, &, qui illis præerat, magiſtratus templi, ſeu dux appellabatur: ſic Romani, quia in eundem locum, & curam ſuffecti, milites quoque, & magiſtratus templi vocati ſunt. His ergo Romanis militibus, & eorum Præfecto, qui hoc loco magiſtratus dicitur, tradita eſt templi cuſtodia, in Iudæorum, vt reor gratiam, ne quid externi contra loci ſanctitatem auderent; mandatúmque ne quid turbarum fieri in templo paterentur. Cúmque hi vicini eſſent Sacerdotibus, atque miniſtris templi; erat inter eos aliqua familiaritas; quare

4. Magiſtratus erat Romanus.

quare ipsi quoque, si quid incideret dubij, aut seditiosi, cum Pontificibus simul deliberabant: & si quãdo casus incideret, qui vim posceret, aut armatam manum, ad hos tanquam ad brachium sæculare subsidij gratiâ confugiebatur. Quare cùm hîc, & cap. 21. & antea in Christi causa seditionis crimen proponebatur, conuenisse dicuntur cum Sacerdotibus magistratus Lucæ 22. Græcè στρατηγοὶ, id est, *duces*. Hæc mihi valdè probabilia sunt, quia c. 21. vbi captus est in templo Paulus seditiosè, & tantùm non occisus, non dicuntur adfuisse ad illos motus Præfecti aliqui militum ex gente Hebræa; accurrissent autem, si in tẽplo fuissent; sed aduolauit statim Tribunus Romanus cum cohorte; qui propè aderat, & Paulum duxit in castra, nimirum in arcem adiunctam templo, quam *Barin* antea à Machabæis; post verò ab Herode *Antoniam* appellari diximus. Quocirca Tribunus iste videtur fuisse Præfectus templi custodiæ, qui hîc magistratus dicitur. Accedit quòd non apparet quæ aliæ gentes cum Herode, & Pilato, & populis Israël conuenerint, vt de infligenda Christo morte deliberarent; conuenisse autem Gentes constat ex hoc capite ad finem; vbi agi non de illata morte, sed de inferendæ consilio satis fit verisimile: quia ibi explicatur Psalm. 2. vbi de hoc consilio videtur institutus sermo.

5. Cohors data Sacerdotibus erat ex Romanis.

Accedit quòd illa cohors, quam accepit Iudas, vt Christum comprehenderet, Romanorum fuit, vt dicit Augustinus tractatu 112. in Ioannem, & è recentioribus multi. Toletus & Emanuel Sà in illud Ioann. 18. *cùm accepisset cohortem*. Iansenius cap. 137. Conc. Maldonatus in illud Matth. 27. *& cum eo turba multa*. Ea item quæ à Principibus Sacerdotũ custodiẽdo sepulchro pręposita est, vt dicit Nicephorus lib. 1. hist. c. 32. Et pro eadẽ sententia citatur Chrysostomus, Augustinus, Theophylactus; sed nihil apud illos inuenio. Sentit tamen ex Iunioribus Maldonatus, & Vatablus in c. 27. Mat. Iansenius c. 145. Conc. & fauet valdè huic sententiæ, quia Græcus textus habet vocem Latinam *custodiam*, quam credo accommodatam esse militibus Romanis, non Iudæis: est enim vsitatum, vt peregrinos homines, & quę peregrinorum hominum propria sunt; suarum nationum nominibus appellemus. Hanc ergo custodiam dicit Pilatus Mat. 27. habere Principes, & Sacerdotes ex Romana nimirum gente; ad eiusmodi casus, qui vim, & arma poscerent, ad templi, & Sacerdotum vsum destinatam. Hãc quia habebat Tribunus in castris adiunctis templo; dux tẽpli, seu magistratus vocabatur. Hæc ergo probabili, vt mihi videor, coniectura secutus sum; paratus audire, atque amplecti, si quid, quod velim, ab alio certius afferatur.

Regul. Peregrina nomina peregrini nomen indicant.

Joan. 18.

6.

Vers. 4. *Factus est; numerus eorum quasi quinque millia.*] Iam in Ecclesia octo hominum millia numerantur. Nam hic numerus quinque millium à tribus hominum millibus diuersus est, qui prima Petri concione cõuersi sunt; vt textus ipse ostẽdit, qui sic habet. *Multi autem eorum, qui audierant verbum, crediderunt*; & ita docet Hieronymus in illud Isai. 1. *nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen*. & cap. 11. in illud, *adiiciet Dominus secundò manum*. Tenet Caietanus, Salmeron, Lyranus, qui dicit quosdam aliter sentire. Sentit certè aliter Caluinus Ecclesiæ in ætate etiam prima importunus hostis, qui hunc numerum de tota Ecclesia

potiùs

potiùs, quàm de noua fidelium accessione intelligit; sed ipsum textus ipse non dubij erroris, & mendacij coarguit. Et sanè mirandum est tantam animorum factã esse mutationem, quo tempore Apostoli à Principibus Sacerdotum, templíq; magistratu coniiciebantur in vincula. Sed est profectò magni momenti Concionatorum verba animata esse cœlesti Spiritu; nosse quantùm impendeat periculi, si contemnantur, violentúrque diuina præcepta, & quàm sit Dominus ad ignoscendum facilis.

7. Conciliũ Seniorũ.

Vers. 5. *Factum est autem in crastinũ, vt congregarentur Principes eorum, & Seniores, & Scribæ.*] Qui non multo antè in magistri cædem callidè, ac malitiosè conuenerant, illi iidem nunc contra Discipulos neque minori studio, neque animo meliori conueniũt. Seniores apud Hebræos sunt, qui Senatores, aut Patres dicuntur à Romanis, qui de communi re legitimo, ordinarióque consensu deliberãt. Scribæ sunt legis Doctores, quorum munus est Scripturam interpretari. Cum his adfuerunt quoquè Sacerdotes, neque exiguo numero, cùm congregati dicuntur quotquot erãt è genere Sacerdotali: sed præcipuè connumerantur Annas, & Caiphas, quia inter illos primi; alter, quia tũc obibat, alter, quia iam obierat summũ Sacerdotium: siue quia Concilio illi, aut Collegio pręerat, quod Seniorum dicitur. Quocirca ad illum tanquã ad Concilij Principem Christus priùs delatus est; & nunc eãdem ob causam priori loco nominatur. Ita putat Baronius 1. to. Annal. anno 31. vbi pluribus agit de hoc Cõcilio, quod originẽ videtur duxisse à 70. Senioribus, quos ad iudicandi negotium Moyses sibi socios adiunxit. Num. c. 11. De Anna, & Caipha alia ab aliis narrantur. August. tract. 49. in Ioan. alternis annis illos obiisse Pontificatum putat, quem sibi à Romanis pecunia quæsierant. Quod indicat Ioan. c. 11. dum dicit; *Cùm esset Pontifex anni illius.* Quod, an extremis annis tantùm acciderit, dubium est. Certè Iosephus lib. 18. Ant. c. 4. narrat à Valerio Grato obtinuisse Pontificatum anno Tiberij 3. Ex quo fit, illum supra quindecim annos in eo fuisse magistratu.

Alternũ Sacerdotium Annæ, & Caiphæ.

8. In idem quod propter.

Vers. 9. *In benefacto hominis infirmi.*] Hebraismus est; nam præpositio *in* aliquando significat *propter*, quo sẽsu dixit Paulus Ephes. 4. *Deus in Christo donauit vobis*, id est, propter Christum: & sæpe: *ego vinctus in Domino*, id est, propter Dominum. Et 1. ad Timot. 4. *in hoc laboramus, & benedicimur*, id est, propter hoc. Sic etiã hoc loco, *in benefacto hominis infirmi*, id est, propter beneficium, quo infirmus sanatus est.

9.

Vers. 11. *Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*] Repetit Petrus Dauidis testimoniũ, quo Christus vsus fuerat Mat. 21. contra eosdem, quos nũc & sceleris coarguit, & ad salutẽ ab illo quærendam, quem antea reprobauerant, hortatur; vt intelligant quàm verè à Christo dictum sit caput anguli se futurum, id est, dignissimo loco statuendum lapidem, quẽ ipsi contemptui priùs habuissent, cùm exaltari videant à Patre signis, atque prodigiis, tot vocibus, ac linguis prædicari, à tot hominum millibus tanto studio quæri, quem tanquam communi spiritu indignum crudelissima morte tollẽdum curarunt. Porrò eodem sensu dicitur *lapis factus in caput anguli*, &, *lapis summus angularis*, vt vocatur à Paulo Ephes. 2. Sed videri posset alicui nobiliori aliquo loco statui posse lapidem illum, quàm in summo angulo;

esset enim illustrius in ipsa operis testitudine, aut summa apside, aut fornicis vmbilico. Sanè si domus esset testudinato, aut fornicato opere: sed cùm apud Palæstinos, vt tradit Hieronymus epist. 135. ad Sunniam, & Fretellam, domus non fastigiatis tectis, atque acuminatis tegãtur; sed planis, quæ dicũtur domata, Hispanè *terrados*, nulla est nobilior sedes ea, quæ duo latera in summo coniungit. Christus verò in Ecclesię ædificio lapis dicitur, & primus, quia fundamentum est, supra quod tota consurgit Ecclesiæ moles, & summus, quia totum opus complet, & illustrat. Qua ratione Deus dicitur Apoc. 1. α, & ω, quia ab illo ducitur, & ad eundem refertur tota constructio. Neque nomẽ *capitis* alienũ est ab eo lapide, qui in imo loco, id est, fundamento locari solet; nam hoc vocantur nomine rerum principia, vt, caput fontium, ac fluminum, caput mensæ, caput malorum, vnde natus dicendi modus, *à capite accersere*, id est, à principio.

Tecta in Palæstina non fastigiata: sed plana.

10. Existimo autem Prouerbiali figura dici apud Hebræos, reprobatum lapidem fieri in caput anguli; cùm id, quod futile existimatur, & nullius vsus, eximium esse deprehenditur, & in egregiũ locum, aut munus assumitur. Vnde verò ortũ sit Prouerbium, si modò Prouerbium, incertum est. Quidam existimant cùm ad Salomonis templi fabricam secti iam, & politi lapides ex lapidicinis comportarentur, quia suis quique consignati notis suam quoque sedem, & ordinem designabant, contigisse vt angularis lapis, qui futurus erat in ædificãdo postremus, occurreret sæpe, reprobaretúrque ab ædificantibus, quia nondum apparebat locus, quem vel impressa nota, vel ipsa lapidis figura poscebat; donec tandẽ relictus solus vendicauit sibi locum summum, qui ab illo tantùm lapide impleri poterat. Acutè sanè ista, & origo Prouerbij satis ad plausum, si modò vera. At quî potest veritatis speciem habere vllam, cùm ante cõstructionem templi, quadratósq; lapides Salomonis sumptibus, à Dauide reprobatus lapis, & in anguli caput sublatus esse dicatur? Potiùs crediderim ortum esse Prouerbium ex eo, quod euenire solet non rarò in ædificando, vt consumptis primùm lapidibus in reliquo opere, deficiẽtibúsq; qui ad dignitatẽ, splẽdorémque fabricæ comportari erãt; adhibiti necessariò fuerint ad extremũ operis columen, & caput, qui vel contempti fuerant, vel in alios vsus elaborati. Nisi mauis Prouerbiũ manasse ob eãdem, similémve causam; ex alio tamẽ ędificio ex his, quæ magnis sumptibus, & egregio opere constructa sunt, vel ab ipso Dauid, in arce Sion, vel ab aliis Regibus externis, quorum insanæ moles commemorãtur in Scriptura. Est autem verisimile, sicut in extruẽdo templo Salomonis, quadrati, & secti lapides, suísq; signati notis è lapidicinis aduecti sunt; sic etiam ad alias fabricas cõportari solitos; vt detrito è saxis eo, quod fabricæ vsui futurum non erat, facilior esset lapidum vectura; & in extremum sæpius incurri, contemníque, vt minùs idoneum præsenti operi.

Lapis in caput anguli, Prouerbium.

Ps. 117.

11. Huius verò Psalmi sentẽtia, etiãsi varia possit esse, hîc tamẽ summum in ædificio locum ostendit, quia reprobationi opponitur; neque quilibet angularis lapis est, sed qui inter angulares honestiori loco ponitur, quod explicuit Paulus ad Ephes. 2. *ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Dicitur autem angularis, quia sicut hic duos parietes & firmat, & iungit; sic etiam Christus populos duos, Iudaicum, & Gentilicũ in vnũ quasi

ad Ephes. 2.

quasi corpus coagmentat, & construit. Et qui credentibus ornaméto, atque firmitati est, idem non credentibus offensioni est, & exitio; vt qui contra tot officia pertinaciter pugnant, & in tanta luce voluntarij cæcutiunt. Quod dixit Christus Mat.21.& Petrus epist.1.cap.2.

12. Vers.19. *Si iustum est in conspectu Dei, vos potius audire, quàm Deum, iudicate.*] Digna sanè Apostolica pietate consideratio; quæ semper, & vbique præsentem Deum intuetur. Erant Apostoli in conspectu Principum; sed erant etiam in conspectu Dei: indicunt silentium Principes, Deus contrà iubet vt loquantur; interrogant quid in eo cõtrariarum rerum cõflictu fieri debeat, & quia opportunum ab eo concilio respõsum expectari non poterat, ipsi, & sibi, & pro nobis, cùm similis inciderit occasio, respondent: *Non possumus, quæ audiuimus, & vidimus non loqui*; quia præsens spectat, qui nos silere hîc prohibet.

13. Vers. 25. *Quare fremuerunt Gentes.*] Hinc se iam prodit quo ardore inflãmati fideles omnes suæ salutis immemores, & de vna Christi gloria solliciti, pro se nihil, pro Christi nomine amplificando multis orent. Vbi enim ex Psal.2. conspirationem à Principibus, & Gentibus in Christi mortem initã ostendissent, orant vt similis conspiratio ad extinguendum Christi nomen inanis excidat, adsitque diuina virtus, vt fidelium animi nullo metu fracti audacter in diuini verbi prædicationem incumbant; & per Iesu nomen, vt cœpit, prodigia fieri, & signa concedat.

14. Vers.30. *In eo quòd manum tuam extendas ad sanitatem*, &c.] Græcismus hic est, quem aliquando retinet noster Interpres. Posset magis ad Latinum idioma sic reddi: *extendendo manum tuam ad sanitatem, signa, atque prodigia facienda.*

15. *Signis Deus voluntatem suam ostendit.*

Vers.31. *Et cùm orassent, motus est locus*, &c.] Meruit sanè tam pia fidelium oratio exaudiri, certóq; signo probari exoratum esse Deum. Obseruauit hîc Chrysostomus cõmoueri terram interdum iræ, interdum visitationis, & prouidentiæ signum esse. Sed terræ motus, atque concussio, Dei quoque virtutẽ, atque potẽtiam docent: nam cùm Dei potẽtia laudatur Iud.5.& Ps.67.& 113. terra commota dicitur: neque enim concussum esse montem Sinai, cùm lex daretur Moysi, signum erat iræ, sed potentiæ. Quod etiam significarunt petræ scissæ, & terra cõcussa in Seruatoris morte, illum nimirũ esse potentissimũ, qui tam videbatur infirmus mori. Solet verò Deus signum ostendere voluntatis suæ rebus, siue quæ fiunt, siue quæ postulantur, accõmodatum. Vt cùm sacrificia absumuntur igne, igne de cœlo misso acceptũ Deo sacrificium ostenditur: sicut de sacrificio Abel sẽsit Hieron. lib.de tradit.Heb.in Genesi. Et probat sacrificium Aarõ Leuit.9.& Gedeonis Iud.6. quia fumus, & vapor sursum sublati à Domino videntur assumi, & Deus dicitur odorari illa, vt dicitur de sacrificio Noë. Cùm ergo virtutem ad loquendum cum fiducia fideles à Deo cõcedi sibi peterent, annuisse se illorum postulatis declarat Deus terræ concussu, qui Diuinæ virtutis signum est. Quo declarat Deus non posse per tenues Principũ vires Spiritui sancto, quo tunc iterum repleti sunt Discipuli, & fideles alij, aduersari, quo terræ firmitas tam facilè, & tanto motu concussa est. Exorasse verò Discipulos quod orarent, ostendit Lucas: *nam virtute magna reddebant Apostoli testimonium Resurrectionis, & faciebant signa, & prodigia multa in plebe.*

16. Vnio animorum.

Vers. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum.*] Hinc iam apparent certæ, legitimæque notæ illapsi in Ecclesiam illam Spiritus sancti: nam statim ab vno spiritu omnes conspirant. Cor vnum est, & anima vna, quia vnus agit, & moderatur Spiritus. Et sicut in Physicis vna anima mébris omnibus inest, pro omnibus laborat, & qua ratione patitur natura rerum, nihil sinit esse non commune. Quòd si alimentum foris adueniat, dummodò in comedentis substantiam mutari cótingat, quia iam à se recessit, & in aliud corpus, naturámque coaluit, fouet illud anima non secus atque illa, quæ informabat, atque fouebat priùs: sic diuinus Spiritus eos, qui & genere, & conditione diuersi sunt, in vnum quasi corpus ita coniungit, redditque in tanta dissimilitudine non tátùm similes, sed pene aliquid omnino idem, vt nihil esse sinat alicui proprium, sed omnia cómunia; atque ea non eorum, qui renunciauerunt, sed Apostolorum voluntate dispensanda.

17. Vers. 33. *Et gratia magna erat in omnibus illis.*] Græcè, χάεις μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτοὺς; quæ sic ad verbum reddita, *magna gratia erat ad omnes ipsos.* Quorum sensus est dubius. Si ad Apostolos referas, quorum proximè mentio; sic interpretaberis. Omnes Apostoli apud omnes erant gratissimi, qui ea diligentia, ac fide communia bona diuidebant, vt nemo inter illos indigeret; & ideo libenter diuendita bona ad illorum pedes abiiciebantur. Quæ sententia difficilis non est, & est valdè ad textum Grecum accómodata.

18. Si tamen ad totam Ecclesiam fidelium referas; vt planè videtur esse referendum, duplex potest esse sensus; vtrum tamen illorum magis probem, non adhuc mihi constitutum est. Alter est, magnam esse gratiam ad totam Ecclesiam, id est, Ecclesiam omnibus esse gratam; quæ viuédi rationem complexa esset ita humanam, & piam, vt in tanta multitudine indigeret nemo. Eodem planè sensu, quo suprà c. 2. ad finem, propter bonorũ omnium communitatem, de qua hîc etiam agitur, omnes fideles dicũtur habuisse gratiam apud omnem plebem. Accedit quòd orationis filum satis ostendit eos, de quibus statim dicitur, *inter illos*, eosdem esse cum iis, de quibus hîc, *in omnibus illis.* At, qui secundo loco ponuntur, sine dubio non sunt Apostoli tantùm, sed fideles omnes. Alter sensus est, magnam gratiam, id est, valdè gratum; & iucundum esse omnibus fidelibus esse in eo Sanctorum cœtu, bonis renunciare, & in commune conferre, cùm ea fide, atque prudentia distribuerentur omnia. Tres istæ explicationes videntur probabiles, sed placet secunda magis.

19. Bona cómunia.

Vers. 35. *Et ponebant ante pedes Apostolorum.*] Chrysost. hinc colligit quanta obseruantia cœtus ille fidelium Apostolos coleret, quando non ad illorum manus bonorum afferunt pretia, sed ad pedes. Abiectis autem ea ratione bonis significabant quàm parui hæc facerent; quæ digna sunt non sanè quæ tangãtur manu, sed quæ calcentur pedibus; & quàm non grauatè abiicerét, quæ iam apud ipsos in nullo erant pretio. Eodé modo Paulus, vt Christum lucrifaceret, quæ ab hominibus putantur lucra, ipse arbitratus est stercora, quæ non tam continentur in sinu, quàm subiiciuntur pedibus, & ad quæ ingenuus stomachus nauseare solet.

20. Vers. 36. *Ioseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis.*] Non est hic Iosephus ille de quo suprà in

electio

electione Matthiæ; nã ille Barſabas dicebatur. *Barſanæ* autẽ nomen impoſitũ eſt à Apoſtolis, quod ſignificat filium cõſolationis; quia vẽdito agro, quẽ habebat in Cypro, opportuno ſubſidio conſolatus eſt fideliũ inopiã. An verò hic ex numero fuerit Diſcipulorũ, non cõſtat. Quidam negant, quia agrum habebat, quem antea deferre potuiſſet. Sed hæc ratio non multùm vrget: neque enim cùm Chriſtus dixit, omnia eſſe relinquenda, alioqui deſerendũ Diſcipulorũ nomẽ, præcepit, vt reipſa fieret; ſed concepto voto omnia, cùm commodè poſſent, renunciandi, ſuo id tempore præſtarent. Nã Apoſtoli ſua ſibi retia, & ſcaphas retinuerũt, & alter Ioſeph ab Arimathia diues erat, & agrũ habebat in quo ſepultus Chriſtus: at erat Chriſti Diſcipulus. Mat. 27. Cæterùm hunc Ioſephum Diſcipulum fuiſſe Chriſti è 72. tenet Epiph. hæreſi 1. Euſeb. lib. 3. hiſt. c. 33. Dorotheus in ſynopſi.

21. Leuitis poſſeſſio extra terram promiſſionis.

Sed quæres, quomodo cùm Ioſeph iſte Leuites fuerit, cui Deut. 8. & 10. edicitur ne poſſeſſionẽ vllã habeat, agrũ habuerit? Reſpõdeo primùm, id ſeruari potuiſſe integra Hebræorum Republica. Cùm verò iã tam ipſi Leuitæ, quàm pleræque è tribubus variè eſſent diſperſæ, neque illarum liberalitate ſuſtentari poſſent, nil mirum ſi de victu ſibi aliter, atque antè prouiderint. Et ideo fortaſſe Deus Ieremiæ, qui ex Leuitis erat, iuſſit vt agrum emeret in Anoth, quando impendebat Hieroſolymorũ clades. Ierem. c. 32. Vide quæ diximus ad illud Zachar. 11. *decorũ pretiũ*. Maximè quia in terra promiſſionis lex illa nullã Leuitis ſeparatim ab aliis ſortẽ deſignabat, extra illam verò nulla cauebatur lege, quominùs Leuita poſſet agros ſibi parare. Quomodo autem Leuitæ extra Iſraëlitarum cœtum, & conuentus ex eorum decimis, & oblationibus viuerent? Barnabam autem agrum illum, cuius pretium ad Apoſtolorum pedes proiecit, in Cypro habuiſſe veriſimile eſt.

22. Bonorum renunciatio in principio potiùs laudata, quã præcepta.

Ad extremum obſeruandum eſt, non omnibus qui Chriſtianæ Religioni nomen darent in illo naſcentis Eccleſiæ ſtatu, propoſitum eſſe, vt bona relinquerent, aut certè cum aliis haberent communia, licèt plurimi Spiritus ſancti afflatu initio præſtiterint: imò & fortaſſe omnes. Eſſet enim hoc onus longè durius, quàm vt ferre poſſet natura mortalium, quæ ſpoliari omnino non vult, neque ſe facilè aliorum liberalitati, & prouidentiæ credit. Quod cùm aliis plerumquè accideret incõmodè, tum hominibus copioſis impedimentum obtenderet ſanè quàm difficile. Neque minùs ab Apoſtolorũ doctrina, ac ſocietate deterrerentur, quàm adoleſcens ille, qui receſſit à Chriſto, eo quòd poſſeſſiones haberet plurimas. Sed docet hoc apertè Paulus, qui 2. Cor. 8. quoſdam monet, ne tam ſint in largiendo profuſi, ne dum aliorum neceſſitati ſubueniunt, aliis ſit abundantia, ipſis verò tribulatio. Quod non obſcurè indicat Petrus cap. 5. dum liberum fuiſſe dicit Ananiæ venditum agrum in ſua retinere poteſtate.

23. Bona in Alexandria communia.

Porrò hoc inſtitutũ fuiſſe quoq; ſeruatum in Alexandrina Eccleſia à Marco inſtituta, docet Hieronymus ex ſententia Philonis Iudæi libro de Scriptoribus Eccleſiaſticis, priùs in Marco, poſtea in Philone. Vbi tradit quã Alexandrini fideles ſanctè vixerint, quantam habuerint non ſolùm animorum, ſed bonorum etiam communionem.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT QVINTVM.

1 *VIr autem quidam nomine Ananias, cũ Sap-*
2 *phira vxore sua vendidit agrum, * & fraudauit de pretio agri, conscia vxore sua: & afferens partem quãdam, ad pedes Apo-*
3 *stolorum posuit. * Dixit autem Petrus: Anania, cur tẽtauit Satanas cor tuum, men-*
4 *tiri te Spiritui sancto, & fraudare de pretio agri? * Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus homi-*
5 *nibus, sed Deo. * Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & expirauit. Et factus est timor magnus super omnes, qui audie-*
6 *runt. * Surgentes autem iuuenes amouerunt eum, & effe-*
7 *rentes sepelierunt. * Factum est autem quasi horarum trium*
8 *spatium, & vxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit. * Dixit autem ei Petrus: Dic mihi mulier, si tanti agrum ven-*
9 *didistis? At illa dixit: Etiam tanti. * Petrus autem ad eam: Quid vtique conuenit vobis tentare Spiritum Domini? Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum ad ostium, & effe-*
10 *rent te. * Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. Intrantes autem iuuenes inuenerunt illam mortuam, & extule-*
11 *runt, & sepelierunt ad virum suum. * Et factus est timor ma-*
12 *gnus in vniuersa Ecclesia, & in omnes, qui audierunt hæc. * Per manus autem Apostolorum fiebant signa, & prodigia multa in plebe. Et erant vnanimiter omnes in porticu Salomonis.*
13 ** Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis: sed ma-*

gnifi

gnificabat eos populus. * Magis amtem augebatur creden- 14
tium in Domino multitudo virorum, ac mulierum, * ita 15
vt in plateas eiicerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grab-
batis, vt, veniente Petro, saltem vmbra illius obumbraret
quenquam illorum, & liberarentur ab infirmitatibus suis. * Cō- 16
currebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ierusalem,
afferentes ægros, & vexatos à spiritibus immundis: qui cura-
bantur omnes. * Exurgens autem princeps sacerdotum, & 17
omnes, qui cum illo erant (quæ est hæresis Sadducæorum) repleti
sunt zelo: * & iniecerunt manus in Apostolos, & posuerūt eos 18
in custodia publica. * Angelus autem Domini per noctem ape- 19
riens ianuas carceris, & educens eos, dixit: * Ite, & stātes loqui- 20
mini in templo plebi omnia verba vitæ huius. * Qui cùm 21
audissent, intrauerunt diluculo in templum, & docebant. Ad-
ueniens autem princeps sacerdotum, & qui cum eo erant, conuo-
cauerunt concilium, & omnes seniores filiorum Israël: & mise-
runt ad carcerem vt adducerentur. * Cùm autem venissent 22
ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuncia-
uerunt, * dicentes: Carcerem quidem inuenimus clausūm cum 23
omni diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes au-
tem neminem intus inuenimus. * Vt autē audierūt hos sermones 24
magistratus templi, & principes sacerdotum, ambigebant de
illis quidnam fieret. * Adueniens autem quidam nunciauit eis: 25
Quia ecce viri, quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes,
& docentes populum. * Tunc abiit magistratus cum ministris, 26
& adduxit illos sine vi: timebant enim populū ne lapidarentur.
* Et cùm adduxissent illos, statuerunt in concilio: Et interrogauit 27
eos princeps sacerdotum, * dicens: Præcipiendo præcepimus vo- 28
bis ne doceretis in nomine isto: & ecce replestis Ierusalem doctri-
na vestra: & vultis inducere super nos sanguinē hominis istius.
* Respondens autem Petrus, & Apostoli dixerunt: Obedire opor- 29
tet Deo magis, quàm hominibus. * Deus patrū nostrorum susci- 30
tauit Iesum, quē vos interemistis, suspendentes in ligno. * Hunc 31
principem, & Saluatorem Deus exaltauit dextera sua ad dandā

32 *pœnitentiam Iſraëli, & remiſſionem peccatorum.* * *Et nos ſumus teſtes horum verborum, & Spiritus ſanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus ſibi.* * 33 *Hæc cùm audiſſent, diſſecabantur, & cogitabant interficere illos.* * 34 *Surgens autem quidam in concilio Phariſæus, nomine Gamaliel, legis doctor honorabilis vniuerſæ plebi, iuſſit foras ad breue homines fieri:* * 35 *dixitque ad illos: Viri Iſraëlitæ attendite vobis ſuper hominibus iſtis quid acturi ſitis.* * 36 *Ante hos enim dies extitit Theodas, dicens ſe eſſe aliquem, cui conſenſit numerus virorum circiter quadringentorum qui occiſus eſt: & omnes, qui credebant ei, diſſipati ſunt, & redacti ad nihilum.* * 37 *Poſt hunc extitit Iudas Galilæus in diebus profeſſionis, & auertit populum poſt ſe, & ipſe periit: & omnes, quotquot conſenſerunt ei, diſperſi ſunt.* * 38 *Et nunc itaque dico vobis, diſcedite ab hominibus iſtis, & ſinite illos: quoniam ſi eſt ex hominibus conſilium hoc, aut opus, diſſoluetur:* * 39 *Si verò ex Deo eſt, non poteritis diſſoluere illud, ne fortè & Deo repugnare inueniamini. Conſenſerunt autem illi.* * 40 *Et conuocantes Apoſtolos, cæſis denunciauerunt ne omnino loquerentur in nomine Ieſu, & dimiſerunt eos.* * 41 *Et illi quidem ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati.* * 42 *Omni autem die non ceſſabant in templo, & circa domos docentes, & euangelizantes Chriſtum Ieſum.*

IN

IN CAPVT QVINTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

1. Quo tempore datũ præceptũ, seuera illius violatio punitur.

Verſ.1. *Vir autem quidam nomine Ananias.*] Quo magis homines ſupplicij metu deterrerētur à flagitio; appareretque quantùm inſit in violato præcepto fœditatis, ſeuerè à Domino mulctati ſunt, qui primi contra legem aliquid tentarunt audaciùs. Qui primus datum ſibi præceptum tranſgreſſus eſt, dedit guſtati pomi pœnas, & graues, & diuturnas. Primus qui ſe fraterna cæde polluit, durè punitus eſt ob homicidium. Qui primi ignẽ alienum ad ſacrificium adhibuerũt, igne à Deo miſſo conſumpti ſunt. Et qui colligẽdis lignis primus Sabbathi ſanctitatem contempſit, lapidatus eſt. Sic Ananias, vt aliis eſſet in Eccleſiæ principio documẽtum graue, quàm non expediat Spiritui ſancto mentiri, repentino caſu ſublatus eſt. Docuit hoc optimè Iſidorus Peluſiota epiſt. 181. *Non crudelitatis,* (inquit) *atque amentiæ fuit, quòd ſapientiſſimus Petrus eos, qui peccauerãt, morte affecit: verùm præſcientis doctrinæ multa hominum peccata præſanantis. Nam cùm tunc Euangelij ſementem facere incepiſſent, ac ſtatim enata zizania conſpexiſſent, ſapienti conſilio ea ſapienter euulſerunt, ne vnà cum tritico aucta futuro igni ad exuſtionem ſeruarentur. Ad eundem enim modum diuinus quoque Myſes legem ab initio latam, violatam perſpiciens, etſi ob exiguũ peccatum, ſaxis tamen obrui iuſſit, qui die Sabbathi ligna collegerat.* Vide reliqua. Quod verò fuerit tantum crimen, aut quod in Spiritum ſanctum mendacium, explorato opus eſt.

2. Fideles emittere ſoliti paupertatis votum.

Qui tunc ex venditis poſſeſſionibus redactum pretium ad Apoſtolos afferebant, faciebant hoc non tantùm propter perfectionem charitatis, vt putauit Caietanus, ſed adiuncto plerumque paupertatis voto, cuius fiebat tunc externa profeſſio, quando ad pedes Apoſtolorum iactabatur. Quod videntur ſentire, qui putant hîc monaſticæ paupertatis formam proponi. De Anania communis eſt Patrum ſentẽtia, omnem pecuniam ex agro confectam ex voto Deo reddere debuiſſe. Athanaſ. in Euangelio in Paſſionem & Crucem. Baſilius ſermone 1. de Inſtit. Monaſt. Chryſoſtomus hîc. Cyprianus lib. 3. ad Quirinum cap. 30. Hieronymus epiſtola ad Demetriadem. Aug. de verbis Apoſtoli ſerm. 27. Greg. lib. 1. Regiſtri epiſt. 31. ad Venantium. Et probant apertè verba Petri; *Cur tentauit Sathanas cor tuũ mentiri te Spiritui ſancto?* Non autem eſſet illi mentitus, niſi eidem omnia bona redditurus eſſet ex voto: neque de pretio agri fraudaſſet, niſi per votum priùs abdicaſſet ſibi; quis enim vnquam ſua fraudaſſe dictus eſt? Præterea illud ſatis oſtendit; *Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat poteſtate?* cuius hæc eſt ſententia: Poſſes agrum non vendere; quòd ſi vendere ſtatuiſſes, venundatum. i. venũdati pretiũ poſſet

in tua esse potestate, quia posses nõ vouere; at post votum retinere aliquid, tibi integrum non est. Ex his cõstat quod in fine capitis superioris dictum est, non cogi fideles ab Apostolis in ipsis etiam Ecclesiæ incunabulis abdicare se bonis, sed id facere solitos sponte sua Apostolorum exemplo, quos videbant nihil habere proprium: vel certè interiùs agente Spiritu, quò totis in Deum collectis animi viribus, diuinæ vocationi satisfacerent.

3. Circa literam notãdum, in Græcis exemplaribus pro; *tentauit*, esse ἐπλήρωσε, id est, *impleuit*; & ita legunt Cyprianus, & Chrysostomus suprà, & Origenes hom. 8. in Matthæum, & iuxta hanc lectionem sensus esset, & elegans, & grauis: Dum plenum te Spiritu sancto putas, qui aliis, vt sua vltrò largirentur, author fuit, plenus es Satana, qui contrà quàm ex voto facere debuisses, vt tibi aliquid retineres, persuasit. Sed est alia lectio verior, quam noster Interpres est secutus, qui sine dubio legit ἐπείρασε. Facilè autem fieri potuit ex vno verbo in alterum mutatio propter Græcarum vocum similitudinem.

4. Reg. Genus retinetur linguæ ex qua translatio fit.

Nota secundò, illud *venundatum* respondere *agro*, etiamsi hic masculinus sit, illud neutrum; solet enim noster Interpres genus seruare earũ linguarum, vnde aliquid in Latinum conuertit. Apoc. cap. 10. *Accipe librũ, & deuora illum*, &c. *& erit dulce*, &c. illud (*dulce*) non respicit vocem Latinam *librum*; sed Græcam βιβλιαρίδιον: & cap. 11. *duo candelabra in conspectu Domini terræ stãtes*; respexit ad vocem Græcam λυχνίαι; quæ generis est fœminei, non ad *candelabra*. Sic etiam hoc loco cùm præcessisset in versione Latina *agri* nomé, *venundatum* sequitur, non *venundatus*, quia in Græco præcesserat χωρίον, neutrius generis.

5. Reg. Pro mercede, aut pretio ponitur id, cuius merces, aut pretium est.

Hîc etiam inuenio alium dicendi modum in Scirptura frequẽtem, in quo pro mercede, aut pretio ponitur id, cuius aliquid pretium, aut merces est. Vnde *opus* pro operis mercede sumitur. Isai. 32. *erit opus iustitiæ pax*, id est, merces operis iusti. Et eodẽ sensu dicitur Leuit. 19. *Non morabitur opus mercenarij tui vsque manè.* & Psal. 127. *labores manuum tuarum quia manducabis*. Sic etiam *ager* ponitur pro pretio agri venditi, dum dicitur; *venundatum in tua erat potestate*. Neque enim in potestate erat ager, quem à se venditione distraxerat: erat tamen pecunia, quam ex illo redegerat.

6. Vers. 4. *Nónne manens tibi manebat?*] Hæc repetitio epitasim habet, quæ Petrus exprobrat Ananiæ perfidiam, qui cogente, ac suadente nemine vendidisset agrum, & pretij partem attulisset, professus nihil sibi reliquum esse pecuniæ. Ac si diceret: ager antequam venderetur, & eius pretium, postquam venditus est, erant omnino tua; neque te vis vlla, aut fidei susceptæ Religio abalienare cogebat, sponte vendidisti, sponte vouisti, &c.

7. Quo animo Ananiæ bona ad Apostolos allata.

Quæri hîc solet quo animo Ananias in aliorum cumulum partem bonorum suorum conferre voluerit, re priùs cum vxore communicata, quæ vt sceleris conscia; sic etiam repentini supplicij consors fuit? Res est incerta. Basilius serm. 1. de Institut. Monach. ambitioni tribuit: dicit enim attulisse pecuniam, vt egregij facti specie hominum in se admirationem excitaret; quia videbat magnam habere fideles gratiã apud omnes, quam ipse vt venaretur, illa simulatione vsus est. Idem Hieronymus epistola ad Hedibiam

quæst.

quæst.1. Fortasse vouit priùs animo religioso, ac pio, idq; aliis nô ignorantibus: cùm autem vereretur postea ne satis esset suæ necessitati cõsultum, partem detulit, ne omnino sibi, si abdicaret omnia, & opinioni aliorum, si detulisset nihil, defuisse videretur.

8. Petrus nõ est imprecatus mortem Ananiæ.

Quæri secundò solet; an Petrus imprecatus sit pœnam illam, aut aliquo alio modo author fuerit repentini casus? Porphyrius, vt Hieronymus scribit ad Demetriadem de virgin. crudelitatem obiicit Petro, quia mortem precatus sit; impiè tamen ille, vt pleraque alia. Negat Hieronymus suprà, & affirmat à Petro Dei iudicium prophetico spiritu denũciatum. August. lib. 3. de mirabilib. Scripturæ cap. vltimo, magnam esse dicit Apostolicam virtutẽ in Christo. *Sanum*, inquit, *Ananiam dum Petrus arguit, per sermonis tantùm imperium morte ligauit*. Greg. lib. 1. Registri epist. 24. verbo Petri perculsam esse vitam dicit, & 2. Dialog. cap. 30. *Petrus qui Thabitam mortuam orando suscitauit, Ananiam, & Sapphiram mentientes morti increpando tradidit; neque enim orasse in eorum extinctione legitur, sed solummodo culpam, quam perpetrauerant, increpasse*. Et Orig. homil. 18. in Matth. Petro, quod ad Ananiæ interitum pertinet, nihil attribuit præter reprehensionem. Ex his verisimile est, grauiter obiurgatum Ananiam à Petro audiuisse, quid perfidiæ, ac sacrilegij facinus mereatur; vt tãtam audaciam Deus non esset relicturus impunitam, & in eam sententiam alia spiritus, atque ardoris plena. Quæ vt Deus confirmaret, aliísque ostenderet quantùm authoritatis inesset Apostolicis verbis, subito illum mulctauit interitu. Quod factum esse Angeli ministerio putat Dionysius Carthusianus, & Salmeron. Si qua tamen naturalis causa tanti casus adduci potest, mihi difficile creditu non est, tantum fuisse pondus, tantam vim, ac spiritum in oratione Petri, vt Ananiam exagitante etiam sceleris cõscientia exanimaret. Nam cùm plenus esset Spiritu sancto Petrus, vímque sermonis hausisset ab eo potentissimam, & clarè cognosceret sacrilegij turpitudinem, dolerétque Spiritui sancto tam insignẽ irrogatam esse contumeliam, sic exarsit dicendo, sic concussit animum peccati conscium, vt tãtam vim orationis, tantum timorem ex ea conceptum, tantum pudorem è vulgato scelere sustinere non potuerit. Et ita omnino sentit Origenes, qui hom. 8. in Matth. scribit. *Puto autem, quoniam audiens Ananias hæc verba, ideo cadens expirauit, quoniam non sustinuit argutionem Petri, sed cruciatus in se adeò est punitus, vt etiam expiraret, &c. nec Petrum existimare debemus interfecisse Ananiam; sed illum non sustinuisse acritudinem verborum.* Et cùm ex historiis habeamus quosdam metu, alios dolore, nonnullos pudore exanimatos esse, quid mirum si hæc collecta simul hominem securum horum repentè prostrauerint? Quòd si diuini verbi præcones & rei Christianæ administri eundem haberent sensum, quem Petrus de peccati fœditate, Deíque iniuriis habuit, terrerent sanè peccatores vehementiùs, & si de vitæ minùs, de peccatorum tamen statu depellerent.

Quæ causa mortis est Ananiæ.

9. An Ananiæ mors æterna.

Quæri ad extremum solet, an Ananias temporaria tantùm morte mulctatus sit; an etiam addictus fuerit æternæ? Basilius sæpe æternã fuisse mortem tradit sermone 1. de Instit. Mon. & in oratione de humilitate, & vana gloria, & oratione 3.

de ieiunio, vbi hæc de Anania. *Non est (inquit) dignus habitus cui facultas cõcederetur cognoscendi, quanã ratione pœnitentiam ob delictum agere potuisset: neque spatium dolendi, neque terminum pœnitendi miser habere potuit.* Augustin. de verbis Apostoli sermone 27. perdidisse dicit pecuniam & salutem. Idem Beda hîc. Et quidem huic sententiæ plurimùm fauet euulgato priùs scelere repentina mors. Adde quòd Bonifacius Germanorum Apostolus, cùm à Gregorio II. consecraretur Episcopus, ad finem adiunxit. *Si contra huius promissionis meæ seriem aliquid facere tentauero, reus inueniar æterno iudicio, vltionem Ananiæ, & Sapphiræ incurram.* Cui testimonio plurimùm addit momenti, quòd hæc forma iuramẽti ab Episcopis in sua consecratione seruatur.

10. Probabile valdè est tẽporariã fuisse Ananiæ mortem.

Et quidem hæc sententia satis probabilis; verùm aliis illa censetur probabilior, quæ temporaria morte damnat Ananiam, ab æterna vindicat. Ita Origenes suprà; *Digni erant (inquit) in hoc sæculo recipere peccatum suum; vt mundiores exeant ab hac vita mundati castigatione sibi illata per mortem communem, quoniam credentes erant in Christum.* August. contra Parmen. lib. 3. cap. 1. qui loquens de Paulo sic ait. *Quid ergo agebat Apostolus, nisi vt per interitum carnis saluti spirituali consuleret? siue aliqua pœna, vel morte temporali, sicut Ananias, & vxor eius ad pedes Apostoli Petri ceciderunt; siue per pœnitentiam*, &c. Idem Hieronymus ad Demetriadem, dum dicit Ananiam, & Sapphiram præsentem meruisse vindictam, non crudelitate vindictæ, sed correctionis exemplo. Clariùs Petrus Damianus lib. de contemptu sæculi cap. 3. *Districto,* inquit, *sed pio iudicio sola, vt credimus, sunt morte mulctati.* Idem Carthusianus, & Salmeron, & mihi probatur magis. Et ex eo sumitur aliqua coniectura: quia, vt dicit Petrus Damianus, in ipso fidei tyrocinio Ananias, & vxor rudes erant, & quodammodo simpliciter peccauerunt: neque enim nouerant quantùm esset sceleris in fraudanda pecunia Deo consecrata. Deinde quia, vt suprà dixit Origenes, illa seuera reprehensio, instructio quædam fuit; qua vsus fuit amans, & sollicitus pastor, ex qua tantus dolor de violato voto concipi potuit, vt ipsius oppressi pondere defecerint. Quæ ipsorum non exigua commendatio est. Facit ad hæc quod in historiis legimus contigisse, vt & alias ob causas nonnunquam dolor, ac pudor, & propter admissa peccata contritio aliquos extinxerit. Vt verò alij in Ecclesiæ primordiis violati voti grauitatem agnoscerent, satis esse potuit corporali morte sublatos esse mendacij, ac sacrilegij reos, quod vnum homines spectare, & cognoscere potuerunt: nam de æterna morte quî possent? Neque repentina mors æterno supplicio damnatos esse conuincit: nam Propheta 3. Reg. 13. à leone occisus est, neque tamen culpa grauis fuit, & æterno supplicio digna. Et, vt Hieronymus docet in illud Nahum 1. *Non vindicabit Dominus bis in idipsum*, multi ex Ægyptiis, qui in mari demersi, & qui in Sodomis igne, & qui temporibus Noë diluuio perierunt, temporalem subière mortem, non æternã. Idẽ in traditionibus Hebraicis c. 6. tractãs illa verba iuxta lectionẽ Hebraicã; *nõ iudicabit Spirit⁹ meus homi*

homines istos in sempiternum, quoniam carnes sunt. Idem Rupertus libr. 4. Commentar. in Genesim cap. 16. Sic in Anania verisimile est, ad quem pius, & prudens pastor Petrus ita reprehẽsionem instituit, vt proposita sacrilegij fœditate, ad pœnitentiã sacrilegũ induceret. Neque spatium defuit agnoscendi, & detestãdi peccati: fuit enim reprehensio fortasse longior, quàm hîc à Luca refertur. Neque enim, vt cap. 2. vidimus ad illud, *aliis etiam verbis plurimis*, totæ conciones repetuntur ab Euangelistis, sed earum summa.

11. Neque illud grauius contra hanc explicationem, quod sumitur ex historia Bonifacij: nam inde non apertè colligitur supplicium esse æternum, quod subiit Ananias; duo quippe mala sibi videtur imprecari Bonifacius, & æternum, & quod Ananias pertulit, vtique temporale. *Reus*, inquit, *inueniar æterno iudicio, vltionem Ananiæ, & Sapphiræ incurram.* Quare licèt hac forma nunc Episcopi in sua vtantur consecratione, nihil affert nostræ explicationi contrarium. Sed ego illam in libro Pontificali non inuenio.

Vers. 9. *Quid vtique conuenit vobis?*] Id est, cur conuenit inter vos? communi enim consilio dimidiam pretij partem interuerterant.

Vers. 13. *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis.*] De infidelibus loquitur, quia Ananiæ morte deterriti fictè ad illos accedere metuebant. Nihilominùs erãt plurimi, qui verè, & ex animo se ad fidelium numerum adiungebant.

Vers. 15. *Vt veniente Petro saltem vmbra illius obumbraret quenquam illorum, & sanarentur omnes.*] Thomas Bozius ex his verbis colligit vno tantùm ex omnibus obumbrato reliquos ægrotos esse sanatos. Sed neque id conuincit litera, cui satis omnino fieri videtur, si quemlibet ex obumbratis sanatũm esse dicas. Neque illud (*omnes*) est in textu Græco: neque Arator, & Chrysostomus, qui citari solent, id asserunt.

12.

Vers. 17. *Exurgens autem Princeps Sacerdotum, & omnes, qui cum illo erant.*] Hîc credo significari eos, qui communiter solent assectari, vel adesse Pontifici, nempe Sacerdotes alios, & magistratus templi, quibus Pontifex ad consulta Pontificia, & sacra administris vtebatur; de quibus cap. 4. satis multa. Cui satis consonat, quod tradit Iosephus libr. 20. Antiq. cap. 4. solitos esse Præsides in festiuitatibus Iudæorum ad porticum templi constituere cohortem vnam armatam; vt cohiberet tumultum, si quis excitaretur. Nam quòd tunc seniores non essent cum Pontifice, neque adesse sint soliti, argumento est, quod à Pontifice postea, & ab iis qui aderant, Seniores & concilium aduocantur. Sadducæi quoque cum Pontifice tunc erant, non quòd adesse illi aut debuerint, aut soliti sint; sed quia cùm suam hæresim conuelli viderent ab Apostolis, qui tam liberè de Christi Resurrectione loquebantur, omni studio illorum orationi obsistendum putabant. Vt autem cap. 4. à templi magistratibus, & à Sacerdotibus seorsum numerantur Sadducæi, quia nimirum ex eo ordine non erant; sic hoc loco seorsum nominantur ab iis, qui cum Pontifice erant, aut ex instituto, aut certè ex consuetudine. Vbi verò dicitur, *quæ est hæresis Sadducæorum*, existimo desiderari coniunctionem *&*, vt in sacra Scriptura sæpe solet. Ita vt sit sensus:

13.

Exurgens autem princeps, &c. *& quæ est hæresis Sadducæorum*, id est, qui erant ex hæresi Sadducæorum.

Verſ.28. *Vultis inducere ſuper nos ſanguinem hominis iſtius.*] Id eſt, vel nos accuſatis homicidij, vel plebem concitatis, vt à nobis exigat pœnas effuſi ſanguinis.

Verſ.34. *Surgens autem quidam in concilio Phariſæus, nomine Gamaliel legis doctor.*] Hic eſt ad cuius pedes inſtitutus eſt Paulus. Act. 26. An verò priùs Diſcipulus Chriſti fuerit, & nunc ex fidelium numero, non omnino certum, probabile tamen. Licèt enim publicè non confiteretur, aut ſequeretur Chriſti nomen, quia fortaſſe tunc non videbatur ex vſu futurum rei Chriſtianæ; occultus tamen Diſcipulus fuit, ſicut Nicodemus, & Ioſephus ab Arimathia. Certè Petrus apud Clementem lib. 1. Recognit. ad finem loquens de Gamaliele; *latenter*, inquit, *frater noſter erat in fide: ſed conſilio noſtro inter eos erat.* Quod etiã hîc fatetur Chryſoſtomus. Quantus verò vir fuerit, inuentionis corporis ipſius hiſtoria docet tertio die Auguſti: nam eius in ſomnis admonitu Lucianus Presbyter in honeſtiorem locum corpus illius ſimul cum Stephani reliquijs traduxit. Neque cum Stephano fideles Gamalielem eodem tumulo condidiſſent, niſi in eo præclara virtutum documenta cognoſcerent.

14. Gamaliel quis.

Verſ.36 *Ante hos dies extitit Theudas.*] Sententia Gamalielis fuit, non eſſe quicquam ſtatuendum contra Apoſtolorum conſilia, atque conatus, quæ à Deo ſunt, contra diuina conſilia nihil virtutis habet humana calliditas, atque potentia: ſin verò humana tantùm ratione, aut errore nituntur, ſuo ipſa nutu, atque inſtabilitate deficient. Quod probat duorum exemplo, qui inania, & ſupra vires ſtudia meditati, non de ſpe ſolùm, ſed etiam de vita fœdè ceciderunt. Quis autem fuerit iſte Theudas, nihil certi eſt. Ioſephus lib.20. Antiq. cap. 2. meminit cuiuſdam Theudæ, in quem conueniunt aptè, quæ hîc commemorantur à Gamaliele: fuit enim inſignis præſtigiator, qui ſibi Prophetæ ſpiritum arrogabat; hic perſuaſit multitudini, vt ſe ad Iordanem fluuium cum facultatibus ſequeretur. Dicebat enim futurum vt, ſicut olim tempore Ioſue, ſic tunc ſuo verbo diuideretur Iordanis. At Fadus Iudeæ Præfectus miſſo contra deceptam illam turbam equitatu quoſdam occidit, alios cepit, & ipſe imprimis impoſtor oppreſſus eſt. Sed certè Theudas ille, de quo Ioſephus, eſſe non poteſt hic de quo Gamaliel; ille enim fuit Claudij tempore; at quæ hîc commemorantur, ante Claudium Cæſarem geſta ſunt. Adde quòd poſt Theudam Iudas Galilæus excitaſſe dicitur ſeditionem, ſed hic incidit in Auguſti tempora, vt Ioſephus tradit, & probat *profeſſionis* nomen, quæ ſeditionis illius cauſa fuit. Quare alius Theudas fuiſſe credendus eſt, cuius non meminit Ioſephus; & ita ſentit Caietanus hîc, & Salmeron. Origenes ſanè libr.1. contra Celſum longè poſt medium, Theudam ante Chriſti tẽpora fuiſſe tradit, vbi etiam alia exempla commemorat, quibus Gamalielis, & ſententiam confirmat, & rationem amplificat. Cenſet autem Chryſoſtomus de hoc Theuda, & de aliis eiuſdem mentis impoſtoribus locutum eſſe Chriſtum, cùm dixit Ioann. 10. *Omnes quotquot venerunt, fures ſunt, & latrones.*

15. Theudas præſtigiator.

Dicens ſe eſſe aliquem.] Tam apud Latinos *aliquid*, quàm apud Græcos τὶ,

16.

Aliquis magnum quiddam sonat.

τι, quod idem valet, magnum quiddam sonat. Cicero lib. 3. ad Atticum epist. 52. *facvt me velis esse aliquem*; & Ouid. 6. Fastorum:

Est aliquid nupsisse Ioui, Iouis esse sororem.

Neque non apud Hispanos *Algo*, vnde *hidalgo*. Est filius alicuius, id est, egregij viri, & non è media turba. Cùm ergo dicit Theudas se esse aliquem, tribuit sibi eximium aliquid, quo se altiùs eximit à vulgo.

17. Iudas Galilæus.

Vers. 37. *Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis.*] Iudas hic fuit homo seditiosus, qui Hebræorum genti persuasit, ne Romanis aut indicta priùs, aut tunc recèns imposita tributa penderent, de quo Iosephus libr. 18. Antiq. cap. 1. *Professionis diebus*, id est, quando exiit Edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Dies enim descriptionis hîc à nostro Interprete *professionis* dicitur; & tam hîc, quàm Lucæ 2. eadem vox est ἀπογραφὴ. Vis autem nominis ex-

Luc. 2.

pressa est ibi, dum dicitur; *& ibant singuli in ciuitates suas, vt profiterentur.* Hic ergo Iudas multis è populo suasit, professionem illam eò spectare, vt Iudæis libertatem eriperet: quare enitendum esse, ne fœdam illam ignominiam subirent. Sed hic cum sectatoribus à Cyrino Præside, & Coponio equitum magistro oppressus est. Ab hoc Iuda orta est secta Galilæorum, qui censebant vni Deo pendendum esse vectigal, hominum non subeundam seruitutem, de qua vide Iosephum suprà, & Oecumenium hîc, & super Lucam. Ex hac secta, non ex prouincia Galilææ, erant Galilæi illi, quorum sanguinem miscuisse cum sacrificiis dicitur Pilatus Lucæ 13. Neque enim Pilatus ius habuit in Galilæos. Ita Oecumenius, & hîc, & in cap. 13. Lucæ. Quia ergo Christus, & Discipuli Galilæi erant, in eius sectæ suspicionem venerunt apud Pharisæos; & ideo ab illo rogant, *vtrùm liceat censum dare Cæsari?*

COMMEN

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT SEXTVM.

1 *IN diebus autem illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.* 2 * *Conuocantes autem duodecim multitudinem discipulorum dixerunt: Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* 3 * *Considerate ergo fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto, & sapientia, quos constituamus super hoc opus.* 4 * *Nos verò orationi, & ministerio verbi instantes erimus.* 5 * *Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide, & Spiritu sancto, & Philippũ, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum aduenam Antiochenum.* 6 * *Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.* 7 * *Et verbum Domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Ierusalem valdè: multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.* 8 * *Stephanus autem plenus gratia, & fortitudine faciebat prodigia, & signa magna in populo.* 9 * *Surrexerunt autem quidam de Synagoga, quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia, & Asia, disputantes cum Stephano:* 10 * *& non poterant resistere sapientiæ, & Spiritui, qui loquebatur.* 11 * *Tunc summiserunt viros, qui dicerent se audiuisse eum dicentem*

verba

verba blasphemiæ in Moysen, & in Deum. * *Commouerunt itaque plebem, & seniores, & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum, & adduxerunt in concilium,* * *& statuerunt falsos testes, qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba aduersus locum sanctum, & legem.* * *Audiuimus enim eum dicentem: Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyses.* * *Et intuentes eum omnes, qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.* 12 13 14 15

IN CAPVT SEXTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers.1. *Factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos.*] Quæ multa sunt, & varia, non facilè colligantur; & multitudo sæpe sibi ipsi impedimento est. *Roma*, inquit Liuius, *magnitudine laborabat sua*; & Petri rete multitudine piscium rumpebatur: sic nunc crescente numero Discipulorum, factum est murmur Græcorum. Externam vim sustinuerat, fregerátque strenuè Apostolorum constantia: domesticam nunc mouet, & intestinam diabolus; quæ ideo insidiarum plus habet, & periculi, quo occultiùs grassatur intra viscera: sed huic quoque occurrit diuino planè consilio Apostolorum prudẽtia. Porrò qui hîc Græci dicuntur, Hebræi etiam sunt professione, & genere, vocantur tamen Græci, quia post Antiochi tempora è suis sedibus exclusi in varias Græci nominis vrbes migrarunt. Sicut nostra etiam ætate, qui diu Romæ, aut apud Indos vixerunt, à suis ciuibus, postquam rediêre, Romani appellantur, aut Indi. Nam forsan gentes eo tempore nondum ad fidem ascitæ, vt infrà latiùs, vbi sermo inciderit de Cornelio. Quare non simpliciter Græci dicuntur ἕλληνες, sed ἑλληνισταὶ, id est, qui Græcorum more, aut habitu viuunt, aut aliquid traxerunt è Græcorum commercio; quemadmodum, vt tradit Cato lib. de re rustica capite vltimo, Romanensis sal dicitur, non qui fit Romæ, sed qui aliunde exportatus Romæ venditur. Et eandem ob causam vocatos Hebræos puto; contra quos Græcorum ortum est murmur, quia regionem illam incolebant, quam olim Deus Hebræorum habitationi destinarat. Neque credo hîc Græcos tantùm dici eos, qui è Græcis regionibus venerãt, sed absolutè omnes, qui inter gentes morabantur: nam ab Hebræis omnes Gentiles dice-

1. Qui Græci dicuntur, Religione Hebræi sunt.

bătur Græci. ad Rom. 1. *Iudæo primùm, & Græco.* & cap. 2. *Iudæi primùm, & Græci.* & ad Galat. 3. *non est Iudæus, neque Græcus.*

2. *Eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.*] Ipsa narrationis consecutio satis ostendit, quodnam sit ministerium illud, in quo Græcorum viduæ neglectæ videri potuerint. Dum enim Apostoli probatæ fidei, ac vitæ Diaconos, id est, ministros eligunt, qui mensis ministrent, id agunt planè, vt collectas in vnum communes iam facultates bona fide pro cuiusque necessitate distribuant. Quod antea commodè, dum minor esset fidelium numerus, fieri poterat; crescente verò non poterat non esse opus & impeditum, & difficile. *Ministerium* verò, ac *ministrare*, hanc habere vim, frequens Scripturæ vsus satis ostendit: nam & Angeli dicuntur ministrasse Christo Matth. 4. & Martha ministrabat, & satagebat circa frequens ministerium; & infrà cap. 11. Discipuli, prout quisque habebat, proposuerunt in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus; vbi omnino de cibo sermo: nam fames magna futura nunciabatur, quæ accidit Claudij tempore. Vide locum. Fecerunt autem prudenter Apostoli, vt Græcorum offensioni, ac seditioni occurrerent, qui Diaconos ex Græcis ipsis elegerunt; vt satis docent ipsorum nomina, quæ Græca sunt: & de Nicolao dubium non est, qui Antiochenus esse traditur, imò neque ex genere erat Iudæorum; nam aduena dicitur Græcè προσέλυτος. Neque de Stephano leuis est coniectura, si cognatus erat Pauli, vt communiter existimatur, nam ille fuit è Tharso Ciliciæ.

Ministeriũ quid.

3. Vers. 2. *Et ministrare mensis.*] Dubitari hîc posset; an hîc tantùm sermo sit de communi mensa, id est, an hi Diaconi designati sint pauperum œconomi, & communium bonorum dispensatores, vel etiam, vt habeant altiorem aliquem gradum, & Sacerdotio proximum, ita vt sacræ etiam mensæ, id est, Eucharisticę ex officio, institutóque seruiant. De sacra, & communi pariter Patres, & Doctores accipiunt: tum quia ad communem mensam non videbantur eligendi homines boni testimonij, pleni Spiritu sancto, atque sapiẽtia, cùm id alij, qui minùs essent illis donis instructi, prestare potuerint: tum quia Eucharistiam ministrare illis temporibus ad Diaconos pertinebat, vt docet Ignatius, qui illis vixit temporibus, epist. 5. ad Trallianos, & epistola ad Heronem Diaconum. *Oportet*, inquit, *Diaconos mysteriorum Christi ministros per omnia placere, neque enim ciborum, & potuum ministri sunt, sed Ecclesiæ Dei administratores.* vbi meminit Stephani. Et plurima sunt à Patribus dicta in eam sentẽtiam, qui censent, tunc non solùm ministerio communis, atque profanæ mensæ designatos esse, sed etiam sacrum Diaconatus ordinem recepisse septem illos Discipulos. Ita apertè Clemens Romanus lib. 8. Constitutionum Apostolicarum. Dionysius de Ecclesiastica Hierarchia cap. 5. Cyprianus Epistola ad Rogatianum, Hieronymus in caput 48. Ezechielis, Ambrosius in cap. 48. ad Ephes. Arator, Beda lib. Retractationum in Acta, Augustinus sermone 4. de Sanctis; & docet Ecclesiæ consuetudo, quę in ordinatione Diaconorum per Episcopum precatur, vt digni existant gradu, quo in septenario numero Apostoli Stephanum cum alijs elegerunt. Idem è iunioribus tenent Salmeron, Baronius anno 34. qui satis

Mensa nõ vulgaris, sed Eucharistica.

ſatis hoc copioſè, atque eruditè probāt. Ratio verò, aut grauis coniectura eſt, quia viri electi ſunt Spiritus ſancti pleni, quorum ſanctitas explorata eſſet, & probata omnibus; præmiſſa oratio, adhibita manuum impoſitio; quę omnia oſtendunt illos non profanis ſolùm; ſed etiam ſacris muneribus obeundis eſſe deſignatos. Accedit quòd ſtatim datum ſibi euangelizandi munus aggreſſus eſt Stephanus, cuius concionē, atque conatum conſecuta ſunt ſigna, atque prodigia, & idem præſtitit Philippus Act. 8.

4. Quòd verò hîc de menſarū tantùm miniſterio meminit Lucas, eà ratio eſt, quia, vt alibi diximus, communes menſæ primis Eccleſiæ temporibus cum ſacra coniungebantur, bonorum autem Eccleſiæ adminiſtratio cùm ad Diaconos pertineret, vt multis probat Baronius ſuprà, Bellarminus lib. 1. de clericis. cap. 13. cùm iam vſus adeſſet Diaconici muneris, occaſio illa fuit, vt tunc conſtituerentur Diaconi, qui & illa obirent profana munera, & ſacra ſuo tempore peragerēt. Adde quòd cùm à fidelibus oblata bona quodam modo eſſent iam ſublimioris ordinis, &, vt ita dicā, Eccleſiaſtici, à ſacris, & Eccleſiaſticis viris tractari debuerunt.

5. *Canones in Trullo.* Contrariam ſententiam tenuit Caiet. hîc, & Oecumenius, qui tamen dicit electionem illam aliquid Stephano contuliſſe gratiæ, & vim ad edenda ſigna; qua verò ratione conferri debuerint ad ſolam communium menſarum œconomiam, non video; imò ex Chryſoſtomi ſententia ſexta Synodus Can. 16. negat ſeptem illos Diaconos inſtitutos, vt myſteriis ſeruiant. Sed quantùm authoritatis ſit in hoc Canone docet optimè Salmeron hîc; vbi oſtendit multis annis poſt finitum Concilium conditos eſſe Canones illos in Trullo: quare ab Eccleſia Romana recepti non ſunt. Vide quę de horum Canonū authoritate tractat Bellarminus lib. 2. de authoritate Concil. cap. 8. & Canus lib. 5. de locis cap. vltimo. Adde quòd ibidem Can. 2. confirmantur decreta Concilij Neocæſarienſis, in quorum decimoquarto oſtenditur apertè Diaconos ab Apoſtolis inſtitutos regulam eſſe Diaconorum, qui in Eccleſia ſunt; & clariùs in Concilio Aquiſgranenſi cap. 7. & habetur d. 93. c. Diaconi. 3. neque Chryſoſtomus, ſi attentè legatur, negat ſeptem Diaconos ſacro addictos eſſe miniſterio.

Verſ. 9. *Surrexerūt autem quidā de Synagoga, quæ appellatur Libertinorum.*] In ciuitate ſacrarum literarum altrice diuerſarum regionum, in quas diſperſi erant Hebręi, Collegia, ſiue Synagogæ erectę erant; vbi à legis Doctoribus inſtituebantur, qui doctrinę gratiâ Hieroſolymam ex variis prouinciis confluebant; qui cùm genere, ac profeſſione eſſent Hebræi, nomen tamen acceperant à loco, vbi habitarant. Quare Alexandrini, & Cyrenenſes dicebantur, qui ex Alexandria, atque Cyrene in vrbem profecti ſunt; ſicut nuper diximus Gręcos dici, qui in Gręcia vixerunt. Cùm verò plures ſcholę, ſiue Synagogæ Hieroſolymis eſſent, quinque tantùm numerantur, quia ex his doctiſſimi quique contra Stephanum ſurrexerunt. De cęteris nihil dubium; de Libertinorum ſchola, aut gente incertum eſt. Quidam corruptum eſſe putant vocabulum, & Libyes, ſeu Libycos dicendos eſſe contendunt; non Libertinos; ſed omnes codices conſtāter habent *Libertinos.*

6. *Hebręorū varia nomina ex locis vbi habitant.*

7. *Libertini qui.*

Est mihi valdè verisimile quod Chrysostomo placuit, Libertinos esse illos, qui orti sunt ab eis, quos Romani Duces in suam vrbem captos adduxerũt. Idem putat Oecumenius, qui rationem aliam nominis adducit, quam ipse non probat. Libertini verò vocantur etiam in textu Grȩco; vbi verò Latinum nomen in eo reperitur textu, aliquid Romanum indicat, vt pluribus docuimus cap. 4. ad illud, *& magistratus templi.* Dicebantur autem Hebrȩi à Romanis Libertini, quia non aliam ob gratiam Romã venerant, nisi ad triumphi gloriam, vel vt captiui seruirent. Quod videtur ex Philone posse probari, qui in legatione ad Caium ad medium sic de Augusto loquitur. *Non passus fuisset Augustus trans Tyberim bonam vrbis partem teneri à Iudæis, quorum plerique erant Libertini, quippe qui belli iure in potestatem redacti ab heris suis manumissi fuerant, permissi ritu maiorum viuere; hos sciebat suas habere proseuchas, in quibus cœtus facerent, præsertim Sabbathis.* Qui ergo Romani dici poterant, sicut Cyrenenses alij, atque Alexandrini, Libertini vocãtur, quia id fortasse nomen frequẽtiùs à Romanis audiebant. Vel ideo Libertini vocati, non Romani, quia indigni Iudæi visi sunt Romanis, quibus Romanum nomen commune esset, vt notauit Aug. in illud Psalm. 58. *disperge illos in virtute tua.* Vide qui diximus in illud Zachariæ cap. 14. *in æstate, & hyeme.* Porrò ex eo Collegio, siue Synagoga, vbi Cilices erãt, sine dubio prodiit cum aliis quoque Saulus, vtpote *in lege supra coætaneos paternarum traditionũ æmulator abundantiùs existens.* ad Galat. 1. Accedit, quòd si Stephanus cognatus erat Sauli, vt communiter existimatur, in eodem cum Saulo Collegio instituebatur. Collegij ergo sanguinísque communitas inflammauit Saulum legis studiosissimum, vt & tunc, si posset, erroris conuinceret, & postea lapidibus opprimeret Stephanum.

Vers. 13. *Iste homo non cessat loqui verba aduersus locum sanctum, & legem.*] Hæc obiiciuntur Stephano, & quòd loquatur contra Deum, & contra legem, traditionésque Moysis, & quòd contra templi sanctitatem minùs religiosè sentiat. Atque ideo Stephanus tam altè repetit Iudaicȩ gentis originem, & quȩ de illa tradiderit Moyses, & ad extremum de templi fabrica, & maiestate loquitur; vt ostendat quàm non impiè de lege sentiat, déque traditionibus Moysis. Traditiones autem hoc loco vocari existimo, non eas, quȩ voce tantùm, & non scriptura relictȩ sunt; quȩ à Grȩcis δευτερώσεις, ab Hebrȩis dicuntur קבלה *Kabalà*, sed vniuersè quicquid *legis* nomine continetur: nam constat *traditionũ* nomine doctrinam quoque significari. 2. ad Thessal. 2. *Tenete traditiones, quas accepistis, siue per sermonem, siue per epistolas.* Sunt ergo traditiones Moysis omnia quȩ ille tradidit scriptis, & monumentis. Hæc verò videtur esse quȩdam solemnis, & publica professio, qua probat Stephanus falsò sibi in criminibus dari, quòd aduersus legem, & templum quicquam sit molitus, cùm tam piè in eo consessu, ac grauiter loquatur. Ex his apparet quàm non sit longa, neque minùs ad rem apta tam altè repetita narratio, quod non nemo posset existimare; cùm aliter non posset Stephanus depellere oppositum sibi crimen. Neque, credo, aberraret ab optima coniectura, qui putaret multa ex his, qui à Stephano commemorãtur, eidem esse in criminibus

8. Intenta Stephano crimina.

2. ad Thessal. 2.

minibus oblata, quibus aut respondendum singulatim fuit, aut violatæ legis, & proditæ Religionis antiquæ subeunda suspicio. Neque huic cogitationi incommodo esse debet, quòd singula hîc non fuerint à Luca proposita. Neque enim conciones, aut orationes totas solent Scriptores sacri explicare fusiùs, sed earum breuem summam complecti, vt diximus c. 2.

9. Vers.15. *Viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*] Quo Stephanum magis blasphemiæ, atque impietatis nota obscurare voluerunt homines inuidi, & contumeliosi, eo magis Dominus illum Angelico splendore, id est, cœlesti testimonio probat, & commendat. Existimo autem Prouerbiali figura dici aliquem esse tanquam Angelum, quando in eo aliquid augustum, atque eximium splendet. Sic Dauid ab Achis. 1. Reg. 29. & à Thecuitide. 2. Reg. 4. & à Miphiboset. 2. Reg. 19. tanquam Angelus Dei dicitur: & Assuerus ab Esther cap. 15. Contulit autem illi Deus splendorem, & speciem quandam resurgentis, tum ob alias causas, tum etiam, vt reor, quò gloria sui corporis Resurrectionem futuram incredulis ostenderet; de qua fortasse disputauerat, & quam ægrè admodùm audiebant præcipuè Sadducæi. Indicat hoc Hilarius Aurel. hom. de Stephano, & Augustinus serm. 6. de Sanctis, qui dicunt animi splendorem in corporis pulchritudinem exundasse. Propter quam, vt dicit Chrysostomus, hostes Religionis infensissimi tam diu passi sunt illum liberè concionari. Vbi obserua, quàm contra veritatem pertinaciter obduruerint, qui cùm diuinæ voluntatis signum in Angelica Stephani pulchritudine cognoscere potuerint, sicut olim in Moyse, adeò cœlesti illa significatione moti non sunt, vt etiam tantam lucem obscurare conuitiis, & tantũ virũ opprimere lapidibus statuerint.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT SEPTIMVM.

1 *DIxit autem princeps ſacerdotum: Si hæc ita* 2 *ſe habent? * Qui ait: Viri fratres, & patres audite: Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ cùm eſſet in Meſopotamia, priùs* 3 *quàm moraretur in Charran, * & dixit ad illum: Exi de terra tua, & de cognatione tua, &* 4 *veni in terram, quam monſtrauero tibi. * Tunc exiit de terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et inde, poſtquam mortuus eſt pater eius, tranſtulit illum in terram* 5 *iſtam, in qua nunc vos habitatis. * Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec paſſum pedis: ſed repromiſit dare illi eam in poſſeſſionem, & ſemini eius poſt ipſum, cùm non haberet fi-* 6 *lium. * Locutus eſt autem ei Deus: Quia erit ſemen eius accola in terra aliena, & ſeruituti eos ſubiicient, & malè* 7 *tractabunt eos annis quadringentis: * & gentem cui ſeruierint, iudicabo ego, dixit Dominus, & poſt hæc exibunt, &* 8 *ſeruient mihi in loco iſto. * Et dedit illi teſtamentum circuncisionis: & ſic genuit Iſaac, & circuncidit eum die octa-* 9 *uo: & Iſaac, Iacob: & Iacob, duodecim Patriarchas. * Et Patriarchæ æmulantes, Ioſeph vendiderunt in Ægyptum, &* 10 *erat Deus cum eo: * & eripuit eum ex omnibus tribulationibus eius: & dedit ei gratiam, & ſapientiam in conſpectu Pharaonis regis Ægypti, & conſtituit eum præpoſitum ſuper* 11 *Ægyptum, & ſuper omnem domum ſuam. * Venit autem*

fames

fames in vniuersam Ægyptum, & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres nostri. 12 ** Cùm audisset autem Jacob esse frumentum in Ægypto; misit patres nostros primùm:* 13 ** & in secundo cognitus est Ioseph à fratribus suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.* 14 ** Mittens autem Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem suam in animabus septuagintaquinque.* 15 ** Et descendit Iacob in Ægyptum, & defunctus est ipse, & patres nostri.* 16 ** Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filij Sichem.* 17 ** Cùm autem appropinquaret tempus promissionis, quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus, & multiplicatus est in Ægypto,* 18 ** quoadusque surrexit alius rex in Ægypto, qui non sciebat Ioseph.* 19 ** Hic circumueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, vt exponerent infantes suos ne viuificarentur.* 20 ** Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.* 21 ** Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.* 22 ** Et eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum: & erat potens in verbis, & in operibus suis.* 23 ** Cùm autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius vt visitaret fratres suos filios Israël.* 24 ** Et cùm vidisset quendam iniuriam patientem, vindicauit illum: & fecit vltionem ei, qui iniuriam sustinebat, percusso Ægyptio.* 25 ** Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt,* 26 ** sequenti verò die apparuit illis litigantibus: & reconciliabat eos in pace, dicens: Viri, fratres estis, vt quid nocetis alterutrum?* 27 ** Qui autem iniuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens: Quis te constituit Principem, & iudicem super nos?* 28 ** nunquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti heri Ægyptium?* 29 ** Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est aduena in terra Madian,*

30 dian, vbi generauit filios duos. * Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne
31 flammæ rubi. * Moyses autem videns, admiratus est visum, & accedente illo vt consideraret, facta est ad eum
32 vox Domini, dicens: * Ego sum Deus Patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus
33 autem Moyses, non audebat considerare. *Dixit autē illi Dominus: Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo
34 stas, terra sancta est. * Videns vidi afflictionem populi mei, qui est in Ægypto, & gemitum eorum audiui, & descendi liberare eos. Et nunc veni, & mittam te in Ægyptum.
35 * Hunc Moysen, quem negauerunt, dicentes: Quis te constituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorem misit, cum manu Angeli, qui apparuit illi in rubo.
36 * Hic eduxit illos faciens prodigia, & signa in terra Ægypti, & in rubro mari, & in deserto annis quadraginta.
37 * Hic est Moyses, qui dixit filiis Israël: Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris, tanquam me, ipsum
38 audietis. * Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus no-
39 stris: qui accepit verba vitæ dare nobis. * Cui noluerunt obedire patres nostri: sed repulerunt, & auersi sunt cordibus
40 suis in Ægyptum, * dicentes ad Aaron: Fac nobis deos, qui præcedant nos: Moyses enim hic, qui eduxit nos de terra Ægy-
41 pti, nescimus quid factum sit ei. * Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabantur in
42 operibus manuum suarum. * Conuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli, sicut scriptum est in libro Prophetarum: Nunquid victimas, & hostias obtulistis mihi annis qua-
43 draginta in deserto, domus Israël? * Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Rempham, figuras, quas fe-
44 cistis, adorare eas. Et transferam vos trans Babylonem. * Tabernaculum testimonij fuit cum patribus nostris in deserto, sicut dispo

disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, ut faceret illud secundùm formam, quam viderat. * *Quòd & induxerunt, suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, usque in diebus Dauid,* 45
* *qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit ut inueniret tabernaculum Deo Iacob.* * *Salomon autem ædificauit illi domũ.* 46 47
* *Sed non excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit:* * *Cœlum mihi sedes est: terra autem scabellum pedum meorum: Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis locus requietionis meæ est?* * *Nónne manus mea fecit hæc omnia?* * *Dura ceruice, & incircuncisis cordibus, & auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri, ita & vos.* 48 49 50 51
* *Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænunciabant de aduentu Iusti, cuius vos nunc proditores, & homicidæ fuistis:* * *qui accepistis legem in dispositione Angelorum, & non custodistis.* * *Audientes autem hæc dissecabantur cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.* * *Cùm autem esset plenus Spiritu sancto, intendens in cœlum, vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei. Et ait: Ecce video cœlos apertos, & filium hominis stantem à dextris Dei.* * *Exclamantes autem voce magna continuerunt aures suas, & impetum fecerunt vnanimiter in eum.* * *Et eiicientes eum extra ciuitatem lapidabant: & testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.* * *Et lapidabant Stephanum inuocantem, & dicentem: Domine Iesu suscipe spiritum meum.* * *Positis autem genibus, clamauit voce magna, dicens: Domine ne statuas illis hoc peccatum. Et cùm hoc dixisset, obdormiuit in Domino. Saulus autem erat consentiens neci eius.* 52 53 54 55 56 57 58 59

IN CAPVT SEPTIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

1\. CAPVT hoc, si vllum, in toto hoc libro obscurissimum est; quia multa adducuntur à Stephano ex lege, atque Prophetis, quæ non facilè cum illis, vnde sumuntur, locis conciliari possunt. Quare non defuerunt viri aliqui pij, qui Stephanum, aut incuriæ, aut obliuionis incusent, quem vt ab hac, siue nota, siue calumnia vindicem, dabo, si non vt cupio, satis idoneam, at certè quam potero sedulam, ac piam operam. Oro autem mihi in sua causa laboranti adsit Stephanus ipse, obtineátque à Spiritu sancto gratiam, qua ipse plenus illa elocutus est, propter quæ, aut incogitantiæ, aut obliuionis arguitur.

2\. *Quæ Mesopotamia.* Vers. 2. *Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ, cùm esset in Mesopotamia.*] Mesopotamia prouincia quædam est inter duo flumina Tygrim, & Euphratem. In ea pars quædam ad Chaldæam pertinet, illa nempe quæ spectat ad Septentrionem: pars alia, quæ Syriæ vicinior est, & ad Austrum vergit, extra Chaldæam est, quæ communiter in Scriptura dicitur Mesopotamia Syriæ. Cùm esset ergo Abraham in terra natiuitatis suæ, id est, in Vr Chaldæorum, vbi in fornacem coniectus esse dicitur à Chaldæis Esdræ 2. cap. 9. inde egredi iussus est. Cùm verò subsisteret, & aliquot dies cum patre moraretur in Haram, seu Charram, quæ in parte Australi Mesopotamiæ est, id est, extra Chaldæam, non tamen extra Mesopotamiam, vocatus est iterum à Deo de Haram in terram Chanaan, postquam pater est mortuus. Cæterùm dum Stephanus *Deum gloriæ* vocat, ostendit quàm longè absit à blasphemia in Deum; cùm illum gloriosum appellet. Ex quo loco si quis putet significari Deum in gloria, & maiestate apparuisse Abrahæ, nihil, credo, diceret absurdi; nam cùm iuberet Deus Abrahæ, vt patriam, cognationémque relinqueret, obirétque incertus regiones, quarum neque naturam, neque adeò sedem nouerat; opportunum videbatur, & ex diuino ingenio, si animum graui illa denunciatione perculsum ostensa sua maiestate, & gloria confirmaret. *Deus in gloria apparuit Abram, & Iacob.* Sicut fecit cum ipsius nepote Iacob Gen. 28. cui cùm dura impenderet, ac diuturna seruitus, apparuit Deus in summa scala, quæ tangebat cœlum, vt proposita præcipientis gloria alacer propositas sibi difficultates aggrederetur; & vt in parétibus discerét posteri contra molestias omnes obniti, cùm & patronũ Deũ & muneratorem essent habituri. Neque alio fortasse consilio Deus sese ostédit Stephano apertis cœlis, & Christus stans à dextris virtutis Dei; nam cùm primus, & odia multorum, & acerbissimam mortem esset subiturus; confirmari debuit illustri illa specie, & in Stephano reliqui, quibus postea durum Martyrij certamen esset subeundum.

4\. Dicitur hîc *Charram* ciuitas illa, quæ

> Haram, seu Charram quæ regio.

quæ in Genesi sæpe, atque aliis in locis dicitur *Haram*; quæ mutatio cōtingere potuit propter literarum ח, & ה similitudinem & officiū, quæ vocalem cum spiritu proferendam esse indicāt, hæc leniùs illa crassiùs. Si qua verò in literis mutatio potest esse, maximè in illis quarum sonus exilis est, & similis. Contingere autē potuit vt ח Moysis tempore leniùs sonaret, quod cùm nosset Interpres, vertit in Genesi *Haram*: tēpore verò Iudith cap. 5. & Stephani dicebatur *Charram*. Certè quod eo tēpore ita proferretur, docet Lucanus.

> Reg. Cheth Hebraicū per h. redditur a Latino, interdum nihil ad dit urloco illius.

Assyrias (inquit) *Latio maculauit sanguine Charras.*

Nam ibi Romanorum exercitus cæsus est, & Marcus Crassus captus. Neque hoc solùm loco ח leuiter aspiratur; nam idem accidit vocibus *Heua, Hebron, Hermon, Hemor, Hessebon, Hazaël*, & sexcentis aliis: imò ח sine vllo sæpe spiritu redditur; vt in *Aram, Agar, Anna, Aggæus*. Quid ergo mirum si ciuitas, vbi diu vixit Abrahā, modò Haram dicatur, modò Charram? Est huic voci in ea varietate similis vox חורי, quā noster Interpres Genes. 4. *Chorræi* vertit; Deut. 2. *Horræi*. Et idem puto esse dicendum de (*r*) in altero simplici, in altero geminato; id enim in multis aliis facit Antiquitas.

Vers. 4. *Et inde postquam mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istā.* Difficile explicatu est quomodo ex Haram, seu Charram egressus esse dicatur Abraham mortuo patre Thare: nam vt constat Gen. 11. septuaginta erat annorum cùm genuit Abrahā, & ibidē vixisse traditur 205. annos. Egressus est autē Abraham de Haram annum annū agens 75. Gen. 12. Ex quo constat tūc exiisse Abraham, cùm eius pater annum ageret 145. Quare post exitum Abraham mansit Thare in Haram 60. annos. Ex quo fit, aut non exiisse Abraham mortuo patre; aut si expectare voluit parentis funus, egressum esse cùm ageret annum centesimū trigesimū quintum; hic enim annus cum ducentesimo patris concurrit. Nodus planè difficilis, neque promptum est statuere quomodo Moysis historia cum Stephani oratione consentiat. Nos iam tentemus Stephanum cum Moyse componere: nam alterum illorum aut esse deceptum in historiæ fide, aut esse memoria lapsū, impiū est cogitare. Et de nostro Stephano peculiaris quædam ratio est; nam & plenus dicitur esse Spiritu sancto, & eius ore Spiritus ipse sanctus locutus fuisse traditur: sic enim de illo Lucas; *Non poterant resistere sapientiæ, & Spiritui, qui loquebatur.* Et cùm suæ fidei, professionísque rationem redderet, contra quam locutus arguebatur, nō tulisset tacitum à legis Doctoribus, si quicquam in ea narratione peccasset.

> 5. An Abraham mortuo patre egressus de Haram.

> 6.

Et primùm nullo modo videtur Stephanus à narratione Moysis esse diuersus; nam licèt expressè Moyses non dicat egressum Abraham patre mortuo; atque adeò facilior esset explicatio nodi (nam respondere quis posset per anticipationem, quæ in Scriptura frequens est, positā esse Thare mortem ante Abrahæ exitū) tamen Moyses non obscurè indicat euocatum esse Abrahamum ex Harā post parentis mortem. Quare idem est negotium, & labor in explicando Moyse in Genesi; atque Stephano in Actis. Sed nodum in vtroque loco impeditū extricare aggrediamur.

> 7. Sententia Hebræorum.

Dicunt Hebræorū magistri, cùm Abraham defuncto patre primùm venit in terram Chanaan, fuisse reuera 130. annorum, sed Moysem cōputasse 75. annos, non quidem ab

ortu ipsius, sed ab eo tempore, quo ab igne Chaldæorum ereptus fuit: quia tunc quodam modo natus dici potuit. Hanc sententiã primùm vt fabulosam reiicit Hieronymus in traditionibus Hebraicis super Genesim, sed paulò post eandem probat, & sequitur, quia commodior difficultatis exitus non apparebat.

8. Sententia Massij.

Andreas Massius aliã excogitauit rationem soluendi nodi, qui Iosue c. vltim. censet non loqui Moysem de naturali morte Thare, sed de spirituali: nam *cùm ageret* (inquit) *annos* 145. *alienos Deos cœpit colere, eo verò tẽpore septuagesimumquintum annum agebat Abraham. Mortuo itaque spiritualiter parte egressus est.* Sed est vtraque sententia difficilis, quia non satis cõgruit cum historia Moysis, aut oratione Stephani; in qua nihil est metaphoricũ. Neque ad hanc annorum seriem, quæ natura sua impedita est, & obscura, satis opportunus est figuratus sermo, qui rebus etiam claris tenebras offundit. Impiũ autẽ, & idololatram fuisse Thare quo argumẽto adduci potuerit Massius vt crederet, non video: imò fuisse pium satis indicat voluntas illa, atque conatus, quo filium Abraham, & Loth nepotem de impia Chaldæorum regione secum eduxit, vt diuino obsequeretur imperio, quo filius Abraham inde vocabatur.

Thare nõ impius.

9. Sententia August.

Augustinus in quæstionibus in Gen. q. 25. & lib. 16. de ciuit. c. 15. & Abulensis, quorum sententiam probat noster Pereira in c. 11. in Gen. dicunt Abraham bis ex Mesopotamia venisse in terrã Chanaan; semel tãquam peregrinũ ante mortẽ Thare; iterum, cùm visendi parentis gratiâ, aut aliã ob causam rediisset in Charran, parente mortuo reuersus est in Chanaan. Sed sanè id difficilè extorquetur à textu: neque aliquid fingẽdum est, si grauior aliqua causa non premat. Adhæc Augustinus. *Non dixit*, inquit, *Stephanus, postquã mortuus est pater eius, exiit de Charran; sed dixit, postquam mortuus est pater eius, hîc eũ collocauit.* vbi Aug. *collocauit*, legit, vbi vulgatus *trãstulit*. *Collocauit* autẽ, id est, stabile domicilium dedit: nam priùs ibi tanquam peregrinus vixit, & hospes. Sed est omnino durũ dicere translatum esse Abraham, aut collocatum in Regione Chanaan mortuo patre, si antequam moreretur pater sexaginta annos vixit in Chananæo solo. An dici potuit tam longa mora, translatio? Fatetur sanè Rabbi Abraham Leuita rediisse è regione Chanaan Abraham, ibíque commoratum quinque annos, addit tamen cùm remigrasset, annos habuisse 75.

Sed neque quòd secunda profectio, quam hæc sententia fingit, *trãslatio*, aut *collocatio* dici debeat, hinc fit, meo iudicio, certũ: quia in terra Chanaã neque passum pedis habuit Abraham, vt dicit hîc Stephanus: imò plus 400. annis tota Abrahami posteritas peregrinata est; donec à Iosue exturbatis antiquis habitatoribus in terram promissionis introducta est. Quod docet apertè Paulus ad Hebr. capite 11. vbi cùm ageret de Abraham; *Fide*, inquit, *demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.*

10. Bis vocatus Abraham.

Existimo quidem, vt in principio dixi, bis esse vocatum Abraham; semel cùm esset in Vr Chaldæorum, de quo hîc Stephanus. *Exi de terra tua, &c. tunc exiit de terra Chaldæorũ, & habitauit in Charrã.* Iterũ de Charrã mortuo patre, de quo Gen. 12. cuius etiã meminit Stephanus, dũ dicit; *& inde postquã mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam,*

istam, nempe vocatione, & imperio. Bis ergo vocatus est Abraham potiùs, quàm bis ingressus Chananęorum terram.

11. Sententia probabilior.

Tertia sententia, meo iudicio, minùs difficultatis habet, quam Theodoretus sequitur, Lyranus, & Caietanus, omnes in cap. 11. & 12. Genes. quę docet Abraham genitũ à Thare non septuagesimo, sed centesimo trigesimo anno ætatis suæ. Quod non videtur esse difficile, si rem paulo accuratiùs expendamus. Et primùm ex cap. Gen. 11. non constat natum esse Abraham septuagesimo anno parentis sui: nam ex textu non potiùs colligitur Abraham, quàm Aram, & Nachor eo anno fuisse generatos; dicit enim: *Thare cùm esset 70. annorum genuit Abraham, Nachor, & Aram.* Sicut ergo tres simul eodem anno genitos ex eo loco non conuincitur; sic etiam neque illorum certum aliquem. Significat ergo Moyses ibi Thare ex eo anno cœpisse prolem suscipere. Quod Aug. probat tom. 4. lib. 1. quæst. super Gen. q. 25. vbi etiam tradit postremo inter fratres loco videri genitum Abraham. Sed quòd Abraham eo anno natus non fuerit, imò quòd omnium fuerit natu minimus, probat Sarę coniugium, quæ, vt est communior Patrum sententia, filia fuit Aram fratris Abrahæ, & decem tantùm annos Abrahamo minor, vt constat Gen. 17. Quòd si, vt illa ferebat ætas, non nisi grandiori iam ætate homines liberis operam dabant, vt toto cap. 11. Gen. liquet, non est difficile creditu, eo propemodum ætatis suæ anno ab Aram susceptam fuisse Saram; quo Aram ipse à Thare generatus est; aut fortasse seriùs: nam quòd Sara omnium filiorũ Aram minima fuerit, ex eo fit verisimile, quia inter ipsius filios postremo loco numeratur Gen. 11. nam quę ibi vocatur Iescha, Sara esse creditur ab Hieronymo lib. de tradit. Heb. in cap. 11. Gen. & ab Augustino lib. 16. de ciuitate cap. 12. Incidit ergo propè in centesimum trigesimum annum Thare Abrahaminatiuitas, cui numero si addas 75. quos Abraham habuit quando est egressus de Haram, implebis omnino 205. annos, quos vixit Thare: ex quo facilè intelligitur, quomodo mortuo patre, Abrahamus annos natus 75. egressus fuerit in terram Chanaan.

12. Abraham natu minimus.

At erit qui huic expositioni obstrepat, dicátque primò genitum videri Abraham, cùm inter fratres primo loco nominatus sit. Fateor ita plerumque solere contingere, maximè quando nulla intercedit dignitatis ratio, quę ętate minorem grandioribus natu præferendum indicat. Qua ratione nos nuper Saram, quam alio nomine Ieſcham appellari diximus, natu minimam dicebamus: sed hoc in Scriptura perpetuum non est. Vt enim in rebus gestis commemorandis non semper rerum gestarum ordo seruatur, vt pluribus cap. 2. docuimus: sic etiam multo faciliùs in personarum ordine, præsertim vbi maior est in iuniore dignitas. Quare 1. Paralip. cap. 4. priùs nominatur Isaac, quàm Ismaël; & ad Rom. cap. 9. priùs Iacob, quàm Esau: & Apoc. 7. inter filios Iacob primo loco ponitur Iudas; & Deut. 33. & Num. 13. non eo numerantur ordine quo nati sunt filij Israël; & hoc ipso loco illustre nobis argumentum est. Nam cùm tres filij Thare nati dicuntur, ante Aram nominatur Nachor; qui sine dubio posterior natu fuit: nam statim dicitur duxisse

Melcham filiam Aram, coæuam fortaſſe ſibi, ſicut eiuſdem Aram filia Sara pene coæua fuit Abraham. Vide ſtatim optimum exemplum filiorum Noë.

13. Obiici ſecundò poteſt. Si Abraham non eſt natus anno ſeptuageſimo Thare, cur annus ille ſignatur? nam quid erat tanti noſſe ætate illa Thare cœpiſſe generare; aut in rerum natura fuiſſe duos alios filios Aram, & Nachor, cùm ex illis petenda non eſſet annorum ſeries; neque ad hiſtoriæ ſacræ ſcopum, qui Chriſtus eſt, admodùm referret? Præſertim cùm perturbata eſſet valdè ratio temporis, ſi quo anno natus fuerit Abraham, in Scriptura non ſit expreſſum; cùm ipſius ortu finem capiat ſecunda mundi ætas, quæ à diluuio ad Abrahæ ortum vſque porrigitur.

14. Reſpondeo primùm, ſatis eſſe cauſæ cur Thare gignere cœpiſſe tradatur anno ſeptuageſimo; nam cùm omnes toto illo cap. 11. genuiſſe dicantur anno trigeſimo, aut non longè ab eo, magnáque videretur in Thare facta mutatio in facultate, aut voluptate gignendi, ſanè non leuis fuit cauſa cur id tam præter naturæ, aut vires, aut conſuetudinem, in eadem proauorum ſerie notari debuerit.

15. Neque defuit cauſa cur Nachor, & Aram Scriptura meminerit. Nachor quidem, quia de ipſius genere fuit Rebecca, quæ nupſit Iſaac, & Lia, & Rachel; vnde propagatum genus Iſraëliticum: Aram verò, quia ex illo ortus Loth, de quo poſtea non pauca; & Sara, quam duxit Abraham, alioqui non parum obſcuritatis ſacra haberet hiſtoria. Neque alio modo Gen. c. 5. Noë anno quingenteſimo ætatis ſuæ genuiſſe commemoratur Sem, Cham, & Iaphet, cùm vnus Sem ad continuandam, pertexendámque narrationem ſufficeret: ſed quia de illorum genere ſæpius agẽdum, ideo cum Sem alij quoque duo commemorati ſunt. Hoc verò exemplum maximè ſimile eſt huic noſtro: nam ſicut anno 500. Noë nati dicuntur eſſe tres filij, ſic totidem anno 70. Thare: quòd ſi, vt volunt Hebræorũ magiſtri, & Ioſephus lib. 1. Antiq. c. 14. Lyranus, & Abulenſis, & Genebrardus in Chronologia, Sem, qui primo nominatur loco, omniũ minimus fuit, cum generatione, & ordine Thare omnino conſentit.

16. Illud ſupereſt oſtendamus, quomodo perturbata non ſit Chronologiæ ratio; quod, meo iudicio, difficile non eſt. Nam cùm cõſtet Thare vixiſſe 205. annos, & illo iam mortuo Abraham egreſſum è Meſopotamia cùm annum ageret ſeptuageſimumquintum, conſtat etiam facilè ortum eſſe Abraham anno 130. Thare. Quòd verò eodẽ anno, quo pater eſt mortuus, Abraham exierit in terram Chanaan, ita vt paterna mors quaſi nota quædam ſit illius exitus, ſatis probat Abrahæ promptain arduis quoque negotiis ad parendum voluntas. Nam & iam iter inſtituerat; ſubſtitit enim in medio curſu, quia ſatisfactum putabat vocationi: neque enim, in quem locum vocaretur audierat (nam, vt dicit Paulus ad Heb. 11. *exiit neſciens quò iret*) & ideo difficile non fuit interruptum iter perſequi. Mortuo verò patre, vt indicare videtur Stephanus, ſtatim eſt iterum admonitus à Deo: neque profectionem diſtulit homo parendi cupidus. Quare non video, quid tantùm obſcuritatis ſit in hoc exponendi genere.

17. At dices durum videri, vt cùm in generationibus aliis in toto illo c. 11.

quoto

quoto quisque parentis anno fuerit natus expresſũ ſit apertè, obſcuriùs id in Abrahami ortu notari. Reſpõdeo, non eſſe neceſſarium eodem ſemper modo narrationis ordinem texi: neque eſſe id in Scriptura perpetuũ, maximè cùm inſtitutus narrationis curſus aut interrumpitur, aut finitur. Exemplum cape ex Gen. 5. vbi cùm omnes generationes ab Adamo vſque ad Noë, eodem ordine eſſent deſcriptæ, vbi ventum eſt ad Noë, id eſt, ad poſtremum, narrationis ordo mutatus eſt; tum quia non idem dicendi modus, tum quia non vnus, vt in aliis, ſed tres filij nominatim dicuntur fuiſſe generati. Sic etiam, quia ordo à Noë vſque ductus ceſſat in Thare, mutata eſt in eo deſcribendæ generationis ratio. Neque admodùm vrget ſecundę mundi ætati ſecundùm hanc explicationem aliquot annos eſſe addendos, quia communiter illi 292. anni tribuuntur, quibus ſi 50. adiicias, quod fieri in noſtra ſententia neceſſariò debet, fiunt 342. tum quia Scriptura annos illos nõ computat, notátque certam ſummam, ſicut in aliis ſolet; tum quia non omnes eodem modo numerant. Communiter quidem 292. annis à diluuio ad ortum vſque Abraham, id eſt, ad extremum ſecundæ ætatis mundi interiecti exiſtimantur: ſed ſunt qui aliter numerent; omnes ſcilicet qui Lxx. Interpretum verſionem ſecuti ſunt, qui ſanè ſunt quamplurimi, & in his Euſebius in Chronicis, & quod pro mille mihi eſt kalendarium Romanum, quod die 25. Decembris multo plures annos numerat inter diluuium, & ortũ Abrahæ. Nam cùm à diluuio mundi anno bis milleſimo nongenteſimo, quinquageſimoſeptimo, Chriſtũ natum eſſe dicat; & à natiuitate Abrahæ anno bis milleſimo quintodecimo, conſequens eſt, vt ſecũdæ ætati tantùm tribuamus, quãtùm de priori annorum ſumma decedit. Sunt autem 942. anni multo ſanè plures, quàm ex noſtra computatione naſcuntur.

18.

Verſ. 5. *Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec paſſum pedis, ſed repromiſit dare illam in poſſeſſionem.*] Dubitare hîc aliquis poſſet, quomodo Deus Abrahamo tantam poſſeſſionem daturum ſe promiſerit; hîc verò legamus Abrahamum neque paſſum habuiſſe pedis à Deo? Deinde quomodo poſſit hoc verè dici, cùm cõſtet Gen. 23. non ſolùm habuiſſe ſpeluncam, vbi condita fuit Sara, ſed etiam agrum emptum ab Ephron, qui eſt in Hebron? Reſpondeo primùm, id Scripturæ more dici alicui accidiſſe, ſeu datum eſſe, quod ipſius poſteris datum eſt: ſiue alicui promitti, quod non niſi in eius poſteris impletur. Ita Chryſoſtomus hom. 8. in Mat. & Euthymius in caput ſecundum eiuſdem in illud. *Ex Ægypto vocaui*, &c. quod maximè reperitur in illis, qui Patriarchæ ſunt, id eſt, familiarũ capita, vt Gen. 27. de Iacob. *Eſto dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tuæ*; quod in Iacob impletum non eſt; cùm ipſe potiùs incuruatus fuerit ante fratrem Eſau; ſed in poſteris, qui Idumæis, id eſt, filiis Eſau dominati ſunt. Et in benedictionibus Iacob multa de Patriarchis duodecim prædicta, quæ Deus in eorũ filiis impleuit. Sic Abrahæ filij regionem illam poſſederunt, quæ parenti ſuo promiſſa fuerat.

19. Abrahæ nihil datũ à Deo in terra promiſſionis.

Gen. 27.

Sed eſt aliquid difficilius; nam hoc loco Stephanus vtrumque videtur eſſe cõplexus; dicit enim promiſſam eſſe Abrahamo terram illam, & ſemini ipſius poſt ipſum: quare non ſolùm in poſteris, ſed etiam in parẽte videtur impleri debuiſſe promiſſio. Huius difficultatis duplex

20. Regul. Ex aliquãdo non iũgit, ſed exponit.

duplex poteſt eſſe ſolutio, vtraque ex vi, naturáque coniunctionis (*&*) quæ non ſemper extrema coniungit, ſed interdum quod dubium eſt exponit, aut eius quod anteceſſit, cauſam reddit. Prioris proprietatis exemplo nobis ſit illud Mat. 13. *& colligent de Regno eius omnia ſcandala, & eos qui faciunt iniquitatem*; pro, id eſt, eos qui faciunt, &c. & ad Col. 2. *Videte ne quis vos ſeducat per Philoſophiam, & inanem fallaciam*, id eſt, per inanem, &c. & Exod. 7. *vocauit Pharao ſapientes, & maleficos*, pro, id eſt, maleficos. Neque enim vlli pręter maleficos vocati ſunt. Ad Heb. 4. *Viuus eſt enim ſermo Dei, &c. pertingens vſque ad diuiſionem animæ, ac ſpiritus: compagum quoque ac medullarũ; & diſcretor cogitationum, & intentionũ cordis*; pro, id eſt, diſcretor, &c. Eodem ergo modo hic locus commodiſſimè poteſt exponi. *Repromiſit dare illi in poſſeſſionem, & ſemini eius poſt ipſum*; pro, id eſt, ſemini eius: ita vt quod ſequitur, explicatio ſit promiſſionis, in qua aliquid erat ambiguum.

21. Regul. *Et* particula cauſalis.

Secundò, coniunctio *&*, cauſalis eſt in Scriptura. Gen. 20. *Morieris propter mulierem, quam tuliſti; habet enim virum*. Hebraicè, *& ipſa habet virum*. Iſai. 54. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id eſt, quia peccauimus. Pſal. 148. *Confeſſio eius ſuper cœlum, & terram: & exaltauit cornu populi ſui*, id eſt, quia exaltauit. Ad hunc ergo modum Deus promiſit Abrahæ poſſeſſionẽ, & ſemini ſuo, quia ſemini daturus erat.

22. Ad ſecundum reſpondeo, habuiſſe quidem Abraham ſpeluncam, & agrum ſatis amplum, non tamen datum à Domino, eo modo quo ipſius poſteris ſubdidit terram Chanaan; id quod Dominus ipſe promiſerat: ſed habuit emptum ab Ephron quadringẽtis ſiclis probatæ monetæ. Quare Stephanus neque ſibi ipſi, neque vlli ex ſacris ſcriptoribus contradicit; maximè cùm non dicat non habuiſſe Abraham hęreditatem, ſed non illi datam à Domino; eo modo nempe, quo data eſt poſteris. Quemadmodum verò Abrahã, Iſaac, & Iacob in terra promiſſionis habitauerint, tanquam in aliena in caſulis, docet Paulus ab Heb. cap. 11.

23. Quot annis Hebræi in Ægypto.

Verſ. 6. *Quia erit ſemen eius accola in terra aliena; & ſeruituti eos ſubiicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.*] Multa hîc video à multis dici de annis, quos in Ægypto commorati ſunt Hebræi. Sanè quæſtio eſt difficilis, & in qua magnorum ingeniorum ſtudia diu laborarunt: quam copioſè, & accuratè tractarunt Franciſcus Suarez to. 1. in 3. p. q. 1. art. 5. diſp. 6. Pereira in Geneſ. cap. 15. diſp. 6. & in Exod. cap. 12. n. 104. & multi alij in cap. 3. ad Galat. Quidam exiſtimant moram filiorum Iſraël in Ægypto fuiſſe 400. annorum. Ita Eugubinus in recognitione Pentateuchi tractãs illud Exod. 12. *quibus manſerunt in Ægypto*. Genebrardus in Chronol. Stapletonus in Antidotis in Acta. Et videtur poſſe colligi ex multis Scripturę locis: ſed præcipuè Exodi cap. 12. vbi dicitur: *Habitatio filiorum Iſraël, qua manſuerunt in Ægypto, fuit 430. annorum*. Et expreſsè Achior Iudith cap. 5. *deſcenderunt*, inquit, *in Ægyptum, illicque per quadringentos annos ſic multiplicati ſunt*, &c. Neque minori ſpatio è ſeptuaginta animabus, quæ ex Hebręorũ genere ingreſſę ſunt in Ægyptũ, videtur pullulare potuiſſe tot nepotũ ſyluã; vt ad ſexcenta pugnatorũ millia excreuerint, ſine paruulis, mulieribus, & imbelli turba.

Nihil

24\. Nihilominùs communis opinio est omnium pene Doctorum, morã Hebræorum in Ægypto fuisse 215. annorũ. Quod ita videtur posse colligi: nam Caath proauus Moysis vnà cũ Leui parente venit in Ægyptum. Gen. 46. is vixit annos 133. Exod. 6. huius filius Amrã Moysis pater vixit annos 137. Vt verò ingressus fuerit Caath primo ætatis anno, & filiũ Amrã genuerit totius vitæ postremo; & rursus Amram postremo itẽ totius vitę anno susceperit Moysem, qui octogenarius populũ eduxit. Exod. 7. his tribus numeris totũ illud, quo filij Israël in Ægypto fuerunt, circunscribitur spatium; quod sanè 350. annorum non excedit moram. Ex quo constat ad 430. annos, de quibus Exod. 12. moram illã non esse productam. Adde, quod est verisimile ex Gen. c. 11. vbi omnes pene ad annum trigesimum dicuntur genuisse, vt Caath, & Amrã trigesimo anno genuerint (neque enim aliter credi potest in tam copiosa sobole) tũc autẽ erũt anni multo pauciores.

25\. *Qui parẽtes Moysis.* Secundò, quia Moyses quem habuit proauum ex parte patris Amrã, eundem habuit auum ex parte matris Iochabad, nempe Leui Patriarcham: nã Num. 26. cùm sermo esset de familia Leui, sic dicitur: *Caath genuit Amrã, qui habuit vxorem Iochabad filiã Leui, quæ nata est ei in Ægypto.* Leui verò quãdo ingressus est in Ægyptum, iam erat supra quadragenariũ, cùm Ioseph ætate minor ageret tunc annum trigesimumnonum (nam vt constat Gen. 41. quãdo stetit Ioseph coram Pharaone 30. erat annorum; cùm verò Iacob ingressus est in Ægyptũ, iam septẽ anni fertilitatis transierant, & duo sterilitatis. Gen. 45. vbi dicuntur quinque anni superesse famis.) Faciamus ergo genitam esse Iochabad à Leui cẽtenario; & à Iochabad similiter centenaria natum esse Moysem, natus erit Moyses anno centesimo, quinquagesimo, aut sexagesimo postquã ingressus est Iacob in Ægyptum. Quibus adde annos 80. Moysis (nam octuagenarius eduxit populũ) erunt 240. anni. Quòd si dicamus 430. annos in Ægypto fuisse Israëlitas, si ex iis demas 60. ante natam Iochabad, & 80. post natum Moysem, sequitur Iochabad habuisse 290. annos cùm genuit Moysem. Sed exactis iam tot sæculis à diluuio fœminæ ea ætate non concipiebant: nam miraculo tribuitur, quòd Sara nonagenaria conceperit; & ipsa id admiratione dignum putabat cùm dixit, *quis auditurus crederet quòd Sara lactaret filium?*

26\. Sed ratio sumitur multo grauior ex epistola ad Galat. c. 3. vbi à promissione facta Abrahæ vsque ad datam legem 430. anni intercessisse dicuntur: & Actor. 13. dicit Paulus ab electione ad diuisam terrã transiisse quasi 450. annos, id est, ab Isaac ad septimum annum Iosue, quia post septimũ annum ab ingressu in terram promissionis diuisa est terra. Nunc videndum quomodo tot anni intercedere potuerint. Et sanè si à promissione ad ingressum in Ægyptum 215. annos intercessisse probemus, consequens est, vt annos totidem in Ægypto positos esse fateamur; quod sanè probatu difficile nõ est. Nam promissio facta est Abrahamo Gen. 12. cùm annum ageret septuagesimumquintum; ex eo ad ortum Isaac intercesserunt 25. nam à centenario patre genitus est. Gen. 21. Isaac sexagenarius genuit Iacob. Genes. 25. porrò Iacob annos natus 130. ingressus est Ægyptum. Gen. 47. ex his summa efficitur annorum 215. Reliquum est ergo, vt fateamur

totidem annos durasse Ægyptiacam moram.

27. Ad loca contra communem hanc sententiam sic omnes communiter, & verè respondēt, numerum illum annorum non tantùm impleri ex Ægyptio incolatu, sed ex peregrinatione Abrahæ, & posterorum eius in terra Chanaā. Quod indicat Paulus ad Galat. 3. & Act. 13. vbi annorū illorum numerū à promissione terræ, & electione Isaac deducit. Clariùs Stephanus hîc: *Erit*, inquit, *semē eius incola in terra aliena, & seruituti eos subiicient, & malè tractabūt eos annis* 400. Eisdem pene verbis Deus ad Abraham Gen. 15. *Scito prænoscēs quia peregrinum futurum sit semen tuū in terra non sua, & subiicient eos seruituti, & affligent* 400. *annis*. Ex his apparet quid respondendum sit capiti 12. Exodi, quod oppositæ sententiæ magis videtur fauere, nempe eo numero cōtineri non solùm Ægyptiam commorationem, & seruitutem; sed etiam peregrinationem in terram Chanaan. Solùm verò ibi Moyses meminit Ægypti, quia ibi longior, & durior commoratio: seu, vt vult August. de ciuitate lib. 16. c. 24. commoratio in Ægypto fuisse dicitur 400. annorum, non quia in Ægypto totum illud tempus positū sit, sed quia ibi completum; & est optimum exemplum, quod adducit ex c. 11. Gen. iuxta versionem LXX. *& fuerūt dies Thare in Charran* 205. *anni*; nō quia in Charran omnes acti fuerint; inquit Aug. sed quia sunt ibi completi. Quod sanè optimè viderunt LXX. qui ita reddiderunt locū illum Exod. 12. *Habitatio, qua filij Israël habitauerunt in Ægypto, & in terra Chanaan ipsi, & patres eorū anni* 430. Qui sensus conseruatus est vsque ad Stephani tempora; nam & Ioseph. hoc apertè tradit lib. 2. Ant. c. 6. *Reliquerūt*, inquit, *Hebræi Ægyptum anno quater centesimo trigesimo postquam Abraham sator noster in Chanaan venit: post migrationem verò Iacob in Ægyptum anno ducentesimo decimoquinto*; qui tamen paulo antè c. 5. aliter docuerat, sed inconsideratè; si tamē locus ille vi iosus nō est.

Gen. 15.

Exod. 12.

28. Quòd 430. anni impleri debeant ex diuersorum temporum aggregatione, & non tantùm ex incolatu Ægyptiaco, probat modus ipse loquendi; nam seruiturum, & peregrinum, & affligendum dicitur semen Abraham 400. annos: quare nisi coniungamus hæc omnia, necessariò dicendum est 400. annos Israëlitas malè fuisse vexatos, quod omnino verum non est: nam constat seruitutem cœpisse post mortem Ioseph, qui post ingressum Iacob vixit in Ægypto annos 71. erat enim annorum 39. quando pater ingressus est, mortuus est autem anno ætatis suæ 110. Imò adhuc tollendi sunt anni 22. quibus Iosepho superstes fuit frater Leui, qui natus est quadriennio ante Iosephum, vt Hebræi tradunt, & vixit annos 137. Exod. 7. Cœpisse verò seruitutem post mortem Iosephi, & fratrum eius dicitur Exod. cap. 1. Imò ibidem cœpisse traditur, postquam mortua est cognatio Iosephi, illa nempe, quæ ingressa est simul cum Iacob. Est autem communis; & satis verisimilis Hebręorum sententia, qui putant durasse vexationem illam 87. annos, quia cœpisse credunt septimo anno ante natum Moysem; quo anno nata creditur Maria, & eo nomine appellata, à populi amaritudine: *Maria* enim amaritudinē sonat, & ærumnosum aliquid. Fuit autem Maria annis 7. grādior Moyse, Moyses verò octuagenarius populum eduxit,

Sed

29\. Sed cur Stephanus tantùm hîc numerat 400. annos, si, vt vidimus, 430. sunt? Ideò sanè quia non tam agit de Abrahæ promissione, de qua alij, quàm de ipsius seminis peregrinatione, & seruitute; quare totum illud tempus omisit, quod Isaac ortum antecessit, quo modo Gen. 15. Deus totidem annos eidem peregrinationi, ac seruituti tribuit.

30\. Sed superest adhuc scrupulus: nam si ab Isaac incipias annorum numerum, reperies annos quinque supra 400. cùm enim ab egressu Abrahæ, quando facta est promissio, 430. anni sint ad Hebræorum exitum, & vigesimoquinto post promissionem anno natus sit Isaac, efficitur planè peregrinatum esse Abrahæ semen annos 405. Respondeo, ita omnino esse dicẽdum; sacræ Scripturæ tamen more exigui illi, atque imperfecti numeri interdum omittuntur, quorum exempla obuia; & nos hac de re pluribus cap. 1.

31\. *Cur genus Hebræorum in Ægypto tantopere propagatum.* Superest iam tandem explicemus, quomodo breui illo spatio adeò propagari potuerit Hebræorũ genus? Aug. lib. 18. de ciuitate cap. 7. singulari Dei prouidentiæ tribuit; quod profectò negandum non est: nam & ipse promiserat Abrahæ Gen. 22. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli.* & ita Exodi cap. 1. dicitur: *Filij autem Israël creuerunt, & quasi germinantes multiplicati sunt*, id est, quasi pullulant è trunco rami. Adfuit itaque Deus illi populo, vt iuxta promissionem parenti factam numerosam illam funderet sobolem. Accedit ad hoc naturalis quoque ratio: nam & omnes diu viuebant, & omnes generationi vacabant, & pluribus vxoribus vtebantur. Ad quam naturalem populi fœcunditatem, & diuino beneficio vberiorem accedebat quoque Ægyptij soli incredibilis vis, & vsque ad miraculum generationi fauens: vt enim Arist. lib. 7. de historia animalium cap. 4. tradit, in terra Ægypti fœminę eodem nixu pariunt tres, & quatuor, ídque sæpe, neque rarò quinque. Vbi refert quandam fœminam quatuor partubus edidisse viginti, maiorémque partem eorum nutriri, atque adolescere potuisse.

32\. *Conciliatur Stephanus cum Moyse.* Vers. 14. *In animabus septuaginta quinque.*] Hîc etiam Stephanus cum Moyse videtur pugnare: nam cùm de numero eorum, qui cum Iacob ingressi sunt in Ægyptũ, agit Moyses, longè infra numerum, quem Stephanus adducit, consistit: hic enim ad 75. producit; ille verò Gen. 46. modò ad 66. modò ad 70. contrahit: & Exod. 1. & Deut. 10. tradit item ingressos esse 70. Sed vt Moyses sibi ipsi contrarius non est variato continenti pene narratione Hebræorum numero, sic neque Stephanus Moysi: nam cap. 46. Genes. priori loco Moyses tantùm agit de his, qui de femore Iacob prognati tunc primùm ingressi sunt Ægytum, quo loco, neque Ioseph, neque duo filij comprehensi sunt, quia ille multo antè ingressus; hi verò non ingressi, sed nati sunt in Ægypto: Iacob autem non de suo femore natus est. His verò quatuor à septuagenario numero detractis, reliqui 66. sunt. Secundo loco agit Moyses de familia Iacob: *omnes*, inquit, *animæ de familia Iacob, quæ ingressæ sunt in Ægyptum, fuêre* 70. Ad hanc autem domum pertinebat Iacob tanquam ipsius caput, & Ioseph cum filiis, quia ab eo prognati. Ita pene Hieronymus in tradit. Heb. in Gen.

33. Quanta Lxx. authoritas in re numerica.

Nunc videndum cur Stephanus numerum auxerit, posuerítque animas 75. Sanè secutus est Lxx. Interpretum versionem, quæ quātùm authoritatis habeat in ratione numerica, quę in sacris Bibliis obscura est, vt bene Canus lib. II. de locis cap. 5. argumento est quòd eorum computatione plerumque vtitur Ecclesia, vt constat in Kalendario Romano die 25. Decembris, vbi & tempus à creatione mũdi, & singularum ætatum spatia iuxta Lxx. Interpretum translationem colligit. De computatione temporum dum agit Aug. lib. 15. de ciuitate cap. 11. dicit Septuaginta in celebriorem authoritatem ab Ecclesia suscipi. Idem multo clariùs Iulianus Archiepiscopus Toletanus contra Iudæos, vbi docet omnes authores Ecclesiasticos iuxta Lxx. versionem annos computasse. Cuius rei plurima sunt testimonia: Acta Synodica œcumenica secundùm Lxx. Interpretes annos numerant. Constat ex sexta Synodo cap. 5. apud Theodo. Balsamonem. Secundùm eadem tempora dinumerant antiqui Patres tam Græci, quàm Latini. Vide Baronium in addit. ad martyr. die 25. Decembris.

Sanctus Hieronymus in tradit. Hebraicis in Genesim, dicit Stephanum orarationem accommodasse ad opinionem hominum, quibus Lxx. Interpretum scriptura vulgatior. Et in genere ibidem tradit obseruandum esse, vbicumque Apostoli ad populum loquuntur, his plerumque testimoniis abuti, quæ erant Gentibus diuulgata. Quod sanè vt verum sit; neque enim omnibus hæc regula probatur, non tamẽ hîc videtur habere locum, cùm non ad populum in concione, sed in cõcilio ad Sacerdotes, & sapientes sermo habitus sit.

34. Cur verò Septuaginta Interpretes quinque addiderint ad numerum, quem vulgatus habet, obscurum est. Eugubinus in Recognitione Veteris Testamenti super c. 46. Gen. Incuriæ librariorum adscribit; quod sanè tunc esset non improbabile, si in eo numero tunc cap. 46. Gen. in translatione Lxx. & cap. 7. Actuum omnes codices non consentirent. Adde, quòd rationem ipsi Interpretes reddunt: nam supra duos filios Ioseph à vulgato commemoratos ipsi addunt quinque nepotes. *Facti sunt*, aiunt, *filij Manasse, quos peperit ei concubina Syra, Machar*, &c. & infrà, vbi vulgatus habet: *filij autem Ioseph, qui nati sunt ei in terra Ægypti, animæ duæ.* Septuaginta habent, *animæ nouem.* Vnde apparet non potuisse in tot verbis, támque aptè consentientibus aut Interpretum, aut librariorum esse aliquam incuriam.

35. Sed quæres cur, si Septuaginta Interpretes nouem filios tradunt esse Iosepho, ingressos esse dicant 75. & non 77. Respõderi posset, aut duos obiisse sine liberis, aut fuisse ita ignobiles, vt illorum vita parum contulerit ad propagationem, & nobilitatem Hebræorum, atq; ideo Septuaginta illorum non meminisse.

36. Regul. Parentum facta attributa filiis

Cur verò antequam nati essent hi posteri Ioseph, dicantur cum Iacob ingressi nõ omnes eodem modo explicant. Hieronymus suprà dicit per anticipationem hæc esse intelligenda; neque enim ea ætate erãt Ephraim, & Manasses, vt generare potuerint: dicuntur tamen ingressi, quia in parentum lumbis intrauerunt. Neque id in Scriptura nouum est, vt quæ parentes faciunt, id facere dicantur filij antequam in lucem suscepti sint. Leui decimas

ſoluiſſe fertur ad Heb.7. qui tamen multis pòſt ſæculis natus eſt: & Lia Geneſ.46.genuiſſe dicitur in Meſopotamia nepotes,& pronepotes,qui ibi commemorantur, quia genuit eorum parentes,quorum in lumbis ipſi continebantur; & ibidem ingreſſi dicuntur duo filij Phares,cùm tamen eo tempore Phares eſſet ætate ad gignendum immatura, imò & infantili: nam Thamar illum aſtu concepit à Iuda ſocero,cùm videret Selam tertium filium Iudæ iam maturum coniugio ſibi non dari. Suſcepit autem à Iuda iam, vt apparet, ſupra quadragenarium,quod neceſſe eſt poſt tot filios iã maritos.Cùm autem Iudas ingreſſus Ægyptum fuerit natus annos 43.(quia quadriennio maior Ioſepho, vt conſtat ex Gen.cap.29.& 30. quia Iudas natus eſt anno vndecimo poſtquam Iacob venit in Meſopotamiam,Ioſeph verò anno 14.) non potuit Phares non eſſe admodùm puer. Idem dicendũ eſt de filiis,nepotibus,& pronepotibus Benjamin, qui etiam dicuntur ingreſſi cum Iacob iuxta verſionem Lxx. qui ex decem poſteris Benjamin quoſdam filios,quoſdam nepotes,ac pronepotes faciunt.Fuiſſe autem aliquos, qui hîc dicuntur filij Benjamin, ipſius nepotes, ſatis liquet ex 1.Paralip.cap. 8. Sed Benjamin non erat ætate ad illum poſterorum gradum matura. Quare nihil dicũt Lxx.alienum à Scripturæ conſuetudine, aut à veritate, cùm illi iidem qui ab ipſis commemorãtur, reperiantur in aliis Scripturæ locis, vt in libr.1.Paralip.cap.7.

Porrò modus ille loquendi, quo filij feciſſe dicuntur, quod parentes fecerunt,non abhorret ab omnium pene linguarum vſu:nam de Hiſpanis, qui nunquam mare viderunt, aptè dicerent externi; *Vos aperuiſtis Oceanum, domuiſtis Indos.* De Romanis; *Vos olim triumphaſtis de Aſia,* &c.Et nos Arabes, & Gothos, qui in Hiſpania ſunt,dicimus in noſtros fines ingreſſos, cùm tamen eodem quo nos modo in Hiſpania nobiſcum nati ſint; quia ex alieno ſolo parentes,& ipſi in parentibus in noſtram regionem irruperunt.

37. Cur ex poſteris quidã omiſſi.

Cur autem hos nondum natos numerauerit Moyſes,cùm alij etiam ex aliis familiis numerari potuerint, qui etiam in parentum lumbis ingreſſi ſunt,obſcura ratio eſt. Illa verò afferri poſſe videtur non inepta; de Phares quidem propter nobilitatem,quia ex illa,& Regium nomen primùm, & deinde Chriſtus profecturus eſſet: & ideo Moyſes voluit illo etiam loco notatam eſſe illuſtrẽ illam familiam. Filij verò Ioſeph, quia iſti Patriarchæ quoque fuerunt,& tribuum parentes, & capita,quos ſibi Iacob Gen.48.pro filiis eſſe voluit:& quemadmodum aliorum Patriarcharum filij connumerantur,ſic etiam horum. Adde quòd illi præcipuo loco inter Ægyptios habiti, vt qui ab illo orti, qui toti Ægypto quondam ſalutem attuliſſet. Quæ ratio Benjamin Ioſepho germano fratri, eiúſque poſteris magnum honorem,& gratiam conciliauit, quos inter alios Ioſephus credendus eſt & complexus humaniùs,& liberaliùs ornaſſe. Totus ergo ille numerus fuit virorum in Hebræorum genere illuſtrium, ſiue quia à nobiliſſima ſtirpe vno, aut altero gradu remoti, ſiue quia ab Ægyptiis propter Ioſephi merita præcipuo inter cæteros in gradu habiti.Quod nunc ad Lxx.Interpretes attinet, ideo videri poſſunt addidiſſe plures ex Ioſephi familia, quò magis Ptolomæo Ægyptiorum Regi Iudæorum genus commenda-

rent, cuius rogatu operam tunc dabant ſacris Bibliis in Græcum conuertẽdis. Videbãt enim Regi, Ægyptiiſque aliis futurum eſſe gratum quicquid de Ioſepho tam vtili quõdam Ægyptiorum rationibus afferri poſſet. Multos ergo numerant ex Ioſephi familia, vt ex ea plures eſſe inter Iudæos ſuſpicaretur Rex; & ideo maiori ſtudio, atque beneuolentia res complecteretur Iudaicas.

Verſ.16. *Et tranſlati ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in ſepulchro, quod emit Abraham*,&c.] Hîc multa ſunt, quæ doctorum hominum & torſerunt iamdudum, & nunc etiam grauiter torquent ingenia. Neque enim facilè conciliari poſſunt cum iis quæ variis locis à Moyſe traduntur. Nos hæc ſingulatim excutiamus. Tranſlati dicuntur Patriarchæ in Sichem, & tamen certum eſt Iacob ſepultum eſſe cum patribus ſuis in Hebron, vt ipſe iam moriturus edixit filiis: & factum conſtat Gen. cap. vltimo. Huius nodi diſſoluendi duplex eſt via, & vtraque facilis: prior, ſi iuxta Scripturæ morem Patriarchæ dicantur tranſlati in Sichem, quia omnes pene tranſlati ſunt. Neque enim Scriptura, vt vniuerſale ſignum adhibeat, aut vt perfectum aliquem numerum compleat, curare ſolet an vnus, aut alter ab eo numero deficiat, aut excedat; exempla ſunt obuia. Poſterior mihi facilior eſt, ſi dicamus Stephanum, cùm dicit *Patres noſtros*, agere tantùm de duodecim, quos priùs Patriarchas vocauit, id eſt, familiarum capita; & in eo numero non contineri Iacob: non quòd ipſe Patriarcha non fuerit; ſed quia caput non omnino proximum duodecim tribuum, quę Iſraëliticum populum conſtituunt, & complent. Quod mihi veriſimilius eſt, quia hoc eodem capite à Stephano *Patres noſtri* vocantur. *Cùm audiſſet*, inquit, *Iacob eſſe frumẽtum in Ægypto, miſit Patres noſtros*. & ſtatim: *Defunctus eſt ipſe* (Iacob) *& Patres noſtri*. Ecce vbi à Patribus ſecernitur Iacob, ſeu quia non proximum familiarum caput, ſeu certè quia prior, & maior in eorum numerum cogi non debuit. Ex his cõſtat quàm bene Stephanus Patres dixerit ſepultos in Sichem; quia in Patrum numero non accipiebat Iacob, qui vnus in parentum ſepulchro conditus eſt in Hebron.

38. Patriarchæ 12. vbi ſepulti.

39. Non ignoro à Ioſepho tradi lib. 2. Ant. cap. 8. filios Iacob, excepto vno Ioſepho, ſepultos eſſe in Hebron; ſed dubitandum non eſt nactos fuiſſe ſepulturæ locum in Sichem: tum quia ita planè colligitur ex hac Stephani oratione; tum quia non eſt veriſimile cùm ex Ægypto tranſlata fuerint à Moyſe oſſa Ioſeph. Exod. 13. & cum illis aliorum etiam Patriarcharum oſſa, vt ex hoc loco liquet, & Ioſephus conditus ſit in Sichem, vt habes Ioſue cap. vltimo, oſſa aliorum Patriarcharum, quæ longa peregrinatione, & quaſi funebri pompa ſimul efferebantur, confecto iam tanti laboris curriculo loco eſſe diſtracta. Pręſertim quia Ioſephus cùm Geneſ. 50. adiurauit ſuos de aſportandis oſſibus ſuis ex Ægypto, non deſignauit ſepulturæ locum: quare ſi Sichem viſa eſt non importuna ſepeliendo Ioſepho, nõ erat cur minùs opportuna videri potuerit condendis aliorum Patriarcharum oſſibus, vt ideo tranſmitti debuerint in Hebron. Accedit, quòd Hieronymus in Epitaphio Paulæ, & epiſtola ad Pammachium de optimo genere interpretandi, ſcribit duodecim Patriarcharum ſepulchra eſſe in Sichem, & obita fuiſſe à Paula religionis gratiâ. Neque audiendus eſt Rupertus in cap. 13. Exod.

Exod. qui putat vnius Ioſeph oſſa translata ex Ægypto; aliorum omnibus inibi relictis: neque enim ſi oſſium tantùm Ioſephi meminit eo loco Moyſes, ſtatim fit aliorum oſſa non fuiſſe translata. Neque enim omnia ab hiſtoricis ſacris traduntur, &, quæ ab illis videntur omiſſa, ab aliis commemorantur, vt diximus pluribus in Pſalmum 67. ad illud, *terra mota eſt*. Ioſephi verò meminit Moyſes, vt oſtenderet exoluiſſe poſteros, quod iuriſiurandi religione in ſeipſos receperant.

Et poſiti ſunt in ſepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor patris Sichem.] Locum aggredimur difficilem, tentatum à multis, neque dum ita expeditum, vt non quicunque paulo doctior in eo aliquid requirat. Emit ſanè Abraham Gen. 23. ab Ephron filio Seor agrum, & ſpeluncam in Hebron quadringentis ſiclis argenti. Emit Iacob Gen. 33. partem agri, in qua fixerat tabernacula, à filiis Hemor patris Sichem centum agnis. Videtur autem vtrãque emptionem Stephanus in vnam conflaſſe, & hiſtoriam à Moyſe diſtinctè, atque explicatè traditam omnino confudiſſe, cui difficultati variè à multis occurritur. Quidam corruptos eſſe putant codices, & pro *Abraham* reponendum eſſe *Iacob*, & pro *filio Sichem*, *patrem Sichem*. Ita Eugubinus, & Lippomanus in Catena in Gen. Maſſius in caput 24. Ioſue; & Beza, qui è margine putat aliquid irrepſiſſe in textum. Salmeron in epiſt. ad Antonium Carafam Cardinalem, quæ eſt ad finem poſtremi tomi, non omnino incorruptum putat eſſe textum. Sed quia ita legunt antiquiſſimi Patres, & omnes codices tam Græci, quàm Latini in ea Scriptura conſentiunt, alia nobis ratio ſoluendi nodi inſtituenda eſt.

40. Quomodo in agro empto à Iacob Stephanus cum Moyſe cõſentiat.

41. Quidam dicunt locutum eſſe Stephanum non tam ex ſua ſententia, aut ex hiſtorica fide, quàm ex opinione vulgi. Fateor Scripturam ſacram accommodare ſe interdum vulgi opinioni: qua ratione B. Virgo Ioſephum patrem appellat Chriſti; & idola vocantur dij. Sed, vt ita vulgus exiſtimet, tamen hîc locum non habet vulgi exiſtimatio: quia non ad promiſcuam multitudinem habebatur concio; ſed ad peritos Religionis, & legis; & vulgo etiam notum erat agrum Sichem, qui non longè aberat, emptum eſſe à Iacob: & vulgò puteus, qui erat in eo agro, dicebatur *fons Iacob*. Ioan. cap. 4. certè muliercula Samaritana, qua nihil poterat eſſe vulgarius, id non ignorabat, cùm dixit puteum illum ſibi datum eſſe à Iacob.

42. Sunt qui putent agrum bis fuiſſe emptum, ſemel ab Abraham, cùm primùm egreſſus fuit ex Charran, ab Hemor filio Sichem, eius nimirum qui Sichimam condidiſſe videri potuit: deinde iterum à Iacob ob memoriam aui ſui, qui eandem viam eſt ingreſſus, cùm etiam ex Meſopotamia rediret in Chanaan. Sed ſanè id Scriptura non tacuiſſet; & eſt cõmunis omnium Patrum opinio, nihil proprium habuiſſe Abraham præter locum ſepulturæ.

43. Alij difficultatem aut exoluunt, aut fugiunt, aſſerentes homines illos, aut agros, de quibus hîc Stephanus, eſſe binomines: ita vt Ephron, à quo agrum, & ſpeluncam emit Abrahã, dicatur etiam Hemor; & Sichem dicatur quoque Hebron. Ita Lyranus; neque Caietano diſplicet, & indicat S. Greg. lib. 7. epiſtolarũ, epiſt. 55. Sed certè nimis id rarum eſt, víxque credibile, omnia quæ in emptione agri Iacob interuenêre, ita

ita consensisse cum agro, agríque possessoribus;quem emit Abraham, vt rebus singulis commune sit nomen.

44. Quidā audaciùs affirmant Stephanum, dum tota mentis intentione in causam rapitur, memoria lapsum commutasse nomina,& res diuinas in vnam cōfudisse.Ita Beda,& Rabbanus,sed obscuriùs; clariùs Canus lib. 3.de locis cap. vltimo, vbi dicit lapsum quidem Stephanum, non tamen Lucam, qui fideliter scripsit quæ à Stephano dicta sunt.Placeret quidem ista Cani solutio, si tamen de viro sermo esset,in quem aut error caderet,aut incogitantia.Neque tunc quicquam obesset canonicæ veritati,si monumentis sacris à scriptore canonico traderetur aliquid quod ab aliis dictum esset minùs sapienter, ac verè: neque enim tunc scriptor tam probat dicta,quàm refert. Vt quod Iephthe Iudicum 11. 300.annos dicit terram ab Hebræis possessam,cùm tamen verum nō sit. Et Achior Iudith cap. 5. qui in narrandis Hebræorum historiis aliquid dixit,in quo errare visus est,vt quòd 400.annos in Ægypto vixerint filij Israël, quam nos sententiam nuper improbauimus. Neque id mirum, cùm Amonites esset,neque Canonicus scriptor.Et,si Hieronymo credimus,Mattheus cap.2. verba retulit non vt erant à Michæa scripta, sed vt à Scribis recitata; *& tu Bethlehem terra Iuda,*&c. Sed audacter,vt modestissimè loquar, hæc tribuuntur Apostolis,Apostolicísque viris,dum seriò res sacras aut concionando,aut scribēdo docēt;& maximè hoc loco Stephano, qui plenus esse dicitur Spiritu sancto; neque tā ipse,quā in ipso Spiritus sanctus loquebatur;& cui facilè contradixissent aduersarij, qui neque æquis auribus audiebant Stephanum, neque Hebraicæ antiquitatis erant ignari. At hi dicuntur non potuisse resistere sapiētiæ,neque Spiritui, qui loquebatur. Fateor in eum locum, & in eas angustias coactum esse Stephanum,vt aliis non memoria solùm;sed mens etiam ipsa excidere potuerit;at quis hoc de Stephano suspicetur, quem in eo motu, ac tempestate bonus gubernator Spiritus sanctus & afflabat,& moderabatur? Quare his sententiis relictis, aliísque pluribus, quibus & commemorandis, & refellendis supersedeo,ne longus sim, alia nobis via ineunda est, quæ si nō omnino facilis, minùs tamen difficultatis habeat.

45. Sanctus Hieronymus epist. 101. indicat differre Stephanum à Moyse, non quidem sensu, sed dicendi figura:vbi promittit huius se nodi alibi solutionem allaturum, quam non habemus,vel quia illam scribere non potuit, aut quia cùm scripta iam esset, forsan interiit. Mihi hoc idem visum est, nihil præter verborum formam inter Moysem, atque Stephanum esse discriminis. Censeo igitur in Abrahami nomine Iacob intelligi;id si assequor,non erit quòd in narratione Stephani quicquit aut addam, aut inuertam.

46. Reg. Parentū facta filiis attributa.

Duæ mihi rationes nunc occurrunt huius difficultatis extricandæ; prior ex parentum cum liberis coniunctione adeò arcta,vt parentes,& filij idem moraliter censeātur.Quare quæ filij faciunt, parentibus, & rursus,quæ faciunt patres,filiis nonnunquam tribuuntur. Posterioris partis exempla sunt in hac ipsa materia,quam nunc versamus accommodata: nam cùm sepulchrum in Hebron emptum fuerit ab Abrahā; & Iacob Gen. 49. idipsum fateatur, tamen statim cap. 50. Ioseph dicit emptum

emptum esse à Iacob: sic enim inquit ad Pharaonem. *Pater meus adiurauit me dicens; En morior in sepulchro meo, quod fodi mihi in terra Chanaan, sepelies me.* Fodere autem hoc loco emere est, est enim Heb. כרה quod etiam *emere* significat, vt Oseæ cap. 5. *& fodi eam mihi quindecim argenteis*, &c. Et filij, & nepotes Ephraim, & Manasse; & nepotes, ac pronepotes Benjamin dicuntur ingressi in Ægyptum cum Iacob, quia ipsorum parentes ingressi sunt: & Leui soluisse decimas Melchisedech ad Heb. 7. quia soluit eius proauus Abraham; de quibus paulo antè pluribus. Et 1. Reg. cap. 21. Achimelec consuluisse traditur Deum pro Dauid, & illi panes propositionis dedisse, cuius rei gratiâ occisus est à Saül: sed illud contigisse dicit Marcus cap. 2. Abiathar, qui eius erat filius. Scio huius loci alias esse solutiones; sed hæc non videtur omnino frigere.

Altera pars, quæ magis ad rem, quæstionémque propositam facit, exemplis abundat, eísque non infirmis in Scriptura, quæ statim addumus; vbi alteram explicandæ difficultatis viam ostenderimus; nam vtriusque partis eadem propemodũ sunt exempla.

47. Reg. Nomina maiorum etiam immutata, patronymica sunt

Ego quidem hoc loco *Abraham* patronymicè sumi puto pro *Abrahamide*, id est, pro Iacobo Abrahæ nepote: nam patronymica ab auis quoque ac proauis deduci satis notum est. Et quidem si *Abraham* est in genitiuo, vt putat Vatablus, & Cantapetrensis lib. 6. hypot. cap. 1. res est indubitata; subauditur enim *filius*, aut *nepos*. Et hæc est communis ratio apud Hebræos exprimendi patronymica: dicuntur enim Moabitæ, & Ammonitæ, filij Moab, & filij Ammon, Sidonides, & Moabicides, filiæ Sion, & filiæ Moab. Et verò apud Græcos notum est genitiuum, si articulus præcedat, patronymicè sumi, vt ὁ κλινίυ, ὁ σωφρονίσκυ, id est, *Alcibiades, & Socrates Cliniæ, & Sophronisci filij.* Quod etiam sæpe fit apud Hebræos, vbi parentum nomina ponuntur in obliquo, & in illis intelliguntur filij; vt ostendit satis longa illa progenitorum series, quæ est apud Lucam cap. 3. *qui fuit Heli, qui fuit Matha*, &c. vbi intelligitur *filius*.

48. Sed etiamsi in recto sit *Abrahã*, patronymici tamen vim habere potest: nam patrum nomina sine vlla mutatione pro posteris vsurpari satis est in Scriptura frequens; vnde *Israël, Edom, Moab, Madian*, pro *Israëlitis, Idumæis*, &c. sæpe legimus. At dices tunc ita reperiri, quando pro Gente sumitur, non pro singulari aliqua persona. Fateor illud vsitatum esse magis: verùm & hoc etiã in vsu frequens apud Hebræos; nã vbi Dan Gen. 41. *cerastes* dicitur, & *coluber*, & Benjamin *lupus rapax*, de horum filiis Samsone, & Paulo vaticinium esse existimatur. Neque id solùm Patriarchis, id est familiarum principibus, & authoribus propriũ: nam aliis etiam, qui in eo numero non sunt, id commune est. Gen. 11. ab Arphaxad dicitur genitus esse Salé; sed LXX. ibidem, & Lucas cap. 3. dicunt Salem genitum à Cainan, & hunc ab Arphaxad. Quare *Arphaxad* vel patronymicum est, vel certè quod filij proprium est, parenti adscribitur. Et Gen. 46. Lia dicitur genuisse filios 33. in his autem commemorantur nepotes, & pronepotes ipsius. Et Benjamin ibidem genuisse dicitur quosdam, qui 1. Paralip. 7. vocantur nepotes: & Mat. c. 1. Iorã genuisse traditur Oziã, qui tamẽ abnepos fuit, & ab illo quartus.

49. Scio suprà dicta exempla ita exponi posse,& solere, vt non admodùm vrgeant pro nostra sententia; nam sicut aui, ac proaui dicuntur patres,quia ab illis mediatè posteri nascuntur,sic etiam dici possunt mediatè nepotes suos genuisse. At quæ iam produco, non video quo alio modo accipi possint. Cùm sermo esset 3.Reg. cap.12. de Roboam nepote Dauid,dixit infensus populus. *Quæ nobis pars in Dauid, aut quæ hæreditas in filio Isai? Vide domum tuam Dauid*,&c. & cùm Ieroboã 3. Reg. 15. bellum gereret cum Abia filio Roboam, bellum dicitur gessisse cum Roboam; quòd verò is Roboam esse non potuerit, sed eius filius, certum est ex cap. 14. antecedenti,vbi mortuus esse traditur Roboam. Et explicatur magis 2. Paralip. cap. 13. vbi qui illîc dicebatur Roboam, hîc vocatur Abias. Sanè Christus dicitur Iacob,& Israël Isa. cap.49.v.3. *Seruus meus es tu Israël, quia in te gloriabor*:& capite 42. iuxta versionem LXX. *Iacob puer meus, assumam eum; Israël electus meus*. Quē locum videtur B. Virgo respexisse in suo cãtico,cùm dixit; *suscepit Israël puerum suum*. Luc.cap.1.vbi in *Israël* Christũ intelligit, vt pluribus ostẽdimus in cap.42.Isai.num.23.Certè Dauid sine vlla controuersia pro Christo ponitur, vt docet August. tom.4.lib.de octo Dulcitij quæstionibus quæst.5. & vltim. & latè Galatinus lib.3.cap. 23. & sunt aperta testimonia.Ierem. cap. 30. *Seruient Dauid Regi suo, quem suscitabo eis.* Ezech.34.*Suscitabo super eum seruum meum Dauid. Ego autem ero eis in Deum, & seruus meus Dauid Princeps in medio eorum.* Et Salomon itẽ pro Christo ponitur; quia Salomonides fuit,vt tradit Genebrardus in titulo Psalmi 71. vbi docet passim apud Hebræos vsurpari nomina propria pro patronymicis,& gentilibus.Neque hoc proprium est Hebræis;sed commune cum aliis etiam nationibus, apud quas parentum nomina sine vlla mutatione,ac flexu pro patronymicis adhibentur. Vnum nobis Troianorum genus plura suppeditabit exempla. A Troë Tros vocatur Troianus Æneid. 6.

Tros Anchisiade, facilis descensus
Auerni.

Et lib.1.idem:

Tros, Tyriusq́; mihi nullo discrimine
agetur.

A Dardano,qui Troianæ gentis pater,& author fuit, iuxta illud lib. 8. Æneid.

Dardanus Iliacæ primus pater vrbis,
& author.

Troiani dicuntur frequenter Dardanidæ; sed iidem sine vllo flexu appellantur Dardani. Æneid. 4. sic Dido de Ænea Dardanide.

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.

A Teucro item parente, quàm sæpe Troiani dicantur Teucri,nemo non videt. Neque minùs sæpe à Danao Argiuorum Rege Argiui,& per synecdochem Græci omnes appellantur Danai.Hyperionis filius à poëtis dicitur Sol:sed idem eodem omnino, quo pater, nomine vocatur, Hyperion.Cicero in Prognost.

Vt cùm Luna means Hyperionis officit orbi.

Et Ouid.lib.1.Fast.

Placat equo Persi radiis Hyperiona
cinctum.

Facit ad hoc non parum, quòd à Romulo gens Romana dicitur *Romula* ab Horat.4.lib.Carm. Ode 5.& in Car.sæculari,& *tellus Romula* à Virgilio lib. 6. Æneid. Quod parum

rum abeſt à patronymicis. Ex his credo, aliiſque, quæ ne longus ſim, libens omitto, ſatis ſit probabile in patrum nominibus intelligi poſteros. Quare, neque mirum, neque rarum videri cuiquam debet, ſi in hoc loco, & obſcuro maximè, & à multis vexato, in Abraham, vſitato Scripturæ more, Iacob nepotem intelligamus. Quo ſemel conſtituto, cætera facilè, & ſine offenſione currũt.

50. *Pretio argenti.*] De hoc agro varia traduntur. Gen. 33. Emptus eſſe dicitur à Iacob centum agnis maſculis, vt oſtendit in textu Græco forma maſculina. Ioſue vltimo, cẽtum nouellis ouibus. Hîc à Stephano emptus eſſe traditur pretio argẽti. Gen. 48. acquiſitus arcu, & gladio. Hæc à nobis ſingulatim excutienda ſunt. Et primùm, quocũque legas modo, nihil afferes incommodi explicationi Stephani; nam ipſe tantùm dicit emptum eſſe agrum pretio argenti; id eſt, eo quod argẽti valorẽ habet, vel argento æſtimatur. Sed quia res eſt obſcura, illi nos aliquid lucis afferre tentemus. Pro *agnis*, ſiue *nouellis ouibus*. i. *agnabus*, Heb. eſt קשיטה *Keſitah*, quæ vox *nummum* etiam ſignificat. Quare quidam vertendum eſſe putant *centum nummis*: & in his Eugubinus, qui ſatis audacter reprehendit Hieronymum, qui pro *nũmis* reddiderit *agnas*. Et putat pro *μνῶν*, id eſt, *mnis*, *ἀμνῶν*, id eſt, *agnos* apud Lxx. legiſſe Hieronymum. Sed ſanè neque *ἀμνῶν* habent Lxx. ſed *ἀμνάδων* Ioſue vltimo, vbi eſt eadẽ vox קשיטה *Keſitah*. Quam vocem Iob. c. vltim. *oues* etiam interpretatur Paraphraſis Chaldaica, & Lxx. Quare nõ eſt cur Eugubinus tantopere Hieronymum reprehendat; etiamſi ſuæ ſententiæ patronos habeat Rabbinorum aliquos, quos in radice קשט *Keſet* adducit Pagninus.

51. Ego ſic exiſtimo vocem קשיטה *Keſitah* propriè ſignificare *pecudes*, quibus in rebus contrahendis pro nummis olim vtebantur antiqui. Et quemadmodum à Latinis pecunia à pecu dicta eſt, quia in cõmerciis pecudũ loco ſuffecta, ſic etiam Hebraica vox *nũmum*, ſignificat, non propriè, & ex inſtitutione prima; ſed quia pecudibus in contrahendo ſucceſſit. Facit ad hoc valdè quod apud nationes alias pecudes pecuniarum loco ſæpe adhibẽtur. Obſeruat Gellius lib. 11. c. 1. apud Romanos olim cũ mulcta imponeretur pecuniaria, pro pecuniis tamen oues nominari; in maſculino tamen genere, quia ibi nummus intelligitur. Et Decabæus mulcta erat pecuniaria in Draconis legibus; cùm tamen *decem boues* ſonet. Similiter apud nationes alias pecuniæ earum rerũ nominibus appellantur, quarũ notãtur effigie. Atticæ pecuniæ dicuntur *noctuæ*: Corinthiæ *chelonæ*, quia ille noctuarũ, hæ teſtudinum imprimebãtur charactere. Apud Hiſpanos qui domus ſibi mancipium retinuit, relicto aliis vſu, gallinarũ penſionẽ imponit inquilino, qui tamẽ plerũque penſitat tantùm argenti, quãtum gallinarum pretiũ eſt; & tamen dicitur gallinas penſitare. Huic affine eſt, quòd cùm olim annua ſeruorũ merces ſal eſſet, aut cõgius; iam mutata materia, illa merces dicatur congiariũ, aut ſalariũ, licèt pecunia cõpenſetur ſeruilis opera, nõ ſale. Cùm ergo Iacob pecuniam exoluit, pecudes ſoluiſſe dicitur; quia pecudibus olim res æſtimabantur.

Oues olim pro pecunia

Decabæus

52. Neque eſt quòd nos conturbet, quòd modò *agnas*, ſeu *nouellas oues* interpretetur Hieronymus, modò *agnos*, quia vſitatũ eſt in Scriptura, vt in genere maſculino fœmineus etiam ſexus intelligatur, vt docuimus in illud Pſal. 67. *congregatio taurorum in vaccis populorum.*

53. Ager emptus cur dicatur acquisitus gladio.

Superest iã videamus cur Iacob Gen.48.dicat non emptũ agrũ, aut agnis, aut argento; sed sublatum ab Amorrhæo in gladio, & arcu. *Do tibi* (inquit) *partem vnã extra fratres tuos, quã tuli de manu Amorrhæi, in gladio, & arcu meo.* Quidam existimant prædium illud emptũ esse priùs à Iacob; deinde verò, cùm Sichimitæ viderẽt tantam stragẽ editam in Sichem à filiis Iacob per fraudẽ, cùm grauissimus esset ex circũcisione dolor; velléntque tãtæ cædis authores ex suis finibus pellere, atque adeò de agro pecunia priùs cõparato deturbare, arcu, & gladio veterem possessionẽ contra Sichimitarũ vim, & iniuriam ab eo conseruatam. Est fortasse id verum, & facilè conciliat minùs inter se cohærentia Scripturę loca; sed non videtur verisimile, hæc omissurum fuisse Moysem, qui ibidem alia multo minora prodiderit. Plures explicationes huius dubij attulit copiosè, & eruditè Pereira in caput 48. Genes. Ego hîc paucis aperiam quod sentio.

54. Cur omnes populi ab Hebræis debellati dicti Amorrhæi.

Primò, mihi certũ est esse eundẽ agrũ, quẽ Iacob centũ agnis emit, & quẽ idem dicit in arcu, & gladio ab Amorrhæis esse sublatũ. Nã quòd ager ille fuerit iuxta Sichem, quæ & Sichar dicitur, satis cõstat Gen.37. & Iosue vlt. quòd ille à parente datus fuerit Iosepho, docet Ioan. c. 4. his verbis. *Venit Iesus in ciuitatẽ Samariæ, quæ dicitur Sichar, iuxta prædiũ, quod dedit Iacob Ioseph filio suo.* Neque vlla apparet ratio, cur in eo agro potiùs, quàm alio in loco honestiori ossa Iosephi condi debuerint, nisi quòd illa propria esset Iosephi possessio, quam à tanto viro in eo temporis articulo donatam plurimi, vt par est, faciebat Iosephus. Neque ratio illa valdè in oppositum premit, quòd Hemor à quo ablatus est ager ille, Heuæus fuerit, non Amorrhæus, quia cùm in terra Chanaan Amorrhæi essent potentissimi omnium, atque fortissimi, aliis etiam populis nomen indidêre. Sicut contigit Aphricanis, imò & Mahometanis omnibus; qui ab Hispanis vulgò Mauri dicuntur, quia Mauritania Hispanicis rebus maximè olim, hodiéque infensa fuit. Quare cùm de habitatoribus terræ promissionis sermo ėst, quæ à multis gentibus tenebatur, omnes illæ sæpissimè in Scriptura Amorrhæorum nomine significantur. Genes. 15. *Nondum impletæ sunt iniquitates Amorrhæorum.* Amos capite 2. *Ego ante te exterminaui Amorrhæum.* & infrà. *Eduxi vos in deserto quadraginta annis, vt possideretis terram Amorrhæi.* vbi omnino sermo est de tota terra promissionis; quam tamen alij præter Amorrhæos occupauerant. Quid ergo mirum si Hemor, qui Heuæus erat, à Iacob dicatur Amorrhæus?

55. Arcus, & gladius Prouerbialiter.

Secundò, mihi valdè probabile est, arcu, & gladio comparatum esse agrum, idem esse atque pecunia emptum; quod indicat Hieronymus in traditionibus Hebraicis, cùm hunc exponens locum ait: *Do tibi Sichimam, quam emi in fortitudine mea, hoc est, in pecunia quam multo labore, ac sudore quæsiui.* Et est, meo iudicio, explicatio satis Hebræorum phrasi accõmodata, apud quos cùm laboriosa, atque ærumnosa vita *militia* vocetur, & *certamen* & viuere, quoddam *militare* sit, attemperatissimè labor, & sudor, gladius, atque arcus nominantur: sudorem verò, atque laborem pro eorum mercede sumi satis notum est. Quod vt magis confirmem, addo *arcum*, & *gladium* videri Prouerbialiter sumi pro labore, potẽtia, atque industria; quod

Gen.48.

quod ex eo fit mihi verisimile, quia sæpe Scritura his nominibus vtitur vbi de bello sermo non est. 1. Reg. cap. 2. Anna mater Samuelis iam à sterilitatis infamia liberata, siccanit. *Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore*, id est, humiliati sunt potentes; & ærumnosi excitati. Et Iob. cap. 20. *arcus æreus* pro maxima calamitate ponitur; *irruet in arcum æreum*. & cap. 29. *Arcus meus in manu mea instaurabitur.* Sic etiam puto Gen. 48. Iacob significare voluisse magni stetisse sibi agrum illũ, cùm emptus sit ea pecunia, quam longa, ac dura viginti annorum seruitute sibi parauerat. Hispani cùm magno studio, ac sumptu aliquid consecuti sunt, sic fere loquuntur; *Ganelo a fuerca de armas, o de bracos, osa quelo por punta de lanca.* Hæc mihi præter cæteras explicationes maximè placet, quia cum aliis Scripturæ locis consentit. Neque ratio deest cur eo genere loquendi vsus fuerit eo temporis vestigio Iacob: nam cùm Ioseph potentissimus esset in terra Ægypti, quid illi legare extra fratres suos posset Iacob, tãto Principe non indignum? Ideo neque agnorum meminit, neque argenti, quia hæc vilia videri poterant homini, qui in amplissimo Imperio, solóque pinguissimo secundus esset à Rege. Idcirco meminit laboris longi, sudoris diuturni, qui, vt dixi, in arcu, & gladio significantur. Quî enim fieri poterat, vt sapiens filius, & ingenio non illiberali, parentis sudores, & ærumnas gratus, & lubens non admitteret? imò mihi valdè fit probabile, Iosephum memorem, & parentis sui laborum, & paternæ indulgentię edixisse fratribus, se vt in Sichem agro sibi in testamento legato sepelirent. Id certè fecerunt posteri, Iosue capite vltimo.

56. Aliæ se mihi solutiones offerebãt huius loci, quas, quia ad plausum magis, quem, proh dolor, & pudor! plerique auidissimè captant, quàm ad veritatem sunt, libens omitto. Illud verò, quod etsi minùs probem, quia tamen ad mores vtile, & à Iacobi ingenio non alienum, non omittam; videri arcum, & gladium, quo agrum, aut acquisiuit, aut conseruauit Iacob, esse orationem, & preces. Ita exponit Chaldæus Paraphrastes; *quam tuli*, inquit, *de manu Amorrhæi oratione mea, & obsecratione.* Neque nouum est in Scriptura, vt oratio vocetur *arma*. Ad Ephes. 6. vbi Apostolus spirituali panoplia Christianum militem armauit, concludit; *per omnem orationem, & obsecrationem orantes omni tempore.* Aptissimè autem Iacob orationem appellat arcum, & gladium suum: quia paulo antequam agrum emeret, retinerétque, cùm tamen ageret inter offensos Sichimitas, luctatus fuerat cum Angelo, audierátque ab eo prẹualiturum se cõtra homines, quandoquidem potens fuisset contra Deum: præualiturum, inquam, illis armis, quibus potens fuerat contra Deum; sed fuerat omnino potens non arcu, aut gladio, siue lacertis; sed oratione, & gemitu; hæc enim contra Deum maximam vim habent. Luctatum Iacob lacrymis, & precibus dicit Oseas cap. 12. *Inualuit ad Angelum, & confortatus est; fleuit, & rogauit eum.* Expertus ergo vim orationis Iacob recenti victoria, eadem se statim contra vim, & arma Sichimorum armauit.

Oratio telum fortissimum.

57. *Ab Hemor filio Sichem.*] Moyses patrem Sichem vocat: sed Stephanus nihil dicit contra Moysem; tantùm enim dicit τȣ̃ Σιχὲμ in genitiuo. Quare subaudiri potest tam filius, quàm pater. Noster Interpres

filium posuit, quia id magis, ad consuetudinem Hebræorum, qui communiter patrem in genitiuo ponunt, vt, *qui fuit Heli, qui fuit Matthat*, nempe *filius*. Lucæ cap. 3. & cap. 6. *Iacobus Alphæi* dicitur, & *Iudas Iacobi, filij* sine dubio. Neque tamen malè vertit Interpres; neque quicquam contra Moysem, licèt aliquid dixerit, quod Moyses non explicuit: nam verba à vulgato reddita duplicem possunt habere sẽsum, & vtrũque verum. Alter, vt *Sichem* non sit proprium viri nomen, sed vrbis: & tunc filius Sichem, erit idem qui Sichimita; sicut filius Moab, Moabita. Alter, qui mihi magis probatur, est; si duos dicamus vocatos esse Sichem, alterum patrem, aut alio gradu progenitorem Hemor; alterum eius filium. Quòd verò aliquis Sichem maior fuerit Hemor, constat ex ipso ciuitatis nomine, quæ, vt liquet ex cap. 12. Gen. tempore Abraham Sichem appellabatur, quæ ab vrbis conditore verisimiliter nomẽ accepit; sicut Roma à Romulo; Niniue à Nino. Neque Sichem filius Hemor à ciuitate nomen accepit; id enim insolens: sed à parẽtibus, quod vsitatum maximè. Fuit itaque Hemor, & pater, & filius Sichem, sicut Nachor pater, & filius fuit Thare. Ait ergo Stephanus Hemor esse filium Sichem, eius nempe qui ciuitatis, & familiæ princeps fuit, idque magis secundùm Hebræorum consuetudinem. Moyses verò patrem appellauit Sichem, vt clarior esset, & magis expedita narratio, quia statim acturus erat de illius Sichem iunioris intemperantia, & cæde; & ideo de illius genere priùs actum oportuit.

Vers. 17. *Cùm autem appropinquaret tempus promissionis, quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus, &c.*] Appropinquationem vocat 87: annorum spatium, quod egressum Hebræorum antecessit. Promissio autem erat, quòd quarta generatione in terram Chanaan Abrahæ genus reuerteretur. Gen. c. 15. Pro, *confessus*, Græcè, ὤμοσεν, id est, *iuramento promisit*. Sed bene reddidit Interpres: nam *confessio* aliquid publicum indicat, ac solemne, in quo plerumque interuenire solet iurisiurandi religio. Porrò illud *creuit*, pro plusquam perfecto sumitur: neque enim appropinquante promissionis tempore augeri incepit ille populus; sed iam inde ab ingressu in illam in incredibilem multitudinẽ cœpit sobolescere. Vide Salmeron. Proleg. 15. Reg. 4. vbi plurima exempla producit, vbi præteritum tempus adhibetur pro plusquam perfecto.

58.

Vers. 18. *Quò vsque surrexit alius Rex in Ægypto, qui non sciebat Ioseph.*] id est, qui non curabat merita Ioseph, neque gratus erat eius officiis. Est enim interdum *cognosco* idem quod *probo, faueo, curo*. Psal. 36. *Nouit Dominus viam immaculatorum*. Amos 3. *tantùm cognoui vos ex omnibus gentibus terræ*.

59. Regul. *Cognoscere* fauorem indicat.

Vers. 22. *Eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum.*] Antiquissimam, & variam esse Ægyptiorum sapiẽtiam docet Iustinus Martyr q. 25. ad orthodoxos. Clemens Alex. lib. 1. Strom. non longè à fine. Philo de Vita Moysis libr. 1. quam hauserunt primùm ab Iside, quæ, vt docet Aug. libr. 18. de ciuitate cap. 40. ex Varrone, Ægyptiis literas, & disciplinas tradidit. Sed acceperunt Ægyptij plura, longéque meliora documenta à Iacob, qui apud eos 17. annos commoratus est;

60. Moyses sapientissimus.

est; qui sine dubio maximus fuit Philosophus, vt ostendit ratio excogitata multiplicandi gregis; & à Ioseph, cuius sapientia erat omnibus nota; & ideo sapientibus Ægyptiorum à Pharaone magister datus est, vt indicat Psal. 104. *Vt erudiret Principes eius, sicut semetipsum, & senes eius prudentiam doceret.* Est autē verisimile à Iacob, & Ioseph tradita esse quāplurima Ægyptiis, quæ nos habemus in Scriptura, vt de formatione hominis, de diluuio, de turre Babylonis, de Paradiso, de lapsu Angelorum: & ab iis rursus accepisse Græcos, inuoluisséque obscurè, & magna ex parte mendosè in suis fabulis. Vide Clementem Alexandrinum lib. 6. Strom. non longè à principio; & Eugubinum lib. 8. & 9. de perenni Philosophia. Qua de re nonnihil Martinus Roa libro 5. singul. capite 6.

Ægyptij docti à Iacob, & à Ioseph.

61. Has ergo disciplinas didicit Moyses, non solùm humanas, & quasi vernaculas Æygptiorum; sed etiam sacras, quas Ioseph, & Iacob tradiderunt: tum vt maiorem haberet opinionem ad externos; tum vt faciliùs à falsa depelleret, & in vera Religione contineret suos. Quemadmodum multis pòst sæculis Daniel Chaldæorum didicit disciplinas. Dan. 1. Quanto verò vsui esse possint prophanę disciplinæ, docuit Pereira in allegatum cap. Daniel. & re ipsa ostenderunt August. & Clemens Alex. dum agunt contra Gentes; alter in libris de ciuitate Dei, alter in Stromatis. Quam ob causam sapientes nostri non solùm sana, atque vtilia; sed etiam vana, ac noxia doceri, commodum putarunt consiliis suis. Nostræ Societatis viri, qui apud Sinas, & Iaponios agunt, illorum errores studiosissimè ediscunt; idque non prudenter solùm; sed etiam sanctè, ac necessariò: quo enim modo aliter dedoceri possent, & euerti? Salomon sanè bonam sapientiæ suæ partem esse duxit nosse hominum stultitiam. Eccles. 1. *Dedi cor meum, vt scirem prudentiam, atque doctrinam, erroresque ac stultitiam*; & Ecclesiastic. cap. 39. in sapientis laude, atque officio ponit, vt hæc etiam sectetur & discat. *In terram* (inquit) *alienarum gentium pertransiet; bona enim, & mala in omnibus tentabit.* Neque symbolica, atque hieroglyphica Ægyptiorum doctrina inutilis fuit, aut otiosa Moysi: vt enim ait Clemens Alexandrinus lib. sexto Stromatum, salutaria moralium virtutum, & Religionis documenta per symbola quædam, & hieroglyphicas notas adumbrauit: & Deus Hebræorum se moribus accommodauit, qui cùm scientiæ hieroglyphicæ Ægyptiorum essent assueti, hieroglyphicis signis documenta tradidit quamplurima. Ideo prohibuit ne boui trituranti bos alligetur; ne diuerso semine seratur ager; ne vestis ex lana, linóque texatur; ne in cibum adhibeatur auis, quæ volat simul, & natat. Vide Clementem Alexandrinum lib. 4. Stromat. Aristeas lib. de Lxx. Interpretibus, qui est in 2. tom. Bibliothecæ, tradit summum Pontificem Hebręorum Eleazarum percontātibus legatis Ptolomæi cur Moyses à multis, quæ esculenta essent, & lautorum mensis expetita, abstinendum esse præcepisset; respondit, præcepta à Moyse tradita, quæ de quorundam animalium esu cauent, esse symbolica, & hieroglyphica, qualia Ægyptiorum. Eiusmodi sunt symbola Pythagoræ, quorum multa

Cognitio externarū disciplinarū, atque etiam errorū vtilis.

Multa documenta in symbolis à Moyse data.

multa Hieronymus explicuit lib. 3. Apologiæ contra Ruffinum.

63. Moyses eloquens.

Erat potens in verbis, & operibus suis.] Id est, cuius oratio grauis erat, & plena dignitatis. Quòd enim eloquens fuerit, ipse de se videtur indicare Moyses Exod. cap. 4. vbi ex diuino colloquio ereptam sibi esse dicit eloquendi facultatem. *Non sum eloquens*, inquit, *ab heri, & nudius tertius, & ex quo locutus es ad seruum tuum.* Ac si dicat: eam eloquentiam, quæ videbatur esse mihi non vulgaris, tuus mihi conspectus, & sermo eripuerunt. Ita putant Doctores multi. Orig. hom. 3. in Exod. Greg. hom. 8. in Ezech. Philo lib. 1. de Vita Moysis, & hic apertè Stephanus, qui antequam ex Ægypto decederet, in verbis potentem esse dicit, id est, in persuadendi facultate. Theodoretus q. 11. in Exodum rationem reddit cur Deus exilis, atque impeditæ vocis fecerit Moysem, quem cum tam grauibus mādatis ad Pharaonem legabat. *Hoc*, inquit, *diuinam potentiam magis illustrabat: quemadmodum enim piscatores, publicanos, & coriarios veritatis prædicatores, & Doctores pietatis creauit, sic per vocem infirmam, & linguam tardam confundit sapientes Ægypti.* Aug q. 7. in Exod. putat ab initio impeditioris linguæ fuisse Moysem; illud verò, *& ex quo cœpisti loqui famulo tuo*, significare, neque ex diuino colloquio solutum sibi esse linguæ impedimentum. Sed non video quomodo hæc conciliari possint cum verbis Stephani. Quàm, verò fuerit Moyses in operibus potens, prodit Iosephus lib. 2. Ant. cap. 3. vbi res bello ab eo præclarè gestas describit. Eodem orationis genere laudatur Christus Lucæ 24. *Fuit*, ait, *potens in opere, & sermone coram Deo.*

Vers. 23. *Ascendit in cor eius, vt visitaret fratres suos.*] Licèt in Scriptura, *ascendere in cor*, plerumque significet, *in mētem venire*; hoc tamen loco existimo esse *diuina inspiratione afflari*. Est enim satis verisimile afflatu diuino adductum esse Moysem, vt fratres videret, qui diuerso ab Ægyptiis loco morabantur; & eodem afflatu inductū, vt Ægyptium iustissima morte, vtpote crudeliter vexantem Hebræos, & tunc, vt tradit Philo in Vita Moysis, ad mortem vsque cædentem quendam ex eo genere occideret. Et ita tradit S. Thomas 2. 2. q 61. ar. 5. quod videtur omnino colligi ex hoc loco, vbi sic Stephanus. *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manus ipsius daret salutem illis*; id est, existimabat scire alios, quod ipse Deo reuelante cognouerat, natum se ad futuram Hebræorum libertatem: vel certè id à parente didicerat, cui Deus, vt author est Iosephus lib. 2. Ant. cap. 5. prædixerat futurum, vt populus tunc afflictus, & miser ab eius filio in libertatem, & honorem educeretur. August. lib. 22. contra Faustum cap. 70. putat Moysem peccasse, quia priuata authoritate interfecit Ægyptium: idem tamen q. 2. super Exod. conuictus Stephani testimonio eundem ab omni culpa liberat: quia putat diuinam intercessisse monitionem. Neque deest in Scriptura aliquod huius inspirationis vestigium, vt statim dicemus; neque si nullum haberemus, esset omnino negandum. Nam & Phinees, & Samson diuino acti instinctu moliti sunt impiis hominibus cædem, hic Philistæis, ille fœdè luxuriantibus: neque tamen constat de inspiratione diuina.

64. Moyses non peccauit occidens Ægyptium.

65.

Quod Iosephus tradit de reuelatione facta Amram parenti Moysis, quòd filius esset à seruitute liberaturus

turus Hebræos, videtur confirmari ex eo ad Heb. cap.11. *fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus.* At quę poterat fides esse, qualem hîc Paulus commendat, nisi de Moyse aliquid Deus parenti reuelasset? Neque contrà facit, quod Paulus hîc, & Moyses ipse de se narrat Exod. c. 2. occultatum esse, eo quòd visus esset eleganti forma: nam fieri potuit, vt, cùm videret Amram tanto studio ab Ægyptiis Hebræorum infantes ad necem quæri, dubitauerit an recèns natus puer illam quasi necis necessitatem effugeret: confirmatus verò formæ venustate, & iam de oraculi fide certus contra Regij Edicti seueritatem animum sumpserit, puerúmque tribus mensibus occultauerit. Fuit ergo Amræ parenti pueri elegans, & liberalis forma, quod Gedeoni vellus rore madens; quod Ezechiæ in horologio vmbra retrò conuersa, quod Moysi transformata in serpentem virga; quibus confirmati, quod audierant antè diuinitùs crediderunt. Id autem verisimile est, notum esse Hebræorum multis; certè ita putabat Moyses, vt, hîc apertè Stephanus.

ad Heb. 11.

66. Cæterùm quòd hîc Stephanus dicit: *ascendit in cor, vt visitaret fratres*; idem esse existimo, atque id quod Paulus scribit ad Heb.11. *Fide Moyses grandior factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem.* Ex quo fit illud, *visitaret*, non significare inane quoddam studium, aut officium vrbanitatis, quale præstari cōmuniter inter cognatos solet; sed vt cum illis maneret, eadem pateretur, communes haberet rationes, & cōsilia cum illis de libertate conferret. Quod re ipsa est negare Regium genus, neq; enim cum alienis à Regio cultu, & loco hominibus agere, & eandem cum ipsis velle subire ignominiam, eius est, qui Regias opes, aut delicias amet.

67. Vers. 29. *Fugit autem Moyses in verbo isto.*] Exod. 2. Moyses de se ipso affirmat timuisse, & propterea se fuga Regio furori subduxisse. Neq; de hoc vllo modo videtur esse dubitādum; præsertim cùm c. 4. cùm Deus iubet, vt se rursus in Ægyptum referat, dixerit. *Vade, & reuertere in Ægyptum; mortui sunt omnes, qui quærebāt animam tuam.* Est tamen difficile Paulum ad Heb. 11. cum Moyse de se ipso loquente componere; dicit enim Paulus de Moyse. *Fide reliquit Ægyptum non veritus Regis animositatem.* Græcè θυμὸν, id est, *iram*, & *ferocitatem*. Multi hîc conātur à Moyse metum omnem eripere. Alij ita metum fuisse dicunt in Moyse, vt in eo nihil sit ignobile, nihil infirmum, quia se prudenter abstulit instanti periculo, vt se in meliora tempora reseruaret; neque tam illum metu ex Ægypto, quàm fraternæ salutis desiderio submotū. Sed placet magis Lyrani, atque Abulensis sententia, quam etiam sequitur Ribera in dictum locum Pauli, & Pereira in c. 2. Exod. qui dicunt Paulum agere nō de priori Moysis fuga, sicut hîc Stephanus, sed de posteriori, quando cum tota Hebræorum gente egressus est. Et ideo fortasse Moyses non dicitur fugisse, sed reliquisse Ægyptum. Cùm verò Regem, & impiū, & durum timere potuerit, cùm ferocem eius animum, & inconstantiam in fide sæpiùs data esset expertus, non tamen timuit, quia magis diuina fides animi ac virium, quàm Regis perfidia, atque exagitata crudelitas desperationis afferebat.

ad Heb. 11.

Vers. 30. *Et expletis annis* 40. *appa-*

68. *ruit illi in deserto mõtis Sina.*] Octuagenarius erat Moyses, quando illi in rubo Dominus apparuit. Nam cùm 40. esset annorũ ex Ægypto fugit, vt dicit hîc Stephanus: & visio cõtigit totidem annis expletis in terra Madian. Quare Exod. 7. octoginta annorum esse traditur, quãdo locutus est ad Pharaonem. Totidem annis gubernauit populum; vniuersus verò vitæ cursus cẽtum viginti annorum spatio circũscriptus est. Hîc ex Philone in Vita Moysis obseruandũ pastoritiam vitam quasi præludium quoddam esse, & progymnasma ad Regni, aut populorum gubernacula tractanda; neque laborandum esse aliter, aut segniùs in regendis hominibus, quàm in pascendo grege. Sicut, inquit, bellicosi homines ingenio præexercent se in venationibus, experiẽtes in feris, quod postea in militia, & bello perfecturi sunt. Quare tot annos Moyses molestum laborem pascendi gregis in deserto subiit, quod in regendo, pascendóq; populo postea posuit; ibi perferendis quotidianis tẽporis iniuriis obduruit contra difficultates alias, atque incommoda, quę proposita sunt illi, cui præesse hominum multitudini datum est.

Vita pastoritia symbolũ, & præludium vitæ Imperatoriæ.

Apparuit illi in deserto montis Sina Angelus.] Qui hoc loco à Stephano vocatur *Angelus*, Exod. 3. vocatur *Dominus*, & statim *Deus Abraham*; & paulo pòst eius nomẽ exprimitur, *qui est*. Quæ sanè Angelo conuenire non possunt: imò & ipse Stephanus, quem priùs appellauit *Angelum*, statim vocauit *Deum Abraham*. Quæstio difficilis est inter Theologos, an apparitiones quæ in Scriptura Dei esse dicũtur, ab ipso Deo immediatè fiant, vel per Angelos? Theodoretus q. 5. in Exodum, Iustinus contra Tryphonem, Tertullianus lib. 2. cõtra Marcionem, Hilarius lib. 4. & 12. de Trinitate, Chrysostomus hîc eũ, qui in rubo apparuit, vnigenitũ Dei Filiũ esse putant. Sed Theologis iam illa sententia placet, quæ statuit Angelorũ ministerio antiquis hominibus oblatam esse diuinam speciem; quæ est Dionysij c. 4. de cœlesti hierar. & colligitur apertè ex hoc loco Stephani, vbi Angelus dicitur apparuisse in rubo; & postea ab Angelo datam esse legem Moysi. Sed de his latiùs Scholastici. Quod ad hũc locum spectat, Stephanus *Angelũ* dixit consentaneè ad translationem LXX. quæ *Angelum* habet; & ad textũ Hebraicum, qui habet מלאך *malach*. Exod. 3. Hieronymus ideo fortasse vertit *Dominus*, quia ille idẽ qui visus est in rubo, eodem capite, & *Dominus* vocatur, & *Deus*.

69. Angeli Deum repræsentabant in testamẽto veteri.

70. *Sinai*, vt docet Hieronymus ad Fabiolam in octaua mansione, rubũ significat: quare mons Sinai dictus, vel quia senticosus est, vel ab illius rubi nobilitate, in quo visus est Dominus. Cur autem Deus liberaturus populũ in spinoso frutice, eóq; ardẽti visus sit, variæ adducuntur causæ. Theodoretus q. 6. in Exod. ideo putat Deum in rubo apparuisse, ne Iudæi possent ex illo simulacra fingere, quod videbantur facturi, si materia esset satis ad fingendum idonea. Philo lib. 1. de Vita Moysis in rubo expressam esse putat, & præsentem Hebræorum ærumnam; & promptã iam, & paratam felicitatem. Rubus erat populus Dei humilis quidem, & spinosa planta: ignis Ægyptia Tyrannis, & crudelitas, quæ affligebat quidem, non tamẽ consumebat, aut vrebat. Erat autem spinosus rubus in sua illa tenuitate, quia ab illo pungendi, atque lacerandi erant Ægyptij. Vt autem rubus in Sinai nobilitatus est igne, & Dei conspectu; sic

Cur Deus in rubo.

Israëlitæ

Israëlitæ nobilitati, atque purgati sunt igne tribulationis. Ita pene Philo; & idē ferme Theodoretus suprà.

71. *In igne flammæ rubi.*] Ex his verbis constat Angelum apparuisse nō inter ipsos fruticis ramos; sed in flamma, quæ ex ardēti rubo sursum emicabat. Et idem innuit c.3. Exod. *in flāma de medio rubi,* supple, *erumpente.* Marc. 12. *super rubo.* Luc. c. 20. *secus rubum.* Cùm verò Deut. 33. in rubo apparuisse dicitur; id secūdùm Scripturæ consuetudinem fit; quæ id in aliquo loco fieri dicit, quod iuxta locum fit. Vide quæ suprà obseruauimus cap. 1. ad illud, *tunc reuersi sunt Hierosolymam.*

72. Calceum deponit, qui nuptias renuit.

Vers. 33. *Solue caleamēta pedum tuorum.*] Multi multa tradūt de calceamentis à Moyse deponi iussis; sed è multis causis nos duas tātùm adducemus; quæ ad veritatem magis videntur accedere. Prior est Cypriani lib. 2. aduersus Iudæos, & Ambrosij lib. de benedictionibus Patriarcharum c. 4. qui existimant calceamentorum depositione significari nō futurum Moysem sponsum illius populi, ad cuius gubernacula vocabatur: sed Dominum ipsum, qui vocabat. Erat enim consuetudo in Israël, vt cōstat ex lib. Ruth c. 4. vt qui nuptias recusaret, calceamenta sibi detracta illi traderet, qui futurus esset sponsus. *Ideo,* inquit Ambrosius suprà, *Moyses iubetur calceos relinquere; ne ipse sponsus Ecclesiæ crederetur, qui Dux populi eligebatur. Ideo soluit calceamētum suum Iesus Naue, vt venturo* (Iesu) *tanti muneris gratiam & ipse seruaret. Ideo dicit Ioannes: post me venit vir, cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum eius, & quia ille sponsus est, ego amicus sponsi.* Sic Ambrosius; & in eundem ferme modum Cyprianus suprà. Quæ explicatio satis est ad mores accommodata, & propter authoritatem Ambrosij, & Cypriani non contemnenda; sed non satis ad literam.

73. Ad ingressum loci sacri calcei depositi.

Posterior sententia communior est, & quam ipse indicat Dominus; nempe sanctum esse locum, atque adeò calceatis pedibus obiri non oportere. Quare obseruandum est in pedibus olim ostendi solitum humilis animi, séque ipsum ad alterius voluntatem demittentis obsequium: vnde nuditas pedum seruilis erat conditionis signum. Isaias cap. 20. cùm Ægypto, & Æthiopiæ captiuitatem minatur, nudas, & discalceatas futuras esse dicit. Et cùm Ieremias Thren. cap. 1. populi captiuitatem deplorat, discalceatum ostendit. *Sordes,* inquit, *eius in pedibus eius.* Iuxta hanc consuetudinem 2. Reg. 19. Miphiboseth occurrit Regi Dauid illotis pedibus, quasi conscius peccati sui se ipsum seruum fateretur. In adoratione autem, & sacrificiis nudari pedes etiam inter externos docet Giraldus dum explicat illud Pythagoræ symbolum; *Nudis pedibus sacrificandum.* Quod verisimile est Pythagoram à Iudæis sumpsisse, sicut alia plurima. Certè frequens esse apud Hebræos nudis pedibus supplices ad Deum accedere, probant illa sacra, quæ vocantur nudipedalia; quæ exercuisse Paulum, vt Iudæos lucrifaceret, tradit Hieron. in c. 4. epist. ad Galat. & indicat Iuuenal. Satyr. 6. vbi ita de Iudæis.

Nuditas pedum, seruilis, ac miseræ conditionis signū.

Obseruant vbi festa mero (id est, nudo) *pede Sabbatha Reges;*
Et vetus indulget senibus clementia porcis.

Hinc constat cur Moyses hîc, & Iosue c. 5. pedes nudauerint; quia nimirum id exigebat & loci religio, & futura cum Deo collocutio. Quod etiā hodie in suis Synagogis seruāt

Iudæi, vt à Rabbino quodã accepi.

74. Sinai ante Moysem locus religiosus.

Ante tempus etiam Mosaïcum religiosum fuisse locum illum scribit Iosephus lib.2.Ant.c.12.adeò vt pastores religione quadam prohiberentur, quominùs ad illum mõtem gregem appellerent;quia ibi diuinũ esse aliquid suspicabãtur. Nimirum iam Deus locum illum tot edendis miraculis, quasi quoddam suæ prouidentiæ monumentum destinarat. Quemadmodum(si licet cum sacris, & magnis prophana, & fabulosa conferre)locus ille,vbi caput Orbis Roma condita est,multo antè habitatus à Diis,& religionis plenus habebatur. Sic Virgilius Æneid.8.

Iam tunc relligio pauidos terrebat agrestes
Dira loci,iam tunc syluam,saxúmque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem
Quis Deus incertum est, habitat Deus: Arcades ipsum
Credunt se vidisse Iouem,&c.—

Et ex historiis sacris constat aliqua loca esse in tutela Sanctorum, vt de Gargano in Appulia docet ipsius memoria quotannis ad finem Septembris repetita.

Vers.35. *Hunc Moysem,quem negauerunt dicentes, quis te constituit,&c.*] Ita Stephanus probat nihil se dixisse cõtra Moysem, dum de illo tam loquitur magnificè, vt etiã viam quãdam aperit, vt ostendat Iesum verũ esse Messiam. Nam cùm statim adducturus sit testimonium Moysis, qui venturum magnum Prophetam sibi similem prædixit; iam incipit ostendere quibus in rebus spectãda sit illa similitudo:nam quemadmodum Moyses, cui liberandi populi negotium à Deo datũ est,quasi aliena curaret,ab iis,quorum saluti studebat,repulsus fuit;sic Christus à Iudęis,quorum Seruator venerat.Plurima fuerunt Moysi,Christóque cõmunia, aut certè antistropha, quæ optimè persequitur Oecumenius in illud c.4.suprà,*tanquam me*; & Eusebius de Demõstr.Euang.c.2.Sed hęc videtur omnium summa: Alieno in solo, & quasi peregrinus natus est Moyses in Ægypto: sic Christus in Bethlehem.Moyses in fiscella inclusus,Christus in pręsepio. Illum Pharao, hunc Herodes expetiuit ad cædẽ.Vterque à matre seruatus, & nutritus est. Vterque Tyrannus in innocentium infantium vitam crudeliter bacchatus.Neuter id quod maximè desiderabat,& cuius gratiâ cędem moliebatur,consecutus est. Tã Moyses,quàm Christus 40. diebus ieiunarunt. Vtrique facies splẽduit; vterque legislator;vterqueRegnum contempsit, & ignominiam præposuit.Vterq; ab eo populo,cuius studebat cõmodis, durè exagitatus est.

75. Inter Christũ, & Moysem quãta similitudo.

Hunc Deus Principem, & redemptorem misit cum manu Angeli,qui apparuit ei in rubo.] Iterum vocat *Angelum* eum,qui visus est in rubo;quẽ dicit datum esse Moysi à Deo sociũ, & duræ dimicationis cum Pharaone,& longæ,atque impeditę viæ per desertum. *Manus* autem auxilium significat,& ductũ. Fuit itaq; Moyses cum manu Angeli; quia illũ patronum, & ducem habuit;ille nubis in die, in nocte verò columnæ speciem obiiciebat euntibus.De huius Angeli ministerio, ac tutela vide Exod. cap. 23. Cùm verò Dominus Exod.c.33.ait,se non ascensurũ cum Moyse, quia populus duræ ceruicis est, sed missurum præcursorem Angelũ,qui eiectis Chananæis populũ in promissam antea regionem deducat,non negat datum esse Angelum; sed significat,aut additurum se alterum Angelũ, vt collata cum altero, qui

76. Quid Moyses acceperit ab Angelo.

qui à principio aderat, manu, atque studio facilior esset Chananææ regionis oppugnatio; vel certè non ablaturum priorem illam custodiā, quam ab initio præposuerat. Se verò nō futurum cum ipsis, ea nempe ratione, qua Deus, qui nullibi abest, aliquo in loco esse dicatur; quia ibi extant suæ benignitatis, ac potentię plura, & magis illustria documenta. Ait ergo Dominus se nolle iam esse cum populo, aut edēdo signa, atque prodigia, aut reddēdo ex tabernaculo oracula, aut faciendo talia deinceps, qualia non fecit omni nationi, & manifestando iudicia aliis ignota gentibus. Id verò nō ex odio nascebatur, sed ex singulari Dei benignitate. *Quia*, inquit, *populus duræ ceruicis es, ne fortè disperdā te in via.* Optimum sanè documētum pro iis, quos Deus quotidie beneficiis onerat; qui si Deo minùs in obsequio respondeant, aut quod indignius est, iniuriam, aut contumeliam referant, id agunt maximè, vt diuinum in se furorem duriùs exacuant. Quare præstat Deum non habere beneficum, quàm beneficiorum eius immemorem esse. Vide Bernardum in Serm. quodam de ingratitudine; & Chrysostomum homil. 44. in Matth.

Quid mali immineat ingratis, & qui beneficiis non vtuntur.

Verſ. 37. *Hic est Moyses, qui dixit filiis Israël; Prophetā suscitabit Deus.*] Rhetorum præceptum est, vt eius vitam, & fidem commendemus, cuius testimonio vti volumus. Id præstat non tam ab arte oratoria institutus, quàm à diuino Spiritu doctus Stephanus. Ex quo constat quàm non sit otiosa tam longa de Moyse narratio. Cæterùm hoc testimoniū de Propheta, qui futurus erat Moysi persimilis, grauissimum esse contra Iudæos, quibus nihil erat Moyse aut charum, aut venerandum magis, ex eo constat, quòd illo omnes pene sunt vsi, qui Iudæorum perfidiam expugnare aggressi sunt. Hac vsus est Christus Ioann. 5. *Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit*; & Petrus suprà c. 3. & hîc Stephanus.

78.

Verſ. 38. *Hic est, qui fuit in Ecclesia in solitudine.*] Id est, cum cœtu filiorum Israël. Præpositio *in* significat ex vsu Scripturæ aliquando (*cum*) vt, *venit in virtute*, id est, cum virtute. *Non egredieris in virtutibus nostris*, id est, cum exercitibus.

In idem, quod *cum*.

Et cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina.] Hinc constat Angelum etiam fuisse illum, qui legem Moysi dedit: nam de legis tempore esse sermonem docent, quæ mox sequuntur.

Et cum Patribus nostris.] Non obscurè indicat Stephanus his verbis Angelum quoque fuisse, qui locutus est cum Abraham, & Iacob, quod esse certum ex aliis locis Scripturæ constat. De Abraham Gen. 22. *Et ecce Angelus Domini de cœlo clamauit, Abraham, Abraham.* Et statim addit verba, quæ sine dubio ad Deum pertinent: *Non pepercisti vnigenito filio tuo propter me.* Neque minùs expressum de Agar, & Ismaël est testimonium: nam Gen. 21. Angelus dicitur apparuisse Agar in solitudine, qui tamen verbis vsus est, quę vni Deo conuenire possunt. *Tolle*, inquit, *puerum, & tene manum illius, quia in gentem magnam faciam eum.* De Iacob multo clariùs: nam Gen. 31. narrauit Iacob vxoribus suis somniū his verbis. *Dixitque Angelus Dei ad me in somnis; Iacob, & ego respondi; Adsum; & dixit. Ego sum Deus Bethel*, &c. Patres quoque dici possunt, qui fuerunt in deserto cum Moyse, de quibus Dominus Exod. 19. *Veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me populus loquentem ad te.* & cap. 20. *Cunctus*

79. Angelus apparuit patribus, cùm Deus illis appa ruisse dicitur.

autem populus videbat voces, &c. *& perterriti, & pauore concussi steterunt procul dicentes Moysi; Loquere tu nobis, & audiemus, ne loquatur Dominus, ne fortè moriamur.*

80. *Accepit verba vitæ dare nobis.*] Græcè, λόγια ζῶντα, id est, *viuentia*, seu, *viuificantia*. Iuxta illud Leuit. 18. *Custodite leges meas, atque iudicia, quæ faciens homo viuet in eis.* Quæ verba repetit Ezechiel cap. 20. & Paulus ad Rom. cap. 10. Ex his liquet quàm magnificè Stephanus & sentiat, & loquatur de lege, & Moyse. Sanè longè aliter quàm iactabant, calumniabantúrque Iudæi.

Vers. 41. *Et vitulum fecerunt.*] Septuaginta quoties de hac re incidit sermo, *vitulas* vertunt in genere fœmineo; eius rei causã ostendimus ad illud Psal. 67. *in vaccis populorum.*

81. Vers. 42. *Conuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militiæ cœli.*] Græcè, ἔστρεψε δὲ ὁ θεός. Non addit Stephanus hîc accusatiuum; quare incertum est an Deus se ipsum conuerterit, id est, auerterit se à populo: vel certè populum ipsum. Syrus magis explicitè dixit; *conuertit se Deus.* Quæ lectio clariùs ostendit, quod communiter Theologi docent, non Deum afficiendo homines, siue efficiendo, in errorem, aut peccatum impellere, sed permittendo, id est auertendo se, ne speciali auxilio, ipsísque indebito, à lapsu, vel ab errore cohibeat, hoc est, labi, vel errare permittat. Coluerunt autem Hebræi Solem, & Lunam, & duodecim signa Zodiaci; vt habes 3. Reg. cap. 23.

82. *Cur cœli ornatus dicatur militia.* Quæ *militia cœli* dicitur hoc loco, hæc Heb. dicitur צבא *Saba*, & Genes. 2. vertitur *ornatus*. Est autem astrorum ordo in cœlo similis aciei ex arte instructæ; nam vt ipsa pulchra est, & in ipso incessu apprimè elegans; sic astra in cœlo, & suis ordinibus eleganter disposita, & tota specie admodùm illustria, aciem instruunt, qualem intuebatur Balaam Num. 24. *Quàm pulchra tabernacula tua Iacob*, &c. Hanc igitur cœli militiam, id est, Solem, Lunam, & astra colebant Gentes, quarum errores secutus Israël, eisdem honores exhibuit diuinos. Id obiicit nunc Stephanus concilio, producítque testimonium Prophetarum, præcipuè Amos cap. 5. vbi verba sunt paululùm mutata; sed sensus idem.

83. *In deserto quomodo victimæ non oblatæ.* *Nunquid victimas, & hostias obtulistis mihi ãnis 40. in deserto?*] Dubitare hîc meritò aliquis posset quomodo hîc, & Amos cap. 5. dicantur sacrificia, & victimæ oblata non esse 40. annis, toto nempe tempore ante aditam terram promissionis: nam Leuit. 8. in consecratione Aaron, & filiorum oblatum sacrificium est. Item aliud cap. 9. & Num. 7. in dedicatione tabernaculi per duodecim dies. Respondet Hieronymus ea sacrificia non tam ex animo oblata esse, quàm metu ex illorũ cæde cõcepto, qui idola coluerunt. Quapropter Deus illa, vtpote non ex amore profecta, cõtẽpsit. Est sanè hęc Hieronymi sẽtẽtia probabilis, sed quia non est adeò certum illa Israëlitarum obsequia ex metu prodiisse, aliter expediri potest hic nodus ex regula à nobis tradita; iuxta quam ratio haberi non solet exigui numeri, qui plenum aliquem, & perfectum, aut modicè superat, aut ab eo deficit. Cùm verò hæc sacrificia oblata fuerint non longè post egressum ab Ægypto, vno scilicet, aut altero anno; non est alienum à Scriptura si dicas 40. annos intermissa sacrificia fuisse, quæ tantùm 39. aut 38. annos obita non sunt. Quemadmodũ 40. annos offensus Deus esse dicitur populo, cùm tamen offendi

cœpe

cœperit non statim ab egressu; sed vbi exacerbatus est ad aquas contradictionis.

84. Quædam sacrificia ante aditam terrã promissionis non obligabãt

Sed quæres adhuc quomodo præside,ac duce Moyse,qui tam erat religiosus, & diuinæ legis obseruator,tandiu omissum fuerit illud sacrificiorum obsequium? Respõdeo, Hebræos ad illa sacrificia præstãda lege non cogi, donec ventũ esset ad terram promissionis. Hoc liquet satis ex Deut. cap.12. Quare toto peregrinationis tempore non est circuncisus populus, neque à secundo anno post relictam Ægyptum celebratum Phase. Vtrumque verò præstitum est Iosue c.5.post transmisũ Iordanem,id est,in ipso ingressu terræ promissionis: quia lex eò vsque suspensa cogebat. Causa verò cur Deus ab ea lege populũ in deserto liberum esse voluit,ea est;quia benignissimus Deus noluit edicere peregrinanti populo,vt pararet victimas loco, & alieno, & sterili, vbi facilè inueniri non poterant. Atque ideo per Ieremiam cap.7. suam benignitatem in antiquos Hebræorum patres ostẽdit. *Non sum locutus*, inquit, *cum patribus vestris;& non præcepi eis in die, qua eduxi eos de terra Ægypti de verbo holocaustomatum,& victimarum;sed hoc verbum præcepi eis dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus.*

85. Plura homo impẽdit diabolo, quàm sibi ab eo Deus postulat.

Quid ergo dices,si ab his sacrificiis obeũdis liberi Hebræi toto peregrinationis tẽpore,cur Amos,& Stephanus,& Ieremias suprà de his sacrificiis omissis querũtur? Sanè nõ quia hæc omissa sunt; sed quia illa quibus Deus Hebræam gentem onerare noluit, vltrò ipsi, atque auidè diis alienis, & multo duriora impenderunt. Quare tres hi suprà dicti iisdem locis meminerũt militiæ cœli. Ieremias quidem miram sedulitatem, atque studium describit, quo parentes, ac filij placentas pararãt Reginæ cœli,id est,Lunæ. Omnes meminêre Moloch,vel Tophet, cui non iam victimas alias, sed de suo semine quotidie miserandum holocaustum offerebant Iudæi; quod proposito capitali supplicio prohibitũ fuerat Leuit.18.& 20.cap.

86. Melchom quid.

Vers.43. *Suscepistis tabernaculum Moloch.*] Quis sit iste Moloch nihil inter authores certum; sed videtur idem esse qui alio in loco dicitur Melchom. Amos cap.1. Ita docent Beda,& Oecumenius in hunc locũ. Et sanè 3.Reg. cap.11. vbi vulgatus habet *Moloch*, Heb. est מלכם *Melchõ*,quod honoris gratiâ videtur affixum sumpsisse, sicut *Adon*, & *Baal* eandem ob causam aduocato affixo dicuntur *Adonai*, *Baali*. Est autem idolum quod præcipua religione ab Ammonitis colebatur, vt habes 3.Reg.suprà, quod esse apud illos summo in loco nomen ipsum indicat, quod Regium aliquid sonat; מלך *Malach* enim *regnare est*:& Lxx. Amos cap.1.pro *Melchom*,verterunt *Rex eorum*. Ex nominis notatione, & quia statim subditur, *sydus Dei vestri*,quidam non temerè putant Melchom ab Ammonitis dici illũ, qui à Latinis vocatur Iupiter:nam & hic *diuûm pater* salutatur, *atque hominum Rex*. Oecumenius Mercurium, alij Saturnum esse volunt: sed nihil certum. Addit Oecumenis habuisse in fronte pretiosum,& pellucidum lapidẽ,qui instar syderis fulgeret:& fortasse est, qui statim dicitur *Rempham*. Sanè ex 1.Paralip. cap. 20. constat habuisse coronam ex auri talento distinctam,& radiatam lapidibus pretiosis, ex qua Dauid Regium sibi conflauit diadema. In illa verò corona verisimile est Ammonitas coluisse cœli militiam, quia non aliter erat distincta gemmis,quàm syderibus cœlum. Quanto

to verò studio Gẽtes coluerint Moloch, & quàm illi dura obierint siue seruitia, siue sacrificia oblatis per summam impietatem, atque acerbitatem filiis, colligitur ex cap. 18. & 20. Leuit. vbi seuera proposita pœna à tanto scelere deterrentur Hebræi.

87. Quando sacrificatum Moloch.

Quæres hîc quo tempore antiqui Patres sacrificauerint Moloch. Oecumenius cõtigisse putat cùm Moyses in montem ascenderat, & à conuentu aberat filiorum Israël. Sed sanè id tacitum non reliquisset Moyses, cùm hoc non esset minùs impium, quàm adorasse vitulum. Neque credo sermonem hîc esse de Salomonis tempore, qui 3. Reg. 11. fanum construxit Moloch Ammonitarum idolo. neque de Manasse capit. 23. quia hi non dicuntur Patres, quemadmodum illi qui maximè aberant à Patriarcharum tempore. Præsertim quia contextus ipse tam Amos, quàm Stephani satis ostendit ista de illis tradi, qui in deserto morati sunt. Neque refert quòd illæ minæ de relegatione trans Babylonem non videantur opportunæ, nisi post terræ possessionem, vt Caietan. & alij censent; quia hîc ab Amos obiiciuntur præsentiũ scelera, propter quæ pœna proponebatur; & remouentur parentum merita, quæ retardare potuerunt diuinam vindictam. Nam propter parentes interdum cum filiis agi mitiùs probãt Abrahæ, & Dauidis merita. Est autem verisimile, vt placet Riberæ in caput 5. Amos, id contigisse cùm populus appulit ad terram Moab. Num. 25. ibi enim dicitur: *Fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua; at illi comederunt, & adorauerunt Deos earum.* Neque refert quòd Moloch Deus dicatur Ammonitarum, non Moabitarum: nam fieri plerumque solet, vt qui aliquarum nationum proprij sunt dij, in aliarum etiam religionẽ aduocentur; qui tamen nomen seruant earum prouinciarum, vbi primùm culti, & vnde ad alias deinde translati; sicut in corporis ornamẽtis, & arborum fructibus vsu venit, quæ cùm nostra iam sint, & apud nos nata, antiquum tamen nomen seruant. De ornamentis exemplum sit apud Hispanos, Tudesco, Bolemo, quæ pallij quædã genera sunt; & eadẽ figura dicũtur vestes Phrygiæ, & Babylonicæ. De arboribus, malus Punica, Medica, Persica, quæ ita vocantur, quia inde ad alia loca translatæ sunt. Neque in materia præsenti de Religione pauciora sũt exempla. Colebatur à Romanis Isis, & Cybele; illa tamen dicebatur Ægyptia, vel Pharia; hæc Phrygia, vel Idæa. Sic Moloch proprius Ammonitarum Deus facilè ad Moabitas propter generis, locíque propinquitatem migrare potuit. Imò puto hunc Deum priùs esse cultum à Chaldæis, & ab iis, vt dixi, translatum ad Persas. Nam quòd ignis Chaldæis esset pro Deo, satis est cõpertum, vel ex historia Abraham, qui ideo existimatur in ignẽ à Chaldæis esse coniectus, quòd ignem ipsorum Deum adorare noluerit; in igne verò coli Moloch argumento est, quòd qui Moloch pro Deo obseruant, in eius cultum, & honorem filios suos per ignem traducunt.

88. Remphã quid.

Et sydus Dei vestri Rempham.] Hęc vox non est in Amos, sed posuerunt LXX. sensus tamen est idem. Ponitur hîc, vt puto, proprietas aliqua eius syderis, de quo Amos suprà. Quidã illud sydus Saturnum esse credunt, coniectura satis infirma; quia Arabes *Chium* vocant Saturni stellam:

&

& in Amos, vbi vulgatus habet, *imaginem idolorum*, Heb. est כיון *Kijon*; eodem quo vox Arabica sono. Alia mihi occurrebat grauior coniectura, vt Rempham Saturnus videri potuerit; quia non secus filios oblatos vorabat Moloch, quàm Saturnus, vt est in fabulis, vorasse traditur. Poëtas verò in suis fabulis inclusisse multa ex sacris Bibliis petita, satis notum est. Sed neque hoc mihi persuadet Rempham esse Saturnum: nam primùm illud כיון *Kijon*, nomen censeo esse commune, non proprium; & *aliquid firmo iam, & stabili modo, locóve constitutũ* significare: qualis statua est, aut stata Religionis forma; à radice כון *Kun*, quod *firmare*, aut *stabilire* significat. Deinde quia Mythologi alias causas afferunt ex ipsa Philosophia altè petitas, cur illa voracitas data sit Saturno.

89. Res sanè obscura, & in qua si quid afferatur verisimile, nõ fastidiendũ sit. Ego hîc duo afferã, tu lector, quod magis placuerit, si tamen quid placebit, eligito. Existimo igitur Rempham nomen esse commune, & significare *obscuritatem*, & *tenebras*, vt putat Oecumenius, & vertit Theodotio, vt dicit Hieronymus super Amos. Per irrisionem ergo Stephanus dicit lapidem illum pretiosum, & splendentem, qui erat in fronte Melchõ, vt dicit Oecumenius, aut in eius corona, vt fit verisimile ex lib. 1. Paralip. cap. 20. qui Iudæis instar syderis fuit, fuisse illis cæcitati, obscuritati, & offensioni, adeò vt ab illo excæcati, atque delusi in longum exilium, & seruitutem, & tanquam in lapidem impegerint, aut in barathrum profundum demersi sint. Neque obstat quod statim addit Stephanus in numero plurali, *figuras, quas fecistis*: nam & figura erat propria Moloch, & gemma quæ erat siue in fronte, siue in corona, figura erat syderis.

90. Altera explicatio est, quæ ideo iure optimo minùs placebit, quia noua, verùm coniecturæ non infirmæ. Dixerat paulo antè Stephanus Iudæos olim coluisse militiam cœli, id est, Solem, Lunam, & astra: nũc verò speciatim agit de Moloch, seu Melchom, id est, vt ego interpretor, de astrorum Rege, id est, Sole. Nam *Moloch* Regem sonat, & inter astra sine dubio Sol, & magnitudine, & splendore Princeps est, cui esse delatum diuinum honorẽ satis ex Scriptura compertum est. Et fauet huic expositioni quòd Ierem. cap. 7. Luna vocatur Regina cœli. Heb. מלכה *Melachah*, sicut Sol *Meloch*, seu *Melchom*: antiquitas autem Gentilium masculinum sexum Soli, fœmineum verò Lunæ dedit. Quod etiam indicat corona ipsius, quæ 1. Paralip. 20. gemmis exculta traditur, id est, syderibus distincta, non aliter atque Sol syderibus circundatur, licèt in ipsius conspectu parum fulgentibus. Illam autem coronam instructam radiis esse puto, vt nunc Regiæ coronæ sunt, quæ ad Solarium radiorum similitudinem efformantur. Vt autem Solem antegreditur Lucifer, sic Rempham, qui, vt putat Beda, Lyranus, & Glossa interlinearis; Lucifer est, aut Veneris stella, positus in fronte Moloch, seu in anteriori parte coronæ, satis exprimit Luciferi munus. Huic sententiæ plurimùm fauet Amos cap. 5. à quo Stephanus testimonium hoc sumpsit, qui postquã meminit Melchom, statim subdidit; *& sydus deorum vestrorum*, vtique planetarum. Quare bene explicatur, quæ sit cœli militia, de qua suprà. Et hæc iuxta veritatẽ Hebraicam. Neque aliam ob causam reor

Moloch Sol i. Rex, sicut Luna Melcha. i. Regina cœli.

Ierem. c. 7

vltra summum; vt Exod. 15. *Dominus regnabit in æternum, & vltrà.* Et idem loquendi modus est, quando dicitur *in sæculum sæculi.* Heb. vtrobique לעולם ועד, id est, *in sæculum,* seu *in æternum, & adhuc.* Hebraicam phrasim exprimit Hispanus, cùm dicit, *para siempre iamas:* nam illud *iamas,* idem est quod *y aun mas.* Sed sine dubio in priori sensu sumpsit Stephanus, quia & verissimus est, & non figuratus. Existimo autem hæc à Iudæis dici solita Prouerbiali forma, quasi longiùs abfuturi sint Hebræi ab vrbe, quàm antea soliti. Cùm enim priùs à Syris Hebræi agerentur captiui, quia prædandi gratiâ sæpe Syrorum latrunculi Israëliticos fines inuaderent, vt docet puella capta, quæ Naaman Syrum quærendæ valetudinis gratiâ, vt in terrã Israël proficisceretur, hortata est; tamen non iam Damascum vsque abducendi dicuntur: sed trans Damascum, vt dixit Amos; quod idem est, atque trans Babylonem, vt dicit hîc Stephanus.

96. Vers. 42. *Tabernaculum testimonij fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit Deus.*] Obiectum Stephano fuerat in criminibus, quòd in Moysem, & templum contumeliosus fuerit. Obiecta de Moyse satis depulit, dum de illo magnificè multa locutus est. De templo iam dicere aggreditur; & tabernaculo, quod à multis commendat; primùm, quia secundùm datum à Deo exemplar constructũ est à Moyse; quod à Patribus in terram promissionis inuectum, ibíque magno in honore habitum vsque ad tempora Dauidis, & Salomonis, qui ad imperium Domini parentis cogitata compleuit.

97. Vers. 48. *Sed non excelsus in manufactis templis habitat.*] Ita commendat Stephanus tabernaculum, & templum Salomonis, vt si dissoluatur, non magna admodùm iactura Religionis fieri censenda sit; cùm adesse nobis Deus, audire preces, illísque annuere, & possit, & soleat extra templi septa. Neque enim eius immensitas spatiis circunscribi, aut potentia certis locis illigari potest. Ex hoc loco Hæretici euellere contendunt ex Catholicorum animis cultum illum, qui exhiberi solet locis religioni, ac pietati consecratis. Contra hos Bellarminus tractatu integro de hac re, & alij, qui contra Hæreticos huius ætatis disputant. Summa verò eorum, quæ in hac materia dicuntur, hæc est; Deum non contineri in templo tanquam in loco, quia complet omnia; in templis verò præcipuè coli Deum, atque inibi aptiùs, & religiosiùs offerri sacrificia, ac preces, quia & magis munda, & à forensi strepitu, publicísque tumultibus aliena. Quòd verò de templo Stephanus ita videtur egisse liberè, ea ratio est, quia qui tunc aderant Iudæi; sicut etiam eorum parentes, tantùm Hierosolymitano templo tribuebant, vt ab illo omnia sibi, & sancta, & desiderata promitterent. Quare magni sceleris agebantur rei, qui aliquid contra templi sanctitatem, non solùm moliri, sed cogitare auderent. Eo nomine accusatus est Christus à corruptis testibus, eodem Stephanus tanquam blasphemus extra ciuitatem lapidatus. Tam denique Iudæi in suo sibi templo placebant, vt multum esset illis in ore, *templum Domini.* Iere. c. 7. *Nolite confidere in verbis mẽdacij dicentes, templum Domini, templũ Domini, templum Domini.* Et Hieronymus in illud Isai. vltim. *Cœlum mihi sedes est*, dicit Stephanum hîc agere contra Iudæorum contentionem, & errorem, qui putant inuisibilem,

Quomodo Deus in templo sit.

Templũ apud Iudæos maximè religiosum.

bilem, & incomprehensibilẽ Deũ templo Ierusalem posse concludi, vbi plurima, atque optima adducit Scripturæ loca, quæ contrarium probant.

98. Cur Deus in cœlo esse dicatur.

Vers. 49. *Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum.*] Locus est apud Isai. capite vltimo, quo Propheta significat Deum nullo loco claudi, ita in cœlo esse, vt tamen non ideo absit à terra; quæ scabellum pedum dicitur hîc, & Matth. c. 5. quia sicut in Regio throno Maiestas Principis splendet magis, & ibi eum spectamus, & veneramur præcipuè, licèt ille etiam in scabello sit: sic quia diuina Maiestas, & virtus maximè spectatur in cœlo, ibi sedes eius esse traditur. Item quia thronus ornari solet eximio cultu, vt de throno Salomonis constat 3. Reg. cap. 10. & de aureo reclinatorio Cant. 3. scabellum non item: sic cœlum collucet maximè syderibus varium, & tota specie gratissimum est; terra verò, licèt ornata pulchrè, vt tanti Regis scabellum decebat, nihil tamẽ ad cœlorum venustatem, & formam.

99. Ceruix dura.

Vers. 51. *Dura ceruice, & incircuncisis cordibus.*] Vbi seipsum ab intẽtis criminibus purgauit Stephanus, collectis ex innocentia probata, optimáque consciẽtia viribus, duriùs iam, & audaciùs in aduersarios inuehitur; non sanè odio, alioqui non tam ardenter in ipso mortis articulo precatus esset illis veniam iniustę necis, sed studio salutis ipsorum; didicerat nimirum à magistro sic agendum esse cum iis, qui contra pietatem, verámque doctrinam iampridem obdurauerunt. Duræ ceruicis esse, ac ferrei colli non nũc primùm de se audierũt Iudęi. Exod. 32. *Cerno quòd populus iste duræ ceruicis sit.* Idem cap. 34. & Deut. 9. Isai. 32. *neruus ferreus ceruix tua.* Quæ metaphora à bobus sumitur, qui iugũ aut non admittunt, aut impositum excutiunt: cùm enim, vt subeant iugum, ceruicem debeant aut inflectere, aut demittere, ea verò quæ ferrea sunt, ac dura, non flectantur, facilè, fit, vt qui imperij iugum difficilè subeunt, habere dicantur ceruicem duram. Hinc etiam fit, vt *curuare collum* sit aliquem obsequentẽ reddere. Eccl. 30. *curua ceruicem eius in iuuentute.* In hunc ferme sensum explicat Hieronymus, & tres Patres apud Theodoretum illud Cant. 1. *Collum tuum sicut monilia. Sicut aurum,* ait Hieronymus, *lentescẽs flectitur in circulum, sequiturq́ue quocunque torqueas, sic sponsæ collum,* &c.

100. Circuncisio cordis, & auriũ.

Incircuncisis cordibus, & auribus.] Placebãt sibi maximè Hebręi, quòd in carne sua signum haberent & nobilitatis Abrahamicæ, & familiæ præcipuo quodam amore à Domino electæ. Quemadmodum autem ex illa spe, quam de templi sanctitate conceperant, illos deiecit Stephanus, dum dicit Deum non esse illigatum angusti Hierosolymitani templi septis, sed vbique inueniri, atque orari posse; sic nunc circuncisionem carnis ostendit illis nihil afferre sanctitatis, aut gloriæ, si corda habeant prorsus incircuncisa. Porrò cor incircuncisum, & ceruix dura idem propè significant: quia sicut hæc detrectat iugũ, quia aliorum imperia subire non vult, sic illud; quia sibi indulget intemperãter, & omnino post concupiscẽtias rapitur suas, non facilè sibi ipsi imperat quod amarum est, etiamsi id fuerit à legum sanctitate, vel honesta consuetudine præscriptum. Cor incircuncisum dicitur immortificatum, quod nihil in se sustulit, aut domuit, quod à natura expressit in

malum prona, quia suis omnino seruit cupiditatibus. Aures eodem modo dicuntur incircuncisæ, quia audire nihil volũt, nisi ad voluptatem. Itaque hi non solùm non admittunt ad animum, sed neq; ad aures quod studio suo, ac voluptati contrarium est. Videtur autem Stephanus hîc expressisse, quod ad horum parentes dixit Moyses Deut. 10. *Circuncidite præputium cordis vestri; & ceruicem vestram ne induretis amplius.* Quàm parui faciat Deus carnis circuncisionem, vbi animus circuncisus nó est, docuit idem per Ieremiam cap. 9. *Omnes gentes habent præputium, omnis, autem domus Israël incircuncisi sunt corde*; quasi dicat, eodem loco vtrumque populum habendum esse.

101. *Vos semper Spiritui sancto restitistis, sicut & patres vestri*, &c.] Sciebat Stephanus, sanctũ in se loqui Spiritũ, quo plenus erat: viderat Iudæorum cor incircuncisum, ne amplecterétur, & incircuncisas aures, ne audirent, quod per ipsius os diuinus loquebatur Spiritus. Videbat propositam sibi mortem, armatas iam ad exitium manus: ideo vtrumque coniunxit, & ab illis, sicut olim à parentibus. Spiritus sancti non admitti doctrinam, & Prophetas ad morté deposci; se videlicet, qui prophetico afflatus Spiritu verba fundebat. Cæterùm à Iudæis Prophetas occisos aut omnes, aut plerosque, licèt de singulis obscurè, vniuersim tamen clarè ex S. Scriptura didicimus. Matth. 23. *Ierusalem, quæ occidis Prophetas*; &, *filij estis eorum, qui Prophetas occiderunt.* Et Luc. capite. 13. *non capit Prophetam perire extra Ierusalem.*

102. Vers. 53. *Qui accepistis legem in dispositione Angelorũ.*] Difficile statuere quo sensu hîc accipi debeat *Angelorum dispositio.* Græcè εἰς διαταγάς, id est, *in dispositiones*, vel, *secundùm dispositionem.* Possunt verò dispositiones hæ, inquit Caietanus, referri ad varias apparitiones Angelorum, seu ad diuersitatem signorum, quæ apparuerunt, cùm data est lex; seu ad diuersitatem statutorum, seu ordinationum in lege. Illud imprimis certum est, legem à Deo conditam esse, neque alium omnino authorem habuisse; indictam tamen esse, & vulgatam per Angelum, vt ex dictis antea non obscurè constat: in eo verò laborandum cur Angelorum dicatur intercessisse dispositio. Quidam dicunt *dispositiones Angelorum* vocari, quia ita disponuntur, qui legem hanc obseruant, vt vitam agant Angelicæ quàm simillimam: cuius sententiæ citatur Oecumenius; sed apud illum non inuenio, neque propriam existimo hujus esse loci. Alij communiter, & verè hîc, & in illud ad Galat. 3. *ordinata per Angelos in manu mediatoris*, latam esse dicunt legem, atque dispositam à Deo, Angelis tamen administris. Cùm tamen lex hoc loco dicatur non vna, sed magna legum multitudo, ordinata, & disposita per Angelos dicitur; quia ab illis certo quodam tempore, atque ordine pro rerum dignitate, & præstantia, atque etiam opportunitate proposita est. Quare alia lex ante egressum ex Ægypto, alia non multo pòst; alia aliquot pòst annis tradita est.

Quomodo lex per Angelos disposita.

103. Cur *Angelorum dispositio* in plurali dicatur, non omnes eodem modo explicant. Quidam *Angelorum* nomine in cap. 3. ad Galat. Sacerdotes intelligunt, id est, Moysem, & Aaron, vt Euthymius, Theophylactus, S. Thom. Ambros. Chrysost. & alij.

alij. Sed omnes isti, vno excepto Ambrosio, magis probant esse Angelos. Dicuntur ergo Angeli multi, siue quia multi interfuerunt, qui excitarent ignem, & fumum in Sina; cierent tonitrua, montem concuterent, &c. siue quia tot dierum spatio, alio, atque alio diuersorum Angelorum ministerio Deus vsus est, pro natura mandatorum, quæ ferebantur, sicut etiam pro natura rerum gerendarum alios, atque alios Angelos mandat Deus.

Et non custodistis.] Sicut laudato templo suprà reprehendit acriter Iudæos, qui cùm illud magni facerent, sacrificauerunt tamē Moloch: circuncisione laudata seuerè eosdem exagitat, quòd cordibus essent incircuncisis, sic nunc laudata lege, eosdem incusat, quòd legem eiusmodi, dum suo nimiùm indulgent animo, violauerint.

104. Blasphemiæ detestatio.

Vers. 56. *Continuerunt aures suas.*] Mos erat inter Hebræos, vt cùm quid impiè de Deo, rebúsque sacris audirent, aures obstruerent. Et sanè durum est, quódque impij etiam animi detestantur, & horrent, audire quod Deo quoquo modo futurum iniurium sit. Eccles. cap. 27. *Loquela multùm iurans horripilationem capiti statuet; & irreuerentia ipsius obturatio aurium.* Blasphemiam ergo in Deum sic accipiebāt, qui inter Hebræos videri volebant pij, vt significarent excruciari se vehementer, neque ferre iam posse tanti doloris pōdus. Obturabant aures, & clamabāt; vt ex his apparet, &, quod in summo dolore fit, scindebant vestimenta sua. Quod fecit Caiphas, cùm Christum voluit accusare blasphemiæ Mat. cap. 26. Sic etiam hi, quia blasphemię nota ab impio concilio inuritur Stephano, aures obturant, clamant; & licèt id non exprimat Lucas, credibile est à lacerandis vestibus non continuisse manus suas.

Vers. 58. *Eiicientes extra ciuitatem lapidabant.*] Blasphemi supplicium lapidationem esse constat ex Leuit. cap. 24. vbi etiam præcipitur, vt extra castra lapidatio fiat. Castra verò vocantur, quod ad rem præsentem attinet, hominum conuentus: & testes depositis vestibus, quo magis ad opus expediti, lapidibus appetunt Stephanum, sine dubio primi, quia id ex lege; deinde secuta reliquæ multitudinis manus. Neque de fuisse credendum est id, quod lex etiam iubet, vt testes supra caput rei manus ponant, quasi morti destinent.

105. Lapidatio extra ciuitatem.

Et testes deposuerunt vestimenta sua.] Vestimenta deposita, Saulíque custodiæ credita quidam Stephani esse putant, vt Bernardus, Petrus Damianus, vterque in sermone de S. Stephano, qui dicunt sacrarum vestium tactum magno ad conuersionem Sauli adiumento fuisse. Certè nudum Stephanum esse lapidatum indicat August. sermone 6. de Sanctis, vbi illum spoliatum inducit, vtrique vestibus: & Abul. in cap. 20. Leuit. q. 21. lapidandis detractas esse vestes docet. Quod in sua quoque Republica statuebat Plato lib. 11. de legibus. An nudus lapidatus sit Stephanus, nil certi habeo, tametsi hoc mihi sit verisimile. Sed non puto vestimenta, quæ seruabat Paulus, esse Stephani, sed testium: nam vbi vulgatus habat *sua*, Græcè est αὐτῶν in numero plurali, quod nullo modo conuenire Stephano potest.

106. Verisimile est Stephanum lapidatū essenudū.

poteſt. Accedit præterea Pauli ipſius teſtimonium infrà c. 22. *Cùm funderetur*, inquit, *ſanguis Stephani teſtis tui, ego aſtabam, & conſentiebam, & cuſtodiebam veſtimenta interficientium illum.*

Adoleſcentis, qui vocabatur Saulus.] Dubium eſt qua ætate Saulus neci interfuerit protomartyris; quam quæſtionem obſcuram facit, quòd non multo pòſt, qui modò dicitur adoleſcẽs, vir appellatur Act. 9. vno nimirum anno ab interfecto Stephano. Neque adoleſcenti data eſſet poteſtas tanta, eáque publica à Pontifice, & Senioribus, vt ipſe fatetur Act. c. 22. in Chriſtianos, quorum nomen tantopere extinctum vellẽt. Adde quòd epiſtola ad Philemonem ſenem ſe vocat. De hac quæſtione vide Baronium 1. to. Annal. anno 36. & Salmeron. hìc. Obſeruandum eſt primùm vocem *νεανίας*, quæ eſt in textu Græco, non ſolùm ſignificare *adoleſcentem*, ſed etiã indicare id quod adoleſcentium proprium eſt; nempe *ardorem, audaciam*, & *effrænatam quandam vim in rebus agendis*. Quare iuueniles ſpiritus appellant Latini inſolentes, & acres, & quos ardor potiùs, & temeritas rapit, quàm regit prudẽtia. Et apud Latinos, qui ſtrenui ſunt, & acres, ſeu ad mala perferẽda robuſti, in ætate etiam grandi iuuenes vocãtur. Apud Virgil. 1. Æneid. Venus Æneam, & Achaten iuuenes vocat.

107. Paulus adoleſcens non tam ætate, quã ardore & audacia.

——*Heu, inquit, iuuenes, monſtrate mearum*, &c.

Et lib. 3. de Achimenide.

Ipſe pater dextram Anchiſes haud multa moratus
Dat iuueni.——

De Vlyſſe Propertius lib. 2. Eleg. 22.

Sic in Dulichio iuuene eſt eluſa Calypſo.

Sed hos omnes ætate grandi fuiſſe oportet, cùm ante illum articulum quo iuuenes dicuntur, decem annos, & eo amplius militiæ operam dederint ad Troiam. Quo ſenſu Xenophon vocat *ἄνδρα νεανίαν*, *virũ adoleſcentem*; id eſt, feruidi ac iuuenilis ingenij virum; & *νεανιεύεσθαι*, *efferri, & iactari iuueniliter*. Erat ſanè Saulus adoleſcẽs non quidem ætate, ſed ſpiritu, atque audacia, vt c. 9. dicitur; *erat ſpirãs minarũ & cædis*: qua verò ætate, incertæ cõiecturæ ſunt.

Sanctus Chryſoſtomus hom. de Principibus Apoſtolorum to. 5. tradit, Paulum occiſum eſſe anno ætatis ſuæ 68. Sed obiit trigeſimotertio anno poſt conuerſionem ſuam, anno nimirum 13. Imperij Neronis, qui incidit in annum Chriſti 68. cùm conuerſus fuerit anno Chriſti 36. altero anno poſt occiſum Stephanum, vt latè, & optimè probat Baronius 1. to. Annal. Ex quo fit, eodem propè tempore natum fuiſſe Paulum, quo Chriſtus, & egiſſe annos 35. quo tempore lapidatus eſt Stephanus. Cùm verò epiſtola ad Philemonem ſcripta ſit quarto Neronis anno, quo tempore Paulus erat in ſuo conductu, iure ſe in illa ſenem vocat, cùm non longè abeſſet à ſexagenario. Sed de Paulo plura ſuis locis.

108. Quoto ætatis anno Paulus mortuus.

Verſ. 60. *Ne ſtatuas illis hoc peccatum.*] Ne illos huius ſceleris conſtitue reos, vel, ne ab illis huius peccati pœnas exige. Græcè, *μὴ στήσῃς*, id eſt, *ne ſtare facias*: ſtant nimirum contra nos peccata noſtra in die belli, id eſt, mortis, ac Iudicij. Nam quæ nos impiè contra Deum molimur, illa iuſtè Deus contra nos in aciem producit; ſicut qui ex terra ſurſum aſcendunt halitus, & vapores, illi iam in grandinem, fulmináque coacti terrã, vnde orti, ſternũt, &

109. Peccata ſua ſtant in Iudicio contra reum.

& euertunt. Iob cap.38. *Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti, quæ præparauit in tempus hostis, in diem pugnæ, & belli?* Et hoc ipsum explicat Psalmus 49. *arguam te, & statuam contra faciem tuam,* (nempe peccata tua) vt legit Theodoretus: & quidem Hebraicus textus habet אערכה, id est, *ordinabo*, nō aliter, atque ordinari solent hostium acies, & machinæ, & contra aduersarios obuerti. Orat ergo hîc Stephanus ne peccatum hoc contra iniustæ necis authores in die belli, id est, Iudicij, in acie consistat.

110. Mori in Domino.

Obdormiuit in Domino.] In codicibus Gręcis non est *in Domino*, neque in quibusdam Latinis: sed tantùm *obdormiuit*; quæ vox satis aptè explicat iustorum mortem, quæ instar placidi cuiusdam somni est. Illud verò *in Domino*, idē est quod Apoc. cap.14. *Beati mortui, qui in Domino moriūtur.* Communis explicatio est, quòd illi moriantur, vel ordormiant in Domino, qui tāquam viua membra illi tanquam capiti adhærent; vel tanquam nobiles, & fructiferi rami generoso stipiti insiti radicis, & pinguedinis eius participes fiunt; iuxta illud Ioan.15. *manete in me, & ego in vobis.* Alius posset esse sensus non alienus aut ab vsu Scripturæ, aut à veritate, ita vt illud (*in*) significet (*propter*) quod in Scriptura frequentissimum est. Gen.3. *Maledicta terra in opere tuo*, id est, propter opus tuum, scilicet peccatum. Thren.cap. 3. *Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei*, id est, propter contritionem. Paulus sæpe; *Ego vinctus in Domino*, id est, propter Dominum: & hoc ipso in capite; *Fugit autem Moyses in verbo isto*, id est, propter verbum. Ad hunc ergo modum obdormiuit Stephanus in Domino, quia propter Dominum interfectus est.

Regul. In valet propter.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT OCTAVVM.

1 *FActa est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Ierosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ, & Samariæ* 2 *præter Apostolos. * Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum* 3 *magnum super eum. * Saulus autem deuastabat Ecclesiam per domos intrans, & trahens viros, ac mu-* 4 *lieres, tradebat in custodiam. * Igitur qui dispersi erant per-* 5 *transibant, euangelizantes verbum Dei. * Philippus autem descendens in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.* 6 ** Intendebant autem turbæ his, quæ à Philippo dicebātur vna-* 7 *nimiter audientes, & videntes signa quæ faciebat. * Multi enim eorum, qui habebant spiritus immundos, clamantes voce* 8 *magna exibant. * Multi autē paralytici, & claudi curati sunt.* 9 ** Factum est ergo gaudium magnum in illa ciuitate. Vir autem quidam nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate Magus, sedu-* 10 *cens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum: * cui auscultabāt omnes à minimo vsque ad maximum, dicentes:* Hic 11 *est virtus Dei, quæ vocatur magna. * Attendebant autem eum: propter quod multo tempore magiis suis dementasset* 12 *eos. * Cùm verò credidissent Philippo euangelizanti de regno Dei, in nomine Iesu Christi baptizabantur viri, ac mulieres.* 13 ** Tunc Simon & ipse credidit: & cùm baptizatus esset, adhærebat Philippo. Videns etiam signa, & virtutes maximas fieri,*

fieri, stupens admirabatur. 14 * *Cùm autem audissent Apostoli, qui erant Ierosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum, & Ioannem.* 15 * *Qui cùm venissent, orauerunt pro ipsis vt acciperent Spiritum sanctum:* 16 * *Nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Iesu.* 17 * *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.* 18 * *Cùm vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam,* 19 * *dicens: Date & mihi hanc potestatem, vt cuicumque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum. Petrus autem dixit ad eum:* 20 * *Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.* 21 * *Non est tibi pars, neque sors in sermone isto: cor enim tuum non est rectum coram Deo.* 22 * *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.* 23 * *In felle enim amaritudinis, & obligatione iniquitatis video te esse.* 24 * *Respondens autem Simon, dixit: Precamini vos pro me ad Dominum, vt nihil veniat super me horum, quæ dixistis.* 25 * *Et illi quidem testificati, & locuti verbum Domini, redibant Ierosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.* 26 * *Angelus autem Domini locutus est ad Philippum, dicens: Surge, & vade contra meridianum ad viam, quæ descendit ab Ierusalem in Gazam: hæc est deserta.* 27 * *Et surgens abiit. Et ecce vir Æthiops, Eunuchus, potens Candacis reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas eius: venerat adorare in Ierusalem:* 28 * *& reuertebatur sedens super currum suum, legénsque Isaiam Prophetam.* 29 * *Dixit autem Spiritus Philippo: Accede, & adiunge te ad currum istum.* 30 * *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Isaiam Prophetam: & dixit: Putásne intelligis quæ legis?* 31 * *Qui ait: Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogauítque Philippum vt ascenderet, & sederet secum.* 32 * *Locus autem Scripturæ, quam legebat, erat*

hic: Tamquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus 33 *coram tondente se, sine voce, sic non aperuit os suum.* * *In humilitate iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis* 34 *enarrabit, quoniam tolletur de terra vita eius?* * *Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit: Obsecro te, de quo Propheta di-* 35 *cit hoc, de se, an de alio aliquo?* * *Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à Scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.* 36 * *Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam: &* 37 *ait Eunuchus: Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?* * *Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Et respondens* 38 *ait: Credo Filium Dei esse Iesum Christum.* * *Et iussit stare currum: & descenderunt vterque in aquam, Philippus, &* 39 *Eunuchus, & baptizauit eum.* * *Cùm autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit* 40 *eum Eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.* * *Philippus autem inuentus est in Azoto, & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.*

IN CAPVT OCTAVVM
ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. F*Acta est autem in illa die persecutio magna.*] Non in Stephanum 1. solùm, sed in alios etiam omnes crudeliter sæuitum est. Eodem tempore extinctum esse Nicanorem Diaconum, & duo Christianorum millia tradit Dorotheus in synopsi. Certè multorum cædem esse factã probari potest ex eo quod statim de Saulo subditur. *Saulus autem deuastabat Ecclesiam per domos intrans, & trahens viros, ac mulieres, tradebat in custodiam.* Hos verò fuisse occisos ostendit idem Paulus Act. 26. *Multos Sanctorum ego in carceribus inclusi à Principibus Sacerdotum potestate accepta, & cùm occiderẽtur, detuli sententiam.* Non tam autem fugauit hæc persecutio alios præter Apostolos, quàm dispersit, vt commodiùs se, ac citiùs per varias regiones cœlestis doctrinæ semina diffunderent. Neq; abiisse credo perculsos metu viros, quos & recèns mortui Christi cõfirmabat memoria, & inflãmabat amor, & Spiritus sãctus repleuerat; sed Apostolorũ imperio; qui rationibus tunc nascentis Ecclesiæ expedire arbitrati statuerunt illos cædi subtrahere. Certè Athanasius hom. de semente hoc nõ tribuit imbecillitati Discipulorum, sed prouidẽtiæ Dei, qui ea dispersione consultum esse voluit aliorũ saluti. Idem pene Nyssen. in oratione de S. Stephano,

Athana

Athanaſium audi. *Audis in Actis Apoſtolorum poſt lapidatum Stephanum, Diſcipulos diſperſos,& quaſi ſeminatos:non quòd imbecillitate diſiecti, ſed fidei gratiâ ita diuiſi eſſent. Sed enim ita diſperſi ſunt, quaſi ſeminantes frumenta effecti ſint, ad panem ſupercœleſtem conficiendum, vniuerſumq; orbem peragrãtes viuificæ doctrinæ virtutes, efficaciáſque diſſeminarunt.* Hæc Athanaſius. Sic autem Nyſſenus. *Hinc in orbem terrarum Diſcipuli currere cœperunt: hoc omnes in partes ſermonis diuulgationis initium eſt. Nam niſi ab illius cæde populus Iudæorum in Diſcipulos ſæuiiſſet, forſitan ſolummodò Hieroſolymis Euangelij gratia incluſa eſſet. Nũc verò agitati à Iudæis, alius aliò gentiũ per orbem diſperſi ſunt, vndique per myſteriorum doctrinam diabolum exturbantes.*

2. Qui diſperſi, & quot.

Quinam iſti fuerint qui diſperſi ſunt, aut quo numero, nihil certum definiri poſſe puto. Euſeb. lib. 2. hiſt. c. 1. Diſcipulos nominat, antiquos credo à Chriſto deſignatos Lucæ c. 10. Caietanus eos, ſuper quos Spiritus ſanctus cecidit, quique variis loquebantur linguis in die Pentecoſtes. Baronius tom. 1. Annal. quia cenſet neminem in vrbe manſiſſe præter Apoſtolos, non minùs quindecim millibus exceſſiſſe putat. Sed ſanè non exceſſiſſe omnes ex eo fit probabile, quia Saulus è fidelibus multos extrahebat domo, trahebátque in cuſtodiam, & viri timorati ſepelierunt Stephanum, haud dubiè Chriſtiani, fecerúntque ſuper illum planctum magnum, id eſt, longas exequias, nempe dierum 70. Quod Luciano Presbytero reuelauit Gamaliel, vt conſtat ex epiſtola ipſius Luciani, quæ ab omnibus recipitur, de inuentione S. Stephani, quæ eſt apud Nicephorum lib. 14. cap. 9. Diſperſos tamen eſſe multos non obſcura coniectura eſt, quoniam Act. 11. qui exceſſerant Hieroſolymis, non tantùm Iudeæ, atque Samariæ regiones luſtrauêre, ſed etiam ex earum finibus egreſſi, perambularunt vſque ad Phœnicem, Cyprum, & Antiochiam: imò eſt valdè veriſimile ad Aſiam vſque penetraſſe, quia etiam veriſimile valdè eſt Petri epiſtolam primam ad eos eſſe datam, quos illa diſſeminauit perſecutio, quos aduenas diſperſionis appellat. *Petrus*, inquit, *Apoſtolus Ieſu Chriſti electis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Aſiæ, & Bythiniæ*, &c. Quid autẽ fecerint hi, quos diſperſit Stephani perſecutio, nihil dicit Lucas vſque ad cap. 11. num. 19. ne confundat, quæ de Philippo, Paulo, atque Cornelio dicuntur: quibus iã expoſitis ſtatim ad illos redit hiſtoria; cùm tamen veriſimile ſit eodem tempore facta, quæ eo numero 19. dicuntur, quo Samaritanorum, & Cornelij conuerſio.

Verſ. 2. *Curauerunt autem Stephanum viri timorati; & fecerunt planctũ magnum ſuper eum.*] Curare mortuos nihil aliud eſt, quàm aptè ad honorem ſepulturæ, ſeu officium componere. Quod apud externos Lybithinariorum opus erat; & huic miniſterio Lybithina quædam Dea præficiebatur. In Eccleſia verò inter varios ordines, qui diuerſa munera primis illis temporibus obibant, fuit etiam eorum, qui fidelium corpora curabãt, aptabátque ſepulturę; hi verò dicebantur *Laborantes*. Horum meminit Ignatius in epiſtola ad Antiochenos. *Saluta*, inquit, *Diaconos*, &c. *Hypodiaconos*, *Lectores*, *Cantores*, *Ianitores*, *Laborantes*, *Exorciſtas*, &c. Qui verò ſint iſti Laborantes, docet Epiphanius in compendiaria doctrina ad finem, vbi agit de ordinibus Eccleſiæ. *Laborantes*, inquit,

3. Laborãtes, qui mortuos curant.

Planctus funeris honor.

sunt, qui corpora eorum, qui dormierũt, obuoluunt, & cooperiunt. Planctus verò non significat *fletum*, id est, lacrymarum effusionem, seu gemitum, vt dicit Hieronymus epist. 25. ad Paulam, sed *magnificentiam*, & *splendorem funeris*. *Planctus*, inquit, *magnus non in plangentium exanimatione, vt tu putas, sed in pompa funeris, & exequiarum frequentia intelligendus est*. Et epistola 53. ad Riparium ait, Apostolos magna funeris ambitione parentasse Stephano. De tempore, quo insepultus protomartyr iacuit, & quot dies à fidelibus impensi honestando funeri & quo in loco sepultus, vide epistolam Luciani, qui id se per reuelationem à Gamaliele accepisse dicit; quæ epistola magnam habet authoritatem; quam è Patribus multi citant, & probant. Illa verò sic habet. *Lapidatus est à Iudæis, & Principibus Sacerdotũ in Ierusalẽ pro Christi fide extra portam, quæ est ad Aquilonem, quæ ducit ad Cedar. Ibi die, ac nocte iacuit proiectus, vt sepultura non daretur secundùm mandatum impiorũ Principum: vt à feris consumeretur corpus eius. Ex Domini autem voluntate non tetigit eum vnum ex his, non fera, non auis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Christi ministro, & festinans habere mercedem à Domino, & partem cum sancto viro fidei, misi per noctem quantos poterã, religiosos Christianos, & in Christo Iesu fideliter credẽtes, habitãtes Ierusalem in medio Iudæorum, & hortatus sum eos, & necessariam substantiam ministraui, ac persuasi illis ire occultè; vt portarent corpus eius meo in vehiculo ad villam meam, hoc est, in Caphar Gamamalã (quod interpretatur, villa Gamalielis) viginti millia habens à ciuitate. Et ibi feci illi planctum fieri diebus septuaginta, & poni eum in meo monumento nouo, in Orientali theca, & præcepi meis, vt quæcunque necessaria erant pro eius planctu, de meo darent.* Hæc Lucianus ex Gamalielis reuelatione.

4. Vers. 5. *Philippus autem descendens in ciuitatem Samariæ.*] Philippus hic Apostolus non erat, sed Diaconus, licèt quidam aliter existimẽt. Nam & Apostoli in vrbe remanserunt; & vt baptizatis à Philippo manus imponerent, id est, Confirmationis Sacramentum conferrent, missi sunt Apostoli. Quod sanè necessarium non esset, si ex Apostolorum numero fuisset Philippus.

5. Vers. 7. *Multi enim eorum, qui habebant spiritus immundos, exibant.*] Obscurus locus propter versionem nõnihil impeditam. Sensus est, non quidem exiisse eos, quos immundi vexabant spiritus; sed spiritus potiùs immundos ab iis, qui vexabantur. Id planum est ex Græco textu, neque à vulgata translatione alienus est sensus, maximè si pro, *multi*, legas *multis*. Si verò nihil de vulgata mutes, sic aptè, licèt paulo duriùs, textus disponi potest. *Multi* (spiritus immundi) *exibant eorum hominũ, qui spiritus immundos habebant.* vbi antecedens, *spiritus* ponitur pro nomine relatiuo, *eos*: quod in Scriptura frequentissimum est. Vide plurima, atque optima exempla apud Salmeronem Prolegomen. 14. formula 13.

6. Quæret hîc aliquis quomodo verum esse possit, quod tradit Lucas cap. 11. ab iis, qui dispersi sunt, quo tempore lapidatus est Stephanus, solis Iudæis annunciatum esse Euangelium, cùm hîc dicatur egisse cum Samaritanis Philippus, & ex eis baptizasse quamplurimos? De hac quæstione agemus postea pluribus in tractatu primo de aduentu Iacobi in Hispaniam, quem ad cal-

cem

cem operis addidimus. Interim satisfiet aliquo modo quæstioni, vbi de Samaritanorum origine, atque instituto constiterit; qua de re alij pluribus, nos strictim, quæ ad nostrum institutum faciunt, pauca colligemus. Vt constat 4. Reg. cap. 17. cùm decem tribus ab Assyriorum Rege captiuæ ducerentur, ne regio, quæ Israëlitici Imperij caput erat, cultoribus vacaret, missi sunt eò alienæ Religionis non pauci, qui cũ peregrinis Diis ibi constituissent altaria, diuino supplicio durè mulctati Iudæorum legem, & sacra suscipere coacti sunt; ita tamen, vt alienam Religionem complexi, propriam nihilominùs retinerent. Quare ex Hebræorum lege quinque tãtùm libros recepêre, vt tradit Origenes tom. 4. in Ioannem, & Epiphanius in Anacephalæosi. Ideo Abraham, & Iacob patres suos esse dicebant, vt docet Samaritana mulier Ioan. cap. 4. Messiam expectabant, circuncisionem subibant, contemnebant pleraque alia. Quare hi odiosi erant Iudæis, & eo loco habiti, vt cùm aliquem execrandum, & omni turpitudine dignum censerẽt, illi in grauissimo maledicto *Samaritani* nomen obiicerent. Ex his intelligitur quomodo neque inter Gentes omnino, neque inter Iudæos numerari debeant Samaritani: quia vtriusque legis participes sunt; siue, vt magis propriè loquamur, expertes: sed absolutè inter Gentes non numerantur. Quare Christus Mat. 10. à Gentibus apertè distinxit. *In viam*, inquit, *Gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Ex quo apparet quomodo Philippus diuini verbi nuncius abstinuisse à Gentibus censendus sit. Hæc iuxta aliorum sententiam, qui putant non licuisse Discipulis agere cum Gentibus ante Cornelij cõuersionem: de quo nobis postea pluribus, vbi contrarium verisimilius putabamus. Illa tu vide.

Samaritanorũ origo, & Religio.

Vers. 9. *Vir autem quidam nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate Magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.*] De hoc Simone multa Clemens Rom. lib. 2. Recognit. Iustinus Martyr. in Apolog. ad Antoninum; Epiphanius hæresi 21. & omes pene qui de primis Ecclesiæ temporibus scripserunt. Hic præstigiis quibusdam, quas Simonis ipsius voce numerat Clemens suprà, sic illusit Samaritis, vt apud eos Dei magna quædã virtus haberetur. Qui non potentiæ solùm, sed diuinitatis sibi tantùm arrogabat, vt scripta sua, vt tradit Hieronymus in cap. 24. Matth. his consignaret titulis. *Ego sum sermo Dei, ego speciosus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia Dei.* Populus autem rerum admirabilium imagine delusus inanes illos titulos Simoni, & eximia nomina tribuebat; dicebat enim: *Hæc est virtus Dei, quæ vocatur magna.* vbi pro, *quæ vocatur*, quod in Græco textu non est, articulus tantùm ponitur; eodem tamen sensu, nimirum, *hæc est virtus Dei, illa inquam magna virtus.* De Messia, credo, intelligebant Samaritæ; nam cùm libros admisissent Moysis, non dubium quin ipsi quoque Messiam expectarent. Certè mulier Samaritana ex imperita, atque obscura plebe hoc nouerat, cùm Ioan. cap. 4. dixit. *Scio quia Messias venit*, id est, venturus est, vel veniens est, quia nimirum, *qui venit*, aut, *veniens*, nomen erat Messiæ.

7. Simõ Magus superbus.

8. Translatio hæc vulgatæ difficilis est; & licèt eundem sensum reddat, atque textus Græcus, habet tamen illum, vt apparet, obscurum,

rum, & suspensum: in Græco non est relatiuum, *qui*, & pro hoc nomine *Magus*, est participium μαγεύων, id est, *vtens magia*, siue *præstigiis*. Illud verò *antè fuerat*, non significat ita priùs artem exercuisse magicam, vt tunc abiiceret, sed fuisse, antequam ad ciuitatem accederet Philippus, Magiæ deditum. Ita planè ex textu Græco constat. Est ergo sensus, & ordo huius loci: Vir autem quidam nomine Simon fuerat antè in ciuitate artem exercens magicam; siue magicem exercuerat. Illud verò *aliquem*, significat eximium quid, vt docuimus suprà cap. 5. ad illud, *extitit Theudas.*

Vers. 13. *Tunc Simon & ipse credidit.*] Communis est omnium pene Sanctorum sententia, Simonem exteriùs tantùm professum esse fidem, interiùs verò antiquam seruasse mentem. Simulauit autem Christianam fidem, vt eiusdem Religionis opinione retineret, quos videbat quotidie ad Philippum dilabi. Quare, vt dicit Cyrillus in proœmio Catecheseon, *baptizatus est, sed non illuminatus, & corpus quidem lauit aqua; cor autem non illustrauit Spiritu.* In hæc pene verba Aug. tract. 6. in Ioannem, & in Psal. 130. Nisi tot Sanctorum accessisset authoritas, non videbatur difficile ex hoc loco colligi, tunc primùm Simonem verè, atque ex animo credidisse, licèt paulo pòst propter animi leuitatem, atque ambitionis æstum illam prorsus exuerit: nam coniunctio (*&*) ante pronomen (*ipse*) satis videbatur indicare non aliter credidisse tunc Simonem, quàm fideles alij crediderant. Ita putat hîc Caietanus, & Stapletonus hîc in Antidotis; quia aliter otiosæ videntur coniunctio (*&*) atque particula (*ipse*) quæ vox est emphatica; & quæ hanc sententiam habet. *Qui alios stupefecerat, ipse iam stupens ad maiora prodigia, credidit.* Et hoc mihi apparebat satis probabile: sentiendum tamen est cum tot támque egregiis authoribus. Neq; deest quod oppositæ rationi respondeã; nam in Scriptura ea interdum facta esse dicuntur, quæ videntur fieri; neque res semper ex earum veritate, sed aliquando ex vulgi opinione, atque existimatione metimur, vt alibi à nobis probatum est. Quo sensu B. Virgo Lucæ cap. 2. Iosephum patrem vocat Christi, quia ea erat opinio vulgi.

9. An ex animo crediderit Simon.

Vers. 14. *Cùm audissent Apostoli, qui erant Hierosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum, & Ioannem.*] Hinc conantur Hæretici principem locum Petro, & summam authoritatem eripere, quia cum Ioanne simul ab aliis Apostolis ad Samaritanos missus est: sed nihil locus iste fauet Hæreticorum impietati; neque enim semper mitti dicuntur hi, qui aliorum potestati subsunt, licèt hoc frequentius: mittuntur enim sæpissime, qui pari sunt authoritate, & fortuna; sed hi non tam imperio, quàm suasu. Qua ratione amici ab amicis ad expedienda negotia propter beneuolentiam mittuntur; neque qui ea ratione missi sunt, tam potestati seruiunt, quàm amicorum, aut suo potiùs studio. Exempla sunt inter prophanos obuia. Sed & superiores ab inferioribus interdum mittuntur, non quidem authoritate sua, atque imperio; sed rogatu. In quo laus interdum esse solet superiorum non vulgaris, quia aliorum iudicio digni visi sunt, quibus in rebus arduis illa prouincia mandari debuerit. Exempla quædam afferunt Baronius 3. tom. Annal. & Bellarminus satis ad institutum accommodata. Primum Iosue

10. Non derogat dignitati Petri, quòd ab Apostolis missus sit.

Iosue c.22. vbi filij Israël summum Sacerdotem Phinees, aliarúmque tribuum principes viros miserunt, qui exquirerent de altari, quod vltra Iordanem excitarant filij Gad, & Ruben. Et Act. 15. fideles qui erant Antiochiæ, Paulum, & Barnabam miserunt Hierosolymam, vt magnis de rebus Apostolos consulerent. Et, vt Iosephus tradit lib. 20. Antiq. cap. 7. Iudæi aduersus Agrippam, & Festum cum aliis Principibus eius gentis Pontificem summum Ismaëlem ad Neronem legarunt. Et nunc etiā sæpe fit, vt Episcopi in rebus grauioribus ad Pontificem, seu Regem à suo capitulo mittantur, quod non tam potestate fit, atque imperio, quàm suasu, ac precibus; quia ipsius authoritati, atque prudentiæ plus tribuitur, quàm aliorum. Sic ergo quia res erat magna, conuersam esse ciuitatem Israëlitici quondam Regni, & nunc multarum ciuitatum caput, res visa est digna, quam summus Pastor Petrus cognosceret, rémque Christianam apud Samaritas ita constitueret, vt diuturnus esset fructus, qui tunc primùm ex agro Samaritano ostendebatur. Accommodauit autem se tunc Petrus & rei opportunitati, & subditorum studio; quod optimi parentis, suorúmque amantis proprium est. De hac Petri modestia diximus suprà c. 1. in electione Matthiæ.

11. Vers. 16. *Nondum enim in quenquā illorum venerat: sed baptizati tantùm erant.*] Agitur hîc de Spiritus sancti aduentu secundùm externam aliquam, & aspectabilem formam; quæque splendenti illustraret igne, & donum conferret linguarum: nā secundùm internum effectum datū esse in Baptismo dubitari non potest. Quod Simonem mouit hominē vanissimum, & humanæ laudis sitientissimum, vt oblata pecunia impertiri sibi talē ab Apostolis facultatem cuperet. Id verò per manus impositionem præstari, satis ex hoc libro constat: designari autem hîc Sacramentum Confirmationis tenent communiter Theologi.

12. Quæ forma Confirmationis.

Orauerūt pro ipsis, vt acciperēt Spiritū sanctum.] Nō satis cōstat an oratio hæc sit illa, quæ à viris sanctis in rebus quibusque arduis præmitti solet: qualis præcessit c. 1. in electione Matthiæ, & c. 13. quando Paulus, & Barnabas ab Antiochena Ecclesia segregati sunt; an verò forma fuerit Confirmationis. Nam hanc deprecatoriè conceptam primis illis temporibus indicat Edictū Constātini, vbi Syluester dicitur hac vsus forma. *Signet te Deus sigillo fidei suæ.* Et Amb. lib. 2. de Sacramentis c. vlt. adducit aliā formā parum ab hac diuersam, qua ipse vsus esse credendus est, Episcopus cùm esset. Neque est cur hoc durū videri debeat, cùm in ipsis Ecclesiæ incunabulis ex diuina dispensatione aliter ab Apostolis collatum sit Confirmationis Sacramentum, quàm nūc à nobis: nam eo tempore, quo externo signo, & visibili forma dabatur S. Spiritus Apostoli non vtebātur chrismate, vt docet S. Tho. 3. p. q. 72. ar. 2. ad 1. quia Spiritus sā-ctus visibiliter lapsus satis supplebat significationē olei. Quia nimirū sicut oleum athletas cōparat ad luctā, reddítque ad omnia discrimina expeditos; sic ignis confirmat, & roborat, & si quid molle est in nobis, atque fluxum, exurit. Quare vbi Spiritus sanctus externa specie illabi desiit, vt dicit S. Thomas suprà, chrismate, sicut nos, Apostoli vti cœperūt. Quod docet ex Dionysio de Eccles. Hierar. c. 4. & tradit Fabianus in epistol. ad Oriētales, to. 1. p. 1. epistol. 2. Quare mirum non est, si Apo-

13. An in exordio Ecclesiæ oleū ad hibitū in Cōfirmatione.

ſtolis ſine vnctione, aut chriſmate Confirmationis Sacramentum cõferre licuit, licuerit etiam vti forma nõ admodùm à noſtra diuerſa, præſertim quia rudes tunc homines, & opinionibus, ac religionibus aliis occupatos doceri maximè oportuit, donum illud cœleſte ab hominibus omnino non eſſe, ſed authore Deo; quod ſatis indicabat, quæ ab Apoſtolis præmittebatur oratio; vt & mentem ad Deum ſurſum eleuarent, & Chriſti amorem, per quem tanto ornabantur dono, conciperent; cuius nominis in oratione illa vſurpatio, atque imploratio frequens.

14. Sunt ſanè hæc ſatis probabilia, licèt non deſint plurimi, iidémque non ignobiles authores, qui dicant eodem omnino modo, quo à nobis, ſemper ab Apoſtolis collatum Sacramentum Confirmationis; & in his Bellarminus lib. 2. cap. 9. de Cõfirmatione, vbi multis docet Apoſtolos ſemper vſos eſſe chriſmate. Nihilominùs exiſtimo orationem, de qua hîc Lucas, non eſſe formam Sacramenti, ſed quaſi quoddam ſacramentale: & ita hunc locum explicat Auguſtinus lib. 15. de Trinit. cap. 26. & ſatis videtur colligi poſſe ex ipſo textu; nam oratio illa præceſſiſſe dicitur manus impoſitionẽ, neque ſpecialis eſſe indicatur, aut accommodata ſeparatim ad ſingulos, ſed vniuerſim pro omnibus: formam verò cum impoſitione ipſa ſimul eſſe oportebat.

Verſ. 17. *Tunc imponebant manus ſuper illos, & accipiebant Spiritum ſanctum.*]

15. *Manuum impoſitio ad varios vſus.* Quia frequens eſt in toto hoc libro manus impoſitio, neque ſemper illa eodem modo ſumitur, videtur ex noſtro inſtituto, atque vſu futurum, ſi hæc primùm expediamus, ne ſæpius in eadem ſalebra hærendum ſit. Manus impoſitio à ſuperiori plerumque fit, atque à poteſtate, quæ inferiorem hominem alicui muneri aut initiat, aut deſignat, aut illi aliquod beneficium aut optat, aut impertit.

Confert aliquod beneficiũ. Per *manum* poteſtatem ſignificari indicant aliquot loquendi formæ; nam ſub manu alicuius eſſe, idem eſt, atque ſub poteſtate. In manum venire de vxore dicitur, quæ in viri poteſtatem venit; & ſeruus manu mitti ideo videtur, quia à manu, id eſt, à poteſtate domini abſoluitur, cui erat alligatus. Quòd in beneficiis, maximè vbi preces adiunctæ ſunt, manus imponantur, probant in multis Euangelij locis exempla Chriſti, qui ægrotos per manuum impoſitionem ſanabat. Matth. 9. *Veni, & impone manum tuam ſuper eam, & viuet.* & Lucæ cap. 4. *At ille* (Ieſus) *ſingulis manus imponens curabat eos.* Et Marci vltim. de fidelibus dicitur: *ſuper ægros manus imponent, & bene habebunt.* Quod à ſanctis viris etiam in Teſtamento Veteri fieri ſolitum argumento eſt, quòd homo externus à Religione Iudæorum id nouerat: dixit enim Naaman Syrus de Eliſæo 4. Reg. c. 5. *Putabam quòd egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Domini Dei ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ, & curaret me.* Quod etiam in precationibus, & benedictionibus à ſuperiori item fieri docuit primùm Iacob Geneſ. 49. qui cùm benedicturus eſſet filiis Ioſeph, tranſuerſas eorum capitibus manus impoſuit.

16. *Deſtinat hominem alicui rei, nẽpe miniſterio, aut morti.* Impoſitione præterea manus homo alicui muneri, ſiue etiã morti, deſtinabatur. De priori, id eſt, munere, ſiue miniſterio, cui aliquis præficitur, aut veriùs illigatur; quia poſt illam manus impoſitionem, aliorum commodis ſeruire cogitur, &

& quodam modo amplius sui iuris non est; iudicio est, quia Leuitis populus Israël manus imponit. Num. c.8. Qua cæremonia, & illos Domino mācipio dat, & vt populo potiùs, quàm sibi seruiant, edicit. Eodem modo Iosue impositis manibus Numer. cap.27. non tam præponit dominum eius multitudinis, quam moderaturus erat, quàm seruū constituit. Discāt hinc iam qui præsunt, non tam sibi viuendum esse, quàm aliis; vitæ rationem attemperandā esse non ad suam, sed ad eorum, quibus præsunt, commoditatem. De posteriori, id est, de destinatione ad aram, & mortem, ostendunt illa præcepta toties repetita, quæ iubēt super victimarum capita manus imponi. Leuit. cap.1. Exod. 19. Num. 8. Et simili cæremonia, & significatione testes imponebant manus super illum, quem suo testimonio morti destinabant; quare senes imposuerunt manus super caput Susannæ. Dan. cap.13. Et eam fortasse ob causam 2. Reg.13. Thamar à fratre recèns violata egressa est impositis manibus super caput, quasi se profiteretur mortis ream.

17. Cōfirmatio dicitur manuum impositio.

Hæc duo, quæ manuum impositionem consequuntur, mirè conueniunt in eos, qui per Sacramēta alicui vel præficiuntur, vel alligantur ministerio. Accipiunt enim aliquod donum, atque ideo cum impositione manuum admiscetur quoque aliqua benedictio, siue diuinæ largitatis imploratio: sed & serui constituuntur; certè domino in specialem quandam hæreditatis possessionem veniunt. Sed cùm Sacramentorum aliqua conferri etiam soleant per manuū impositionem, vt de ordine satis constat ex Paulo, qui Timotheum monet, ne cuiquam citò manus imponat. 1. ad Thimoth.5. adeò vt Clericorum ordinatio dicatur χειροτονία, vt tradit Hieronymus in cap. 58. Isai. & pœnitentium reconciliatio per manuum item impositionē fiat, vt constat ex Clem. lib. 2. Const. cap.45. quia se rursus subdūt Deo, à quo peccando recesserāt, aut iterum subire volunt iugū, quod à suis ceruicibus excusserant: nihilominùs cōmune aliis vocabulū Confirmationis Sacramentum sibi vendicauit, vocatur enim manuum impositio. Neque rarò contingit, vt species aliqua, aut propter dignitatem, aut alias ob causas generis sibi nomen attribuat, vt patet in iuglande, & brassica, quarum altera *nucis*, altera *caulis* nomina sumpserunt. Dicitur verò Confirmatio, *manus impositio*, vel quia olim per solam impositionem conferebatur, vel quia hæc erat in eo Sacramento cæremonia, quæ magis à vulgo spectari poterat. Nam in Sacramentis aliis plus ponitur temporis; in quo plura sunt spectatu non indigna; at quod in Confirmatione consumitur temporis, breue est: neque quicquam est magis propositum spectantibus, quàm manuum impositio.

18. Reg. Species generis nomē aliquando sumit.

19. His adde, etiamsi probabile sit, vt diximus, sine chrismate ab Apostolis Sacramentum Confirmationis impendi, quando aspectabili forma Spiritus sanctus illabebatur confirmatis; non tamen ex his verbis colligi, omnino primis illis temporibus vnctionem non intercessisse, vt optimè probat Bellarminus tomo 2. libro 2. cap. 9. nam qui iniungit, manus imponit. Lucas autem significauit vtrumque, licèt alterum tantùm expresserit: nam fieri in Scriptura

non rarò solet, vt in aliqua re, ad quam concurrere multa solent, exprimatur vnum, intelligantur alia. Nam Paulus ordinationem vocat *manus impositionem*; in ordinatione tamen non tantùm est manus impositio. Et hoc ipso capite Eunuchus à Philippo baptizatus dixisse traditur; *Credo filium Dei esse Iesum.* Sed, vt notauit Augustinus libro de fide, & opere, capite 8. & 9. Lucas rem illam per compendium attigit; & de multis aliis rebus interrogatus est, & instructus Eunuchus.

20. Verbi ampla significatio.

Vers. 21. *Non est tibi pars, neque sors in sermone isto.*] *Verbum*, aut *sermo* in Scriptura tam latè patet, quàm apud Latinos nomē hoc *res*. Isai. 39. *Non fuit verbum, quod non ostenderem eis in thesauris meis*, id est, nihil fuit. Et Luc. capite 1. *non erit impossibile apud Deum omne verbum*; & libri Paralipomenon inscribuntur *verba dierum*. Nunc videamus quid hîc *sermo* significet. Caietanus indicare videtur, *sermonem* hîc esse, & quod desiderabat Simon, nempe vt manuum impositione Spiritum sanctum euocaret ad eos, quos tetigisset; & quod ipsi Simoni, vt qui iam esset in cœtu fideliū, debebatur: dicit enim *partem* sumi pro re debita, *sortem* verò pro eo, quod desuper cōtingit: neque id displicet. Et iuxta hanc *sermonis* significationem; & acceptionem *partis*, & *sortis*, sensus est huius loci: non erit tibi pars, neque communitas nobiscum; neque, id est, nec dum sors; quasi dicat: adeò sortem diuinitùs datam, quam venalem esse existimasti, non consequeris, vt etiam amittas id, quod tibi cum fidelibus debuit esse commune.

21. Aliter *sermo* esse poterit cœtus, & institutum Christianorum, cuius particeps, & consors negatur futurus esse Simon. Et ita sanè videtur esse dicendum, si his verbis intelligamus Simonem à Petro fuisse excommunicatum. Quod valdè probabile putat Turrianus lib. 1. cap. 11. Const. Apost. Et ita hunc locum videtur exposuisse Petrus ipse in Apostolicis canonibus can. 28. *Si quis* (inquit) *Episcopus, aut Presbyter, aut Diaconus per pecuniam hanc obtinuerit dignitatem, &c. à communione modis omnibus abscindatur, sicut Simon Magus à me Petro abscissus est.* Et si ita est, dici, meo iudicio, consequenter debet, idem esse *partem*, & *sortem*. Et quidem duæ istæ voces in Scriptura sæpe coniunguntur. Ad Col 1. *qui dignos nos fecit in partem sortis Sanctorum in lumine.* & Psal. 15. *Dominus pars hæreditatis meæ*; Græcè κλήρε, id est, *sortis*. Imò & in recto simul inueniuntur Sap. 2. *Hæc est pars nostra, & hæc est sors nostra.* Cùm autem negatur Simoni pars, & sors in eo sermone, eo sensu dici puto, vt nihil ad Simonem pertineat, quod Christi fidelibus commune sit; quia per excommunicationem iam alienus est ab eo cœtu. Solere autem his vocibus eiusmodi abcissionē, & alienationem significari, forma, vt videtur, Prouerbiali, docuit Elias in proœmio Tisbi, vbi pictor inducitur reprehēdens sutorē, quòd in examinā da cuiusdā imaginis arte à calceis ad alia notanda, præter artem suam ascendisset. Dixit enim; *non est tibi pars, neque sors, neque hæreditas in hoc*; id est, ad te nullo modo pertinet iudicare vltra crepidam.

Probabile est hîc excōmunicatum esse Simonem.

22. Si verò quispiam illud, *in sermone isto*, pertinere putet, non ad cœtum, communionémque fidelium, sed ad verba Simonis impia; nō admodùm

pugna

pugnauerim, imò hoc mihi videtur maximè ad rē. Si tamen illud *in sermone*, interpretêre *propter sermonem*, quod vsitatum esse in Scriptura docuimus ad illud cap. 7. *obdormiuit in Domino*; hoc sensu: propter sermonem istum, id est, propter hoc facinus, quo venale propositum voluisti Spiritus sancti donum, nō erit pars, &c. An verò verba, quibus anathemate Petrus Simonem percussit, sint illa. *Pecunia tua tecum sit in perditionem*; an hæc, *Non est tibi pars*, &c. dubium est. Turrianus suprà, omnia putat, & mihi ita videtur, & de posterioribus verbis est magis certum; quia illis magis excommunicationis natura declaratur, quæ exortem, & expertem reddit eius iudicij reū à societate, communitatéque aliorum. Neque illud, *Pecunia tua tecum sit in perditionem*; tam est execratio, quàm expressio eius damni, quod attulit Simoni tam impia cogitatio. Neque illa seuera denunciatio orta est ex aliqua offensione, vel odio, sed ex charitate ac Religionis studio, vt in causa Simonis in Ecclesiæ ortu discerent Christiani, quantum esset Simonis flagitium, & oblatis minis territus Simon mutaret animum, doléns que & supplex peccati sui veniam obtineret. Quare addidit Petrus; *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua.*

Vers. 23. *In felle enim amaritudinis, & obligatione iniquitatis video te esse.*] Describitur optimè in Simone peccatoris status. *Habere* autem *fel amaritudinis*, id est, fel amarum, iuxta phrasim Hebraicam, nihil aliud est, quàm ab antiquo serpente venenum hausisse, quod ille in eorum præcordia euomit, quos per tentationem delusit. Sicut Prouerbiali figura ille dicitur esse in fermento, qui iram concepit, quia fermentum illud intus operatur, tumeréque facit studio vindictæ furentis animum. *Fel* autem pro veneno sumi satis notum est. Quo sensu Deut. 32. venenum dicitur *fel draconum*. Pro *obligatione*, Gręcè est συνδεσμὸς, id est, *colligatio*; quare *esse in obligatione iniquitatis*, nihil est aliud, quàm esse multis sceleribus implicatum. Et reuerà non difficile est iudicare in illa cogitatione Simonis quot essent scelera. Græcè est εἰς χολὴν πικρίας, καὶ σύνδεσμον, id est, *in fel amaritudinis, & obligationem*: quæ lectio videtur locum hunc in aliam trahere sententiam; scilicet vt Petrus Simonem admoneat, vt pœnitentia obstructum sibi aditum ad salutem aperiat: nam propter tam impium facinus videt illum tendere ad fel amarum, & ad vincula iniquitatis, id est, ad rudentes inferni, quibus iniqui constricti sunt. Sed neque si in ablatiuo sit *fel*, & *obligatio*, vt habet vulgata, diuersa sententia est, sed eadem multo significantiùs expressa: nam quod proximè abest vt fiat, id in Scriptura fieri dicitur, imò & factū esse; vt docuimus in illud Cant. 1. *Introduxit me Rex*. Qui ergo proximus erat Simon æterno felli, & vinculis, in felle iam, & vinculis esse dicebatur à Petro.

23. Peccatoris status.

Fel venenum.

Quidam hîc putant dici Simonem in amaro felle esse, quia non est aptus Spiritus sancti gratiæ, qui per columbam adumbratur, quæ felle caret, neque ipsius conuersatio habet amaritudinem: colligationem autem iniquitatis appellari simoniam, quia illi alligari solent quamplurima alia vitia; sed credo alium sensum magis esse proprium.

24.

Vers. 26. *Vade contra Meridianum ad viam, quæ descendit contra Ie-*

25. Gaza duplex. *rusalem in Gazam.*] Cùm Samaria, ex qua Philippus euocatur, ad Septentrionem pertineat, necesse est, vt Meridiem versùs viam instituat, qui incurrere in illam velit viam, quæ à Ierusalem deducit in Gazam. Ea verò via est, per quam ex Ægypto venitur in Ierusalem, & ex ea Æthiopia, quæ ad Ægyptum pertinet, ex qua profectus est Eunuchus ille, de quo præsens sermo. Porrò Gaza deserta dicitur, quia ita vastata fuerat ab Alexandro, vt scribit Q. Curtius lib. 4. vt tantùm pene relicta fuerint antiquæ molis nuda vestigia; iuxta illud Sophoniæ cap. 2. *Quia Gaza destructa erit.* Ad Gazam autem desertam viam esse nihil est aliud; quàm ad Gazæ ruinas. Deserta verò dicitur, vt distinguatur ab alia Gaza, quæ est in Perside, sic vocata, quia in eam Cambyses tanquam in munitissimam arcem omnes opes, pecuniásque coniecerat, vt tradit Curtius lib. 3.

Vers. 27. *Et ecce vir Æthiops, Eunuchus potens Candacis Reginæ.*]

26. Fœminæ in Æthiopia regnãt, quarum commune nomen *Candace*. Æthiopes quosdam pertinere ad Ægyptum docuimus pluribus in Psal. 67. contra quos multa bella secunda gessisse Moysem pro Pharaone docet Iosephus lib. 2. Ant. cap. 10. Inter hos regnare fœminas tradit hîc Oecumenius, & Eusebius lib. 2. cap. 1. & Plinius lib. 6. cap. 29. Strabo lib. 17. Reginarum verò commune nomen est *Candace*, sicut Ægypti Regum olim *Pharao*, deinde *Ptolomæus*, Romanorum *Cæsar*. Ita Oecumenius, & Plinius suprà, qui etiam docet eius nominis Reginas Imperium tenere in Insula, quæ Meroë dicitur, quam efficit Nilus. Cæterùm non desunt, qui *Candace* nomen esse putent non Reginæ, sed Eunuchi, in quibus est Gregorius Nazianzenus Oratione in sanctum Baptisma. Anastasius Sinaita lib. 6. & Euthymius in Psal. 67. sed contra hos sentiunt communiter alij: neque si Eunuchi nomen illud sit, expeditè fluit orationis cursus.

27. *Venerat adorare in Ierusalem.*] Ea erat Solymitani templi amplitudo, & sanctitas, vt externos etiam, & aliis addictos Religionibus, & magni nominis viros ad sese traxerit; iuxta illud Ps. 67. *à templo tuo, quod est in Ierusalem, tibi offerent Reges munera*; quod eo tempore, in quo nunc versamur, fieri solitum probant Gentiles illi, qui Ioann. cap. 12. ad templum Religionis gratiâ conuenerant.

An Eunuchus iste Gentilis. Sunt qui dicant Eunuchum istum esse omnino Gentilem, & in his S. Thom. in Ioan. cap. 12. lect. 4. & Eusebius lib. 2. cap. 1. Alij putant Gentilem non esse, quia Iudaicæ Religionis gratiâ tam longam peregrinationem non suscepisset; neque legisset Isaiam, qui liber Gentibus, & maximè Æthiopibus, qui non tam erant eruditionis auidi, non erat adeò familiaris. Sed præcipuè, quia Petrus omnium primus dicitur ad fidẽ instituisse Gentes, & ex eis primum Cornelio ad Ecclesiam aperuisse aditum. De hoc latè Baronius 1. to. Annal. anno 35. & Bellarminus lib. 1. de Rom. Pont. cap. 22. De quo nos pluribus tractatu primo de aduentu Iacobi in Hispaniam, quem ad huius libri calcem adiecimus. Porrò hunc Eunuchum factum esse suæ gentis Apostolum docet Irenæus lib. 3. cap. 12. Eusebius suprà. Cyril. Catechesi 17. Hieron. in cap. 53. Isai. De huius prædicatione, quã consecutũ est nobile matyrium, & signorum gloria, vide Dorotheum in synopsi,

28. Vers. 32. *Locus autem antem Scripturæ, quam legebat, erat hic.* Non citatur

tur caput Isaiæ, quia eo tempore Scriptura sacra non erat in capita distributa; immò neque clausulas, vt tradit Elias in Præfatione ad Masoreth. Vide Sixtum Senensem to. 3. Bibliothecæ, & Salmeronem Proleg. 4. Quia verò locus hic illustrissimus est, quem huic Æthiopum Principi Spiritus sanctus obtulit, & per Philippum Diaconum explicauit, conabor ego quoque, vtinam eodem inspirante, atque docente Spiritu, illum paulo accuratiùs explicare. Incipiam autem ab eo, quod antecessit proximè, quia eodem spectat, & viā ad ea, quę hîc habemus, munit, & expedit. Cùm verò hæc in nostris super Isaiam Commentariis exposita sint, & illustrata, eodem propè modo huc transferentur, quo à nobis ibi elaborata sunt. Sumo igitur ex Isaia verbum hoc, quod non habemus in Actis.

29. *Oblatus est, quia ipse voluit, & non aperuit os suum.*] Metaphoram plerique Interpretum ab agno petitam esse existimant, qui ad aram ducitur immolandus; tum quia optimè hæc similitudo declarat, quid Christus hominum generi præstiterit, & eius mitissimum ingenium, & patiētiam admirabilem: tum etiam, quia hæc similitudo alibi sæpe, & hoc capite non semel ad explicandum Redemtionis nostræ beneficium adducitur. Quod sanè neque mihi displicet, eo præsertim nomine, quòd pluribus placet. Tunc verò notandum maximè illud *voluit*, quod in victimis maximè obseruabant antiqui. Si qua enim victima aliquo modo significaret inuitā se ad aram, & cultrum trahi; vt si ab ara profugisset, aut nimis esset reluctata, aut percussa ederet mugitus, triste existimabant portentum, neque admouebatur aris, quia putabatur eiusmodi

Victima nō inuita.

victima ingrata esse Deo. Ita Macrobius lib. 3. Satur. cap. 5. *Obseruatum est à sacrificantibus, vt si hostia quæ ad aras duceretur, fuisset vehementiùs reluctata, ostendissétque se inuitam altaribus admoueri, amoueretur; quia inuito Deo offerri eam putabant; quæ verò stetisset oblata, hāc volēti numini dari existimabāt.* Plin. itē lib. 8. c. 45. *Hoc quoque notatum, vitulos ad aras hominum humeris allatos non fere litare, sicut nec claudicante, nec aliena hostia deos placari, nec trahente se ab aris.* Idem Plutarchus lib. 6. Sympos. cap. 8. obseruatum fuisse dicit ab antiquis, ne victimam vllam cædant, nisi priùs indicet se ad aram admoueri non inuitam. De mugitu, aut clamore victimarum sunt etiam non obscura testimonia, maximè apud Poëtas. Tu pauca hæc accipe, plura inuenies apud Brissonium lib. 1. formularum, & apud Tiraquellum in lib. 3. cap. 12. Alexandri ab Alexandro. Ouid. lib. 7. Metamorph.

——mugitus victima diros
Edidit.——

Silius Italicus lib. 5.

Nec rauco taurus cessauit flebile ad aras
Immugire sono, pressámque ad colla bipennem
Incerta ceruice ferens altaria liquit.

30. Hæc officiorum genera, quæ tardè, dubitanter, & dolenter veniunt, quantumuis splendida sint, & grandia, nullo in loco numerantur ab his, qui rectè sentiunt, cognoscúntque, quid in munere probari, ac placere debeat. Ita Senec. libr. de Benef. cap. 7. qui ideo non probat magnum munus, quādo qui dedit, dubitauit, distulit, & cùm daret, ingemuit. Hęc itaque bellè conueniunt in Christum, si hoc loco agnum, seu victimam appelles; quia non inuitus

Christus victima.

tus ad aras ductus est; sed quia ipse voluit, & se ipsum vltrò obtulit sacrificantium cultris. Neque aperuit os suum agnus iste mitissimus in tanto ministrorũ fremitu, aut cùm gladium paratum vidit, aut cùm illum iugulo recepit. Hęc, vt dixi, probabilia, sed addam expositionem aliam, neque minùs significantem, vt cõstabit; neque minùs ad textum, vt reor, & tute, vt spero, iudicabis.

31. Puto ergo sermonem non esse de Christo sub agni metaphora subiecto cultris, aut ad aram oblato; sed de Christo quasi de fideiussore, qui seuerè iubetur pro debitore soluere, eóque nomine iudicio sistitur. Id omnino conuincit verbum נגש *nigas*, pro quo vulgatus reddidit, *oblatus est*, quod significat *exigere, repetere, idque cum afflictione, & molestia:* quia verbum illud etiam valet *affligere*. Et sanè non aliter à fideiussore Christo aut creditor Pater, aut eius exactores, & ministri debitum exegerunt. Hanc sententiam indicant Septuaginta, qui sic conuertunt hũc locum. *Et ipse propter afflictionem non aperuit os suum:* Paulo aliter Pagninus: *Oppressus est, & afflictus est, & non aperuit os suum.* Tigurina: *Mulctatus est, & afflictus, nec tamen aperuit os suum.* Neque aliquid contra hanc explicationem obtendi potest à trãslatione vulgati: nam illud, *oblatus*, non minùs debitori conuenit, cùm ante Iudicem, quàm agno, cùm ante aram sistitur. Quo verbo vsus est Christus Mat. cap. 18. cùm ageret de Rege, qui voluit rationem ponere cum seruis suis, id est; ab illis seueram exigere rationem debitorum. Cùm enim quidam ad illud iudicium adduceretur, actio illa, qua debitor subire cogitur creditoris, & Iudicis aspectum, hoc eodem significatur verbo: *Et oblatus est ei vnus, qui debebat ei decẽ millia talẽta.* Quàm verò seuerè statutum fuerit de eo, qui oblatus dicitur, declarat, quod statim subiicitur. *Cùm autem non haberet vnde redderet, iussit eum Dominus venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia, que habebat, & reddi.* Vide quomodo vox eadem, *oblatus*, seueram hanc, & iudicialem actionem significet. Hæc explicatio probatur Cyrillo, neque displicet Procopio, dum dicit, oblatũ esse Christum Iudici Pilato,

Matt. 18.

32. *Quia ipse voluit.*] Quodcumque illud sit, ad quod oblatus esse dicitur Christus, id lubens suscepit; siue vt tanquam agnus immolaretur, siue vt fideiussor aliorum exolueret debita. Quod quia maximè compertum esse oportuit, vt omnes quid Christi amori debeamus, intelligeremus, ideo à sacris Scriptoribus, dum de Cruce Christi, & morte agunt; de amore quoque ipsius ibidem loquuntur. Paulus ad Galat. 2. *Dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* ad Ephes. 5. *Sicut Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum tradidit pro ea.* Apoc. 1. *Dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo.* Pro, *voluit*, Hebr. est נענה *naaneh*, quod inter alia significat *exaudire*, ad quã significationem respexit Hieronymus, cùm reddit, *voluit. Exaudire* autem, &, quod idem est, *obedire*, idẽ est, quod *velle*, quia vera obedientia non tantùm exequitur, sed etiam amat imperata: cuius signum optimum est, si os non aperitur, id est, si is, qui ab alio mandatum accipit, non obganniat, aut contra aliud, atque aliud causetur, aut imperium detrectet, quod quasi onus deputat. Cùm ergo Christus fidelis pro peccatore fideiussor ad soluendum adigeretur; & creditoris ministri, Pontifex, Pilatus, & furiosa, ac vesana Iudæ

Christus volens & lubens ad passionẽ.

Obedientia hilaris.

Christus patientia, & silentium.

Iudæorum turba vrgerēt non solùm instanter, & amarè, sed etiam contumeliosè, & crudeliter, ipse tamen, qui debitum non abiurasset, & illud sibi omnino exoluendum statuisset; neque contra creditorem vocātem, neque contra ministros exigentes verbum locutus est. Porrò quòd oblatus sit Christus, quocunque capias modo, quia ipse voluit, idem docet Christus Ioan.c.10. *Ego pono animam meam, & iterum sumam eam; nemo tollit eam à me: sed ego pono eam à me ipso, & potestatem habeo ponendi eam.* &c.

Ioan.10.

Tanquam ouis ad occisionem ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum, &c.] Superiori clausula, vt vidimus, nō tam Christus adductus videbatur ad arā tamquam agnus, quàm adactus ad creditorem tanquam fideiussor, vt pro debitore solueret. Nunc ostendit qualiter debitum illud tam grāde reddiderit, quàm non grauatè, quàm larga ac liberali manu. Et perstat in eadem metaphora Propheta; qui cùm deuias oues priùs esse dixisset, hoc est, totum hominum genus esse contaminatum, ac perditum; ipsum tamen Christum agnum immaculatum electum dicit, qui vt legitima hostia, atque altari idonea immolaretur, quia præter illum nemo legitimè poterat: quia nemo sine macula, quam ab agno lex omnino remouet. Est autem oblatus non inuitus, sicut aliæ victimæ, quæ vinctæ funibus, & diu interdum eluctatæ ad aram trahuntur, & cultrum excipiunt repugnantes; sed vltrò, qui ipse voluit. Et si vis, aut conatus defuisset externus, ipse propter naturæ benignitatem, & salutis nostræ desiderium, sponte ad aras se sisteret, & cultro iugulum suppone-ret. Et cùm durum esset sacrificij genus, & inaudita obitæ mortis acerbitas, non modò balatum non edidit sui doloris indicem; sed neque os aperuit; quod in dolore non admodùm graui rarum, & singularis tolerantiæ argumentum est.

33. Christus agnus fuit pro ouibus errantibus.

Est autem optimum symbolum eius, qui in dolore, ac iniuriis animum habet infractum, & longè superiorem aduersis; quem nobis proponit Isaias in agno, quem dum crudelis tonsor non solùm nudat naturalis velleris tegumento, sed etiam interdum deglubit, & lacerat, silet tamen, neque sibi iniuriam aliquam inferri aut queritur, aut dolet. Tu hîc expende, & meditare, quàm mā-suetus ille agnus, qui abstulit peccata mundi, crudeliter detonsus sit, & spoliatus non tātùm artificiali corporis vestitu, sed etiam naturali pellis integumento: in quo apparent crudelissimæ illius tonsionis mille vestigia; & mirare silentium illud admirabile, quo pertulit, & spoliationis tam insignem iniuriam, & doloris tam duram carnificinam.

34.

Vers. 33. *In humilitate iudicium eius sublatum est.*] Vulgatus paulo aliter legit, *de angustia, & de iudicio sublatus est*; sensus tamen videtur idem: qualis tamen sit, non est expedire promptum. Hieronymus hîc duas affert explicationes. Altera est, quòd de tribulatione, atque iudicio ad Patrem victor ascendit; quam probat Beda, Lyra, Interlinearis, Salmeron, Gregorius. Altera est, quòd Iudex omnium, iudicij non reperit veritatem, sed absque culpa per seditionem Iudæorum, & Pilati vocem damnatus sit. Et hæc est sententia communior, quę nō de Christi victoria loquitur, sed de morte. Non longè ab hac expositione abit

35.

Foreirus, qui dicit Christũ sublatũ esse ab angustia, id est, à turba, quæ multitudine, studio, atque festinatione se comprimebat, & à iudicio, id est, ab iis, qui in illum sententiam capitis tulerunt, nempe à Pontificum consilio, & à Pilato.

36. Sensus idem est secundùm lectionem Septuaginta: significatur enim Christi mors; sed indicatur iniquitas iudicij. Cùm enim sicut agnus coram tõdente non aperuerit os suũ, neque difficilem se, aut minùs obsequentem præberet impiorũ consiliis, ex illa tanta humilitate, atque silentio animos sumpserunt, vt manus iniicerent non repugnanti, & iudicium omne peruerterent; vt iniquus Iudex, pupillorum & viduarũ iudicia prodit, quia non repugnant: sic Christi causa iniquissimè prodita est, quia cùm pateretur, nõ comminabatur. Tunc verò *in humilitate*, idem est quod *propter humilitatem:* id enim non rarò significat (*in*) vt diximus suprà cap. 7. in fine. Sublatum est ergo iudicium ipsius, id est, cõtra ius, & fas damnatus est Christus, & inimicorum potestati traditus. Id verò magis admirabile ostendit Christi silentium, quia cùm tot vrgerent causæ, illæque grauissimæ ad illud rumpendum, in tanta accusentium improbitate, atque calumnia non magis locutus est, quàm agnus coram tonsore ligatus, & mutus.

37. Porrò vbi Septuaginta habent, *in humilitate iudicium*, vulgatus habet, *de angustia, & de iudicio.* Huius diuersitatis reddenda est nobis ratio. Hebr. est עצר *oser*, quæ vox *angustiã, clausuram*, siue *oppressionem* significat. Hieronymus *angustiam* reddidit optimè, neque malè Septuaginta *humilitatem*; quia hæc vox apud Hebræos latè patet, & sumitur pro qualibet oppressione, iniuria, & ignominia. Vnde potentes humiliati dicuntur armis, & virgo vim passa, quia dedecus, & ignominiam subiit. Cur autem Hieronymus *de iudicio*, Septuaginta verò *iudicium* legerint, ea videtur esse ratio, quia ille ממשפט *mimispat* legit, vt nunc est in textu Hebraico; hi verò משפט *mispat*, sine præpositione. Fieri autẽ aliquando solet, quando duæ literæ eiusdem, aut similis figuræ concurrunt, vt altera à festinante, & parum attẽto scriptore prætereatur. Exempla habes plura; nunc pauca accipe. Ad Hebræos 12. cõmuniter legitur, *proposito sibi gaudio*, cùm tamen, vt ex Græcis codicibus constat, legendum sit; *praeposito sibi gaudio*, & cap. 5. ad Hebrços. *De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis*, pro, *ininterpretabilis*. ad Ephes. 3. *euangelizare inuestigabiles diuitias Christi*, pro, *ininuestigabiles*. Ps. 118. v. 147. *Praeueni in maturitate*, pro, *in immaturitate*. Græcè ἐν ἀωρίᾳ, id est, *longè ante tempus surgendi, intempestiuè.* Vt ergo his locis præpositiones, *in*, & *pro*, omissæ sunt propter occursum similium literarum, sic etiam præpositio מ propter alterum מ, quod proximè succedit in משפט omissum est.

Regul. Quando duæ literæ eiusdẽ aut similis figuræ concurrunt, altera nonnunquã omittitur

ad Heb. 12.

ad Heb. 5

ad Ephes. 3.

Ps. 118.

38. Hæc quæ hactenus, neque improbabiliter, neque sine authoribus dicta sunt: & eo nomine magis accepta legentibus. Addam ego tamẽ aliquid nouũ, & ideo timidè, quod non tam lectori persuadeo; quàm examinandum propono. Occurrebat mihi hoc loco, *sublatum ab angustia, & iudicio*, siue, *in humilitate iudicium sublatum*, significare occisum esse Christum, non tamen vtcumq; damnatum, & extinctum, sed speciali quodam supplicij genere, nempe actum in crucem. Id verò probari posse existimabam imprimis, quia

vox

vox *sublatus*, & quæ ei respondent, tā in Græco, quàm in Hebraico textu, illam significationem non respuunt. Hebr. לקח *lacach*, quod *assumptum* valet, sæpissimè significat ex loco humili ad excelsum, aut ex sordido ad splendidum attolli, vt, *assumi de terra, assumi ad Regnum: & in altum eleuari*, vt ostendunt illa verba Eliæ ad Elisæum 4. Reg. cap. 2. *Si videris me, quando tollar à te*; nimirum in altum. Vbi pro *tollar*, verbum est לקח *lacach*, & hoc ipsum significat verbum *assumo*. Act. 1. cùm de Christi agitur ascensu, assumptus dicitur in in cœlum: item B. Virgo. De Græca voce ἤρθη, qua vsi sunt Septuaginta, nihil est quod probemus; Latina verò, *sublatus*, id propriè solùm, aut præcipuè significat.

39. Deinde, quia si quod antecessit in hoc capite, cum consequentibus componas, nihil videtur dici posse commodius; quia quæ præcedunt in textu, non obscurè indicant, quæ in Christi Passione crucem antecessêre; quę verò succedunt, significāt, quā cumulatus fructus Christi mortem consequuturus sit, nempe numerosa filiorum soboles, quod Christus ipse, meo iudicio, confirmauit Ioan. cap. 21. ad hunc respectans locum. *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia trahā ad me ipsum. Hoc autem dicebat*, inquit Euangelista, *significans qua morte esset moriturus.*

Ioan. 21.

40. Neque hanc explicationem respuit translatio Septuaginta: *Iudicium eius sublatum est*; est enim maximè vsitatum in Scriptura, vt abstractum ponatur pro concreto; qua ratione Christus dicitur *desiderium collium æternorum* Genes. 49. & alibi *iustificatio, redemptio, reconciliatio*; pro desiderato, iustificatore, redemptore, reconciliatore, &c. Sic etiam *iudicium* pro iudicato sumi potest; sicut causæ damnatæ dicuntur pro his qui in eiusmodi causis damnati sunt. Iudicium ergo Christi sublatum est, nempe in crucem, quia Christus iudicatus est dignus, qui crucis ignominiam subiret.

41. *Generationem eius quis enarrabit?*] Multi de generatione humana locum hunc accipiunt. Tertul. aduersus Iudęos c. 13. Iustin. Martyr quęst. 67. ad Orthodoxos. Chrysostomus homil. de Ioanne Baptista; neque displicet Hieronymo. Alij plures de diuina. Clemens Papa in epist. 1. Cyrillus lib. 2. de Trinitate. Basilius lib. 1. contra Eunomium. Iustinus in Dialogo cum Thryphone. Chrysostomus homil. 1. de incomprehensibili natura Dei. August. tract. 31. in Ioannem, & lib. 1. de Symbolo ad catechumenos cap. 3. Ambrosius lib. 1. de fide cap. 6. Sunt qui putent vtrique generationi conuenire posse præsentem locum, quia nomen *generationis* vtrique est commune, & vtraque generatio planè admirabilis. Ita Procopius in hunc locum, & Cyrillus in Ioannem cap. 12. in illud, *Christus cùm venerit*. Idem Gagneius in cap. 8. Actor. & Gabriel Vasquez 1. to. in 1. p. S. Thom. disput. 18. cap. 6. Quare ignominiosę morti, quam intuebatur Propheta, optimè subiicitur. Nam ille cùm mentem à supplicio, quod per summum dolorem, atque ludibrium ad genus illustrissimum, quo Deus à Patre genitus, & homo sine virili congressu à Spiritu sancto conceptus est, conuerteret, quasi extasim passus, neque verba plura contexere valens admirans dixit, *Generationem eius quis enarrabit?* Quòd si de alterutra, aut de vtraque generatione accipias, credo verba illa includenda parenthesi Prophetarum more, qui interdum ex vnius rei magnitudine, ab-

ſurditate, aut paradoxo ad alterius & admirationem, & compellationem rapiuntur; deinde ſeſe ad interrupta referunt. Sic Iſaias ex ea ſiue extaſi, ſiue parentheſi ad ſe, atque ad interciſam narrationem rediens perſequitur, & mortis Chriſti acerbitatem, & cauſam.

42. Hęc mihi probibiliſſima ſunt, eo vel maximè quòd in ea incubuit plurimorum, atque grauiſſimorum Patrum conſenſus. Aliæ ſunt explicationes, quas, quia parum aliis probari video, connumerare, ac refellere ſuperſedeo. Addam tamen aliam, quæ mihi & veritati, & textui maximè conſentanea viſa eſt; ita vt generatio ſit numeroſa fideliũm ſoboles, quam Christo, & Eccleſiæ, atque adeò cœlo peperit tã acerba mors. Ita ſentit Lyra, Carthuſianus, & Salmeron in cap. 8. Act. Adamus verò, & Hugo Card. ita ſententias alias admittunt, vt iſtam non excludant. Huic explicationi fauent maximè verba, quæ à Propheta ſubiiciuntur. *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum*; & alia in eãdem ſententiam. Neque facile eſt ſtatuere, quid ſibi velit aliud, quod proximè ſequitur. *Quia abſciſſus eſt de terra viuentium*; ſiue vt Actor. cap. 6. Lucas. *Quoniam tolletur de terra vita eius*. Reddit enim Propheta cauſam numeroſæ prolis, quia nimirum moriturus eſſet: & eadem ſæpe repetit Scriptura. Paulus ad Philip. 2. *Factus obediens vſque ad mortem, mortem autẽ crucis, propter quod & Deus exaltauit illum.* & Chriſtus ipſe Ioannis 12. *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum.* Et ibidem paulo antè cùm dixiſſet; *Venit hora, vt clarificetur filius hominis*, id eſt, vt moriatur, addidit. *Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Et huic explicationi fauet illorum ſententia, qui ideo ſublatum è iudicio, atque anguſtia Chriſtum eſſe dicunt, quia propter anguſtiam, & iudicium iniquum eleuatus fuit ad glorioſum nomẽ, id eſt, ad gloriam maximam, ad quam maximè refert plurimos ſpirituales filios genuiſſe.

ad Philip. 2.

Ioan. 12.

43. Neque ab hoc ſenſu abeſt vſus, aut notatio nominis: *generatio* enim pro gente ſumitur, familia, aut populo ex eadem ſtirpe propagato. Vnde ſępe audimus in Scriptura. *Hæ ſunt generationes Adam, Noë*, &c. &, *vſque ad tertiam, & quartam generationem*, & ſimilia. Et in Euangelio ſæpe audiunt de ſuo populo, & genere Iudæi. *Generatio mala, adultera, & incredula*. Quòd verò *generatio* pro filiis vſurpetur, docuit apertè Moyſes Deut. 32. v. 20. vbi quod in *filiis, & filiabus*, id quoque per epexegeſim exprimit *generationis* nomine. *Prouocauerunt eum filij ſui, & filiæ; & ait; abſcondam faciem meam ab eis, & conſiderabo nouiſſima illorum: generatio enim peruerſa eſt, & infideles filij.* Huc facit quod ſuper Iſaiam notauimus cap. 3. num. 15. *actionem* ſumi in Scriptura ſæpe pro termino, ſeu obiecto actionis, qua ratione *laus* pro re laudabili, & *viſio* pro ſpectro ſumitur. Sic etiam *generatio* pro filiis generatis, ſicut etiam *plantatio* pro plãtis: vt in Scriptura ſępe. Iſa. cap. 17. v. 10. *Plantabis plantationem fidelem, & germen alienum ſeminabis.* Neque ſanè דור *dor* Hebraica vox tam *natiuitatem* ſignificat *alicuius*, qualis Chriſti hoc loco ab aliquibus eſſe dicitur, qua ab æterno à Patre, & in tempore à matre genitus eſt, quàm *durationem aliquam*, ſeu, *ætatem in qua quis viuit*. Hanc verò in prole ſua longam producit pater, qui

Deut. 32.

Regul. *Actio* pro termino, ſeu obiecto.

qui in prole viuit, iuxta illud Eccli. 30.v.4. *Mortuus est pater eius, & quasi non est mortuus: similem enim reliquit sibi post se.* Quòd si in hunc sensum *generationis* nomen accipias; sententia difficilis non est: qui vitam egit breuem, quia in angustia, & in ipso ætatis flore sublatus est, ille quàm diutissimè viuet in ea sobole, quam moriens numerosam, & ingenuam suscipiet, & ideo commodè subiungitur.

44. *Quoniam tolletur de terra viuentium.*] Vulgatus paulo aliter, *quia abcissus est de terra viuentium.* Homo sępe cum arbore confertur, vt diximus in Isai. cap.40.n.74. quæ tunc mori existimatur, quando à terra euellitur, vnde trahebat succum, & alimentum: & tunc omnino moritur, quia prorsus à vita deseritur, neque quicquam ex illa generatur amplius. Quod, credo, vocatur lignum aridum, cui comparatur eunuchus Isaiæ cap.56. quia sterilis est, & ad prolem inutilis; de qua arbore est illud Iob.cap.19. v. 10. *Destruxit me vndique, & pereo; & quasi euulsæ arbori abstulit spem meam.* Aut ita abscinditur, vt decusso cum ramis, frondibúsque trunco, marcescat, & pereat tota species, quæ in illis visebatur; stirps tamen maneat in terræ sinu; ex qua deinde pullulat nouellarum plantarum numerosa sylua: atque ita fit, vt ex vna stirpe, quæ mortua videri poterat, quia sub terra latens, plurimæ succrescant arbores. Ad hanc igitur naturam non auulsę, sed abcissæ arboris respiciens Isaias ait, *quia abcissus est de terra viuentium,* id est, quia Christus vitam illam viuere desiit, qualem homines in terra degunt, qui corpore, atque spiritu constant. Ideo generationem, & sobolem germinabit ita copiosam, vt nemo enarrare illam, seu numerare possit. Subauditur autem hîc Hebræorum more nota similitudinis in hunc sensum: Sicut abscissa arbor plurimas ex se parturit, & fundit nouellas plãtas, & vario germine circumfunditur; sic Christus de terra viuentium filios innumeros, & quasi nouella germina producet. Eadem, aut certè non admodùm dissimili metaphora vsus est Christus Ioann. cap. 12. cùm de se dixit. *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multũ fructum affert.* Christus itaque aut tanquam stirps abscissa plantas multas extulit, aut tanquam mortuum, atque sepultum frumenti granum horreum impleuit tam militantis, quàm triumphantis Ecclesiæ.

45. *Spiritus Domini rapuit Philippũ.*] Angelum hunc Spiritum putat Salmerõ, & idem indicat Hieronymus in cap.63. Isaiæ. Et est valdè probabile ab Angelo Philippum esse trãslatum in Azotum: qua ratione Abacuch translatus est in Babylonem ex Iudæa. Dan.c.14. & Ezechiel cap. 8. in Babylonem è capitis cincinno ductus est in Ierusalem. Id porrò factum est, sicut dicit Chrysostomus, vt maior Philippo esset authoritas apud Eunuchum: vel, vt putat Lyra, vt cognosceret Eunuchus, quantùm deberet Deo, cuius gratiâ missus esset Philippus; & ita esset in suscepta fide constantior.

Philippus raptus ab Angelo.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT NONVM.

1 *SAulus autem adhuc ſpirans minarum, & cædis in diſcipulos Domini, acceſſit ad principem Sacerdotum, 2 * & petiit ab eo epiſtolas in Damaſcum ad ſynagogas: vt ſi quos inueniſſet huius viæ viros, ac mulieres, vinctos perduceret in Ieruſalem. 3 * Et cùm iter faceret, contigit vt appropinquaret Damaſco: & ſubitò circumfulſit eum lux de cœlo. 4 * Et cadens in terram audiuit vocem dicentem ſibi: Saule, Saule, quid me perſequeris? 5 * Qui dixit: Quis es Domine? Et ille: Ego ſum Ieſus, quem tu perſequeris: durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare. 6 * Et tremens, ac ſtupens dixit, Domine, quid me vis facere? 7 * Et Dominus ad eum: Surge, & ingredere ciuitatem, & ibi dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri autem illi, qui comitabantur cum eo, ſtabant ſtupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes. 8 * Surrexit autem Saulus de terra, apertiſque oculis nihil videbat. Ad manus autem illum trahentes, introduxerunt Damaſcum. 9 * Et erat ibi tribus diebus non videns, & non manducauit, neque bibit. 10 * Erat autem quidam diſcipulus Damaſci, nomine Ananias, & dixit ad illum in viſu Dominus: Anania. At ille ait: Ecce ego, Domine. 11 * Et Dominus ad eum: Surge, & vade in vicum, qui vocatur rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine Tarſenſem: ecce enim orat. 12 * (Et vidit virum Ananiam nomine, introëuntem, & imponentem*

nentem sibi manus, vt visum recipiat.) * *Respondit autem* 13
Ananias: Dñe, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem: * *& hic habet potestatem à principibus sacerdotum alligandi omnes, qui inuocant nomen tuum.* 14
* *Dixit autem ad eum Dominus: Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filiis Israël.* * *Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.* * *Et abiit Ananias, & introiuit in domum: & imponens ei manus, dixit: Salue frater, Dominus misit me Iesus, qui apparuit tibi in via, qua veniebas, vt videas, & implearis Spiritu sancto.* * *Et confestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.* * *Et cùm accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis, qui erant Damasci, per dies aliquot.* * *Et continuò in synagogis prædicabat Iesum, quoniã hic est Filius Dei.* * *Stupebant autem omnes, qui audiebant, & dicebant: Nónne hic est, qui expugnabat in Ierusalem eos, qui inuocabant nomen istud: & huc ad hoc venit, vt vinctos illos duceret ad principes sacerdotum?* * *Saulus autem multo magis conualescebat, & confundebat Iudæos, qui habitabant Damasci, affirmans quoniã hic est Christus.* * *Cùm autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in vnum Iudæi vt eum interficerent.* * *Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem & portas die ac nocte, vt eum interficerent.* * *Accipientes autem eum discipuli nocte, per murum demiserunt eum, submittentes in sporta.* * *Cùm autem venisset in Ierusalem, tentabat se iungere discipulis, & omnes timebant eum, non credentes quòd esset discipulus.* * *Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia locutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu.* * *Et erat cum illis intrans, & exiens in Ierusalem, & fiducialiter agens in nomine Domini.* * *Loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant*

15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29

30 *bant occidere eum.* * *Quod cùm cognouissent fratres, dedu-*
31 *xerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.* * *Ecclesia quidem per totam Iudæam, & Galilæam, & Samariam habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, &*
32 *consolatione sancti Spiritus replebatur.* * *Factum est autem, vt Petrus dum pertransiret vniuersos, deueniret ad sanctos,*
33 *qui habitabant Lyddæ.* * *Inuenit autem ibi hominem quendam nomine Æneam, ab annis octo iacentem in grabbato, qui*
34 *erat paralyticus.* * *Et ait illi Petrus: Ænea, sanat te Domi-*
35 *nus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.* * *Et viderunt eum omnes, qui habitabant Lyddæ, & Saronæ: qui*
36 *conuersi sunt ad Dominum.* * *In Ioppe autem fuit quædam discipula, nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc*
37 *erat plena operibus bonis, & eleemosynis, quas faciebat.* * *Factum est autem in diebus illis, vt infirmata moreretur. Quam*
38 *cùm lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.* * *Cùm autem prope esset Lydda ad Ioppen, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes: Ne pigriteris venire*
39 *vsque ad nos.* * *Exurgens autem Petrus venit cum illis. Et cùm aduenisset, duxerunt illum in cœnaculum: & circumsteterunt illum omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas, &*
40 *vestes, quas faciebat illis Dorcas.* * *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit: & conuersus ad corpus, dixit: Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro, resedit.*
41 * *Dans autem illi manum erexit eam. Et cùm vocasset san-*
42 *ctos, & viduas, assignauit eam viuam.* * *Notum autem factum est per vniuersam Ioppen: & crediderunt multi in Domi-*
43 *no.* * *Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quendam coriarium.*

IN

IN CAPVT NONVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. *SAulus autẽ adhuc ſpirans minarum, & cædis.*] Nondũ ſitim Chriſtiani ſanguinis expleuerat Saulus extincto Stephano, & multis in illa prima perſecutione, aut vi, aut iniquo iudicio ſublatis, adhuc anhelabat cędem, omníque ratione in aliis etiam locis, vbi latè propagabatur Euangelij fides, iacta tunc recèns ſemina extinguere conabatur. Quare acceptis à Principe Sacerdotum literis, & à toto concilio, vt ipſe refert Paulus Act. c. 22. & publica authoritate munitus, inſuper inſtructus militibus, id ardentiſſimè moliebatur, vt ſi quos deprehenderet Chriſtiani nominis ſectatores, vinctos perduceret in Ieruſalem. Ex quo cõſtat concilium illud Hieroſolymitanum aliis Iudæorum conuentibus eſſe præpoſitum, ad quod cauſæ de Religione, ac lege referebantur.

1.

Verſ. 3. *Contigit vt appropinquaret Damaſco.*] Antequam cogitata perficeret, in ipſo iam aditu ciuitatis, in ipſo ardore æſtuantis animi, & ipſo etiam feruore diei: nã dies erat media, vt Paulus ipſe dicit Act. 26. circundatus eſt cœleſti luce, tanta vt meridianum Solis ſplendorem vinceret; quam viderunt alij Pauli comites, quos ſimul cũ Paulo eximius ille ſplendor in terram deiecit; non autem vox, cùm ab illis audita non ſit. Luce illa Paulo inducta cæcitas eſt, eodem Paulo teſte Act. 26. *Cùm non viderem*, inquit, *à claritate luminis illius, ad manus deductus à comitibus veni Damaſcũ.* Nõ mãſerunt tamen comites cæci, vel quia lux in illorũ oculos, neque tam plenè, neque tam violenter incurrit, vel quia Deus in Pauli cæcitate aliquid ſpectabat altius. Quòd autem hîc Lucas ſcribit vocem audiuiſſe ſocios, ſed neminem vidiſſe; de voce intelligit Pauli reſpondentis, quem videre non potuerunt ſplendore circunfuſum, non de voce Chriſti, quia apertè cap. 22. Paulus ait, à comitibus vocem non fuiſſe auditam. Simile aliquid contigit Dan. cap. 10. *Vidi*, inquit, *ego Daniel ſolus viſionem: porrò viri, qui erant mecum, nom viderunt, ſed terror nimius irruit ſuper eos.*

2.

Saulus cæcus, non ſocij.

Hæc Pauli conuerſio contingere non potuit eo anno, quo Stephanus lapidatus eſt, vt tradit Euſebius in Chronico. Nam quæ hîc commemorantur, fieri non potuiſſe certum eſt breuiſſimo illo ſpatio, quod interceſſit inter Stephani mortem, quæ in extremum Decembrem incidit, & inter proximum Ianuarium, in quo, ſicut celebratur ab Eccleſia, ſic etiam facta conuerſio eſt. Nam & in perſecutione nõ paucos dies Saulus Hieroſolymis poſuit in Chriſtianorum accuſationem, & exitium intentus. Conuerſi ſunt Samaritani, & Ananias, ad quem Paulus eſt miſſus, diſperſorum fidelium Damaſci collegerat Eccleſiam. Atque ideo annum vnum, & eo amplius inter Stephanum cæſum, & Saulum conuerſum interiectũ opor-

3. Quo anno Sauli couerſio.

tuit: & ita tradit Martyrologium Romanum. Neque verius est quod ex Hippolyto Thebano Michaël Glycas in 3. parte Annal. & Nicephorus lib. 2. cap. 3. ex Euodij authoritate confirmari putant, Paulum septennio post Christi Ascensionem conuersum fuisse; quia iidem eodē septennio lapidatum esse Stephanū putant. Sed vt Romanum Martyrologium, & alia Paulum ad Ecclesiam accessisse tradunt secundo anno ab Ascensione Domini: sic eadem Stephanum non longè ab Ascensione lapidatum esse dicunt.

4. Saulus idem qui Saül.

Vers. 4. *Saule, Saule, quid me persequeris?*] Qui Saulus appellatur sæpe in hoc libro, hoc loco primùm à Christo, & deinde ab Anania appellatur Saul; quia tā hîc Christus, quàm Ananias locuti sunt Hebraicè. Alibi à Luca Græca forma Saulus vocatur: quia iam non repetit aliena verba; sed Apostolica gesta verbis explicat suis.

5. Prouerbium.

Vers. 5. *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.*] Hinc apparet, quod alio loco pluribus dictum est, Apostolos neque omnia vbique, neque quo gesta sunt ordine commemorare. Nam infrà cap. 26. ita Paulus texit hanc historiam. *Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi,* &c. deinde: *Ego autem dixi; Quis es Domine?* &c. Hîc autem Lucas, *Saule, Saule,* deinde: *Quis es Domine?* &c. extremum; *durum est tibi,* &c. Ex hoc fit verisimile, ante hoc temporis vestigium vocatum esse Paulum; & vocanti non respondisse: iam enim contra stimulum calcitrasse arguitur. Nunc verò audit durum esse contra illos stimulos, qui iam adigebantur, duros sanè, & acutos amplius obluctari; à quibus ex equo, vt communiter omnes (licèt quidam negent, qui iter illud cum sociis pedibus confecisse putant) de statu certè deiectus est, & priuatus videndi facultate. Metaphora sumpta est à bobus, qui vbi stimulo ab aratoribus exagitantur, quo fortius calces tentant illidere, duriùs sese stimulis compungunt: quare frustra, & cum suo magno damno repugnant. Est autem hoc Prouerbium, cuius vsus est, quando quis contra maiorem potentiam obnititur.

Videtur Saulus ante hoc etiam tēpus fuisse vocatus.

6.

Vers. 8. *Apertisq; oculis nihil videbat.*] Vt primùm Paulo cœleste lumen infusum est, surrexit diuinum præceptum expleturus; sed cæcus, & aliorum manibus in vrbem deductus, quò magis constaret diuini cōsilij, atque benignitatis opus illud esse. ingreditur vrbem iam alius à se ipso, longè mutatus ab illo Saulo, qui literis instructus Pontificiis, extrema omnia Christiano populo minabatur. Cæterùm cùm cæcitas ex nimio splendore, qui Sauli perstrinxit oculos, prouenire potuerit, vt docet Philosophia, & nos quotidie ipsi experimur, & ita Paulus ipse fatetur infrà cap. 22. aliquid tamen splendori illi diuinitùs additū esse puto: neque enim frustra dicuntur cùm primùm impositę sunt ab Anania manus, cecidisse squamæ; quas sanè splendor ille maximus naturali facultate inducere potuisse non videtur.

7. Probabile est hoc triduo Paulū accepisse Euangelium.

Vers. 9. *Et erat ibi tribus diebus non videns, & non mãducauit, neque bibit.*] Sunt qui putent hoc triduo contigisse illum raptum in tertium cœlū, de quo Paulus ipse 2 Corinth 12. Ita Lyra. Sed obstat quòd hoc triduo orabat Paulus, vt Christus dixit Ananiæ, *Ecce enim orat*; oratio verò cum extasi non satis congruit. Habuit sanè visionem Paulus eo tempore, non tamen de arcanis verbis, quæ non licet homini loqui, sed de

Ana

Anania, quem ad se venire intuebatur, & cæcitatem manuum impositione depellere. Longè probabilius est hoc triduo didicisse diuinitùs Euangelium: quòd enim à Christo acceperit, ipse fatetur ad Galat. 1. *Neque ego ab homine accepi illud, nec didici, sed per reuelationem Iesu Christi*: atque statim à conuersione illud annunciare cœpit. Et ita sentit Beda, Hugo, historia Scholastica, Carthusianus hîc, & in epist. ad Galat.

Vers. 13. *Quanta mala fecerit sanctis tuis.*] *Sanctorum* nomen commune olim fidelibus; quare Petrus appellat *gentem sanctam*, & Paulus se vocat *sanctorum minimum*, id est, Christianorum. Sancti verò ideo dicuntur, quia per Baptismum illa deposuerunt, propter quæ dici poterant prophani; iam sacrati Deo, sicut & templa. Quare sicut hæc sancta, sic illi sancti meritò vocantur, quia iam prophani esse desierunt. Hinc Tobias, quia filius erat sanctorum, dixit vxori Saræ, abstinendum esse à concubitu, ne more gentium non sanctarum aliquid admitterent prophanum. Sancti præterea vocantur, quia non tam à carnis affectu, quàm à Spiritu ducuntur, qui sanctitatis author est. Quomodo Cicero dixit Oratione pro Archia, *ab Ennio sanctos dici Poëtas, quòd quasi Deorum aliquo dono ac munere commendati nobis esse videantur.* Et sicut candidati *boni* dicuntur, vt inquit Seneca lib. 1. epistol. 3. quia non decet, vt quisquam dignitatem ambiat, qui bonus non sit: qui verò iam obtinuit, *optimus* vocatur, quia consentaneum est illorum præstantissimum ex omnibus electum esse: sic quia eos, qui Baptismo lustrati sunt, & sanctis instituti legibus, sanctos esse oportet, *sancti* dicuntur: & qui omnibus præest Pontifex, *sanctissimus* vocatur. Quæ non tam personæ, quàm tituli compellatio est.

8. Christiani olim vocati sancti.

Papa cur vocatus sanctissimus.

Vers. 15. *Vas electionis est mihi iste.*] Notum est quàm apud Hebræos latè pateat nomen *vasis*; significat enim instrumentum omne: vnde vasa bellica pro armis, vasa Psalmi pro instrumentis musicis; vasa mortis pro sagittis; vasa denique ministerij pro rebus ad ministerium obeundum idoneis. Hinc *vas electionis*, id est, electũ vocatur Paulus, quia instrumentum eximum fuit, per quod Christus latè in omnes Gentes, & Euangelij lucem, & sui nominis gloriam diffunderet. Porrò nomen pro re, quæ subest nomini vsurpari, iam à nobis suprà pluribus ostensum est; & eodem sensu sumitur id, quod paulo pòst subiicitur. *Quanta oporteat pati pro nomine meo*, id est, pro me. Quare sicut Sol Eccl. 43. dicitur *vas admirabile, opus Excelsi*, id est, instrumentum, quo Deus per totum orbem circunfert, & diffundit illam, quæ dicitur lux mundi: sic Paulus *vas admirabile*, & nunc speciali quadam ratione *opus Excelsi*, Christi nomen, & Euangelij lucem Gentibus ignotam longè, latéque dispersit. Hinc disce quanta facta sit in Paulo mutatio: priùs vas erat iniquitatis bellans; & ideo dignus, qui audiret à Domino id quod Gen. 49. audierunt à Iacob *Simeon, & Leui vasa iniquitatis bellantia. In consilium eorum non veniat anima mea: & in cœtu illorum non sit gloria mea.* Iam verò Paulus vas est electum pro æquitate bellãs, & pietate; & in eius consiliũ venit anima Christi, quia Christus in eo viuit, in eo loquitur, & in eo gloriatur. Est autem Euangelici viri apta descriptio, *vas portãs nomen Dei*: quia secum circunfert Deum,

9. Vas multa significat.

Pauli laus.

Qualis vir Euangelicus.

& quamcumque se in partem dat, eodem infert: neque quicquam olet, nisi Deum: sicut vas, quod ab eo exhalat odorem, quod in se continet. *Christi*, inquit hoc cœleste vas, *bonus odor sumus*. Neque fractum vas istud à Nerone odorem reliquit, quem imbiberat, nam abscissum à ceruice caput sonabat tamen Iesum, qui à viuentis ore nunquam abfuerat. Sicut fracti vasis minuta frusta odorem seruant, quo vas imbutum antè fuerat.

12. Paulus nõ solùm Gẽtium, sed etiam Iudæorum Apostolus

Coram Gentibus, & Regibus, & filiis Israël.] Quæri solet à multis, an Paulo id tantùm negotij datum fuerit, vt Gentes doceret, an etiam aut mandatum, aut permissum, vt annunciaret Iudæis Euangelium? Id verò nunc expeditum oportet, quia eius postea sæpe occurret vsus. Dubitandi causam dedit Paulus ipse 1. ad Timoth. 2. *In quo*, inquit, *positus sum ego prædicator, & Apostolus (veritatem dico, non mentior) Doctor Gentium in fide.* & ad Rom. 11. *quandiu quidem ego sum Gentium Apostolus.* & ad Galat. cap. 2. *creditum est mihi Euãgelium præputij, sicut & Petro circuncisionis*: Dicendum breuiter, & in Gẽtes Petro creditum esse Euangelium, & Paulo in Iudæos, imò omnibus Apostolis in vtrumque genus. Nam & omnibus Apostolis dictum est Marci vlt. *prædicate Euangelium omni creaturæ*; & Petro cap. sequenti, vt Gentes institueret, demisso è cœlo linteo. Paulus verò, vt ex hoc libro sæpius constat, cum Iudæis egit, Synagogas est ingressus, & eã ob causam acerbissima passus. Neque verbis solùm coràm cũ illis, sed etiam absens per epistolas egit, vt probat ea, quæ est ad Hebræos. Dicitur verò Petrus circuncisionis; Paulus autẽ præputij Doctor, & prædicator, quia illius inter Iudæos, huius inter Gẽtes, & diutiùs opera versata est, & ex ea mirificus relatus fructus. Quod videtur significasse Paulus ad Rom. 15. *propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in Gẽtibus*; & clatiùs ad Gal. 2. *qui enim operatus est Petro in Apostolatu circũcisionis, operatus est mihi inter Gentes.*

ad Galat. 2.

Cuius hic videtur esse sẽsus: adfuisse sibi Dominum liberaliter, & præcipuè cùm inter Gentes ageret, sicut & Petro, cùm inter Iudæos. Quod indicat Græca vox ἐνεργεῖν, quæ significat non tã *deferre munus*, quàm *simul operari, & vim addere aliquam ad illud facilè, atque vtiliter obeundum.*

13. Cur Paulus dictus Gentium Doctor.

Vt ergo Deus adfuisse videtur præcipuè Petro in circuncisione, cùm vna, aut altera concione multa Iudæorum millia ad Ecclesiam adiũxerit: sic Paulo in præputio, cùm facilè caperet illorum animos beneuolentia, vt sermo plerumque accideret grauis, & dulcis: ab Hebræis verò ob Christi causã iactatus fuerit variè, neque adeò copiosus fructus ex ea opera relatus sit. Ex hoc verò loco apertè liquet Paulũ non solùm vocatum esse ad Gentes, & Reges, sed etiam ad filios Israël. Vbi obserua gradationem quandam fieri, & in illa ostendi non solùm quantùm operæ in his ponendum sit, sed quãtùm laboris, atque periculorũ subeundum. Laborandum sanè multùm fuit in Gentibus, sed cum magno studij, atque operæ pretio: laborandum cum Regibus studio quidem maiori, sed cum minori fructu: quia horum potentia, ac luxus non bene se cum Euangelij humilitate, & Christi cruce conciliant: sed omniũ molestissimo, atque inanissimo conatu certandum cùm filiis Israël; quia reuerà, vt experimur quotidie, illi segniùs ad sanctitatem inducuntur, qui sanctorum insti

institutum professi, aut sanctitatem ipsam prodiderunt, aut illi minùs student.

Vers. 17. *Imponens ei manus.*] Hæc manuum impositio, non est collatio Sacramenti Confirmationis, sed potiùs depulsio cæcitatis: nam ad pellendos morbos manus imponi solitas suprà satis ostendimus. Neque Ananiæ potestas erat illud conferendi, cùm non esset Episcopus, neque hanc impositionem Baptismus antecessit; qui tunc est adhibitus, cùm vidēdi facultas Paulo restituta fuit. Neque obstat, quod Caluinus obtendit, illud, *vt implearis Spiritu sancto*, quod videtur opus esse propriũ Confirmationis: nam illam Spiritus sancti plenitudinem non dixit Ananias statim futuram; neque secuta dicitur illam manuum impositionem, sicut cæcitatis depulsio; & sequi deinceps potuit, vel cùm Baptismo lustratus est, vel cùm postea Sacramento confirmatus est Paulus. Promissione verò Spiritus excitare, & corroborare voluit Ananias animum Pauli, qui iam in aliis fidelibus eius doni splendorem admiratus fuerat. Quare non est cur Caluinus argumentum hinc arripiat, vt Confirmationis conferendæ potestatem neget ad solos Episcopos pertinere. Quòd si demus plenum esse Spiritu sancto Paulum per impositionem manuum Ananiæ, nihil damus quod à Caluino sit: nam etiam per Baptismum dari potuit ab Anania collatum, ad quem manus solitas esse imponi constat ex Concilio Carthaginensi 4. can. 85. Neque ex Paulo licet ad alios argumenta sumere, ad quos instituta cõmunis, atque ordinaria sanctificationis lex; nam vt in Paulo multa fuerunt extraordinaria, vt quòd Apostolus constitutus sit Christo iam ad cœlos assumpto; quòd Euangelium neque ab homine, neque per hominem receperit, sic etiam hoc in Paulo extraordinarium esse potuit, vt extraordinario modo Spiritu sancto repleretur.

14. Non accepit hic Paulus Sacramentũ Confirmationis.

Caluini calũnia.

In Paulo multa extraordinaria.

Vers. 19. *Fuit autem cum Discipulis, qui erant Damasci dies aliquot, & continuò ingressus Synagogas prædicabat.*] *Tres dies* legit Chrysostomus, nactus fortasse codices, vbi pro τινῶν, esset τριῶν. Illud autem *continuò ingressus est*, non refertur ad *aliquot illos dies*: nam post illos non est ingressus Synagogam, sed potiùs fidelium opera à Iudæorum insidiis liberatus aliò profectus est; sed ad tempus curationis, & Baptismi: vbi enim primùm curatus est, & confirmatus ex eo languore, quem ex subito casu, perturbatione, inediáque contraxerat, nihil cunctatus datum sibi munus aggreditur: vrgebat enim diuina vis, cui se ille obsequentem præbuit. Neque verò erat cur expectaret; nam & sumpto cibo corroboratus est à morbo, & cùm diuinitùs Euangelium esset edoctus; quod illo triduo acceperat, vt ex hoc loco satis fit probabile, non erat quòd expectaret, vt doceretur ab Apostolis.

15.

Vers. 23. *Cùm autem implerentur dies multi, consilium fecerunt.*] Obscurum est quo tempore à Iudæis de Pauli nece deliberatum sit; an eo quo primùm Christi causam egit Damasci, vel cùm exacto apud Arabas aliquo tempore, Damascum iterum rediit; qua in re varias sententias esse video. Sed breuiter dico, primùm Paulum prædicasse Damasci aliquot dies, vt ipsi indicant Damasceni, qui admirati subitam Pauli mutationem dicebant; *Nónne hic est, qui expugnabat*, &c. *& hùc ad hoc venit, vt vinctos illos duceret?* Quòd

16.

autem ibi diu moratus non fuerit, ipse Paulus ad Galat. 1. videtur indicare: cùm dicit statim post vocationem non acquieuisse carni, & sanguini, id est, non abiisse in Ierusalem, sed in Arabiam. Quãtùm verò temporis in Arabia fuerit, quidve inde retulerit in Christi horrea, nihil habemus certi; quia hoc tempus prætermissum est à Luca, sicut alia plurima, quæ tamen locis aliis de se tradit Apostolus. Neque de re Arabica quicquam habemus, nisi quòd eò profectus sit. Est tamen certum ex eodem cap. 1. ad Galat. triennij spatium in Arabia, & secundo apud Damascenos reditu à Paulo consumptum. Neque præterea dubium de hoc secundo aduentu hîc à Luca tractari, quando post Iudæorum insidias excessisse Damasco, & abiisse Hierosolymam tradit; cùm à primo aduentu eò rediisse Paulus neget. Facit ad hoc quòd Præpositus Aretæ Regis (Aretas Rex erat Arabiæ: nam Arabum Rex *Aretas* dicitur, sicut Ægyptiorum *Pharao*. 2. Machab. cap. 5.) voluit Paulum comprehendere, cuius effugit manus per murum in sporta demissus. Est autem verisimile à Iudæis, qui erant in Arabia data fuisse literas ad Aretæ Præpositum, vt accusatum falsò Paulum, quòd res Arabicas conturbasset, aut aliquid contra commune bonum esset molitus, omnino tolleret. Cur verò Aretas Damascum præsidio teneret, vide Iosephum lib. 14. Ant. à cap. 4. & lib. 1. de bello cap. 4.

Aretas cõmune Regum Arabiæ nomẽ

17. Vers. 27. *Duxit ad Apostolos.*] Nempe Petrum, & Iacobum; nam hoc tempore tantùm hi duo erant Hierosolymis. Paulus enim ad Galat. 1. vbi de his temporibus agit, vidisse se dicit ex Apostolis tantùm Petrum, & Iacobum.

Vers. 28. *Et erat cum illis intrans, & exiens in Ierusalem.*] *Ierusalem* in ablatiuo casu est; vt ostendit Græca præpositio ἐν. Quid sit autem *intrare, & exire*, diximus suprà cap. 1. Hîc verò significat familiariter egisse Paulum cum Apostolis, dum esset in Ierusalem.

Fiducialiter agens in nomine Domini.] Quid sit agere in nomine alicuius, suprà dictum est. Hîc significat vel Paulum audacter agere causam Christi, vel eius virtute animatum quiduis audere.

18. Vers. 29. *Loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis.*] Hæc accidisse in ipsa vrbe, satis, credo, textus ipse probat; licèt historia Scholastica, & Glossa ordinaria, & alij putent in via contigisse, cùm egressus est Paulus è Ierusalem. Rogabis hîc, quomodo Paulus Græcis, & Gentibus dicatur annunciasse Euangelium, cùm à Petro primùm apertus esset tradatur aditus Gentibus ad fidem? De hoc nos latiùs in tractatu de aduentu S. Iacobi in Hispaniam: vbi pluribus docebimus aut non esse prohibitum hoc tempore fidelibus doctrinæ gratiâ agere cum Gentibus; aut certè hæc contigisse post Cornelij conuersionem. Nunc verò iuxta sententiam illorum, qui aliter putant; respondeo primùm, de Græcis non esse admodùm laborandum, sunt enim genere, & professione Iudæi, dicti tamen Græci, quia ex Græcia doctrinæ causâ Hierosolymam venerant; vt alibi ostensum. Quare non ἕλληνες hîc, sed ἑλληνισταὶ vocantur. De Gentibus idem etiam non grauatè admiserim, nempe vt Gentes dicantur Iudæi illi, qui inter Gentes viuunt; sicut Cretes,

Quomodo Paulus egerit cũ Gentibus.

tes, Arabes, Parthi, & Medi vocantur cap. 2. quia inter hos vixerant; & hi Hebræorum vulgo Gentes appellantur. Quare qui Cretes dicuntur, & Arabes, Gentes etiam appellari possent. Quòd verò Gentes hîc separatim à Græcis nominentur, ea causa videtur non incongrua, quia qui ex genere Iudæorum dicuntur Gentes, non erant alicui Collegio addicti; neque doctrinæ gratiâ ad vrbem conuenerant: sed negotiorum, aut Religionis, aut certè visendi templi, ac ciuitatis studio. Quare cum his Paulus dicitur non disputasse, sed locutus. At verò, qui Græci dicuntur, Collegia habebant, & Synagogas, vbi legem à Scribarum sapientissimis docebantur, vt diximus suprà cap. 6. Contra hos disputauit Stephanus, & contra hos non locutus vtcumque, sed disputasse dicitur Paulus; quia nimirum docti erant; meliúsque poterant & rationum momenta, & Scripturæ testimonia examinare. Sicut ergo Paulus Damasci in Synagogis prędicauerat, sic faciendum sibi duxit in Ierusalem; quæ res, vt ibi antea, sic nunc odium vehemen excitauit in Paulum. Ex quo fit verisimile alios Apostolos, cùm in templo, aliísque locis sæpe docuerint, nunquam tamen locutos in Synagogis; quod ideo fecerunt Stephanus, & Paulus, quia in eis sæpe versati fuerant sub Gamaliele Doctore, earúmque leges, & consuetudinem norant.

19. Sed si mauis hîc *Gentes* accipere homines, qui ab Hebræorum genere, & professione prorsus erant alieni, quales Romani; tunc dicendus est Paulus cum Gentibus locutus, non tam vt illis euangelizaret Christum; quàm vt maledicta, conuitiáque repelleret: nam cùm Christiana Religio stultitia Gentibus iudicaretur, vt ipse docet Paulus 1. Corinth. 1 verisimile est Gentes neque à maledicto linguam, neque ab iniuria manus continuisse; quæ acri vir animo, atque imperterrito, & diuinæ gloriæ zelo inflammatus Paulus perferre non potuit. In hunc ferme sensum accepit Bellarminus lib. 1. de Romano Pontifice cap. 22. Hæc dicta sunt iuxta sententiam illorum, qui hæc accidisse putant ante Cornelij conuersionem. Sed quia mihi verisimillimum est ante hoc tempus cõuersum fuisse Cornelium, puto Paulum etiam Gentilibus euangelizasse: imò neque necessarium fuisse Cornelium expectare, vt cum Gentibus doctrinæ gratiâ agere liceret: quia post aduentum Spiritus sancti aperta fuit ad Gentes Euangelij ianua, vt nos pluribus in opusculo, quod ad calcem addidimus.

20. Vers. 31. *Ecclesia quidem per totam Iudæam, & Galilæam, & Samariam habebat pacem.*] Hîc connectit Lucas, quę interpositis Samaritanorum, Eunuchi, & Pauli conuersionibus interruperat; docétque quid boni Deus ex Stephani morte, fideliúmque dispersione retulerit. Vt enim cap. 8. in principio diximus, eo consilio fideles Deus dispersit, vt Euangelij in omnem partem semina per illos diffunderet; quod adeò feliciter effectum est, vt Ecclesia in Iudæa, Galilæa, & Samaria mirificos habuerit progressus; id enim esse puto *pacem habere*, iuxta Hebraicam phrasim, quæ *pacis* nomine significat vbertatem, felicitatem, & quicquid est in rebus optabile; quod ex verbis mox sequentibus intelligitur. *Ecclesia per totam Iudæam, &c. habebat pacem, & ædifi*

ædificabatur ambulans in timore Domini, & consolatione sancti Spiritus replebatur. Descripserat Lucas quid Samariæ factum primùm à Philippo, deinde à Petro, & Ioanne; quid eodem, vt puto, tempore, Paulo spiranti minarum, & cædis in Discipulos contigerit, qui dispersos non aliter extra ciuitatem persequebatur, quàm intra ciuitatem priùs insectatus fuerat. Dixerat quemadmodum re Samaritana optimè constituta Petrus, & alij qui cum ipso erant, statuerint Hierosolymam reuerti, & quemadmodũ in ipso cursu multis ciuitatibus Samaritanorum euãgelizauerint: nunc generatim quid omnium opera factum sit proponitur; deinde verò separatim de singulis. De Petro quidem quemadmodum, vt optimum Pastorem decebat, lustrauerit loca omnia, in quibus fidelium, qui dispersi fuerant, laborabat sollicitudo: neque tum ipse tempus illud, & cursum traduxit otiosè, aut inutiliter; nam inter alios Cornelium virum nobilem, & Gentilem ad Ecclesiam adiunxit: deinde, vt instituerat, quando digressus est à Samaria, Hierosolymã rediit, vbi offensis Iudæis, qui erant è circuncisione, factum suum probauit. In hoc ergo temporis articulo adhuc Petrus in cursu est, neque dum, ex quo in Samariam profectus est, Hierosolymam vidit. Postquam verò actum est de Petri studio, ac fructu in re Euangelica, eiúsque in Hierosolymam reditu, agit vt optimus Historicus, quíque claritati studet, separatim de aliis, qui dispersi fuerant, cap. 11. & præcipuè de Cypriis, & Cyrenæis, qui in Antiochiã primi Euangelij lucem inuexerunt. Hæc verò omnia, quæ à me dicta sunt, licèt iuncta temporibus, quia tamen locis, personísque distincta, separatim à Luca tractari debuerunt. Quæ maximè obseruare oportet pro iis, quæ à nobis statim dicenda sunt.

Vers. 32. *Factum est autem, vt Petrus dum pertransiret vniuersos, deueniret ad sanctos, qui habitabant Lyddæ.*] Hæc post longam quasi parenthesim, id est, post Eunuchi, Paulíq; conuersionem, coniungenda sunt cum illis verbis cap. 8. *Et illi quidem testificati, & locuti verbum Domini redibant Hierosolymam, & multis Regionibus Samaritanorum euangelizabant.* His aptè cohæret quod nobis modò præ manibus est. *Factum est autem, vt Petrus, &c.* (21.)

Vers. 36. *Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas.*] Quod Syriacè *Tabitha*, id Græcè valet *Dorcas*; vtraque vox *capram* significat. Est autem vsitatum vt idem aliter à Græcis, aliter ab Hebræis appelletur, diuerso quidem idiomate, eadem tamen significatione. Quare qui ab Hebræis Thomas, à Græcis Didymus, & Simon ab illis Chananæus, ab his Zelotes, & alter Simon ab Hebræis Cephas, à Græcis Petrus dicitur. Vt autem ostendatur, qua facilitate diuina potentia mortuos suscitet, iisdem verbis vtitur, quibus excitari solent dormientes. Rursus plena operibus bonis dicitur Tabitha, quia bona opera comitantur illos, qui bene vixerunt: & ideo quidam in Scriptura sancti obiisse dicuntur *pleni bonorum dierum.* (22. *Multi à variis linguis nomina habent varia.*)

Vers. 37. *Quam cùm lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.*] Consueuerunt omnes ferme gentes mortuorum hominum cadauera lauare. De Græcis probat apud Homerum Patrocli funus. De Latinis Misseni funus apud Virgilium, & Tarquinij apud Enniũ. De Hebręis satis probat hic locus: & Christum Dominum (23.)

non

non ſolùm vnctum, ſed etiam lotum eſſe tradit Chryſoſt. hom. 84. in Ioannem; & videtur colligi poſſe ex Ioanne cap. 19. vbi dicit Chriſtum ſepultum eſſe; ſicut mos eſt Iudæis ſepelire. At Iudæi mortuos non ſolùm vngebant, ſed etiam lauabant.

24. *Apud Simonem quendam coriarium.*] Hinc Petri paupertas, atque humilitas apparet, cui neque pudori, neque moleſtiæ fuit apud coriarium diuerſari, cùm tamen hoc hominum genus ſic eſſet ſordidum, ac vile, vt illi in ciuitatibus non eſſet locus: ea opinor ex cauſa, ne quid eſſet intra ciuitatem, id eſt, in frequẽti hominum cœtu immundum, & ne quid olidæ illæ officinæ exhalarent tetri, quod publicum aërem, & ab omnibus aſpirabilem corrumperet. De coriariis ſic Artemidorus lib. 1. c. 53. *Coriariam exercere malum omnibus: corpora enim mortua tractat coriarius; ideóque ab vrbe ſecluditur.* Hinc factum credo, vt Simon iſte coriarius ad mare dicatur habere domum, extra ciuitatem videlicet, vnde nihil hauriret tetrum ex officina ſordida; ſic enim ſtatim cap. 10. de Petro. *Hic hoſpitatur apud Simonem quendam coriarium, cuius eſt domus iuxta mare,* id eſt, à ciuitatis mœnibus excluſa. Hæc de cap. 9.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVM.

1 *VIr autem quidam erat in Cæsarea, nomine Cornelius, centurio cohortis, quæ dicitur Italica,* 2 * *religiosus ac timens Deum cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper:* 3 * *is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona, Angelum Dei introëuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.* 4 * *At ille intuens eum, timore correptus, dixit: Quid est Domine? Dixit autem illi: Orationes tuæ, & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei.* 5 * *Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonen quendam, qui cognominatur Petrus:* 6 * *hic hospitatur apud Simonem quendam coriarium, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.* 7 * *Et cùm discessisset Angelus qui loquebatur illi, vocauit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex his, qui illi parebant.* 8 * *Quibus cùm narrasset omnia, misit illos in Ioppen.* 9 * *Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora, vt oraret circa horam sextã.* 10 * *Et cùm esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus:* 11 * *& vidit cœlum apertum, & descendens vas quoddam, velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo in terram,* 12 * *in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli.* 13 * *E facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca.* 14 * *Ait autem Petrus:*

trus: Absit Domine, quia nunquam manducaui omne commune, & immundum. 15 ** Et vox iterum secundò ad eum: Quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris.* 16 ** Hoc autem factũ est per ter: & statim receptum est vas in cælum.* 17 ** Et dum intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio, quam vidisset: ecce viri, qui missi erant à Cornelio, inquirentes domum Simonis, astiterunt ad ianuam.* 18 ** Et cùm vocassent, interrogabãt, si Simon, qui cognominatur Petrus, illîc haberet hospitium.* 19 ** Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei. Ecce viri tres quærunt te.* 20 ** Surge itaque, descende, & vade cum eis nihil dubitans: quia ego misi illos.* 21 ** Descendens autem Petrus ad viros, dixit: Ecce ego sum, quem quæritis: quæ causa est, propter quam venistis?* 22 ** Qui dixerunt: Cornelius centurio, vir iustus, & timens Deum, & testimonium habens ab vniuersa gente Iudæorum, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, & audire verba abs te.* 23 ** Introducens ergo eos, recepit hospitio. Sequenti autem die surgens profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.* 24 ** Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius verò expectabat illos, conuocatis cognatis suis, & necessariis amicis.* 25 ** Et factũ est cùm introiisset Petrus, obuius venit ei Cornelius, & procidẽs ad pedes eius adorauit.* 26 ** Petrus verò eleuauit eum, dicens: Surge, & ego ipse homo sum.* 27 ** Et loquens cum illo intrauit, & inuenit multos, qui conuenerant:* 28 ** dixitque ad illos: Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo coniungi, aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus, neminem communem, aut immundum dicere hominem.* 29 ** Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo, quam ob causam accersistis me?* 30 ** Et Cornelius ait: A nudius quarta die vsque ad hanc horam, orans eram hora nona in domo mea, & ecce vir stetit ante me in veste candida, & ait:* 31 ** Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.* 32 ** Mitte ergo in Ioppen, & accerse Simonem, qui cognominatur*

Petrus: hic hoſpitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare.

33 ** Confeſtim ergo miſi ad te: & tu bene feciſti veniendo. Nunc ergo omnes nos in conſpectu tuo adſumus audire omnia quæcũque tibi præcepta ſunt à Domino.* 34 ** Aperiens autem Petrus os ſuum, dixit: In veritate comperi, quia non eſt perſonarum acceptor Deus,* 35 ** ſed in omni gente qui timet eum, & operatur iuſtitiam, acceptus eſt illi.* 36 ** Verbum miſit Deus filiis Iſraël, annuncians pacem per Ieſum Chriſtum: (hic eſt omnium Dominus.)* 37 ** Vos ſcitis quod factum eſt verbum per vniuerſam Iudæam: incipiens enim à Galilæa poſt baptiſmum, quod prædicauit Ioannes,* 38 ** Ieſum à Nazareth: quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto, & virtute, qui pertranſiit benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* 39 ** Et nos teſtes ſumus omnium, quæ fecit in regione Iudæorum,* 40 *& Ieruſalem, quem occiderunt ſuſpendentes in ligno. * Hunc* 41 *Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri * non omni populo, ſed teſtibus præordinatis à Deo: nobis, qui manducauimus, & bibimus cum illo poſtquam reſurrexit à mortuis.* 42 ** Et præcepit nobis prædicare populo, & teſtificari quia ipſe eſt, qui conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum, & mortuorum.* 43 ** Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius: omnes, qui credunt in eum.* 44 ** Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus ſanctus* 45 *ſuper omnes, qui audiebant verbum. * Et obſtupuerunt ex circumciſione fideles, qui venerãt cum Petro: quia & in nationes* 46 *gratia Spiritus ſancti effuſa eſt. * Audiebant enim illos lo-* 47 *quentes linguis, & magnificantes Deum. * Tunc reſpondit Petrus: Numquid aquam quis prohibere poteſt vt non baptizen-* 48 *tur hi, qui Spiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos? * Et iuſſit eos baptizari in nomine Domini Ieſu Chriſti. Tunc rogauerunt eum, vt maneret apud eos aliquot diebus.*

IN CAPVT DECIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

DISPVTAVIMVS plurimis de Cornelij conuersione in eo tractatu, quem in fine horum Commentariorũ appendimus, de aduentu prædicationéque Iacobi in Hispania: vbi satis, credo, supérque ostendimus, aut reseratum esse Gentibus ante Cornelij vocationem, ad Euangelicam doctrinam ostium, quod magis putabamus verisimile; aut eo tempore Cornelij conuersionem contigisse; vt nullo modo Iacobo foret impedimento, quominùs cum Gentibus in Hispania doctrinæ gratiâ conuersari potuerit. Hæc tu ex illo tractatu sume. Cùm autem quod priori loco dixi, nempe expectatam non fuisse Cornelij cõuersionem, vt explicari, atque extendi ad Gentes posset Christi doctrina, visum mihi fuerit plus quàm verisimile; neque videam quid alicuius momenti cõtra obiici possit; quia tamen video illud placere multis, quorum nomen, & authoritatem suspicio; neque quidquam incommodare Hispaniæ causæ, modò initio Ecclesiæ Cornelium conuersum esse concedatur, ideo ad posteriorem hunc sensum commentationem sequentium capitum, quantùm textus ipse permiserit, accommodabo.

1. Vers. 1. *Vir autem quidam erat in Cæsarea, nomine Cornelius.*] Prædicta sæpe fuerat in Scriptura Gentium conuersio; hæc nunc primùm apparet in Cornelio magni nominis cẽturione. In quo contigêre plurima, quæ & Cornelij fidem, conuersionémque eximiam esse ostendunt, & Gentibus bene sperare iubent, & gaudere de reserato iam ipsis ad Ecclesiam aditu. Hæc verò res tanta vni Petro omnium Pastori, & capiti seruabatur: quare cùm Cæsareæ Euangelium annũciasset Philippus; & alij etiam in vicinis locis Euangelij præcones morarentur, non tamen ad hos Cornelius mittitur, magnos alioqui viros, & rei Christianæ curatores strenuos, sed ad Petrũ; vt qui primus omnium Iudæos adduxerat ad fidem, primus etiam omnium Gentes ad Domini septa, fideliúmque cœtum aggregaret. Quod non accidisse sine magno Dei consilio hinc fit omnino certum; quia Petro per visionem dictum est, vt hunc admittat; & Cornelio, vt vnum Petrum ex omnibus adeat.

2. Hic Cornelius centurio erat nõ totius Italicæ cohortis, sed cẽturiæ vnius ex ea cohorte; nam qui cohorti præest χιλιάρχης dicitur à numero militum, quo constat cohors: nam hæc plerũque aut mille complebatur militibus; aut si ab hoc numero aliquando recederet, nomen tamen retinebat à mille. Huius verò cohortis centuriæ vni præfectus erat Cornelius, qui ideo Latinè *centurio* dicitur, Græcè ἑκατοντάρχης: neque Græcè dicitur σπείρας, sed ἐκ σπείρας. i. *centurio de cohorte.* Nihilominùs magnum est præesse centuriæ de cohorte omniũ nobilissima;

Cæsarea triplex.

quæ ideo vocatur *Italica*, quia Romano milite constabat. Porrò cùm tres sint ciuitates eiusdem nominis in Cæsaris honorem siue constructæ, siue instauratæ, aut nobilitatæ; hîc de ea Cæsarea sermo est, quæ Palæstinæ dicitur; quæque in littore maris sita est, non procul ab Ioppe, quam in Augusti honorem illustriorem, & augustiorem reddidit Herodes.

3. Non est oblata visio dormienti Cornelio.

Vers. 3. *Is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona.*] Illud *(manifestè)* quidam existimant innuere visionem accidisse Cornelio non dormienti: sed non satis id ex ea voce colligitur; quæ id sibi tantùm videtur velle, iis signis oblata esse Cornelio diuina consilia, vt omnis de inani spectro, aut fallaci specie sublata fuerit dubitatio. Fortasse idem Cornelio contigit, quod statim Petro, super quem cecidit mentis excessus; cui idem probabiliter Angelus paulo pòst apparuit, ostendítque linteum reptilibus plenum, qui Cornelio priùs apparuerat. Vacabat autem orationi Cornelius Iudæorum consuetudinem imitatus, sicut Petrus; & vt ipse postea refert Cornelius, *ieiunus erat, sicut Petrus*; vt est in textu Græco. Huic ergo in oratione, siue vigilanti, siue à sensibus omnino abalienato species illa fuit oblata, de qua hîc Lucas. Veruntamen, quæ sequuntur statim, eò ducunt nos, vt credamus eo tempore vigilasse Cornelium: nam vocatus ab Angelo traditur illum aspexisse, & correptum metu de eius voluntate interrogasse. Hæc verò propiora sunt vigiliæ, quàm extasi.

4. Bona opera scripta in memoria Dei.

Vers. 4. *Orationes tuæ, & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in cõspectu Dei.*] Optima commendatio bonorum operum; quæ scribuntur in memoria Dei: alia in terra scribũtur, aut in aqua, quæ citò obliterantur, aut euanescunt. Quòd si in saxis incidi contingat, id est, materia magis ad diuturnitatem firma; illa tamen aliquando ignis absumit, aut vetustas conficit, aut delet obliuio. Quod de quibusdam insanis Ægyptiorum molibus tradit Plinius lib. 36. cap. 12. quæ cùm à multis hominum millibus, multis annis, & incredibili sumptu ad sempiternam vanissimorum hominum memoriá constructæ fuerint; *non constat*, inquit Plinius, *à quibus factæ sint, iustissimo casu obliteratis tantæ vanitatis authoribus.*

Opera vana.

5. Oratio olim in locis excelsis.

Vers. 9. *Ascendit Petrus in superiora, vt oraret.*] Græcè ἐπὶ τὸ δῶμα. Est autem doma tectum quoddam non fastigiatum, sed planum, Hispanè, *terrados*, cuius vsum esse in Palæstina, atque Ægypto docet Hieronymus epist. 135. ad Suniam, & Fretellam. *In Palæstina*, inquit, & *Ægypto, & vbi scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ, vel solaria, vel mæniana vocant. i. plana tecta, quæ trãnsuersis trabibus sustentantur. Et in Actibus Apostolorum cap. 10. quando Petrus ascendit in doma, in tectum ædificij ascendisse credendus est.* Hîc obserua, vsitatum fuisse apud Hebræos excelsa loca ad orationem ascendere. Sic faciebat populus antequam haberet templum. 3. Reg. 3. *Populus immolabat in excelsis, nondum enim ædificatum erat templum.* & ibidem. *Salomon abiit in Gabaon, vt immolaret ibi: illud quippe erat excelsum maximum.* Iudith, vt ex eius libro constat cap. 8. & Sara filia Raguelis Tobiæ 3. cubiculum habuerunt orationi destinatum in superiori parte domus. Et Christus sæpius ascendit in montem orare. Et suprà cap. 1. de prima Ecclesia dicitur: *Cùm introiissent*

ſent in cœnaculum, aſcenderunt, vbi manebant Petrus, & Ioannes, & cæteri Apoſtoli orantes. Horum ergo morem ſecutus Petrus, aſcendit ad ſuperiora domus. Cur autem olim aut domus ſupremam partem, aut montium faſtigia ad orationem eligerent antiqui Patres, hanc adducit rationem Ambroſius. *Non omnis*, inquit, *qui orat, aſcendit in montem (eſt enim oratio quæ peccatum facit) ſed qui bene orat, à terrenis ad ſuperiora progrediens verticem curæ ſublimis aſcendit. At ille non aſcendit in montem, qui de ſæculi diuitiis, aut de honore ſollicitus eſt; non aſcendit in montem, qui fundi ius optat alieni: aſcendit ille qui Deum quærit*, &c. Hæc Ambroſius in illud Lucæ 6. *Exiit in montem orare.* Idem pene Bernardus ſermone de Paſſione cap. 4. explicans illud Cant. 3. *Egredimini filiæ Sion.*

6. Verſ. 10. *Voluit guſtare.*] Hinc diſce quàm parcè cibum ſumeret Petrus, cùm eius prandium etiam in eſurie appelletur *guſtatio*: niſi mauis *guſtare* hîc eſſe guſtationem ſumere, id eſt, id quod cœnam, aut prandiũ ſolet antecedere; Romanorum præſertim more, quod cœnæ etiã procœmium appellatur. Cùm ergo iam à domeſticis pararetur, & offerretur quæ *guſtatio* dicitur, Petrus à ſe ipſo abiens non modò, dum orationi vacat, à guſtandi ſenſu; ſed ab aliis etiam omnibus abſtractus eſt.

Verſ. 11. *Vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis demitti de cœlo.*] *Vaſis* ſignificatio latiſſimè patet; ſumitur enim pro quolibet inſtrumento. *Initia* verò anguli ſunt, à quibus apprehenſum, aut diſtentum è cœlo demittitur linteum. Optimè verò linteum à quatuor angulis expanſum omnium generũ animalia recipit; quia nulla mundi pars ab Euangelij communione excluditur, qui quatuor habet angulos, ſiue latera, ex quibus in Eccleſiã magno numero omnium ordinum, atque ingeniorũ multitudo cõfluit. Ita Gloſſa, Beda, & Oecumenius. Alij quatuor initia, quatuor Euangelia interpretantur, quæ in Eccleſiam & colligunt, & continent tot hominum genera. Ita Aug. ſerm. 26. de diuerſis. Orig. hom. 2. in cap. 6. Geneſ. Caſſian. lib. 3. de inſtitut. renunc. cap. 3. Per *linteum* Eccleſiam ſignificari docent Amb. & Auguſt. alter ſerm. 2. in Natali Apoſtolorũ; alter ſerm. 26. ſuprà. Rationem reddit Aug. *Nouimus* (inquit) *quòd linteum tinea non conſumit, quæ veſtes alias corrumpit. Excludat vnuſquiſque de corde ſuo corruptiones malarum concupiſcentiarum, atque ita incorruptibiliter formetur in fide, vt prauis cogitationibus tanquam tineis non penetretur, ſi vult ad Sacramentum illius lintei pertinere, quo figuratur Eccleſia.*

7. Linteum cuius rei ſymbolũ.

Verſ. 13. *Surge Petre, occide, & manduca.*] Non ſine cauſa præmiſit Lucas Petri famem: qua quidẽ cùm vrgeretur grauiter, quia lõgum fortaſſe tempus ieiunus exegerat; longè tamen vrgebatur grauiùs animarum fame, & diuinæ gloriæ deſiderio, quibus ſuum ante magiſtrum vri ſæpe viderat. Huic ergo fami opportunum cibum apparat Deus, ipſum nempe, quàm latè patet, vniuerſum orbem, dum Gentibus aperit ad Eccleſiam aditum; inſulſum ſanè pabulum, ſi externam tantùm ſpeciem conſidéres; at ſuauiſſimum, ſi Dominus condiat, & ſtomachus, qui priùs horrere, atque moleſta nauſea auerſari cœperat, concoquere incipiat. Pro illo *occide*, Græcè eſt θῦσον, hoc eſt, *macta, ſacrifica, immola.* Quo verbo ſignificat Deus ſibi placere iam victimas illas; quare non

8. Zelus animarum.

non esse cur Petro deinceps displicere debeant.

Vers. 14. *Quia nunquam manducaui omne quod commune, aut immundum est.*] Duo animalium genera oblata sunt Petro in linteo, à quibus & stomachus abhorrebat, & Religio. Stomachus quidem ab immundis, id est, reptilibus, serpentibus, &c. quæ non solùm gustatu, sed etiam visu horrida sunt, quæque lex mẽsis adhiberi vetabat. Religio verò à communibus, ab illis nẽpe cibis, qui cùm non essent inepti mensæ, neque insuaues, erant tamen lege prohibiti. Quare dicebantur communes, quia cõmuniter, & vniuersè illis cibis Gentes vtebantur. Religione ergo significat Petrus impediti se à communium ciborum vsu, ab immundorum verò ipso horrore naturæ, adiuncta etiam legis religione. Quamuis hæc distinctio inter *commune*, & *immundum* non incongruè assignari potuerit; frequẽter tamen *commune* idem est quod *immundum*. Vnde Marci 7. communes manus dicuntur immundæ, & illotæ. *Cùm vidissent* (scilicet Pharisæi) *quosdam ex Discipulis eius communibus manibus* (.i. non lotis) *manducare panem.* & paulo inferiùs. *Quæ de homine procedunt, hæc sunt, quæ communicant hominem*, id est, communẽ, & immundum reddunt: & Matth. cap. 15. sæpe κοινόω, id est, *communico*, pro *contaminare* sumitur, & ita reddit Interpres; quod omnino docet vox illa lapsa: *quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris.* vbi nisi *commune* pro *immundo* sumeretur, quid opus erat dici *purificatum*, id est, mũdatum esse? Seruabat autem Petrus adhuc in his legem; & licèt iam fortasse crederet, quoad illam partem de ciborum delectu, illam obsoleuisse; nihilominùs propter longam desuetudinem, & quia illa animalia dudum immũda censuerat, horrorem quendam, & nauseam afferebant. Vel sanè quia prudenter verebatur optimus Pastor, ne si immundum, atque communem sumeret cibum, offensioni esset Iudæis adhuc rudibus, apud quos tunc agebat, & quorum saluti maximè vacabat. Eodem consilio Paulus, cùm nosset legem antiquã, quod ad cibos attinet, vim habere nullam, quod docuit ad Rom. 14. ad Coloss. 2. & 1. Cor. 10. tamen si cibus fratribus futurus esset offensioni, abstinendum ab eo sibi dicit in æternum. 1. Corinth. 8. Ideo Petrus nauseare se dicit ad eiusmodi escã, & à se quàm longissimè repellit. Idem pene contigit Ezechieli cap. 4. qui cibum immundum, humano scilicet stercore coopertum, non minùs fastidiebat, quàm hic Petrus. Sed Deus symbolis, & signis vtrũque futurorum admonebat.

Non manducaui omne commune, & immundum.] *Non omne*, phrasis est Hebraica, & maximè notanda, quæ contra Latinorum vsum aliquid omnino negat. Psal. 48. *cùm interierit, non sumet omnia*, id est, nihil sumet. & Psal. 118. *non dominetur mei omnis iniustitia*, id est, nulla. Exempla sunt obuia. Ex hac Petri responsione infert Iustinus Martyr quæstione 89. ad Orthodoxos, in linteo fuisse tantùm animalia communia, & immunda. Et sanè ita videtur esse dicendum: nam eò spectabat visio, vt Petrus cognosceret apertam ianuam esse Gentibus, quas animalia immunda, & lege prohibita significabant. Neque Petrus adeò præcisè negarat sibi non licere ex illis quicquam occidere; nã relictis immundis, & communibus, in prõptu erat, quæ lex permitteret, ad

[Margin: 9. | Commune idẽ quod immundũ. | Mar. 7. | 10. Reg. Non omne, idẽ quod nihil.]

ad cibum adhibere. Contra quam explicationem non facit, quod generatim, & vniuersè dicitur, *in quo erant omnia quadrupedia*, &c. quia Scriptura sæpe cùm de omnibus agere videatur, de ea tantùm prouincia, aut materia loquitur, de qua sermo est, vt Hieronymus docuit in cap. 11. Isai. & nos ea de re pluribus ad illud cap. 1. *ab omni natione, quæ sub cœlo est.* De animalibus autem immundis tantùm hîc videtur inducta visio.

11. Quanti faciendæ animæ etiam inopum.

Vers. 16. *Hoc autem factum est per ter.*] Difficilem se ad imperata præbebat Petrus: quare vrgebat Deus, & omnem cunctationem abiiciendam monebat. Atque ideo tertiò fortasse recusante, tertiò item hortatur, & instimulat. Vas autem illud instar lintei de cœlo demissum, in cœlum rursus receptum est; neque, vt in aliis visionibus contingere plerumque solet, ab oculis euanuit. Quæ res vehementer commendabat Petro Gentium salutem, quas in cœlo suam iam habere sedem, Deóque esse magnæ curæ, & descensus è cœlo, & iterum in cœlum reditus ostendebat. Discant hinc Christianæ rei studiosi non contemnere, ac fastidire eos, qui sordidi videntur, & ignobiles; quãdo hos tam amanter, ac studiosè curat Deus, quos in oculis, in sinu, atque adeò in visceribus, & habet, & fouet: neque horreat tractare manu, & offerre Deo, quæ Deus offerri sibi & cupit, & iubet.

12.

Vers. 19. *Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei.*] De Spiritu sancto intelligunt Ambros. lib. 2. de Spiritu sancto cap. 11. & Gregor. 28. Moral. cap. 2. Cui sententiæ fauet quod subditur statim: *Ego misi illos.* Sed non videtur difficile si dicamus Angelum esse, eundem scilicet, qui apparuit Cornelio, quíque eius causam tunc etiam agebat. Angeli verò, vt capite 7. diximus, Dei ipsius sæpe personam agunt, & eius nomine, & voce loquuntur. Tum etiam quia optimè Angelus ille affirmare potuit viros à se missos, quia vt illi mitterentur, admonuit. Verè autem nos id facere dicimur, quod vt fiat authores sumus.

13. Petri prudentia.

Vers. 24. *Et quidam ex fratribus ab Ioppe comitati sunt illos.*] Bene consultum est & Petro, & rei Gentilicæ; quòd & multi ex Ioppe illum prosecuti sunt, & è Gentilibus plurimi, iidémque imprimis nobiles, vtpote cognati, atque amici Cornelij; qui quid è cœlo prædictum, quid omnino, & quibus auspiciis factum, & audire ipsi coràm, & præsentes videre potuerũt. Futurum enim erat, vt grauiter acciperent Iudæi ad Ecclesiam aduocari Gentiles, inirique cum illis, quos alienos, & immundos putabant, talem societatem, qualis tunc inter fideles erat eximia. Quare Gentilium causa non leuem Petro apud fratres & conflaret inuidiam, & afferret molestiam. Vbi verò & Petri narratione, & eorum, qui aderant testimonio res comperta fuit, omnes illæ turbæ, quæ cõmoueri iam cœperant, omnino consederunt.

14.

Vers. 28. *Vos scitis quomodo abominatũ est*, &c.] Munit se iam Petrus contra multorum cogitationes, atque odia: quare antequam quicquã moliatur in causa Cornelij, id agit vt ab ipso Cornelio cæteri discant cõpulsum se venisse cœlesti imperio; neque potuisse recusare quod tot signa tam acriter, ac constanter mãdauissent. Videntur autem hæc à Petro proposita non tãtùm Iudęis,

ſed etiam Gentilibus, qui Cornelio aderant: neque enim Iudæis tantùm erat notum nefas eſſe cum Gentibus quicquam eſſe commercij, ſed etiam Gentilibus; quia multorum dierum experientia didicerant abhorrere Iudæos à ſuo congreſſu. Oportuit autem vtriſque conſtare diuino fieri conſilio quod Petrus, Corneliúſque tentabant: tum vt ille Iudæorum; hic verò Gentilium declinaret inuidiā: tum vt tot prodigiis inducti cœleſtibus pluris facerent fideles, quam ſuſcepiſſent Religionem; infideles verò auidiùs illā expeterent, atque amplecterentur.

15. Verſ. 30. *A nudius quarta die vſque ad hanc horam orans eram hora nona.*] In Græco textu additur νηςέυων. i. *ieiunans*. Senſus eſt, non quòd quatriduum orans, & ieiunus exegerit Cornelius, ſed quartum agi diem, ex quo hora nona intentus orationi vidit virum, &c. Tot autem dies poni debuerunt in comparanda profectione à Cæſarea in Ioppen, & adornando rurſus à Petro itinere ab Ioppe in Cæſaream, & conficiendo bis eodem ſpatio.

16. Verſ. 31. *Eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt.*] Suprà dictum eſt, *aſcenderunt in memoriam*. Ex quo patet quid ſit *commemorari* hîc, id eſt, inſculpi memoriæ. Aliàs *commemorare* eſt, memoriam excitare rei alicuius, aut renouare, aut quouis modo aliquid verſare memoria. Syrus; *De eleemoſynis tuis commemoratio fuit coram Deo*. Quaſi aliquis Cornelij merita recitaret ex codice coram Deo; ſicut olim Mardochæi merita Aſſuero Regi recitata ſunt.

17. Verſ. 33. *Bene feciſti veniendo.*] Hiſpanè. *Heciſte me merced en tomar eſte trauajo en venir.* Sic puto locum hunc exponendum; non tam vt laudet Cornelius Petri factum, quanquam hoc ad gratiarum actionem quoque pertineat, quàm vt gratias agat, quòd eo ſuſcepto labore tam bellè de ſe meritus fuerit. *Feciſti*, inquit, καλῶς, id eſt, *vt ingenuum, atque liberalem hominem decet.*

18. *Perſonarū acceptio quid.*

Verſ. 34. *In veritate comperi, quia non eſt perſonarū acceptor Deus.*] Perſonarum acceptio, vt tradit S. Tho. 2. 2. q. 63. art. 1. ad 3. in iuſtitia ſolùm diſtribuente reperitur, quando in diſtribuendis debitis bonis non tam meritorum momenta conſiderantur, quàm in perſona aliæ rationes alieniores; putà, quòd amicus ſit, qui maius accipit bonum, quòd cognatus, aut quia de nobis aliqua ratione meritus. Et hæc acceptio perſonarū non eſt apud Deum. Quod docet Petrus, cùm videt alienum hominem ab Hebræorum gente ad fidelium ſocietatem vocari. Perſuaſerant ſibi Iudæi (propter quod exiſtimo huiuſmodi acceptionis perſonarum Petrum meminiſſe) ſe maximè ex omnibus electos eſſe; vt ſicut olim ad Synagogam, ſic nunc ad Eccleſiam ſoli aſciſcerentur: aut ſi quis alius, non niſi proſelytus, cum onere nempe circuncisionis, & legis; quod capite 15. quidam Iudæi obiiciebant quibuſdam fidelibus, qui ex Gentibus fuerant ad Eccleſiam tranſlati. Qua de re initum fuit primum Apoſtolorum Concilium. Audierant Iudæi, atque altè illorum mentibus inſederat illud. *Ego ero vobis in Deum: & vos eritis mihi in populum*; & hinc ſibi perſuaſerant à Dei populo, & Sanctorum cœtu alios omnes excludi. Opinionem ergo hanc iam pridem inſitam, & quaſi inuſtam exurere nunc aggreditur Petrus: quia non minori ſtudio, atque labo

labore deinceps cum Gentibus, quàm cum Iudæis laborandum erat.

19. An Cornelius ante hoc temporis vestigium iustus fuerit, & an ante Petri aduentum, atque doctrinam, seu catechesim, fidem habuerit, disputant Scholastici pluribus. Vide Gregorium homil. 9. & homil. 19. in Ezechielem, & Augustinum lib. de prædestinatione Sanctorum capite 7. qui fidem habuisse putant. Nos hîc ea disputatione supersedebimus, quia nostri instituti non est.

20. Reg. Aliquid tunc sciri dicitur, cùm externo signo declaratur.

Illud, *in veritate comperi*, aliquid difficultatis habet, quia iam antè nouerat Petrus Deum non esse acceptorem personarum, cùm audiisset priùs à Christo, *docete omnes gentes*, & nuper in oblato de cœlo linteo didicisset: hîc verò comperisse se affirmat. Solutio difficilis non est ex Scripturæ more, quæ tunc dicit aliquid à Deo cognosci, vel fieri, cùm externo aliquo signo notum fit, aut notum esse potuit hominibus. Vide S. Thomam 1. parte, quæstione 24. articulo 3. & 3. parte quæstione 13 articulo 2. ad 1. Quo sensu accipiendum est illud Genes. 22. de Abraham. *Nunc cognoui quòd timeas Deum.* & Deut. 13. *Tentat vos Dominus Deus vester, vt palàm fiat, vtrùm diligatis Deum, an non.* Hanc regulam tradidit Augustinus libro 83. quæstionum quæstione 69. quam optimis confirmat exemplis. Sic Petrus se tunc comperisse ait acceptionem personarum non esse apud Deum, quando, quod antea norat à Christi doctrina, iam re ipsa in vocatione Gentium expertus est.

21. Reg. Vi letur aliquãdo indicari actio noua, cùm fit veteris cõtinuatio, vel incrementũ.

Aliter potest nodus hic expediri, fortasse non ineptè, ex alio Scripturæ vsu, quæ cùm nouam aliquam actionem ipso dicendi genere exprimere videatur, illa noua nõ est, sed veteris continuatio, aut incrementum. Exemplis hanc regulam confirmat Salmeron Proleg. 15. Regula 30. Sed nos vnum, aut alterum adducamus. Genes. 15. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Iam antè crediderat Abraham, teste Apostolo ad Heb. 11. *Fide*, inquit, *qui vocatur Abraham obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit nesciens quò iret* Credidisse igitur dicitur, quia eius fides continuata, & magis confirmata fuit. Et Ioan. 2. post signum factum in Cana Galilææ, dicuntur Discipuli credidisse in Christum, cùm tamen iam antè credidissent; neque si fides abesset, relictis retibus illum essent secuti. Confirmata itaque fides ibi est magis, quàm inchoata. Iuxta hanc dicendi formam est illud Eccl. 18. *Non verearis vsque ad mortem iustificari.* & Apocal. vlt. *Qui iustus est, iustificetur adhuc.* Sic Petrus nunc comperit, quia antiquam cognitionem continuat, & in ea maiorem in modum confirmatur.

Eccli. 18. Apoc. vlt.

22. Porrò illud, *in veritate*, significare potest compertum esse Petro in Cornelij causa verum esse quod de Deo sæpe traditum est. Deuteron. 10. 2. Paral. 19. Iob. 34. Deum non esse acceptorem personarum, aut personam respicere. Sed fortasse illud, *in veritate*, forma quædam iuramenti est, aut particula constanter affirmandi aliquo modo se rem habere; sicut est vox *Amen*, quæ idem omnino valet. Et sanè aliis locis pondus habere iuramenti mihi certum est; vt Psal. 88. *Sicut iurasti Dauid in veritate tua.* & Christus Lucæ 4. & Ioan. 13. *In veritate dico vobis.*

23. Iustitia pro omni virtute.

Vers. 35. *Et operatur iustitiam.*] *Iustitia* hic sumitur latiori forma pro his virtutibus à quibus homo dici-

tur iustus; nam *iustitiæ* nomine cõtineri virtutes omnes tradit Aristot. 5. Ethic cap. 5. & in hoc sensu *iustitiam* hoc loco sumi putat Chrys. & Oecumenius. Fortasse hîc *iustitia* misericordiam significat, & eleemosynã; nam eius esse Cornelium cultorem eximium suprà vidimus: & *iustitiæ* nomẽ sæpe in Scriptura liberalitati, ac misericordiæ tribuitur. Matth. 6. *Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus.* Psal. 111. *Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet.* Eccles. 14. *Ante obitũ tuũ operare iustitiam: quia non est apud inferos inuenire cibum.* Et vox חסיד *chasid*, quæ apud Hebræos significat *misericordẽ*, à nostro Interprete sæpe redditur *sanctus.* Psal. 4. *Mirificauit Dominus sanctum suum.* & Psal. 17. *Cum sancto sanctus eris.* Vtroque loco est חסיד *chasid*, id est, *misericors.*

Iustitia pro misericordia.

Vers. 36. *Verbũ misit Deus filiis Israël, annuncians pacem per Iesum Christum, hic est omnium Dominus.*] Locus hic impeditus est, neque omnes eodem modo, aut legunt, aut interpretãtur. Græcè est, τὸν λόγον, ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς ἰσραὴλ εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ ἰησοῦ χριστοῦ (οὗτος ἐστὶ πάντων κύριος) ὑμεῖς οἴδατε. Vulgatus omisit relatiuum τὸν, quia fortasse redundare putabat; sicut apud Hebræos multæ sunt particulæ, quæ in Latinum cõuersæ omnino redundarent. Et vbi est in Græco textu ὃν, in vulgato est *Deus.* Ex quo mihi fit verisimile in codice, quem vulgatus habuit, non fuisse ὃν, sed ὅς: & referre non λόγον, quod proximè, sed θεὸν, quod lõgiùs antecessit; & tunc sensus est. Qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est illi, nempe Deo, qui filiis Israël verbum locutus est annunciãs pacem per Iesum Christum conferendam. Hic verò cùm sit omnium Dominus (siue Deum, siue Christũ intelligas) omnibus consulere, atque pacem communicare debuit; atque adeò ab eo beneficio exclusos esse Gentiles non oportuit. Neq; verò malè noster Interpres vbi relatiuũ ὅς esse debuit, posuit eius ãtecedens, *Deus.* Est enim hoc valdè in Scriptura frequẽs; & in hoc ipso nomine frequentissimũ. Gen. c. 1. *Creauit Deus hominẽ, &c. ad imaginẽ Dei creauit illum.* i. suam. Gen. 5. *in die, qua creauit De⁹ hominẽ, ad similitudinẽ Dei fecit illũ.* Deut. 9. *Dedit mihi Dominus duas tabulas lapideas, scriptas digito Dei,* id est, ipsius. Num. 12. *Dixit Dominus ad Aaron: Si quis fuerit inter vos Propheta Domini.* i. meus. Zachar. 7. *Hæc sunt verba mea, quæ locutus est Dominus.* i. ego. Ad hanc igitur formam noster Interpres pro relatiuo posuit eius antecedens, *Deus.*

24.

Reg. Antecedens loco relatiui.

Alij illud, *vos scitis*, cũ suprà dicta oratione coiungũt; ita vt Petrus loquatur cũ Iudæis, qui tũc aderãt, legémq; nouerant, hoc sensu: Vos scitis à Deo filiis Israël promissam esse pacẽ per Christũ; hic verò omnium Dominus est. Ita Caiet. & est valdè probabile; quia ad verbum *scitis*, vt plures orationes, quę sequuntur per Zeugma referendæ necessariò sunt, sic etiam non minùs aptè hæc, quæ antecessit, referri potest.

25.

Aliter fortasse exponi posset, ita vt λόγον pro nominatiuo sumatur; quod inusitatũ nõ est, sicut illud Virgilij.

Vrbem quam statuo, vestra est.—

Quod in Scriptura frequens: Ioan. c. 14. *Sermonẽ quẽ audistis, non est meus.* Psal. 117. *Lapidẽ quẽ reprobauerunt ædificãtes, hic factus est in caput anguli.* & 1. Ioan. 2. *& vos vnctionem quã accepistis ab eo, maneat in vobis.* Tũc autem illud, *hic verò omniũ Dominus est*, refertur nõ ad Deũ, neq; ad Christũ; sed ad *verbum.* Κύριος autem, pro quò Interpres reddidit *Dominus*, etiã signifi

26.

gnificat *propriū*. Et est sensus: Sermo, quē locutus est Deus filiis Israël, annūcians pacē per Christū, proprius est omnium, non Israëlitarum solùm. Neque hoc loco *proprium* sic accipitur, vt distinguatur à communi; nam reuerà sermo ille communis est omnibus; & non proprius Israëlitarum: sed ad omnes pertinet; neque vllum expertem facit.

Sed placet magis sententia prima, quæ magis cum vulgato consentit. Neque durum, aut inusitatum est, si dicamus relatiuum redundare, quod apud Hebræos obuium, aut pro ὃν, ὃς esse substituendum, vt sine dubio legisse videtur noster Interpres.

27. Vers. 37. *Vos scitis quod factum est verbum.*] Ita cum Gentibus Petrus agit, vt Iudęorum quoque rationem habeat. Cùm verò agere iam instituat de Christo, per quem Euangelium pacis à Deo annunciatum dixerat, iisdem vtitur testibus, qui nouerant, vel quia ipsi præsentes spectarunt, vel quia ab aliis acceperūt, qualiter datum sibi munus à Patre Christus obierit statim atque in Baptismo voce de cœlo lapsa, & filius à Patre declaratus, & omnium Doctor ab eodem propositus est. Cæterùm hîc *verbum* Scripturæ more pro *re* sumitur, id est, pro omnibus quæ Christus dixit, fecítque, quæ statim pluribus explicat. Illud autem quod statim sequitur, inchoatam habere sententiam, atque suspensam videtur: sic enim habet. *Incipiens enim à Galilæa post Baptismum, quod prædicauit Ioannes, Iesum à Nazareth*, &c. Quidam particulam (*enim*) otiosam esse putant, & redundantem; certè in Græco textu non est: nihilominùs in antiquis codicibus fuisse puto, quos noster Interpres magis correctos habuit; neque debere tolli, aut otiosam putari in nostra versione. Quod vt ostendam, obseruo solere Scripturam participium maximè præsentis temporis pro temporibus indicatiui vsurpare. 1. Cor. 12. *Scitis quoniam cùm Gentes essetis ad simulacra muta prout ducebamini euntes*, id est, ibatis. 1. Petr. 3. *Viri similiter cohabitantes*, id est, cohabitate: nam toto illo capite nullum verbum est viris accommodatum. & ad Rom. 9. ex Isaia cap. 10. *Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient: verbum enim consummans, & abbreuians in æquitate*, id est, consummabit, & abbreuiabit. *Verbum* autem, vt ex Græcis liquet, in accusatiuo est. Sic ergo illud, *incipiens enim*, commodè exponi potest, *incepit enim*; neque tunc quicquam est improprium, aut redundans.

28. Illud verò, *incipiens*, ad *verbum* referendum est, non ad *Christum*, cùm in Græco sit generis neutrius ἀρξάμενον. Sed est omnino idem sensus; nempe, opus Christi cœpisse à Baptismo Ioannis. Cæterùm cùm dicitur, *post Baptismū quod prædicauit*; illud *quod* non refert *Baptismum* masculinum; sed *Baptisma* neutrum, quod est in Græco; quod nostro Interpreti familiare est.

29. Vers. 38. *Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto, & virtute.*] Hoc referendum videtur ad prædicationem Ioannis, de qua proximè, ita vt non solùm Ioannes prædicasse dicatur Baptismum, sed etiam Iesum vnctum esse à Deo Spiritu sancto, & virtute. Neque enim qui tunc aderant Iudæi, id nosse poterant, nisi ex prædicatione Ioannis, qui testimonium perhibuit, quòd Spiritus sanctus super illum descenderet, & quòd in Spiritu sancto baptizaret. Ioan. cap. 1. At tanquam de re antè comperta loquitur

Petrus. Et quidem hic videtur expeditus sensus: neque aliter apud homines, qui tunc primùm instituebantur in fide, authoritatem habere poterat, quod de Christi vnctione proponebatur. Testimonium enim Christi Lucæ 4. quia de se ipso apud alienos tunc auditores; & Apostolorum, quia Discipulorum, & amicorum fides in dubium vocari solet, parum videbatur habere momenti. Ioannis verò, cuius sanctitas erat explorata, & celebris, plurimùm. Et contextus ipse non durus, si interponas coniunctionem, quæ passim desiderari solet, hoc modo. *Post Baptismum quod prædicauit Ioannes, & Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus*, &c. Erit autem magis aperta duarum clausularum connexio, si tollas pronomen *eum*, quod Hebræorum more passim in sacra Scriptura redundat, vt Psalm. 67. *mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo*; & ita legas; *Iesum à Nazareth quomodo vnxit Deus.*

Hæc explicatio videtur mihi non difficilis, nisi dicamus id cognouisse, qui aderant ex iis, quæ à Petro statim subiiciũtur; *quia pertrãsiit benefaciendo, & sanando*, &c. Sed ista ideo videntur adduci à Petro, vt alij cognoscant quàm promptè, atque auidè Christus illud obierit munus ad quod vnctus est; non vt ex illis vnctum esse Spiritu sancto cognoscerent.

30. *Quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto, & virtute.*] Allusum hîc videtur ad locum Isai. cap. 61. *Spiritus Domini super me, propter quem vnxit me, euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum*, &c. quæ de se ipso interpretatus est Christus Lucæ cap. 4. Nam statim post commemoratam vnctionem adduntur, quę illam consequi necessarium erat, sanatos homines oppressos à diabolo, &c. quibus signis probauit Christus se esse Messiam, id est, eum qui venturus esset: nam ea de re rogatus à Ioanne respondit; *cæci vident*, &c. Vnctus verò dicitur Spiritu sancto, & virtute in Baptismo, nõ quòd aliquid gratiæ, ac virtutis Christi accesserit humanitati, vel ex visibili Spiritus sancti descensu, vel à paterna voce, cùm in ipsa prima conceptione ab vnione Verbi, quæ diuinissima quædam vnctio est, totum habuerit; sed quia ibi singularis illa gratia, ac virtus euidenti signo, & publico testimonio declarari cœpit. Vt enim ait S. Th. 1. p. q. 24. art. 3. & 3. p. q 13. ar. 2. ad 1. & q. 24. ar. 1. ad 3. aliquid tunc fieri dicitur, quando quod factum antè fuerat, primùm innotescit.

Vngi verò Christum Spiritu sancto, vel vnione, dicitur sumpta metaphora ab iis, qui vnctione inter Hebræos ad aliquam dignitatem, vel ministerium initiabantur; quales erant Reges, qui alios & authoritate regerent, & virtute defenderent, & potentia in officio continerent, & Sacerdotes, qui & offerrent hostias, & ad Deum pro aliis interpellarent: nec non Prophetæ, qui diuina consilia prodant, minis deterreant, spe alliciant; causam denique Dei apud homines in terris agant. Solitos autem esse Prophetas vngi, saltem vt publicè, & quasi legitimè munus obeãt Propheticum, indicatur 3. Reg. 19. vbi Elias Dei iussu vnxit Elisæum, vt esset Propheta. Quod ergo in his præstat materialis, ac visibilis vnctio, vt Regio, Sacerdotali, ac Prophetico munere ritè fungi possint, præstat, excessu tamen infinito, humanitati Christi diuinitatis vnctio; quæ sic infusa est super

Christus vnctus vt Rex, Propheta, & Sacerdos.

superefluenter, vt ab ea traxerit compellationem vncti: id enim sonat & Hebraicè *Messias*, & Græcè *Christus*. Ab hac Rex est tanta vnctus virtute, vt liberare possit eos, qui à morbo, à morte, à diabolo oppressi tenebantur. Ab hac prædicauit captiuis remissionem, cæcis visum, quod Prophetici negotij est. Ab hac habet, quo interpellare pro nobis ad Deum possit, vt Sacerdos sit.

32. Vers. 41. *Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo nobis.*] Citarat Petrus eos, qui venerant ab Ioppe Iudæos, testes eorum, quæ Christus ediderat transiens, & benefaciens, &c. quos quia Resurrectionis testes adducere non poterat, quia illis à Resurrectione gloriosus Christus non apparuit, ideo Petrus ostendit non omni populo datum esse, vt Resurrectionis gloriam spectaret, sicut datum est, vt miraculorum virtutem; & crucis ignominiã videret; sed quibusdã, qui cum ipso iã excitato manducauerunt, & biberunt. Quot, quibúsque Christus suscitatus apparuerit, nõ satis constat: fuisse verò non paucos certum est; nam & visum esse plusquam quingentis fratribus tradit Apostolus 1. Cor. 15. Hos verò aliquando comedisse, & bibisse cum Christo ex hoc Petri sermone fit verisimile; nisi fortè dicas comedisse Christũ cum Apostolis, quos voluit testes Resurrectionis fieri; & de his ita loqui Petrum, vt tamen cęteros à testimonio non excludat, quibus etiam rediuiuus apparuit. Qua ratione Scriptura solet connumerare in aliquo ordine eos, qui præcipui sunt; quæ tamen ideo nõ excludit alios. Gen. 8. Deus recordatus dicitur Noë, & cunctorum animantium; neque tamẽ ideo excluditur eius familia: & Ruth 4. duodecim tribus descendisse traduntur à Lia, & Rachel, non commemoratis Bala, & Zelpha, quia illæ in eo ordine vxorio principes erant. Sic hoc loco connumerantur tantùm Apostoli, quibuscum Christus comedit, & bibit, quia præcipui testes; alij verò non propterea eximi censendi sunt. Loquitur autem de esu, ac potu post Resurrectionem, quia hoc vnum fuit ex multis argumentis, quæ per 40. dies Christus exhibuit Resurrectionis suæ. S. August. tractatu 76. in Ioannem putat à nemine, qui pius non esset, visum esse Christum: neque fortasse plures erant pij, quàm quos Paulus suprà commemorat. Quòd verò Apostoli futuri fuerint Resurrectionis testes, dictum est ad illud c. 1. *Oportet ex his viris, qui nobiscum sunt.* vbi diximus optimam videri Apostoli descriptionem; *Testis Resurrectionis Iesu Christi.* Et hoc fortasse significat Petrus hîc, dum dicit sibi, id est, Apostolis præordinatis à Deo testibus, visum esse Christum, eo sc. modo, atque ea familiaritate, vt testes esse possent. Quare cum illis comedit, &c. non cum aliis omnibus, quibus etiam apparuit: quia illi testes futuri non erant sicut Apostoli.

Regul. In aliquo ordine numerãtur præcipui, neq; tamen alij excluduntur.

33. Vers. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen eius.*] Plena est Scriptura Prophetarum vocibus, quę nos à Christo remissionem peccatorum, & libertatem sperare iubẽt. In nomine autem Christi Christum ipsum intelligi constat ex his, quæ suprà adduximus c. 2. vbi multis ostendimus nomen sæpe sumi pro re subiecta nomini.

34. *Qui credunt in eum.*] Ex hoc loco putant Hæretici otiosis sibi, & non solùm à bono opere torpentibus; sed etiam in omne flagitium intẽtis à fide

Non sufficit sola fides ad salutem.

à fide in Christi nomen salutem adfuturam. Quorum insaniæ, vt omittam alia, quæ pluribus tractãt Scholastici, satis occurrit Paulus ad Heb. 5. *Christus per Passionem consummatus, factus est causa salutis omnibus obtemperantibus sibi.* Cæterùm quod nostrarum est partium, hîc obseruandum, solere Scripturam cùm effectum videatur significare, ostendere tantùm eam esse rei naturam, de qua sermo est, vt ex ea vel prouenire possit talis effectus, vel digna sit, quę talem effectum consequatur: qui tamen oblatis extrinsecùs impedimentis obuenire non solet aliquando. Quare plerumque intelligenda est aliqua conditio, quæ si ibi non exprimitur, alio tamen ex loco petenda est. Ioann. 6. *Qui manducat meam carnem,* &c. *habet vitam æternam.* vbi intelligendum, nisi quid aliud obstiterit: vel si conditio adsit, quam expressit Paulus 1. Cor. 11. *Probet autem se ipsum homo, & sic de pane illo edat,* &c. & Mat. 7. *Omnis qui petit, accipit;* subaudienda conditio, si recta, & rectè postulentur; quam expressit Iacobus cap. 4. *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis.* Quę loquendi forma vsitatissima est non solùm in Scriptura, iuxta quam fideles, & Christiani vocantur sancti, quia tales esse debent (vt nuper diximus cap. 9. ad illud, *quanta mala fecerit sanctis tuis;* vbi alia exempla adduximus) sed etiam apud externos, apud quos frequens hic dicendi modus, *Medicina sanat,* quia vim habet sanandi. *Ego hæc comedo,* id est, stomachum habeo ad hæc non difficilem. *Faba habet inflationem,* id est, vim inflandi; & mille alia: cùm tamen horum vis; & effectus multis modis impediri possit. Sic fides saluare dicitur non solùm hoc loco; sed etiam Marci vlt. Ioann. 3. quia ad salutem adducit. Fieri tamen potest; imò & contingit sæpius, quàm vellemus, vt conditio absit, atque adeò effectum non obtineat. Conditio verò multis locis exprimitur. ad Galat. 5. *Fides quæ per charitatem operatur.* ad Tit. cap. 1. *confitentur se nosse Deum, factis autem negant.* & cap. 3. *Curent bonis operibus præesse, qui credunt Deo.* Iacob. 2. *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat; numquid poterit fides saluare eum?*

Regul. In promissis subintelligitur interdum aliqua conditio, quæ alibi explicatur.

COMMEN

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VNDECIMVM.

AVdierunt autem Apostoli, & fratres, qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei. 1 * *Cùm autem ascendisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum, qui erant ex circumcisione,* 2 * *dicentes: Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum illis?* 3 * *Incipiens autem Petrus exponebat illis ordinem, dicens:* 4 * *Ego eram in ciuitate Ioppe orans, & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddam velut linteum magnum quatuor initiis summitti de cælo, & venit vsque ad me.* 5 * *In quod intuens considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & volatilia cæli.* 6 * *Audiui autem & vocem dicentem mihi: Surge Petre, occide, & manduca.* 7 * *Dixi autem: Nequaquam Domine: quia cõmune, aut immundum numquam introiuit in os meum.* 8 * *Respondit autem vox secundò de cælo: Quæ Deus mundauit, tu ne commune dixeris.* 9 * *Hoc autem factum est per ter: & recepta sunt omnia rursum in cælum.* 10 * *Et ecce viri tres confestim astiterũt in domo, in qua eram, missi à Cæsarea ad me.* 11 * *Dixit autem Spiritus mihi, vt irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum viri.* 12 * *Narrauit autem nobis, quomodo vidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentem sibi. Mitte in Ioppen, & accerse Simonem, qui cognominatur Petrus,* 13 * *qui loquetur* 14

tibi verba, in quibus saluus eris tu, & vniuersa domus tua.
15 * *Cùm autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos,*
16 *sicut & in nos in initio.* * *Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat: Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem*
17 *baptizabimini Spiritu sancto.* * *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Iesum*
18 *Christum: ego quis eram, qui possem prohibere Deum?* * *His auditis, tacuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes: Ergo &*
19 *Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.* * *Et illi quidem, qui dispersi fuerant à tribulatione, quæ facta fuerat sub Stephano, perambulauerunt vsque Phœnicem, & Cyprum, & Antio-*
20 *chiam, nemini loquentes verbum, nisi solis Iudæis.* * *Erant autem quidam ex eis viri Cyprij, & Cyrenæi, qui cùm introissent Antiochiam, loquebantur & ad Græcos annunciantes Do-*
22 *minum Iesum.* * *Et erat manus Domini cum eis: multúsque*
21 *numerus credentiū conuersus est ad Dominū.* * *Peruenit autem sermo ad aures Ecclesiæ, quæ erat Ierosolymis super istis: &*
23 *miserunt Barnabam vsque ad Antiochiam.* * *Qui cùm peruenisset, & vidisset gratiam Dei, gauisus est: & hortabatur*
24 *omnes in proposito cordis permanere in Domino:* * *quia erat vir bonus, & plenus Spiritu sancto, & fide. Et apposita est mul-*
25 *ta turba Domino.* * *Profectus est autem Barnabas Tarsum, vt quæreret Saulum: quem cùm inuenisset, perduxit Antiochiā.*
26 * *Et annum totum conuersati sunt ibi in Ecclesia: & docuerunt turbam multam, ita vt cognominarentur primùm Antio-*
27 *chiæ discipuli, Christiani.* * *In his autem diebus superuenerunt*
28 *ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiā:* * *& surgens vnus ex eis, nomine Agabus, significabat per Spiritum famem magnā futurā*
29 *in vniuerso orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio.* * *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministe-*
30 *rium mittere habitantibus in Iudæa fratribus:* * *quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ, & Sauli.*

IN

IN CAPVT VNDECIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Verſ.2. *Cum autem autem aſcendiſſet Petrus Hieroſolymam, diſceptabant aduerſus eum*, &c.] Huius diſceptationis, ſeu accuſationis authorem fuiſſe Cerinthum, qui fuit primus poſt Simonem Magum hæreſiarcha, tradit Epiphanius hæreſi 28. Quicquid tamen de Cerintho ſit, certè eos fideles ex circunciſione, qui cum Petro de Gentium conuerſione expoſtularunt, id feciſſe non odio, vel inuidia in Gentiles, credendum eſt; ſed ſtudio legis antiquæ, quæ cauebat ne Iſraëlitis cum Gentibus quicquam eſſet commercij; quam legem ab omnium Apoſtolorum principe; Chriſtíque Vicario non obſeruari moleſtè ferebant. Cùm verò rei geſtę conſilium, & ordinem didicerunt, cognouerúntque approbante Deo, imò & authore ſuſceptum illud eſſe, atque perfectum, tulerunt non æquo ſolùm, ſed & libēti, atq; exultanti animo. *His auditis*, inquit, Lucas *tacuerunt, & glorificauerunt Deum dicentes: Ergo & Gētibus*, &c. Lætus ergo illis accidit Petri nuncius, quando gratias agunt Deo, qui ad eandem fidem externos quoque ſocios adiungit.

1. Cerinthus diſſidij author.

Verſ. 18. *Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.*] *Pœnitentia* interdum ſumitur pro effectu pœnitentiæ, nempe pro miſericordia, & gratia, per metonymiam: nam eorum quos facti pœnitet, & miſeremur, & veniam damus, & ad gratiam, amicitiámque antè violatā reducimus. Siue pro vitæ mutatione, quæ veram, & non fucatam pœnitentiam conſequitur. Vtrumque contigit Gentibus ab antiqua viuēdi ratione conuerſis. Qui loquendi modus ſatis eſt in Scriptura frequēs, ſecūdùm quem dicimus; *Facere miſericordiam, amicitiam, charitatem*, id eſt, impertiri id quod à miſericordia, vel charitate naſcitur, nempe, donum, aut beneficium. Erit ergo huius loci ſententia: Iam Deus Gentiū quoque miſertus eſt, viámque ad veniam, & ſalutem aperuit; ac tandem fecit, vt priſtinos mores deteſtatę per pœnitentiam, nouam viuendi rationem inſtituerint, perceperíntq; qui è pœnitētia naſcitur gratiæ fructum. Lyra, & Carthuſianus exponunt pœnitentiæ tempus. Salmeron pœnitētiam ad vitam vtilem. Nam multi dolent, & præ anguſtia ſpiritus gemunt; inanis tamen dolor ille eſt, & procul à ſalute. Facit pro ſententia Salmerónis, quòd ſtatim ſubditur, *ad vitam*. Atque ideo eius expoſitio valdè eſt ad literam. Sed pars illa non incommodat noſtræ explicationi: nam etiam gratia Ioan. 4. dicitur ſalire in vitam æternam; & ad Rom. 5. gratia regnare dicitur per iuſtitiam in vitam æternam; quia eò deducit gratum, & iuſtū hominem. Sic ergo pœnitentia dicitur eſſe ad vitam, quia eius effectus ad vitam inſtruit, & ducit.

2. Pœnitentia quid ſignificet.

Et illi quidem qui diſperſi fuerant, &c. nemini loquentes verbum, niſi ſolis

Iudæis.] Hunc locum iam satis explicuimus in tractatu 1.cap.1.de aduentu Iacobi in Hispaniam, qui est ad finem libri.

Vers. 20. *Erant autem quidam ex eis viri Cyprij,& Cyrenæi.*] Hi genere erant Iudæi, licèt alibi nati, ex his fortasse,quos prima Petri concio ad Ecclesiam adiunxit: de quibus cap. 2.pluribus.

3.

Vers. 25. *Profectus est autem Barnabas Tarsum, vt quæreret Saulum.*] Sicut priùs siluit Lucas quid Paulus in Arabia, sic etiam modò omittit quid fecerit Tarsi;cùm tamen ibi nõ parũ temporis posuisse credẽdus sit, ex quo excessit Hierosolymis. Neq; verisimile est viri adeò in Christi gloriam, & proximorum salutẽ intenti tam longam moram inertem, aut otiosam, imò neque parum strenuè positam esse. Neque est improbabile id in mandatis Barnabæ datũ esse ab Apostolis,vt tam præclarum socium,cuius in rebus arduis sæpe esset explorata constantia, Antiochiam ciuitatem tam copiosam, & nobilem secum adduceret.

4.

Vers. 26. *Ita vt cognominarentur primũ Antiochiæ Discipuli Christiani.*] Ante hoc tempus Christi sectatores dicebantur *Discipuli*, vel, vt docet Chrysost.*de via hac*; iuxta illud c.9. de Saulo;*vt si quos inuenisset huius viæ viros.*Hìc verò primùm à Christi nomine nobilissimum Christianorum cognomentum nacti sunt.Eius autẽ nominis sumendi causã tradit Athanasius Apologia cõtra Arium. *Quia multi,*inquit, *nouorum dogmatum authores extiterunt,doctrinæ obuiantes Apostolicæ,omnes sectatores suos discipulos nominabant:neque vlla erat nominis discretio inter veros,falsósque discipulos,siue Christi,siue Dosithei,siue Iudæ;*&c. *tunc Apostolis conuenientibus Antiochiæ, sicut horum Luca narrante Acta testatur, omnes Discipulos vno nomine, id est, Christianos appellant.* An verò nomen illud primùm fidelibus inditum sit ab Apostolis,non sit planum ex hoc loco; nam vel à fidelibus inuentum videri potest,qui in eo sibi nomine maximè placebant; vel à Gentilibus alias ob causas excogitatum; & hoc magis probatur historiæ Scholasticæ. Et quamuis inter canones Synodi Antiochenæ Apostolorum, vt tradit Turrianus lib.1. contra Magdeburgenses, decretum sit,vt credentes in Dominum Iesum dicerentur Christiani; potuerunt tamen inuentam ab aliis illam appellationem confirmare publica sanctione.

5. Christiani Antiochiæ primùm appellati.

Cæterùm,quia antiqui ignari notationis nominis Christi,illum non χριστὸν, id est, *Christum*, siue *vnctum* vocabant: sed χρηστὸν, id est, *Chrestum*,vt docet Tertul.in Apologetico, & Iustinus Martyr in Oratione ad Antoninum;Suetonius in Claudio cap. 25. Lucianus in Philopat. (à bonitate fortasse,& benignitate; id enim sonat χρηστὸς, licèt quidam aliter non minùs stultè,quàm impiè interpretentur) Christiani quondam Chrestiani dicebantur;optima sanè compellatione, quia boni, atque vtiles eo nomine significantur, non tamen vera.

6. Chrestiani olim ab ignaris vocati.

Quo verò tẽpore orta fuerit hæc Christianorum appellatio non omnino certum.Suidas verbo *Christiani* sub Claudio Imperatore putat; quando Petrus Euodium in Ecclesia Antiochena sibi successorem reliquit, cùm priùs Christiani Galilæi, aut Nazaręi dicerentur. Quod alij ferme omnes amplectũtur de Claudio, sed quo Claudij anno nihil est certum.

7. Per hæc tempora Christi sectatores variis notabantur nominibus,

quæ

Christianorũ varia nomina. Fratres.

quæ quia sæpius in his Actis occurrunt, operæpretium erit illa hîc breuiter attigisse. Vocabantur primùm *Fratres*, quo nomine Christus, & Apostoli deinceps vsi sunt; quod longo tempore perseuerauit in Ecclesia. De quo nomine cùm ab infidelibus accusarentur Christiani, defensi sunt à Tertulliano in Apologetico cap. 39. vbi optimè de ratione nominis. Vocabantur etiam

Sancti.

Sancti: quare Paulus sæpe *Sanctos* salutat, & aliis *Sanctorum* nomine salutem dicit, séque Sanctorum, id est, Christianorum omnium minimum

Fideles.

appellat. Item dicebantur *Fideles*, quod etiam nunc nomen perseuerat. Dicebantur etiam ignominiæ

Nazareni.

causâ à Iudæis *Nazareni*, quomodo infrà cap. 24. coram Felice Præside vocantur à Tertullo. Sub quo nomine, vt scribit Hieronymus in cap. 49. Isaiæ, & Christo, & Christianis ter in singulis diebus maledicebãt in Synagogis suis. Hæc fuêre magis nota, & frequentiùs vsurpata nomina: sed appellati sunt etiam *Creden-*

Credẽtes.

tes, vt sæpe in his Actis.

8. Illud tamen prætereundum non est, *Christiani* compellationem non solùm fidelibus olim inditam, sed etiam ad alios deriuatam, vel propter ignorationem nominis, & Religionis, vel ad inuidiam Christiano nomini conflandam. Nam, vt tradit Epiphanius hæresi 27. Eusebius libro 4. histor. cap. 7. & 8. Iustinus in colloquio cum Tryphone; Carpocratiani Hæretici sibi ipsis

Carpocratiani Christianorũ nomen perfidiosè sumpserunt.

Christianorum cognomen assumpserunt, vt suorum morum impuritate Ecclesiæ candorem inficerent, & Christianorum opinioni è suo cœno aliquid tetrum, & impurum allinerent. Cùm verò iam Christianum nomen pessimo Hæreticorum consilio apud ignaros eius calumniæ non vbique sanctum haberetur, additum est cognomentum *Catholi-*

Catholici.

ci, vt indicat Pacianus epistol. 1. ad Sempronianum Nouatianum, vbi propter excitatas hæreses indicat hoc in Ecclesiam inductum esse vocabulum. Vide Baronium 1. to. Annal. anno. 43.

9. Prophetæ in Nouo Testamẽto.

Vers. 27. *In his autem diebus superuenerunt Hierosolymis Prophetæ.*] Fuisse in Nouo testamento Prophetas, maximè Apostolorum tempore, non solùm quoad alia munera, propter quæ aliquis Propheta dicitur, de quibus suprà cap. 2. sed etiam quoad futurorum prædictionem, nemo dubitare nisi impiè potest. Nam Petrus, & Paulus prophetauerunt; & maxima ex parte Ioannis Apocalypsis prophetica est: & Act. 21. Philippi Diaconi filiæ prophetides dicuntur; & Act. 2. ex Ioël. post aduentum Spiritus sancti prophetandum esse traditur filiis, atque filiabus Hebræorum. Neque contra hoc facit quod Christus Matth. cap. 11. ait. *Omnes Prophetæ, & lex vsque*

Matth. 11.

ad Ioannem prophetauerunt: nam vel hoc loco sermo est de Prophetis, qui Christum prædixerunt esse venturum; quod putat Hieronymus, Chrysostomus, Beda, & Euthymius; vel certè, quod verisimilius est, hîc *lex*, & *Prophetæ* pro Veteri Testamẽto sumuntur, sicut alibi sæpe, vt Matth. 7. & 22. & infrà cap. 13. nam Prophetæ antiqui, qui de Christo prophetauerunt, egerunt quoque de temporibus post Christum, vt de Gentiũ cõuersione, de Antichristo, de Iudicio, de Hierosolymorũ excidio: imò, vt quidã Abdiæ Interpretes volunt, de Indorum conuersione per Hispanos. Significat ergo Christus Matth. 11. duraturum esse Testamentum antiquum vsque ad Ioannis tempora: id enim est, *propheta-*

bunt,id eſt,vigebunt,& erunt ſancta. Nam ſicut olim *Propheta* idem dicebatur,qui *ſanctus*; ſic *prophetare*, ſanctum eſſe, aut aliquid ſanctum moliri. Vnde variæ *Prophetarum* acceptiones ortæ, quæ omnes aliquid ſanctum oſtendunt. Hi verò Prophetæ,qui veniſſe dicuntur è Ieruſalem, ex illorum numero videntur,in quos Spiritus ſanctus deſcendit, quíque ex eius illapſu prophetaturi dicuntur à Ioël. cap. 2. Cùm autem in multa hominum millia viſibili ſpecie Spiritus ſanctus influxerit, contuleríttque largiter alia, atque alia dona,non tamen omnibus omnia largitus exiſtimandus eſt. His ergo qui nunc Antiochiam venerunt,vel ſponte ſua, vel ab Apoſtolis miſſi,prophetiæ donum diuinus Spiritus impertitus eſt.

10. Fames hæc quo anno.

Verſ.28. *Et ſurgens vnus ex his,nomine Agabus, ſignificabat per Spiritum famem magnam.*] De hac fame Ioſephus lib.20.Antiq.cap.2.Euſeb. lib.2. Hiſt. cap. 8. & 11. Contigit hæc ſub Claudio; quo tamen anno eius Imperij incertum eſt.Euſeb. in Chronico, Oroſius, & Eutropius, hiſtor. Scholaſtica, Gagneius, Salmeron, & communiter alij quarto anno putant, Onuphrius 3. Baronius 2. ſecutus Dionem Caſſium, qui cùm per annos ſingulos Romanam contexeret hiſtoriam, in hunc annum magnam contulit famem; neque alterius meminit. Res eſt incerta. Cùm verò Chriſtianis, qui erant in Iudæa,quos perſecutio Stephani expulerat à patria,&, vt dicit Paulus ad Heb.10.*rapinam bonorum ſuorum cum gaudio ſuſceperant*, à prædicta fame graues imminerent ærũnæ, curauerunt fideles Antiocheni, quos grauis illa calamitas non perculerat, à Gentibus,credo, per Paulum,& Barnabam collecta pecunia illorum inopiam ſubleuare.

11. *Miniſterii* diſpenſatio eleemoſynæ.

Verſ. 29. *In miniſterium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.*] Qui diſperſi fuerant in perſecutione Stephani, duabus de cauſis inopia laborabant,& quòd à ſuis poſſeſſionibus à contribulibus deturbati erant, vt indicat Paulus ad Heb. 10. & ad Theſſal.cap.2.& quòd eorum multi redactam è bonis diuenditis pecuniam ad Apoſtolorum pedes proiecerant.Qua ex re id iuris nacti ſunt, vt ex bonorum communium collecta, & ſymbolo alerentur. Huius enim gratiâ cap. 6. inſtituti ſunt Diaconi,& illam bonorum diſpenſationem *miniſterium* vocari dictum eſt in illud cap. 6. *eo quòd deſpicerentur in miniſterio viduæ eorum*. In hoc ergo miniſterium,id eſt,Diaconorũ diſpenſationem Antiocheni mittunt pro ſua quiſque facultate,quod futurum erat ex fratrum vſu.Quod ex eo fit magis veriſimile, quia hæc per manus Pauli, & Barnabæ ad ſeniores mittebantur; ad eos nempe, qui cum maiori fide,atque integritate illa diſtribuerent. Cùm verò hæ Antiochenæ collectę rectè ſuccederent; & fratrum qui in Iudæa erant, res eſſet anguſtior, curatum eſt à Paulo,vt aliis etiam in Eccleſiis collectæ fierent in pauperum ſubſidiũ. De Galatis ſanè, atque Corinthiis conſtat 1. Corinth. 16.vbi modum illarum præſcribit.

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DVODECIMVM.

Odem autem tempore misit Herodes Rex manus, vt affligeret quosdam de Ecclesia. 1 ** Occidit autem Iacobum fratrem Ioannis gladio.* 2 ** Videns autem quia placeret Iudæis, apposuit vt apprehenderet & Petrum. Erant autem dies Azymorum.* 3 ** Quem cùm apprehendisset, misit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere eum populo.* 4 ** Et Petrus quidem seruabatur in carcere. Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.* 5 ** Cùm autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostium custodiebant carcerem.* 6 ** Et ecce Angelus Domini astitit, & lumen refulsit in habitaculo, percussoque latere Petri, excitauit eum, dicens: Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.* 7 ** Dixit autem Angelus ad eum: Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi: Circumda tibi vestimentum tuum, & sequere me.* 8 ** Et exiens sequebatur eum, & nesciebat quia verum est, quod fiebat per Angelum: existimabat autem se visum videre.* 9 ** Transeuntes autem primam, & secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit ad ciuitatem: quæ vltrò aperta est eis. Et exeuntes processerunt vicum vnum: & continuò discessit Angelus ab eo.* 10 ** Et Petrus ad se reuersus, dixit:* 11

dixit: Nunc ſcio verè quia miſit Dominus Angelum ſuum, & eripuit me de manu Herodis, & de omni expectatione plebis
12 *Iudæorum.* * *Conſiderânſque venit ad domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus eſt Marcus, vbi erant multi*
13 *congregati, & orantes.* * *Pulſante autem eo oſtium ianuæ,*
14 *proceſſit puella ad audiendum, nomine Rhode.* * *Et vt cognouit vocem Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, ſed intrò*
15 *currens nunciauit ſtare Petrum ante ianuam.* * *At illi dixerunt ad eam: Inſanis. Illa autem affirmabat ſic ſe habere. Illi autem dicebant: Angelus eius eſt. Petrus autem perſeuerabat*
16 *pulſans.* * *Cùm autem aperuiſſent viderunt eum, & obſtu-*
17 *puerunt.* * *Annuens autem eis manu vt tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxiſſet eum de carcere, dixitque: Nunciate Iacobo, & fratribus hæc. Et egreſſus abiit in alium locum.*
18 * *Facta autem die, erat non parua turbatio inter milites, quid-*
19 *nam factum eſſet de Petro.* * *Herodes autem cùm requiſiſſet eum, & non inueniſſet, inquiſitione facta de cuſtodibus, iuſsit eos duci: deſcendénſque à Iudæa in Cæſaream, ibi commoratus eſt.*
20 * *Erat autem iratus Tyriis, & Sidoniis. At illi vnanimes venerunt ad eum, & perſuaſo Blaſto, qui erat ſuper cubiculũ Regis, poſtulabant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*
21 * *Statuto autem die Herodes veſtitus veſte regia, ſedit pro tri-*
22 *bunali, & concionabatur ad eos.* * *Populus autem acclama-*
23 *bat: Dei voces, & non hominis.* * *Confeſtim autem percuſsit eum Angelus Domini, eo quòd non dediſſet honorem Deo: &*
24 *conſumptus à vermibus expirauit.* * *Verbum autem Domini*
25 *creſcebat, & multiplicabatur.* * *Barnabas autem & Saulus reuerſi ſunt ab Ieroſolymis expleto miniſterio, aſſumpto Ioanne, qui cognominatus eſt Marcus.*

IN CAPVT DVODECIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1 *MIsit Herodes Rex manus, vt affligeret quosdã de Ecclesia: 2. occidit autẽ Iacobũ fratrẽ Ioãnis gladio.*] Hîc lõga tractari posset quæstio de tẽpore in quo Iacobus ab Herode sublatus est. Ex qua oritur alia hoc tempore à magnis ingeniis tum nostris, tum etiã externis sæpe, diúque exagitata; an scilicet Iacobus Hispaniam nostrã & obierit olim, & Euangelij luce primus illustrauerit? Nam quidam hoc in dubium vocant, alij verò præcisè, atque omnino negant. Ab hac ego quæstione nunc abstineo, quia ea de re tractatum penè iustum ad finem operis attexui; in præsentia sat erit ostendere quo Iacobi cædes tempore contigerit; quod instituti nostri proprium est. Ex his Actis nihil habemus aliud quàm eodem tempore occisum esse Iacobum; quis verò fuerit temporis illius articulus omnino obscurum. Vel enim refertur ad tempus illud, in quo de subleuanda Iudæorum inopia Antiocheni cogitabant: aut ad famẽ ab Agabo prædictam: aut certè ad conuersionem Cornelij; nam de hoc variæ sunt sententiæ, quæ tamen, vt suprà vidimus, non conueniunt, in quod hæc singula tempus inciderint.

2. Iacobus occisus sub Claudio anno 2.

Communis sententia est, & omnino vera, Iacobum ab Herode occisum esse sub Claudio: neque enim curo quid in Chronico dixerit Eusebius, vbi Iacobi necem incurrisse scribit in annum 21. Tiberij, qui fuit à morte Christi secundus, cùm idem Eusebius tradat lib. 2. hist. cap. 8. & 9. interfectum sub Claudio. Quare locus ille omnino de mendo suspectus est. Baronius 1. tom. Annal. occisum putat anno Claudij 2. à Christi natiuitate 44. ab Ascensione 11. Onuphrius anno Claudij 1. Christi 42. Salmeron anno ab Ascensione 11. aut 12. Est tamen maximè probabile contigisse Iacobi necem ineunte anno secundo Claudij. Quod hoc modo optimè cõiectat noster Christophorus Castro in Historia de Deipara cap. 18. Nam quòd non fuerit occisus extremo, aut longiùs progresso anno 2. Claudij, probat Petri in vrbem aduentus, qui, vt docet Eusebius, & Cassiodorus in Chronico, & Hieronymus de Scriptoribus Eccles. in Petro, & omnes communiter, ingressus est Romam anno 2. Claudij: sed est ingressus postquam liberatus ex Herodis Agrippæ carcere, multas Asiæ prouincias peragrarat (coniectus autem fuerat quo tempore obtruncatus est Iacobus) quare cùm necessariò in longa illa lustratione multi dies essent extrahendi, consequens fit non potuisse nisi sub anni finem Romam intrare.

3. Herodes quando Hierosolymã rediit.

Quòd verò ante initiũ anni Claudij secundi interfectus non sit, liquet satis, quoniam, Herodes qui Romæ diu fuerat, non est Hierosolymam reuersus ante annum secundũ Claudij; vt enim refert Iosephus lib. 19.

Ant. cap. 4. & 5. ad preces Herodis scripsit Edictum, quo Iudæorum incolumitati, & commodis consulebat, secundò Consul designatus, id est, secundo anno Imperij sui. Statim verò Herodem Agrippam misit ad curam Regni sui maioribus auctum honoribus.

4. Cur quidã Iacobi cædem in primo, alij in secũdo anno Claudij ponãt.

Ex his constat quare quidã ex authoribus Iacobum occisum esse dicant anno Claudij 2. quidam anno 1. quia anno secundo ineunte occisus est; ab Historicis autem inchoatus annus omitti solet interdum, interdum numerari, vt docuimus in illud cap. 1. Zachar. *Iste iam septuagesimus annus est.* Cùm ergo ab Ascensione Christi vsque ad annum Claudij secundum, vndecim, aut duodecim anni intercesserint; sanè satis temporis fuit, vt & diu Iacobus esse potuerit in Hispania, & tandem Hierosolymam redire, vbi obtruncatus est. Neque obstat Cornelij cõuersio, vt suo loco videbimus.

5. Quo die occisus Iacobus.

De die, quo occisus est, nihil est certum. Grecorum menologium vltimum mensis Aprilis indicat. Salmeron probabile putat die 25. Durandus lib. 7. Ration. cap. 17. eodem quo Christus die incarnatus, atque occisus est, occisum esse tradit. Idem non tam, credo, ex sua, quàm ex aliorum sententia docet Antoninus 1. parte hist. tit. 6. cap. 7. Christophorus Castro lib. de Deipara cap. 18. hoc dicit communiter existimari; & ita ipse censet. Sunt qui putent ita sentire Petrum Damianum epistola 12. cap. 15. & Hieronymum in illud Ezech. 43. *Et dixit ad me; fili hominis.* Sed reuerà hi authores nihil afferunt, quo sententiã hanc astruãt. Hieronymus enim tantùm comparat Stephanum, & Iacobum duobus hœdis, qui in prima die Azymorum post Paschalem agnum immolabãtur: qui sicut non affirmat ideo Stephanum eodem die fuisse interemptum, sic neque Iacobum; nam de vtroque dicit, *Iacobus autem, & Stephanus, qui secundo die oblati sunt.* Nõ itaque ex verbis Hieronymi, qui tamen ibi ex aliorum sententia loquitur, ídque timidè, colligitur altero die post Pascha occisum esse Iacobum; sed fuisse omnino similem hœdo, qui eo die mactabatur. Petrus Damianus tantùm indicat per hæc tempora Azymorum occisum Iacobum, & Petrum solutum à vinculis, vt ostendat non eodem tempore mysteria celebrari, quo peracta sunt, cùm diebus Azymorum Iacobus sit occisus, & Petrus liberatus à vinculis; & tamen hæc festa multo pòst extremo fere Iulio, & incunte Augusto celebrentur. Neque ex verbis Petri Damiani magis colligitur Iacobum primo die Azymorum occisum, quàm Petrum eodẽ die fuisse liberatum à vinculis, quia eodem modo ibi de vtroque loquitur.

6. Mihi verisimilius est Iacobum ante dies Azymorum interfectum esse, vt putat historia Scholastica, & Baronius 1. tom. Annal. anno 44. Nam cùm Agrippa studiosissimus esset Religionis Iudaicæ (vt ostendit abundè coram Caligula, authore Philone in legatione ad Caium) & placere cuperet Iudæis, non est verisimile id esse facturum, quod cum illorum dierum sanctitate parum congrueret; alioqui futurum esset genti Iudæorum offensioni nõ leui. Neque enim sine causa Petri necem post Pascha, id est, post dies Azymorum distulerat, nisi quia Religionis amans & esse, & videri cupiebat.

7. Porrò in illo, *misit Herodes Rex manus*, non puto *manus* sumi pro exercitu; licèt aliqui non improbabiliter

biliter censeant. Neque enim si exercitum armasset Herodes contra fideles, vnus aut alter esset captus, aut extinctus, sed plurimi; neque hos proculdubio tacuisset Lucas. Cùm autem Iacobus, & Petrus ad necem dicantur expetiti, iidémque inermes, atque inopes; non est verisimile in illos ab Herode copias instructas esse. Est ergo *manus mittere*, aggredi, aut conari in alicuius cædem: qua ratione sæpe in Scriptura dicitur, *extendere manum in aliquid*; & Thren. 1. *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia.*

8. Omnes Herodes binomines.

Herodes iste binominis fuit, quia etiam vocabatur Agrippa. Syrus vtrumque nomen expressit, & Suidas tres Herodes binomines fuisse dicit, & vt notauit Eusebius lib. 2. Histor. cap. 10. quod de Herodis cæde tradit Lucas, id de Agrippa scribit Iosephus. Et sanè nomen Herodis nunquam fuit sine cognométo: nam Herodes ille, qui infantes interfecit, Ascalonita dicebatur, qui Ioannem decollauit, Antipas; hic verò qui Iacobum occidit, Agrippa. Qui septem regnauit annos, quatuor sub Caio; tres sub Claudio, vt tradit Iosephus lib. 19. Antiquit. capite 7.

9. Septẽ Azymorum dies.

Vers. 3. *Erant enim dies Azymorum.*] Multa à multis de Azymorum sanctitate, & religione dicuntur, nos pro nostro munere sic pauca. De institutione agitur Exod. 12. Leuit. 23. Num. 28. Deut. 16. & in summa hæc traduntur, quoad tempus, & temporis spatium pertinet. A vespera 14. Lunæ mensis primi ad vigesimam primam Lunam per 7. dies extenduntur, quorum extremi solemnes erant, & à seruili negotio omnino liberi; sicut etiam Sabbathum, nisi quòd in eis parari cibi poterant, vt expreßè traditur Exod. 12. Rupert. lib. 2. in Exod. c. 15. octo dies Azymorum fuisse putat; quem sine dubio deceperunt corrupti codices, quod ipse non obscurè indicat: nam Exod. 12. vbi correcti codices habent; *dies septima eadem festiuitate venerabilis*, ipse legit, *dies octaua.* Iosephus item 2. lib. Antiq. cap. 5. qui tamen alibi sæpe Azymorum dies septem esse dicit. Cur verò octo priùs vocauerit, ea, vt credo, ratio est, quia licèt Azyma comedi cœperint à vespera 14. Lunæ, quæ ad 15. pertinet, quia solemnis est: quia tamen quasi naturaliter, & ciuiliter illa vespera ad 14. Lunam pertinebat, dies illa tanquam diuersa à septem Azymorum diebus numerabatur, atque adeò per synedochem dies dicebatur Azymorum; vnde fiebat, vt octo dicerentur Azymorum dies.

10. Dies apud Hebræos incipiunt ab ortu Solis, sicut apud alias etiam nationes.

Quod quò magis intelligatur, obseruandum est, reliquos dies apud Hebræos ab ortu Solis incipere, licèt aliqui contrà sentiant. Argumẽto est quod de Sabbathis, id est, solemnioribus diebus peculiariter dicitur Leuit. 23. *A vespera in vesperam celebrabitis Sabbatha vestra.* Itẽ, quia apud illos horæ ab ortu Solis numerantur, ita vt prima dicatur illa, quæ proximè excipit orientem Solem, & ita deinceps. Qua ratione Christus dicitur hora sexta crucifixus, & nona mortuus, & paterfamilias hora vndecima, id est, ad finem diei conduxisse operarios: nam licèt hæc ratio non omnino conuincat, quia Romani, vt tradit Censorinus de die natali cap. 23. Macrobius lib. 1. Satur. cap. 4. Gellius lib. 3. cap. 2. à media nocte in mediam noctem metiantur diem; nihilominùs horæ apud illos ab ortu Solis numerantur; quia singulis diebus 12. horas attribuunt inæquales pro temporũ

Horæ apud Romanos ab ortu Solis numerantur.

inæqualitate: tamen pleræque aliæ nationes ab eo tempore computant horas, à quo dies incipit. Et, quod vsitatũ apud Hispanos, vt quia dies à media nocte ducitur, à media itẽ nocte ducatur horarũ series, id hoc tẽpore aliis multis nationibus commune est. Certè populis vicinis Palæstinæ cum Sole simul oriri diem satis compertum est. De Babyloniis docet ex Varrone Gellius, Censorinus, & Macrobius suprà, & Beda lib. de temporum ratione, vbi idem dicit de Persis, & Chaldæis. Ex quo satis fit verisimile Iudæis, qui non valdè dissident locorum interuallo, eandem esse horarum, dierúmque rationem. Sed de Hebræis disertè tradit Beda, qui lib. 1. de ratione temporis tomo 1. tradiderat eorum diẽ à meridie incipere, sicut etiam ibidem docuerat de Persis. Sed in alio libro eiusdem tituli tom. 2. vbi sine dubio sententiam correxit, affirmat tam de Hebræis, quàm de Persis ab ortu duci diei principium. Idem Brodæus in Commentariis in Epigrammata Græca titulo *de horis, & mensibus.*

II. Prima vespera diei festi interdum præcedenti, interdum sequenti diei attribuitur.

Et sanè si dies vulgaris apud Hebræos ab occasu inciperet, id est, à prima vespera, non apparet commoda aliqua ratio, propter quam Luna decimaquarta dies Azymorum diceretur. Nam Marci 14. ante immolatum Agnum de Luna decimaquarta dicitur: *Et primo die Azymorum, quando Pascha immolabant, dicunt ei Discipuli, quò vis eamus, & paremus tibi, vt manduces Pascha?* Dixit ergo Iosephus 2. lib. Ant. cap. 5. octo esse dies Azymorum, quia ciuiliter prior vespera non ad consequentem, sed ad præcedentem diem pertinebat, licèt ex instituto, quoad cultum Religiosum, pars esset consequentis solemnitatis. Cuius rei exemplum habemus satis accommodatum Leuit. 23. vbi ieiunium expiationis indicatur; nam cùm dictum esset. *Decimo die mensis huius septimi dies expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus, affligetisq; animas vestras in eo*; paulo pòst dicitur: *affligetis animas vestras die nono mensis.* vbi de eodem ieiunio agitur. Cuius ratio statim indicatur, quia nempe festa à vespera in vesperam celebrantur. Nono itaque die ieiunium celebrari dicitur, quia vespera prior ciuiliter pars est diei noni. Vide quæ suprà diximus cap. 2. Sicut apud nos vsu, atque ordine Ecclesiastico solennitates à vespera incipiunt antecedentis diei; ciuiliter tamen illa eadem vespera antecedentis diei esse dicitur, non sequentis. Sic planè in Scriptura fit, quæ in loquendi modo se frequenter accommodat non tam veritati, quàm opinioni hominum, & loquendi consuetudini: sicut Gentium idola Deos vocat; quia sic vulgus Gentilium loquitur; & Iosephus à B. Virgine pater Iesu dicitur, quia ea erat hominum opinio.

Leuit. 23.

Superest, quod huius loci proprium est, vt expendamus cur Herodes in his Azymorum feriis Petrum occidere noluerit; an propter illorum dierum obseruantiam, & religionem, quia scilicet vel lege, vel consuetudine esset prohibitum, vel vt longiori custodia duriùs illum affligeret? Obscurum hoc est: sed admodùm est probabile quinque diebus Azymorum, qui celebres non erant, potuisse aliquem & accusari, & capitale suppliciũ subire, quod est eo certius, quia Christus primo die Azymorum, qui celeberrimus erat, & damnatus, & crucifixus est; sed à Pilato, dices, id est, ab homine alieno, & Gentili, qui Iu-

Christus primo die Azymorũ occisus, neque fortasse contra legẽ.

dæo

dæorum ſacra, & leges aut ignoraret, aut contemneret. Ita ſanè; ſed non tam ipſe ſua voluntate damnauit Chriſtum, quàm ſuaſu, & pene coactu Iudæorum, quorum qui videbantur & ſcientiſſimi, & obſeruantiſſimi legis, illum accuſarunt, miſerúntque qui illum comprehenderent. Mat. 26. Marc. 14. *Ecce Iudas vnus de duodecim venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus miſſi à Principibus Sacerdotum, & ſenioribus populi.* Id verò contigit quando iam inceperat ſolennitas primi dierum Azymorum, id eſt, poſt primam veſperam; & Chriſtum deinde ſæpius antè accuſatum, & flagellis cæſum ad crucem, & mortem expetiuerant. Neque cùm de Chriſti morte conſilium inerunt, ideo dixerunt non occidendum in die feſto, quia Religio vetaret, ſed ne tumultus fieret in populo: quia vndique ad illum diem Azymorum concurſus fiebat. Quare motus aliquis excitãdus videbatur ab illis, qui Chriſti vitam norant, & doctrinam audierant. Ex quo etiam ratio ducitur, meo iudicio, non infirma; neque enim Iudæi de morte in die feſto non inferenda deliberáſſẽt, niſi infligi mors poſſet in die feſto. Neque enim deliberatio, ſeu conſultatio fit de his, quæ conſuetudine, aut lege fieri nõ poſſunt: nam hoc moraliter impoſſibile eſt. Accedit quòd eo die donatus eſt populo à Præſide Barabbas, quo Chriſtus morte damnatus. Sed in die feſto ſolutus eſt Barabbas, vt colligitur Matt. 27. *Per diem autem ſolemnem conſueuerat Præſes dimittere vnum vinctum, quem voluiſſent.* Ioann. cap. 18. *Eſt autem conſuetudo vobis, vt vnum dimittam vobis in Paſcha.*

13. At dices Iudæos Chriſti ſanguinis ſitiẽtiſſimos, & à furore potiùs, quàm à conſilio actos hæc non cogitaſſe, aut quia cauſa videbatur grauiſſima, futuráque ex magno rerum vſu, exiſtimaſſe id ſibi per Religionem licere; ſed alterũ facilè depellit, quòd in eo animorum æſtu, atque adore cogitauêre ſibi non licere occidere quẽquam: neque cùm maximè cuperent vrgere accuſationem, ac præſentes videre, quid Iudex de Chriſto decerneret, auſi ſunt in Prætorium intrare, ne contaminarentur, vt manducarent Paſcha; & cũ ipſorũ poteſtati Pilatus Chriſtũ iudicandũ, dãnandúmque permitteret, noluerũt id ſibi à Pręſide licere, quod lex, aut præſens rerum ſtatus prohibuiſſet. Hæc autem, ſi furore inſanirent, neque cogitarent, neque expenderent. Alterum veriſimilius eſt, cogitaſſe, vt occurrerent publicis incommodis, ac ſeditionibus, quæ timeri poterant à frequenti, atque offenſo populo, ſi Chriſtus diutiùs detineretur in vinculis; fas eſſe in die etiam celeberrimo extincto Chriſto impendentem quoque ſeditionem extingui; & ita putant aliqui. Sed certè, vt hæc grauis, ac iuſta cauſa fuerit temerandi feſtum; non apparet cur eodem die duo latrones cum Chriſto traduci, & crucifigi debuerint. Quod eſt valdè probabile petiiſſe Iudæos, vt Chriſti mors ex improborũ ſocietate eſſet ignominioſior. Neque enim credibile eſt Pilatum, qui Chriſti innocentiam iam antea prædicauerat, quíque illum illuſtriſſimo titulo in Cruce propoſito obnitentibus Iudæis ornandum eſſe duxerat, ſponte ſua cõmiſſurũ, vt illa ignominia, omnium fortaſſe grauiſſima, ad crucis acerbitatem accederet. Adde quòd Ioan. cap. 10. feſto encæniorum die Iudæi Chriſtum quaſi blaſphemiæ reum lapidare voluerunt: & Ioan. 7. primo, & nouiſſimo die ſcenopegiæ,

qui festiuissimi erant, apprehendere tentarunt, & grauiter ministri à Sacerdotibus reprehensi sunt, quòd non comprehendissent. Et est satis verisimile, vt Toletus putat in cap. 13. Ioan. annot. 5. illum qui Num. 15. ligna colligebat in Sabbatho, eodẽ die fuisse lapidatum, licèt Philo neget lib. 3. de Vita Moysis ad medium. Neque in die festo præter seruile opus aliquid videtur fuisse prohibitum.

14. Iudæis licitum erat reum capite mulctare.

Sed obiicies, Iudæos ipsos satis explicuisse sibi non permitti capitali lege in quemquam agere, nempe in die festo; dum Pilato respondent Ioan. 18. *Nobis non licet interficere quẽquam*; nam quòd aliis diebus licuerit, satis probat mors Stephani; & quòd, Paulo non semel intentata mors sit cap. 21. in templo, & cap. 14. pro mortuo à Iudæis relictus opinione mortis mortem euasit. Neque hoc ab vno aut altero, sed à multitudine Religionis studio commota: sicut & Christo Ioan. cap. 10. Ergo ideo dicunt sibi non licere, quia dierum sanctitas, & solemnitas non patiebatur.

15. Respondeo ita videri grauissimis Doctoribus, & in his Cyrillo lib. 16. cap. 6. August. tractatu 114. Euthymius putat licuisse Iudæis alio iudicio capitis agere in reum, non tamẽ cruci affigere; & hoc posterius negasse sibi à lege concedi. Vtramque causam affert Chrysostomus hom. 82. Rupertus, quem ex iunioribus aliqui sequuntur, putat licuisse quidem per legem mulctare reos capite; hanc tamen facultatem Iudæis Romanorum iniuria esse sublatam. Et hoc est satis verisimile: nam Actuum 18. Paulum Iudęi apud Galleonem violatæ legis reum agunt; quod facturi non videbantur, si in caput alterius potestatem haberent. Et Iosephus lib. 20. Ant. cap. 8. tradit ægrè tulisse populum quòd Ananus Pōtifex Iacobum fratrem Domini, & alios morte damnauerit, egisseq; cum Albino Præside, qui tunc aberat, ne id à Pōtifice fieri pateretur, quod ipso inconsulto, & non permittente tentare non poterat. Quod tamen, etsi verum sit in causa præsertim, quæ ad patriam Religionem pertineret, non tamen aptè respondisse viderentur Iudæi, se non posse occidere quemquam, cùm esset iam à Præside permissum, cùm dixit. *Accipite eum vos, & secundùm legem vestram iudicate.*

16. Non licebat Iudęis quemquã in crucem agere.

Quare mihi maximè probabile est id, quod suprà diximus ex Chrysostomo, & Euthymio, nō licuisse Iudæis quemquam interficere eo mortis genere, quo Christum ipsi extinctum cupiebant, nempe sublatum in crucem. Nam de die festo nihil omnino dicunt, imò ea faciunt, quæ parum absunt à iudicio, inflictúque mortis. Quod ipse Euangelista ostẽdere videtur statim, dum subdit; *vt sermo Iesu impleretur, quem dixit significans qua morte esset moriturus.* Ac si dicat: Si Iudæi Christi causam iudicarent secundùm legem suam, vt permisit Pilatus, lapidarent vtique. Quare, Deo ita moderante, responderunt sibi non licere interficere quemquam, vt impleretur quod de sua morte Christus prædixerat; prędixerat autem moriturum se in cruce. Ioan. 12. *Ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum.* & cap. 3. *Oportet exaltari filium hominis.* & Matt. 20. *tradent eum Gentibus ad flagellandum, & crucifigendum.* Et licèt sublato à Iudæis diuina dispensatione iudicio, impletum sit, quod Christus prædixerat, traditum iri se Gentibus (& ita hunc locum accipit August. tractatu 114.) tamen verisimilius

milius est, sermonem hîc esse de mortis genere, id est, de cruce: dicit enim Euangelista, *significans qua morte esset moriturus.* Quibus verbis vsus est etiam Ioannes cap. 12. postquam Christus dixerat. *Ego si exaltatus fuero à terra.* Et ita putat Euthymius. Longè autem aliud est per quos, aut quo genere mortis occidendus sit. Et in hanc partem accipit Cyrillus lib. 12. cap. 6. & Chrysost. hom. 82. Ex his mihi est valdè probabile Iudæos, nisi Deus eis in mentem dedisset, ne causam assumerent, iudicium Christi fuisse suscepturos; neque rationem habituros diei festi; vel quia iudicia eo tempore non prohibita, vel quia furor, & inuidia, quid Religio postulet, nihil habet pensi.

17. Ex his apparet quàm parum firmitatis hinc habeat illa sententia, quæ in priori vespera Lunæ 14. immolatum agnum esse dicit; & Christum occisum Luna 14. id est, die Iouis, quia durum esse putat Christum in die primo Azymorum in crucem actum. Nam vt demus in leuioribus causis non licere, aut vacare iudiciis, aut agere in aliquem capitali lege, in grauioribus tamen, vbi mora aliquid afferre poterat incommodi, vt in aliis ferme nationibus fit, non credo nefas, aut inusitatum esse; nam eiusmodi res, non tam positiua aliqua, quàm naturali lege metimur. Quòd si hæc ab omni lege caueretur ne fierent, notum est silere leges inter arma, quod idē omnino est in ardore, atque amentia concitatæ plebis; eo maximè tempore, in quo potestas erat tenebrarū, id est, diaboli, qui quemadmodum plura alia humanitatis, ac iudiciorum iura violauit, sic etiam tanti festi celebrationem, religionémque contempsit.

18. *Sæpe in die festo Iudæi aliis moliti sunt mortem.*

Neque hic populus amentia præceps, dum suæ sibi indulget vesaniæ, atque furori, nunc primùm Religionem conculcauit: nam cùm in templo maior esset sanctitas, quàm in tempore, certè non minor, non semel in furore simili temerauit tēplum, & altare. Matt. 5. & Ioann. 10. Paulo ante hunc articulum iidem qui nunc, & in die festo encæniorum, & in ipso templo Christum lapidibus opprimere aggressi sunt, insignem iniuriam festo diei, & loco sacro infligere parati. Neque multo pòst Act. 21. Paulum etiam occidissent in templo, nisi ab imminenti iam cæde Tribuni opera esset ereptus. Vt ergo antè Iudæis religio loci, ac temporis nihili fuit, sic postea in Christi causa nihili habitam fuisse puto temporis sanctitatem.

19. *Mors Petri cur dilata post Azymos.*

Nunc redeo ad Petri causam, & dico licuisse Herodi vel à lege, vel à consuetudine in diebus Azymorum, in eis præsertim qui non essent à seruili negotio liberi, iudicium capitis exercere, vbi causa grauis esset, & aliquod ex eius mora periculum. Quod verisimilius est, si, quod nonnulli putant, Iacobus ab eodem Herode in primo die Azymorum obtruncatus est: spectasse tamen tempus aliud, vel vt iucundum illud tempus propter antiquæ libertatis memoriam, & quotidianis victimis sacrum non pollueret effuso sanguine, vel vt dura custodia, qualis postea describitur, diutiùs torqueretur Petrus, & mortis expectatione oblectaret Iudæos; maximè cùm ex illa paucorum dierum in tanta militum custodia, nihil putauerit esse formidandum.

20. Vers. 4. *Volens post Pascha producere eum populo.*] Pascha propriè dicitur

Quid Pascha.

tur tempus illud in quo agnus immolatur, aut in quo aliquo modo opera datur agno Paſchali, id eſt, quãdó occiditur, aſſatur, aut comeditur, metonymicῶs: nam tempus pro eo ſumitur, quod fit in tempore; ſicut eodem feſto dies dicũtur Azymi, quia in illis Azyma comeduntur.

Paſcha partim pertinebat ad Lunam 14. partim ad 15.

Illud verò tempus partim pertinebat ad diem 14. nempe occiſio agni, aſſatio, & præparatio Azymi panis, partim ad 15. i. primũ diem Azymorum, nẽpe agni eſus. Ideo agnus dici poteſt immolari 14. Luna, quæ eſt extra tempus Azymorum; quia tunc occidebatur; & 15. quia tunc comedebatur; nam vtrumque ſignificat nomen *immolationis*. Quod colligi poſſe videtur; quia agnus Exod. 12. immolandus dicitur inter duas veſperas, vel in duabus veſperis. Hebr. בין הערבים *ben haarbaÿm*; quarum altera eſt quando Sol notabili iam flexu ad occaſum incumbit; altera propriè quando veſper, id eſt, nocturnus lucifer primùm apparet. Et quidem ſi ad veſperam agnus editur, multo ante illud tempus præparatum oportuit. Quare Chriſtus Marci 14. cùm ad veſperam veniſſet ex Bethania, ſtatim accubuiſſe dicitur, quia iam Paſcha paratum inuenit. Et Ioſephus de bello lib. 7. cap. 17. & Ægeſippus in Anacephaleoſi non longè à principio, tradũt ad Paſcha à nona hora vſque ad vndecimam hoſtias cædi.

21. Dies 14. feſtus nõ erat.

Hanc verò 14. diem, primã Azymorum vocari ſuprà oſtendimus: ſic enim vocatur Mat. c. 16. & Mar. 14. quia pars illius diei poſtrema ad Azymorum feſtum pertinebat, cùm tamen ciuiliter pars eſſet Lunæ 14. Hæc porrò dies feſta non erat, quia extra ſeptem dies Azymorum. Ita apertè Innocentius libr. 4. de altaris myſterio c. 4. *Decimaquarta*, inquit, *non erat ſolemnis, niſi tãtùm à veſpera*. Abul. 2. p. defenſorij c. 8. docet hunc diem nihil habuiſſe peculiare, niſi quòd ad veſperam agnus immolabatur: quare poterat vocari Paſcha propter agnum, feſtũ nullo modo. Et colligitur ſatis ex Leuit. 23. *Hæ ſunt feriæ Domini ſanctæ, quas celebrare debetis temporibus ſuis: menſe primo 14. die menſis ad veſperam Phaſe Domini eſt, & 15. die menſis huius ſolemnitas Azymorum.* vbi apertè in 14. die tantùm veſperam ſolemnem oſtendit: eodem modo Deut. 16. Num. 9. & 28. Quòd ſi dies ille ſolemnis dicitur Exod. 12. eſt ſynedochicῶs propter vltimam diei partem, quæ cum Azymis coniungitur. Quòd ſi in die feſto ſupra mille paſſus decurri non licebat ambulando; vt eſt communis tam Hebræorum, quàm omniũ ferme Catholicorum opinio (licèt nos ſuprà contrarium dixerimus eſſe probabile) Chriſtus ipſe non obſcurè docuit diem illum ſolemnem non eſſe, quandoquidẽ tantùm confecit viæ, quantùm eius diei religio non patiebatur. Venit enim à Bethania in Ieruſalem, quæ, vt dicit Ioan. c. 11. quindecim ſtadiis ab vrbe diſtabat, id eſt, duobus ferme paſſuum millibus.

22. Omnia ſacrificia in ſeptem Azymorũ diebus oblata dicebantur Paſcha.

Quamuis propriè agnus ad veſperam 14. Lunæ immolatus diceretur Paſcha; & ab eo pars illa diei, in qua fiebat immolatio; ab hoc tamẽ nobiliſſimo ſacrificio alia etiam quę toto illo Azymorum tractu offerebantur, Paſcha vocata ſunt: ſicut etiam omnes Azymorum dies Paſcha, ſiue Paſchales dicti. De ſacrificiis illorum dierum liquet Deut. 16. *Immolabis Phaſe Domino Deo tuo de ouibus, & bobus, in loco, quem elegerit Dominus.* Et fauet huic ſententiæ, quia in Heb. non eſt, *de ouibus, & bobus*, ſed, *oues & boues*, Quare abſolutè

oues,

oues & boues Pascha dici videntur. Et 2. Paralip. 35. *Principes domus Dei dederunt Sacerdotibus ad faciendum Pascha pecora commixtim duo millia sexcenta, & boues trecentos.* In Hebræo est, *dederũt in Paschata*, id est, vt essent Paschata, iuxta Scripturæ phrasim, secundùm quam Israël dicitur *futurus Deo in populum*, id est, populus, *animalia data esse hominibus in cibum*, id est, cibus. Et clariùs lib. 3. Esdræ c. 1. sacrificia illa vocantur Phase; & Num. 28. explicatè ponuntur, quæ sacrificia offerenda sint in Azymorum feriis. Hæc sacrificia in vsum aliorum, & maximè Sacerdotũ veniebant, ad quæ accedere non licebat immundis. Leuit. c. 7.

23. Ex quo constat quodnam sit illud Pascha, quod vt manducarent, noluerunt Iudæi intrare in Prætorium, ne ex congressu Gentiliũ contaminarentur: nam quòd aliqui dicunt, Christum comedisse agnum pridie quàm Iudæi comederent, nõ satis conuenit cum Mat. 26. Mar. 14. Luc. 22. qui dicunt, *prima die Azymorum, quando occidi necesse erat Pascha*; &, *quando Pascha immolabant.* Quæ verba planè indicant, non ab vno Christo tunc, sed ab omnibus Iudæis agnum esse immolatum. Neque plus habet verisimilitudinis, quod alij excogitarũt, Iudæos illos, qui Prętorium ingredi non sunt ausi, nõ celebrasse cum aliis Phase vespera præcedenti, sed distulisse, quia intenti erant Christi comprehẽsioni; neque volebant eripi sibi opportunitatem oblatam à Iuda. Nam vbi à legitimo tempore, id est, à vespera 14. Lunæ excidisset immolatio Phase, in decimamquartam Lunam sequentis mensis differri iubetur Num. 9. quando scilicet aliquis immundus fuit, aut in via, alioqui illi, qui legitimum tẽpus omiserit, pœna capitalis indicitur.

24. *Dies Azỹmorum vocati Pascha.* Neque tantùm sacrificia illa Pascha dicebantur, sed omnes etiam Azymorum dies, quod docet Iosephus lib. 16. Ant. cap. 11. & Rab. Moyses libr. 3. Directorij cap. 44. & in Hebræorum Calendario dies Azymorum septima, septima Paschæ notatur. Sed nullus locus est illustrior eo, qui nobis est præ manibus, vbi Petrus post Pascha producendus dicitur ad populum, id est, post dies Azymorum. Ex quo intelligitur quare dicatur vespera, in qua immolatus est agnus, esse ante diem festum Paschę. Quia nimirum præcessit diem, id est, lucem Lunæ 15. quæ ad Pascha septem dierum pertinebat; nam licèt quo tempore peracta sunt, quæ illîc narrantur, Pascha iam esset, vel quia immolatus agnus iam erat, vel quia iàm inchoata Azymorum festiuitas; erat tamen nox, quæ diem festum antecedebat; quare Ioan. cap. 13. non dixit, *ante Pascha*, sed, *ante diem festum Paschæ*. (Ioan. 13.) Intelligitur etiam ex his, cur sexta feria, in qua mortuus est Christus, dicatur Parasceue Paschæ: neque enim est, vt quidam existimant, tempus, quod agnum Paschalem antecedit. Neque enim Parasceuem habẽt alia festa, præter Sabbathum, & festum expiationis, in quibus cibi parari non possunt. Est ergo Parasceue Paschæ, sexta feria incidens in tempus Paschale, nempe in dies Azymorum. Et exposuit apertè Marcus c. 15. *erat*, inquit, *Parasceue, quod est ante Sabbathum.* (Mar. 15.)

25. *Producere eum populo.*] Vt gratiam Herodes iniret à Iudæis, voluit Petrum populi voluntati permittere; sicut Pilatus Iudæorum voluntati tradidit Christum, ita vt pro suo

arbitratu populus de Petro statueret siue lapidãdo, siue crucifigẽdo.

26. *Tradẽs quatuor quaternionibus militũ.*] Vt esset illustrior Petri à vinculis liberatio, describitur priùs quãto studio laborarit Herodes, ne qua fidelium, aut amicorum industria illum posset è vinculis eximere. Cætera quæ ad custodiã pertinẽt, facilia sũt; quatuor verò quaterniones militũ nihil est aliud quã sedecim carceris custodes ita esse dispositos, vt quaterni, aut designatis noctis vigiliis excubarẽt, aut certis stationibus opportuna loca, qua se aperire poterat spes fugę, obsiderent. Meminerant fortasse qui Petrum tantopere extinctum cupiebãt, Apostolos antè liberatos è carcere; quare ne id Petro iterũ aliqua ratione contingeret, laborabant. Sunt qui putent *quaterniones* nomẽ esse officij, vt sicut centurio dicitur qui cẽtum, decurio, qui decem militibus præest, sic quaternio dicatur qui sub se quatuor habet milites, & ita censet Beda, Caietanus, Lyra, & alij: sed vox Græca τετράδιον nullo modo patitur; quæ non personam, sed numerum cum aliquo ordine designat. Et Syrus *sedecim milites* interpretatur. At si præfecti illi quatuor cum quaternis militibus sibi creditis essent in excubiis, nõ essent sedecim, sed viginti.

Quid quaternio militum.

27. Quàm arcta fuerit hæc Petri custodia, & quanto studio cõtra omnem conatum externum, & spem libertatis munita, docet hîc multis Lucas. Erat nimirum in loco omnium abditissimo, sicut Paulus infrà c.16. vt tradit Chrysostom. hom. 8. in epist. ad Ephes. Ante quem erat prima, & secunda custodia, per quã ab Angelo traductus fuit, vt statim subditur. Vinctus erat catenis duabus, & ne quid moliri posset, aut occultum, aut impunitum, iacebat inter duos milites, qui iisdem, quibus Petrus, catenis ligabantur, vt tradit Chrysosto. hom. 9. in cap. 2. Matt. Quod fieri solere in arctiori custodia docet Seneca epist. 5. & libro de tranquillitate vitæ capit. 10.

Milites eadem catena cum Petro vincti.

De loco, vbi carcer iste fuerit, nõ omnes idem sentiunt. Quidam intra ciuitatẽ constituunt. Baronius 1. to. Annal. ann. 44. Hadrichomius, iuxta Regiam Herodis; cõmuniter extra ciuitatem esse dicitur non lõgè à Caluariæ monte. Sed hi, meo iudicio, non difficilè conciliari possunt: nam qui dicunt fuisse carcerem intra mœnia ciuitatis, loquuntur de tempore, in quo tertius murus additus fuerat ciuitati ab hoc ipso Herode Agrippa, de quo Iosephus lib. 6. de bello c. 6. Quod sanè cõtigit post Petri vincula; quia statim atque Herodes Roma Hierosolymã rediit, occisus est Iacobus, & ligatus Petrus. Sed quo tempore Petrus tenebatur in vinculis, pars illa non erat mœnibus septa; atque, ideo licèt habitatoribus frequens, quos, vt ibi docet Iosephus, vrbs tantæ multitudinis incapax foras euomebat, extra ciuitatẽ esse dicebatur, sicut etiam nunc dicuntur esse pomœria. Neque si pars illa addita esset ciuitati, & clausa muris, crediderim antiquum nomen reliquisse; quia cùm olim extra esse diceretur, sic etiam tunc iuxta Scripturæ morem, in qua sæpe mutato statu, atq; natura antiquũ retinetur nomen. Maximè quia cùm ad antiquæ ciuitatis gloriam non accederet; quæ ciuitas iam olim ab omnibus dicebatur, iure seorsum à ciuitate censeri debuit; atque ideo non dicebatur Ierusalem, sed nouo vocabulo Bezetha, id est, Neapolis, seu

Quo loco carcer Petri.

seu noua ciuitas, vt dicit Iosephus.

28. Quòd verò extra ciuitatẽ carcer fuerit, aut certè in extrema ciuitatis parte, argumento est, quòd solutus Petrus cum Angelo venisse dicitur ad portam ferream, quæ ducit in ciuitatem; non verò duceret, aut spectaret ciuitatem, si extra nõ esset, aut in extremo. Suspicor autem in in eo carcere duas fuisse ferreas portas: alteram, per quam egrederentur absoluti à culpa, & ingrederetur ministeriũ forense, & alij non plectendi; & hæc ducebat in ciuitatem, per quam eductus est Petrus; alteram, quæ spectaret Caluariæ. i. supplicij locum, per quam capitali pœna mulctãdi emittebãtur: sicut in aliis prouinciis portæ sunt infaustæ, & execrãdæ, per quas sontes ad ignobilem mortem, id est, ad crucem, seu Barathrum extrahuntur, vt Athenis illa, quæ Charonia vocabatur, & quæ à Romanis Lybithinensis, quarum illa reos ad mortem, vt inquit Pollux, & Suidas, hæc mortuos ad sepulchrum efferebat, vt ait Lampridius in Commodo. Imò Plutarchus libro de curiositate, id omnibus ciuitatibus dicit esse commune. *Sicut ciuitates* (inquit) *habẽt portas quasdam nefastas, sinistrique ominis, per quas educãt supplicio capitis destinatos*, &c. Nõ ergo sine causa videtur Lucas scripsisse portam illam ferream respicere ciuitatem; nempe vt ab altera ferrea porta secerneret, quæ ducit in Caluariam.

Carcer extra ciuitatem.

Duæ portæ in carceribus.

In ciuitatib. portæ nefastæ.

29. Cæterùm hunc carcerẽ illum esse quidam existimant, qui in Euangelio dicitur *tenebræ exteriores*: exteriores quidẽ, quia extra vrbẽ, aut in vrbis extremo; tenebræ verò, aut quia cõmuniter carcer vocatur tenebræ; aut, quod verius existimo, à situ, & forma, quæ vulgaris non erat. Maldonatus in cap. 8. Matth. putat tenebras exteriores vocari locum extra nuptiales delicias, aut conuiuia, quæ quia noctu cum multis lucernis peragebantur, qui extrudebãtur è conuiuiis, pernoctabant foris extra domum, & in tenebris; qualem pœnam subière decem virgines fatuæ, quæ clausa ianua exclusæ sunt. Quæ expositio non videbatur inepta ad locum Matth. c. 8. & 22. quia præcessit splendidi conuiuij nomen. At nescio quomodo quadrare possit cap. 25. Matth. in eum, qui, quòd talentum abscondisset, iussus est extrudi in tenebras exteriores. Sed ea neque noctu facta esse dicuntur; neque cõuiuij nomen auditum est: imò neque satis aptè cadit in illũ, qui Matt. 22. quia non adduxit vestem nuptialem, in tenebras missus esse traditur; nã ligatis manibus, ac pedibus mitti iubetur; qui habitus non est eius, qui foris pernoctat, sed qui in vincula trahitur.

Carcer qui dicitur *tenebræ exteriores*.

Matt. 8. Matt. 22.

Matt. 25.

30. Abulensis in cap. 25. Matt. q. 558. locum esse putat profundum extra carcerem, in quem sontes per funem demittebantur, expositum imbribus, & plerumque immundum cum aqua, & cœno. Hic verò locus, quia obscurus, *tenebræ*, quia extra carcerem, *exteriores* appellatur. Idque probat, quia Ieremias cap. 37. & 38. in lacum per funes missus dicitur, in quo erat cœnum; qui lacus erat in vestibulo carceris. Plura de tenebris exterioribus diximus ad illud Ieremiæ cap. 38. *in lacu in quo non erat aqua*; quæ valdè huc faciunt; illa omnino vide. Mihi verisimile est, sicut apud externos loca erant profunda pro reorum suppliciis destinata; qualis erat apud Messenios, qui *Thesaurus* dicebatur, in quem coniectus fuit Philopœmenes, vt ait Plutarchus in eius Vita; & *Barathrum* apud Athenienses, & aliud

eiusdem nominis apud Romanos, in quod coniectum esse Iugurtham & interemptum fame tradit Plutarchus in Mario: sic etiam apud Hebræos pro magni criminis reis hominibus foueas esse profundas, quę cùm os habeant angustum, fundum tamen, & sedem laxam habent, & multorum hominum capacem; quā nos mutuato ab Hebræis vocabulo, *mazmorram* dicimus; nam ipsi משמרה *masmorah* custodiam appellant. Sanè subterraneos esse carceres tenebricosos; & profundos in Palæstina, locísque vicinis mihi certum est: nam carcer Ægyptius, in quem demissus est Ioseph. Gen. 39. Heb. dicitur בית הסהר *beth asahar*, id est, *domus rotunda*: & statim cap. 4. vbi vulgatus habet; *innocens in lacum missus sum*: Heb. est בור *bor*, quod *puteum*, aut *cisternam* sonat, quæ Sap. cap. 10. *fouea* vocatur. Ex quo intelligitur carcerem Ioseph esse simillimum illis, quas Hispani *mazmorras* appellamus. Ad hos carceres subterraneos, & obscuros sunt variæ allusiones in Scriptura. Thren. c. 3. *Lapsa est in lacum vita mea, posuisti lapidem super me.* Psalm. 106. *Sedentes in tenebris, & in vmbra mortis, vinctos in mēdicitate, & ferro.* & Isai. 49. *Vt diceres his, qui vincti sunt; exite, & iis, qui in tenebris, reuelamini.*

In carceribus Palęstinæ locus quidā profundior, qui lacus, vel fouea dictus.

31. Cùm verò in hunc subterraneum carcerem coniiciantur magnorum criminum rei, qui impendere sibi timent extremum supplicium; ideo Christus cùm de hoc carcere loquitur, id est, de tenebris exterioribus, dicit; *ibi erit fletus, & stridor dentium*; fletus quidem propter impendentis periculi metum, stridor verò, quia necesse est, vt locus ille altè depressus, atque humidus frigidissimus sit. De hoc carcere dictum esse arbitror illud Psalm. 62. *Introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt*: & illud Psalm. 68. *Neque absorbeat me profundum, neque vrgeat super me puteus os suum.*

32. Secundò, mihi probabile est eiusmodi carceres subterraneos non esse extra custodiæ claustra; sed in loco interiori, ac tetro, quales erant Syracusis *Latumiæ*, & Romæ *Tullianum*; & in horum aliquem coniectum esse Petrum: neque enim apparet ex sacra Scriptura vllus carcer profundus extra vinctorum claustra; neque præterea videbatur satis tutus, quia inde facilè extrahi poterat vinctus. Neque lacum, qui erat in vestibulo carceris, cœni plenum, in quem Ieremias demissus est, cap. 38. ad custodiam pertinuisse puto; quia nimirum id esset inhumanum: sed esse vel hiatum terræ, vel foueam ad alios vsus comparatam, seu certè non custodiæ, sed supplicij locum: sicut apud Messenios *Thesaurus* erat; apud Lacedæmonas *Ceada*, apud Athenienses, & Romanos *Barathrum.* Neque enim eò demissus est Ieremias, vt seruaretur captus, sed vt breui, & miserè moreretur immersus cœno. Ita Iosephus libr. 10. Ant. c. 10. & textus ipse non obscurè docet.

33. Est ego carcer, in quem inclusus Petrus, ille quem *tenebras exteriores* Christus vocat, quia extra ciuitatem antiquam Ierusalem, neque procul à Caluaria, ad quā capitis rei producebantur. Locus verò erat in interiori carcere profundus, teter, & odore fœdus, quale Romanorum Tullianum à Salustio describitur.

34. Vers. 8. *Præcingere, & calcea te caligas tuas.*] Quid sint *caligæ* pluribus diximus in illud Cāt. 5. *Crura eius columnæ marmoreæ.* Omnino ornaméta sunt,

Caligæ calcei sunt.

sunt,& tegumenta pedum, non tibiarum; & satis indicant duæ voces Græcæ ὑποδήσαι, pro quo vulgatus, *præcingere*; & σανδάλια, pro quo noster *caligas*, quæ propriè referuntur ad pedes; vbi etiam ostendimus apud antiquos non esse tibialium; imò neque femoralium vsum. Porrò illud *præcingere*, nihil est aliud quàm tunicam laxam, & fluentem ita succingere, vt expeditus Petrus esset ad fugam; vbi verò iam esset præcinctus, iubetur, vt vestimentum aliud, nempe pallium assumat. Hinc constat Petrum duo habuisse indumenta, sicut etiam Christum habuisse constat ex eo quòd, vt Discipulorum lauaret pedes, vestimenta deposuit; neque enim nudus manere debuit.

35. Vers. 10. *Transeuntes autem primam, & secundam custodiam.*] Incertum est an hîc *custodia* pro diuersis vinctorum claustris sumatur, aut pro militibus, qui claustra custodiunt: nam vtrumque valet & vox Græca φυλακή, & Latina *custodia*. Mihi verisimilius est de loco intelligi: nam si de militibus custodibus, cùm quatuor essent quaterniones, plures esse custodias oportebat, quàm duas; at primæ, & secundæ tantùm meminit Lucas. Accedit quòd custodes fuisse traduntur ante ostium carceris, qui dicendi modus externam custodiam indicat; sed Petrus iam primam, & secundam custodiam transierat, quando venit ad portam ferream. Quare existimo Petrum esse in abditissimo loco carceris, obscuro, vt diximus, profundo, & fœdo, in quem damnati capite concludebantur; ante quem duo alia erant compeditorum ergastula, per quæ Petro ad portam vsque ferream transeundum fuit.

36. Vers. 19. *Inquisitione facta de custodibus iussit eos duci.*] Ostendit hîc Herodes quàm auidè gratiam à Iudæis inire voluerit extinguendo Petro; cùm tam durè sæuierit in milites Petri custodes; quandoquidem eos supplicium illud subire fecit, quod moliebatur in Petrum; vel certè iussit in custodiam rapi. Vtrũque enim significat & Latinum *duci*, & Græcum vocabulũ ἀπαχθῆναι. De supplicio intelligit Syrus, Chrysostomus hom. in cap. 2. Matt. & hîc hom. 27. & Salmeron; de carcere historia Scholastica, Carthusianus, Caietanus, & Lyra. Illud de morte verisimilius. Et sanè cùm de Christianis scriberet Plinius ad Traianũ libro 10. epist. de *Christianis*, verbum *duci* ad explicandum capitale supplicium adhibuit. *Confitentes*, inquit, *iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.*

37. Vers. 20. *Erat autem iratus Tyriis, & Sidoniis.*] Græcè ἦν θυμομαχῶν. i. *bellum meditabatur contra Tyrios*; atque ideo ad illud meliùs comparandum, Cæsaream elegit, quæ propter vicinitatem magis videbatur opportuna. Quæ tamen belli causa fuerit, neque tradit Iosephus lib. 19. Antiq. cap. 7. vbi Herodis profectionem, & mortem describit; neque aliquid ab alis affertur probabile. Baronius 1. tom. Annal. anno 44. infensum esse tradit Herodem Cæsariensibus, Tyriis, & Sidoniis, quia ereptum Petrum è vinculis liberaliter exceperunt. Nam, vt dicit Metaphrastes die 29. Iunij eò Petrus appulit; ibi Episcopos constituit, &c. Sed sanè si ita esset, non tacuisset Lucas iratum esse Cæsariensibus, cùm Tyriorum, & Sidoniorum meminisset.

38. Regꝰ adulatio. Vers. 21. *Vestitus veste Regia sedit pro tribunali.*] De hoc ornatu Regio vide Iosephum lib. 19. Antiq. cap. 7.

vbi etiam agitur de eius fœda, ac miseranda morte. Illud non omittendum, quàm varia sint Dei, hominúmque iudicia; homines Regium splendorem, & maiestatem admirati, aliquid diuinum esse clamant in Herode, dum dicunt, *Dei voces, & non hominis*. Deus verò aliquid infra hominem esse declarat, dum illum viuum adhuc vermibus scatere fecit, quod cadaueris putridi, aut sterquilinij est. Neque admodùm diuersa fuerunt hominum iudicia de hoc ipso Herode, absente tamen; vbi neque timori locus est, neque Regius splendor oculos perstringit: nā quē præsentes Cæsariēses adulatorio blandimento, Deo similem vocant, quia illum lenire, aut aliquid commodi ab eo obtinere student; eundem absentes Ægyptij, & per ludibrium exagitant, & contumeliosissimè illudūt, & insultāt. Quod etiam in omni sæculo, atque natione familiare est; nam aulici viri, qui Principum stupore pascuntur, qui assentatores plerumque sunt, & meri gnathones, dum eorum studio, atque stultæ de se opinioni seruiunt, nihil non fingunt, nihil non admirantur; & Principes ipsi, quos potentia, & opes non solùm gloriosos, & insolentes reddunt; sed etiam fatuos, nihil non credunt: absentes alij, qui ab ipsis nihil aut sperant, aut metuunt, & verè, & cum fastidio illorum vitæ, ac rationibus insultant libero conuicio. Quod, credo, fecissent illi iidem Cæsarienses, si abessent, qui tam effusè, & immoderatè præsentes Herodis ambitioni blandiebantur.

39. Herodis apud Ægyptios fœdū ludibrium.

Fecerunt certè Ægyptij, vt tradit Philo libro in Flaccum non longè à principio, vbi in homine omnino stolido, qui Herodis personam sustinebat, Herodi ipsi contumeliosissimè illudebant. *Erat*, inquit, *quidam insanus nomine Carabas, nō ex illo conspicuo furiosorum genere, sed leuiori correptus insania. Is interdiu, noctuq́; nudus oberrabat per compita, nec frigus, nec æstum deuitans, puerorum, & adolescentium ludibrium. Hunc miserum propulsum ad Gymnasium in superiori loco statuunt, vt spectari posset ab omnibus; moxq́; capiti diadema imponunt papyraceum; pro paludamento corpori stoream induunt; pro sceptro frustum arundinis humi sublatum quidam ei dedit in manum. Sic ornatum Regiis insignis, & in Regem transformatum more histrionico adolescentes perticas in humeris gestantes stipabant pro satellitio. Tunc alij salutatum accedebant; alij sibi iura reddi petebant. Post hæc acclamatum est à circunstantibus magna voce Marim appellantibus, quod nomen Syris significat Dominum: norant enim Agrippam Syrum genere, & regnare in bona parte Syriæ.* Hæc Philo de Herode, qui Cæsareæ instructu splendens Regio tantùm non Deus acclamabatur.

40. Quę Christus passus est ludibria, videtur ante illud tempus vsitata.

Ex hoc Herodis ludibrio, simulata Regis persona, histrionico more, qui spectare plerumque solet, & exprimere veritatem, duo colligo; alterum, solere Reges cùm ius dicunt, & pro tribunali sedent, certo aliquo vestimento vti, quod Regiū dicitur, pro quo morioni Carabæ storea iniecta est; & quod Herodes gestauit, cùm dicitur hîc indutus veste Regia sedisse pro tribunali. Prætereà gestasse coronam, & sceptrum, pro quo eidem arundo data est, & papyraceum diadema. Quare existimo in conspectum populi cùm pro tribunali sedit, prodiisse Herodem sceptro, & corona insignem. Alterum, solitum videri cùm per ludum, & iocum Rex aliquis non tam existimatur verè, quàm subsannatur

con

cótumeliosè; porrigi illi pro sceptro arundiné, pro diademate coronam è iũco, stipuláque contextã, qualia habuisse vidimus Carabã non tã Regé, quàm Regis inane quoddã, & ludicrum simulacrum. Diadema enim quod à Philone vocatur papyraceũ, nõ erat à charta, sed è iuncis, qui papyri dicuntur, suntque Nilo flumini vernaculi. Quam ignominiam à militibus subiit Christus, sed magno auctam corollario; nam ad Regiam illam vmbram, & contumeliam accessit ex corona non tam papyracea, quàm spinea grauissima doloris causa.

Hæc mors Herodis non contigit statim atque Petrus è vinculis solutus est, sed duobus ferme annis postea. Nam ineunte secundo anno Claudij coniectus est Petrus in vincula; tertio verò anno eiusdem, & septimo Regni sui, vt tradit Iosephus lib. 19. Ant. cap. 7. mortuus est Herodes. Neque statim dicitur profectus Cæsaream; dicitur tamen à Luca Cæsareæ commoratus ante mortem. Neque contrà facit, quòd post Petri libertatem, statim describitur Herodis interitus: nam cùm ille describendus esset, nullus locus apparebat opportunior; præsertim cùm nullo alio loco agendum amplius esset de Herode.

41. Vers. 25. *Barnabas autem, & Paulus reuersi sunt ab Hierosolymis.*] Hinc constat collectam ab Antiochenis fidelibus pecuniam distributam à Paulo sub id tempus, quo & Iacobus occisus, & Herodes fœda morte mulctatus est. Videtur verò Paulus ad Galat. 2. meminisse huius profectionis Hierosolymitanæ. *Iterum*, inquit, *ascendi Hierosolymam post annos quatuordecim*; vt ait Chrysostomus, & satis docet Legionensis in eo loco. Quos numerandos putat non à primo ascensu in Ierusalem, sed à conuersione; quod etiam Caietanus sentit, & Lyra cum Baronio anno 51. Quòd autem de hoc loquatur Paulus, videtur ostendi posse facilè, quia multa in illo secundo capite dicuntur à Paulo, quæ non satis conueniunt in tertium aduentum, de quo tantùm poterat esse controuersia. Nam certum est ibi non agi de primo ingressu, qui contigit anno à conuersione tertio, de quo Act. 9. neque de vltimo, quando dum oraret in templo, seditio in illum commota est, de qua cap. 21. Sed quòd neque de tertio, quando missi fuerunt Paulus, & Barnabas ab Antiochenis, vt de legalibus cum Apostolis conferrent, de quo cap. 15. sic fit verisimile, primùm, quia ibi res acta fuit in publico Concilio: hîc verò cum aliquibus seorsum communicatum Euangelium: ibi quæstio de cessatione legalium proposita; hîc de legalibus neque verbum vnum. Imò est valdè probabile, epistolam ad Galatas scriptam esse ante tertium illum aduentum: nam cùm tota epistola in eo versetur, vt probet abrogatam esse legem, sanè Paulus Apostolici Concilij meminisset, in quo de legalium cessatione disceptatum est. Scio plures existimare contrarium, in quibus est Hieronymus, Epiphanius hæresi 28. Theodoretus, Caietanus Baronius anno 51. & Salmeron: sed non illi tam probant, quàm definiunt.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

1 *ERant autem in Ecclesia, quæ erat Antiochiæ, Prophetæ, & doctores, in quibus Barnabas, & Simon, qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis Tetrarchæ collectaneus, & Saulus.* 2 * *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus dixit illis Spiritus sanctus: Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos.* 3 * *Tunc ieiunantes, & orantes, imponentésque eis manus, dimiserunt illos.* 4 * *Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto abierunt Seleuciam, & inde nauigauerũt Cyprum:* 5 * *Et cùm venissent Salaminam, prædicabant verbum Dei in Synagogis Iudæorum. Habebant autem & Ioannem in ministerio.* 6 * *Et cùm perambulassent vniuersam insulam vsque Paphum, inuenerunt quendam virum Magum pseudoprophetam, Iudæum, cui nomen erat Bar Iesu,* 7 * *qui erat cum Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic, accersitis Barnaba, & Saulo, desiderabat audire verbum Dei.* 8 * *Resistebat autem illis Elymas Magus (sic enim interpretatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.* 9 * *Saulus autem, qui & Paulus, repletus Spiritu sancto, intuens in eum,* 10 * *dixit: O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas.* 11 * *Et ecce manus Domini super te, & eris*

cæcus

cæcus non videns Solem vsque ad tẽpus. Et confestim cecidit in eũ caligo, & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manum daret. * Tunc Proconsul cùm vidisset factum, credidit admirans super doctrina Domini. * Et cùm à Papho nauigassent, Paulus, & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Ioannes autem descendens ab eis, reuersus est Ierosolymam. * Illi verò pertranseuntes Pergen venerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi Synagogam die Sabbathorum, sederunt. * Post lectionem autem legis, & Prophetarum miserunt principes Synagogæ ad eos dicentes: Viri fratres, si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite. * Surgens autem Paulus, & manu silentium indicens, ait: viri Israëlitæ, & qui timetis Deum, audite: * Deus plebis Israël elegit patres nostros, & plebem exaltauit cùm essent incolæ in terra Ægypti, & in brachio excelso eduxit eos ex ea, * & per quadraginta annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto. * Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum, * quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & post hæc dedit Iudices vsque ad Samuël Prophetam. * Et exinde postulauerunt Regem: & dedit illis Deus Saül filium Cis, virũ de tribu Benjamin, annis quadraginta. * Et amoto illo, suscitauit illis Dauid Regem: cui testimonium perhibens, dixit: Inueni Dauid filium Iesse, virum secundùm cor meum, qui faciet omnes volũtates meas. * Huius Deus ex semine secundùm promissionem eduxit Israël Saluatorem Iesum, * prædicante Ioanne ante faciem aduentus eius Baptismum pœnitentiæ omni populo Israël. * Cùm impleret autem Ioannes cursum suum, dicebat: Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce venit post me, cuius non sum dignus calceamenta pedum soluere. * Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum salutis huius missum est. * Qui enim habitabant Ierusalem, & Principes eius hunc ignorantes, & voces Prophetarum, quæ per omne Sabbatum legũtur, iudican-

12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27

28 *tes impleuerunt, * & nullam causam mortis inuenientes*
29 *in eo, petierunt à Pilato, vt interficerent eum. * Cúmque consummassent omnia, quæ de eo scripta erant, deponentes eum*
30 *de ligno, posuerunt eum in monumento. * Deus verò suscitauit eum à mortuis tertia die: qui visus est per dies multos his,*
31 ** qui simul ascenderant cum eo de Galilæa in Ierusalem: qui vs-*
32 *que nūc sunt testes eius ad plebem.* Et nos vobis annunciamus*
33 *eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est: * quoniam hanc Deus adimpleuit filiis nostris resuscitans Jesum: sicut & in Psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie*
34 *genui te. * Quòd autem suscitauit eum à mortuis, ampliùs iam non reuersurum in corruptionem, ita dixit: Quia dabo*
35 *vobis sancta Dauid fidelia. * Ideóque & aliàs dicit: Non*
36 *dabis Sanctum tuum videre corruptionem. * Dauid enim in sua generatione cùm administrasset, voluntati Dei dormiuit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.*
37 ** Quē verò Deus suscitauit à mortuis, non vidit corruptionē.*
38 ** Notum igitur sit vobis viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur, & ab omnibus, quibus non potuistis in lege Moysi iustificari. * In hoc omnis qui cre-*
39 *dit, iustificatur.* Videte ergo ne superueniat vobis quod di-*
40 *ctum est in Prophetis: * Videte contemptores, & admira-*
41 *mini, & disperdimini: quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, si quis enarrauerit vobis.* Ex-*
42 *euntibus autem illis rogabant vt sequenti Sabbatho loquerentur sibi verba hæc. * Cúmque dimissa esset Synagoga, secu-*
43 *ti sunt multi Iudæorum, & colentium aduenarum, Paulum, & Barnabam: qui loquentes suadebant eis, vt permanerent in gratia Dei. * Sequenti verò Sabbatho pene vniuersa ci-*
44 *uitas conuenit audire verbum Dei. * Videntes autem tur-*
45 *bas Iudæi repleti sunt zelo, & contradicebant his, quæ à Paulo dicebantur blasphemantes. * Tunc constanter Paulus, &*
46 *Barnabas dixerunt: vobis oportebat primùm loqui ver-*

bum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad Gentes. 47 ** Sic enim præcepit nobis Dominus. Posui te in lucem Gentium, vt sis in salutem vsque ad extremum terræ.* 48 ** Audientes autem Gentes gauisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam.* 49 ** Disseminabatur autem verbum Domini per vniuersam regionem.* 50 ** Iudæi autem concitauerunt mulieres Religiosas, & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persecutionem in Paulum, & Barnabam: & eiecerunt eos de finibus suis.* 51 ** At illi excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.* 52 ** Discipuli quoque replebantur gaudio, & Spiritu sancto.*

IN CAPVT DECIMVM-TERTIVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. *Erant autem in Antiochia Prophetæ, & Doctores.*] Ex hoc loco iam incipit Lucas tractare quæ à Paulo gesta sũt, cùm hactenus Apostolorum omnium, & quorundam præcipuè facta prodiderit. Cùm autem Antiochena Ecclesia nobilissima fuerit, & numero, & Religione fidelium, eò Spiritus sancti afflatu confluxêre, qui Ecclesiarum lumina, & duces esse solent. Vt enim ait Paulus 1. Cor. 12. *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò Doctores*, &c. In hac ergo Ecclesia fuerunt primùm Apostoli, vt constat, deinde venisse dicuntur Prophetæ cap. 11. siue hi fuerint, qui futura prædicunt, sicut Agabus, siue qui Scripturam interpretantur, aut diuinis laudibus celebrandis vacant; nam ad hæc etiam patet, vt antè diximus, *Prophetæ* significatio. Fuerunt cum eis etiam Doctores, siue diuersi ab illis, qui dicuntur Prophetæ, qui populum docerent, vitia carperent, & Christiani officij alios admonerent; siue iidem Prophetæ: nam & hi hoc etiam munus præstare solebant; ita vt iidem & Doctores fuerint, & Prophetæ. Quid autem horum fuerit incertum est. Lyra eos hîc vocari existimat Doctores, qui per donum sapientiæ, & scientiæ, & interpretationis sermonis Scripturam exponebant. Neque obstat quòd Paulus suprà Doctores secernit ab iis, qui interpretantur; nam licèt hæc munera diuersa sint, illi tamen in-

1. Hinc iam sermo de Paulo.

Qui Prophetæ, & Doctores.

terpretationis quoque gratiam habere potuerunt.

Vers.2. *Ministrantibus autem illis Domino.*]Hic locus maximè & vexatus est ab Hæreticis,& à Catholicis tractatus,& illustratus. Illi negāt hîc agi de venerabili Missæ sacrificio; hi contrà de illo esse sermonē contendunt. Vide Bellarminum lib. 1.de Missa c.13. & Franciscū Suarez to.3.in tertiam partem disp.78.sect. 1. Salmeronem, Stapletonum hîc. Neque desunt ex Catholicis qui putent hoc loco agi de alio, quàm de Missę ministerio. Lyra latè *ministeriū* bona opera appellat. Concionandi munus putat Oecumenius,& Chrysostomus, cui subscribit Caietanus. Ratio verò,quæ Hæreticos adduxit præter perfidiam, atque insaniam, & ardens in hoc augustissimū Sacramentum odiū,ea est, quia verbum, quo Lucas vtitur, λειτουργούντων αὐτῶν, non solùm *sacrificare* significat, sed & alia quoque munera obire; vt ad Rom.15. Paulus se vocat Euangelij λειτουργὸν; & 2.Cor. 9. eleemosynarū distributionem, & ad Philip. 2. Magistratum ciuilem λειτουργίαν appellat. Denique, vt docet Suidas, est quodlibet publicum munus, aut ministerium.

2. An hîc sermo de Missa.

3. Verumtamen verbum λειτουργέω, quo Lucas vtitur, etiam *sacrificare* significat, vt vertit Erasmus; in qua significatione sine dubio sumitur ad Heb.10. *Omnis Sacerdos præstò est, quotidie ministrans.* Græcè λειτουργῶν. & c.9. *Vasa ministerij sanguine aspersa.* & Luc.1. de Zacharia Sacerdote, *impleti sunt dies ministerij.* Vtrobique est λειτουργία. Et sanè vt vox ista plura significet, quod negari non potest, tamen ex adiūctis inuestigari debet, in quam significationem, vel vsum assumenda sit. Adiuncta verò duo sunt; alterū est ieiuniū, quod Christianorum sacrificium, non verò alia eorum ministeria præcedit. Tum verò illud *Domino*, quia sacrificij opus Deum proximè, ministeria alia populum intuentur. Quòd si hæc quoque abessent adiuncta, commodè ad alium sensum trahi non posset; cùm vox aliqua absolutè posita intelligi plerumque soleat in nobiliori, & magis vsitata significatione. Quale erat tunc Missæ sacrificium in his, qui ministrasse dicuntur, nēpe Doctoribus, & Prophetis. Adde quòd iam communiter ab omnibus Missa, Liturgia dicitur, vt Liturgia Iacobi, Basilij, Chrysostomi. Hęc videntur magis habere firmitatis; sed quia non omnino, quæ obiiciuntur ab aliis, sunt improbabilia; argumētum hinc sumi graue quidem potest, non tamen necessarium. Quod etiam visum est Bellarmino, & Suarez suprà.

4. *Segregate mihi Saulum, & Barnabam ad opus, ad quod assumpsi eos.*] Credo *opus* esse Apostolatū ad Gentes, ad quas præcipuè destinatus est Paulus, licèt non ideo à circuncisione. i. à Iudæis, vel prohibitus, vel exēptus; nam iam in hoc opus segregatus cum Iudæis egit. Statim enim in Salamina verbum Dei prædicasse traditur in Synagogis Iudæorum. In quam verò sortem, vel Gentē segregatus fuerit, ipse docet ad Rom. 1. *Paulus segregatus in Euangeliū Dei, &c. ad obediendum fidei in omnibus Gentibus.* Et ideo se Gentiū Doctorē nominat. Vide quę suprà diximus ad illud c.9. *Vas electionis est mihi.* Est ergo segregatus Paulus ab aliis Apostolis, & Doctorib. non sicut alij ad destinatā aliquā prouinciā, vel Regnū, sed ad omnē terrarū orbē, cuius magnam partem & lustrauit passibus, & illustrauit doctrina. Quem Hieron. in cap. 5. Amos prædicasse dicit *à mari rubro vsque ad Oceanum per totum pene orbem deficienti cum* priùs

priùs terra, quàm studio prædicandi.

Vers. 3. *Tunc ieiunantes, & orantes, imponentésque eis manus dimiserunt illos.*] Quæ sit ista manuum impositio, res est dubia, & à magnis auctoribus variè distracta. Quidam sacramentalem, & consecratoriam existimant, qua Paulus, & Barnabas Episcopi, aut etiam presbyteri ordinati sunt. Alij negant hîc aliquid esse consecratorium; sed tantùm publicam designationem ad prædicandi munus, vel deprecationem quandam, quam fieri per manuum impositionem suprà docuimus. Huius sententiæ est Caietanus hîc, & Suarez 3. to. in 3. p. disp. 74. q. 1. Legionensis in cap. 1. epist. ad Galat. & ex Recentioribus alij. Horum verò ratio est; nam vt noua Paulo ad Episcopatum necessaria fuerit consecratio, neque illa sufficeret vocatio, aut designatio, per quam factus est Apostolus non ab hominibus, neque per homines, potuit tamen hoc antè fieri commodissimè à Christi Vicario Petro, cum quo Paulus, & Barnabas antea fuerant in Ierusalem, & cui eorum merita satis erant explorata. Neque tantum Apostolum ab alio, quàm à Christi Vicario ordinari oportuit, à quo reliqui Apostoli, vt nonnulli existimant, ordinati creduntur. Et sanè Arator horum ordinationem Petro tribuit: & Leo Papa epistola ad Dioscorum Apostolis. Sed verisimile non est eos tunc fuisse Antiochiæ, cùm numeratis iis, qui in Christiano cœtu erant præcipui, à Luca omitti nō debuerint Apostoli.

5. Paulus, & Barnabas quando ordinati Episcopi.

6. Communior est illorū sentētia, qui per manuum impositionem ordinatos Episcopos Paulum, & Barnabam arbitrantur; nam de Apostolatu nihil dicunt, quia certum est Apostolum esse potuisse nō presbyterū, sicut alios duodecim, qui Apostoli vocati sunt à Christo, antequam in extrema cœna Sacerdotes initiati sunt. Neque ab hominibus Paulus factus est, vt ipse fatetur ad Galat. cap. 1. Sermo ergo est de presbyterio, aut Episcopatu; si verum est, quod verisimilius esse suprà docuimus, *ministrare*, esse sacrificium Missæ peragere; cùm Paulus, & Barnabas ibi ministrasse dicantur, non dubium, quin Sacerdotes fuerint: vbi tamen consecrati, non constat. Sin verò *ministrare* aliquid aliud publicæ functionis importat, hîc simul & Sacerdotes, & Episcopos creatos esse non est improbabile. Quod factum esse in longiori iam Ecclesiæ progressu constat ex historiis: ordinatos esse Episcopos hoc loco tenet Salmeron latè, Oecumenius, Chrysostomus, & Leo Papa epistola ad Dioscorum Alexandrinum; vbi tamen dicit ordinatos ab Apostolis, fortasse hoc loco *Apostolos* sumit pro Episcopis; qua ratione, vt diximus 1. cap. *Episcopatus* pro Apostolatu sumitur. Et reuerà Episcopi Apostolorū loco suffecti sunt. Cùm verò à quibus ordinati fuerint nihil habeamus à Luca; coniecturis res est agenda. Historia Scholastica putat, vbi segregati à Spiritu sancto fuerunt Paulus, & Barnabas, rediisse Ierusalem; & ibi per Apostolorum manus esse factos Episcopos: sed id neque extorqueri quidem potest à textu. Verisimile est inter Prophetas, & Doctores, qui venisse dicuntur è Ierusalem, fuisse aliquot Episcopos, à quibus ordinati fuerint: neque video cur ab alio, quàm à Petro Paulus Episcopus consecrari non potuerit, qui non à Petro, vel ab aliquo Episcopo baptizatus sit, sed ab Anania. Et licèt meritis Paulus

alios antecelluerit Episcopos, longè tamen illis minor erat officio, & dignitate, vtpote non Episcopus.

7. Porrò illa, *orantes, ieiunantes, imponentes*; Græcè in aoristo sunt, quare exponenda per præteritum; *cùm orauissent, ieiunassent*, &c. *dimiserunt eos*. Id verò maximè vsitatum est nostro Interpreti: cùm participiis præteriti Latini careant, quæ actionem significant, confugiunt ad participium præsentis, vt effugiant periphrasim.

8. *De nomine Barieu, seu Bar Iesu.* Vers. 8. *Elymas Magus, sic n. interpretatur nomen eius.*] Hic priùs dicebatur *Barieu*, siue *Bar Iesu*, vt est in quibusdam codicibus; postea verò ab instituto, & arte vocatus est *Elymas*, quæ vox *Magum* sonat. Multa hîc dicuntur de his nominibus, eorúmque interpretatione; dicam tamen breuiter in re dubia, quid mihi propiùs videatur ad rē ipsā accedere. Prius nomen *Barieu* existimo hunc Pseudoprophetam arrogasse sibi, quasi instinctus esset à Ioue Gentilium Deo; qua ratione vates à prophanis filij dicuntur Iouis. Id autem videtur significare *Barieu*, id est, *filius Iouis*, seu certè *filius Dei*; & hoc videtur verisimilius, quia commodiùs à *Iehoua* deducitur, quàm à *Ioue*: maximè quia, vt constat, vir erat Iudæus, & nomen *Bar* Hebraicum est; quare meliùs cum Hebraico nomine *Iehoua* componitur, quàm cum Latino *Ioue*. Vt autem Magus alter Simon Samarites, de quo cap. 8. *magna Dei virtus* dicebatur; sic iste eadem pene significatione *filius Dei*, vel *Iouis*. Ad quam significationem allusum hîc videtur à Paulo, dum statim illum appellat *filium diaboli*. Vel significans illum esse verè Iouis filium, quia Iupiter diabolus est: vel tam abesse longè, vt Dei filius vocari debeat, vt filius potiùs diaboli sit. Aliud nomen *Bar Iesu*, quod constanter reperitur in codicibus Græcis, & nunc in Bibliis à Sixto correctis, significat *filium Iesu*, quo nomine ostendere voluit homo insanissimus se Saluatorem esse. Nam quemadmodum iuxta Hebraicam phrasim *filius hominis* dicitur homo, *filius taurorum* taurus, *filius arietum* aries: sic *filius Saluatoris* Saluator. Vel certè pater huius dicebatur Iesus: nam hoc nomen illis temporibus non erat infrequens: vt ex Iosepho constat, apud quem multi eo notantur nomine. Et ita ferme in omnibus nationibus vsu venit, vt eorum nomina, qui magis sunt in aliqua natione nobilitati, frequentia sint. Fuit autem inter Iudæos nobilissimus Iosue, qui etiam dicebatur Iesus; & alij deinde eiusdem nominis non pauci Sacerdotes summi: quare non mirum si pater huius Magi *Iesu* quoque cum aliis nomen habuerit.

9. *Nomen Iesu olim frequens.*

10. *De nomine Elymas.* Posterius nomen à vulgo, vt puto, impositum est, nempe *Elymas*, quod idem valet quod *Magus*; nomina enim officij, aut artis non tam ab artificibus imponi solent, quàm ab aliis. Puto autem vocem esse barbaram familiarem Salaminiis, aut Cypriis: nam cum Insulani maris interiectu ab aliis regionibus dissiti sint, peregrinis gaudent vocabulis, ac suis. Cùm ergo vox illa aliis esset ignota, vtpote Salaminæ, aut Cypro vernacula, à Luca exposita est, & dicta significare *Magum*. Porrò nomen prius prodit Pseudoprophetæ genus: est enim Hebraicum, aliud à Græcis, licèt Barbaris, inditum est. Hic autem veterator, & Magus, licèt cæcitate percussus, non tamen ab errore, siue

ue improbitate resipuit; imò potiùs, vt tradit Dionysius de diuinis nominibus cap. 8. maiori odio ex dolore, ignominiáque concepto librum edidit in Christi fidem, & Pauli prædicationem.

11. Hic primùm Paulus, cui antè Saulus.

Vers. 9. *Saulus autem, qui & Paulus.*] Hinc iam, qui Saulus antè, Paulus vocari incipit. Vnde verò orta sit noua hæc appellatio, incertum. Origen. in epist. ad Rom. Paulum binominem esse existimat: sed contrà facit, quia alterum nomen auditum huc vsque non est; alterũ deinceps omnino siletur. Amb. in cap. 1. ad Rom. & Damasus in Baptismo mutatum esse nomen putant. Simeõ Metaphrastes in tractatu de certaminibus Petri, & Pauli à conuersione tradit sumptum esse nomen. Sed cur tot annis tantum de tanto nomine silentium? August. in Psal. 72. mutato vitæ instituto mutatum quoque nomen coniectat: quia *Saulus* sonat *superbum, & ferocem*, quia talis fuit Saul, cuius nomen habebat Saulus ex eadem tribu. Nam vt cap. 9. diximus, Saulus idem est, qui Saul. Paulus autem quo tempore conuersus est, Hebraico idiomate Saul vocatus est à Christo: *Paulus* verò *modestum, humilem, & patientem.* Alij multi putant à Sergio Paulo, qui ex nobilitate Romana primus à Saulo conuersus est, acceptum esse hoc nomen; in quibus est Hieronymus in epist. ad Philem. *Vt enim Scipio*, inquit, *subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomen assumpsit, & Metellus Creta insula subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit, & Imperatores nunc vsque Romani ex subiectis Gentibus Adiabenici, Parthici, Sarmatici nuncupantur; ita & Saulus ad prædicationem Gentium missus, à primo Ecclesiæ spolio Proconsule Sergio Paulo victoriæ suæ trophæa retulit, erexitque vexillum, vt Paulus diceretur è Saulo.* Idem etiã putat Augustinus lib. 8. confess. cap. 4. Quòd si ita esset, ea nominis mutandi ratio videbatur non inepta, quæ ab officio, vel beneuolẽtia ducitur: nam sumpto eorum nomine, quos amamus, aut qui de nobis magnum in modum meriti sunt, grati videmur ob officia, & nostram in illos beneuolentiam testamur. Qua ratione Iosephus dictus est Flauius à Flauio Vespasiano, & Cyprianus Cæcilius à Cęcilio, à quo traductus est ad Ecclesiam; & denique liberti eorum nomina sumunt à quibus libertate donati sunt. Huic sententię obstat, quòd ante conuersionem Sergij Pauli, iam Paulus vocatus est à Luca. Neque enim conuersus fuit ante Pseudoprophetæ cæcitatem, & ante illam iam Pauli nomen auditum.

Cur vocatus Paulus.

12.

Sed est communior sententia, mutatum esse nomen à Deo, sicut ab eodem mutata sunt aliquando nomina eorum, qui aut nouo decorabantur titulo, aut ad nouum munus designabantur, vt de Abraham, Iacob, Petro, Ioanne, & Iacobo constat; ne hac in re illis inferior haberetur Paulus. Et huius sententiæ est Chrysostomus hîc, Theodoretus, Theophylactus, Occumenius in epist. ad Rom. Mutatum verò creditur quando cùm esset Antiochiæ, ordinatus dicitur Episcopus, sicut Pontificibus in consecratione mutari solent nomina. Cui rei maximo argumento est, quòd ante manuum impositionem Saulus dicebatur, ab illa nomen illud amplius auditum non est. Hæc mihi videtur mutandi nominis & grauior causa, & magis opportuna ratio: quia cùm agendum esset Saulo cum Gentibus, deponendum illi

illi fuit nomen minùs illustre externis, licèt domesticis clarum, vtpote Regium; & assumendum quod plus erat dignitatis, & gratiæ habiturum apud Gentiles, vtpote Romanum, & in Romanis non ignobile.

13. Vers. 14. *Venerunt in Antiochiam Pisidiæ.*] Enauigantes è Papho Insula appulerunt in illam Asiæ minoris partem, in qua Pisidia est, & ibi ciuitas eiusdem nominis cum ea, quam in Syria reliquerant, Antiochia. Quæ non eo studio Euangelium complexa est, sicut ea de qua pluribus antea.

14. *Ingressi Synagogam die Sabbathorum sederunt.*] Solitos esse Iudæos in Synagogis singulis Sabbathis aliquid legere legis, & Prophetarum. i. sacræ Scripturæ, constat infrà ex cap. 15. & 17. & postea hoc eodem capite, vbi dicitur. *Ignorantes voces Prophetarum, quæ per omne Sabbathũ leguntur.* Cùm autem quilibet dies *Sabbatum* vocetur; existimo tamen *diem Sabbathorum* in numero multitudinis vocari extremum totius hebdomadæ, vtpote omnium celeberrimum. De hoc enim sine dubio sermo est 1. Machabæorum 2. *Et constituerunt aduersùs eos prælium in die Sabbathorum: & dixerunt, non exibimus, neque faciemus verbum Regis, vt polluamus diem Sabbathorum.* & statim: *& intulerunt illis bellum Sabbathis.* Hæc verò contigisse die solemni Sabbathi docet Iosephus lib. 12. Antiq. cap. 8. Nicephorus lib. 1. Hist. cap. 33. & Euthymius cap. 68. in Matth. Quòd si quilibet dies vocari solet, aut potest *dies Sabbathorũ*, qua alia nota dies hic, de quo Lucas, ab aliis secernitur? At certè apparet hîc aliquid speciale designari ab historico.

Sabbatha in plurali dies postremus hebdomadæ.

15. Existimo sanè omnibus Sabbathis. i. singulis diebus aliquid legi in Synagogis, ita tamen vt *Synagogæ* pro scholis sumantur, sicut suprà cap. 6. vidimus, vbi numerantur *Synagogæ Libertinorum, Alexandrinorum*, &c. in quas concursus fiũt populi non tam Religionis, ac pietatis; quàm discipulorum doctrinæ gratiâ. Neque contrà faciunt illa sacræ Scripturæ loca, in quibus lex dicitur per omne Sabbathum legi: nam ibi propriè ponitur *Sabbathũ*, id est, dies septimus, qui quietis est. Sanè Christus Lucæ 4. ingressus fuisse dicitur Synagogam die Sabbathi; quòd si de quolibet die sermo esset, otiosum videretur omnino illud *Sabbathi.* Hæc verò quæ à nobis dicta sunt, confirmat apertè Iosephus lib. 2. contra Appionem non longè à medio. *Moyses*, inquit, *non semel legem suos audire voluit, sed in vnaquaque septimana alia opera relinquentes ad legem audiendam congregari, eámque perfectè discere.* Idem propè Philo lib. 3. de Vita Moysis prope medium. *Mos erat*, ait, *certis temporibus, præcipuè Sabbathis, operam dare studio sapientiæ Principe Doctoris vice fungente, præmonstrantéque officia, subditis autem in honestate proficientibus, & mores, vitámque corrigentibus. Quæ consuetudo à maioribus accepta per manus, hodiéque durat apud Iudæos.* Et in legatione ad Caium. *Sciebat Tiberius Iudæos habere oratoria, & conuenire in ea, & maximè septimo quoque die, quando publicè patriam docentur Philosophiam.*

Sabbathis Scriptura in Synagogis exposita.

16. Vers. 15. *Post lectionem autem legis, & Prophetarum, miserunt principes Synagogæ, &c.*] Principes Synagogæ sunt illi, de quibus suprà ex Philone, qui Doctoris vice fũgũtur, præsúntque conuentui. Illi ergo principes, vbi viderunt Paulum, & Barnabam, quos ex corporis habitu, & oris grauitate Religiosos esse, neque indoctos suspicati sunt; facultatem

Quis princeps Synagogæ, & quod eius munus.

illis

illis faciunt agendi ad populum, si modò sermonis in illud tempus opportuni copia sit. Quidã existimãt, & quidẽ graues Scripturæ Interpretes, & in his Caietan. hîc, Toletus, & Maldonatus, vterque in cap. 4. Lucæ, cuilibet esse liberum in Synagoga loqui; quia Lucæ 4. de Christo dicitur. *Intrauit secundùm consuetudinem suam in Synagogam, & surrexit legere.* Veruntamẽ, sicut Paulus hoc loco non surrexit nisi inuitatus; sic etiã probabile valdè est Christũ tunc inuitatum surrexisse: nã cùm Christus Matth. 21. doceret in templo, principes Sacerdotum dixerũt. *Quis tibi dedit hanc potestatem?* quod non obiicerent si hoc ferret illarum gentium consuetudo, quæ si cuilibet loqui in eo populi conuentu, aut sapientum consessu permitteret, omnia perturbatè fierẽt, atq; cõfusè. Et sanè, vt nuper ex Philone videtur posse colligi, hoc erat vnũ ex præcipuis Archisynagogi munerib.

17. Vers. 18. *Per 40. annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto.*] Quo modo Deus 40. annis mores eorum sustinuerit, & an diutiùs errauerint in deserto, vide quæ pluribus diximus cap. 7. ad illud. *Nunquid victimas, & hostias obtulistis mihi?* Illud verò *sustinuit*, optima explicatio est verbi קוט quo vsus est Dauid Psal. 94. quò sine dubio respexit hîc Paulus, quod vulgatus reddidit, *proximus fuit*. Paulus verò alibi ad Heb. 3. *infensus fuit*. Aquila, & Symmach. *displicui mihi*. Hier. *displicuit mihi*. Sed facilis est harũ versionũ cõciliatio: nã sicut *visitare* tã in bonã, quàm in malam partem accipitur: visitamus enim aliquẽ bene de illo, & amicè merẽdo, sicut Domin⁹ visitauit Elisabeth; durè item, & hostiliter, sicut Dominus visitauit Edom, &c. sic etiam *proximum esse alicui* duobus modis fieri contingit, vel cũ ab aliquo nõ recedimus, quò illũ tueamur, sicut Dominus à dextris aderat Dauidi ne commoueretur; vel cùm alicui ita assistimus, vt non permittamus aliquid temporis habere à labore otiosum, vel à dolore vacuum. Qua ratione præpositi Ægyptiorum Israëlitis aderant. Vel certè vtriusque rei gratiâ, sicut pædagogus à nobili puero non recedit, quem vt contineat in his, quæ pudicos mores, & ingenuos decent, assiduè flagellat: sic ergo Deus tanquam pædagogus aderat Israëli. Et verò illius populi nutritium se vocat Oseæ cap. 11. *Et ego sicut nutritius Ephraim.* Vt ergo pædagogus infensum se ostendit, dum castigat, licèt ex amore nascatur illa correctio, & sustinet cum magna interdum molestia, atque fastidio prauos pupilli mores, à quo tamen neque vestigium recedit vnum, puniens assiduè, neque inflecti sinens pronam in omnem improbitatem naturam; sic Deus proximus illi populo & ceruicoso, & ad omnem intemperantiam procliui, mores sustinuit exasperantes, ita puniens infensus, vt tamen parentis animum non abiecerit. Ex his habes quomodo infensus Deus, & proximus eisdem esse potuerit.

Psal. 94.

Proximũ esse multa significat.

18. Vers. 19. *Et destruens gentes septem de terra Chanaan, sorte distribuit, &c.* Septem istæ nationes sunt, quæ numerantur Deut. 7. & Iosue 3. Hethæus, Gergezæus, Amorrhæus, Chananæus, Pheresæus, Heuæus, Iebusæus. Iustè autem hi expulsi sunt, & eorum sedes ab Hebræis occupatę, tum propter iniquitates iam completas. Genes. 15. tum quia loca illa iam olim debebantur Hebræis; quia, vt dixit Clemens libro 1. Recognit. Regiones illæ obuenerant Sem filio Noë; occupauit autem violẽter Cham. Quare Hebræi

Septẽ nationes in terra promissionis.

qui genus suum trahebant à Sem, non inuaserunt alienam iniustè, sed iustè suam possessionem adierunt.

Quomodo terra distributa.

Quomodo verò sors cuique tribui suam descripserit regionem, non eodem omnes modo explicãt. Quidam vbi primùm terra, & variè diuisa, & certis finibus descripta est, in vrnas putant coniectas esse sortes, & per has quamlibet familiam, & tribum ius in aliam, atque aliam regionem habuisse. Vtcumque se res habeat; neque enim certi quicquam est; constat ex hoc loco, & Gentes has à Deo esse deletas, quia non tam Hebræorum gladio res peracta est, quàm Dei consilio, atque potentia. Psalm. 43. *Neque enim in gladio suo possederunt terram; & brachium eorum non saluauit eos*; & ab eodem regiones illas sorte distributas, quia licet à Iosue cap. 18. missæ fuerint sortes: sic enim ibi de Iosue postquam descripta est terra. *Qui misit sortes coram Domino in Silo, diuisitq; terram filiis Israël.* Tamen Dominus temperauit sortes iuxta illud Prouerb. 16. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur*; aut alio modo significauit diuisionem illam sibi probari. Vt enim Iacobo olim ostendit, quam quæuis familia sortem habitura esset in terra promissa, eámque in benedictionibus filiis suis moriturus prædixit; sic nunc idem sorte, vel oraculo (nam vt capite 1. diximus, *sors* oraculum etiam est) hoc idem significauit eius posteris.

19. Vers. 20. *Quasi post 450. annos.*] Variè hic locus exponitur accommodatè ad lectiones diuersas textus Latini, & Græci, qui non satis videntur conuenire. Græcus ante illud, *quasi post 450. annos*, collocat illud, *& post hæc.* Ex quo quiuis facilè colligit à distributa terra vsque ad tempora Samuëlis intercessisse 450. annos. Græcam lectionem, seu distinctionem sequitur Gagneius, & subducta temporum ratione annos colligit 446. Iulius Hilarion multo plures. Caietanus errorem esse putat in Græco codice, & ita statuit inter Iosue, & Samuëlem 350. interpositos. Idem censet Canus lib. 11. de locis cap. 11. Res sanè varia est, & incerta, quia ex Scriptura non constat quot annis multi Iudicum populo præfuerint. Sed mihi certum est, errorem aliquem esse in Græco textu, non quidem in numero annorum; sed in transmutatione dictionis: cùm enim esse debuerit illud, *& posthæc*, non ante, sed post 450. *annos*, vt habet vulgatus, posuit tamen ante, & mutatione ad speciem non magna magnos excitauit motus.

20. Quòd verò hîc nõ agatur de tẽpore inter Iosue, & Samuëlem interposito, sed de alio quodam, ex eo fit clarum, quia templum ædificari cœpit, vt habes lib. 3. Reg. cap. 6. anno 480. ab egressu Israël ex Ægypto. Si hinc deducas annos 50. ab exitu vsque ad terram distributam; & 40. quibus præfuerunt Samuël, & Saül; & totidem quibus regnauit Dauid, & 4. quibus regnauit Salomon, antequam cœptum esset ædificari tẽplum; planè efficitur multo minorem esse summam, quæ pro tempore Iudicũ superest, quàm quæ hîc assignatur; si enim annos 134. qui cõflantur ex prædictis numeris ab annis 480. deducas, reliqui sunt anni 345. non 450. Quod aliter fit etiã manifestum; nam si 450. anni sunt à tempore Iosue, id est, à diuisa terra ad Samuëlem, sequitur multo plures annos, quàm 480. esse ab egressu ex Ægypto vsque ad templi fabricam. Nam si addas 50. annos, qui

præcesse

præcesſêre terræ diuiſionem, & 40. quib. regnauerũt Samuël, & Saül, & totidem Dauid; & 40. qui in Salomonis Regno præceſſerunt tẽpli cõſtructionem, conſequens eſt, vt fuerint non 480. vt dicitur 3. Reg. cap. 6. ſed 584.

21. Spatium à nato Iſaac vſque ad diuiſam terram.

Quare dicendum eſt hîc ſtatui ſpatium à nato Iſaac vſque ad promiſſæ terræ diuiſionẽ, vt latè probauimus c. 7. vbi de mora in Ægypto poſita dictum eſt; & ita putant Beda, Lyra, Hugo, Carthuſianus, Salmeron, Gedebrardus in Chronico. Hi autem anni non ſunt numerandi à promiſſione terræ Chanaã; quia addendi eſſent alij anni 30. ſed à nato Iſaac, qui totidem annis à promiſſione natus eſt. Qua ratione Stephanus c. 7. 400. annos numerauit vſque ad libertatẽ ex Ægypto; quinquaginta verò, qui nunc adduntur, conflantur ex quadraginta, quib. popul⁹ errauit in deſerto, & decẽ aliis, quos in debellandis hoſtib. ac terra diuidenda conſumpſit Ioſue.

Et poſt hæc dedit Iudices vſque ad Samuël Prophetam.] Mortuo Ioſue poſt ſuprà dictum annorum ſpatiũ, præpoſuit Deus Iudices Iſraëli, quorum arbitratu, atque iudicio res adminiſtraretur Iſraëlitica. Durauit autem horum adminiſtratio, vt ex dictis conſtat, annos 346. Neque hîc numero annos, quibus iudicauit Samuël.

22. Quot annos regnauit Saül.

Verſ. 21. *Et dedit eis Saül filium Cis virum de tribu Benjamin annis* 40.] De annis quibus regnauit Saül in Iſraël variæ ſunt ſententiæ. Quidam ſic accipiunt hunc locum, vt ſonat ſimpliciter litera, nẽpe quadraginta annos regnaſſe Saül. Ita Aug. lib. 18. de ciuit. c. 20. & lib. 17. c. 7. Quintus Iulius Hilarion de mundi duratione in appendice Bibliothecæ. Salmerõ Proleg. 14. formula 17. & Legionenſis in c. 2. ad Galat. vbi tradit. 39. annos regnaſſe Saül, & obiiſſe ſeptuagenarium. Idem pene Ioſephus, qui in extremis verbis lib. 6. Ant. tradit Saülem viuente Samuële regnaſſe 18. annos, & eo mortuo viginti. i. 38. Alij communiter 40. hos annos ex annis Samuëlis, & Saülis conflari putant.

23. Nõ regnauit Saül 40. annos.

In re maximè dubia hoc mihi primùm videtur certum, 40. annos, de quibus hîc Paulus, impleri ex annis, quibus Samuël, & Saül populo præfuerunt. Nam quòd Saülis Regno 40. anni tribuendi non ſint, ex eo fit plus quàm probabile, quia cũ annis multis neceſſariò iudicauerit Samuël, ſi omnes 40. annos aſcribas Saüli, plures anni erũt ab egreſſu filiorum Iſraël ad templi fabricã, quàm numerantur 3. Reg. c. 6. illi nempe, quib. iudicauit Samuël. Item quia ſi Dauid vnctus eſt in Regem 2. anno Saülis, eo nempe quo reprobatus eſt Saül, vt eſt communis, & vera ſententia, id eſt, 38. annis ante illius interitum; cùm Dauid tricenarius Regnũ ſuſceperit mortuo Saüle, vt liquet 2. Reg. c. 5. fit illum multo antè creatum eſſe Regem, quàm natum. Item quia Saül Imperium videtur ſuſcepiſſe non minor quadragenario, cùm filium habuerit ea ætate, vt præeſſe potuerit mille viris. 1. Reg. 13. *Erant cùm Saül duo millia in Machmas, & in mõte Bethel, mille autem cum Ionatha in Gabaa.* Obiit ergo octogenarius, ſi acceſſerunt Regni totidem anni. Sed Scriptura de Saüle loquitur, vt de robuſto. Neque tot annos habebat Dauid, quando ſeptuagenarius obiit, tamen iam erat inutilis bello, & indutus veſtib. non poterat calefieri.

24.

Videtur autem hoc loco Paulus Samuëlis, ac Saülis tempora voluiſſe coniungere, quia etiam

Anni 40. conflati ex Imperio Samuëlis, & Saül.

hæc tempora à libris Iudicum exclusa, in libros Samuëlis (sic enim ab Hebræis vocantur primus, & secundus Regum) collata sunt. Duo autem hi libri ferme 40. hos annos complectuntur. Separauit autem Paulus Samuëlem ab aliis Iudicibus, quia ille etiam à libro Iudicum exclusus est : quare quodam modo iã ad Reges pertinet. Neque, credo, huic cogitationi nostræ incommodat, quod etiam in primo Regum inuenitur Heli, qui quadraginta quoque annos iudicauit Israël: tum quia ille ad tempora pertinet Samuëlis, cuius præsertim gratiâ de eo institutus sermo ; tum quia exiguum est admodùm quod de Heli proditur; & de illius Regno tunc agi cœptum, quando iam multi anni, & Regni, & ætatis exacti fuerãt.

Quando iam constat 40. annos constitui ex Samuëlis, ac Saülis Imperio, videndum est quot anni adscribendi sint Saüli; de quo maior est controuersia. Quidam illius spatij tempus ex æquo diuidunt; nam cùm durasse constet ex hoc loco 40. annos, neque seorsum de vtriuslibet tempore quicquam dicatur, commodum visum est æquale spatium vtrique annumerare, & hoc pene communiter.

25. Samuël præfuit an nos 38. Saül duos.

Mihi verisimius est regnasse Samuëlem 38. annos; Saülem verò tãtùm duos. Quam sententiam sequitur Arias Montanus in lib. de sæculis, & in hoc loco Gerardus Mercator in Chronico. Adrichomius in anno mundi 2850. Quæ sententia est Hebræorum in Seder Olã c.53. & Rab. Abraham in Historia Cabbalam. Quod, meo iudicio, clarè indicat illud 1. Reg. c. 13. *Filius vnius anni erat Saül, cùm regnare cœpisset, & duobus annis regnauit super Israël.* Vbi cũ reliqua quæ adiacent, propriè dicantur, nõ est cur existimemus hæc esse dicta figuratè. Neque cùm primùm de Saüle iam Rege scribi cœptum est, obscuris, & impropriis verbis actum oportebat. Sed neque Samuëlem minùs 38. annis regnasse, neque Saülem plus duobus, multæ, & graues coniecturæ sunt. De Samuële cõstat ab ætate iuuenili sumpsisse populi gubernacula, vt docet ipse 1. Reg. c. 12. vbi cùm vitam suam examinãdam traderet populo, vitã, inquam, ex quo Iudex esse cœpit in Israël (nam à se illa scelera, aut iniurias repellit, quæ à potentioribus in inferiores admitti solent) sic agit ad populum. *Itaque conuersatus coram vobis ab adolescentia mea vsque ad hãc diẽ, ecce præstò sum.* Ex quo loco Abul. & Dionysius, & alij communiter colligũt Samuëlem ab adolescentia gubernasse Israël. Quod etiam ex hoc fit verisimile: nam quo tempore mortuus est Heli, & Arca à Philistæis capta, paruus erat, vt habes 1. Reg. c. 3. & 4. Arca verò septimo postquam esset capta mense restituta; anno dehinc vigesimo inuenitur Samuël iudicasse. 1. Reg. cap. 7. An verò tunc primùm regnare cœperit ex Scriptura nihil habemus expressum : sed est mihi plus quã probabile, ante illud tẽpus iniisse Magistratum; neque enim tunc electus esse traditur, sed iudicasse, & conuocasse populum, quod non priuatæ, sed publicæ auctoritatis est.

26.

Quòd paulo postquam extinctus est Heli, constitutus fuerit Samuël Sacerdos, & Iudex, indicari videtur 1. Reg. 2. nam statim atque per virum Dei prædicta est Heli filiorũ cædes, subditur; *Et suscitabo mihi Sacerdotem fidelem.* At dices, paruulus erat Samuël, neque aptus Imperio. Ita Sanè cùm Heli domus suæ calamitatem, & vastitatem prædixit,

27.

xit, sed ante illam cap. 3. dicitur; *Creuit autem Samuël, & Dominus erat cum eo.* Ex quo fit verisimile, inter vaticinium Samuëlis, & vastitatem domus Heli aliquot annorum spatium intercessisse; nisi dicamus præteritum perfectum, quod in Scriptura sacra frequens est, vt multis probat Salmeron Proleg. 15. Reg. 4. sumptum esse pro plusquam perfecto, hoc sensu. Quando hæc prædixit Samuël, iã creuerat. Quòd si ætate adhuc immatura Imperio creatus est Iudex, mirandum non est, cùm eodem cap. 3. toti populo exploratum esset, quid à Samuële sperati potuerit. *Cognouit vniuersus Israël à Dan vsque Bersabe, quòd fidelis Samuël Propheta esset Domino.* Deinde si longum esset interregnum inter Samuëlem, & Heli, nõ tacuisse Scriptura, quæ in libris Iudicum sæpe tradit defecisse Iudicem, populúmque suo arbitratu vixisse. Iudic. 17. v. 6. cap. 18. n. 1. & n. 31. cap. 21. n. 25.

28. Si ergo huic ætati, quæ sanè non potuit esse non iuuenilis, viginti annos, qui communiter Samuëlis Magistratui ascribuntur, adiicias, quid tantùm habere potuit ætatis, vt propter senectutem (neque enim alia proponitur causa) minùs idoneus fuerit administrandæ Reipublicæ? Multo sanè grandior esset Saül, si illius Regno 20. annos attribuas, cùm ad Regnum accesserit ea ætate, vt filium habuerit Ionatham, quem propter ætatem mille viris præficere potuerit. 1. Reg. 23. neque tamen hic propter ætatem censebatur rebus publicis, ac bellicis parum idoneus. Si ergo impediri se dicit Samuël senectute, quominùs publica munera sustineat, necesse est longiùs illi demus spatium in Magistratu quàm annorum viginti.

29. *Saül non potuit regnare 20. annos.*

Quòd Saül cum Imperio 20. annis esse non potuerit, hæ coniecturæ indicant. Prima, quia si secundo anno, vt multi existimant (ego primo verius esse reor) peccauit Saül, quia duobus, inquiunt, annis purè vixit sicut puer vnius anni: & tunc dictum est à Domino per Samuêlem 1. Reg. 13. *Quæsiuit Dominus virum iuxta cor suum, & præcepit ei Dominus, vt esset Dux super populum suũ, eo quòd non seruaueris quæ præcepit Dominus*; nimiùm esset dilatum supplicium, si tanto tempore postea regnasset Saül: imò quid supplicij subiisset, si illa ætate sublatum esset illi Regnũ, in qua Samuël illud sustinere non poterat? nam tunc esset sine dubio Samuële grandior, cùm ætate multo prouectior Regnum iniisset, & totidem annos posuisset in eo moderando.

30. *Non erat ætate paruus Dauid quãdo vnctus à Samuële.*

Adde quòd secundo illo anno, quo Saul innocens esse desiit, vnctus est à Samuële Dauid, qui 2. Reg. cap. 5. Regnum suscepisse scribitur anno ætatis suæ trigesimo. Quòd si intercessêre 18. anni Regni Saülis, ætatis suæ anno 12. Rex est designatus Dauid, quod sanè videtur non esse credibile. At dices paruulum vocari Dauid, quando vnctus est; fateor vocatum esse paruulum: sed eodem modo dictus est paruulus, quando è domo paterna euocatur, vt exagitato à dæmone Regi cantu, ac cithara subsidio esset; & tamen tunc dicitur 1. Reg. 16. *fortissimus robore, & vir bellicosus, & prudens in verbis.* Puer item vocatur capite decimoseptimo, & tamen illi traduntur arma Saülis, quæ non reiiciuntur, quia pro corporis magnitudine grandia, sed quia vsum armorum nondum habebat. Et ante hoc tempus armiger constitutus est à Saül 1. Reg 16.

quod munus non ætati teneræ, atque infirmæ committi ſolet. Neque adeò paruus erat Dauid, quando ſibi induit veſtimenta, quæ beneuolentiæ gratiâ Ionathas ætate grandis ſibi detraxerat. Indicat verò nõ adeò paruum eſſe Dauid, parentis ætas, de quo 1. Reg. 16. traditur quòd eſſet *vir ſenex, & grãdæuus inter viros*, id eſt, omnium virorum illius ætatis maximè ſenex. Viri autem adeò ſenis filium, etiamſi ætate minimus omnium ſit, grandem eſſe nonnulla coniectura eſt. Chronologia certè Hebræorum, quæ dicitur Seder Olam, cap. 13. Dauidem tradit vnctũ eſſe à Samuële anno 1. Saül, & anno 21. ætatis ſuæ. Ego grandiorem fuiſſe puto.

31. Regul. Paruulus cõparatiuè ſumitur, id eſt, omniũ minimus, licèt abſolutè magnus.

Quò verò hæc, quæ impedita ſunt, & alicui noua videri poſſunt, magis confirmentur, obſeruandum maximè eſt, vocem Hebr. קטון *katon*, pro qua locis citatis de Dauid noſter Interpres reddit *paruum*, aut *paruulum*, non ſolùm ſignificare quod paruum eſt abſolutè, ſed etiã quod minus eſt comparatione aliorum, etiamſi abſolutè magnum ſit. Exempla ſunt plurima. Gen. 1. vbi vulgatus vocat Lunam, *luminare minus*. Heb. קטון *katon*, quia licèt cõparatiuè minus ſit, abſolutè tamen magnum eſt: & 2. Paralip. 21. vbi noſter de Ioachaz, *qui minimus natu*. & 3. Reg. 12. vbi *digitus Roboam minimus*, & Geneſ. 29. vbi Rachel appellatur *minor*; vtrobique vox eadem eſt, קוטן *katon*, quæ *paruum* ſignificat. Sed eſt ex exemplum optimum Geneſ. 42. vbi ſæpè Benjamin paruulus dicitur, Heb. קטון *katon*, quia nimirum fratrum minimus; nam abſolutè tunc magnus erat, triginta nimirum & quatuor annorum, & eo ampliùs, qui quãdo paruulus vocatus eſt, decem ſuſceperat filios. Geneſ. 46. nam tot ingreſſi dicuntur cum Iacob in Ægyptum. Ad hũc omnino modum Dauid ſæpe paruulus dicitur, nempe קטון *katon*, nõ quia non magnus & ætate, & corpore: ſed quia minimus natu.

32. Sed eſt adhuc quod obiicias huic ſententiæ; nam ſi non multi anni interceſsêre inter illud tempus, in quo exagitatus à dæmone Saül leuabatur pſallente Dauid, atque illud, in quo rediit, vt ſingulari certamine confligeret cum Goliath; quomodo Saül illum nõ cognouit, cùm de eius ſtirpe rogat? Ex quo veriſimile eſt magnam cum ætate factam quoque fuiſſe formæ mutationem. Reſpondent aliqui eam fuiſſe cauſam, quæ nunc proponitur, & in his eſt Aug. citatus ab Abul. qui dicit creuiſſe Dauidi barbam dum abeſſet, & cum ipſa aliquo modo mutatam eſſe formam. Idem Caietanus in 1. lib. Reg. cap. 17. & Abul. ibid. q. 40. Theodoretus putat q. 42. quia quo tempore pſallebat Dauid, Saül malo exagitabatur ſpiritu, ideo ab hoc illum non eſſe cognitum. Non longè ab hac ſentẽtia Carthuſianus eſt, qui putat Saüli ex frequenti dæmonis vexatione debilem fuiſſe memoriam, & imaginatiuam facultatem impeditam. Nam de Abner, quòd illum non nouerit, nihil mirandum, cùm rei militaris cura, cui præerat; in caſtris potiùs ſub pellibus illum continuerit, quàm in palatio. Hæ fortaſſe poſteriores cauſæ graues eſſe potuerunt, vt Saül Dauidis antea ſibi noti, & familiaris memoriam depoſuerit. Sed potuit hoc prouenire potiùs, quod etiam viſum eſt Abulenſi, ex mutatione habitus, & veſtium; nã qui priùs lautiori vtebatur cultu, vtpote Regius puer, tunc ruſticis pellibus, & paſtoritio habitu indutus erat cum

baculo,

baculo, funda & pera, longè nimirum alter à seipso. Et quemadmodũ nos, quem familiariter nouimus in sæculari habitu, postea, si qua status mutatio fiat, nõ agnoscimus in monachali. Sic Saül, quem probè nouerat vrbanum, & elegantem, eundem nunc rusticum, incultum, & horridum ignorat. Adde, quòd Reges neque prope, neque attentè, aut otiosè illos intuentur, quorum cultus splendidus non est; maximè quia & Reipublicæ cura, & bellorũ perturbatio, & pręsens metus attentionem, & oculos aliò abripiebant. Neque est improbabile Sauli cognitum esse Dauid propter superiorum temporum officia; ignorasse tamen eius tribum, & nobilitatẽ, & de ea quæsiisse, quod non obscurè indicat textus ipse, quia plurimùm interest, de qua tribu esset, cùm ex pacto filiam suam illi daturus esset vxorem.

33. 1.Reg.13. Alia ratio, eáque grauissima, meo iudicio, sumitur ex lib. 1. Reg. cap. 13. vbi duabus tantùm annis regnasse dicitur Saül. *Filius*, inquit, *vnius anni erat Saül, cùm regnare cœpisset, & duobus annis regnauit super Israël.* Sed multi hunc locum in alium sensum aut accipiunt, aut contorquẽt. Quidam *Saül* in datiuo casu statuunt, & dicunt Saüli, quando Regnum iniit, fuisse filium vnius anni, qui mortuo Saüle duobus regnauit annis. Hunc autẽ fuisse Isboseth, de quo 2. Reg. c. 2. *Quadraginta annorum erat Isboseth filius Saül, cùm regnare cœpisset super Israël, & duobus annis regnauit.* Sed hæc sententia statuit quadraginta annos regnasse Saül, quod ab omnibus ferme exploditur. Neque videtur cur hoc loco de Isboseth sermo esse debuerit, de quo ad caput vsque 2. lib. 2. mirum silentium. Genebrardus in Chronico anno 3106. putat hunc esse sensum; vtar enim eius verbis. *Post annum à sua electione, de qua cap. 10. regnare cœpit; cùm autem regnasset duobus annis, elegit sibi tria millia; nempe duobus primis Regni annis sat habuit vitare inuidiam*, &c. Sed sanè non video cur vnus ab electione annus intercedere potuerit ante Regnum initum; cùm statim ab vnctione Samüel conuocarit populum, & Rex publicè salutatus, & acclamatus fuerit. Neque diu celare debuit Samuël Regis electionem, cùm instaret populus, ac Regem sibi dari instar aliarum gentium penè conuicio efflagitaret. Post mensem verò ab electione, seu acclamatione, vt constat ex cap. 11. bellum gessit contra Naas Ammonitem, cuius euẽtu felicissimo animos omniũ sibi conciliauit. Quare necesse non fuit, plus temporis assumi ad sedandam inuidiam, si qua fuit. Neque est verisimile animos excitatos, & alacres ex recenti victoria, tam Regis, quàm aliorum inerti otio duos annos vacuos omnino à rebus gerendis habituros.

Alij putant ideo dici Saül duobus annis regnasse, quia secundo anno ab eius electione vnctus est Dauid in Regem; atque ideo ab eo tempore Rex esse desiit legitimus. Sed hæc ratio non admodùm premit, quia illa tantùm fuit designatio quędam ad Regnum suo adeundum tempore, non Regni possessio: neque designatio illa populo nota, neque à quoquam Rex appellatus; licèt ex rebus sanctè, ac feliciter gestis, communiter ab omnibus, atque adeò ab ipso Saüle Rex aliquando futurus existimaretur. Accedit quòd Dauid 40. annos regnasse traditur 2. Reg. 5. extincto Saül. *In Hebron regnauit super Iudam 7. annis, & sex mensibus; in Ierusalem au-*

tem

tem regnauit triginta tribus annis super omnem Israël, & Iudam. vbi aliis annis, qui sumi potuerunt à Regno illegitimo Saül, non est locus. Quare cùm alij anni, neque ipsi Saüli, neque Dauidi sint ascripti, satis est verisimile eos nullos fuisse.

35. Saül primo anno Imperij sui reprobatus.

Alij communiter multi, ac magni nominis authores agi hîc putant de iis annis, in quib. sanctè, atque simpliciter regnauit Saül: nam exacto biennio non iam Regium, & humanum egit, sed impium, atque Tyrannicum agitauit Imperiũ. Sed non puto peccatum Saül, de quo 1. Reg. 13. propter quod audire meruit. *Nequaquam Regnum tuum vltrà consurget; quæsiuit Dominus sibi virum iuxta cor suum*, &c. contigisse secundo anno ab Imperio suscepto; nam nimis esset segnis Rex nouus, & si non insolens, at certè alacer ex victoria, si tãdiu desideret otiosus; & cursus ipse historiæ nõ indicat tãtũ temporis à bello vacui intercessisse: sed potiùs primo; nam illud bellum fuit secundum quod gessit Saül, in quo audiuit à Samuële translatum esse Regnum ad alterum.

Sed sanè videtur difficile creditu cùm in aliis Iudicibus, ac Regibus, anni simpliciter positi sint, quibus ipsi regnarunt ad cognoscenda, distinguendáque tempora, texendámque sacram historiam, hanc legem communem omnibus in vno Saüle defecisse. Neque vnus fuit Saül, qui bene auspicatus, sceleratè tamen conclusit Imperium; neque tamen ideo anni illi extremi prætermissi sunt, vt in Salomone constat.

36. Est ergo huius loci sensus, iuxta sententiam suprà à nobis indicatam, inchoasse quidem Saül Regnum, cùm ea esset simplicitate morum atque candore, quam habere solet infans vnius anni, quia nimirum vita priuata, & à publicis curis aliena, simplices alit, atque candidos mores. Vbi autem mutata fortuna est, sic est ingenium quoque mutatum, vt altero anno Regni sui suo magno merito à Regno sit depulsus. Vbi obserua Scripturæ more notam similitudinis omitti, quam si addideris, sensus erit facilis; tanquam filius vnius anni erat Saül. Canus lib. 11. de locis cap. 5. ad 12. corruptos esse codices putat, & legendum non *filium vnius anni*, sed *filium viginti atque vnius*. Sed quomodo ea ætate filium habere potuit quem mille viris præficeret? Quare non est cur codex, qui constanter habet *vnius anni*, mutari debeat.

37. Gen. 49.

Quòd si verum est, quod nonnulli non improbabiliter existimãt, Prophetiam de Benjamin Genes. 49. qua dicitur *lupus rapax manè comedit prædam, & vesperi diuidit spolia*, intelligendam esse de Saül, qui fuit de illa tribu; indicatur satis illius Regni breuitas, quod manè cœpit, & floruit; sed statim aduesperascente die cõsummatum est. Solet autem spatium eorum, quę citò euanescũt, ac pereunt, manè, & vesperè finibus circumscribi. Isai. 38. *de manè vsque ad vesperam finies me* & Psalm. 89. *manè floreat, & transeat, vesperè decidat, induret, & arescat.*

38. Quomodo quæ de Saüle scripta biẽnio fieri potuerint.

Sed antequam hinc expediamur, duo nobis explicanda sunt, quæ plerosque adduxerunt, vt laxum spatium assignarent Saülis Imperio. Alterum est, quia tot pręlia à Saüle pugnata non videntur biennali spatio confici potuisse. Sed qui expenderit proximum esse hostem, prompta Israëlitarum studia, & bellum comparari, & conseri cum hoste vicino facilè posse, non sanè vltra biennale spatium longiorem

moram

moram desiderabit. Huius rei argumentum erit bellum primum, quo superatus est Naas Ammonites, quod vno, & altero die comparatum est, & illatum cum insigni Ammonitarum cæde. Sic ergo reliqua peragi potuerunt multo faciliùs; cùm iam essent habiti delectus, expedita arma, & res militaris suis ordinibus, præfectísque digesta, & miles ex victoria alacrior; Imperator antea rudis, iam vsu doctior, iniectus hostibus timor, & aditus iam apertus victoriis.

39. Saül iam grandis natu Regnũ iniit.

Alterum est, quia extincto Saül filius eius Isboseth quadragenarius esse dicitur 2. Reg. 2. Ex quo efficitur iam senem Saülem ad Regnum esse vocatum; senilis autem ætas non admodùm idonea est bellis administrandis. Respondeo, ita omnino esse dicendum: nam Ionathas quãdo pater Regnum suscepit, iam erat exercitui administrando maturus; quare ab ea ætate non longè aberat. Et cùm in bello non valeant Ducis tam vires, ac lacerti, quàm prudentia, consilium, & authoritas, quæ in ætate senili plerumque sunt, oportuit plebi non admodùm pacatæ Ducem præponi, in quo cum ætate iam grandi prudentiæ laus, & consilij maturitas inueniretur: neque enim alia in re commendari posse videbatur homo ante tempus illud ignotus. Quare suscepisse videtur Regnum Saül annos natus 58. aut eò circiter: nam anno ætatis suæ 18. satis potuit generare filium; cùm longè natu minores alij per id tempus generasse dicantur. Vt enim docet Hieronymus epist 132. ad Vitalem, Salomon decimo anno ætatis genuit Roboam, & eodem anno ab Achaz genitus est Ezechias. Quòd si Philoni de Antiquitatibus Biblicis habẽda est fides, multo prouectioris ætatis erat Saül, quando regnare cœpit. Nam interfuisse tradit illi bello, in quo sub Heli à Philisteis capta fuit Arca Dei; ad cuius ætatem, quam prouectam esse oportuit, vtpote non immaturam militiæ, accessit totum Samuëlis Imperium, quod, vt probatum est suprà, paucorum annorum non fuit, cùm illud inierit adolescens, & in eo consenuerit. Adde quòd fortasse Isboseth non habuit 40. annos, sed 38. aut etiam pauciores: nam frequentissimum est in sacra Scriptura minores numeros omitti, qui vel excedunt plenum, & perfectum numerum, vel ab eo deficiunt; & tantùm adhiberi perfectos, qui vero, ac certo numero propiores sunt. Qua de re nos pluribus cap. 1. ad illud. *De omnibus*; quam regulam tradidit Aug. quæst. 47. in Exod. Vide aliqua exempla apud Salmeronem Proleg. 11. quinquagena 3. can. 50.

40. 1. Reg. 13.

Vers. 22. *Virum secundùm cor meum.*] Hæc sumpta sunt ex libr. 1. Reg. cap. 13. Dauid autem ideo fuisse secundùm cor Dei dicitur, vt bene Abul. in illum locum, quia ea quæ volebat cor Dei, volebat cor istius, & exequebatur ea. Et hanc credo germanam huius loci sententiam; quia Saüli, qui minùs Deo obsequens fuit, opponitur Dauid diuinæ voluntati obsequentissimus; & ostendit ipse Dominus, qui statim subdit. *Qui faciet omnes voluntates meas.* Quæ verba, iuxta sacræ Scripturæ morẽ, fortasse per epexegesim, sunt explicatio verborum præcedentium; ille enim est secundùm cor Domini, qui totum se ad eius voluntatem finxit, &, quò illam expleat, negauit suam. Talis verò non fuit Saül, qui non tam Dei consilio, quàm suo arbitratu rem

moderabatur bellicã, & publicam. Hæc porrò extrema verba in lib. 1. Reg. suprà non sunt, sed non est dubitandum fuisse à Deo dicta, sicut alia multa, quæ à sacris, & canonicis historicis omissa sunt, & ab aliis posterioribus addita. Vide quæ suprà diximus in illud cap. 1. *Quia Ioannes quidem baptizat aqua.* Est autem mihi maximè probabile, sermonem hîc esse nõ de omni voluntate Dei, sed de illa, quæ ad Regni, bellorúmque administrationem pertinebat, vt ex causa reprobati Saülis facilè coniicitur. *Eo*, inquit Samuël, *quòd non seruaueris quæ præcepit Dominus*; præceperat autem, vt habetur cap. 10. vt expectaret septem diebus in Galgalis. Vbi obseruandum hoc esse primum prçceptum, quod Saüli iam Regi impositum est, & ideo eius violatio tã seuerè mulctata est. Nã quemadmodum primus homo punitus omnibus hominibus documento fuit, quàm Domino peccata displiceant; sic etiam qui primus Regiam dignitatem obtinuit in populo Dei, omnibus Regibus ostendit propter inobedientiam spoliatus Regno, quàm grauia sint Regum peccata. Huius ergo inobediẽtiæ opponitur obedientia Dauidis, qui specialia ipsi in publica gubernatione mandata proposita, tam promptè, & constanter executus est. Fuerunt tamen aliæ Dei voluntates, à quibus recessit non semel Dauid, propter quæ expertus est Deum seuerum vindicem; probant Bersabee adulterium, Vriæ cædes, populi numeratio. Sed hæc non fuerunt contra præcepta vni Dauidi Regi præcipua, sed omnibus hominibus communia.

41. In quo Dauid secundùm cor Dei.

42. Hæc explicatio magis mihi videtur ad literam, licèt alia etiã occurrat nõ aliena, iuxta ea, quç c. 1. notata sunt ad illud. *De omnibus ô Theophile.* Nam si in magno numero pauca deficiunt, vniuersè aliquid dicitur fieri. Sic hoc loco, quia Dauid diuina præcepta in corde abscondit, ne peccaret, eáque toto vitæ tempore accuratissimè seruauit, etiamsi aliquando grauiter offenderit, omnes tamen Dei voluntates ex Scripturæ more fecisse dici potest. Nam de eo dicitur 3. Reg. 15. *Eo quòd fecisset Dauid rectum in oculis Domini, & non declinasset ab omnibus, quæ præceperat ei cunctis diebus vitæ suæ, excepto sermone Vriæ Hethæi.* Ad perpetuum ergo vitæ tenorem respexisse videtur Dominus potiùs, quàm ad vnum, vel alterũ opus. Et in hanc propè sentẽtiam hunc locum accipiunt Basilius homilia de pœnitentia, Aug. in libr. 8. qq. ad Dulcitium q. 5. ad initium.

43. Vers. 23. *Huius ex semine Deus secundùm promissionem eduxit Israël Saluatorem.*] Huc spectabat tam lõga narratio: neque enim quicquam Paulus prçter Christum intuebatur. Illud *Israël* datiui casus est. Quare infrà consentaneè ad hoc cùm dixisset (*viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum*) subdit: *vobis verbum salutis huius missum est.*

Vers. 24. *Ante faciem aduentus eius.*] Hebraismus est, pro, ante aduentum eius; sicut, *ante faciem gladij, ante faciem frigoris*, id est, ante gladium, & ante frigus.

Vers. 25. *Cùm impleret autem Ioãnes cursum suum.*] *Cursus* pro iniuncto ministerio sumitur. Qua ratione Paulus dixit, *cursum consummaui*; sumpta metaphora ab iis, qui in stadio currunt. Et sicut illi descriptum sibi spatium cursu, sic nos iniunctum ministerium functione decurrimus.

Calcea

44. Iudæi inituri templum, aut cõuiuia, calceos deponũt.

Calceamenta pedum soluere.] Prouerbiali figura Ioannes se potentissimi Domini vile mancipium profitetur. Modus verò loquendi sumptus est ex Hebræorum consuetudine, qui inituri lautiora conuiuia, aut ingressuri locum sanctum, calceamenta deponebant, quæ soluebant famuli, seruabántque. De locis sacris est verisimile, quia Moyses, & Iosue locum religiosum adituri abiicere iubentur calceamenta. Quod etiam nunc seruant Iudæi suas Proseuchas ingressuri; vt à Rabbino iam Christiano accepi; qui diu præfuit Synagogæ. De conuiuiis constat ex vsu Romanorum, & de Hebræorum cõuiuiis sunt graues coniecturæ, de quibus nos pluribus ad illud Cant. 1. *dum esset Rex in accubitu suo.* & in illud Cant. 5. *Laui pedes meos.* Vide suprà cap. 7. ad id. *Solue calceamenta tua.* Quòd verò famuli portarent dominorũ calceos, ostendit ipse Ioannes, de quo modò est sermo, Mat. cap. 3. ait enim, *cuius non sum dignus calceamenta portare.* Verbum autem *soluere*, quo nunc vtitur Lucas, & alij Euangelistæ, formam indicat calceamentorum, quæ non tam includunt pedes, quàm ligant.

Mat. c. 3.

45. Vers. 27. *Voces Prophetarum, quæ per omne Sabbathum leguntur.*] Non solùm legebantur Prophetæ, sed etiam lex, vt paulo antè vidimus, & de Moyse constat infrà cap. 15. Sed quia, quæ tradidit Moyses, adumbrabant penè omnia Christum, & quasi prædicebant; qui fuit præcipuus Prophetarum scopus, & ipse alioqui Propheta fuit, ideo hîc inter Prophetas numeratur. An verò singulis diebus ad audiendam legem, & Prophetas conuentus fierent, vel tantùm in solemni Sabbatho, paulo antè diximus num. 14.

46. *Iudicantes impleuerunt.*] Scilicet voces Prophetarum, licèt illas non intelligerent: damnarũt enim morte, suspenderunt, &c. Vide quæ diximus in oratione Petri suprà cap. 2. nam mirè hæc Pauli oratio cum Petri oratione consentit. Ex quo apparet, eundem esse Spiritum, qui loquebatur in vtroque.

47. Vers. 31. *Visus est per dies multos iis, qui simul ascenderunt cum eo de Galilæa in Ierusalem.*] Agit hîc Paulus de illa apparitione, qua Christus visus est omnibus Discipulis in Galilæa, nam eò iussit Discipulos abire. Mat. 28. *Nunciate fratribus meis, vt eant in Galilæam, ibi me videbunt.* Et infrà: *Vndecim autem Discipuli abierunt in Galilæam, in montem vbi constituerat illis Iesus; & videntes eum adorauerunt.* Et qui in Galilæa viderant, sæpe etiam viderunt in Ierusalem.

48. Psalmus secundus pars existimatur primi.

Vers. 33. *Sicut in Psalmo 2. scriptum est.*] Secundus hic Psalmus à multis citatur primus; & partem esse primi Psalmi putat Chrysostomus, & Hilarius. Sed communiter in Psalmorum ordine secundus ponitur, & hoc loco secundus citatur. Hieronymus apud Hebræos putat ex primo, & secundo vnum Psalmum conflari; cuius ea videtur esse ratio non incongrua, quia sicut apud prophanos Poëtas sæpe idem est initium, atque exitus Odes, aut Epigrammatis per quãdam epanalepsim, vt apud Martialem, Horatium, & Catullum sæpe, sic etiam vsitatum in sacro Poëta, & Psalte Dauide. Nam Psalmus octauus, qui incipit. *Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra!* eodem modo desinit. Psalmi 102. & 103. incipiũt. *Benedic anima Dominum*; & eodem exitu terminantur. Cùm autem primus Psalmus incipiat. *Beatus vir*; & secundus his verbis claudatur, *beati omnes qui confidunt in eo*: vnum esse

Pſalmum exiſtimant. Sed ſanè neque idem omnino finis eſt, neque Pſalmorum argumenta eiuſmodi, vt in vnam Odem cogi debuerint. Quare ſine dubio Pſalmus hic à primo diuerſus eſt.

49. Pſal.2. *Ego hodie genui te.*] Difficillimam habet explicationem hic locus; neque illum omnes eodem modo Patres accipiunt. Hinc multi probant plures eſſe poſſe literales ſenſus æquè ſignificatiuos: nam Paulus ad Hebr.1. accipere videtur de æterna generatione; hîc verò de Reſurrectione. Neque deſunt qui de temporali Chriſti natiuitate interpretentur. De generatione æterna plerique intelligunt. Aug. & Ruffinus in illum Pſalmum; Chryſoſtomus, Theophylactus, & Oecumenius in epiſt. ad Hebr. Cyprianus lib.2.aduersùs Iudæos teſtimonio 8. De Reſurrectione intelligit Chryſoſtomus, & Hilarius in Pſ.2. Ambr. libr. de Sacram.c.1. Theodoretus, Ianſenius, Flaminius, Vatablus, Vaſquez 1.to.in 1.p.diſp.18.cap.2.

50. Ribera multis probare contẽdit in cap. 1. epiſt. ad Hebr. hæc verba nunc à Paulo propoſita intelligenda non eſſe de Chriſti Reſurrectione. Primò, quia durum videtur Reſurrectionem *generationis* nomine explicari: neque Paulus Reſurrectionem Chriſti ex eo loco probaret; cùm enim ex communi omniũ ſenſu illud *hodie* nõ magis hoc tempus, quàm illud ſignificet, reſpondere poſſent, qui aderant, viri nempe Scripturarum gnari, ſuſcitandum quidem eſſe Chriſtum, alio tamen tempore. Veruntamen de Reſurrectione eſſe accipiendum, ídque omnino literali ſenſu, ſatis conſtat è Paulo. Nam illud, *ſicut ſcriptum eſt*, refertur ad id, quod anteceſſit: tantùm autem video anteceſſiſſe tria; & promiſſionem factam, & eandem impletam, & Chriſtum ſuſcitatum. Duo priora referre non poteſt, vt patet; quia plurima quæ promiſſa ſunt, atque impleta; teſtimonium vnum de re ſingulari neque referre, neque confirmare potuit. Illud verò, *reſuſcitans Ieſum*, perquàm commodè. Illud, *genui*, vt acutè obſeruauit P. Vaſquez, non ſignificat ſuſcitare è mortuis, ſed morte & Reſurrectione probari illum eſſe Filium Dei. Qua ratione illud tunc fieri dicitur, cùm factum eſſe demonſtratur, vt diximus ad illud cap.10. *in veritate comperi*. Cùm enim de Meſſiæ morte actum eſſet Pſal.2. cùm aduersùs Dominum, & aduersùs Chriſtum eius Principum fremitus dicantur eſſe futuri; ídque probaſſet Paulus cùm dixit Principum opera occiſum eſſe Chriſtum; nunc vt probet omnino iam conſtare Filium eſſe Dei poſt reditum ad vitam, ſubiecit. *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; ac ſi dicat: Obita morte poſt Gentium fremitus, & Principum furorẽ; impleuiſti quod Meſſiæ de Redemptione hominum datum eſt præceptum; quo tempore exinanitus, & percuſſus, imò reprobatus à Deo exiſtimabare, & cum ſceleratis reputatus es. Nunc in Reſurrectionis ſplendore genui te, id eſt, oſtendi te meum eſſe Filium. In quem fermè ſenſum accepit Amb. ſuprà. *Quando*, inquit, *redemiſti populum, quando ad cœli Regnum vocaſti; quando impleſti voluntatem meam, probaſti te meum eſſe Filium.* Quo ſenſu interpretatur illud ad Rom.1. *qui prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute ex Reſurrectione mortuorum*, hoc eſt, in die Reſurrectionis declaratus. Hic verò loquendi

Regul. Aliquid factum dicitur, cùm factum eſſe demõſtratur.

modus

modus à Scriptura alienus non est, vt pluribus ostendimus 1.cap.estque aptum exemplum Gen. 22. *Nunc cognoui quòd timeas Dominum, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me,* id est, hodie manifestasti, vel hodie feci, vt manifestares; nã Deus multo antè cognouerat, neque indigebat illo fidei testimonio. Sed neque à vulgari vsu loquendi: nã cùm Regius puer aliquid Rege parente dignum ediderit, his verbis solet probare filij facinus: *Nunc es filius meus*; & aquila cùm oculis non conniuentibus aduersùs Solem pullum intuentem videt; dicere posset: *Nunc mea proles es.* Et si qua magna mutatio contingat, aut quis à magno periculo liberetur, vsurpat sæpe; *Nunc me, aut hodie me natum puto.* Et sic pater Medicus, qui arte, ac studio filium moriturum sanitati redderet, dicere posset: *Ego te hodie iterum genui, quia iterum à me vitam habes.* Sic ergo Pater his tot titulis, & rationibus Filio priùs ex ipsius obedientia generosa morte functo; & postea suscitato dicere potuit; *Hodie genui te.* Quòd verò de Christi resurrectione loquatur Psalmus, certum est: nam antecessit Gentium fremitus, & Principum conuentus aduersùs Christum, qui constitutus est Rex super Sion; & vbi dixit. *Ego hodie genui te*; subiicit. *Postula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Hæc de Christo sunt; & Christus ipse impleta esse significat, quando post Resurrectionem dixit Matth. vltim. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra; euntes ergo docete omnes Gentes, &c.* Adde ad extremum, quòd Resurrectio, generatio dicitur Matt. 19. & Christus primogenitus mortuorũ ad Col. 1. & Apoc. 1. quia primus resurrexit omnium, scilicet

Resurrectio, generatio dicta.

nõ amplius moriturus, sed immortalis. Quare qui primò suscitatus, ille idẽ genitus esse dicitur primò. Quæ explicatio satis indicat Christi diuinitatem, quam ex hoc loco probat Paulus ad Heb. 1. Nam si Pater dicit tunc Christum probasse suum esse Filium, aut se idem ostendisse in admirabili Resurrectionis gloria, satis, tunc illum Filium suum esse dicit. Neque enim Deus demõstrat, quod non est; præsertim quia si non addidisset; *Ego hodie genui te*, abundè explicuerat superioribus verbis. *Filius meus es tu.* Ait ergo Pater Filium suũ esse Christum; & illius æternæ filiationis tunc apparuisse illustre testimonium, maximè in Resurrectionis gloria.

36.

Vers. 34. *Dabo vobis sancta Dauid fidelia.*] Locus hîc sumptus est ex Isai. cap. 55. ex versione Lxx. vbi vulgatus habet, *misericordias Dauid fideles.* Probat hîc Paulus Christum iam excitatum amplius non esse moriturum. Primùm Isai. testimonio c. 55. vbi dicit misericordias promissas Dauidi, vel Dauidis generi firmas, & stabiles futuras in æternum. Illæ verò sunt Psal. 88. ad quem videtur respexisse Isaias suprà; *Misericordias Domini in æternum cantabo.* Ita putãt in illum Isaiæ locum Hieronymus, Procopius, S. Thomas, Hugo, Dionysius, Adamus, & Foreirus. Quæ autem sint illæ misericordiæ, statim explicatur. *Semen eius in æternum manebit; & thronus eius sicut Sol in conspectu meo, &c.* Et est omnino sensus idem apud Lxx. nam illud *sancta*, Græcè ὅσια, *pacta* significat, & *promissa*, maximè cùm intercedit iurisiurandi religio; quod sanè promissionem eo Psalmo factam confirmauit. Dicitur enim; *Semel iuraui in sancto meo, semẽ eius in æternum manebit.* Non tamen hæc essent perpe-

52.

Isai. 55.

tuò duratura, nisi Christus, qui suprà dicitur esse ex semine Dauid, surrexisset immortalis. Secundò, probat testimonio sumpto ex Psalm. 15. *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*; & probat hæc non posse conuenire Dauid iisdem propè rationibus, quibus id ipsum Petrus suprà cap. 4. In vtroque testimonio eadem est radix in textu Hebraico. In priori חסד quæ *misericordiam*, *& sanctitatem* significat; alteram vulgatus, alteram reddidêre Lxx. In posteriori חסיד quod Lxx. *sanctum*, alij *misericordem* interpretati sunt. Vide quæ nos in illum Isaiæ locum adduximus, quæ huc valdè faciunt.

Vers. 36. *Cùm administrasset voluntati Dei.*] Id est, expleuisset à Deo imperata. Explicatio est eius, quod de Dauide suprà; *qui faciet omnes voluntates meas.*

53. Abac. 1.

Vers. 41. *Videte contemptores, & admiramini, & disperdimini.*] Cùm proposuisset Paulus per Christum homines mundandos à peccatis, à quibus per traditam à Moyse legem liberari non poterant, grauiter videbantur ferre, qui tunc aderant Iudęi irrogatam, vt ipsi putabant, iniuriā suo Moysi; neque eius offensionis obscuram edebant significationem obmurmurādo, obstrepēdo, aut alio quodam habitu, ac gestu corporis. Hos ergo Paulus grauiter increpās, ipse quoq; cōmotus non indignatiōne, sed zelo adducit illud Abacuch cap. 1. *Videte contemptores*, &c. *quia opus operor*, &c. Loquebatur autem Abacuch de vastitate, quæ Iudæis iam iam impēdebat ab hoste Chaldæo, quia verba Prophetarum cum fastidio excipiebant, ac sibilo. Minatur autem Paulus aut simile excidium, aut etiam grauius aliquod infortunium, si ipsi quoque æternæ vitæ nuncium cum murmure, ac sibilis explodant. Illud fortasse est quod statim subditur. *Quoniam repellitis illud* (verbum Dei) *ecce conuertimur ad Gentes*; aut certè suę Reipublicæ mutatio, & exitium, quod non multo postea subierunt. Porrò Paulus hic secutus est Lxx. qui *contemptores* habent, vbi vulgatus, *in Gētibus*. Quæ diuersitas oriri potuit ex vocis Hebraicæ similitudine: nam בגוים *bagoym*, id est, *in Gentibus*, & בגדים *boghedim*, id est, *contemptores*, vnius tantùm literæ modica similitudo distinguit. Legisse autem Septuaginta בגדים *boghedim*, id est, *contemptores*, mihi satis est probabile. Et esse in Hebraico textu aliquid corruptum argumento est, quia in multis codicibus vulgatæ versionis parum ante hunc locum legitur; *Quare respicis contemptores, & taces?* & tamen in Hebraico textu nihil est, quod illi voci respondeat.

54. Reg. Sacri scriptores aliquid addūt testimoniis Scripturæ explicationis gratiâ.

Sed vt Paulum cum vulgato cōciliemus, obseruandum est id quod alibi à nobis demonstratum est, solitos esse Euangelistas, & Apostolos in citandis Scripturis aliquid addere de suo explicationis gratiâ, quod tamen Scripturæ veritati nihil aut affingat, aut detrahat. Qua ratione Marcus cap. 5. cùm exponeret illud Christi. *Tabitha cumi*, reddidit, *puella tibi dico, surge*, cùm tamen illud, *tibi dico*, in Hebræo non sit: & nuper illud de Dauid; *qui faciet omnes voluntates meas*, quod additum est à Paulo; non reperitur suo loco, nempe 1. Reg. cap. 13. Sic ergo Paulus addidit, *contemptores*, non quasi de Scriptura sumeret, sed quia ad rem pertinebat; neque quicquam de Scripturæ sententia mutabat: agebat enim cum contemptoribus diuini verbi; & fortasse iidem paulo antea contemptores vocati fuerant, vt

est

est in aliquibus codicibus.

55. Regul. Imperatiuus pro futuro.

Hîc nobis notandum est, imperatiuum sumi pro futuro ex vsu Scripturæ; quare dum dicit Paulus ex Abacuch. *Videte, & admiramini, & disperdimini*; idem est ac si diceret: videbitis, admirabimini, & disperdemini. Sicut cùm de Babylone dicit Isaias cap. 42. *Tolle molam, & mole farinam, nuda turpitudinem*; perinde est ac si dicat, tolles molam, &c.

56.

Notandum deinde cur cùm hoc testimonium sit in vno Propheta Abacuch, dicatur esse in Prophetis. Aliqui putant ideo dici esse in Prophetis, quia duodecim Prophetæ, qui dicuntur minores, librum vnũ componunt; atque adeò liber ille *Prophetæ* dicitur: sicut etiam liber vnus qui *Iudices* inscribitur. Cùm verò ad illum librum pertineat Abacuch, cuius testimonium producitur, ex Prophetis desumptus esse traditur. Ita Lyra, & Interlinearis, Caietanus, & Montanus. Sed hoc videtur admitti non posse: nam Ioan. 6. illud. *Et erunt omnes docibiles Dei*, in Prophetis scriptum dicitur; & tamẽ est in Isai. cap. 54. qui non est in illo Prophetarũ numero. Sed placet magis quod docet Ribera in Abacuch, Dionysius, & Vatablus, hîc scriptũ esse pluralem numerum pro singulari; quod in forma simili frequenter occurrit in Scriptura. Iud. 12. vbi vulgata habet de Iephthe. *Sepultus est in ciuitate sua Galaad*. Heb. *in vrbibus Galaad*, id est, in vna vrbium. Genes. 23. *In electis sepulchris sepeli mortuum tuum*. Vide plura exempla apud Pagninũ in arte Regula 15. & Salmeronem Proleg. 14. formula. 14.

Regul. Pluralis numerus pro singulari.

57.

Vers. 42. *Rogabant, vt sequenti Sabbatho.*] In Græco est τὰ ἔθνη, id est, *Gentes*. fortasse ex margine scribentium incuria in textum irrepsit. Verisimile autem est id Gentes præcipuè precatas esse: quia Iudæorum aliqui priori concione offensi animi signa dederant, & posteriori apertè declararant quàm sibi acciderint nõ grati Apostoli sermones

58.

Crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam.] Locus iste variè tentatus est, atque expositus à Theologis Scholasticis; ego pro meo munere, quod sentio breuiter expediam, longiorem disputationẽ aliorum curæ, & muneri relinquens. Et primùm examinandum censeo ad quem referendum sit illud, *præordinati sunt*; ad Deúmne, qui alios prædestinauit ad vitam, vel ad homines, qui credidêre, qui sibi ipsis iam antea persuaserant, ad vitam æternam sibi omnino esse enitendũ? Sunt enim qui hæc, & illa cogitant. Posterius hoc Salmeroni placet, & cuidam Tullio Crispoldo, quem citat Lorinus. Neque sanè video esse durum, si ita interpretêre, eos omnes, qui apud se constituerant viam illam amplecti, quæ esset ad vitam, ad quam & naturali quodam ferebantur studio, & gratia Dei multo magis eo temporis vestigio excitabantur, voluisse ad illorum se ordinem, & numerum adiungere, qui eiusdem essent studij, atque instituti; atq; ideo credidisse Paulo, & eius adhæsisse consiliis. Cui sententiæ non parum fauet quod in textu Græco non est προτεταγμένοι, id est, *præordinati*, sed τεταγμένοι, id est, *ordinati*. Adde quòd vox illa Græca aliquid sonat militare, nempe *in censum adscribi militum*, aut *in illorum numerum & ordinem redigi*. Illi ergo, qui apud se iam antè constituerant in illorum esse censu, qui ad vitam sub optimi alicuius Imperatoris signo contenderent, crediderũt Apostolo, qui certam æternæ vitæ semitam

nitam oſtendere videbatur. Hoc autem videtur eſſe, *ordinare ad vitã æternam*. Neque obſtat valdè ſi cum vulgato, quod neceſſe eſt, *præordinati*, legas: tantùm enim ſignificat iam antequàm Paulus adueniret, æternæ vitæ deſiderium concepiſſe, & de quærenda via, vitæque ducibus fuiſſe ſollicitos.

59\. Alij ad Deum referũt, à quo credentes illi ad vitam dicuntur præordinati: ſed non eodem omnes explicant modo. Quidam in præordinatione electionem intelligunt ad gloriam, ad quam reſpiciens Deus media contulerit ad illius conſequutionem congruentia, quorum vnum fuit vim quandam inſpirare efficacem vt crederent Paulo, expeditum, & certum ad vitam æternam curſum oſtendenti; & ita cenſent ex Interpretibus Dionyſius, Caietan. Ex Patribus citantur aliqui; eorum tamen verba ad ſecundam etiam explicationem non inuita veniunt.

Alij nihil hîc de electione ad vitam æternam agi putant, ſed tãtùm de ordinatione quadam ad medium aliquod, quod ad æternæ vitæ poſſeſſionem diſponit, aut munit, vt eſt fides, de qua hîc Lucas, & quodcũque aliud auxiliũ gratiæ, quod hominem erudit, & confirmat, atque ſpirituali quodam viatico ad iter illud conficiendum inſtruit. Huiuſmodi autem eſt auxilium gratiæ, & gratia ipſa, quę ſemen eſt, & inchoata, vt ita dicam, æternæ vitæ poſſeſſio; quæ figuratè vocari æterna vita poſſunt. Et quidem quòd vita dicatur æterna ſeu, quod idem eſt, beatitudo, id, quod viatorem hominem deducit, & iuuat, neque nouum eſt, neque alienum à ſermone ſacro. Nã Matth. 5. beati dicũtur pauperes, miſericordes, lugentes, &c. quia hi maximè ſunt ad vitam æternam expediti; vnde communi Sanctorum, & Eccleſiæ vſu lacrymæ, paupertas, & miſericordia, beatitudines vocãtur. Et, vt ad locum propiùs accedamus; Eccleſia, id eſt, fidelium cœtus, Regnum appellatur cœlorum, quod idem eſt, atque æterna vita: quia per fidem, & Baptiſma fideles in Eccleſiam vocati, ad Regni cœlorum viam ingreſſi ſunt. Regnum Dei ſumi pro eo, quod nos ad illud, aut munit, aut excitat, docent ex Patribus multi in illud Lucæ 17. *Regnum Dei intra vos eſt*. Beda Regnum Dei Chriſtum interpretatur, qui per fidem in cordib. noſtris regnat. Caſſianus Regnum Dei eius appellat cognitionem. Eucherius in quęſtionibus ſuper Lucam, virtutem, & meritum. Nazianzenus citatus à S. Thoma lætitiam, & guſtum, quem ſentimus in anima. Imò fides vita vocatur æterna Ioan. 17. *Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtũ.* Sic putat Euthymius, & Cyrillus, vterque in Ioannem, & ibidem Maldonatus.

Præordinati ergo ad vitam æternam, ſeu ad Regnum cœlorum dicũtur iuxta hãc acceptionem, quibus Deus eam inſpirauit mentem, auxiliúmque dedit potẽs, & efficax, vt crederent, séque per fidem ad Eccleſiam, id eſt, ad fidelium cœtum adiungerent. In hanc ſententiam, & explicationem inclinat Gabriel Vaſquez 1. to. in 3. p. diſp. 33. cap. 12. Stapletonus in ſuis Antidotis in Acta. Leonardus Leſſius de prędeſtinatione, & reprobatione Angel. ſect. 3. Neque ratio deeſt, quæ hanc ſentẽtiam doctis, & attentis ingeniis perſuadeat. Quia ſanè creditu durum, & difficile eſt, aut quotquot tunc concionanti Paulo crediderunt è populo, vitam æternam fuiſſe conſequutos,

sequutos; aut nullum fuisse alium in Antiochia Pisidiæ, celebri, & populosa ciuitate, aut in illo Gentilium cœtu, qui concionanti aderant, qui concionante iterum Paulo, aut alio ex Euangelij præconibus, quorum assidua erat, & ardens opera, postea non crediderit, & consequutus fuerit æternam salutem. Quare hæc explicatio neque aliena videtur à textu, neque omnino repudianda.

Adduxi tres magnorum authorum cogitationes; quid alij sentiant, propono; quid sit omnino certum, non definio. Quòd ad duas posteriores sententias attinet, in quibus magna Doctorum ingenia laborare, ac inter se grauiter disceptare solent, existimo ex hoc Actorum loco nihil effici, quod in vtramuis partem admodùm premat, quia explicatus habet in vtramuis partem non difficiles.

60. Vers. 50. *Concitauerunt mulieres religiosas, & honestas.*] Nempe quæ speciem præ se sanctitatis ferrēt, & ipso corporis habitu venerabiles. Ij enim in quibus authoritas est, & sanctitatis opinio, magnam vim habent siue ad confirmandos, siue ad frangendos in aliquo studio popularium animos. Hîc obserua, ad bonorum ruinam magnum dæmonis instrumentum esse mulierem, cui si accedant pulchritudinis blādimenta, aut honestatis, & Religionis opinio, perniciosior vipera, & ipsa etiam morte crudelior est. Per huiusmodi mulieres multæ hæreses disseminatæ sunt, quæ fortasse ad ciuitates multas receptum nullum habuissent. Harum mulierum, quæ impietatis hæreticis administræ fuerunt, catalogum contexuit Hieronymus 2. to. epistola ad Ctesiphontem ante medium, vbi inter alia quæ de mulieribus grauiter, hæc de illis, quæ specie sanctitatis hæreses inuexerūt. *Simon* (inquit) *Magus hæresim condidit Helenæ meretricis adiutus auxilio. Nicolaus Antiochenus omnium immunditiarum repertor choros duxit fœminarum. Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiēdos sibi animos præpararet. Appelles Philomenen comitem suarum habuit doctrinarum. Montanus immundi spiritus prædicator multas Ecclesias per Priscam, & Maximillam nobiles, & opulentas fœminas primùm auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arrius vt orbem deciperet, sororem Principis priùs decepit. Donatus per Africam vt infelices quosque fœtentibus pollueret, Lucillæ opibus adiutus est. In Hispania Agappe Helpidium, mulier virum, cæcum cæca duxit in foueam, successorémque sui Priscillianum habuit, cui iuncta Galla alterius, & vicinæ hæreseos reliquit hæredem.* Hæc Hieronymus. Quantum verò damnum attulerit Marcellina quædā fœmina sub Aniceto PP. vide Irenæum lib. 1. c. 24.

61. Vers. 51. *At illi excusso puluere pedū in eos.*] Iuxta Domini præceptum Matth. 10. & Lucæ 10. vbi Discipuli iubentur, vt si ab aliquibus contingat excludi, excusso in eorum plateis puluere, dicant. *Etiam puluerem, qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extersimus in vos.* Quid ista ceremonia designet obscurū est. Hierony. Chrysostom. Theophyl. & Augustinus q. 7. in Matth. ideo id fieri putant ab Apostolis, vt ostendant se nihil cum illis habere velle commune. Iidem præterea cum Beda putant significari frustra laborem illum esse susceptum. *Puluis* enim iter, & defatigationem, seu laborē significat. Amb. lib. 9. in Lucam, & Euthymius in Matth. excuti puluerem credunt,

quia illi etiam ab hominibus impiis aliquid impietatis adhæsit. Hilarius illud anathematis genus esse putat. Et certè in imprecationibus, & execrationibus puluerem excuti vsitatum est. Esdr. 2. cap. 5. *Insuper excussi sinum meum, & dixi. Sic excutiat Dominus omnem virum, qui nō cōpleuerit verbum istud.* Et Act. cap. 22. Iudæi, qui Paulum execrabantur, & contra ipsum clamabant, proiecisse vestimenta sua, & puluerem iactasse traduntur. Est tamen, vt censet Maldonatus, valdè probabilis Hilarij sententia, qui in cap. 10. Matth. vbi dixisset, *in excusso puluere relinqui æternæ maledictionis semina*, quæ optima anathematis descriptio est, postea dixit, *æternæ maledictionis esse signum.* Et eiusdem sententiæ citatur Origenes homilia decimaoctaua in Genesim: sed ego non inuenio. Est tamen, vt dixi, valdè probabile, & indicat Lucas cap. 9. *Et quicumque*, inquit, *non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.* Quod natum videri potest ex Hebræorum consuetudine, qui in testimonium magni alicuius beneficij, aut rei prçclarè gestæ monumentum aliquod relinquebant. Siue enim erigebant lapidem, vt Iosue cap. 24. siue lapidum aceruum, vt Gen. 31. siue altare, vt Iosue 22. Quare magnum aliquod beneficium est habuisse Euangelij prçcones, & illos respuisse graue malum, quando eius rei extare Dominus voluit monumentum, quod in diuini verbi contemptores perpetuò clamet.

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

Factum est autem Iconij, vt simul introirent in Synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum, & Græcorum copiosa multitudo. [1] ** Qui verò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerunt, & ad iracundiam concitauerunt animas Gentium aduersus fratres.* [2] ** Multo igitur tempore demorati sunt, fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, dante signa, & prodigia fieri per manus eorum.* [3] ** Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & quidam quidem erant cum Iudæis, quidam verò cum Apostolis.* [4] ** Cùm autem factus esset impetus Gentilium, & Iudæorum cum principibus suis, vt contumeliis afficerent, & lapidarent eos,* [5] ** & intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lystram, & Derben, & vniuersam in circuitu regionem, & ibi euangelizantes erant.* [6] ** Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.* [7] ** Hic audiuit Paulum loquentem. Qui intuitus eum, & videns quia fidem haberet vt saluus fieret,* [8] ** dixit magna voce: Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.* [9] ** Turbæ autem cùm vidissent quod fecerat Paulus, leuauerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes: Dij similes facti hominibus, descenderunt ad nos.* [10] ** Et vocabant Barnabam Iouem, Paulum verò Mercurium: quoniam ipse erat dux verbi.* [11] ** Sacerdos* [12]

quoque Iouis, qui erat ante ciuitatem, tauros, & coronas ante
13 *ianuas afferens, cum populis volebat sacrificare. * Quod vbi audierunt Apostoli, Barnabas, & Paulus, conscissis tunicis suis*
14 *exilierunt in turba clamantes, * & dicentes: Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annunciantes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cœlum, & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt:*
15 ** qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingre-*
16 *di vias suas. * Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera,*
17 *implens cibo, & lætitia corda nostra. * Et hæc dicentes vix*
18 *sedauerunt turbas ne sibi immolarent. * Superuenerunt autem quidam ab Antiochia, & Iconio Iudæi: & persuasis turbis, lapidantésque Paulum traxerunt extra ciuitatem existimantes*
19 *tes eum mortuum esse. * Circumdantibus autem eum discipulis, surgens intrauit ciuitatem, & postera die profectus est cum*
20 *Barnaba in Derben. * Cúmque euangelizassent ciuitati illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram, & Iconium, & An-*
21 *tiochiam, * confirmantes animas discipulorum, exhortantésque vt permanerent in fide: & quoniam per multas tribu-*
22 *lationes oportet nos intrare in regnum Dei. * Et cùm constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos Domino, in quem credide-*
23 *runt. * Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam,*
24 ** & loquentes verbum Domini in Perge descenderunt in At-*
25 *taliam: * & inde nauigauerunt Antiochiam, vnde erant*
26 *traditi gratiæ Dei in opus, quod compleuerunt. * Cùm autem venissent, & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.*
27 ** Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis.*

IN

IN CAPVT DECIMVM-QVARTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers.3. *Fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ ipsius, dante signa.*]E Iudæis nonnulli, qui ad Apostolicas voces aures obstruxerant, & offirmarant animos, Gentilium furorem, è quorum numero non pauci doctrinam amplexi fuerant Euangelicam, inflammare studebant. Sed qui causam agebant Dei, quem in illo Apostolico conatu authorem sequebantur, & auspicem, contra vim, & insidias promissione confirmati diuina, neque commoti sunt animo, neque ab ea fiducia, quam in authore Deo collocarant, quicquam remiserunt. Qui verbum gratiæ, id est, Euangelium, seu Euangelicam prædicationem, quæ gratiã Dei, & amicitiam annũciabat, promittebátque, nouis quotidie signis confirmabat. Porrò *verbum gratiæ* Euangelium dicitur, sicut lex Euangelica *lex gratiæ*. Et infrà cap.20. num. 24. magis expressè *Euangelium* appellatur *gratiæ*. Vide quæ diximus ad illud cap.20. n 32. *Commendo vos Deo, & verbo gratiæ ipsius.*

1.

Vers.11. *Et vocabant Barnabã Iouẽ, Paulum verò Mercurium.*] Etiamsi Paulus Mercurius videri potuerit comparatus Barnabæ, quem & augusta dignitas oris, & corporis proceritas commendabat; Paulus verò statura pusillus erat, neque corpore admodùm recto, & eleganti (vt enim Nicephorus prodit libro 2. histor. cap. 37. *paruo erat, contracto, atque incuruo corpore.* Et ipse Paulus de se videtur fateri 2. Corinth. 10. dum sibi inesse dicit *præsentiam corporis infirmam*) tamen non ideo iudicatus est Mercurius, sed quia dux esset verbi, id est, interpres: ille enim vel solus, vel plurimùm loquebatur. Mercurius verò in fabulis, & eloquens inducitur, & Deorum interpres, vnde Græcè vocatur ἑρμῆς. Si quando verò Paulus imperitum sibi sermonem, & incultum tribuit, vt 2. Corinth. cap. 10. & cap. 11. de lingua loquitur Græca, in qua non vtitur illis colorib. in quib. sibi maximè placet Græcorum siue facũdia, siue vanitas. Neque enim Euangelica simplicitas illas amat inanitates, sonitusq; verborũ, quib. ornat se prophana facundia. Neque ideo minùs elegans erat, & purus sermo, quia Paulus minùs sciens esset Græcæ linguæ, atque eloquentiæ, quam diuinitùs hauserat; sed quia nouerat ab Apostolico spiritu abesse debere compti sermonis studium. Neque ipse abnuit 1. Corinth. 2. *Sermo*, inquit, *meus, & prædicatio mea, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis.* In illa tamen verborum simplicitate altius aliquid sonat, & diuinius, quàm assequi posset humana facundia. Hieronymus sanè, qui ad Hedibiam q. 11. & ad Algasiam q. 10. Paulo tribuit Græci sermonis impe-

2.

Quæ statura Pauli.

An Paulus eloquens.

peritiam, & Prologo in Iob in ipso Cilicismos quosdam deprehẽdi tradit. Idem tamen in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum ait, cùm legit Apostolum, videri sibi audire non verba, sed tonitrua; & in Apologia ad Pãmachium mirè extollit Pauli facundiam. Idem propè Aug. qui cùm lib. de magistro c. 5. sermonis imperitiam deprehendat in Paulo, eloquentiam tamen Christianam in illo mirè efflorüisse tradit lib. 4. de doctrina Christiana cap. 6.

3. Vers. 12. *Sacerdos autem Iouis, qui erat ante ciuitatem.*] Illud (*qui*) Iouem refert, non Sacerdotem, vt ex Graeco fit planum: est enim τῦ Διὸς τῦ ὄντος, id est, *Iouis existentis ante ciuitatem*, vbi nimirũ templum habebat.

Tauros, & coronas ante ianuas afferens.] Ianuae non erant templi Iouis extra ciuitatem; sed domus vbi morabantur Apostoli. Quomodo verò Ioui Gentilium superstitio tauros offerat, vide Macrobium lib. 13. Satur. c. 10. Quemadmodum coronentur victimae lege Plinium lib. 16. c. 4. Obuia sunt exempla apud prophanos. Fortasse coronae ideo afferebãtur, vt suspenderentur ad ianuas; nã & hoc vsitatũ esse in festiuitate aliqua praecipua, aut laetitia magna, satis notum, vel vt illi, qui putabantur Dij, coronarẽtur; nam & hoc antiquis solemne. Vide nostrũ Roam lib. 2. singul. cap. 11. & 12.

Coronae in sacrificiis.

4. Vers. 13. *Conscissis tunicis suis exilierunt in turbã.*] Cõscindi vestes solitae sunt apud Hebraeos, quãdo aliquid auditur cõtra Religionẽ, & Deũ, vt fecit Pontifex Matt. 26. quò ostẽderet se audisse blasphemiam. Et Ierem. 36. grauiter notantur, qui cùm viderent legis volumen lacerari, ac cõburi, nõ sciderunt vestimenta sua. Vel in summo dolore, ac luctu; quod fecit Dauid 2. Reg. 1. audita Saülis, & filiorũ caede, & c. 3. in exequiis Abner. Idem de Iacob Gen. 37. quãdo existimauit mortuũ esse Ioseph. Quod etiã fecisse Ruben cùm fratrẽ non inuenit, author est Philo. Quae cõsuetudo communis fuit Hebraeis cũ aliis Gentibus; vt de Latino scribit Virgil. Aeneid. 12. & de Lacaedemonib. Herodotus lib. 6. & de Mardonio re infeliciter gesta lib. 8. Quod etiam Nero fecisse traditur à Suetonio in Nerone c. 42. Apostolis ergo duplex causa fuit, cur vestimẽta lacerarent, & quòd blasphemiam audirent diuinos honores mortalibus deferre volentium: & quòd dolerent acerbissimè cùm viderẽt ereptam Deo gloriam sibi ab hominib. tribui.

Vestes cõscissae audita blasphemia.

5. Vers. 15. *Qui in praeteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.*] Ostendit hìc Paulus nouam lucem Gentibus oriri, cum antè quodam modo viderentur despectae, eo sensu, quo infrà cap. 17. dixit idem; *tempora quidem huius ignorantiae despiciens Deus.* Et eodem sensu dicuntur Gentes dimissae naturae quodam ductu, seu impetu viuere: id enim videtur sibi velle, *ingredi vias suas*, seu, *ire post concupiscentias suas*, seu, *in adinuentionibus suis.* Neque id tamen ita intelligendum est, vt Deus omnino Gentes abiecerit, atq; illis sufficientem ad vitam lucem, auxiliúmque negauerit; sed quòd non tam in illas beneficus, ac liberalis extiterit, sicut in Iudaeos, aut non tam legibus illas constrixerit, sicut Iudaei constricti, & arctiùs quàm alij Deo mancipati sunt. Gentes verò in vias suas solutae dicuntur, quia nihil praeter naturalem legem quam sequerẽtur, habebant. Neque tamen idcirco despectae sunt à Domino, quia monumenta habent illustria, eáque quotidiana, à quibus Deum esse discant; & ab

Quomodo Deus [illegible] despexisse dicatur, aut dimisisse Gentes.

& ab æterna lege innata præcepta, quæ mores componant, aberrantésque à recta via, & arguant, & reducant. Quod statim indicat Apostolus, dum dicit. *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cœlo, dans pluuias, & tempora fructifera, implẽs cibo, & lætitia corda eorum.* Idem ferme Apostolus ad Rom. c. 1. *Inuisibilia*, inquit, *Dei à creatura mundi per ea, quæ facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus, & diuinitas.* Quæ omnia eiusmodi sunt, vt statim addat; *ita vt sint inexcusabiles.* Dicuntur tamen Gentes dimissæ, atque despectæ, nõ quidem absolutè, quia satis à Deo illarum saluti prouisum est; sed comparatè ad genus Hebræorũ. Sicut vulgò despici dicitur filius, cui pater necessaria, parcè tamen largitur, præ altero filio, cui pater liberaliùs, & amantiùs indulget. Sic etiam ille despectus videri potest, cui lex proponitur, quam sequatur; si conferatur cum eo, cui præter legem adhibetur pędagogus, qui illũ in lege, & officio propositis spe, atq; timore cõtinet.

6. *Via idem quod institurum.*

Hæc quidem vera sunt, neque à litera videntur aliena. Neque, credo, malè coniectaret, qui diceret illud, *vias suas*, pro Gentium idolis, vanísque superstitionibus sumi, quibus capta Gentiũ superiora sæcula aliis, atq; aliis errorib. trahebantur. Hinc honores diuinos sibi vendicarunt Mercurius, & Iupiter, & inanium Deorum monstra fœdissima, à quib. nunc Paulus Gentes abducit. Quòd autem *via* certam aliquam Religionem, aut vitæ institutum significet; satis frequens est in Scriptura. Et quidem suprà cap. 9. Christiana Religio *via* appellatur; *vt si quos inuenisset huius viæ viros, ac mulieres, vinctos perduceret.* Et c. 13. de Elyma Mago, *non desinis subuertere vias Domini.* Et Iob. 29. *Dixerunt impij Deo, recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus.* Neq; satis aptè videbatur Paulus dixisse, Deum non sine testimonio reliquisse seipsum, nisi docere voluisset excusari non posse à culpa eos, qui Mercurio, ac Ioui diuinos honores tunc exhibebãt; & qui mutis Deorum simulacris seruierunt, superstitionésq; omnino, & inanes, & falsas amplexi sunt, cùm verus Deus seipsum non obscuris suæ bonitatis, atque potentiæ vestigiis proderet, *benefaciens de cœlo, dans pluuias*, &c. ex quibus illum nosse possent, & contempto simulacrorum cultu venerari.

7. *Lapidatio extra ciuitatem.*

Vers. 18. *Lapidantes Paulum traxerunt extra ciuitatem.*] Præceptum est Leuit. capite 24. blasphemum lapidare extra castra, item idololatrã, Deut. 17. Quare Iudæi tãquam blasphemum Christum eiecerunt extra ciuitatem, vt præcipitarent, & lapidarent, Lucę 4. Imò vsitatum esse inter Romanos, vt illi, in quos capitali lege esset animaduertendum, extra ciuitatis portam efferrentur; vt multis probat Faber in Semestribus lib. 2. cap. 8. Ideo Iudæi, vt occurrerent Euangelio iam latè sese diffundenti, eius strenuo præconi Paulo vitam eripere moliuntur, & lapidibus ex lege, & suis, & Gentilium manibus appetunt. An verò lapidatio hæc extra ciuitatem facta fuerit nõ omnino constat; mihi verisimilius est factam intra mœnia, vt tenent Glossa, Lyra, Carthusian. Vatablus, & alij. Quia cùm lapidatio illa non fuerit publico, atq; legitimo iudicio decreta, sed ab inuidia, atq; odio nonnullorũ populari seditione cõmota, & quia nõ à Iudęis tãtũ, sed à Gẽtib. orta, nõ admodũ curatũ est quid Iudęorũ cautũ esset, vel Religione, vel cõsuetudine. Neq; furor, si paulo est incita

Paulus in ciuitate lapidatus.

citatior, quicquam habet pēsi quid ferāt leges, quæ sicut inter armatos plerumque, sic etiam inter furentes silent. Et hoc ipsum indicat textus non obscurè: nam pro, *lapidantes*, Græcè est λιθάσαντες, quod actionem præteritam designat, facítque maximè, quod statim subditur, *traxerunt extra ciuitatem existimantes eū mortuum esse.* Quare huius loci sententia est: Cùm intra ciuitatem lapidauissent adeò crudeliter, vt pro mortuo habuerint; deinde tanquam vile caput, & sepultura indignum extra ciuitatem educerent, lacerandum vtique à canibus, restituit tamen Dominus Paulo ita iactato, vt sitientes sui sanguinis animos abundè expleuerit, sanitatem, & vires, adeò vt qui mortem mortis opinione vitarat, statim vegetus, & alacer in vrbem redierit stipatus discipulis, qui ad illum fortasse sepulturæ gratiâ conuenerant; eadem libenter millies subiturus. O egregium Apostolici pectoris documentum!

8. Suffragia, aut probatio populi in electione Episcoporum

Vers. 22. *Cùm constituisset illis per singulas Ecclesias presbyteros.*] Græcè χειροτονέω, quod licèt communiter *suffragiis eligere* significet, tamen etiam *ordinare* valet: nam, vt docet Hieronymus in c. 58. Isai. χειροτονία *ordinatio* dicitur, quod inde nomen habet, quia manus extenduntur, & imponuntur initiandis; & quia qui probatæ sunt, & exploratæ vitæ, ex omnibus eligūtur populi suffragiis: id enim plerumq; est χειροτονέω. Electionem autem fieri populi suffragiis, vel certè cum eius approbatione, docet primùm Matthiæ, deinde septem Diaconorum electio: quam consuetudinem in Ecclesia seruatam esse diu constat ex Clem. lib. 8. cōst. cap. 2. vbi omnino ad Episcoporum ordinationem populi suffragia requiruntur. Ex quo apparet vtrumq; Apostolum Episcopum esse, quando presbyteros consecrare potuerunt.

9. Duæ voces presbyter, & Episcopus, cōmunes Sacerdotib. & Episcopis.

An verò hi Sacerdotes fuerint simplices, vel Episcopi, obscurum est: nam primis Ecclesiæ temporibus *presbyteri* vox vtrisque videtur esse communis, sicut etiam *Episcopi.* De presbytero colligitur ex epist ad Titū c. 1. vbi cùm Apostolus iussisset priùs, vt presbyteros constituat, mox describit qualiter futuri sint Episcopi, illi nempe quos à Tito constitui priùs imperarat. Et 1. ad Timotheum cap. 4. monet Timotheum, ne negligat gratiam, quæ data est illi per manus presbyterij, id est, chori presbyterorum, hoc est, Episcoporum, vt communiter omnes Græci. Et infrà capite 20. qui priùs dicuntur *maiores natu*, Græcè presbyteri, postea vocātur *Episcopi.* Quòd etiam *Episcopi* nomen ad presbyteros quoque pertineat, pręter ea, quæ dicta sunt (nam illa vtrumque confirmant) confirmatur ex epist. ad Philip. cap. 1. vbi Paulus salutat Episcopos, & Diaconos, qui Philippis sunt: vbi sine dubio presbyteros intelligit; nam plures Episcopi in vna ciuitate non erant: sicut neque Act. 20. in Epheso. Quare incertum est an qui constituti sunt ab Apostolo, Episcopi fuerint, an qui communi vocabulo dicuntur presbyteri.

10.

Vers. 25. *Vnde erant traditi gratiæ Dei.*] Agit hîc de Antiochia Syriæ, vnde à Spiritu sancto segregati fuerant ad opus, ad quod assumpsit eos, vbi impositis aliorum manibus dimissi sunt; quod de ordinatione in Episcopos explicari posse diximus. Hinc duplex ex hoc loco occurrit senten

ſententia: prior, quia Spiritus ſanctus Dei gratia dicitur; & Spiritui ſancto Apoſtoli ſegregati dicuntur ſuprà cap. 13. *Segregate*, inquit Spiritus ſanctus, *mihi Paulum, & Barnabam*; ideo traditi dicuntur gratiæ Dei, id eſt, Spiritui ſancto relicti, vt ei regendos ſe, & verſandos omnino permitterent. Et ſanè, vt ex multis infrà conſtat, ſæpe hos Spiritus ſanctus, & mittebat in prouincias, & ciuitates, & ab aliis ſæpe reuocabat.

II. Hypallagevſitata.

Altera eſt, veniſſe illos in Antiochiam, vbi erant traditi gratiæ Dei, id eſt, ordinati Epiſcopi, in qua ordinatione tradita illis erat gratia Dei, per figuram hypallagem ſatis in Scriptura frequentem, qualis eſt illa Pſal. 44. *in Sole poſuit tabernaculum ſuum*, id eſt, in tabernaculo ſuo poſuit Solem. Eſt accommodatum illud Iudic. 1. vbi vulgatus habet; *tradentes cunctam incendio ciuitatem*. Heb. eſt, *ciuitatem miſerunt in ignem*, id eſt, ignem in ciuitatem. Sed obſtat huic explicationi, quia infrà capite 15. Paulus cum Sila profectus eſſe dicitur, *traditus gratiæ Dei à fratribus*; ſed iam antè Paulus Epiſcopus erat. Quare placet magis expoſitio prior; niſi mauis traditos gratiæ Dei ideo dictos eſſe, quia commendati ſunt à fratribus diuinæ gratiæ fauſtis acclamationibus, & votis: quod qui bene aliis cupiunt, cùm in difficilem prouinciam abeunt, precari ſolent. Et de hoc ſecundo diſceſſu Pauli ab Antiochenis ita videtur eſſe dicendum.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

1 *ET quidam descendentes de Iudæa docebant fratres. * Quia nisi circuncidamini secundùm morem Moysi, non potestis saluari.* 2 ** Facta ergo seditione non minima Paulo, & Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus, & Barnabas, & quidam alij ex aliis ad Apostolos, & Presbyteros in Ierusalem, super hac quæstione.* 3 ** Illi ergo deducti ab Ecclesia pertransibant Phœnicem, & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.* 4 ** Cùm autem venissent Ierosolymam, suscepti sunt ab Ecclesia, & ab Apostolis, & senioribus annunciantes quanta Deus fecisset cum illis.* 5 ** Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharisæorum, qui crediderunt, dicentes: Quia oportet circumcidi eos, præcipere quoque seruare legem Moysi.* 6 ** Conuenerúntque Apostoli, & seniores videre de verbo hoc.* 7 ** Cùm autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos: Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire Gentes verbum Euangelij, & credere. * Et qui nouit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis,* 8 ** & nihil discreuit inter nos, & illos, fide purificans corda eorum.* 9 ** Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos*

porta

*portare potuimus? * Sed per gratiam Domini Iesu Christi* 11 *credimus saluari, quemadmodum & illi. * Tacuit autem om-* 12 *nis multitudo: & audiebant Barnabam, & Paulum narrantes quanta Deus fecisset signa, & prodigia in Gentibus per eos.* Et* 13 *postquam tacuerunt, respondit Iacobus, dicens: Viri fratres audite me. * Simon narrauit quemadmodum primum Deus vi-* 14 *sitauit sumere ex Gentibus populum nomini suo. * Et huic con-* 15 *cordant verba Prophetarum, sicut scriptum est: * Post hæc re-* 16 *uertar, & reædificabo tabernaculum Dauid, quod decidit: & diruta eius reædificabo, & erigam illud: * Vt requirant cæ-* 17 *teri hominum Dominum, & omnes gentes, super quas inuocatũ est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc. * Notum à sæcu-* 18 *lo est Domino opus suum: * propter quod ego iudico non inquie-* 19 *tari eos, qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum, * sed scribe-* 20 *re ad eos, vt abstineant se à contaminationibus simulachrorum, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine. * Moyses enim à* 21 *temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus, qui eum prædicent in Synagogis, vbi per omne Sabbathum legitur. * Tunc* 22 *placuit Apostolis, & senioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cum Paulo, & Barnaba, Iudam, qui cognominabatur Barsabas, & Silam viros primos in fratribus, * scribentes per manus eorum.* APOSTOLI, *& senio-* 23 *res fratres his, qui sunt Antiochiæ, & Syriæ, & Ciliciæ fratribus ex Gentibus salutem. * Quoniam audiuimus quia quidam ex* 24 *nobis exeũtes, turbauerũt vos verbis, euertẽtes animas vestras, quibus non mandauimus: * placuit nobis collectis in vnum, eli-* 25 *gere viros, & mittere ad vos cũ charissimis nostris Barnaba, & Paulo, * hominibus, qui tradiderunt animas suas pro nomine* 26 *Domini nostri Iesu Christi. * Misimus ergo Iudam, & Si-* 27 *lam, qui & ipsi vobis verbis referent eadem. * Visum est* 28 *enim Spiritui sancto, & nobis nihil vltrà imponere vobis oneris quàm hæc necessaria: * vt abstineatis vos ab immolatis* 29 *simulachrorũ, & sanguine, & suffocato, & fornicatione, à quibus*

30 *custodientes vos, bene agetis. Valete. * Illi ergo dimissi, descenderunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam. * Quam cùm legissent, gauisi sunt super consolatione. * Iudas autem, & Silas, & ipsi cùm essent Prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmauerunt. * Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos, qui miserant illos. * Visum est autem Silæ ibi remanere: Iudas autem solus abiit Ierusalem. * Paulus autem, & Barnabas demorabantur Antiochiæ docentes: & euangelizantes cum aliis plurimis verbum Domini. * Post aliquot autem dies, dixit ad Barnabam Paulus: Reuertentes visitemus fratres per vniuersas ciuitates, in quibus prædicauimus verbum Domini, quomodo se habeant. * Barnabas autem volebat secum assumere & Ioannem, qui cognominabatur Marcus. * Paulus autem rogabat eum (vt qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus) non debere recipi. * Facta est autem dissensio, ita vt discederent ab inuicem, & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum. * Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus. * Perambulabat autē Syriam, & Ciliciā, confirmans Ecclesias: præcipiens custodire præcepta Apostolorū, & seniorum.*

IN CAPVT DECIMVM-QVINTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. **N***Isi circuncidamini secundùm morem Moysis.*] Hæc seditio excitata est à Cerintho, vt tradit Epiphanius hæresi 28. Neque est improbabile eos, qui circuncisionem necessariam esse dicebant, id etiam voluisse, vt vniuersa quoque lex Moysis seruaretur, iuxta illud Pauli ad Galat. c. 5. *Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.* Quod etiam mox indicat Petrus, qui id agere ostendit Iudæos circuncisionis necessitatem obiicientes, vt vniuersæ

ſæ legis onera fidelibus imponerent. *Quid tentatis*, inquit, *Deum imponere iugũ ſuper ceruices diſcipulorũ, quod neque nos, neq; patres noſtri portare potuimus?* Certè id magis explicuerunt, qui erant de hæreſi Phariſæorum, de quibus infrà, & de his coactum eſt Apoſtolorum Concilium.

2. Seditio idẽ quod diſceptatio.

Verſ. 2. *Facta autẽ ſeditione nõ minima Paulo, & Barnabæ aduersùs illos.*] Pro *ſeditione*, Græcè eſt στάσεως, & infrà, καὶ συζητήσεως, quæ *tumultum*, & *diſceptationem* ſignificat, & quod Hiſpanicè dicitur *queſtion*, id eſt, acrior diſputatio. *Seditio* hîc nil ſignificat ab odio profectum; ſed tantùm ſtudium, atque conatum veritatis defendendæ contra impugnatorum contentionem, & vim. Porrò *Paulo*, & *Barnabæ* in datiuo ſunt, & vim habent agentis perſonæ; quæ apud Latinos ſæpius in paſſiua voce in ablatiuo ponuntur. Quare ſenſus eſt, Paulum, & Barnabam contentionem ſuſcepiſſe contra eos, qui circuncisionem neceſſariã putabãt.

3. Verſ. 6. *Conuenerúntque Apoſtoli, & ſeniores videre de verbo hoc.*] Quinam conuenerint in primum illud Concilium docet Clemens lib. 6. Conſtitut. cap. 12. vbi dicit omnes adfuiſſe Apoſtolos. Baronius interfuiſſe putat tantùm ex Apoſtolis Petrum, Paulum, Ioannem, Iacobum, & Barnabam: quia horum tantùm meminit Paulus ad Galat. 2. ſed ſupponit ibi loqui Paulum de aduentu ſuo ad Concilium; cùm tamen nos ſuprà de alio quodam aduentu locutum dixerimus. Res eſt omnino incerta.

4. Verſ. 7. *Surgens Petrus dixit ad eos.*] Cùm aliquantulùm eſſent inter ſe, qui conuenerant, tumultuati, antequam dicta eſſet ab aliquo ritè, atque legitimè ſententia, vt vſu fit in magnis hominum conuentibus, ſurrexit Petrus non ſolùm eius Concilij; ſed etiam totius Eccleſiæ caput, qui, vt authoritate Princeps, ſic etiã primus, & diſſidentes compoſuit, & quid facto opus eſſet, definiuit.

5. In principio Eccleſiæ conuerſus Cornelius.

Vos ſcitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire Gentes verbum Euangelij.] Ex his conſtat longè ante hoc tempus conuerſum eſſe Cornelium; illud enim, *ab antiquis diebus*, ſatis indicat primum Eccleſiæ tempus. Græcè ἀρχαίων, quæ vox non ſolùm *antiquum*, ſed etiam *primum tempus*, ídq; propriè ſignificat; quale ſanè non eſt nonus annus, aut decimus ab Aſcenſione, in quo ab aliquibus Cornelius conuerſus eſſe creditur, maximè in tam breui ſpatio: nam vt Baronius putat, hoc Concilium coactum eſt decimoquinto, aut decimoſexto anno ab Aſcenſione, anno nempe decimoquarto à conuerſione Pauli. Quomodo ab antiquis, ſeu à primis Eccleſiæ temporibus conuerſus eſt Cornelius, ſi ſeptimo anno ante Concilium, & nono, aut decimo ab Aſcenſione ad Eccleſiam acceſſit? An dici antiquum poteſt, quod in ſpatio adeò breui tam longè à principio; tam propè abeſt ab eo tempore, in quo ſermo eſt? Ex quo fit, in ipſo propè Eccleſiæ principio apertum eſſe aditum ad Gentes, vt latè probabimus in tractatu de aduentu Iacobi in Hiſpaniam, quem ad finem addidimus.

6. *Deus in nobis elegit per os meum audire Gentes.*] Significat Petrus inter omnes Apoſtolos (id enim eſt, *in nobis*, id eſt, inter nos) electum ſe fuiſſe à Deo, qui Gentibus Euangelium annunciaret. Ex quo videtur indicare ſibi à Domino oſtenſam eſſe, aut certè oſtendi debuiſſe formã, quæ in earum conuerſione ſeruari debuerit. Indicat autem quod de

Cornelio suprà c. 10. scriptum est, cuius ibi testes videntur adfuisse: neque enim frustra dicitur, *vos scitis*. Ex eo verò probat circuncisionem necessariam non esse: quia non minùs in præputio Gentibus, quàm in circuncisione Iudæis Spiritus sanctus datus est. Quod etiam paulo inferiùs docent Paulus, & Barnabas, dum narrant quanta Deus fecisset in Gentibus prodigia, quæ tamen circuncisæ non erant. Quæ signa non videbatur Deus editurus, nisi conuersionem illam sine circuncisione satis esse ad salutem probasset.

7. Fides, pro fessio Christiana, aut Euangelium.

Vers. 9. *Fide purificans corda eorum.*] Suprà cap. 7. Stephanus dixerat, Iudæos incircuncisis cordibus semper Spiritui sancto restitisse; corda autem magis circuncisa esse oportebat, quàm corpus expoliatione carnis. Nunc Petrus satis esse dicit Gentibus, si corda habeant circuncisa, id est, purificata ab eo, quod inane est, & sordes allinit; id Gentes assecutas esse dicit à Spiritu sancto. Hanc Paulus ad Coloss. 2. *circuncisionem* appellat *non manu factam in expoliatione corporis carnis, sed circuncisione Christi. Fides* hìc pro Euágelio videtur posse sumi, aut professione Christiana, à qua Christiani *fideles* appellantur, prout à lege distinguitur. Et reuerà fides circuncidit hominem, mitiùs quidem quàm lex, multo tamé potentiùs, atque abundantiùs; vt quæ totum hominem circuncidat, & amputato veteri, & terreno, in nouum hominem, id est, Christum, transformet. Qua verò ratione fides purificare dicatur, & iustificare, vide suprà cap. 10. ad illud; *qui credit in eum.* Vbi, vt puto, *credere* in eo sensu dicitur, quo hìc *fides*. Dicuntur autem Christiani fide purificati, qua ratione etiam dicuntur sancti, quia eò fides spectat; & si quis velit operari ex fide, id tandem assequitur. Quòd si *fides* pro Euangelio sumitur, vt in his Actis sæpe, res est magis clara.

Quomodo fides iustificat.

8.

Vers. 11. *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*] Non illis, id est, Hebræis salutem attulit lex, sed fides in Christum, *qui iustificat circuncisionem ex fide, & præputium per fidem*; vt dicitur ad Rom. cap. 3. Vt ergo illi antiqui patres per gratiam Christi salui facti sunt, sic per eundem Christum Gentes, quibus se non minùs quàm Iudæis impertit. Vide 3. cap. ad Rom. qua de re Scholastici latissimè. Et ideo Apoc. 3. Agnus dicitur occisus ab origine mundi, quia non solùm tunc præfiguratus est sacrificiis, & à Prophetis prænunciatus; sed etiam eius sanguis cœpit hominum mederi vulneribus.

ad Rom. 3

9. Iacobus Episcopus Ierusalem, an Apostolus.

Vers. 13. *Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus.*] Quinam fuerit Iacobus iste, qui etiam ab Apostolo ad Galat. 1. *frater Domini* dicitur; & an Apostolus fuerit, qui Maij primo die celebratur, controuersum est. Vide Turrianum in Clemen. lib. 6. Const. cap. 12. qui negat Apostolum fuisse. Alij affirmant, vt Baronius in Martyrologio 1. die Maij, & 1. to. Annal. anno 34. Res est non omnino certa, communiter tamen existimatur Iacobus iste Apostolus fuisse, qui fuit Alphæi filius, & frater Domini vocabatur. Certum est autem hunc fuisse Episcopum Hierosolymitanum, & ideo iussum à Petro sententiam dicere, vt subditorum sibi, qui controuersiam mouerant, sua quoque auctoritate animos pacaret.

10.

Vers. 14. *Deus visitauit sumere ex Gentibus populum nomini suo.*] Pro, *visitauit*, Græcè est ἐπεσκέψατο, quod significat & *visitare*, vt reddit vulgatus; quod cùm in vtramque partem, &

& bonam, & malam assumatur, hîc sine dubio sumitur in bonam; & *considerare, cogitare, & attendere*; vnde ἐπίσκοπος, *attentus* dicitur, & *speculator*. Hîc ergo vtrumque videtur significare hoc sensu: Respexit Dominus Gentes, vt visitaret illas, benignè vtique, vt ex eis nomini suo, id est, sibi ipsi populum ascriberet: vel visitauit sumere, id est, vt sumeret. Hispanè *puso en ellos los ojos para hacer los de su casa*. Sic puto breuius, & clarius: *statuit Dominus ex Gentibus parare sibi populum*. Est autem in nostro Interprete vsitatum, vt cùm vox vna duo diuersa significet, alteram sumat significationem, minùs interdum propriam; sed ex qua per metalepsim ad aliam gradus fiat. Quod etiam apud aliarum linguarum principes sæpe fit. Vide quæ diximus in illud Psalm. 67. *Etenim non credentes*. vbi exempla plurima.

11. Regul. Ex duabus significationibus aliquando ab interprete sumitur minus propria.

Vers. 15. *Et huic concordant verba Prophetarum*] Cùm Iacobus, inquit Chrysostomus, non haberet signa, quibus Deus Gentium conuersionem probauisset, quæ in Concilio exponeret, sicut fecerunt Petrus, Paulus, & Barnabas, adduxit omni signo firmiorem propheticum sermonem, qui multo priùs hæc tempora futura prædixit: licèt Clem. libr. 6. Const. cap. 12. dicat à Petro fuisse quoque producta Prophetarum testimonia. Sumptum verò testimonium est ex Amos cap. 9. cuius non tam verba citat Iacobus quàm sententiã. Narrarat priùs Propheta ruinam domus Dauid, vastationem præcipuè duarum tribuum; hîc verò significat rediturum Deum ad antiquam mansuetudinem (id enim valet illud, *reuertar*, quod addidit Iacobus, cùm non esset apud Amos) & instauraturum, quæ ex Regio illo tabernaculo collapsa fuerant.

12.

Vt autem omnes iusti filij dicuntur Abraham (vt Christus dixit Lucæ 19. qui Zachæum, qui ex multorum sententia Gentilis erat, filium appellauit Abraham; & Israël Dei vocantur, qui Christi doctrinam amplexi sunt, ad Galat. 6. & vtrumque coniunxit Apostolus ad Rom. 9. *Non omnes qui ex Israël, ij sunt Israëlitæ; neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen*, id est, non qui filij carnis, &c.) sic hoc loco domus Dauid, seu tabernaculum est iustorum congregatio. Domus verò Dauid, quocunque modo sumatur, siue spirituali, siue materiali sensu, magna ex parte ceciderat dilapsis ad Ieroboam decem tribubus; & pòst iisdem externo domino in prædam, & seruitutem datis. Hæc verò Euangelij tempore instauranda dicitur facta vndecunque Gentium accessione magna, quæ domum Dauid fidelem ingredientur, id est, Ecclesiam, quæ domus Christi est. Dauidis verò nomine Christum significari nemo dubitabit, qui nouerit typum aliquando sumi pro re significata; vt nos pluribus ostendimus c. 7. n. 50.

Quomodo instaurata domus Dauid Gentium accessione.

Quod verò hîc Amos sumpta ex tabernaculo metaphora ostendit, illud idem Paulus ad Rom. 11. non minùs eleganter, & significanter expressit similitudine oliuæ, quæ spoliata ramis, quos vel fregit ventorum vis acrior, vel decussit securis inimica, alienis surculis ex oleastro ruinam illam, ac stragem compleuit. Sic Gentes in Iudæorum locum, qui ceciderunt, suffectæ sunt.

Vers. 17. *Super quas inuocatum est nomẽ meum.*] Phrasis vsitata in Scriptura. Est autem *inuocari nomen Dei super aliquem*, per quandã hypallagẽ, idem quod aliquem vocari nomine Dei; quemadmodũ Eccl. 36. Græcus textus

13. Inuocari nomen alicuius super aliquem subiectionẽ indicat.

textus expressit: nam vbi vulgatus habet, *miserere plebi tuæ, super quam inuocatum est nomen tuum.* Grecè dicitur, *populum vocatum nomine tuo.* Sed est omnino sensus idem. Super illum ergo dicitur inuocari nomen Domini, qui Domino subiectus omnino est, & illius populus, & possessio. Nam qui eiusmodi sunt, ab eo nomē sumunt, cuius obsequio sunt addicti. Quare populus Dei dicitur Israël, & Gentes iam ad fidē vocatæ. Expressit hanc vim optimè Isai. cap. 63. *Facti sumus*, inquit, *sicut in principio, cùm non dominareris nostri, neque inuocatum esset nomen tuum super nos.*

Vers. 19. *Propter quod ego iudico.*] Hinc hæretici occasionem arripiunt potiùs inuitam, quàm assumunt oblatam, vt Petro primam, & summam authoritatem adimant in Ecclesia: quando Hierosolymitanus Episcopus post Petrum tanquam eo in loco superior definit, & Petri sententiam moderatur, & temperat. Sed reuerà hæc Iacobi sententia, siue decreti moderatio, nihil incommodat Petri authoritati: neq; enim illud, *iudico*, definientis est aut aliquid decernentis quod inconcussæ authoritatis pondus habeat; sed potiùs prudenter opinantis ita futurum ex vsu Ecclesiæ tunc primùm coalescentis ex Iudæo, atque Gentili. Verbum enim κρίνω, quo vsus est Lucas, & *iudico*, quod adhibuit Interpres; non semper est decernere, aut definire; vt vtriusque linguæ peritis notum est: sed etiam opinari, atque existimare; sicut etiam *iudicium* non est semper decretum, sed interdum sententia, vel opinio. Vnde tritum illud, *meo iudicio*, id est, vt ego existimo, &, *vt ego iudico*, id est, vt mihi videtur.

14. Hæreticorum calūnia cōtra Petri excellentiam.

Laudat ergo Iacobus Petri decretum, accipitque tanquam certum, sentit tamen non oportere statim ex omni parte executioni mandari, quia imperitis illius veritatis Catholicę Iudęis offensioni esse poterat, ne ad Ecclesiam accederent. Hoc verò maximè à Iacobo propositū oportuit, qui Iudæorum erat Episcopus, eorúmque mores & præclarè nouerat, & quid eorum studium in Religionem nostram maximè retardaret, vsu didicerat. Quod sanè fecisset, ac monuisset Petrus Iacobo etiã tacente; qui vt iis, qui ab eodem Iacobo missi fuerant in Antiochiam, offensionis occasionem præcideret, illorum se moribus accommodauit; qui tunc licèt mortui essent, non tamen mortiferi, quia neque dum omnino Synagoga sepulta: quos tamen seruandos non esse docuerat; neque ipse cùm inter Gētes ageret, seruaret. Vide epistolam ad Galat. cap. 2. Postea verò cùm iam vires assumpsit Christiana Religio, omnino seruatum est, quod tunc à Petro Ecclesiæ toti propositum fuit. Neque, credo, Paulus tacuisset, si Iacobi non intercessisset oratio, qui ne Iudæis impedimenti aliquid ostenderet ad fidem, & vt eorum infirmitati consuleret, multa fecit, à quibus sciebat se liberum, quæque ipse postea seuerè damnauit. 1. Corinth. 9. *Factus sum*, inquit, *Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer, iis, qui sub lege sunt, quasi sub lege essem*, &c. Ille Timotheum circuncidi fecit, vt Iudæorum opinioni seruiret. Act. 16. Ille caput sibi more totondit Iudaico; infrà cap. 18. Ille Hierosolymis se antiquo ritu purificauit, vt studiosum legis se esse probaret Iudæis. Neque tamen hæc in Concilio exceperat Iacobus. Non ergo decretum est debere fideles abstinere à suffocato, & sanguine: sed visum est in aliquod tēpus Iudæorum infir-

15.

Nil decreuit Iacobus, sed proponit quid ex vsu futurum sit.

16. Multa fecerunt Petrus, & Paulus ne Iudæos offenderent.

infirmitati esse indulgendum; quod de circuncisione, & purificatione in aliquo articulo in vsum fore rei Christianæ iudicauit Paulus. Adde quòd dubium non erat abstinendum à fornicatione; ab illa tamen cauendum dixit Iacobus, non quidem decernens quod naturali lege præscriptum erat; sed significans quid maximè Iudæorum animos offenderet, & quid maximè Gentibus commendatum oporteret. Rationem verò reddit Iacobus cur iniungi hæc Gentibus debeant, cùm nihil interea de Iudæis dicat; quia cùm per singula Sabbatha Moyses legatur in Synagogis, id est, Pentateuchus, vbi lex continetur, nemo illorum est, qui legem ignoret, quæ de fornicatione, & immolato cauet. Cúmque alia omnia à lege interdicta execrentur Iudæi; ad hæc tamen, quæ proposuit Iacobus, magno fastidio nauseant. Quæ cùm facilè vitari à Gentibus possent, non erat difficile ab illis obtinere, sibi vt ab eorum vsu aliquandiu temperarent.

17\.

Gentes in fornicatione nullum putabant esse flagitium.

Fornicationis verò præcipuè meminit, quia cùm apud Gentes nulla lege interdici, nullo supplicio mulctari constaret, vel in ea non esse flagitium existimabant, vel certè illi audaciùs, & sæpiùs indulgebant, adeò vt castum virum, ac pudicum prodigij cuiusdam instar ducerent. Vnde Christiani quòd tantopere castitatem amarent, admirationi Gentibus esse cœperunt, vt indicat Petrus 1. epist. cap. 4. *In quo* (inquit) *admirantur Gentes, non concurrentibus vobis in eadē luxuriæ confusionem.* Quare, vt optimè aduertit Caiet. Paulus 1. ad Thessal. 4. Thessalonicēses admonet, vt abstineant à fornicatione, quia Gentiles existimabant fornicationem non esse peccatum.

18\.

Visum est ergo pro illa temporum ratione ex vsu fore rei Christianæ, si temporarium præceptum imponeretur Gentibus, ne ea propter Iudæorum scandalum facerent, quorum aliqua sine illo omnino facere licuisset. Non est autem infrequens, vt temporū ratio id fieri nō sinat, quod natura sua cuilibet salua Religione permissum est. Id verò non coarctat Petri decretum, quo definit desiisse iam antiquam, id est, Mosaïcam legem obligare; sed censet id quod ab antiqua Religione vim habet nullam; à charitate propter scandalum habere posse vel maximam. Quod ergo de suffocato, & sanguine Gentibus iniungitur, non antiquum, & Mosaïcum præceptum est, quod iam exoleuisse definit Concilium; sed nouum, & Apostolicum. Esse verò hoc præceptum, & non consilium tantùm, ostendunt duo verba in decreto posita, nempe *onus*, & *necessaria*, quæ legis indicant naturam. Vide Turrianum lib. 1. pro canonibus Apost. cap. 5. & P. Gab. Vasquez to. 2. in 1. 2. disp. 152.

19\.

Quandiu in Ecclesia abstinentia à suffocato, sanguine, & immolatis.

Hoc verò præceptum aliquandiu durasse in Ecclesia docet Tertul. in Apolog. cap. 9. & Concilium Gangrense cap. 2. & Aurelian. 2. can. 19. quod etiam renouatum est in Vormaciensi cap. 65. Tempore Aug. præceptum hoc, quoad suffocatum, & sanguinem, aut antiquatum erat, vt ex lib. 32. contra Faustum cap. 13. verisimile fit, aut certè iam magna ex parte languebat. De immolatitiis verò cibis diuturnior vis, cuius etiam meminit August. epist. 154. & Leo Papa epist. 77. Et Longobardorum tempore aliquot Christiani occisi sunt, eo quòd immolatis vesci noluerunt. Vide Greg. lib. 3. Dialog. cap. 27.

20. Quando scripta ep. 1. ad Corinth.

Vers. 20. *Ab idolorum contaminationibus.*] Hæc sunt idolothyta, quæ sordes, & abominationem traxerunt à sordidis, & abominandis simulacris. De his Corinthij à Paulo quæsierunt 1. Corinth. 8. & 10. Ex quo verisimile alicui videri posset, epistolam illam ante hoc Concilium scriptam esse, sicut suprà propter eandem rationem ante Concilium epistolam ad Galatas datam esse ostendimus. Meminisset enim Paulus Apostolici decreti, in quo specialiter de cibis immolatitiis definitum erat. Neque Paulus tantùm circa illos cibos facultatis tribuisset Corinthiis. Respondit enim id, quod rerum ferebat natura, non esse curandum an illi cibi aliquando idolorum altaria tetigissent; cùm idolum sit omnino nihil, considerandum tamen ne infirmorum conscientiæ damno sit, quibus illud diuersæ Religionis testimonij instar erit. At post præceptum illud Gentibus traditum, responderet sanè Paulus omni ratione ab illis escis esse temperandum. Hæc profectò amplecterer libenter, neque difficultatem haberet magnam quæstio difficilis; sed planè constat ex Actis Paulum post Concilium adiisse Corinthum: nam eò profectus dicitur cap. 18. Act. cùm de Concilio coacto actum fuerit cap. 15. & Paulus ipse 1. Corinth. 2. antequam ageret de idolothytis, refert se ad illos venisse. Neque apparet ex Pauli gestis quo alio tempore ante Concilium inter Corinthios esse potuerit.

21. Cur Paulus 1. ep. ad Cor. non meminit Cõcilij Apostolorum.

Videri alicui posset fuisse quidem Apostolum apud Corinthios, nihil tamen illis tradidisse de Apostolicis præceptis; cùm verò absente Paulo illa ab aliis accepissent, voluisse ea de re à Paulo communi Gentium Doctore instrui. Cùm verò Paulus mores illorum nosset, & coràm instituti commodius putaret, quàm per literas; noluisse tunc proponere quid in Concilio Apostolis placuisset: sed tantùm docuisse quid rerum ipsarum natura postularet, reliquis in aliud tẽpus magis opportunum reseruatis. Sicut etiam in Gentibus nostra ætate ad fidem vocatis aliqua non statim ab Euangelico Doctore proponuntur, ne animi rei difficultate deterriti, horreant Euangelium, donec paulatim condocefacti mitioribus præceptis, duriora minùs quàm antea grauatè suscipiant. Atque ideo neque cùm primùm ingressus est Corinthum Paulus, neque postea per literas quicquam egit, quia nondum apparebat satis apta maturitas. Hæc quidem verisimilia sunt, neque à Pauli instituto aliena, qui se discipulorum moribus, atque infirmitati attemperabat. Quare in Euangelica doctrina paruulis, quales tunc erant Corinthij, non dura proposuit, sed mollia, ac dulcia; non quæ repellerent, sed quæ allicerent rudes discipulos, neque admodùm Euangelicæ seueritatis amantes. Quod ipse in eadem epistola 1. indicauit cap. 3. Sic enim ad Corinthios. *Et ego fratres*, inquit, *non potui vobis loqui quasi spiritualibus; sed quasi carnalibus; tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis; sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim carnales estis.* Ex quibus ratio videtur reddi cur priùs nihil de Apostolicis mandatis dictum sit; neque nunc per literas dicatur, quia nondum ad illud satis sunt idonei. Hæc solutio non videtur esse contemnenda; & fortasse nulla magis ad verita-

rita

ritatem. Sed quia res obscura est, adducam aliam, quam, si prior minùs placuerit, lector amplectatur.

22. Verisimile est Paulum Apostolica præcepta tradidisse Corinthiis: nam Act.16.dicitur. *Cùm autem pertransiissent ciuitates* (Paulus, & Timotheus) *tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis.* Est autem verisimile Corinthios ex eo tam seuero edicto suspicatos esse, aliquid esse idolum, à quo id haberet immolatus cibus, vt sumi sine culpa non posset; atque ea de re à Paulo institui desiderasse; Paulum verò de decreto nihil, quod accepissent antea, sed de decreti ratione pluribus egisse, scilicet de scandalo; ne quia Gentilibus esset familiare, ac solemne immolatos cibos quasi sacratos, & auertendis malis opportunos edere, ipsi, si ad aliorum inuitantium preces conniuerent, vel vltrò sumerent, eiusdem superstitionis socij putarentur, probarentque, quod omni studio vitandum, atque omni fastidio respuendum esset.

23. Esus idolothyti quasi professio Gétilismi.

Ab immolatis simulacrorum.] Sicut in testamento veteri aliquibus victimis nullus nisi Sacerdos, aut ex Sacerdotis familia vesci poterat, Leuitic. 25. vnde qui alicui eiusmodi cibum proponi videret, non temerè existimaret illum esse præcipua quadam ratione Deo consecratum; sic etiam si quispiam idolothyta sumeret, idolorum se cultorem profitebatur. Illo verò tempore cùm recèns ab idolorum cultu conuersi, praua Religione antè dudum imbuti, & in fide infirmi, maximè potentiorum vrgente Tyrannide ab ea, quam nuper susceperant Religione deficiebant: tum etiam quia Ethnici erroris vel leuissima specie Iudæorum offendebantur animi, cauendum fuit ne vel leuissima etiam signa animi, vel ad idololatriam proni, vel in Religione nutantis fideles præberent. Quocirca id sedulò curabant Episcopi ne quisquam ex impiis aris oblatis cibis vesceretur. Et quia in ea cura parum erat strenuus Episcopus Thyatiræ, quòd pateretur inter suos versari quandam Iezabel, quæ doceret manducare idolothyta, grauiter à Deo reprehenditur Apoc. cap.2.

24. In sanguine nō prohibetur homicidium.

Et sanguine.] Multi putant hîc prohibitum esse homicidium. Ita Tertul. libr. de pudicitia paulo ante medium, licèt in Apolog. cap. 2. de esu sanguinis etiam intelligat. Cyprianus libr. ad Quirinum. *Abstinete vos*, inquit, *ab idololatriis, & sanguinis effusione.* Idem Eugubinus explicans illud Genes. 9. *Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis.* Alij ne membrum viuum ex animali abscinderent, illúdque absumerent. Ita Abul. Lyra, Carthusianus in cap. 9. Genes. vbi alios duos modos tradunt, ac probant. Alij prohibitum esse putant & hîc, & Genes. 9. sanguinem expressum ab animali, siue purum, siue alio modo conditum. Ita tres nuper citati, & Tertul. in Apolog. cap.8.

25. Verisimile est tempore N. ë prohibitū esse sanguinem è viuo corpore expressum,

Difficile est hac in re aliquid certum statuere; sed mihi non malè videtur esse dicturus, qui censeret intelligenda hæc esse de sanguine è viuo corpore expresso, vel in membro à viuenti animali amputato, vel etiam de sanguine quouis alio modo hausto, seu comeso: hæc enim omnia vsitata in Gétibus. De sanguine è vulneribus recenter effuso, &, vt ita dicam, viuo,

Multi sanguine victitant è viuis corporibus expresso.

testis est Tertul.suprà,qui docet humanum sanguinem in fœdere pangendo bibi, quod non solùm familiare Scythis, vt tradit Herodotus, & nationibus aliis incultis, & barbaris,vt docet Solinus, & Mela; sed etiã Romanis vrbanis, & omni genere humanitatis excultis,vt de Catilina tradit Sallustius;& in Bellonę sacris initiari humano sanguine tradit Minutius in Octauio,non longè à principio. *Iam*,inquit, *de initiandis tyrunculis fabula tam detestanda,quàm nota est. Infans farre contectus, vt decipiat incautos, apponitur ei, qui sacris imbuitur; is infans à tyrunculo farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato cæcis,occultisque vulneribus occiditur. Huius prolis nefas sitienter sanguinem lambunt, huius certatim membra dispertiunt.* Deinde non longè à fine agens de Bellona, dicit eius seruum haustu humani cruoris imbui. Deinde, vt erant ferini Gentilium mores, ab eo accepti qui à principio homicida est, sanguinem ferarum more lãbebant, vt ait Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 4. De aliis gentibus alia sunt externorum testimonia. De Bisaltis, & Gelonis Vergil.3.Georgic.

> ——— ——— ———*Inter*
> *Ima ferire pedis salientem sanguine venam*
> *Bisaltæ quo more solent, acérque Gelonus,*
> *Cùm fugit in Rhodopem, atque in deserta Getarum;*
> *Et lac concretum cum sanguine potat equino.*

De Sarmatis Plinius lib.18. cap.10. *Sarmatarum quoque gentes hac maximè pulte aluntur, & cruda etiam farina equino lacte, vel sanguine è cruris venis admixto.* De iisdem Clemens libr.3.Pædag. *Homo Scytha equum capit, eóque incenso gestatur, & si fame confligetur, equum cibariam poscit: & ille venas exhibet, quémque solum possidet,domino suo sanguinem impendit.* Et Martial.in Amphitheatro.

> *Venit & epoto Sarmata pastus equo.*

De Moschis, & Sauromatis Sidonius in Panegyrico ad Auctum. De Massagetis Claudianus lib.in Ruffinum.

> *Et qui cornipedes in pocula vulnerat audax*
> *Massagetes.*——— ——— ———

Eadem Seneca in Oedipode, & Lucanus lib.3.& de Concanis,qui putantur esse Cantabriæ populi, iuxta Ptolomæum libr. 2. in descriptione Hispaniæ Tarraconensis, Horatius lib.3.Ode 4.

> *Et lætum equino sanguine Concanum.*

De hoc sanguine recente adhuc, & pene viuo, aut de membro cum sanguine à viuente abscisso, aut clariùs ex viua carne, accipit Caietanus illud Gen. 9. *Excepto quòd carnẽ cum sanguine non comedetis.* Nam cùm integrum ibi fecisset Noë, vt suo arbitratu omnia, quæ viuunt, & mouentur in terra, ad cibum adhiberet, excepit *carnem cum sanguine*; pro quo in Hebr.est, *tantùm carnem in anima eius* (id est, dum est cum anima, & viuit) *sanguine ipsius, non comedetis*, id est, cum anima, quæ sanguis eius est, quia per sanguinem animalis vita conseruatur. Et idem placet P. Gabrieli Vasquez 2. tom. in 12. disput. 182. cap. 9. Ex eo verò loco videtur deriuatum esse præceptum, & deinde confirmatum Leuitic. 17. vbi ratio redditur; *quia anima carnis in sanguine est.* Vbi Caietanus: *quia vita animalis consistit in sanguine, perinde est comedere sanguinem, ac come*

comedere vitam animalis, & comedere animal viuum more ferino. Idem etiã putat Eugubinus in Genes. 9. licèt in metaphoricum sensum trahat, & pro homicidio sumat. Qui sensus indicari videtur Deut. 12. *Caue ne sanguinem comedas, sanguis enim pro anima est, & ideo non debes animam comedere cum carnibus.*

Hinc sæpe in Scriptura sanguis pro vita sumitur, qua ratione dicitur ab eo requirendus, qui alium occidit. Id verò apud externos frequens, qui sanguinem esse animam, aut esse in sanguine existimarunt. Vnde illud Maronis libro 11. Æneid.

Purpuream vomit ille animam.—

26. Qui viuis pascuntur hominũ, & aliorũ animaliũ carnibus.

Sed putabit fortasse non nemo, si cum Caietano, vt sanè vero quamsimillimum est, præceptum illud traditum Genes. 9. de carne viua interpretemur, otiosum omnino præceptum videri. Quis enim vnquam nisi fera viuis pastus est carnibus? cur Deus præciperet id, à quo vsque adeò abhorreret natura ipsa? imò ad quod nisi vim adhibeas, nemo sanus adigi potest? Dum in his hærerem (nam & hoc mihi minùs lege coërcendum videbatur) suspicari cœpi prima illa sæcula, quæ Noëticum diluuium antecessêre, fuisse vsque adeò in belluinos mores efferata, vt quæ cum Religione, & pudore, humanitatis quoque sensum exuissẽt, vt ferino quoque modo, & victu vitam propagarent. Vt enim quoad intemperantiam, & libidinem ætas illa corruperat viam suam, sic etiam non est improbabile in omnem crudelitatem, & feritatem fuisse proiectam. Certè Iosephus lib. Ant. 1. cap. 4. talia commemorat patrata à Gigantibus, quos ætas illa superior tulit, qualia suis etiam Gigantibus esse suscepta fabulantur Poëtæ. Hi verò, vt de Polyphemo tradit Homerus Odyss. 10. & de Lestrigonibus Plinius lib. 7. humanis carnibus, iisdémque crudis, atque stillantibus sanguine vescebantur. Et sicut fabulosa plurima à sacris literis desumpta antiqui Poëtæ in suas fabulas incluserunt; sic fortasse hoc de viuis hominum, aut aliorum animalium carnibus in cibum adhibitis. Quod etiam apertè dicunt, qualicunque illi authoritate sint, Berosus, & cum eo Ioannes Annius de illius sæculi Gigantibus: neque valdè dissimilia Philo de Antiquitatibus Biblicis tradit de Lamech. Neque desunt eius feritatis aliquot in Scriptura vestigia, maximè in iracundia aduersùs eos, in quos nostrum dolorem vlcisci, & furorem exaturare volumus.

27. Reg. Rebus mutatis, loquendi tamẽ modus retẽtus.

Ad quod obseruandum, loquendi modos in posteriorem ætatem inductos ex eo plerumque sumi, quod in vsu frequens apud antiquos fuit; etiamsi nostro sæculo prorsus exoleuerit. Quare *appendere* dicimus, & *metiri*, vel *mercedem operæ*, vel *pretium* eius, quod à nobis emitur, illud ab ære, & libra, quibus æs quódam rude pendebatur, hoc à frumento, & sale, aut etiam vino, quod pretium erat seruilis operæ; vnde etiam salarium, & congiarium dictum est. Ex illarum ergo gentium feritate, quas hostium sanguine, & carnibus vindictæ famem, & sitim expleuisse verisimile est, deducta est illa dicendi figura, qua dum aliquem ardere odio, & vindictæ appetentissimum esse significamus, eundem velle comedere dicimus carnes inimici. Iob. cap. 19. *Quare persequimini me sicut Deus, & de carnibus meis saturamini?* & cap. 31. *Quis det de carnibus eius, vt saturemur?* Quod natum esse ex graui offensione, atque odio

docent Greg. Philippus, Hugo, Eugubinus, Vatablus. Clariùs Psal. 26. *Appropiant super me nocentes, vt edãt carnes meas.* Isai. cap. 49. *Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto sanguine suo inebriabuntur*, id est, mutuis vulneribus alter alterius sanguinem fundet. Et Zachar. 9. vbi de hostium strage sermo est; *bibentes inebriabuntur quasi à vino.* LXX. *bibent sanguinem eorum sicut vinum.* Et Rab. Salomon in illud Cant. 4. *Dentes tui sicut greges*; dicit allegoriam esse de fortibus Israël, *qui excindebant, & deuorabant hostes suos dẽtibus suis.* Quod genus dicendi vsitatum etiam fuit externis. Ouid. 13. Meta.

——— Licèt execrêre, meúmque
Deuoueas sine fine caput, cupiásque dolenti
Me tibi fortè dari, nostrumq; haurire cruorem.

Fuisse verò in vsu apud Chananæos, regionésque vicinas, & pasci sanguine ex venis iumentorum expresso, & membris è viuentibus animalibus abscissis, leonino, seu canino more, non est improbabile. Alterum docet S. Metodius de Ismaëlitis 2. to. Bibliothecæ: alterum quidam ex Doctoribus Hebræorum, qui, vt in cap. Genes. 37. tradit Abulensis, putant crimen illud pessimum, de quo Iosephus accusauit fratres, fuisse, quia è viuis arietibus detractos testiculos comedebant. Quod, licèt verum non putet Abulensis, signum tamen est, similia antiquissimis illis temporibus fieri solita.

28. Facit præterea hoc maximè probabile, quia aliis temporibus post diluuium, quæ minùs erant barbara, atque cruenta, in omni fermè ætate fuerunt homines Anthropophagi, ea feritate, vt figura tantùm videantur à belluis differre, quales nunc in orbe recèns inuento occurrunt multis in locis. Sanè Hieronymus sua ætate tradit quosdam non modò sanguine, sed carnibus etiam viuentium pasci: sic enim lib. 2. contrà Iouinianum. *Quid loquar de cæteris nationibus, cùm ipse adolescentulus in Gallia viderim Scotos, gentem Britannicam humanis vesci carnibus; & cùm per syluas porcorum greges, & armentorum, pecudumq; reperiant, pastorum nates, & fœminarum papillas solere abscindere, & has solas ciborum delicias arbitrari?*

29. Gen. 9. Ex his omnibus mihi persuadeo ante diluuium Noëticum, barbarum illud sæculum, non modò animalium crudis, sed etiam viuis carnibus vesci solitum, & permissum esse Noë vsum carnium, modò ne ad ferinum illum modum; id enim valet, vt antea explicuimus, illud Genes. 9. *Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis.* Quod statim Deus ipse videtur ostendere dum subdit: *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, & de manu hominis, & de manu viri, & de manu fratris eius requiram animam hominis.* Neque video quis alius sensus possit esse cõmodior, aut quæ magis apta connexio, quàm si dicamus, vt alibi dentem pro dente, oculum pro oculo, sic etiam nunc animam pro anima, & sanguinem pro sanguine esse requirendum. Illud verò, *de manu cunctarum bestiarum*, &c. Hebraismus est: notum est enim יד *iad*, id est, *manus*, elegantiæ gratiâ, ab Hebræis adhiberi solitum, quod otiosum esset apud Latinos; vt, *per manus Prophetarum*, id est, per Prophetas; *iuxta manum alicuius*, id est, iuxta aliquem. Et eiusmodi exempla passim sunt obuia. Est ergo sensus huius loci: Si comederitis carnem cum sanguine, id est, carnem animatam ferino more,

more, siue hominum, siue belluarũ, luetis tantam feritatem, & ingluuiem vestro etiam sanguine; quem à vobis exigam, vel per feras, vel per homines, atque etiam per fratres vestros. Nam illud, *de manu*, instrumentum significat, Heb. מיד, aut causam efficientem. Qua ratione Latini dicunt, *soluo tibi ab illo*, id est, per illum. Hispanè, *libro te la deuda en hulano*, vel, *pagarte he por mano de hulano.* Siue potiùs hic, qui mihi probatur magis: *Quando ego tanti facio sanguinem vestrum, vt illum requiram ab omnibus, qui illum effundere voluerint, siue fera sit, siue homo, siue etiam frater vester, & vos debetis plurimi etiam facere, & hominum, & ferarum sanguinem, atque ideo nolite carnem cum sanguine comedere.* In hunc ferme sensum accipit hunc locum Iustinus Martyr q. 145. ad Orthodoxos. Cùm enim quæsiisset cur esum carnis permittat Deus, sanguinem prohibeat? Respondet; vt in hoc separet nos Deus à similitudine bestiarum, quæ cum esu carnis lambunt etiam sanguinem eorum, quorum carnes comedunt.

30. Cùm aliqua vetãtur, proxima, aut vicina prohiberi etiã solét.

Hæc itaque Deus videtur vetuisse, ne ad immanium Gigantum modum Noë posteri pascerentur carnibus. Sed quia quæ vicina sunt, nisi ab his etiam caueamus, in grauia trahunt incommoda; (vnde, qui tuti esse student à lapsu, ipsum quoque horrent proximum præcipitio locum: & quia graue Nazaræis erat, vinum bibere, interdicta quoque sunt quæ cum vino aliquid affinitatis habent) sic etiam quia periculũ erat, ne homines ad antiquam illam intemperantiam redirent, exprimeréntque sanguinem è venis animantis viui; aut, quod immanius est, mẽbrum amputarent, edictum est omnino posteris Noë, vt sibi à sanguinis esu temperarent; siue ille purus esset, & liquidus, siue etiam aliis cibis permixtus, atque confusus. Ita Tertul. Apolog. contra Gentes, significat suo etiam tempore seruari. *Christiani*, inquit, *qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentum habemus; qui propterea quoque suffocatis, & morticinis abstinemus, ne quo modo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admouetis certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis.* Et Leo Imperator in Nouella constitutione 58. reuouauit hanc legem, & statuit pœnas contra eos, qui sanguinem mixtum cum aliis, & concretum in farciminibus comedebant.

31. Suffocatũ est, à quo sanguis non est effusus.

A suffocato.] Multi hanc partem sustulerunt è textu. Irenæus lib. 3. cap. 12. Cyprianus lib. 3. ad Quirinum. Aug. lib. 32. contra Faustum cap. 13. per interpretationem addidisse videtur; sic enim legit. *Vt abstineatis vos ab immolatis, & fornicatione, & sanguine*, id est, ait Augustinus, *ne quicquam ederent carnis, cuius sanguis non esset effusus.* Verùm omnes Patres Græci eo modo legunt, qui est in vulgata: neque aliter intelligunt Patres alij, qui dum sanguinem prohibitum esse dicunt; illum intelligunt, qui vel effusus est, vel in corpore inclusus. Neque, vt constat Leuit. 17. vesci Iudæi poterant feris, aut auibus laqueo captis, nisi sanguis funderetur priùs. Est autem suffocatum hoc loco quidquid interit non expresso sanguine, siue id contingat in morticino, siue in eo quod strangulatum est laqueo. De morticino prçceptum erat Leuit. 17. Animal verò perfectè debuit à sanguine purgari. Quare 1. Reg. cap. 14 accusati sunt apud Saül quidam Iudæorum, quòd carnes

carnes comedissent, in quibus aliquid reliquum esset sanguinis: tulerant enim oues, & boues ex præda, quos cùm in terra mactauissent, in loco scilicet plano, effluere omnino sanguis non potuit. Quocirca Saül erigi ibidem lapidem iussit, & in eo mactari oues, vt pendente iugulo è superiori loco totus ex animali funderetur sanguis.

32. Cur verò Apostoli de immolato, sanguine, & suffocato præcepta dederint, multi multa dicunt; sed dicendum videtur, id voluisse Apostolos, vt & Gentes hoc modo à Gentibus secernerent; & cum Iudæis in vnum Ecclesiæ corpus aggregarent. Quare ne remanerent aliquæ antiquæ supestitionis reliquiæ, neque intercederet aliquid Christianis cũ idololatris commune, & quasi vinculum, ab idolothytis cauere iusserunt: vt verò commune aliquid haberent cum Iudæis, quo aptiùs angulari lapide vterque coniungeretur paries, aliquod præceptum iniunctum esse oportuit natura sua facile, & omnium antiquissimum, vtpote à tempore diluuij receptum, & seruatum ab iis, qui ex posteris Noë in Dei hæreditatem, & populum seruabantur. Et sanè si Gentes ad fidem conuersæ suffocato vescerentur & sanguine, vt hæc Iudæi nauseanti stomacho auersabantur, sic ad illas non minori fastidio nauseatent.

33. *Amimaliũ sãguis dæmoni oblatus.* Accedit quòd, vt tradit S. Thom. 1.2. quæst. 102. art. 1. victimarum sanguis acceptissimus existimabatur Gentilium Diis; & ideo illis consecrabatur, & suffocata dæmonum cibus credebantur; vt tradit Origenes lib. 8. contra Celsum; & de Indis Strabo lib. 15. Geographiæ, vbi scribit victimas aliquas diis mactari solitas defossas in foueis, & scrobibus, & ibi suffocatas, dicíque sacrificium pretiosum, quia totum animal cum sanguine offerebatur. Acceperunt, credo, Gentiles hanc sacrificandi formam ab Hebræis, à quibus, vt è regionibus nuper inuentis constat, diabolus talia extorsit sacrificia, qualia Deus sibi à suis fieri voluit. Ab holocausto, in quo totum animal Deo consecratur, illam rationẽ præscripsit diabolus totum sibi animal consecrandi. Et quia Deus animalium sanguinem offerri sibi voluit, quia in eo animalis vita, quæ in sanguine est, consecratur, Leuit. 17. *Anima carnis in sanguine est, & ego dedi illum vobis, vt super altare meum expietis pro animabus vestris, & sanguis pro animæ piaculo sit*; ideo etiam sanguinem sibi dæmon libari voluit. Quare genus quoddam videbatur superstitionis, sanguine, atque suffocato vesci. Vide Turrianum libro 1. capite 5. canon. Apostol.

34. *Quod priùs institutũ, vel à natura expresũ, præcipi iterũ potest.* Sed occurrunt hîc duo breuiter expedienda; alterum, cur Apostoli præcipiunt, quod à naturali lege expressum est hominibus, vt scilicet abstineant à fornicatione, quod videtur otiosum. Alterum, cur cùm moriente Christo antiqua quoque lex esset moritura, instaurantur ab Apostolis præcepta Mosaïca, quod videtur esse superstitiosum, neque decerni sanctè potuisse. Ad primum breuiter dico, multa etiam à natura ipsa impressa, aut certè de quibus alio modo, ac tempore leges datæ sunt, institui de nouo posse, quia, vt in hoc casu est verisimile, illa quantumuis altè inusta à natura, à praua tamen consuetudine inueterata diu exuri potuerunt: vt enim bene Cicero 3. Tuscul. *igniculos ad virtutem à natura datos, sic mali mores, opinionesq́; deprauatæ restinguunt, vt naturæ lumen*

lumen nunquam appareat. Et hæc eadem Apostolorum decreta, quia negligenter seruabantur, instaurata postea sunt in Concilio Aurel. & Vormaciensi. Et multæ aliæ leges iniunctæ erant antiquis Patribus, quæ postea per legem Moysis præscriptę sunt Iudęis; vt hoc ipsum præceptum de abstinentia ab esu sanguinis, quod primùm accepit Noë; deinde renouatum Leuit. cap. 17. oblatio decimarum, suscitatio seminis fratris sine liberis defuncti, adulterij pœna capitalis. Sic ergo cùm propter impunitatem flagitij, & inueteratam corruptelam Gentibus fornicatio non existimaretur esse culpa, cùm tamen adulterio seuerissima esset proposita pœna; necessarium visum est Apostolis, legē ferre, quæ liberam illam intemperantiam coërceret.

35. Institui possũt antiquæ cæremoniæ, quæ non significãt Christum venturũ.

Ad secundum dico, duplicia fuisse præcepta cæremonialia in antiqua lege; quædam quæ venturum Christum adumbrabant, vt sacrificia, circuncisio, &c. quædam quæ munditiam quandam continebant, & Religiosum cultum: illa omnino institui non poterant, aut instaurari, quia indicarent Messiam esse expectandum; hæc verò, si sancta sunt, & Religiosum cultum in se continent, & seruari possunt, si instituta sunt, & si collapsa fuerint, renouari; imò de nouo stabiliri, sicut etiam aliæ cęremoniæ quotidie nouæ in Ecclesiam inducuntur. Vide Vasquez to. 2. in 12. disput. 182. cap. 9.

36. Vers. 21. *Moyses enim habet à temporibus antiquis in singulis ciuitatibus,* &c.] Cuius hîc ratio reddatur non satis certum; probabile est quod suprà indicauimus, & docet hîc Chrysostomus, ideo hæc à Iacobo dici, quia non putabat istorum Iudæos admonendos, quia cùm hæc assidua lectione didicissent in Synagogis, quæ in lege Moysis continentur, non erat cur deinde rursus admonendi viderentur. Sed sanè hæc ratio non videtur omnino satisfacere: nam imprimis de idolothytis non erat adeò expressum, sed tantùm obscurè insinuatum præceptum Exod. 34. num. 15. Et necessariũ erat, vt omnes Iudæi nossent liberos se iam esse à legis onere. Quare placet quod Interlinearis docet, nempe vt mittantur literæ, quæ eodem modo legantur in Ecclesia fidelium, quo Moyses, id est, Mosaïca lex in Synagogis per singula Sabbatha legi cōsueuit. Et ita sanè factum est; nam non modò Apostolicæ literæ; sed aliorum quoque Sanctorum publicè legebantur in Ecclesiis, etiam inter Missarum solemnia: seu certè iis verbis ostendit Iacobus nefas esse, vt à Mosaïcæ legis Doctoribus vincantur Doctores Euãgelici: vt enim illi in proponenda, explicandáque lege ita sunt solliciti, vt singulis Sabbathis eam ob rem in Synagogas conueniant; sic etiam oportere, vt dogmata Euangelica, atque Apostolica sæpius in Ecclesiis proponãtur.

37. Vers. 22. *Iudam qui cognominatur Barsabas, & Silam.*] Ex eo cœtu, qui conuenerat, eliguntur ex primariis duo, qui literas perferant cum Paulo, & Barnaba; ne illi Antiocheni Iudaizantes minùs crederent Paulo, aduersùs quem antea fuerat excitata seditio. Porrò hic Iudas idem esse creditur, qui cum Matthia propositus est Ecclesiæ, vt in Iudæ locum sufficeretur, & nomen Barsabæ fauet: sed coniectura leuis est, & nihil certum. De Sila, quòd sit ille Syluanus, qui in principio 1. ad Thessal. legitur, maior fides ab authorum nobilitate, & numero. Sentit Hieronymus epistol. 143. ad Damasum.

Glossa ordinaria in 1. ad Thessal. & ibi S.Thom. Caiet. in 2. ad Corinth. & ibi Lyra. Et nos idē probauimus, & bonam coniecturam adduximus in Præfatione, vbi etiam ostendimus Lucam esse illum, qui à Paulo aliquādo vocatur Lucius.

Vers. 28. *Visum est Spiritui sancto, & nobis.*] Locus hic sæpe vsurpatus est, & explicatus ab iis, qui de authoritate Conciliorum disputant; neque noua indiget explicatione. Vide Bellarminum, & Salmeronem hîc.

38. Vers. 37. *Barnabas autem volebat secum assumere & Ioannem.*] Suprà c. 13. Ioannes aut laboribus fractus, aut ministerij difficultate, & periculo deterritus ab Apostolis discesserat. Rursus magnitudine & gloria, tum etiam rei Christianæ promouendæ studio commotus eorum societatē ambiebat. Recusabat Paulus, qui cùm constantiæ in ipsius Ecclesiæ incunabulis extare vellet documentum aliquod, iudicabat eum, qui defecisset, ad societatem gloriosi laboris admitti non oportere: vel cùm à Deo didicisset quanta sibi essent pro Iesu Christi nomine subeunda, coniectarétque prudenter, quem minora antè terruissent, ac fregissent, eidē maioribus esse succumbendum, cauendum esse existimauit & Ioannis infirmitati, & Ecclesiæ opinioni. Non ergo ex odio, & acerbitate nata fuit in Paulo illa, quæ videri poterat vel offensio, vel inclementia; sed ex zelo Apostolici ministerij, & charitate, ne illi labori, atque certamini Ioannem exponeret, ad quod tolerandum non satis afferret viriū, atque constantiæ. Barnabas autem, qui censebat supplicem repellendū non esse, & eius operam suis consiliis fore suspicabatur non inutilem, admittendum censebat. Inter quos cùm de Ioanne non satis conueniret, sic agente Spiritu sancto, qui sibi Paulum, & Barnabam segregarat, in diuersa non tam animo, quàm sententia distracti, in alias, atque alias prouincias discesserе, Paulus Sila, Barnabas Ioanne in gloriosi certaminis societatem assumptis.

39. *Quàm grauiter Paulus Marci inconstantiam punierit.* Cæterùm hîc considerandum quàm grauiter Paulus Ioannis incōstantiam tulerit, quámque prudenter cauerit, ne tunc nascenti Ecclesiæ damno foret; cùm enim constare vellet Ecclesiis, quæ Ioannem in præclaro illo cursu defecisse nouerant, quàm esset non probanda infirmitas illa in Apostolico pectore; monuit Ecclesias ne illum vllo modo reciperent, qui fœdam illam notam Apostolico nomini inusserat. Sed vbi opera Euangelio præclarè nauata deleuit maculam, admissus est ad priorem gratiam; vt constat ex illo ad Colloss. 4. *Salutat vos Marcus Barnabæ consobrinus, de quo mandata accepistis, vt si venerit, eum suscipiatis.* Ita Oecumenius hîc, & ad Coloss. suprà, & ibidem Interlinearis, S. Thomas, Carthusianus, Salmeron, & alij. Illa autem mandata, quæ accepisse dicuntur Colossenses, vt sentiunt S. Thom. & Anselmus ad Coloss. suprà, fuerunt, ne vllo modo Marcum, qui & Ioannes, hospitio reciperēt, aut quouis alio modo honestè tractarent, cùm in causa Euangelij tam parum se gessisset strenuè.

GOM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

PEruenit autem Derben, & Lystram. Et ecce discipulus quidam erat nomine Timotheus, filius mulieris Iudææ fidelis, patre Gentili. 1 ** Huic testimonium bonum reddebant qui in Lystis erant, & Iconio fratres.* 2 ** Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circumcidit eum propter Iudæos qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.* 3 ** Cùm autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus, qui erant Ierosolymis.* 4 ** Et Ecclesiæ quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.* 5 ** Transeuntes autem Phrygiam, & Galatiæ regionem, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia.* 6 ** Cùm venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.* 7 ** Cùm autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem:* 8 ** & visio per noctem Paulo ostensa est: Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, & dicens: Transiens in Macedoniam, adiuua nos.* 9 ** Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.* 10 ** Nauigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam, & sequenti die Neapolim:* 11 ** & inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe die-* 12

13 *bus aliquot, conferentes * Die autem Sabbathorum egressi sumus foras portam iuxta flumen, vbi videbatur oratio esse: &*
14 *sedentes loquebamur mulieribus, quæ conuenerant. * Et quædã mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum colẽs Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere his, quæ di-*
15 *cebantur à Paulo. * Cùm autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens: Si iudicastis me fidelem Domino esse,*
16 *introite in domum meam, & manete. Et coëgit nos. * Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstum magnum*
17 *præstabat dominis suis diuinando. * Hæc subsequuta Paulum, & nos, clamabat dicens: Isti homines serui Dei excelsi sunt, qui*
18 *annunciant vobis viam salutis. * Hoc autem faciebat multis diebus. Dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit: Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exiit eadem hora.*
19 ** Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorum, apprehendentes Paulum, & Silam perduxerunt in forum ad*
20 *Principes: * & offerentes eos magistratibus, dixerunt: Hi ho-*
21 *mines conturbant ciuitatem nostram, cùm sint Iudæi: * & annunciant morem, quem non licet nobis suscipere, neque facere,*
22 *cùm simus Romani. * Et cucurrit plebs aduersus eos, & magi-*
23 *stratus, scissis tunicis eorum, iusserunt eos virgis cædi. * Et cùm multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præci-*
24 *pientes custodi, vt diligenter custodiret eos. * Qui cùm tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes*
25 *eorum strinxit ligno. * Media autem nocte Paulus, & Silas orantes, laudabant Deum: & audiebant eos, qui in custodia*
26 *erant. * Subitò verò terræmotus factus est magnus, ita vt mouerentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia*
27 *ostia: & vniuersorum vincula soluta sunt. * Expergefactus autem custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos.*
28 ** Clamauit autem Paulus voce magna, dicens: Nihil tibi*

mali

mali feceris: vniuersi enim hîc sumus. * *Petitóque lumine, introgressus est, & tremefactus procidit Paulo, & Silæ ad pedes:* 29 * *& producens eos foras, ait: Domini, quid me oportet facere, vt saluus fiam?* 30 * *At illi dixerunt: Crede in Dominum Iesum: & saluus eris tu, & domus tua.* 31 * *Et locuti sunt ei verbum Domini cum omnibus qui erant in domo eius.* 32 * *Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus est ipse, & omnis domus eius continuò.* 33 * *Cúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo.* 34 * *Et cùm dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes: Dimitte homines illos.* 35 * *Nunciauit autem custos carceris verba hæc Paulo: Quia miserunt magistratus vt dimittamini, nunc igitur exeuntes, ite in pace.* 36 * *Paulus autem dixit eis: Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eiiciunt? Non ita: sed veniant,* 37 * *& ipsi nos eiiciant. Nunciauerunt autem magistratibus lictores verba hæc. Timuerúntque audito quòd Romani essent:* 38 * *& venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe.* 39 * *Exeuntes autem de carcere, introierunt ad Lydiam: & visis fratribus consolati sunt eos, & profecti sunt.* 40

IN CAPVT DECIMVM-SEXTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 3. [H]*Vnc voluit Paulus secum proficisci, & assumens circuncidit.*]

1. Cur circũcisus Timotheus. Nondum cum honore sepulta erat Synagoga, atque adeò si rei Christianæ ratio postularet, fas erat illa adhibere, quæ cum Christo mortuo ipsa quoque iam erant mortua. Subierat Paulus Lystris multorũ odia, neque tutò poterat in datas sibi partes incumbere; quare necessarium iudicauit aditum sibi aliquem pa-

rare ad Lystrensium beneuolentiam. Id verò vt perficeret, Timotheum, quem secum habere statuerat Apostolici ministerij socium, quémque, vtpote Gentili patre natum, esse constabat in præputio, circuncidit. Eo igitur in illud munus assumpto, per singulas ciuitates Apostolica dogmata promulgabat; quibus & confirmabantur animi magis, & ad Ecclesiam fiebat noua in dies singulos accessio.

2. Beneficiũ est aliquãdo non conferre beneficiũ

Vers. 6. *Vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia.*] Regebat Spiritus sanctus Pauli consilia, atque studia, atque ideo prohibuit nunc in Asia, scilicet minori, & paulo pòst in Bithynia prædicare Euangelium. Cur verò intentus ille cursus impeditus fuerit, altioris est cõsilij, quàm vt nos scrutari debeamus. Misericordiæ diuinæ tribuit Greg. hom. 12. in Ezech. ne grauiùs de contempta prædicatione mali auditores iudicari mererentur. Illi autem nondum erant dispositi, vt cœleste semẽ vtiliter exciperent, vt dicit Origenes hom. 9. in Leuit. Et eandem ob causam dictum est ab eodem Spiritu Paulò Act. 22. *Festina, & exi velociter ex Ierusalem, quoniam non recipient testimonium tuum de me.* Et verisimiliter ob eandem causam prohibitum se Paulus scribit, idque sæpe, ne Romam veniret, ad Rom. cap. 1. Qua de re vide collationem Abbatis Moysis c. vltimo, vbi propter auditorum merita languere dicit prædicatorum studia, & verba aut exanimari, aut deficere.

3. Vers. 7. *Tentabant ire in Bithyniam, & non permisit eos Spiritus Iesu.*] Multa exemplaria non habent *Iesu*, & in his Regia, & Complutensia Græca, tamen communiter in Latinis, & nunc in emendatis à Sixto, & in nonnullis Græcis reperitur. Spiritus autem Iesu non permisit, vt verbum suum alicui esset damnationis occasio; neque voluit margaritas ante porcos proiici, qui antè dolenter exclamarat, cùm vidit maximam seminis Euangelici partem periisse. Cur verò Spiritus Iesu volentes in Bithyniam proficisci reuocauerit, non alia videtur esse ratio, quàm quæ proximè à nobis adducta est. Neque enim mitissimus Iesu Christi Spiritus passus est, vt opera illa Apostolorum strenuè quidem, infructuosè tamen locata, cuiquam esset damno. Eodem omnino Spiritu Exod. 33. dixit Deus nolle se ire simul cum Hebræis per desertum, ne Gens illa pluribus officiis ingrata, durius aliquid ab offenso Deo pateretur, *Non ascendam* inquit, *tecum, quia populus duræ ceruicis es; ne fortè disperdam te in via.*

Spiritus Iesu mitis non vult sua dona esse damnationis occasionẽ

4. Vers. 9. *Vir Macedo quidam erat stans.*] Hic existimatur esse Angelus Macedoniæ, qui Pauli operam ad commendatæ sibi prouinciæ cõuersionem vocabat. Neque contrà facit *viri* nomen; nam Angeli quoque vocãtur viri Act. 1. Vide quæ de Angelis prouinciarum custodibus tradunt Theologi, de quibus nos in cap. 1. Zachariæ.

5. Lucas hinc Pauli socius.

Vers. 10. *Statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam.*] Hîc iam se Lucas Paulo, sociisque Silæ, atque Timotheo coniunxerat; quare quatuor simul proficiscebantur. Quod ex eo liquet, quia hinc iam Lucas prima persona vtitur, vt de se etiam loquatur: ait enim, *quæsiuimus proficisci, venimus Samothraciam*, &c.

6. Vers. 12. *Quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, Colonia.*] Philippi duplici ex causa prima dicitur

Philippi Romanorum Colonia.

tur ciuitas; & quia prima occurrit Paulo è Samothracia, Neapolíque soluenti; vt ex Geographia planum fit; & quia nobilissima ciuitas, & Regni caput; vel certè partis alicuius Macedoniæ. Nam Regna in partes distribui solent, vt Gallia olim in tres; in totidem Hispania, in plures Palæstina; & ideo dicitur; *prima ciuitas partis Macedoniæ.* Illud verò *Colonia,* quæ etiam est in Græco textu, nomen Latinum est, & quasi adiectiuum adiunctum ciuitati; & significat ciuitatem illam militari præsidio teneri, vtique Romanorum, qui illam occuparant; vt satis ex his, quæ deinde dicuntur, constat. Nam à Romanis coniectus dicitur in carcerem Paulus, & Romani nominis immunitate Romanis incussisse metum. De origine, institutóque Coloniarum satis multa ab his qui de Romana Republica scripserunt.

7.

Oratoria Iudæis extra ciuitatem.

Vers. 13. *Vbi videbatur oratio esse.*] Græcè προσευχὴ. Hæc verò significat non solùm *orationem*, sed etiam *orationi destinatum locum*. Ita Iosephus in Vita sua longè post medium. *Sequenti*, inquit, *die populus conuenit in proseuchas, quam vocant precationis domum amplam,*&c. Idem Philo de Vita Moysis. *Apud Iudæos*, inquit, *destinata oppidatim sacris precatoribus loca, quæ proseuchas vulgus nominat.* Et Epiphanius hæresi 80. in principio. *Fuerunt,*inquit, *antiquitùs orationum loci,tum inter Iudæos extra ciuitatem, tum inter Samaritas.* Et talem dicit esse eum,de quo Lucas hîc. Apparet autem proseucham Romæ habuisse Iudæos ex eo Iuuenalis Satyr. 5.

Ede vbi consistas? in qua te quæro
proseucha?

Vbi sordidum hominum genus indicat Poëta, quale tunc apud Romanos erat Iudæorum. Sumitur autem Latinorũ more *oratio* pro orationis loco, qua ratione *deambulatio,& cœnatio* pro spatiis sumuntur, vbi homines deambulare, & cœnare solent. Porrò hæc Oratoria, siue proseuchas tantùm abesse ab vrbe diximus suprà cap. 1. quantùm percurri posset salua religione Sabbathi. Neque enim frustra sperabat Paulus die illo Sabbathi futurum in illum locum Iudæorum conuentum. Cùm ergo dies esset Sabbathorum, id est, religiosa Iudæis, & ibi iuxta fluuium appareret orationis domus, eò egressus Paulus cum sociis Iudæorum conuentum expectabat. Conuenerunt autem præcipuè mulieres, sed ex eo numero vna tãtùm fœmina, nomine Lydia, conuersa est. *Purpuraria,* non quæ tingeret, sed quæ venderet purpuram. Græcè enim est πορφυροπώλις, & sic exponit Epiphanius suprà.

8.

Quidam fatentur *orationem* hîc esse orationis domum; negant tamen à Iudæis extructam, sed à Gentibus. Ita Salmeron hîc, & Toletus in illud Ioan. cap. 4. *Venit autem mulier de Samaria.* Sed si ita esset, cur Paulus expectaret diem Sabbathorum, in quo, vt Philo suprà, Iudæi suas proseuchas frequentabant?

9.

Vers. 14. *Aperuit cor.*] Singulare ostenditur Dei auxilium, quo non solùm posset credere: nam id etiam aliis datum est; sed etiam vt crederet. Et sicut ex electione diuina suprà datum est, vt crederent ij, qui præordinati fuerant, cùm tamen aliis, vt credere possent, satis esset auxilij præstitum: sic nunc hæc purpuraria fœmina plus satis habuit à diuina liberalitate.

Vers. 16. *Habentem spiritum Pythonem.*]

10. Quid spiritus Pythonicus. *thonem.*] Pytho dicitur spiritus quidam fatidicus, quia apud Gentiles Apollo, qui edebat oracula, Pythius dicebatur. In cuius templo puella erat vocata Pytho, quæ afflata, & exagitata à dæmone futura prædicebat; qualis à Virgilio describitur 6. Æneid. De huius oraculi, ac Pythonis origine vide Diodorum Siculum. Vnde arioli, & diuini, Pythones, & fœminæ Pythonissæ dicuntur, quia instar Apollinis Pythij oracula fundebant. Et quemadmodum Pythij Apollinis templum, vt tradit Strabo libr. 9. plenum erat omnium Regum, ac populorum amplissimis donis, propter concursum, qui ex omnibus pene locis sciscitandi gratiâ Delphos fiebat; sic etiam quæstum capiebant maximum domini huius puellæ instinctæ à Pythonico spiritu; quibus erat pro Apolline Delphico hæc puella Pythia, aut occulta prodens, aut futura vaticinans. Notandum hîc, eos, qui hoc spiritu Pythonico, ac fatidico arrepti sunt, Græcè vocari ἐγγαστριμύθους, quasi qui à ventre verba promant; & ita vocat hanc puellam August. 2. de doctrina Christiana cap. 23. quia verba edunt obscura; neque tam à lingua expressos, & formatos, quàm à ventre oppressos, & informes sonos; & quia ore clauso loqui videntur, & mussare fœdè, & spumis inuoluere stridorem quendam quasi à ventre transmissum. Quomodo verò has puellas Pythonicus spiritus inuadat, ac subeat, siue quæ in tripode sederent in templo Delphico, siue alias, quæ alibi alienis potiùs, quàm suis loquerentur vocibus, vide Oecumenium hîc, & scholiastem Aristophanis in Pluto.

Vers. 20. *Offerentes eos Magistratibus.*] Græcè στρατηγοῖς, id est, *Ducibus.* Vnde apparet quare suprà Philippi dicti sint *Colonia*; nam in Coloniis, quia ibi statio militaris est, Magistratuum nomina, ac tituli à castris sumuntur, vt scribit Cicero in Oratione pro Sextio. 11.

Vers. 22. *Scissis tunicis eorum.*] Dubium est an scissæ tunicæ Apostoli sint, & sociorum; an aliorum, qui in eorum ignominiam, & cædem exarserunt. Nam vox *eorum* ambigua est. Mihi verisimilius est Apostolorum esse, vt etiam putat historia Scholastica, Hugo, Carthusianus, & Lyra: nam & hîc vox nulla est audita, quæ Iudæis videri posset blasphemia, vt ideo vestes lacerarent suas: neque præterea omnes erant Iudæi; imò fortasse nullus. Quia domini puellæ Iudæi non erant, cùm ignominiæ causâ Paulum, & socios Iudæos vocent, & ipsi se Romanos esse fateantur; & Magistratus, quorum existimari possent laceratæ tunicæ, Romani erant, apud quos insolitum eiusmodi edere siue Religionis violatæ, siue offensionis signa. Conscissæ ergo sunt à furente populo tunicæ Pauli, vt nudus exciperet expeditas virgas; quasi enim multùm poneretur moræ in exuendis vestibus, compendio vtuntur in lacerandis. Ex quo constat furore hæc agi potiùs quàm consilio. Porrò Apostolus secunda ad Corinthios 11. ter dicit se virgis cæsum, vtique à Romanis; quia horum erant virgæ. Vbi iterum hoc supplicium subierit ex Actis nõ habemus, neque ipse dicit; sed multa à Luca prætermissa sunt; & imprimis totum illud spatium, quod intercessit inter illud biennium, quod in suo conductu vixit Paulus, 12. Paulus virgis cæsus.

Actor. cap. vlt. & ipsius mortem, in quo plurima sustinuit incommoda. Sed quæ in 2. ad Corinthios cõmemorantur, antequam Romam proficisceretur Paulus, contigerunt; quia illa epistola priùs Epheso data est. Quare ante illud tempus quinquies à Iudæis, ter à Romanis flagellatus est. Hîc Paulus Romanorũ more non quadragenas plagas, sed multo plures accepit, eásque adeò immaniter inflictas, vt carceris custos vulnera lauerit. De quibus Paulus ipse suprà; *in plagis supra modum*. Neque enim adhibita est in fustuario moderatio vlla, siue plagarum numerum, siue etiam acerbitatem spectes.

Vers. 24. *In interiorem carcerem.*]

13. Plures esse in custodiis recessus, diximus suprà cap. 12. in Petri custodia, vbi ante infimum, penitissimũque carcerem vnam, & alteram custodiam statuimus; similiter hîc Paulus, sicut illîc Petrus, in intimũ carcerem inclusus est.

14. *Et pedes eorum strinxit in ligno.*]

Lignũ, & neruus tormenti genus.

Hoc lignum Hieronymus in cap. 20. Ierem. *neruum* vocat: dicit enim tale subiisse supplicium Paulum, & Silam in Actib. Apost. quale Ieremias subiit c. 20. vbi pro *neruo* Heb. est מהפכת *mahpecheth*; quam vocem Lxx. & Theodotion verterunt *cataractem*, id est, fossam profundam, & locum subterraneum, vt exponit Theodoretus, Symmachus βασανιστήριον, seu στρεβλωτήριον, quod tormenti genus, aut instrumentum est. Vulgatus *neruum* vertit; quo nomine significari compedes, seu vinculum ferreum, quo pedes, vel ceruices impediuntur, docet Festus, & ex ipso Isidorus. Sed Hebræi cõmuniter vertunt *cippum*, quod nos *cepo*, vel *brete* dicimus. Formam tradit Rab. Dauid ex sententia patris sui Ioseph Kimhi, vt refert, & probat Mardochai, qui censet instrumentum esse ex duob. lignis ex aduerso coëuntibus, quæ distincta foraminibus vinctorum collum impediebant. Vatablus in locum Ierem. suprà dicit tria habuisse foramina, vnum in quod inserebatur collum; duo, quæ manus binas coërcerent. Non dissimile videtur hoc in quod Paulus cum sociis dicitur esse constrictus, nam licèt pedes tãtùm eorũ constricti esse tradantur, fieri potuit, vt eorum quoque colla lignum illud includeret. Sed, credo, id non tacuisset Lucas, qui pedum tantùm meminit, sed etiamsi cõstrinxisset tantùm pedes neruus, nihilominùs non erat illud seu vinculi, seu tormenti genus parum crudele. Nam, vt obseruat Baronius in annotationibus ad Martyrologium hoc, quod hîc *lignum*, alibi *neruus*, & *numella* dicitur, certis foraminibus, ac notis distinguebatur. Vincti autem quibus lignum, aut neruus non solum vinculo, atque custodiæ, sed etiam dolori, atque tormento futurum erat, pro scelerum meritis, aut Tyrannorum libidine, sic distinguebatur foraminum spatiis, vt crura supra naturalem modum disiuncta laxarentur; vnde frequens in Sanctorũ cruciatibus auditur extendi ad quartum, vel ad quintum foramen. Vide Eusebium lib. 5. cap. 1. & lib. 6. cap. 32. De Origene scribit, in ligneos compedes habuisse intrusos pedes, & ad quartum foramen distentos. Et lib. 8. capite 11. idem propè refert de Martyribus, qui passi sunt Alexandriæ. Et Prudentius hymno 4. de S. Vincentio.

Neruus, seu lignũ distinctũ foraminibus.

In hoc Barathrum coniicit
Truculentus hostis Martyrem,

Lignóque plantas inserit,
Diuaricatis cruribus.

Tale tormentum subiisse Paulum cum sociis non est improbabile, cùm tam in illum crudeliter priùs inimicorum furor bacchatus sit.

15. Vers. 37. *Non ita, sed veniant, & ipsi nos eiiciant.*] Prudenter hîc Paulus, & suæ existimationi, & Euangelij causæ consuluit: nam qui publica authoritate Apostolos in vincula coniectos esse nouerant, nisi publica etiam authoritate liberatos scirent, tanquam hesterna ignominia, & fustuario indignos, facilè sibi persuaderent furente maximè illorum odio, quos Pythonici lucri iactura inflammabat, non innocentes absolutos à vinculis, sed nocentissimos grauioris supplicij metu vitæ suæ nocturna fuga perfracto carcere prouidisse. Simili consilio vsus fuit Socrates, vt tradit Plato in Crito, ne occulta illa quasi fuga reum potiùs se conuinceret, quàm innocentem declararet.

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

CVm autem perambulassent Amphipolim, & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat Synagoga Iudæorum. 1 ** Secundùm consuetudinem autem Paulus introiuit ad eos,* 2 *& per Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis, * adaperiens, & insinuans quia Christum oportuit* 3 *pati, & resurgere à mortuis: & quia hic est Iesus Christus, quem ego annuncio vobis. * Et quidam ex eis crediderunt,* 4 *& adiuncti sunt Paulo, & Silæ, & de colentibus, Gentilibúsque multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ. * Zelantes autem Iudæi, assumentésque de vulgo viros quosdam* 5 *malos, & turba facta concitauerunt ciuitatem: & assistentes domui Iasonis quærebant eos producere in populum. * Et* 6 *cùm non inuenissent eos, trahebant Iasonem, & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes: Quoniam hi, qui vrbem concitant, & huc venerunt, * quos suscepit Iason, &* 7 *hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum. * Concitauerunt autem plebem, &* 8 *principes ciuitatis audientes hæc. * Et accepta satisfactio-* 9 *ne à Iasone, & à cæteris dimiserunt eos. * Fratres verò* 10 *confestim per noctem dimiserunt Paulum, & Silam in Berœam. Qui cùm venissent, in Synagogam Iudæorum introierunt. * Hi autem erant nobiliores eorum, qui sunt* 11 *Thessalonicæ, qui susceperunt verbum cum omni aui-*

ditate quotidie, ſcrutantes Scripturas, ſi hæc ita ſe haberent.
12 ** Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honeſtarum, & viri non pauci.* 13 ** Cùm autem cognouiſſent in Theſſalonica Iudæi, quia & Beroeæ prædicatum eſt à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc commouentes, & turbantes multitudinem.* 14 ** Statimque tunc Paulum dimiſerunt fratres, vt iret vſque ad mare: Silas autem, & Timotheus remanſerunt ibi.* 15 ** Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum vſque Athenas, & accepto mandato ab eo ad Silam, & Timotheum, vt quàm celeriter venirent ad illum, profecti ſunt.* 16 *Paulus autem cùm Athenis eos expectaret, incitabatur ſpiritus eius in ipſo, videns idololatriæ deditam ciuitatem.* 17 ** Diſputabat igitur in Synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro, per omnes dies ad eos, qui aderant.* 18 ** Quidam autem Epicurei, & Stoici Philoſophi diſſerebant cum eo, & quidam dicebant: Quid vult ſeminiuerbius hic dicere? Alij verò: Nouorum dæmoniorum videtur annunciator eſſe, quia Ieſum, & Reſurrectionem annunciabat eis.* 19 ** Et apprehenſum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes: Poſſumus ſcire quæ eſt hæc noua, quæ à te dicitur, doctrina?* 20 ** noua enim quædam infers auribus noſtris: volumus ergo ſcire quidnam velint hæc eſſe.* 21 *(* Athenienſes autem omnes, & aduenæ hoſpites, ad nihil aliud vacabant niſi aut dicere, aut audire aliquid noui.)* 22 ** Stans autem Paulus in medio Areopagi, ait: Viri Athenienſes per omnia quaſi ſuperſtitioſiores vos video.* 23 ** Præteriens enim, & videns ſimulachra veſtra, inueni & aram, in qua ſcriptum erat:* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* 24 ** Deus, qui fecit mundum, & omnia quæ in eo ſunt, hic cœli, & terræ cùm ſit Dominus, non in manufactis templis habitat,* 25 ** nec manibus humanis colitur indigens aliquo, cùm ipſe det omnibus vitam, & inſpirationem, & omnia:* 26 ** fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciem terræ, definiens ſtatuta tempora, & terminos habitationis*

*tionis eorum, * quærere Deum si fortè attrectent eum, aut inueniant, quamuis non longè sit ab vnoquoque nostrûm. * In ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestrorum Poëtarum dixerunt: ipsius enim & genus sumus. * Genus ergo cùm simus Dei, non debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis, & cogitationis hominis, Diuinum esse simile. * Et tempora quidem huius ignorantiæ despiciens Deus nunc annunciat hominibus, vt omnes vbique pœnitentiam agant, * eò quòd statuit diem, in quo iudicaturus est orbem in æquitate, in viro, in quo statuit, fidem præbens omnibus suscitans eum à mortuis. * Cùm audissent autem Resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt: Audiemus te de hoc iterum. * Sic Paulus exiuit de medio eorum. * Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

27 28 29 30 31 32 33 34

IN CAPVT DECIMVM-SEPTIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 9. ET *accepta satisfactione à Iasone, & cæteris dimiserũt.*] Pro satisfactione Græcè est ἱκανὸν, quod variè accipitur. Quidam interpretantur *mulctam*, quam Iason, & alij siue in corpore luerunt, siue in pecunia. Ita Hugo. Alij *legitimam excusationem*, *propter quam digni visi fuerint venia, aut indigni supplicio*: quòd homines exceperint peregrinos, quos repelli nulla humanitas patiebatur; quòd nihil contra Cæsarem molirentur, vtpote quorum sermo non de Imperio, sed de Religione totus. Caietanus *fideiussionem* interpretatur, de seruanda fidelitate erga Cæsarem. Idē pene Gagneius ex sententia Budæi, qui in Commentariis linguæ Græcæ illud ἱκανὸν *satisdationem* vertit.

Hos omnes sensus admittit Latina vox & Græca. Quid sequar, incertũ; in hoc postremũ magis inclino.

Vers. 16. *Incitabatur spiritus eius in ipso.*] Cùm Paulus in vrbe scientiarum altrice, ex qua reliquæ, vt sapiẽtiæ, sic etiam Religionis documenta hauriebãt, honores diuinos multis simulacris deferri videret, angebatur animo, & ardens zelo vix sibi imperare poterat, quominùs erũperet in omnium oculos. Magnum aliquid latet in illo, *incitabatur spiritus*; nimirum æstuans dolore patiebatur Paulus id, quod Dauid, qui Psal. 118. dicebat: *Vidi prauaricantes, & tabescebam*; & quòd Ieremias c. 20. *A sermone*, inquit, *Domini factus est in corde meo quasi ignis exæstuans, clausúsque in ossibus meis, & defeci ferre non sustinens.*

2.

Vidẽs idololatriæ deditam ciuitatẽ.] Pro, *idololatriæ deditam*, Græcè est κατείδωλον, quod nomen, credo, à Luca excogitatum est, quia alibi nõ reperitur. Significat autem ciuitatem captam, occupatam, & oppressam ab idolis, adeò vt tota ciuitas nihil aliud sit, quàm idolorum domicilium, & possessio. Quid ergo mirum si in tanto Apostolo, tamq; amanti, & diuini honoris, & hominum salutis, incitetur spiritus, & totus æstuet? Vt verò in sinu contineri ignis, aut abscondi non potest; sic neque ille non minùs acer, qui Pauli cõficiebat præcordia. Erupit ergo statim in Synagogas, & forum, vt ibi cum Iudæis; hîc verò cũ omnibus disputaret diebus singulis.

3.

4. *Seminiuerbius quid.*

Vers. 18. *Seminiuerbius.*] Græcè σπερμολόγος; quæ vox ad ignominiam intorta. Quo nomine vocatur ignobilis quædam auicula, quæ semina in triuiis sparsa legit, quæ, vt dicit Oecumeni⁹, vilis est, & exigua, neq; ad esum neque ad oblectationẽ idonea. Ex qua Prouerbiali figura dicuntur σπερμολόγοι homines sordidi, & nulla æstimatione digni. Idem pene Eustathius in lib. 5. Odysseæ, nisi quòd causam compellationis sordidæ peti ex stimat ex hominib. qui in foris, & emporiis illa sibi ad victum comparant, quæ ex saccis, & cophinis à venditoribus putria, & vilia, & porcis magis apta quàm hominibus proiiciuntur, quasi frugum talium collectores. Sed vim aliam habet hæc vox, eamque huic loco magis accommodatam, quam optimè expressit noster Interpres: significat enim *hominem loquacem, & garrulum, qui verba spargit temere sine arte Rhetorica* (quæ apud Athenienses magno erat in pretio) *quique verba fundit inania, & vacuos quosdã sonos, & sine mente.* Nimirum homines Philosophi, seque ipsos valdè in sua doctrina, & ingenio amantes, sine mente putabant id, quod suam mentem, & sapientiam longè fugiebat. Ideo Paulus dicebat Christũ crucifixum Gentibus esse stultitiam. Lege Augustinum tractatu de Epicureis, & Stoicis cap. 2. vbi optimè tractat hunc locum.

5. *Varij apud Gentes Dij.*

Nouorum dæmoniorum videtur annunciator.] Grauiter ferebant Athenienses si qua fieri tentaretur ab aliquo Religionis mutatio; siue quis nouos Deos induceret, siue ab vrbe repelleret antiquos. Testes sunt Diagoras, Anaxagoras, Protagoras, qui variè mulctati sunt, quia violatæ, aut mutatæ Religionis rei: quo nomine Socrates capitali mulcta violatæ Religionis pœnas dedit. Dicitur verò nouorum dæmoniorum annunciator, vt putat Oecumenius, & Salmeron, & textus ipse indicat non obscurè, quia Iesum, & Resurrectio

rectionem annunciabat. Resurrectionem autem cùm audiebant, Deā putabant aliquam dictam ἀνάστασιν, iuxta Atticæ, & Romanæ Religionis moré, quæ singulis propè actionibus Deum assignat, aut ministerium. Quare Deus præponitur infanti nascenti primùm, alius vagienti, reptanti alius, alius dormienti, atque morienti; & actionibus longè leuioribus, alij ex promiscua Deorum turba non pauci. Vide Aug. lib. 4. de ciuitate Dei cap. 11. Sic ergo & homini suscitando præfici ἀνάστασιν Deam à Paulo suspicabantur; ideo nouorum dæmoniorum, id est, Deorum dicunt illum annũciatorem, Iesu videlicèt, & ἀναστάσεως, id est, *Resurrectionis*. Neque incommodat huic expositioni, quòd Paulus satis explicatè egerit de Resurrectione, quia ipsi aut non attendebant animum, aut parum curabant, quid Paulus diceret, cùm seminiuerbium appellarent; & res magnas plerumque & admirabiles non hominum viribus, sed Deorum virtuti tribuerẽt. In admirandis verò omnino Resurrectio est, quæ à Paulo annunciabatur.

6. Vers. 19. *Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt.*] Graue hoc erat tribunal, in quo magnis de rebus quæstiones erant: de quo satis multa à prophanis. Vide Sigonium de Republica Atheniensi. Eò verò tractus est Apostolus, non tā vt alios doceret, vt author est Chrysost. & Oecumenius, quàm vt ab eo nouæ doctrinæ & ratio exigeretur, & pœna: ibi enim capitalia exercebantur iudicia.

7. *Superstitio quid.* Vers. 22. *Quasi superstitiosiores vos video.*] Illud *quasi*, non similitudinẽ indicat, sed rei veritatem. Græcè ὡς, sicut illud Ioan. c. 1. *gloriam quasi vnigeniti à Patre.* Hoc sensu: in omnibus intueor vos vt superstitiosiores aliis. *Superstitiosus*, Græcè δεισιδαίμων, est qui nimis anxiè Deos colit, Atq; non tam volens adductus religione, quàm metu, & inuitus. Ita Plutarchus in lib. de δεισιδαιμονίᾳ. Idem pene Clemens Alex. lib. 2. Strom. capite 4. Veruntamen, quia aliquando hæc vox in bonam partem assumitur, & *accuratam Religionem* significat, credo hîc viros Athenienses eo nomine commendari; neque enim nesciuserat Apostolus in beneuolentia maximum esse momentum ad persuadendum. Et qui alibi sæpe principio dicendi beneuolentiam conciliauit; sic nunc fecisse existimandus est. Nam licèt in eo conuentu abstinendum esset à proœmiis, & perorationibus; non tamen verbis contumeliosis viros tantos irritari sani esset consilij. Appellat verò superstitiosiores, quia non solùm Deos patrios, & cognitos, sed etiam externos, & incognitos colerent: vnde subditur; *transiens vidi*, &c.

8. *Ara cur erecta ignoto Deo.* Vers. 23. *Ignoto Deo.*] Historia Scholastica existimat arā istam esse consecratam, ex quo miraculosa contigit Eclipsis in Passione Domini: nam cùm eius nulla ratio inueniri posset à Philosophis, pati crediderunt naturæ Deum. Neque displicet Salmeroni; nam licèt ante tempus illud ignotorum, & peregrinorum Deorum titulo aræ excitatæ fuerint, de quibus Pausanias lib. 1. & Philostratus lib. 6. cap. 2. tamen verisimile est ignoto illi Deo, quem pati suspicati fuerant, Dionysij opera illustriorem aliquam aram excitatam fuisse ab Atheniensibus, apud quos, vt ait Chrysostomus, nullus Deus erat

erat ſine honore. Ille verò magnus putabatur, cui natura admirabili mutatione parentaſſe videbatur.

9. Aliqua Gẽtib. cognitio de vero Deo.

Sunt qui dicant aræ illius titulum non eſſe, *Ignoto Deo*, ſed, *Diis Aſiæ, Europæ, & Libyæ, Diis ignotis, & peregrinis*. Ita Hieronymus in epiſt. ad Titum cap. 1. vbi etiam dicit Paulũ ſingulari numero vſum fuiſſe, quia ad ſuum inſtitutum vno tantùm indigebat, *Ignoto Deo*. Sed mihi dubiũ nõ eſt fuiſſe aliquam aram vni Deo, eidémque ignoto conſecratam: ſiue Chriſto propter Solis defectum, & naturæ luctum. ſiue Iudæorum Deo, qui ſub nomine Iehoua ab ipſis Gẽtibus ex Hebræorum conſuetudine ineffabilis, incõprehenſibilis, & incognitus dicebatur. Nouerant autẽ Athenienſes vel ex Sibyllarum oraculis, vel ex Philoſophis, qui ſacros libros abſque dubio legerunt (legerunt autem illos Plato, atque Pythagoras, & ante horum tempora complures alij, quando in ſuas fabulas multa ex Scripturę veriſſimis hiſtoriis incluſerunt. Quas puto iam multis eſſe familiares, aut propter neophytos ex omni natione, aut poſtquam Ptolomæi opera in Græcam linguam Biblia ſacra conuerſa ſunt. Quare Lucanus libro 2. Hebræorum Deum, incertum vocat, id eſt, incognitum.

Incerti Iudæa Dei.———

Neque ita occultum erat nomẽ Tetragrammaton eſſe ineffabile inter Iudæos, vt Athenienſes rerum externarum curioſi indagatores ignorare exiſtimãdi ſint; aut reſpuiſſe Iudęorum Deum, de quo tam multa, atq; admirabilia audiiſſent, qui omnium Gentium Deos eſſent amplexi. Et quidem quòd aliqua ara fuerit cum hac epigraphe, *Ignoto Deo*, oſtendit Lucianus in Philopatri; vbi per Athenis ignotum Deum iurat: non per ignotos Deos. Neque argumentum Pauli multùm haberet virtutis, ſi tantùm ignotis Diis in plurali cõſecrata eſſet ara, cùm ipſe vnum prędicaret Deum: neque auſus eſſet in eo Religioſorum, & Philoſophorum conuentu mutare aliquid de ararum inſcriptione. Cur verò ignotis, & peregrinis Diis aram Athenienſes erexerint, vide Chryſoſtomum, & Oecumenium hîc.

10. Pauli prudentia.

Vers. 24. *Deus qui fecit mundum.*] Singulari artificio, & ſapientia planè diuina apud Philoſophos maximus Philoſophorum Paulus oſtendit, quiſnam ſit ille Deus, quem Athenienſes ignorantes colunt, quem omnium creatorem eſſe docet, omniúmque Dominum. Quare nõ eſt cur quiſquam illum vel alliget idolis, & ſtatuis, vel includat in tẽpla, ita vt ibi ipſius virtus, & potentia circumſcripta ſit. Neque eſt cur hinc efficiant hæretici templorum otioſam eſſe, & inutilem curam; nam licèt vbique nobis occurrat Deus, ibi tamen præcipua quadã, atque ſpeciali veneratione colitur,

Templorũ dignitas.

quam in prophanis, atque communibus locis exhiberi parum eſſet pium. Ille ergo Deus, vt qui omniũ Dominus, & author ſit, non indiget, ſicut quæ Athenienſibus Religioſa ſunt idola, hominum manu, vt confletur ex auro, aut doletur ex ligno, aut à rubigine, & ſordibus tergatur; quia hæc potiùs homines à Deo capiunt, quàm ab hominibus Deus.

Pro eo quod in vulgato eſt, *manibus colitur*, Græcè eſt θεραπεύεται, id eſt, *miniſtratur ei à manibus hominum*. Vbi indicatur anxia quædam colendi Deos ſuperſtitio, quibus pręſtabat deluſa Gentilitas non modò ingenua, & honeſta, ſed vilia etiam, & ſordida miniſteria. Vide

Auguſt.

August. de ciuit. Dei libr. 6. cap. 10. vbi ex Seneca plurima adducit ministeria, quæ in Deorum cultu Gentes adhibent. Ex multis pauca hæc accipe. *In Capitolium* (inquit Seneca) *perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quod sibi vanus furor attribuit officij. Alius nomina Deo subiicit, alius horas Ioui numerat, alius lictor est, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitatur vngentem. Sunt quæ Iunoni, ac Mineruæ capillos disponant longè à templo, non tantùm à simulacro stantes, digitos mouent, orantium modo. Sunt, quæ speculum teneant, sunt qui ad vadimonia sua Deos aduocent, sunt, qui libellos offerant*, &c. Hoc puto esse hominum manibus coli Deum.

Porrò occasione tituli, *Ignoto Deo*, videtur docuisse Apostolus Deum hominibus ignotum esse nō posse; nam quæ ab ipso facta sunt opera, omnino diuinam vim, & naturam produnt, sicut suprà dixerat Deum non se reliquisse sine testimonio.

12. Vers. 26. *Fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare super vniuersam faciem terræ.*] Illud, *ex vno*, videri posset alicui significare omnes homines à Deo fuisse creatos, sicut etiam ad vnum omnes aliquid fecisse dicimus, quando significamus nullum esse reliquum. Sed quominùs hæc expositio placeat, facit quia in textu Græco est ἐξ ἑνὸς αἵματος, id est, *ex vno sanguine*. Quare sensus est, ab vno Adam omnes homines originem traxisse: nam ab ipso Eua etiam formata est. *Sanguinem* verò sumi pro semine, ex quo formatur animal, satis est apud prophanos vsitatū; vnde etiā & pro genere, atque familia passim. Illud verò, *inhabitare*, & *quærere*, Hellenismus est, pro, vt inhabitarent, & quęrerent.

Definiens statuta tempora, & terminos habitationis eorum.] Statuta tempora non puto esse vitæ spatia: sed temporum vicissitudines, & conuersiones, quas subeunt anni, in mēses, dies, ac noctes digesti. Græcè enim non est χρόνος, qui *durationem*, sed καιρὸς, qui *opportunitatem* significat. Deus ergo qui tempora distinxit, atque disposuit, ille idem, & terræ terminos definiuit, & vtrumque hominum vsibus attēperauit. Quare diuino, atque inscrutabili consilio hos in Atticam, illos in Ægyptum, quosdam in Palæstinæ fines dispersit. Quibus verbis sicut alia Philosophorum dogmata conuellit, sic præcipuè Epicureorum, qui casu omnia fieri, ac ferri nugabantur. Et tacitè Atheniensium vanitatem coarguit, qui se dicebant αὐτόχθονας, id est, *terrigenas*, quasi ex ea terra, quam incolebant, natos, & ibi nutritos; de quibus Cicero in oratione pro Flacco. *Vrbs Atheniensium vetustate ea est, vt ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur, & eorum eadem terra parens, & altrix esse dicatur.* Quare cicadas pro suæ antiquitatis insigni gestabant, quæ sedem non mutant, sed eodem loco, & vitam nactæ, & mortem sortitæ. Contra hos Paulus inquit mortalibus Deum spiritum dedisse, & loca designasse ad habitandum; omnes ex eisdem ortos esse parentibus, & diuino consilio alios in alias prouincias esse distractos, omnibus tamen vbique terrarum datum esse, quo in Dei cognitionem deduci possint.

13. Temporum dispensator Deus.

Atheniēsium de sua antiquitate opinio.

Vers. 27. *Quærere Deum, si fortè attrectent eum.*] Dedit Deus hominibus nobile vitæ genus, rationis particeps, qua & veritatem inquirerent, & occultam Dei naturam inuestigarent. Hæc Athenienses adduxit, vt quoniam, quæ specta-

14. Cur Gentibus tot Deorum turba.

bant oculis, videbántque in terra admirabilia, ad illam infinitam propè Deorũ suorum turbam cogi non possent; ignotum alium esse Deum existimarent, cuius sapientia, atque virtute illa administrarentur. Vsus est autem voce *attrectent*, quæ cæcorum aut hallucinantium est, qui palpando aliquid quærunt, quibúsque pro oculis manus sunt. Attrectabant autem Athenienses tanquam cæci, dum aliud esse numen existimant præter patrios Deos; atque adeò externum aliquod, & peregrinum numen aduocant, cùm videant à domesticis Deis cuncta regi non posse. Addit autem *si fortè*, quia multis sæpe contingit, vt quod Dei gratia cõsequi aliquis possit, sua voluntate non inueniat; quia sensu reuocatur ab iis, ad quæ ratio vocat. Est autem vsitatum, vt quæ à voluntate nostra pendent, & ea ex parte mutari possunt, per vocem *fortè* significentur. Ita docent Hieronymus, & Chrysostomus in illud Mat. 21. *verebuntur filium meum*. v. 22. Significat præterea vox dubitationem, aut difficultatem in obtinenda re, atque ideo vt attrectandi Dei difficultatem eleuaret, statim subdit. *Quamuis non longè absit ab vno quoque nostrûm.*

Deus se cognoscẽdum præbet.

Vers. 28. *In ipso enim viuimus, mouemur, & sumus, sicut & quidam vestrorum Poëtarum dixerunt.*] Quemadmodum quando cum Iudæis agebat Paulus Scripturæ testimoniis, quam & ipsi cognorant, & religiosè seruabant, sic modò cum Gentibus, quibus hæc minùs nota, neque adeò grauis erat, testimoniis agit ex illorum monumẽtis depromptis. Quæ sanè testimonia non sunt vnius, aut alterius Poëtæ, sed multorum, vt ipse Paulus planè ostendit. Imò existimo hęc omnia quę hîc dicũtur de Dei immensitate, mundi, rerúmque omnium molitione, animatione, ac motu, ex variis Poëtis à Paulo fuisse contexta, quorum nomina adhiberi necessariũ non fuit; cùm nota essent auditoribus, Philosophis nempe, & Religiosis viris, quibus hęc tam grauia de Deo ignota esse non poterant. De Dei immensitate, qui complet omnia, Aratus statim in principio.

15. Præclara antiquorum de Deo testimonia.

——— *Fora sunt Iouis omnia plena;*
Compita cum pagis, omnes & cum æquore portus,
Omnibus atque vtimur Ioue nos ex partibus omnes.

Et duo antiquissimi Poëtæ Euphorion, & Æschylus, vt refert Clem. Alex. libr. 5. Stromatum sic de Deo loquuntur.

Iuppiter est æther, est terra Iuppiter,
Cœlúmque, & omnia Iuppiter, & si quid supra.

Et Orpheus ab eodem citatus Clemente.

Oceani ad fines expansa est, & manus illi
Vndique dextera, sub pedibus subiectáque terra est.

Quòd verò in ipso viuamus, moueamur, & simus; dixit ex eodem Clemente Xenophanes Colophonius, vbi etiam docet nos esse genus Dei.

Verum videatur progignere homines Deos,
Horúmque veste, vocéque, & corpore vtier.

Et Orpheus in eandem sententiam.

Imperium vnum est, vnus dæmon lumine replens
Cœlum, facta in eo sunt, in quo & cuncta mouentur,
Ignis, aqua, & tellus. ———

Et est satis nota illa sententia ex senariis.

ὁ νοῦς γὰρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἑκάστῳ.
Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν

Quæ sic interpretor.

Deus anima cuilibet nostrûm est.
Quod enim alit me, id ego Deum puto.

Quòd Deus non contineatur loco, sic Euripides.

Constructa ab architectis quæ queat domus
Corpus Dei plexu cohibere mœniũ?

Quòd ex vno Deo omnia facta; quò fortasse allusit Paulus dum dixit, *fecitque ex vno omne genus hominum*; dixit Orpheus apud Clemẽtem suprà.

Vnus perfectus per se, ex vno omnia facta.

16. Testimonium Arati.

Ad hæc omnia existimo esse referẽdum illud; *sicut quidam vestrorum Poëtarum dixerũt*. Deinde verò subiungit testimonium notissimum Arati. *Ipsius etenim genus sumus*; quod statim explicabimus magis. Vbi illud (*enim*) non reddit rationem eorum quæ præcesserunt; sed omnino materialiter sumitur: quia etiã erat in testimonio, quod Paulus hîc fideliter ex Arato recitat. Sic enim Aratus, τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, id est, *ipsius etenim genus sumus*.

17. Quæ cognitio Dei capi ex creaturis possit.

Hæc ergo omnia testimonia quędam sunt, & monumẽta hominibus oblata, vt his quasi ducibus aliquà ad Dei cognitionem perueniant; quæ erit sanè obscura, sicut vestigia ab animali impressa, signa sunt animalis, rudia tamen, & imperfecta. Et quod cæcus manu contrectat, cognoscit quidem, obscurè tamen, atque confusè: sic planè capere cognitionem aliquam Dei obscuram non est difficile illi, qui non se totum, sicut mutum animal, & ignobile, ad pastum abiecit. Sicut difficile non est cæco deprehendere, & contrectare manu, cognitionémque obscuram, & informem sumere ex rebus, quæ ita proximè, & frequenter circunstant, vt in eas incautus, & inuitus incurrat. Et ideo Apostolus postquam dixerat. *Si fortè attrectent eum*, subdidit; *quamuis non longè sit ab vno quoque nostrûm*. Quasi diceret, id non esse difficile: sic enim nobis Deus proximus est, vt qui cæci sunt, nequedum altiori lumine illustrati, aliquo tamen modo deprehendant. Sicut cæcus si in syluis erret densissimis, aut in ciuitate frequentissima, si modò se vel leuiter commoueat, in arbores impinget, & parietes: sic etiam ei, qui mentem excitare voluerit, vbique occursat, imò vbique, vt ita dicam, incursat Deus. Cùm .n. in ipso moueamur, viuamus, & simus, non solùm prope nos, sed intra nos Deus est. Quare nisi à se ipso homo prorsus abeat, quod facit peccator, qui in quadrupedum, & reptantium naturam degenerauit, in seipso Deum inueniet. Quis enim si spiritum in se, si vitam, si denique se aliquid esse considerat; maximè, cùm id qua ratione fiat, non intelligat; non reputet aliquid esse intra se, quod admirabiles illos motus cieat, illam vitam tueatur, illam tot organis instructam, tot casibus obnoxiam fabricam moderetur?

18. Quomodo homo Dei genus

Ipsius etenim genus sumus.] *Genus* hîc P. Vasquez non pro progenie, & sobole, sed pro opere Dei, aut creatura sumi putat 1. tom. in 1. part. disputatione vigesimaoctaua, num. 17. Quod etiam sensisse videtur Clemens Alexandr. libr. 5. Stromatum prope finem, vbi explicãs hæc Arati verba, *Ipsius etenim genus sumus*; addit, *scilicet creatione*. Neque vox ipsa hanc significationem respuit; nam γεννάω nõ solùm *gigno*, sed etiam *produco* significat. Vnde liber Geneseos dictus propter terræ

Generatio idẽ quod creatio.

creationem; & à generante dicitur lapis moueri, id est, ab eo qui produxit. Arist. libr. 8. Physicorum cap. 4. Et si Deus imbrem generare dicitur, & gelu, Iob. 38. procul dubio eadem forma imber genus Dei dici potest; & tunc sensus facilis est, & vis rationis maxima. Si nos qui sumus Dei opus; sumus ligno, lapide, atque auro longè superiores, non debemus existimare illis Deum esse similem à quibus tam longè est, vt nos eorum opus esse possimus, vt ipsa aurea, aut marmorea simulacra opus sint manuum nostrarum.

19. *Genus*, idē quod *soboles*.

Sed si *genus* pro sobole sumatur, vt communiter omnes accipiunt, & homines dicantur à Deo geniti, qua ratione Poëtæ dicūtur διογενεῖς, id est, *Iouis proles*, item Reges, & viri clari (quod sanè mirandum non est, à Paulo dici, cùm non ex sua, sed ex Græcorum Philosophorum sententia loquatur accommodatè ad illud, quod de Deo Athenienses aut audierant, aut conceperant) non minor est vis. Certum est enim eum, qui ab aliquo genus, & vitam trahit, ab eodem quoque trahere similitudinem, & formam, vt in omniū sensibilium, plantarúmque genere exploratum est. Quare à seipso homo discet stirpis suæ nobilitatem, & naturam. Sic ergo si genus Dei sumus, vel ex nobis discamus Deum non esse aliquid ex auro, vel argento conflatum, cùm ex horum naturis nihil in nobis deprehendamus, neque supra nos aliquid in auri, atque argenti splendore existimemus. Quo modo verò homo melior, atque nobilior sit idolis, vide Sapientiæ c. 25. & Baruch c. vltimo. Quòd si ridemus, aut indignamur potiùs, si quispiam esse nos asserat imaginem quandam ex ligno, lapide, aut etiam ex auro artificum manibus expressam, quia moles quædam est rationis expers, & sensus: sic etiam si ab ea imagine nos prognatos esse dicat, quia à metallo, aut lapide rationalis animæ nobilitas non ducitur. Non ergo, inquit Paulus, si genus sumus Dei, debemus æstimare auro, atque argento diuinum esse simile.

20. Porrò illud (*enim*) vt diximus, nihil hîc significat: tantùm enim adducitur à Paulo, vt fideliter recitare videatur Arati testimoniū. Vel certè in Scriptura *enim*, aut *etenim* non semper causales sunt, sed copulatiuæ particulæ; vt constat ex Psal. 67. *etenim non credentes inhabitare Dominum Deum.* & 97. *etenim sagittæ tuæ transeunt.* & 138. *etenim manus tua deducet me.* Quare hîc ratio non redditur superiorum; sed noua ratio adiungitur ad superiora.

21. *Quo sensu Deus superiora tempora neglexerit.*

Vers. 30. *Et tempora quidem huius ignorantiæ despiciens Deus.*] Qua ratione Deus dicatur neglexisse superiora tēpora, diximus c. 14. ad illud, *dimisit omnes gentes ingredi vias suas.* Græcè pro, *despiciens*, est ὑπεριδών, quod etiam *dissimulans* valet: eodem tamen sensu, ac si Deus ita se cum Gentilibus gesserit, quasi dissimulauerit eos ad suam prouidentiam pertinere. Cæterùm illud *despiciens* in aoristo est, & tempus iam præteritum indicat, hoc sensu: cùm iam antea Gentes Deus despexisset, nunc iam annunciat, &c.

Nunc annunciat hominibus,] Qui Gentes hactenus despexisse videbatur, iā benignior, quàm antea, eisdē viam ad salutem magis explicatam aperit, ostendítque quomodo & admissa cognoscant peccata, & ab eis se per pœnitentiam vindicent.

22. Vers. 31. *Eo quòd statuit diem, in quo iudicaturus est orbem in æquitate.*] Vsitatum fuit Apostolis, maximè cùm ad Gentes agerēt, disputare de iudi

iudicio; tum quia ea de re præceptum habebant à Domino, vt diximus ad illud cap. 2. *& dabo prodigia*, tum etiam quia res illa maximè cõmouere solet barbarorum etiam animos. Quare Petrus in priori oratione post Spiritus sancti descensum, & postea cum Cornelio; & Paulus nunc, & deinde coram Felice de iudicio sermonem instituit.

23. Pauli prudentia.

In viro, in quo statuit.] Admirabili quodam artificio, vt notauit Origenes tract. 1. in Matth. Paulus cùm deducere vellet Atheniẽses in Christi cognitionem, non Deum illum nominat, ne rei nouæ admiratio Doctori inuidiam, atque contemptum pareret; sed virum, ita tamen vt in eo aliquid esse supra virũ cõciperent. Et ita videntur accepisse quando nouorum dæmoniorum annunciator esse dicitur paulo antè. Quare *in viro*, id est, per virum iudicaturum Deum orbem docet; *in quo statuit*, id est, quem statuit scilicet omnium Iudicem. Vbi obseruo in Græco esse ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε. vbi relatiuum ᾧ est in datiuo, quia apud Græcos relatiuum in casu cum antecedenti consentit. Seruauit autem suo more noster Interpres Hellenismum; vertisset autem clariùs si dixisset, *quem statuit*.

24.

Fidem prabens omnibus, suscitans eum à mortuis.] Origenes tractatu 1. in Matth. sic explicat hunc locum. Statuit Deus per Christum ostendere omnibus fidem. Sed in hanc sententiam duriusculè trahuntur verba. Faciliùs sic interpretabere cum Chrysostomo, & Caietano, satis graue testimonium dedisse Deũ, fidéque omnino dignum, quòd Iudex omnium futurus esset Christus, quando illum à mortuis suscitauit. Facit ad hæc quòd pro, *prabens*, & *suscitans*, Græcè est in aoristis παρασχών, ἀναστήσας. Vnde sensus est; suscitato Christo satis ostendit Deus, datam illi iudicandi potestatem, cui datum est, vt ad viuos redierit.

25.

Vers. 34. *In quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris.*] De Dionysio multa ab historicis dicta. Vide Baronium in Annalibus. Damarim quidam vxorem esse putant Dionysij. In his est Ambros. libro 10. epist. 82. & Chrysostomus libro 4. de Sacerdotio. Sed nihil est certum. Vox γυνὴ & *mulierem* significat, & *vxorem*; modus tamen loquendi non tam *vxorem* indicat, quàm *mulierem*.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

1 *Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthũ:* 2 ** & inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos.* 3 ** Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, & operabantur (erant autem scenofactoriæ artis.)* 4 ** Et disputabat in Synagoga per Sabbathum, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis, & Græcis.* 5 ** Cùm venissent autem de Macedonia Silas, & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christum Iesum.* 6 ** Contradicentibus autem eis, & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.* 7 ** Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam, nomine Titi Iusti, colentis Deum, cuius domus erat coniuncta Synagogæ.* 8 ** Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.* 9 ** Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo: Noli timere, sed loquere, & ne taceas:* 10 ** Propter quòd ego sum tecum: & nemo apponetur tibi, vt noceat te: quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate.* 11 ** Sedit autem ibi annum, & sex menses, docens apud eos verbum Dei.* 12 ** Gallione autem Proconsule Achaiæ,*

insur

insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal, 13 ** dicentes: Quia contra legem hic persuadet hominibus colere Deum.* 14 ** Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos: Siquidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, ô viri Iudæi, rectè vos sustinerem.* 15 ** Si verò quæstiones sunt de verbo, & nominibus, & lege vestra, vos ipsi videritis: Iudex ego horum nolo esse.* 16 ** Et minauit eos à tribunali.* 17 ** Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem Synagogæ, percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.* 18 ** Paulus verò cùm adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit in Syriam (& cum eo Priscilla, & Aquila) qui sibi contonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.* 19 ** Deuenitque Ephesum, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus Synagogã, disputabat cum Iudæis.* 20 ** Rogantibus autem eis, vt ampliori tempore maneret, non consensit,* 21 ** sed valefaciens, & dicens: Iterum reuertar ad vos Deo volente, profectus est ab Epheso.* 22 ** Et descendens Cæsaream, ascẽdit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.* 23 ** Et facto ibi aliquanto tempore profectus est, perambulans ex ordine Galaticam Regionem, & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.* 24 ** Iudæus autem quidam, Apollo nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.* 25 ** Hic erat edoctus viam Domini: & feruens spiritu loquebatur, & docebat diligenter ea, quæ sunt Iesu, sciens tantùm baptisma Ioannis.* 26 ** Hic ergo cœpit fiducialiter agere in Synagoga. Quem cùm audissent Priscilla, & Aquila, assumpserunt eũ, & diligentiùs exposuerunt ei viam Domini.* 27 ** Cùm autem vellet ire Achaiam, exhortati fratres, scripserunt discipulis, vt susciperent eum. Qui cùm venisset, contulit multùm his, qui crediderant.* 28 ** Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas, esse Christum Iesum.*

IN CAPVT DECIMVM-OCTAVVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. *Post hæc egressus ab Athenis venit Corinthum.*] Non constat quandiu Paulus moratus sit Athenis: est tamen verisimile non fuisse diu, quia, vt aliis ferme in locis, aut fecisset, aut passus fuisset plura. Fuit tamen aliquot diebus, vt ostendit & conuersio Damaris, quæ cùm in Areopago, id est, virorum conuentu non interfuerit, necesse fuit, vt alibi Paulum concionantem audierit; & quòd paulo antequam dicatur in Areopagum adductus, disputasse dicitur in Synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos, qui aderant. Adde quòd aliquot dies expectauit Timotheũ, & Silam, quos à Berrœa subsequi, & Athenas ad se venire præceperat, & antequam Athenis discederet, Thessalonicam remisit; vt ipse Paulus scribit 1. ad Thessalon. 3 *Placuit nobis remanere Athenis solis, & misimus Timotheum fratrem nostrum,*

1. Quandiu Paulus moratus Athenis.

2. Huic tamen sententiæ illud videtur obstare, quia statim Silas, & Timotheus ad Paulum venisse dicuntur, cùm esset Corinthi. Propter hoc mihi videtur dicendum, aut Paulum, cùm Athenas attigit, mutasse consilium, aut cùm audisset Thessalonicenses, qui fidem susceperat, ab aliis turbari, rémque Christianam in discrimen adduci, præcepisse Timotheo, vt interim omissis Athenis Thessalonicam reuiseret, & Christi causam acriter ab aliis concussam confirmaret. Et ideo ad Thessal. suprà dicit se mansisse Athenis solũ: vel certè vbi primùm Timotheus Athenas venit, cùm docuisset quo in statu esset res Thessalonicensis, redire iussus est. Neque de hoc aduentu agitur hoc cap. 18. quia cùm moratus Athenis non fuerit Timotheus, censetur ibi non fuisse. Et hoc mihi videtur verisimilius. Suspicor autem eodem tempore cum Timotheo discessisse Silã, siue ad Berrœenses, siue ad Philippenses, siue ad locum, qui simili versaretur in periculo (nam ad Thessalonicenses non puto; quia ad illos suprà missus dicitur esse Timotheus, vtiq; solus) quia statim Timotheus, & Silas Corinthum venisse dicuntur ad Paulum ex Macedonia. Quo ex loco colligitur epistolam priorem ad Thessalonicenses non esse missam Athenis, sed Corintho; nam scripta dicitur suprà post Timothei reditum. Ex quo etiam fit, non esse verisimile id, quod argumentum illi epistolæ præfixum habet, missam esse Athenis per Onesimum, & Tychicum. Nam illa epistola scripta est, aut prima, vt nonnulli volunt, aut certè inter primas; Onesimus verò tunc conuersus est, quando Romæ erat Paulus: tunc enim in vinculis genitus scribitur in epistola ad Philemonem.

Vers. 2. *Eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma.*] De hac expulsione Iudæorum ab vrbe

3.

Claudius Iudæos Roma expellit.

vrbe vide Suetonium in Claudio cap.25. vbi Christo impulsore eiectos esse tradit Iudæos. Quam verò ob causam Orosius se ignorare fatetur lib. 7. cap.6. Est autem verisimile, sicut alibi Christiani infensissimos suæ Religioni Iudæos habuerunt, & ab iis variè exagitati sunt; sic etiam hoc idem contigisse Romæ. Quare cùm inter vtrosque contentiones essent assiduæ de Religione, vt seditionibus occurreret Claudius, Iudæos, puto etiam Christianos, ab vrbe iussit excedere. Dicuntur autem à Suetonio impulsore Christo relegati; quia Religionis à Christo traditæ causa cōtentiones illæ excitabantur, propter quas ab vrbe relegati sunt. Historia Scholastica tradit Iudęos Roma iussos esse discedere, quia Agrippina Claudij vxor sic ad Iudæos afficiebatur, vt eorum Religionem amplexura videretur.

4. Ars scenofactoria.

Vers.3. *Erant enim scenofactoriæ artis.*] Docuit sæpe Paulus se nemini fuisse grauem, licèt operarius mercede sua dignus sit. Quare licèt Apostolico ministerio tractādo defessus, suum tamē sibi victum manu, & arte quærebat. Accidit ergo commodum inuenisse Aquilam eiusdem artis hominem, apud quem diuersatus arti suæ nauaret quidquid esset reliquum ab Euangelij studio. Quę sit ars scenofactoria, non omnino certum. Erasmus, & Vatablus interpretantur artē conficiendi aulęa; reliqui ferme omnes artē esse putant conficiēdi tabernacula. Et hoc mihi longè verisimilius est: neque enim Paulus, qui tantopere crucem cōmendabat, quiq; voluptati iam bellum indixerat implacabile, credendus est in conficiendis aulæis seruire voluisse hominum siue vanitati, siue deliciis. Tabernacula verò vtilia erant iis qui in agris agerent. Sicut etiam Christus arte fabrili, quam cū nutritio Ioseph coluisse creditur, non alia eiusdem artis opera ad vanitatem, seu delicias efficiebat, sed aratra, & iuga, vt dicit Iustinus Dialogo cum Tryphone: ea nimirum, quæ laboriosa sunt instrumenta, & apta Euangelici viri symbola. Sed adhuc, quia tabernacula ex pellibus fieri, & ex camelorū, caprarúmque pilis texti ad arcendas pluuias, cœlíque sæuitiam solent, dubium est quam præsertim materiam arte scenofactoria versaret Paulus. Plerique verisimilius putant pelles ad tabernaculorum vsum à Paulo concinnari. Ita Beda. Origenes homil. 17. in Num. Chrysost. hom. 2. in epist. ad Rom. & hom. de S. Paulo σκηνόρραφον vocat Paulum, id est, *sutorem tabernaculorum.*

5. Nomina multa ex Latino, Græcóq; cōposita.

Porrò (*scenofactoria*) vox est composita ex Gręca, Latináque dictione, quod ratum est, vitióque dant, qui nimis scrupulosè ad seueras leges nominum compositionem exigūt. Visitatum tamen aliquando hoc est, neque tantùm sacris, Ecclesiasticísque, vt, *Episcopus*, *compresbyter*, *bigamus*, *subdiaconus*; sed aliis aliarum facultatum authoribus, vt, *concentricus*, *protomedicus*, *protonotarius*, *monoculus*, *chrysoclauus*, *pultiphagus*, *semizonarius*. Et in hac voce peculiaris ratio est, quia vox σκήνη, pro qua Latinus *scena*, significat *tabernaculum*, seu *tentorium*. Ex voce autem Latina longū componeretur nomen, & insuaue, vt, *tabernaculofactorium*, aut, *tentoriofactorium*; præsertim quia vox *scena* pro tabernaculo propter Dramatum frequentem vsum non minùs est vsitata Latinis, quàm σκήνη Græcis.

6.

Sed dubitabit hîc aliquis quomodo Paulus, vir, vt apparet, non ignobilis, eruditione clarus, & in ea quærēda maximè, ac diu occupatus

Qui Iudæorum scholas obibant, artificio aliquo viuebant.

artem aliquam discere, eámque cômodè exercere potuerit? Respôdeo; quòd ad Paulum attinet, qui scholas Iudæorum obiit, nemini eorum, qui Scripturæ operam nauarent, licuisse doctrinæ gratiâ scholas, seu Synagogas inire, ni priùs artem aliquam didicisset. Sic docent Hebręorum magistri, vt docet Baronius 1.to.Annal. anno 52.& inter alios Scemacaia, & Athaliô præscriptam legem esse tradunt his, qui sacras vellent literas profiteri, vt manuale aliquod ac mechanicum opificium addiscerent, quo victum pararent; eámque proponi in lectione prima primæ hebdomadis Azymorum. Rabbi quoq; Gamaliel in doctrina fratrum, quæ inscribitur *Haad*, vehementer commendat, vt sacrarum literarum studiosi opus aliquod manuale exerceant, quod qui facere recusarent, procliuiores ad peccandum habebantur. Et inter alios nobiles Rabbinos leguntur Rabbi Iochanna, & Rabbi Iudas artibus mechanicis operam nauasse, ille sutoriæ, hic pistoriæ. Hanc legem seruasse credendus est Paulus, qui tam auidè in sacrarum literarum studium incubuit.

7. Apostoli manu sibi & arte victum parabant.

Sed quòd nunc artem exercuerit, victúmque manu, atque labore quęsierit, alia ratio est Paulo cum aliis Apostolis cômunis. Nam ne Apostoli aliis occasionem darent oblatrandi, ac existimãdi Euangelij prædicationem, quasi ars quædam esset, ad quæstum conferre, ita vitæ rationem instituerunt, vt quod otij nacti essent, perfuncti Apostolico ministerio, id ad parandum sibi victum alicui artificio impenderent. Côstat ex Clemente lib.6. Constit. cap.67. vbi hæc traditur Apostolica constitutio. *Qui in Ecclesiis iuuenes estis, curate in omnibus rebus necessariis sedulò ministrare: cũ omni sanctitate operi vestro vacate, vt omni tempore & vobis, & Gentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Euãgelij successiuas operas non negligimus. Alij enim ex nobis piscatores sunt, alij scenarum artifices, alij agricolæ, ne vnquam otiosi simus.* Et de fratrib. Domini refert Euseb. lib. 3. historiæ cap.5. ex Ægesippo, coram Domitiano vocatos tanquã à sanguine Dauidico, id est, Regio prognatos, quos extinguere decreuerat, ostensis manibus partim callis obtritis, partim laceris mechanico labore, ereptos fuisse morti. Quòd verò Paulus ante, & post hæc tempora victum sibi quæsierit, ipse docet. Primùm cùm esset Thessalonicæ. 1. ad Thessalonicenses c. 2. & cùm esset Ephesi. 2. Thessalon. c. 3. quod fecisse secum quoque Barnabam indicat 1. Cor. 9. Idipsum Apostolorum exemplo fecisse olim plurimos Sacerdotes tradit Epiphan. hæresi 80.

Vers. 6. *Excutiens vestimenta sua.*] Cap.13. diximus quid significaret excussus puluis, siue ex vestimentis, siue ex calceis.

8. Lauandis manib. innocentia significatur.

Sanguis vester super caput vestrum, mundus ego.] Cùm aliquis innocens videri vellet, sanguinem à se in alienũ caput expiabat, aut contra eum qui se reum alicuius sceleris faciebat, in suum caput homicidij sanguinem precabatur. i. suscipiebat in se culpam, cui debitum erat sanguinis supplicium. Prioris exemplum est Dan. c. 13. *mundus ego sum à sanguine huius.* & 2. Reg. 3. *mundus ego sum à sanguine Abner, &c. & veniat super caput Ioab.* Et Pilatus secutus siue Romanorum, siue Hebræorũ côsuetudinem, lauit manus suas, & se dixit innocentem à sanguine iusti. Credo id fecisse potiùs Hebraico, quàm Romano ritu: nam Deut. 21. dicitur, vt qui se innocentem esse osten

ostenderet ab alicuius nece, lauet manus suas, ponátque super cæsam vitulam, ac dicat. *Manus nostræ non effuderunt sanguinem hunc.* Posterioris exemplum est illud Iudæorum, qui Christi sanguinē super caput cadere petierunt. Qui loquendi, aut imprecandi modus vsitatus quoque Romanis. Refert Seneca lib. 4. de beneficiis de Mamerco, qui contumeliosum verbum in Pollionem iecerat, vt illi satisfaceret, dixisse. *Quicquid malè dixi, mihi, & capiti meo.* Et Tibullus simili satisfactionis forma vsus est.

Satisfactio pro verbo cōtumelioso.

Et mala, si qua tibi dixit dementia nostra,
Ignoscas, capiti sint precor illa meo.

Quam etiam consuetudinem familiarem esse Græcis tradit Scholiastes Aristophanis in illud Acharn. εἰς κεφαλὴν τρέποιτ' ἐμοὶ. id est, *in caput conuertatur meum.* Vide Muretum lib. 12. var. cap. 4.

9. Hoc ergo loco Paulus testimonium aliquod extare voluit muneris à se fideliter obiti, dum excussum puluerem apud Iudæos relinquit, & se ab illorū sanguine immunē testatur. Videtur autem, vt notauit Salmeron hîc, respexisse ad illum locū Ezechiel. 33. *Sanguinem eius de manu tua requiram.* Quasi diceret: clamaui iam, & quod meum erat, præstiti, si quid vobis aduersum accidat, vestræ obstinationi tribuite. Ecce iam ad Gentes vadam, &c.

10. Vers. 10. *Populus enim est mihi multus in hac ciuitate.*] Quemadmodum Spiritus sanctus suprà sæpe Paulum abduxit ab iis ciuitatibus, ad quas iter moliebatur, ne ardens eius opera inanis excideret, sic etiam nunc, quia videbat ex Pauli labore colligendum esse non exiguum fructum, illum hortatur bono animo vt sit, & suum auxilium pollicetur.

11. Vers. 11. *Sedit autem ibi annū vnum, & sex menses.*] Quid hoc tempore Paulus egerit, non scripsit Lucas, sed est omnino certum tempus illud neque otiosum fuisse, neque infructuosè positum à Paulo. Coniectari autē aliquid licet ex epist. 2. ad Cor. cap. 12. Illud obseruandum, aut lapsum memoria Chrysostomum, aut illum, qui Chrysostomo Præfationem apposuit in Præfatione ad 1. Corinth. scripsisse Paulum Corinthi posuisse duos annos, & quædam ibi fecisse, quæ facta esse postea Ephesi tradit Lucas. De his plura statim.

12. Vers. 12. *Gallione autem Proconsule Achaiæ.*] Achaia regio Græciæ est tota litoralis, quare Ægialus etiam vocatur, & in ea Corinthus. Huic præerat Gallio Senecę germanus frater, vt ipse testatur in Præfatione lib. 4. qq. natur. Ad quem scripsit librum de remediis fortuitorum; & alterū de vita beata; quíque de ipsius profectione ex Achaia meminit epist. 101. Cur autem Gallio causam de Religione iudicare noluerit; sed Hebræorum concilio disceptandam permiserit; vide quæ suprà pluribus diximus ad illud cap. 12. *Erant enim dies Azymorum.* Præsides autem Romani aut nō poterant, aut, quod verisimilius est, cùm possent, non solebant causas de Religione nationū iudicare, sed de his, quæ fieri vetabant Romanorum leges. Quare coram Romano Præside Iudæi Christum accusant, quòd seducit turbas, & negat tributum dare Cæsari, & quòd se Regem fecit.

Præsides Romani causas de Iudęorum Religione non suscipiebant.

13. Vers. 17. *Apprehendentes omnes Sosthenem Principem Synagogæ, percutiebant eū.*] Incertū quis fuerit hic Sosthenes. Quidam binomium putant, & eundem esse cum Crispo. Sed oppositum tenendum; nam hos duos distinguit Martyrologium Roma-

num. Alij Sosthenem putant nondum conuersum, & in accusatione Pauli actorem fuisse apud Gallionẽ; percussum autem à Gentilibus qui aderant, & habitum ludibrio, quia repulsam tulerat à Pręside. Vsu enim plerumque euenit, vt iuuenilis, atque inurbana turba illum sibilis, & interdum pugnis exagitet, quem per ludibrium ab aliis malè acceptũ viderit. Ita Caietanus, Lyra, & Interlinearis, atque historia Scholastica. Alij conuersum putant Sosthenem, & eius studium in Paulũ, rémque Christianam notam esse Iudæis, vel quia illi antea fauerat, vel quia illi apud Gallionem tunc auxilio fuit. Quare Iudæi vt malè à Gallione accepti irrogatam iniuriã vlciscerẽtur, iram à Paulo, quem lædere non poterant, in Sosthenem conuertunt, de cuius fide non dubitabant. Ita Oecumenius. Et hoc mihi videtur verisimilius: nam illa percussio ante tribunal, id est, locum, vel sua dignitate, vel Præsidis authoritate suspiciendum, non videbatur oriri potuisse nisi ex magno dolore, vel offensione, quæ consiliũ interdum eripiunt vel prudentissimis hominibus. Alij verò præsente Præside, quos non instimulabat aut dolor, aut pudor, non, credo, voluptatis gratiâ rem tentassent eo loco, & Præside, adde etiam, & Archisynagogo indignam. Neque verò audiendi vllo modo sunt, qui putant à fidelibus percussum esse Sosthenem, in quibus est Hugo: neque enim id decebat Christianam modestiam; neq; illis absoluto Paulo erat cur ita afficerentur acerbè, vt in vnum hominem, eúmque, vt par est, ætate venerabilem adeò immoderatè baccharentur. Græcus textus habet ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ ἕλληνες, id est, *apprehendentes omnes Græci.* Sed forsan vox ἕλληνες in textũ irrepsit, alioqui noster Interpres non omisisset. Aut si Græci sunt, non quidem illi Gentiles, sed Iudæi, qui Græci etiam dicuntur, vt sæpe vidimus.

14. Non solùm Sosthenem, sed etiam Paulum verberatũ esse coram Gallione dicit Chrysostomus in Præfatione prioris ad Corinth. Sed credo Præfationem illam non esse Chrysostomi: multa enim sunt ibi quæ cum historia omnino non consentiunt, quæque Ephesi facta narrat Lucas, ea Corinthi contigisse tradit illa Præfatio. Vide quot contra historiam vna tantùm clausula contineat: sic enim inquit. *Multa in hac ciuitate* (scil. Corintho) *Paulus perpessus est. In hac Christus ei apparuit dicens, noli tacere, sed loquere, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate. Idcirco mansit hîc duos annos* (Lucas, annum vnum, & sex menses) *in hac dæmon eiectus est; quem cùm Iudæi adiurarent, pessimè ab eo tractati fuerant. In hac coactos Magorum libros pœnitentia ducti cremarunt, ad millia quinquaginta.* (hæc Ephesi contigisse docet c. 19.) *In hac ante tribunal coram Gallione Proconsule Paulus virgis cæsus est.* Vt ergo plurima alia cum sacra historia non consonant; sic omnino puto neque postremum hoc de Pauli fustuario coram Gallione.

15. Nazaræorum votũ perpetuũ, & temporarium.

Vers. 18. *Qui sibi totonderat in Cenchris caput, habebat enim votum.*] In quibusdam codicibus est *totonderãt*; sed correctiores codices habent in singulari, consentaneè ad Græcum textum, qui habet κειράμενος. An verò hîc sermo sit de Paulo, an de Aquila, non omnino certum. Sed de Paulo videtur probabilius. Ita Hieronymus epist. 11. August. in epist. 19. Beda, & alij communiter. Cenchræ verò sunt illa Corinthi pars, quæ ad Orientem spectat, & Ægæum mare in sinum excipit, vt tradit Strabo lib. 18. Illud verò votum, quod emiserat Paulus,

Paulus, sine dubio Nazaræorum est; quorum duo erant genera, vel status. Quidam enim perpetuo se obligabant voto, ita vt nunquam aut tonderent caput, aut vinum biberet, sumerentque quidquid ex vite nascitur, qualis erat Samson. Alij verò temporario, quo expleto liberum erat communem cum aliis vitam agere. Vide Numer. cap. 6. Si verò Nazaræus pollueretur mortuo aliquo coram ipso, repentè radebat cæsariem, & ab eo die conceptum votum, etiamsi iam propè abesset à fine, deintegro incipiebat implere; vnde fiebat nonnunquam, vt obseruauit Abul. in cap. 6. Numer. q. 12. vt qui vnius anni votum emiserat, annis 20. non solueret; quia vicies, & sæpius contingebat pollui. Hoc verò votum siue perpetuum, siue aliquo tempore definitum, tam erat vsitatum apud Hebræos, tantíque ab omnibus fiebat, vt iam ἀντονομαστικῶς votum pro Nazareorum vsurpetur voto. Quare Num. 6. vbi dicitur; *vir, siue mulier cùm fecerit votum*; de Nazaræatu apertè sermo est. Quare hoc loco, vbi Paulus votum habere dicitur, de Nazareatu est intelligendũ; sicut & c. 21. infrà quatuor viri, qui dicuntur habuisse votum. Tale quidem votum habebat Paulus, sed ad certum tempus, alioqui non totõdisset caput. Emiserat fortasse ante conuersionem, quo tempore insectari cœpit fideles Hierosolymis, pro felici susceptæ prouinciæ exitu; quando egressus est cum Pontificis literis, vt fidem iam longè propagari cœptam opprimeret. Fieri verò potuit, vt tot annos Nazareatus põdus sustinuerit, quia interruptum sæpe votum est subitò coram cadẽte mortuo. Nunc verò sine dubio ideo tonsus est in Cenchris, quia repentino casu alicuius mortui pollutus erat, & ex lege Num. 6. tonderi debuit, ne aliis, cùm ex prolixa coma, vitæque instituto se Nazaræũ profiteretur, scandalo esset, quem à mortuo pollutum, neque tamen ideo tonsum esse vidissent. Quod etiã colligitur aperte, quia Paulus iterũ in templo se ostendit cap. 21. impleto nimirum voto, neque eo impleto alibi tonderi licebat, nisi in templo. Quare, vt dicit Abul. in 4. Reg. cap. 25. q. 31. neque tempore captiuitatis Babylonicæ, neque etiam nunc tale votum fit, quia templum non est, in quo solùm per legem fas est comam deponere. Vt ergo Paulus cap. 21. Iudæis probaret legem à se non esse contemptam, totondit se, ac purificauit in templo, sic etiam hîc ob eãdem causam. Tunc verò fas erat seruare illã cæremoniam, quia neque dum sepulta erat cum honore lex: neque cæsaries intonsa venturum Christum adumbrabat, sed potiùs ad Dei cultum, & corporis mortificationem pertinebat. Est enim graue prolixam gestare cæsariem, quam vltra annum, auream licèt, gestare non poterat Absalon. 2. Reg. 14. *Semel enim in anno tondebatur, quia grauabat eum cæsaries*: & abstinere ab eo, quod vitis generat, non omnino iucundum.

Nazaræus pollutus quomodo purificandus.

18.

Paulus Nazareus ad tempus.

Purificatio in tẽplo.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT DECIMVMNONVM.

1 *FActum est autem, cùm Apollo esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos: * dixitque ad eos: Si* 2 *Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque si Spiritus sanctus est, au-* 3 *diuimus. * Ille verò ait: In quo ergo baptizati estis? Qui* 4 *dixerunt: In Ioannis baptismate. * Dixit autem Paulus: Ioannes baptizauit baptismo pœnitentiæ populum, dicens: In eum, qui venturus esset post ipsum, vt crederent, hoc est,* 5 *in Iesum. * His auditis, baptizati sunt in nomine Domi-* 6 *ni Iesu. * Et cùm imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & pro-* 7 *phetabant. * Erant autem omnes viri ferè duodecim.* In-* 8 *trogressus autem Synagogam, cum fiducia loquebatur per* 9 *tres menses, disputans, & suadens de regno Dei. * Cùm autem quidam indurarentur, & non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cu-* 10 *iusdam. * Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes, qui habitant in Asia, audirent verbum Domini, Iu-* 11 *dæi, atque Gentiles. * Virtutésque non quaslibet faciebat Deus* 12 *per manum Pauli: * ita vt etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria, & semicinctia, & recedebant*

ab

eis languores, & spiritus nequam egrediebantur. * Tentaue- 13
runt autem quidam & de circumeuntibus Iudæis Exorcistis,
inuocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen Domi-
ni Iesu, dicentes: Adiuro vos per Iesum, quem Paulus prædicat.
* Erant autem quidam Iudæi Sceuæ principis sacerdotum se- 14
ptem filij, qui hoc faciebant. * Respondens autem spiritus 15
nequam dixit eis: Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui
estis? * Et insiliens in eos homo, in quo erat demonium pes- 16
simum, & dominatus amborum, inualuit contra eos, ita vt
nudi, & vulnerati effugerent de domo illa. * Hoc autem no- 17
tum factum est omnibus Iudæis, atque Gentilibus, qui habitant
Ephesi: & cecidit timor super omnes illos, & magnificabatur
nomen Domini Iesu. * Multique credentium veniebant con- 18
fitentes, & annunciantes actus suos. * Multi autem ex eis, qui 19
fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, & combusserunt
coram omnibus: & computatis pretiis illorum, inuenerunt pe-
cuniam denariorum quinquaginta millium. * Ita fortiter cre- 20
scebat verbum Dei, & confirmabatur. * His autem exple- 21
tis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia, & Achaia
ire Ierosolymam, dicens: quoniam postquam fuero ibi, oportet me
& Romam videre. * Mittens autem in Macedoniam duos ex 22
ministrantibus sibi, Timotheum, & Erastum, ipse remansit
ad tempus in Asia. * Facta est autem illo tempore turbatio non 23
minima de via Domini. * Demetrius enim quidam nomine, ar- 24
gentarius, faciens ædes argēteas Dianæ, præstabat artificibus non
modicum quæstum: * quos conuocans, & eos, qui huiusmodi 25
erant opifices, dixit: viri, scitis quia de hoc artificio est nobis ac-
quisitio. * & videtis, & auditis quia non solùm Ephesi, 26
sed pene totius Asiæ, Paulus hîc suadens auertit multam tur-
bam, dicens: Quoniam non sunt dij, qui manibus fiunt. * Non 27
solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem ve-
nire, sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, sed
& destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia, & orbis co-
lit.

28 *lit. * His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt, dicen-*
29 *tes: Magna Diana Ephesiorum. * Et impleta est ciuitas con-*
fusione, & impetum fecerunt vno animo in theatrum rapto
30 *Caio, & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. * Paulo au-*
tem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.
31 ** Quidam autem & de Asiæ principibus, qui erant amici eius,*
32 *miserunt ad eum rogantes ne se daret in theatrum: * alij autem*
aliud clamabant. Erat enim Ecclesia confusa: & plures nescie-
33 *bant qua ex causa conuenissent. * De turba autem detraxe-*
runt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander au-
tem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.
34 ** Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox facta vna est omniũ,*
quasi per horas duas clamantium: Magna Diana Ephesiorum.
35 ** Et cùm sedasset Scriba turbas, dixit: Viri Ephesij, quis enim*
est hominum, qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse
36 *magnæ Dianæ, Iouísque prolis? * Cùm ergo his contradici non*
37 *possit, oportet vos sedatos esse, & nihil temerè agere. * Addu-*
xistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blaspheman-
38 *tes Deam vestram. * Quòd si Demetrius, & qui cum eo sunt*
artifices, habent aduersùs aliquem causam, conuentus forenses
39 *aguntur, & proconsules sunt, accusent inuicem. * Si quid autem*
40 *alterius rei quæritis, in legitima Ecclesia poterit absolui. * Nam*
& periclitamur argui seditionis hodiernæ, cùm nullus obnoxius
sit (de quo possimus reddere rationem) concursus istius. Et cùm
hæc dixisset, dimisit Ecclesiam.

IN CAPVT DECIMVM-NONVM ACTVVM APOSTOLORVM.

1. Baptiſmus Ioãnis.

Verſ. 3. *IN quo ergo baptizati eſtis?*] Vt præcedẽti capite dictum eſt, Apollo Epheſi multos commouerat, vt qui apprimè Scripturarum doctus eſſet, & ſpiritu feruens, & eloquentia potens. Hic tantùm Baptiſma Ioannis nouerat, & eius Baptiſmo, vt apparet, Epheſiorum aliquos luſtrauerat; nam etiamſi Baptiſmus ille ab vno Ioanne conferretur, vtpote præcurſore, vt dicit Cyrillus 2. in Ioan. cap. 57. & Aug. tract. 5. in Ioan. & 5. de Baptiſmo c. 13. tamen fieri potuit, vt ſublato Ioanne alij ignorantes illius Baptiſmi inſtitutionem, & cauſam illum contulerint. Siue ergo ab Apollo proximè, ſiue multo antè à Ioanne, aliquot Epheſij Baptiſmum illum imperfectum ſuſceperant. Qui tamen hîc vocantur diſcipuli; quia & ipſi, quæ ad ſalutem pertinent, diſcere, atque amplecti ſtudebant. Hos ergo Paulus cùm per Sacramentum Cõfirmationis Spiritum ſanctum conferre vellet, quos baptizatos nouerat, rogat an Spiritum ſanctum acceperint; illis autem reſpondentibus, neque Spiritus ſancti nomen ſibi notum, rogat iterum in quo baptizati fuerant.

2. Baptiſmus Chriſti in nomine triũ perſonarum.

Ex quo patet, vt ſuprà cap. 2. vidimus, in ipſis quoque Eccleſiæ primordiis Baptiſmum dari ſolitum nõ in Chriſti nomine, id eſt [illegible] [illegible] nominato; ſed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti. Neque enim ſine cauſa miratur Paulus, quòd Baptiſmo luſtrati Spiritus ſancti nomen non audierint. Quare reſpondent Epheſij baptizatos ſe quidem, non tamen Chriſti, ſed Ioannis Baptiſmate, in quo S. Spiritus nomen non audiebatur. An verò Baptiſmus Ioannis ſine vlla certa forma datum ſit, vt volunt Sotus d. 2. q. 2. art. 1. Durand. Gabr. Franc. Suarez, an ſub hac, vel alia ſimili. *In nomine Chriſti venturi*; vt vult S. Thomas 3. p. q. 38. art. 6. ad 5. cum aliis multis; non noſtri, ſed Scholaſtici negotium eſt. Ex hac Epheſiorum reſponſione ortum exiſtimo illud Hiſpanicum Prouerbium, quo Hiſpani vtimur, quando cum illis agimus qui ſunt rerum ignorantiſſimi, earum maximè, quarum illos ſcientes putabamus: tunc enim dicimus *loqui ad Epheſios*, id eſt, minùs aptè ad rem, vel perſonam.

Prouerbium Hiſpanicũ.

Verſ. 5. *His auditis baptizati ſunt in nomine Ieſu.*] Ex hoc loco, credo, manifeſtum fit, quando Apoſtoli dicuntur baptizaſſe in nomine Ieſu Chriſti, feciſſe id inuocato nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti; nã cùm Paulus baptizaret hos Epheſios Baptiſmo, in quo Spiritus ſancti nomen eſſet inuocandum, baptizaſſe tamen [illegible] in nomine Ieſu; eo nempe ſenſu, qui à nobis traditus eſt cap. 2

Verſ. 6. *Erant autem omnes viri ferè*

3\. *duodecim.*] Cùm magna multitudo est, perfectúsque numerus, ac plenus ponitur, adhiberi aliquando solet particula *ferme*, aut *quasi*, & similes, vt cap. 1. diximus: qua ratione Christus fuisse dicitur quasi annorũ duodecim; & iterum quasi annorũ triginta. Hîc verò cùm exiguus sit, & facilè iniri numerus possit; imò & imperfectus subiectus sit (nam denario, qui perfectus est numerus, additus est binarius) non apparet cur vox *fere* addi debuerit. Historia Scholastica ait, illud *fere* additum esse ad temperamentum. Idem Carthus. Et ita videtur responderi posse: nam Spiritus sanctus hominum cõsuetudini sese accommodat, qui modestiæ gratiâ, ne videantur audacter aliquid asseuerare, addere solent *fere*, *circiter*, & similia. Sed placet magis si dicamus eo tempore iam duodenarium numerum esse perfectum, post sacratum Apostolorum numerum. Et nobis duodenarius numerus loco perfecti est. Vnde per dodecades numeramus, Hispanè *por docenas*. Quare apud Hispanos frequens, *casi vna docena*. Aliquando *fere* explendæ, atque ornãdę orationis gratiâ ponitur: sicut Græcè ὡσεὶ, vt norunt mediocriter eruditi.

Vers. 9. *In schola Tyrãni cuiusdam.*]

4\. Editio Syra Tyrannum nomen putat esse proprium. Idem Montanus. Interlinearis locum esse censet, vbi docebat Tyrannus. Alij communiter virum potentem interpretantur. Quidam scholam putant suburbanam, domum, aut locum, in quem Tyrannus ille secederet cùm animũ laxare vellet ab vrbanis, & molestis negotiis. Nam *schola* otium significat, & opportunum à laboribus diuerticulum. Hispanè, *casa de recreacion*. Res planè incerta.

Vers. 12. *Ita vt etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria, & semicinctia.*] Quidam has voces synonymas esse putant: sed certè, vel ex ipso genere orationis apparet esse diuersas. Sed quid quælibet harum vocum significet non constat inter authores. Et vt à *sudario* incipiamus, omnes ferme conueniunt linteum esse ad tergendum sudorem, seu lacrymas, & hoc satis ostendit nominis notatio; quod esse apud Hebręos in vsu, cùm laboriosæ arti operam darent, verisimile est; sicut nunc etiã fit apud nostrates opifices. Neque solùm *sudarium* dicitur, quod à nostris *pañuelo*, quia ad tergendum sudorem adhiberi solet; sed etiam pannus linteus ad eius similitudinem quacunque magnitudine, & ad quemcumque vsum comparatus, sicut Hispani, *paño de manos* vocant quodcumque linteum, quod eius similitudinem, & formam habuerit, licèt longè habeat dissimiles vsus, quoniam præcipuè ad abluendas manus adhiberi solet. Quare Suetonius in Nerone cap. 51. *Ligato*, inquit, *circum collum sudario prodiit in publicum.* Quem locum explicans Dion σινδόνιον vertit: & Martialis lib. 11. Epigr. 40. *sudarium* vocat linteum illum pannum, quem tonsores adhibent ad excipiẽdos pilos, qui ex tõsione decidunt.

5\. *Sudarium quid.*

Iam mihi nigrescunt tonsa sudaria barba.

Hoc autem sudarium credo in capite gestari solitum, vt etiam docuit Oecumenius; vnde etiam natum est, vt sudaria dicantur, quæ capita velant mortuorum, vt de Christo constat Ioan. capite 2. & de Lazaro capite 11.

6\. Addo his, videri mihi maximè probabile, illud tegumentum quod [illegible] gestant. Hebræi, in capite pro pileo ge[illegible]

si mo

Probabile est sudariū tegumen tū esse capitis.

si modò aliquid gestant in capite, siue illud expansum sit, vt velum, siue rugatum, & nodis impeditum, & flexibus, quo iam maiori artificio, atque elegantia vtuntur Turcæ, & à nobis *turbante*, siue *triumpha* vocantur; vocari etiam sudarium: nam sudarium in capite à Iudæis gestari docet Oecumenius; & historia Scholastica capitis ornamentū appellat, licèt adeò obscurè, vt nescias an de sudario loquatur, vel de semicinctio. Certè Beda in retractationibus super Acta dicit Gregorium Magnum respondisse cuidam, qui rogarat ex Britannia, quid esset semicinctium; esse quoddam sudarij genus à Iudæis in capite gestari solitum. Hæc mihi de sudariis videntur posse probabiliter dici; si modò aliquod Hebræis est capitis velamentum; & hoc nunc à nobis expediendum est.

7. Iudæos tectū habuisse caput putat Abulēsis.

Abul. in cap. 13. Leuit. q. 10. affirmat Hebræos tecto fuisse capite, probaríque putat, quia ibi leprosus, vt à reliquis distinguatur, iubetur aperto esse capite. Deinde, quia Iudęi olim velato capite orationi vacabant, quod obseruari modò dicit in Synagogis; & quidem hoc de Sacerdotibus dubitari non debet, quibus ad sua ministeria mitra, & cidaris datæ. De aliis videtur posse probari ex 1. Corinth. c. 11. vbi monet Paulus, ne viri tecto orent capite, quasi antiquam damnaret consuetudinem.

8. Magis probabile nudum habuisse caput.

Sed quicquid sit de ætatis nostrę Iudæis, qui vt multa alia ab his Regionibus, in quibus agūt, acceperūt, sic etiā, vt reor, vt operto sint capite, variè quidem pro varia Gentium consuetudine. Certè de antiquis nihil ausim affirmare; nam primùm non video communis pilei, aut velamenti capitis vllum in Scriptura nomen, aut vestigium; imò potiùs coniecturæ multæ sunt, quæ vrgent in contrarium. In conuiuiis enim sæpe dicuntur vngi conuiuarum capita; & in caput Christi effusum est alabastrum vnguenti, quod sanè, neque vrbanè fieret operto capite. Neque, credo, Absalon Regius puer vsus est pileo, qui tam placebat sibi in longa, atque flauente coma, neque è cæsarie implexa penderet è quercu, nisi illam haberet apertam, & solutam. Adde quòd, vt tradit Iosephus lib. 8. Ant. cap. 7. adolescentes elegantes, & nobiles Salomonis tempore, prolixo capillitio conspicui ramentis auri capillos quotidie spargebant, vt ad Solarium radiorū contactum fulgor è capitibus eorū reflecteretur; quod lenocinium, ac fucus otiosa planè essent in operto capite.

Pharisæos nudo fuisse capite indicat Hieronymus in cap. 23. Matth. quia Deut. 6. inquit. *Scriptum est; ligabis præcepta mea quasi signum in manu tua, & mouebuntur inter oculos tuos, legem in membranis scribebant, & eas complicantes ligabant in fronte, aut in modum coronæ capiti circumponebant.* Hæc Hieronymus. Quòd si aliquid gestarent in capite, commodiùs in eo implicari membranulæ, aut affigi poterant, & honestiùs gestari, vtpote non tectæ pileo, quod vt capiti, sic etiam esset impositum membranis, id est, phylacteriis.

9. Caput in luctu tegebant, & tondebāt Iudæi.

Accedit quòd quemadmodum nationes aliæ in mœrore, ac luctu mutato habitu, atque cultu corporis specimen aliquod, & argumentum præbent doloris sui; sic etiam Hebræi. Illud verò haud dubiè est capitis velatio. Ex quo consequens est aliis temporibus fuisse nudum. Qua de re exempla multa sunt. Ierem. cap. 14. *Luxit*, inquit, *Iudæa, &*

clamor Ierusalem ascendit, &c. *confusi sunt, & afflicti, & operuerunt capita sua*. & statim. *Quia non venit pluuia in terram, confusi sunt agricolæ, operuerunt capita sua*. & 2. Reg. 15. quasi speciale ac nouum de Dauid, totóque populo, qui illum sequebatur, scribitur. *Porrò Dauid ascendebat cliuum oliuarum, scandens, & flens, nudis pedibus incedens, & operto capite: sed & omnis populus qui erat cum eo, operto capite ascendebat plorans.* Quod fuisse inter Hebræos antiquissimum indicat Chaldæus: nam vbi vulgatus Exod. 14. habet. *At illi egressi erant in manu excelsa*, ipse legit, *capite discooperto*. Ac si diceret egressos esse non mœstos, non vt fugitiuos, sed alacres, more videlicet non fugientium ad alienas, vt extorres, sed commorántium in regionibus suis. Quæ consuetudo in aliis quoque nationibus viguit: nam de Aman inter Persas cùm damnatus est morte, dicitur Esther cap. 7. *& statim operuerunt faciem eius*. De Romanis docet Plutarchus in quæstionibus problemate 13. vbi tradit in parentum funere filios tecto esse capite, filias verò nudo.

10. Hanc consuetudinem caput operiendi in mœrore, & luctu ortam existimo ex alia non minùs Hebræis familiari, qui in graui aliqua calamitate, & mœrore tondebant caput, ad cutem, opinor, ita vt capiti caluitium inducerent, quod fecit Iob c. 1. qui audita morte filiorum *tonso capite corruit in terrã*. Isai. cap. 15. *in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur*. & Micheæ cap. 1. *Decaluare, & tondere (ô Israël) super filios deliciarum tuarum: dilata caluitiũ tuum sicut aquila, quoniam captiui ducti sunt ex te.* Quod adeò vsitatum erat in ipso etiam Israëliticæ Reipublicæ principio, vt Deus super mortuo caluitiũ fieri vetuerit Deut. cap. 14. Cùm ergò nudatum caput naturali capillorum vestitu nõ posset non grauiter affici à temporis inclementia, consequens erat vt tegumento muniretur foris ascito. Neque leue argumentum est Hebræos nudo incessisse capite, instar Romanorum, quia sicut horum antiquissimæ imagines, sic etiam illorum nunquam nisi aperto capite inueniuntur.

11. *Cur in oratione caput aperiendum.* Neque contra hæc rationes Abulensis plurimùm facessunt negotij. Nam primùm à Sacerdotibus ad aliorum cultum, & ornatum nulla, aut nonnisi admodùm leuis trahi potest coniectura; vt enim in illis multa propria fuêre, maximè in toto externo corporis apparatu, sic etiam quod de velato capite in oratione dicitur. Quòd si verũ est alios quoque in orando solitos esse caput obnubere; quod tamẽ vnde ex Scriptura sumi possit, non video, ideo profectò est, quia supplices veniunt, & subiectos se eo corporis habitu profitentur. Quid verò Paulus velit 1. Corinth. 11. longioris est negotij. Nunc breuiter dico voluisse Corinthiis edicere ne Gentium ritu, aut orarent, aut sacrificarent. Orare verò solitos esse viros operto capite tradit Plutarchus problemate 10. Puto autem & fœminas nudo frequenter: nam fecisse aliquãdo, imò & capillis pauimentum verrisse, satis constat ex communi supplicatione, ac luctu, vbi fœminæ pansis, ac laceris crinibus inducuntur iram numinis placaturæ. Vide Liuium lib. 3. Decade 1. vbi in communi malo ciuitatis. *Stratæ*, inquit, *passim matres crinibus templa verrentes veniam irarum cœlestium, finemq́; pesti exposcunt.*

12. Neque illud de leprosis admodùm

Leprosi cur aperto capite.

dùm vrget: nã, vt diximus, cùm miseri, ac lugentes, ex more caput operirent, leprosi, qui propter fœdum morbum, hominúmque fastidium, & quia ab vrbe, atq; à castris exclusi omnino miseri, ex mœrentium consuetudine operto esse capite deberent, iubet Deus vt aperto sint capite, & ne id quidẽ faciant, quod aliis in afflictione, ac pudore Hebræorũ consuetudo permittit. Seu certè, quemadmodum Romani, qui in vrbe nudo erant capite, in agro causia vtebantur, aut galero: sic fortè in agro Hebræi aliquo tegumento caput defendebant à Sole, aut ab alia temporis iniuria: quare satis nudato capite in agris leprosus secernebatur ab aliis.

13. Sudarium in capite.

Hæc mihi valdè probabilia sunt, neque tamen in re vsque adeò dubia quicquam definio. Quòd si ita est, sudarium crediderim esse pannum lineum, quo opifices vtuntur ad puluerem, sudorémque tergendum, quo caput non tam ligatur, aut includitur, quàm velatur. Aut fortasse linteum quoddam est, quo capilli cohibentur, ne defluant, atque inuolitent oculis, quod fieri necesse est, cùm capilli prolixi sunt, quales erant Hebręorum, & aliquis est corporis motus, & inclinatio capitis, quod laborãtes euitare nõ possunt. Quod omnino accidere debuit Paulo, qui manu, atque arte parabat sibi victum, & lõgam habebat comã, quia votum habebat Nazaręatus, & iam tertius exactus erat annus, aut eo amplius, ex quo in Céchris se totonderat. Habuisse verò Iudæos capillos, qui ante oculos caderent, & necessariò impedimento futuri essent, constat ex Deut. c.14. nam vbi vulgatus habet, *nõ facietis caluitium*, in textu Hebraico est; *non facietis caluitium inter oculos vestros*, id est, vt ibi bene Abul. nõ tondebitis illam partem capitis, quæ supra frontem est, & capillos ad oculos demittit. Et reuera pars illa depilata, ac glabra caluitium dicitur. Sin autem aliquod Hebræis erat capitis tegumentum, quod sanè improbabile non est; verum esse existimo, quod antea dixi, illud esse sudarium.

14. Semicinctiũ quid.

De semicinctio res est non minùs obscura. Occumenius sudarium esse putat, quod non in capite gestatur, sed in manibus. Gregorius, vt refert Beda in retractationib. in capite gestari dicit. Alij vestem esse putant, quæ dimidiam corporis partem, nempe anteriorem tegit, à cingulo videlicet ad pedes, qua ad opus, ex quo aliquid sordium vestibus allini solet, vtuntur opifices; quæ & deponi solet, & aptari facilè; vulgò *delantal*. Quod placet Salmeroni. Mihi verisimilius est *semicinctium* cingulum esse, aut zonam, ad quam qui expediti esse volunt, sinus reducunt fluentes, & laxos. Ita videtur sentire Isidorus libr.19. & Imol. *Cinctus*, inquit, *est lata zona, & minùs lata semicinctum, & vtrisque minima cingulum*. Idem colligitur ex epistola Nicephori Episcopi Constantinopolitani, qui scribens ad Leonem III. Pontif. Max. cui Sacerdotalia misit ornamenta, sic inquit; *misimus tunicam candidam, & penulam castaneam* (id est, planetam, seu casulam) *inconsutilem stolam, & semicinctia auro variegata*. Quæ epistola inserta est in Actis Concilij Ephesini tom. 5. cap.22. & refert Baronius 1. to. Annal. anno 58. Petronius idem non obscurè indicat, dum ait quendam, qui de suspendio cogitabat, ad illud parasse semicinctia, quæ illigari collo, hominémque suspẽdere optimè possunt, si cingula sunt; nullo verò modo se sint id, quod alij censent.

Inclusus, inquit, *ego suspendio vitam finire constitui: & iam semicinctio stanti ad parietem sponda me vinxeram, ceruicemq́; nodo condebam.* Hesychius *semicinctia* dicit esse φακώλια, ζωνάρια, σουδάρια, quæ omnia *fasciam* significāt & *cingulum*. Sed, meo iudicio, colligitur apertè ex illo Martialis in Apophoreto 153. cuius titulus est *Semicinctium*

Det tunicam locuples, ego te præcingere possum:
Essem si diues, munus vtrumque darem.

Vbi semicinctium cum tunica coniungit, ac dicit; cùm sit pauper, neq; tunicā in Saturnalibus donare possit, quod faciunt diuites, donare se quod pauperis donum est, quo possit oblatam ab aliis tunicam præcingere. Est autem præcingere se, aut stringere laxam tunicam, aut fluentes lacinias ad cingulum colligere. Neque si vestis esset ad sordida ministeria, satis esset vrbanus, & bellus, qui illam ad amicum dono mitteret. Adde quòd semicinctium inter illa apophoreta numeratur, quæ non ab vno, aut altero; sed communiter amicis honoris, ac beneuolentiæ gratiâ in Saturnalibus mittuntur. Hîc etiam facit quod inter opifices, qui ea laborant, quæ lautæ, & elegantes fœminæ sibi dari petunt; connumerantur à Plauto in Aulularia, Scena *Narraui.* semizonarij, qui sine dubio sunt à quibus semicinctia fiunt. At elegantes fœminæ non tam optant vestes ad sordidum ministerium, quàm ad munditiam, & nitorem.

15. Hebræorum lōgæ tunicæ.

Hebręos autem constat laxas habuisse tunicas, atque ideo illis opus fuisse cingulo, cùm sese ad opus expedirent. Quare Christus præcinxit se Ioan. 13. vt pedes lauaret. Et Lucæ c. 12. dicitur; *sint lūbi vestri præcincti:* & suprà Petro dixit Angelus, *præcinge te.* Quare sine dubio Paulus cùm esset in ergasterio pręcingebat se semicinctio, adhibebatq; sudariū, vt sudorem abstergeret, qui ex ea laboris contentione stillabat. Vbi verò se ad vrbanum, atque politicum congressum instruebat, laxatísque rursus tunicis semicinctium, & sudariū relinquebat, illa ad infirmos, inscio, vt reor, Paulo deferebantur.

Vers. 13. *Tentauerunt autem quidā & de circumeūtibus Iudæis Exorcistis.*] Fuisse apud Iudæos Exorcistas, qui ab obsessis corporib. dęmonia pellerēt, docet Iosephus lib. 8. Ant. c. 11. vbi dicit Exorcismos quosdā à Salomone traditos ad eam rē potentissimos. Idē de Exorcistis indicat Christus Mat. c. 12. *Filij vestri in quo eiiciūt?* Licèt multi existiment hîc loqui Christū de Apostolis, qui in nomine Iesu obsessos à dęmone liberabāt, quod non puto. De Iudæorū Exorcistis vide plura apud Abul. in c. 12. Mat. vbi tradit paucos tunc esse Exorcistas, & parum posse. Ex quo fiebat, vt & multi essent energumeni, & mirarentur omnes, si quādo dæmonium expulsum esse audirent.

16. Exorcistæ inter Iudæos.

Dicuntur verò isti Exorcistæ *circumeuntes*; Gręcè περιερχόμενοι, qui sanè circulatores, atque impostores esse videntur, non admodùm dissimiles iis, qui præstigiis quibusdam stultam, atque mirabundam plebeculam ludificant, & tenent: nam περιέρχεσθαι *decipere* etiam, & *circumuenire* significat. Hi verò carminibus quibusdam, & superstitionibus, aut dæmones immittebāt in humana corpora, aut etiam euocabant. De quibus Persius Satyra 5. in fine.

17. Exorcistæ olim malè audiebant.

Tunc grandes Galli, & cum sistro lusca Sacerdos
Incussère deos inflantes corpora.—

Et nunc apud Iaponios, aliásque regiones

giones nuper inuentas frequentissimum. Quare & illis olim, & his nūc maximo honori, & quæstui est. Ex quo Exorcistarum nomen malè audire cœpit, de quo Vlpianus *l.1.ff.de var.& extraord.cognit.* *Non tamē*, inquit, *si incantauit, si imprecatus est, si (vt vulgari verbo impostorum vtar) exorcizauit, non sunt isti medicinæ genera, tametsi sint, qui hoc sibi profuisse cum prædicatione affirment.* Fuisse autē plurimos, qui hanc siue artem, siue quęstū instituerent, docet Iustinus Martyr in Oratione ad Gentiles. Ex horum numero fuisse puto eos qui nūc *Iudæi circumeuntes* appellantur. Et persuadet quod statim subditur, multos libros, sine dubio magicos, attulisse, &c.

18. *Adiuro vos per Iesum, quem Paulus prædicat.*] Græcus textus habet; *Adiuramus vos.* Sed cùm hîc ponatur Exorcismi forma, qua illi pseudoexorcistę vtebantur, parum refert quo numero exprimatur. Cùm hi non tā ad Dei gloriā, quàm curiositatis, ac vanitatis gratiâ per Iesu nomen adiurassent dæmonia, id effecerunt vt illa per Iesu nomen adiurata professa manifestè fuerint graue sibi esse Iesu nomen, & Pauli (id enim valet *Iesum noui, & Paulum scio*) illos tamē Exorcistas nihil à se fieri. Quare illos grauiter, & ignominiosè mulctarunt detractis vestibus, & inflictis plagis; neque enim digni erant quorum vanitati diuini nominis imploratio seruiret. Longè, vt videtur, alia mens erat eius, qui proposita eiusdē nominis maiestate dæmonium eiiciebat, de quo Lucas c.9. *Præceptor*, inquiunt Apostoli ad Christum, *vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia; & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum: & ait ad illos Iesus; nolite prohibere, &c.*

19. *Ambo de pluribus.* Vers. 16. *Et dominatus amborū inualuit contra eos.*] Septem erant Sceuę Sacerdotis filij, & in duos videtur insiluisse is, qui à dæmone obsidebatur. Fortasse illi duo, aut soli, aut audaciùs instabant. Græcè αὐτῶν: sed fortasse noster Interpres legit ἀμφῶν, siue ἀμφοτέρων. Sed est adhuc aliquid durius: nam illud *amborum* relatiuū est, atque adeò antecedentis, id est, duorum nomen præcessisse oportuit. Fortasse hîc aliquis Hellenismus est; nam vt apud Græcos forma dualis plurali numero adiungitur; sic etiam eadē pluraliter significat. Noster autē Interpres, qui phrasim Græcam interdum in vertendo seruat; *ambo* pro pluribus. i. pro septem Sceuæ filiis adhibuit. Et tunc sensus est; dominatus est eorum. Neque id omnino inauditū est apud Latinos: nam Virgilius plusquam duobus accommodauit, nempe tribus, Menelao, Agamemnoni, & Priamo. Sic. n. 1. Æneid.

Atridas, Priamúmque, & sæuum ambobus Achillem.

20. *Confessio hæc sacramentalis.* Vers. 18. *Multi credentium veniebant confitentes, & annunciantes actus suos.*] Hoc loco dubitant aliqui, an confessio hæc sacramentalis fuerit; an verò generalis quædam professio, ac publica, qua se aliquis in genere peccatorem profitetur? Caietanus hoc vltimum putat, & talem fuisse dicit hanc confessionem, qualis illorum fuit, qui ad Ioannem accedebant Marci cap. 1. profitentes pœnitentiam vitæ præteritæ, propter quod malè accipitur à Catharimo. Idem sentit Vega libro 13. de Iustificatione cap. 28. Neque ab his longè abest Arias Montanus. Sed contrarium communiter tenent tam antiqui Patres, quàm recentes scriptores,

Salme

Salmeron, Baronius, P. Sotus, Castro, Valentia, Bellarminus tom. 2. Controu. 5. lib. 2. cap. 4. Stapletonus in Acta, qui ibi de hac quæst. latè. Et quidem nihil hîc video aut quod ad sacramentalem confessionem desit, aut quod cum illa non conueniat. Nam qui confessi dicuntur, fideles erant, & baptizati; dicuntur enim *credentes*, quod nomen olim habuisse Christianos constat suprà Act. 4. *Multitudinis autem credentium erat cor vnum.* & 1. Thess. 1. *Ita vt facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia.* Neque est quod aliquis obiiciat, *credentes* dici, quia tunc edocti Exorcistarum supplicio credere cœperunt; quia Græcè in præterito est πεπιστευκότων, id est, *qui crediderunt:* quod per participium præsentis reddidit vulgatus, sicut alibi sæpe, quia nullum habuit participium actiuũ, quod actionem præteritam significaret. Et illud, *confitentes actus suos*, satis indicat, non esse confessionem in genere; neque alio modo Scriptura solet complecti peccata omnia. Matth. cap. 9. *Remittuntur tibi peccata tua.* Et in hac ipsa materia Iacobi 5. *Confitemini alterutrum peccata vestra.* Sed illud nonnullis videtur durum, quòd fideles, seu credentes ad illud vsque tempus retinuerint superstitiosos libros, & magicæ disciplinæ, quos hîc dicuntur combussisse edocti Exorcistarum supplicio. Qui sanè si Christiani fuissent, & priùs ab Apostolis edocti, abiecturi fuisse videbantur. Sed qui hac mouentur coniectura, vt contrà sentiant, quàm parum attentè textum illum legerint, apertè produnt. In quo duo satis distinctè apparẽt hominum genera; alterum eorum, qui iam crediderant, & hi edocti iam de Sacramento Pœnitentiæ, dicuntur actus suos Apostolis confessi: alterum illorum, qui eamdem cum filiis Sceuæ artem professi magicam, eorum plagis, & ignominia perterriti, artem abiiciunt impiam, & libros comburunt. Quare alij sunt, qui libros, & artem incendio, alij qui actus suos confessione abolent: & hoc omnino vel mediocriter attentis affert textus ipse. *Multique credentium veniebant confitentes, & annunciantes actus suos: multi autem ex iis, qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, & combusserunt.* Illud (*autem*) satis distinguit confessos ab iis, qui libros abiiciunt, & perdunt flammis.

Vers. 19. *Multi autem ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros.*] Exorcistarum illorum ignominia, & plagæ admirationi multis fuerunt, & quibusdam terrori, qui fortasse eandem, quam Sceuæ filij artem sectabãtur. Quare accurrunt omnes, séque in eadem culpa fuisse profitentur; & libros adducunt, vt apparet, magicos, quibus aut inuocarent dæmones, aut euocarent. Attulerunt ergo plurimi libros artis maleficæ; quod omnino facere debuerunt si modò sine fuco ad fidem conuersi, combusserúntque; ex quibus, si venales essent propositi, vis pecuniarum maxima redigi potuisset. Dicuntur autem, qui artem exercẽt præstigiatoriam, & magicam, *curiosa sectari*; quia ars illa curiosis, & otiosis hominibus pabulum præbet prorsus inutile. Cui arti Ephesinam ciuitatem impensè fuisse deditam præter cæteras tradit Hieronymus in Præfatione epistolę ad Ephesios. Ibi, vt tradit Philostratus lib. 4. Apolonius Tiannæus eodem pene tempore, in quo Apostolica versatur historia, magicæ doctrinæ ludum aperuit; qui suis præstigiis sic delusit, ac cepit Ephesinos, vt non solùm statua

21.

Ars magica apud Ephesios.

statua donatus, sed etiam pro Deo habitus fuerit. De Ephesiarum literarum prodigiosis effectibus vide Prouerbium, *Literæ Ephesiæ*. Quemadmodum per illas dæmones ab obsessis corporibus exacti, vide Plutarchum in symposiacis, q.5. lib.7. Porrò Iudæi, qui norant hac arte dæmones pelli solitos, Mat.c.12. obiecêre Iesu, quòd in Beelzebu principe dæmoniorum eiiceret dæmonia.

Literæ Ephesiæ.

22. Vers.21. *Ire Hierosolymã.*] Vt votũ Nazaræi persolueret; nã expleto Nazaræatu necesse erat comã deponere, quod in templo tantùm fieri legitimè poterat. Quare, vt diximus, post euersum templum à Vespasiano; & toto captiuitatis tempore hoc votum nuncupatum non est; quia alibi quàm in templo tonderi nefas erat: aut si non expleuisset, vt se purificaret, quia pollutus fuerat à repentina morte alterius, à qua se alibi, quàm in templo purificare non poterat. Seu certè, vt sicut antea fecerat, collectam ferret in Ierusalem, quam ex Achaia, & Macedonia coëgisset. Eo verò consilio adductum esse Paulum, vt profectionem illam institueret, videtur sumi posse ex 1. epist. ad Corinth. quam hoc tempore Ephesi scriptam esse facilè colligitur ex c.16. vbi dicit se venturũ ad Corinthios cùm Macedoniam pertransiret, manserúntque Ephesi vsq; ad Pentecostem. In ea verò epistola collectæ meminit deducendæ in Ierusalem. Vide totum cap.16.

23. Vers.23. *Demetrius quidam nomine, argentarius, faciens ædes argenteas Dianæ.*] *Argentarius* nomen est ambiguum: nam *mensarium*, seu *trapezitam* significat, & *argenti elaborandi artificem*. Posteriorem significationẽ probat hoc loco Græca vox ἀργυροκόπος; id est, *argentum cudens*, aut *incidens*. Pro *ædibus argenteis*, Græcè ναὺς ἀργυρᾶς, id est, *templa argentea*. Quæ verò sint ædes istæ, nõ omnes idem. Quidam tabulas putant, seu laminas, in quibus periculi depulsi Deorum beneficio monumẽtum in templis de more suspenditur; quod apud Gentes frequentissimum; vt docuit Horatius lib.1. Ode 5. & Cicero Act. 7. in Verrem, tabularum pictarum, & argẽti benefacti meminit. Quod etiam in vsu fuisse apud Palæstinos argumento sunt mures, & ani aurei, qui cum Arca in capsulis inclusi expiãdi criminis gratiâ missi sunt. Talia ergo vota, seu monumenta periculi, aut morbi depulsi Sospitali Dianæ consecrata ex argento cælabat Demetrius.

Vota in templis suspensa.

24. Alij putant esse capsas, aut loculamenta quædam, quibus includuntur, & continentur imagines, quæ si stabiles sint, vt in templi fabricis, aut ararum pegmate signis instructæ, *nichos* dicuntur; si mobiles, quæque à collo suspensæ circunferuntur, *lipsanothecæ* vocantur, vulgò *relicarios*. Et ita putat Lyra, & Chrysostomus, qui ciboria appellat, id est, arculas, seu thecas. In his mihi verisimile est aliquid, aut religionis causâ, aut pro amuleto gestari solitum, quod à Diana, id est, à dæmone turbæ delusæ, & nimiùm credulæ Sacerdotes impertiebantur. Quales sunt literæ Ephesiæ, quæ non minùs potentes, ac quæstuosæ putabantur, quàm aut virga Mercurij, aut Orci galea. Et hæc optimè vocari possunt iuxta nominis vim, *templa*; quia sicut in templis coluntur, & continentur sacra; sic in illis quasi paruis templis à Dianæ aris, aut manibus accepta sacra siue ad abigenda maleficia, siue ad obtinenda bonæ fortunæ dona includebantur. Quæ, meo iudicio, ναΐδια vocari possent,

Amuleta Gentiliũ.

Vn

id est, *exigua templa.*

25. Imagines rerum religiosarũ gestari solitæ.

Hæc sententia, prout à me explicata est, satis videtur esse probabilis: sed addo aliam mihi non improbabilem, quæ alicui fortasse placebit magis. Magna erat olim gloria templi Dianæ Ephesiæ, & propter antiquam religionem, & propter nobilitatem materiæ, artísque præstantiam; de quibus multa à prophanis historicis: adeò vt vnum haberetur è cantatissimis septem orbis miraculis. Vsus autem fert omnium penè gẽtium, vt res vel hominum pietate, aut arte celebres expressas secũ gestent, aut cælatas in laminis, aut conflatas ex metallo; vt docet Lauratanę virginis, & mõtis Serrati domus, quas homines pij religionis ergo, aut domi habent in sacrariis, aut secum circunferunt. Quare vbi augusta illa templa sunt, assidere solent artifices, qui aut ex ebore, aut alia nobili materia fingunt, aut ex auro conflant illas effigies, quas deinde peregrinis hominibus venales proponunt. Sic Demetrius iste, homo, vt apparet, copiosus artificum apud se familiam habebat, qui aut fingendis, aut cõflandis magni templi, Dianæque Ephesiæ simulacris operam dabant; quod illi opus, & quæstui erat & gloriæ. Cui explicationi fauet nomen ναὸς, quod *templum* significat. Solere autem Gentiles Deorum imagines, aut eorum symbola ferre secum, viarum, periculorúmque comites diximus ad illud cap. 1. Cant. *Fasciculus myrrhæ.* & cap 7. ad illud, *Vmbilicus tuus.* & Ps. 67. ad id. *Qui probati sunt argento.* Cùm ergo videret Demetrius suggillata à Paulo, imò & sublata ab Ephesiis arte magica, & imminuto magna ex parte Deorum cultu periturum esse quæstum, quia aut neque ναΐδια, id est, *thecæ*, facienda essent, quibus includerentur aut Ephesiæ literæ, aut magicæ superstitionis instrumenta; neque fingenda Ephesij templi simulacra, turbas illas mouit.

26. Vers. 32. *De turba autem detraxerunt Alexandrum.*] Græcè προεβίβασαν, id est, *patronum instituerunt*, aut, *produxerunt, qui causam ageret.* Sed noster Interpres videtur in magis correcto codice legisse προεβίβασαν, id est, *propulerunt*, seu, *detraxerunt de turba.* Incertum est autem an detractus fuerit Alexander ab iis, qui eius incolumitati cauerent, ne videlicet opprimeretur ab incitata plebe, cùm se vellet opponere pro Paulo, aut aliam ob causam; vel ab eius seditionis authoribus, ne vllus esset qui turbas sedaret, cùm per seditionem, & tumultum studerent opprimere, quem legitimo iudicio non poterant: neque enim constat an Paulo faueret Alexander, vel secus. Noluerunt tamen illum audire, quia Iudæus cùm esset, non videbatur causam suscepturus Ephesiæ Dianæ; quemadmodum pòst sedato animo audierunt Scribã Ephesium nempe, qui collaudata primùm Diana facilè obtinuit, vt ardens illa populi flamma restingueretur. Porrò Scribam istum, seu Doctorẽ Ephesium (nam Doctor, aut Philosophus Hebræorum more Scriba dicitur) vsum esse mendacio certum est, officioso tamen, si quicquam in mendacio officij esse conceditur. Ait enim nihil blasphemasse Paulum in Gentiũ nempe Deos, nihil locutum contra Dianam: nam toto biennio, & eo amplius, quo Ephesij moratus est, multa contra inania Deorum simulacra, contra vanissimæ religionis insaniam proculdubio dixisse credendus est, qui vnum Deum colendum esse docuerit; ita vt iam Demetrius

trius re ipsa expertus fuerit ex Pauli doctrina Deorum religione contempta perire sibi quæstum. Neque est cur hominem à nostra Religione alienum, quíque opportunum mendacium non admodùm horreret, ab hac nota vindicare laboremus.

27. Simulacrum Dianæ è cœlo lapsum mentiuntur fabulæ

Vers. 35. *Iouisque prolis.*] Satis vsurpatum in fabulis, Dianam Iouis satu conceptam. In textu Græco, quem nunc habemus, est τοῦ διοπετοῦς, id est, *à Ioue delapsæ.* Sed noster Interpres legisse videtur διὸς παιδὸς, id est, *Iouis filiæ.* Si tamen Græci textus sensum teneamus, sanè illud τοῦ διοπετοῦς ad Dianam non pertinet, quia generis est non fœminei; refert ergo Dianæ simulacrum, quod è cœlo delapsum putabatur. Vt enim ait Suidas in voce διοπετές, quo maiorem authoritatem Deorum simulacris artifices conciliarent, illa à Deo missa, siue de cœlo lapsa mentiebantur. Quare signum Palladis, id est, Palladium, quod fuisse existimabatur Ilij præsidium, & ornamentum, descendisse credebatur è cœlo. Et, vt refert Suidas suprà, Ptolomæus, vt Dianæ simulacrum à Ioue missum Alexandrinis persuaderet, artifices, qui illud elegantissimè effinxerant, inuitatos ad conuiuium, & humanitatis specie deceptos per fraudem in occultam foueam impulsos extinxit, ne Dianæ simulacrum humano artificio elaboratum crederetur. Refert autem ibidem Suidas huius Ephesiæ Dianæ effigiē existimari de cœlo missam.

Simulacris falsò afficta religio ad aliorum fraudem.

Quanta Ephesi Paulus passus fuerit, licèt à Luca prætermissa fuerint, scripsit tamen ipse Paulus ad Corinthios epist. 1. cap. 15. & epist. 2. cap. 1. & cap. 11. Quæ epistolæ ex Ephesina ciuitate missæ sunt. Vide Baronium 1. to. anno 58.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVM.

1 *Postquam autem cessauit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus est vt iret in Macedoniam.* 2 * *Cùm autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam:* 3 * *vbi cùm fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitque consilium vt reuerteretur per Macedoniam.* 4 * *Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi Berœensis, Thessalonicensium verò Aristarchus & Secundus, & Gaius Derbeus, & Timotheus: Asiani verò Tychicus, & Trophimus.* 5 * *Hi cùm præcessissent, sustinuerunt nos Troade:* 6 * *nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati sumus diebus septem.* 7 * *Vna autem Sabbathi cùm conuenissemus ad frangendum panem; Paulus disputabat cum eis profecturus in crastinum, protraxitque sermonem vsque in mediam noctem.* 8 * *Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo, vbi eramus congregati.* 9 * *Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, cùm mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum, & sublatus est mortuus.* 10 * *Ad quem cùm descendisset Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit: Nolite turbari, anima enim ipsius in ipso est.* 11 * *Ascendens autem, frangénsque panem, & gustans, satisque*

satisque allocutus usque in lucem, sic profectus est. * *Adduxerunt autem puerum viuentem, & consolati sunt non minimè.* * *Nos autem ascendentes nauem, nauigauimus in Asson, inde suscepturi Paulum: sic enim disposuerat ipse per terram iter facturus.* * *Cùm autem conuenisset nos in Asson, assumpto eo, venimus Mitylenen.* * *Et inde nauigantes, sequenti die venimus contra Chium, & alia applicuimus Samum, & sequenti die venimus Miletum:* * *proposuerat enim Paulus transnauigare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, vt diem Pentecostes faceret Ierosolymis* * *A Mileto autem mittens Ephesum, vocauit maiores natu Ecclesiæ.* * *Qui cùm venissent ad eum, & simul essent dixit eis: Vos scitis à prima die, qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscum per omne tempus fuerim,* * *seruiens Domino cum omni humilitate, & lacrymis, & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Iudæorum:* * *quomodo nihil subtraxerim vtilium, quominùs annunciarem vobis, & docerem vos publicè, & per domos,* * *testificans Iudæis, atque Gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.* * *Et nunc ecce alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem: quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:* * *nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens, quoniam vincula, & tribulationes Ierosolymis me manent.* * *Sed nihil horum vereor: nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodò consummem cursum meum, & ministerium verbi, quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.* * *Et nunc ecce ego scio quia ampliùs non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiui prædicans regnum Dei.* * *Quapropter contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.* * *Non enim subterfugi quominùs annunciarem omne consilium Dei vobis.* * *Attendite vobis, & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit*

12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28

29 *sanguine suo.* * *Ego scio quoniam intrabunt post discessionem*
30 *meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi.* * *Et ex vobis ipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant disci-*
31 *pulos post se.* * *Propter quod vigilate memoria retinentes: quoniam per triennium nocte, & die non cessaui, cum lacrymis*
32 *monens vnumquemque vestrûm.* * *Et nunc commendo vos Deo, & verbo gratiæ ipsius, qui potens est ædificare, & dare hæ-*
33 *reditatem in sanctificatis omnibus.* * *Argentum, & aurum,*
34 *aut vestem nullius concupiui,* * *sicut ipsi scitis: quoniam ad ea, quæ mihi opus erant, & his, qui mecum sunt ministrauerunt*
35 *manus istæ.* * *Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes, oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Iesu,*
36 *quoniam ipse dixit: Beatius est magis dare, quàm accipere.* * *Et cùm hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*
37 * *Magnus autem fletus factus est omnium: & procumbentes*
38 *super collum Pauli, osculabantur eum,* * *dolentes maximè in verbo, quod dixerat, quoniam ampliùs faciem eius non essent visuri. Et deducebant eum ad nauem.*

IN CAPVT VIGESIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 7. *VNa autem Sabbathi cùm cõuenissemus ad frangendum panẽ.*] *Vna Sabbathi* more Hebręorum pro prima die hebdomadis sumitur, id est, Dominica die. Panis verò qui hîc dicitur frangi, videtur esse Eucharisticus, vt sentit August. epist. 86. & cum eo è recentioribus plurimi. Cui sententiæ argumento sunt imprimis fidelium conuocatio, de diuinis rebus institutus sermo, dies Dominica, quæ primis temporibus fere ad Eucharistiam concurrebant. Vide Iustinum Apolog. 2. in fine, vbi optimè de ritu olim seruato in Eucharistia. Vide quæ diximus cap. 2. ad illud, *frangentes panem*.

1. Panis Eucharisticus.

Vers. 9. *Cecidit de tertio cœnaculo.*] Docebat Paulus in tertio cœnaculo; &

2.

& puer Eutychus in fenestra eiusdem cœnaculi sedebat, qui graui mersus somno lapsus est, non quidẽ in eum locum, vbi cum Paulo erat fidelium cœtus; sed foras in domus aream, aut in callem. Ideo enim Paulus descendisse dicitur ad puerum, quod necessariò non esset, si intra cœnaculum cecidisset, neque de tertio cecidisset cœnaculo adolescens, ita vt lapsu trium cœnaculorum spatia metiretur. Ideo autem Lucas tertij cœnaculi meminit, vt ostenderet è sublimi loco ruisse pręcipitem.

3\. Vers. 11. *Anima enim ipsius in ipso est.*] Mortuum fuisse puerum satis ex textu liquet; dicit tamen Paulus in ipso esse animam, id est, non esse extinctum. Fortasse id dictum quando iam fuerat reuocatus ad vitam. Et hoc verisimilius, quia antequam pauidis, ac sollicitis de repentino casu turbationem eriperet, iam super illum incubuerat, iam fuerat amplexus, & illa quasi incubatione derelictum à spiritu corpus animarat. Sed etiamsi hæc dicta essent à Paulo ante animatum, & rediuiuum puerum, nihil diceret falsum iuxta Scripturę morem, quæ, quod proximũ est vt fiat, iam factum esse dicit, sicut etiã vulgò homines loquuntur; quorum consuetudinem in loquendo Scriptura sequitur. Vt enim qui proximus est morti, mortuus, aut pro mortuo communiter habetur; sic qui non longè abest à vita, eodem modo viuus appellari potest. Quo sensu Christus Matth. 9. de puella mortua dixit; *non est mortua puella, sed dormit*; quia mors illi fuit instar somni, à qua sic excitata est, sicut à somno aliquis suscitari solet. Qui loquendi modus, vt reor, nascitur ex Hebræorum consuetudine, apud quos sæpe similitudinis nota siletur;

Reg. Quod proximũ est vt fiat, factum dicitur.

Reg. Notæ similitudinis, & particulæ, *quasi*, *ferme*, & similes sæpe subaudiuntur.

qua ratione Iuda dicitur *catulus leonis*, Isachar *asinus fortis*, Dan *coluber*, id est, sicut catulus leonis, &c. sic hoc loco, *anima ipsius in ipso est*, perinde est ac si esset anima in ipso; & puella est quasi non mortua, sed quasi dormiens. Vide quæ diximus in illud Cant. 1. *Introduxit me Rex.*

4\. Vers. 17. *Vocauit maiores natu Ecclesiæ.*] Græcè πρεσβυτέρους. Noster Interpres videtur spectasse potiùs vim nominis, quàm id cui nomen accõmodatum est; neque id abs re, quia fortasse qui ætate maiores, maiori etiam dignitate præditi erant in Ecclesia: nam etiam in presbyteris alij aliis maiores sunt. Hos verò infrà vocat Episcopos. Quemadmodum olim Episcopi vocarentur presbyteri, & contrà, vide quæ diximus c. 14. ad illud, *cùm constituisset per singulas Ecclesias presbyteros.* Est autem in Scriptura frequens vt explicatio nominis pro re vsurpetur, quæ nomini subiicitur. Vide Commentaria nostra in illud Cant. 6. *suauis, & decora.*

Seniores, Sacerdotes, & Episcopi.

5\. Vers. 21. *Testificans Iudæis, atque Gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidẽ in Dominum.*] Testificari aliquid grauius est, & soléne magis, quàm annunciare, aut prædicare; nam pręter hoc importat etiam obiti ministerij, aut annunciati Euangelij testium fidem, aut imploratam, aut exhibitam. Qualis fuit excussus à pedibus puluis. Vide quæ suprà notata ad id capitis 13. *at illi excusso puluere.* Hæc verò testificatio ideo fit, vt haberent Iudæi, atque Gentiles, quo auditi Euangelij, atque contempti rei arguerentur, & Euangelicus speculator, ac præco liber esset ab eorũ sanguine. Quare Paulus statim subiicit, *contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.* Agit autem Apostolus hoc loco humano more,

more, ſicut Deus cùm à pedibus puluerem excuti iubet. Neque enim Deus illo indiget teſtimonio, vt homines propter illud damnet, aut abſoluat; ſed homines ea ratione contemptus puluis, & ſudor Apoſtolorum appellat reos Euangelij contempti, ſicut ſanguis Abel fratrem homicidij patrati.

6\. Fortaſſe ea ratio eſt cur Paulus toties vtatur verbo *teſtificor*, aut *teſtor*, quia, vt ipſe fatetur Act. 26. conſtitutus eſt miniſter, & teſtis eorum, quæ vidit, & audiuit. Et ita teſtificatus eſt pœnitentiam, & fidem, quia nomine Chriſti illa prædicabat, tanquam teſtis, qui audiiſſet à Deo. Quaſi dicat teſtem ſe eſſe, quòd Deus illa ab hominibus exigeret. Sed magis in priorem explicationẽ inclino.

7\. *Cur pœnitentiæ priùs, quã fidei meminerit Paulus.* Porrò priùs Apoſtolus meminit pœnitentiæ quàm fidei, cùm tamen fides initium ſit ſalutis. Qua ratione Petrus ſuprà cap. 2. pœnitentiam iuſſit agere auditores ſuos, deinde baptizari, in quo fidem videtur indicaſſe: quia Sacramentum fidei Baptiſmus eſt; vel quia in eo fides infunditur, ſeu, quod ad præſens inſtitutum magis facit, per illum homo ad fidem vocatur, non quidem ad eam, quæ virtus eſt Theologica, ſed ad Eccleſiam, id eſt, ad vnam fidei profeſſionem, à qua Chriſtiani, & tunc plerumque, & nunc etiam *fideles* appellantur, qui ad Eccleſiam pertinent. Sed veriùs, meo iudicio, dici poſſet *fidem* hoc loco virtutem eſſe, proponíque ſummam doctrinæ Pauli, eámque eſſe, dolendum de peccatis, corrigendam vitam, & credendum in Dominum Ieſum Chriſtum. Neque quicquam refert quòd priori loco ponatur pœnitentia, quę ſine fide vacua eſt: nam ſcriptores ſacri neque rerum dignitatem, neque temporis ordinem ſemper in narrando ſeruant. Vide quæ capite 2. notauimus ad illud capitis 2. *& dabo prodigia in cœlo ſurſum.*

8\. *Vera obedientia, & zelus viri Apoſtolici.* Verſ. 22. *Et nunc ecce ego alligatus Spiritu vado in Ieruſalem.*] Qui alterius voluntati adeò ſtudioſè obſequitur, vt ab ea neque velit, neque ſanctè poſſit recedere, ille alligatus dicitur; non quia coactus imperiũ ſubeat, ſed quia ſibi vltrò neceſſitatem illam impoſuit, quam libens ſubit, & ad quam, vbi ſe primùm aperuerit, ſtatim aduolat. Sic Paulus, qui Spiritui ſancto voluntatem alligarat ſuam, eíque ſe totum omnino manciparat, alligatum ſe dicit proficiſci in Ieruſalem, quia à Spiritu ſancto didicerat placere ſibi illam Hieroſolymitanam profectionem; quam ille alacer arripuit, quãuis noſſet parata ſibi eſſe Hieroſolymis pericula, eáque non leuia. Poſſet etiam hic locus aliter accipi, ita vt ibi *Spiritus* non ſit increatus, ſed ſpiritus Pauli, hoc ſenſu. *Conſtantia contra difficultates.* Quia à Spiritu ſancto didici quanta me incommoda, atque pericula maneant in Ieruſalem, eáque antea, & concepi in animo, & in cogitatione mecum, atque animo fero, alligatus proficiſcor in Ieruſalem: cùm enim vincula iam inſtent, perinde mihi ſunt, atque ſi iam illis ſim alligatus. Neque huic expoſitioni parum fauet, quod ſtatim ſubdit. *Quod Spiritus ſanctus per omnes ciuitates mihi proteſtatur, dicens, quoniam vincula, & tribulationes Hieroſolymis me manent.* Vbi notandum priori loco *ſpiritum*, poſteriori *Spiritum ſanctum* dici; vnde nonnulla coniectura eſt hunc ab illo eſſe diuerſum. Neque hæc poſterior explicatio diſplicet, magis tamen in priorem inclino. His autem verbis videtur Paulus aliis

edice

edicere, qui de illo periculoso discessu dolebant, dissuasuríque videbantur durum illud iter, ne molesti essent,& obedirent potiùs Spiritui sancto,à quo ad vincula,& tribulationes agebatur.

Vers. 24. *Nec facio animam meam pretiosiorem quàm me.*] *Anima* hîc pro vita sumitur,sicut Ioan.c.12.*qui amat animam suam perdet eam.* In textu Græco non est *pretiosiorem*, sed *pretiosam.* ὐδ' ἔχω τὴν ψυχὴν μου ἐμαυτῷ, hoc sensu, non habeo mihi pretiosam vitam, vt consummem cursum meum, id est, non est mihi vita in aliquo pretio dummodò, &c. Quibus verbis ostendit sibi pretium, aut amorem vitæ impedimento nô futurum, quominùs durũ illud iter aggrediatur. Grecè additur μετὰ χάρας,id est, *cum gaudio.* Quæ insignis ponderatio est charitatis Pauli. Noster Interpres legisse videtur ταμιωτέραν ἐμαυτῷ. Sed sensus idem est. Hîc ponderandus dicendi modus, quo Paulus vitam suam se ipso pretiosiorem non habet. Se verò putat ministerium sibi à Domino datum; ita vt Paulus sit non tam, qui corpore constet,& anima, quàm Euangelij minister, quandoquidem vitã inferiorem habet Euãgelij ministerio, id est, seipso; vitam itaque suam, quasi alienum quid putat à se. Tunc verò à se deficit, quando ab Euangelij cursu deficit, quia Paulus non est ille Paulus, qui sibi, sed qui Euãgelio seruit,& viuit.

9. Anima pro vita.

Zelus,& obediẽtia

Euangelium gratiæ Dei.] Eodem sensu cap. 14. dicitur *verbum gratiæ Dei*, quia in eo gratia & promittitur, & cõfertur copiosè. Optimum epithetum, *Euangeliũ gratiæ*, quia stillat totum gratia, ab eo nempe traditum in cuius labiis diffusa gratia est.

10.

Vers. 26. *Contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.*] Profecturus ad vitæ periculũ, quod extremum Paulus suspicari poterat tanquam peruigil speculator, à quo si taceret, sciebat requirendum esse sanguinem, contestatur eos, quibuscum egerat, quòd munus legitimè obierit suum; neque pepercerit labori, aut vitæ. Sicut Moyses excessurus è vita Deut. 32. contestatus est cœlos, quòd Israëlitis, id est, populo sibi credito loquatur verba Domini. Et abiturus à Regia, seu Regię proxima dignitate Samuël, quòd innocẽter vixerit, totius populi fidem obtestatus est 1. Reg. cap. 12.

11. Periculũ Prçlatorũ.

Vers. 28. *In quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos.*] Episcopos vocat eos, qui priùs dicti sunt presbyteri. Vide suprà c. 14. vbi de harum vocum vsu in Ecclesiæ primordiis.

Quam acquisiuit sanguine suo.] Loquitur Paulus de Ecclesia, quasi de Christi sponsa: hæc verò Hebræorũ more acquiritur,& emitur à sponso. Quare Oseas vxorẽ emit sibi quindecim argenteis, & coro, & semicoro hordei. Iacob Rachel,& Liam dura multorum annorum seruitute. Dauid Michol centum præputiis Philistinorum; & Christus Ecclesiam sanguine suo. Vide Commentaria in 1. cap. Cant. ad illud. *Vineam meam non custodiui.* Huc allusit Paulus 1. Cor. 5. vbi docet quanti Christo steterit hoc matrimonium. *Viri* (inquit) *diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea.*

12. Ecclesia quasi spõsa à Christo coëmpta.

Commendo vos Deo, & verbo gratiæ ipsius.] Quid sit *verbum gratiæ* dictum est cap. 14. ad illud, *vbi erant traditi gratiæ Dei.* Huius verò loci hæc videtur commoda sentẽtia: Cõmendo vos Deo, & verbo gratiæ, id est, diuinæ promissioni, quæ gratiã

13. Verbum gratiæ.

omnibus liberaliter offert. Ac si dicat; obsecro Dominum vt ipse vobis tribuat quod suis promisit, hæreditatem scilicet suam, his qui sanctificantur. Hoc verò nihil aliud est quàm petere vt illi, à quib. discedebat Paulus, ita sanctificentur, vt digni sint, quibus Deus præstet verbũ gratiæ, id est, gratiam verbo, id est, Euangelio promissam; seu verbum gratiosum. Fortasse hîc *verbum gratiæ* pro Christo sumitur, quia verbũ est à quo gratia in homines copiosè diffunditur. Sicut ex Athanasij sententia oratione 4. contra Arrianos, per *verbum veritatis* Dei Filius intelligitur, hoc sensu: Commendo vos Deo Patri, & Filio eius gratioso. Sed placet magis explicatio prior.

14. Euangelij filius.

Tu vide an hîc locum habere possit expositio alia; vt quemadmodum magistro commendamus discipulos, vt illos instruat, formet, reddátque dignos magistratu, atq; dignitate; sic etiam Paulus discipulos commendet Euãgelio, vt ab ipso formẽtur non solùm sicut à magistro in scholis; sed etiam sicut à genitrice in vtero, vt sint verè Euangelij filij. *Per Euangelium*, inquit alibi Paulus, *ego vos genui*; vt ea ratione ædificatis, id est, formatis ab Euangelio hæreditas conferatur talibus promissa.

15. Regul. Genus Græcum seruat Interpres.

Vers. 32. *Qui potens est.*] Illud *qui* refero ad *verbum*, nõ ad *Deum*, quia propiùs est, & apud Græcos λόγος est generis masculini. Est autem vsitatum nostro Interpreti, vt in Latina lingua genus seruet, quod vox quam Latinam facit, habuit in proprio idiomate. Apoc. 11. *duo candelabra* dicuntur *stantes*, quia Græcè legitur λυχνίαι, generis fœminei: & c. 10. *deuora librum, & erit dulce*; respexit ad βιβλιαρίδιον generis neutrius: & Act. cap. 10. *post Baptismum, quod prædicauit*; illud *quod*, Baptisma neutrum refert. Sic etiam hoc loco *qui* λόγον refert masculinum, non *verbum* neutrum. Si quis tamen ad Deum referat, non improbo, & est omnino sensus idem.

Dare hæreditatẽ in sanctificatis omnibus.] Hellenismus est. Græcè ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, id est, *inter sanctificatos*, aut *sanctos*. Notũ autem est præpositionem ἐν Græcam significare *inter*. Eodem sensu dixit Paulus ad Coloss. 1. *qui dignos nos fecit in partem sortis Sãctorum*. nam *sors* idem est, quod *hæreditas*.

16. Qua charitate tractandi hi, quibus annũciatur Euangelium.

Vers. 35. *Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos.*] Quæcumque Paulus in digressu commendat, exemplo suo satis antè docuerat; nempe ei, qui rẽ Christianam curat; labori, ac periculo non esse succumbendum; neq; committendum vnquam, vt vrgentibus malis ipsi in labore torpeant. Sed ad extremum suo etiam exemplo cõmendat, ne sua auaritia alios à Christianæ vitæ studio deterreant, dùm intenti lucro graues esse volunt his quos ad frugalem vitam, & ad Euangelicum institutum vocant. Pro, *suscipere*, Græcè est ἀντιλαμβάνεσθαι. Vatablus huius verbi vim esse putat, *porrecta manu retinere lapsurum alioqui, aut abiturum.* Et sanè experientia magis compertum est, quàm Christianam pietatẽ deceret, in transmarinis regionibus, quib. nostra ætate Euangelij lux primùm affulsit, magno impedimento esse Parochorũ auaritiã, quominùs & plures, & libentiùs Christianam Religionem amplectantur. Cùm enim cogantur miselli aliquid pendere, imò fortasse multùm de re sua, quam habent angustam, & tenuem, videántque illos, qui animarum Pastores,

ſtores, atque cuſtodes videri volunt, non tam, quæ Chriſti ſunt, quàm ſua quærere, dum imperatam pecuniam aut non poſſunt, aut durum eſſe putant dependere, abhorrent ab ea Religione, quæ cùm ſit humaniſſima, & charitatis plena, illi tamen Paſtorum cupiditas auaritiæ, & inhumanitatis ſuſpicionem allinit. Longè aliter cōſultum eſſet miſerorum ſaluti, atque Euangelij exiſtimationi, ſi iuxta hoc Apoſtolicum documentum Euangelij Doctores vel ſuis manibus laborarent (quod fecêre noſtra ætate, faciúntque cum bono Euangelij odorē nōnulli) ne graues eſſent eis, quos paupertas grauat, aut alia quauis ratione, quàm pauperum incommodo de victu ſibi, & cultu prouiderent. Nā licèt eorum mercede, quorum ſaluti vacāt, ſuſtentari poſſint; vbi tamē genti & inopi, & rudi, hoc ad ſalutem impedimento eſt, aliam rationem ſuadebat charitas, & animarum zelus.

17. *Beatius eſt magis dare, quàm accipere.*] Decet Paſtores porrectis eſſe potiùs ad largiendum manibus, quā ad rapiendum aduncis. Hæc autem verba, cùm dicta ſint à Domino, vnde tamen deprompta fuerint, non conſtat: ſed dixiſſe Chriſtum multa, quæ ab aliis citantur præter ea, quæ in Euangeliis prodita, diximus ſuprà cap. 1. ad illud: *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua.*

18. Verſ. 36. *Poſitis genibus ſuis orauit.*] Solēne hoc videtur Apoſtolis fuiſſe, vt in diſceſſu flexis orarent genibus, quod capite etiā ſequenti fecit Paulus in litore maris. Et ſanè optima forma dimittēdi amicos eſt, eo modo in digreſſu ſecūdum iter precari.

In diſceſſu quaſi legetima oratio.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMPRIMVM.

1 *CVm autem factum esset vt nauigaremus abstracti ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & inde Pataram.* 2 ** Et cùm inuenissemus nauem transfretantem in Phœnicem, ascendentes nauigauimus.* 3 ** Cùm apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram, nauigauimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim nauis expositura erat onus.* 4 ** Inuentis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum ne ascenderet Ierosolymam.* 5 ** Et expletis diebus profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus, & filiis vsque foras ciuitatem: & positis genibus in litore, orauimus.* 6 ** Et cùm valefecissemus inuicem, ascendimus nauem: illi autem redierunt in sua.* 7 ** Nos verò nauigatione expleta à Tyro descendimus Ptolemaidam: & salutatis fratribus, mansimus die vna apud illos.* 8 ** Alia autem die profecti, venimus Cæsaream. Et intrantes domum Philippi Euangelistæ, qui erat vnus de septem, mansimus apud eum.* 9 ** Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.* 10 ** Et cùm moraremur per dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus.* 11 ** Is cùm venisset ad nos, tulit zonam Pauli: & alligans sibi pedes, & manus dixit: Hæc dicit Spiritus sanctus: Virum, cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, & tradent in manus Gentium.* 12 ** Quod*

cùm

cùm audiſſemus, rogabamus nos, & qui loci illius erant ne aſcenderet Ieroſolymam. 13 ** Tunc reſpondit Paulus, & dixit: Quid facitis flentes, & affligentes cor meum? Ego enim non ſolùm alligari, ſed & mori in Ieruſalem paratus ſum propter nomen Domini Ieſu.* 14 ** Et cùm ei ſuadere non poſſemus, quieuimus, dicentes: Domini voluntas fiat.* 15 ** Poſt dies autem iſtos præparati, aſcendebamus in Ieruſalem.* 16 ** Venerunt autem & ex diſcipulis à Cæſarea nobiſcum, adducentes ſecum apud quem hoſpitaremur Mnaſonem quendam Cyprium, antiquum diſcipulum.* 17 ** Et cùm veniſſemus Ieroſolymam, libenter exceperunt nos fratres.* 18 ** Sequenti autem die introibat Paulus nobiſcum ad Iacobum, omnéſque collecti ſunt ſeniores.* 19 ** Quos cùm ſalutaſſet, narrabat per ſingula quæ Deus feciſſet in Gentibus per miniſterium ipſius.* 20 ** At illi cùm audiſſent, magnificabant Deum, dixerúntque ei: Vides frater, quot millia ſunt in Iudæis, qui crediderunt, & omnes æmulatores ſunt legis.* 21 ** Audierunt autem de te quia diſceſſionem doceas à Moyſe eorum, qui per Gentes ſunt, Iudæorum: dicens non debere eos circumcidere filios ſuos, neque ſecundùm conſuetudinem ingredi.* 22 ** Quid ergo eſt? vtique oportet conuenire multitudinem: audient enim te ſuperueniſſe.* 23 ** Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes ſuper ſe.* 24 ** His aſſumptis, ſanctifica te cum illis: & impende in illis vt radant capita: & ſcient omnes quia quæ de te audierunt, falſa ſunt, ſed ambulas & ipſe cuſtodiens legem.* 25 ** De his autem qui crediderunt ex Gentibus, nos ſcripſimus, iudicantes vt abſtineant ſe ab idolis, immolato, & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione.* 26 ** Tunc Paulus, aſſumptis viris, poſtera die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio* 27 ** Dum autem ſeptem dies conſummarentur, hi, qui de Aſia erant, Iudæi, cùm vidiſſent eum in templo, concitauerunt omnem populum, & iniecerunt ei manus, clamantes.*

28 * *Viri Israëlitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum.* 29 * *Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æstimauerunt quoniam in templum introduxisset Paulus.* 30 * *Commotáque est ciuitas tota, & facta est concursio populi. Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.* 31 * *Quærentibus autem eum occidere, nunciatum est tribuno cohortis: Quia tota confunditur Ierusalem.* 32 * *Qui statim assumptis militibus, & centurionibus, decurrit ad illos. Qui cùm vidissent tribunum, & milites, cessauerunt percutere Paulum.* 33 * *Tunc accedens tribunus apprehendit eum, & iussit eum alligari catenis duabus, & interrogabat quis esset, & quid fecisset.* 34 * *Alij autem aliud clamabant in turba. Et cùm non posset certum cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.* 35 * *Et cùm venisset ad gradus, contigit vt portaretur à militibus propter vim populi.* 36 * *Sequebatur enim multitudo populi clamans: Tolle eum.* 37 * *Et cùm cœpisset induci in castra Paulus, dicit tribuno: Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit: Græcè nosti?* 38 * *Nónne tu es Ægyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?* 39 * *Et dixit ad eum Paulus: ego homo sum quidem Iudæus à Tarso Ciliciæ, non ignotæ ciuitatis municeps. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.* 40 * *Et cùm ille permisisset, Paulus stans in gradibus, annuit manu ad plebem, & magno silentio facto, allocutus est lingua Hebræa, dicens.*

IN

IN CAPVT VIGESIMVM-PRIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 4. Qui Paulo dicebāt per spiritum ne ascenderet Hierosolymam.] Hinc sese prodit admirabilis Pauli constātia, atque animus ad rerum omniũ discrimina planè adamantinus; qui cùm toties admoneretur vel à Spiritu sancto, vel à Prophetis imminere sibi Hierosolymis vincula, nihil tamen de incitata, atque ardenti animi contentione remittebat. Neque solùm nunc Tyri, à discipulis, & postea Cæsareæ, ab Agabo de vinculis admonitus est, & à filiab. Philippi, vt sentit historia Scholastica (neque enim sine causa dicuntur nō *prophetides*, sed *prophetātes*) sed etiam in plurimis ciuitatibus: sic enim ille cap. 20. *Spiritus sanctus in omnibus ciuitatibus mihi protestatur dicens, quoniam vincula, & tribulationes Hierosolymis me manent.* & 2. Cor. 1. dicit se mortis habuisse responsum. Hoc ergo ipsum per Spiritum sanctum didicerant discipuli, à quibus nunc Paulus ab Hierosolymitanæ profectionis studio reuocabatur: ignorabant tamen, vt verisimile est, id Spiritum sanctũ velle. Quare non per Spiritum sanctum, sed per suum spiritum, vt dicit Carthus. dicebant ne ascenderet in Ierusalem. Sed norat Paulus id Spiritui sancto placere; atque ideo perstitit in suscepto consilio contra amicorum preces, & lacrymas; quorum vnus erat Lucas, vt ipse satis indicat, & cōtra tot ærumnarum propositos fluctus.

1. Pauli cōstantia.

Vers. 8. *Philippi Euangelistæ.*] Hic erat è Diaconorum numero, vt habes è textu. Dicitur tamen Euangelista, non quia Euangelium scripserit, sed quia aliis annunciauerit, vt Samaritis, & Eunucho, & quia illius inter Diaconos alios in Euangelio prædicando opera fuit illustris. Neque tunc, opinor, *Euangelistæ* nomen Euangelij scriptorib. datũ erat. Quòd verò Euangelij minister Euāgelista dicatur, docet Paulus ad Timotheum; *Prædica verbum*, &c. *opus fac Euangelistæ.* Et ad Ephes. 4. ait, quosdam esse in Ecclesia Euangelistas; qui sanè sunt Euangelij annunciatores. Vide Interpretes.

2. Euangelista nō solùm, qui scribit, sed etiam qui annūciat Euangelium.

Vers. 20. *Vides frater, quot millia sunt in Iudæis qui crediderũt.*] Iacobus Ierosolymorum erat Episcopus, vbi maiori Religione Mosaïca pręcepta colebantur. Hic ergo cùm animaduerteret durum videri Iudæis, si lex à Deo tradita, probata toties, ac tādiu à maioribus, virísq; sanctissimis seruata cōtemneretur; curauit priùs in concilio, vt c. 15. vidimus, vt præcepta quædam Gentib. imponerentur cum Hebræis cōmunia. Et nunc eodem ille consilio Iudæorum siue Religioni, siue infirmitati indulgēs, id agit, ne Paulus videatur aut ipse contemnere, aut aliis edicere, vt quæ tradita sunt à Moyse instituta contemnantur. Quo nomine apud

3. Occurrendum scādalo & offensioni infirmorũ

apud zelatores Iudæos laborabat, quasi omnes à lege, & Moyse prorsus auerteret. Monet ergo, & cum ipso seniores alij fratres Paulũ, quò Iudæorum suspicionem eleuet, gratiámque ineat ab offenso populo, vt documentum aliquod edat non cõtemptæ legis. Illud verò visum est opportunũ valdè, vt cum aliis, qui se Nazaræatus voto deuinxerant, publicè in templo comam deponat, quod fieri suprà diximus cap. 18. expleto voto. Vide Num. cap. 6. vbi modus traditur, quo purificatur Nazareus, quid sit offerendum, quę impensa facienda: quæ omnia ritè peracta essent à Paulo cum aliis item Nazaræis, cùm hæc aliis documento esse voluerit seruatæ legis, si per vim, & seditionem Iudęorum licuisset.

4. Paulus cur purificatus in tẽplo.

Est autem incertum, an hæc tonsio, purificatio, atque oblatio expleto voto facta fuerit: vel quia subito alicuius interitu pollutus censeretur; nam & tunc tondenda cæsaries est, & offerenda oblatio. Mihi probabilius est hoc secundo modo cõtigisse; nam purificatus dicitur hîc Paulus, vtique quia pollutus: neque priori modo adhiberi pręcipitur purificatio. Neq; obstat quòd propter eandẽ causam caput raserit Cẽchris: nam alia tunc omissa fuerant, quæ fieri nisi in Hierosolymitano tẽplo non poterant: item quia septem dierum mentio satis indicat pollutum esse Nazareum; non expletum votũ. Adde quòd nimis esset opportunũ expleri à Paulo in eo tẽporis articulo Nazaræatus votum; quod si non esset impletum, impiũ est existimare mentitum esse Paulũ. Quod sanè dicendũ est, si ante tempus soluti voti documentũ ederet. Quare mihi certius est adhibitum esse ritum illum à Paulo polluto potiùs, quàm soluto à religione voti.

5. Sanctifico idẽ quod purifico.

Vers. 24. *Sanctifica te cum illis.*] Sanctificare se, est purificare: quia pollutus sanctitatem non habet, nẽpe legalem. Quare Christus ad Hebræos 7. dicitur *sanctus*, Græcè ὅσιος, id est, *purus*, *& expers labis*. Quod statim explicatur magis, dum vocatur *impollutus*. Sed est exemplũ optimum 1. Reg. c 21. nam cùm Achimelech Sacerdos rogasset, *Si mundi sunt pueri, maximè à mulieribus? Respondit Dauid: Equidem si de mulieribus agitur, continuimus nos ab heri, & nudius tertius, quando egrediebamur; & fuerũt vasa puerorum sancta* (nam immunditia ex legitimo concubitu contracta tãtùm durabat ad vesperam. Leuit. cap. 24.) *Porrò via hæc polluta est, & ipsa quoque sanctificabitur in vasis.* vbi *sanctum* pro *mundo*, & *sanctificare* pro *purificare* sumitur. Et quidem ἁγιάζω, quo verbo vtitur Lucas, sæpe in ea significatione vsurpatur. Ex quo etiam colligitur pollutum fuisse Paulum, non solutum à voto.

6.

Et impende in illis.] Græcè ἐπ' αὐτοῖς. Quidam *in illis* nõ ad quatuor viros, sed ad oblationes, & sacrificia referunt, quæ soluto voto, aut peracta purificatione fiunt. Ita Montanus; sed est sensus extortus à litera, non oblatus. Alij ad quatuor viros, ita vt cum illis simul offerat. Ita Lyranus, & Glossa interlinearis, & Hugo. Quod sanè admitterem, si illud *in illis* esset à præpositione Græca ἐν, & non ab ἐπὶ; nam ἐν *inter* significat, sicut etiam *in* Latinum. Quare sensus esse posset, inter illos, vel cum illis. Sed hoc non admittit ἐπὶ. Est ergo sensus, vt Paulus non solùm ipse caput radat, ac pro se offerat, quod lex iubet; sed etiam, quò maius præ se ferat studium seruandæ legis, ex ea pecunia, quam ad pauperum vsus collegerat, pro quatuor illis, quos

proba

probabiliter pauperes fuisse putat Caietanus, expensas faciat. Et ita exponit Syrus.

6. *Vt radant capita.*] Ex hoc loco putat Caietanus non tonsum esse Paulum, quia cùm fratres illi seniores cum illo loquerentur, non dixerunt, *vt radatis*, sed, *vt radant*, quatuor nempe viri, ita vt Paulus futurus illis fuerit quasi patrinus. Sed multa sunt quæ contrarium suadent. Primùm, quia Paulus se cum illis purificauit, eo nimirum modo, quo purificari debuit Nazaræus pollutus. Deinde, quia septem dies positurus erat in ea purificatione, imò, vt mox dicetur, iam ferme posuerat. Tertiò, quia illud de patrino non reperitur in lege de purificando Nazaræo. Neque est cur nos cómouere debeat, quòd non sit *radatis*, sed *radant*: quia satis ex adiunctis colligitur radendum esse Paulum, cùm de ipsius purificatione dictum sit. Illud verò tanquam extraordinarium commendatur, vt quò legitimè alij radant se, illis impendat tantùm pecuniæ, quantùm siue ex lege, siue ex consuetudine offerri solet. Docet autem hoc apertè Paulus cap. 26. vbi refert comprehensum se à Iudæis in templo cùm faceret oblationes, & vota, vota, inquam sua, non aliorum. Nam eorum causâ dicit se venisse Ierusalé.

Paulus rasit caput.

Hæc coma à Nazaræis expleto voto, & fortasse in purificatione deposita (quanquam de hoc posteriori nihil expressum est Num. cap. 6.) ponebatur super ignem, qui est suppositus sacrificio pacificorum. Hanc legem offerendi Deo comam ideo latam fuisse à Moyse putat Cyrillus citatus à Gagneio, & Salmerone, vt tolleret impiam Gentilium consuetudinem, qui comam, aut barbã nutriebãt, vt illam postea idolis cõsecrarent. Sanè notum est solitos esse antiquos Diis suis consecrare cæsariem. De Ægyptiis tradit Diodorus lib. 2. cap. 4. vota solito esse concipere morbo affectos, vt si ex morbo conualescerent, desectum crinem alicui Deo consecrarent. Eandem ob causam ab Hebræis detonsam ex voto, & oblatam comam tradit Iosephus libro 2. capite 15. de bello. De Atheniensibus Plutarchus in Vita Thesei scripsit illum comæ suæ primitias consecrasse Apollini Delphico, eúmque esse apud Athenienses morem. De Romanis apertè Martialis lib. 1. Epigr. 88. de coma Eucolpi; & lib. 9. Epigr. 17 de coma Æarini; & Statius lib. 3 Sylua 4. Et Suetonius in Nerone capite 12. prodit illum in aurea pyxide barbam consecrasse Capitolino Ioui. Vide Commentaria Brodæi in lib. 6. Epigrammatum Græcorum titulo *de iuuenibus*. vbi tradit comas precipuè solitas esse dedicari fluminibus. Hæc quidem vera sunt, sed non puto à Gentilibus Iudæos hunc accepisse morem, quia ante illorum heroica, & politiora tempora fuit Moyses, cui de Nazaræorum capillis lex tradita fuit. Imò fuisse aliquem vsum tondendi, & consecrandi capillos, indicat benedictio Iosephi cap. 49. vbi de vertice Nazaræi mentio fit; licèt alio sensu, vt reor. Sed est verisimilius hęc, vt plurima alia, Gentiles à Iudæis sumpsisse, & quæ ab his piè, & sanctè seruata, ab illis hæc eadem prauè distorta, superstitiosè, atque impiè fuisse suscepta: neque enim eius cõsuetudinis vestigium aliquod extare video ante Moysis tempora. Adde quòd ritus illi & nutriendæ priùs, & postea consecrandæ comæ mysticos

7. Coma Nazaræorũ oblata.

Item Gentilium.

habent,& arcanos sensus, quos ille Hebræorum populus ex figuris hisce externis habuit familiares.

Vers. 26. *Tunc Paulus assumptis viris, postera die purificatus cum illis intrauit in templum.*] Assumpsit Paulus viros illos quatuor non tanquã patrinus, aut patronus, vt putat Caietanus, sed tanquam dux inter illos, qui non solùm ipse purificari vellet, sed etiam author esset aliis, & monitor, vt idem facerent. Postero ergo die, qui primus fuit illorum septẽ in quibus totum purificationis negotium peragebatur, iuxta ritum Num. 6. traditum, purificauit se, id id, totondit comam; nam bis Nazaræi polluti tondebantur, tempore purificationis statim primo die, deinde rursus postremo illius hebdomadis dierum; licèt multi negent, dicántque tantùm in fine purificationis deponi cæsariem; quibus fauet plurimùm textus Hebræus, & versio Lxx. Sed dicit expresè versio vulgata his verbis. *Sin autem mortuus fuerit subitò quispiam coram eo, polluetur caput consecrationis eius, quod radet illicò in eadem die purgationis suæ, & rursus septima.* Imò existimo interdũ caput ter radi solitum, quando scilicet longè à templo contingeret talis pollutio; neque legitima esse poterat purificatio cũ his oblationibus, quas lex præscribit. Tunc enim, vt in Cenchris fecit Paulus, ibi caput radebat Nazaræus, vbi repentina alicuius morte polluebatur. Est ergo sensus; cùm totondisset caput Paulus cũ aliis, & eo se modo purificasset, ingressus est in templũ. Cur verò in principio purgationis ante ingressum templi radi iubeatur polluti coma, ea videtur esse ratio, quia pollutus sanctè templum ingredi nõ poterat, nisi aut aliqua intercederet mora, aut aliqua antegrederetur purificatio, vt satis cõpertum est. Quia verò cadente mortuo coram Nazaræo caput illius polluebatur (vt enim nuper, *polluetur caput consecrationis eius*) cùm pollutum esset caput, eo tonso fiebat purificatio, quæ pollutos ad reliqua in templum inducebat; & hanc Paulus adhibuit.

8. Quãdo, & quoties coma raditur à Nazaræo polluto.

Cur ante ingresũ tẽpli coma deposita.

Annuncians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.] Hîc nobis, opinor, diuinandũ est, quia ex Scriptura nihil habemus, quod huic obscuritati præluceat. Fortasse aliqua fuit Hebræorum consuetudo, quam hîc indicat Lucas, de qua mihi hactenus nihil liquet. Cui Paulus nunciauerit expletionem dierum, omnino incertum; nam tribus videtur potuisse nunciare, primùm Iudæis omnibus, qui contemptam à Paulo Mosaïcã legem suspicabantur, quibus nũciauit purificatum iri se septem diebus in templo, donec offerretur oblatio, id est, ad octauum vsque diem. De illo enim dicitur Num. 9. *In octaua autem die offeret duos turtures, vel duos pullos colombæ Sacerdoti.* Secũdò, aliis Nazaræis pollutis, ita vt illos hortatus fuerit, deinde edixerit quid faciendum, quantùm ponendum tẽporis in ea lustratione, quid tandẽ offerendum; vt illius purificationis princeps, & author videatur. Ad extremum Sacerdoti, qui tali præerat purgationi; vt nosset quantùm tẽporis, vel commorandum in tẽplo, vel quoties obeundum, & quo die expectanda esset à purificãdis oblatio. Quid horum spectarit Paulus non definio, tantùm ea, de quibus poterat esse quæstio, propono.

9.

Vers. 27. *Dum autem septem dies cõsummarentur.*] Obscurum est an septem hi dies numerandi sint ab aduentu in Iesuralem, vel ab incepta Pauli purgatione. De priori intelligit

10.

git Lyra, & Vatablus; de posteriori Beda, Carthusianus, & Glossa. Quod magis mihi videtur verisimile, tum quia septenarius numerus cum purificatione magis congruit, quæ nonnisi expleto circulo dierum septem absoluebatur: tum quia ratio illa quæ in aliam sententiam inducere potuit, parum, meo iudicio, efficit. Cùm enim à die, quo captus est Paulus, donec veniret Cæsaream, tres intercessissent dies, vt constat ex cap. 22. & 23. inde ad concionem habitam coram Felice quinque ex cap. 24 si his addas septem dies purificationis, erunt quindecim dies ab ingressu templi; Paulus verò tantùm dicit intercessisse duodecim cap. 24. Ex ea inquam ratione non efficitur hîc agi de aduentu in vrbem, non de ingressu in templum: nam primùm illa sententia putat totos septem dies purificationis exactos iam esse, quando vis allata fuit Paulo; quod quidem non colligitur, aut certè nõ conuincitur ex textu. Sed tunc, vt optimè ait Beda, agebatur septem dierum cursus, & expectabatur cõsummatio. Quare sensus est; dũ perageretur solemnis illa septem dierũ purificatio. Et planè textus Græcus indicat septem illos dies non esse absolutos: sic enim habet, ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, id est, *cùm futurum esset vt implerentur dies septem.* vbi indicatur peragi cæpta, non peracta purificatio.

11. An Gentibus in templum liber ingressus.

Vers. 28. *Et Gentiles induxit in tẽplum.*] Notum est Gentilibus non esse liberum aditum in omnem tẽpli partem; neque fortasse in illam, quæ à Paulo ad Hebr. 9. *sanctum* vocatur *sæculare.* Est enim verisimile non ideo *sæculare* dici, quia Gentilibus, id est, sæcularibus patebat; sed quia sæculi, id est, mundi figuram referebat: vel quia munditiam quandam legalem & externam, & quasi mundanam requirebat. Esse tamen extra templum locum tradit Iosephus lib. 15. Ant. cap. 14. & de bello lib. 6. cap. 6. ad quem accedere Gentibus permittebatur. Nam Gentiles etiam ad templum Religionis gratiâ venisse constat Ioan. 12. Quòd si quis in vlteriorẽ partem conaretur irrumpere, capitale supplicium proponebatur; ídque ne quis nesciret, Latinis, Græcisque literis in colũnis incisum; eiúsque criminis accusabatur Paulus, quòd contra loci sanctitatem, consuetudinémque iã olim conseruatam, Gentiles secum induxisset in templum. Quod an verum fuerit, ipsi accusatores viderint, ego non puto; sed ipsum Ephesium Trophimum sua sponte, ídque inscio Paulo, in partem templi sibi prohibitam penetrasse. Neque enim qui solemni purificationis cæremonia studiosum se Iudaicæ Religionis profitebatur, admittere debuit, vt alienigena in templum inducto, illam apertè contempsisse videretur.

12. *Et iussit eum ligari catenis duabus.*] Eo, puto, modo alligatus est Paulus, quo Petrus suprà cap. 12. inter duos milites, qui eadem simul catena vinciebãtur: nam id vsitatum esse apud Romanos, qui illud exercebant iudicium, docet Seneca suprà, vbi de Petri custodia. Fortasse vsitatũ erat apud Romanos, vt rei duabus ligarentur catenis; ex quorum consuetudine dixisse videtur Propertius lib. 8. Eleg. in quẽdam Lyodamum, cui erat infensus.

—Pedibus vincula bina trahat.

Quandiu Paulus vinctus fuerit, & nunc Hierosolymis, & postea Cæsareæ, donec ad Cæsarem mitteretur, nihil est certum. Videtur autem tãdiu nunc egisse in vinculis, quandiu postea Romæ, nempe biennium;

quod Lucas ipse videtur indicare c. 24. v. 27. cùm dicit. *Biennio autem expleto accepit successorem Felix Portiũ Festum.* Quod biennium numerandum esse à Pauli custodia sermonis filum satis ostendit, & ita putant Oecumenius, & Beda: alij aliter cẽsent; mihi, quod dixi, magis videtur ad narrationis textum.

13. Vers. 36. *Iussit eum duci in castra.*] Castra sunt vbi milites agunt, aut statiua, quales sunt arces, & quę vulgò dicuntur præsidia; aut quæ pro bellorum, locorúmque opportunitate mouentur, quæ castra communiter nominantur. Castra hæc Romana, in quæ custodiæ gratiã Paulus adductus est, sine dubio erant in loco supra templum edito; nam decurrisse inde Tribunus dicitur; & gradus per quos è templo in arcem ascendebatur, non obscurè indicãt.

Castra, turris Antonia adiũcta tẽplo.

Sunt qui putent arcem hanc fuisse in ciuitate Dauid. i. in summo Sionis fastigio sitam; & in his est Caietanus, & Salmeron: nam & locus ipse ad continendum in fide, atque officio subiectum populum opportunus erat, & moles ipsa, atque constructio militaribus studiis accommodata. Quod probant ex 1. Machab. 1. vbi Antiochus ædificasse dicitur ciuitatem Dauid, & vallasse muro magno, ac firmo, & turribus firmis muniisse, & habuisse arcem. Sed est longè verisimilius fuisse turrim, seu arcem potiùs Antoniã: hæc enim, vt tradit Iosephus lib. 6. de bello cap. 6. erat coniuncta templo, ea magnitudine, vt ciuitas videretur apta castris, & castrum quoddam impositum templo, vbi semper residebant Romani milites, & cũ armis appositi custodes. Quod vt mihi persuadeam facit loci vicinitas (neque ex arce Sion tam citò Tribunus audiisse tumultũ, & præsidio esse Paulo potuisset) & gradus, in quibus constitisse dicitur Paulus, vt verba faceret: nam per gradus ex illa turri ad templum affixa, ad templum ipsum descensum esse tradit Iosephus suprà. Et sanè Ægesippus libro 1. de excidio cap. 6. turrim illa castrum vocat, quam priùs dicit nominatam Barim, postea verò Antoniam. In hac, credo, suas agebant præsidiarias excubias, qui dicebantur magistratus tẽpli. Vide quid de his, & de Antonia turri diximus c. 4. ad illud, *& magistratus templi.*

14. Vers. 38. *Nónne tu es Ægyptius?*] De hoc Ægyptio impostore, qui seductos homines coëgit, armauítque contra Ierusalem, quem deleuit Felix, latè Iosephus 2. de bello cap. 12. & lib. 20. Ant. cap. 6. & Eusebius lib. 2. hist. cap. 20. Sed differunt hi à narratione Tribuni; quia hic quatuor sicariorum millia seducta dicit, illi triginta millia. Fortasse quatuor tãtùm millia secum per desertum ex Ægypto traduxerat: reliqua verò multitudo à Iudæis collecta fuit. Vel in tota illa multitudine sicariorum quatuor millia fuêre. i. hominum insigniter impudentium, & ad quidlibet audendum proiectorũ. Tribunus verò id videtur obiecisse Paulo, quia Iudæi ad maiorem conflandam inuidiam, Paulo insignem illam audaciam, & seditionem ascripserunt. Cùm autem iam illam opinionem imbibisset, audissetque secum loquentem Græcè, admiratus quòd Græcè sciret, quem Ægyptiũ putabat, atque adeò Græci sermonis imperitum, dixit. *Græcè nosti? &c.*

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMSECVNDVM.

Viri fratres, & patres, audite quam ad vos nunc reddo rationem. 1 ** Cùm audissent autem quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium.* 2 ** Et dicit: Ego sum vir Iudæus, natus in Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie:* 3 ** qui hanc viam persecutus sum vsque ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres,* 4 ** sicut princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes maiores natu, à quibus & epistolas accipiens, ad fratres Damascum pergebam, vt adducerem inde vinctos in Ierusalem, vt punirentur.* 5 ** Factum est autem, eunte me, & appropinquante Damasco media die, subitò de cœlo circumfulsit me lux copiosa:* 6 ** & decidens in terram, audiui vocem dicentem mihi: Saule, Saule, quid me persequeris?* 7 ** Ego autem respondi: Quis es Domine? Dixitque ad me: Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.* 8 ** Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius, qui loquebatur mecum.* 9 ** Et dixi: Quid faciam, Domine? Dominus autem dixit ad me: Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus, quæ te oporteat facere.* 10 ** Et cùm non viderem præ claritate luminis illius, ad manũ deductus à comitibus,* 11

12 *veni Damascum. * Ananias autem quidam, vir secundùm legem testimonium habens ab omnibus cohabitantibus Iudæis,*
13 ** veniens ad me, & astans dixit mihi; Saule frater respice. Et*
14 *ego eadem hora respexi in eum. * At ille dixit: Deus patrum nostrorum præordinauit te, vt cognosceres voluntatem eius, &*
15 *videres iustum, & audires vocem ex ore eius: * quia eris te-*
16 *stis illius ad omnes homines eorum, quæ vidisti, & audisti. * Et nūc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua,*
17 *inuocato nomine ipsius. * Factum est autem reuertenti mihi in*
18 *Ierusalem, & oranti in templo fieri me in stupore mentis, * & videre illum dicentem mihi: Festina, & exi velociter ex Ieru-*
19 *salem: quoniam non recipient testimonium tuum de me. * Et ego dixi: Domine ipsi sciunt, quia ego eram concludens in car-*
20 *cerem, & cædens per Synagogas eos, qui credebant in te: * & cùm funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam, & consentiebam, & custodiebam vestimenta interficientium illum.*
21 ** Et dixit ad me: Vade: quoniam ego in nationes longè mittā*
22 *te. * Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum, & leuauerunt vocem suam, dicentes: Tolle de terra huiusmodi: non*
23 *enim fas est eum viuere. * Vociferantibus autem eis, & proiicientibus vestimenta sua, & puluerem iactantibus in aërem,*
24 ** iussit tribunus induci eū in castra, & flagellis cædi, & torqueri*
25 *eum, vt sciret propter quam causam sic acclamarent ei. * Et cùm astrinxissent eum loris, dicit astanti sibi Centurioni Paulus: Si hominem Romanum, & indemnatum licet vobis flagellare?*
26 ** Quo audito, Centurio accedit ad tribunum, & nunciauit ei, dicens: Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus est.*
27 ** Accedens autem tribunus, dixit illi: Dic mihi si tu Romanus*
28 *es? At ille dixit: Etiam. * Et respondit tribunus: Ego multa summa ciuilitatem hanc consecutus sum. Et Paulus ait: Ego autē*
29 *& natus sum. * Protinus ergo discesserunt ab illo, qui eum torturi erant. Tribunus quoque timuit postquam resciuit, quia ciuis*
30 *Romanus esset, & quia alligasset eum. * Postera autem die*

volens

volens scire diligentiùs qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit sacerdotes conuenire, & omne concilium, & producens Paulum, statuit inter illos.

IN CAPVT VIGESIMVM-SECVNDVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 5. *Sicut Princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit.*] Seruabat, credo, Paulus literas sibi à Pontifice, & concilio traditas, tum quia ad hæc tempora periculosa, & dubia magno sibi vsui fore existimabat; tum vt ostenderet quanta esset Christi benignitas, qui illum vsque adeò largè, atque amanter esset complexus, quem viderat sibi, suísque adeò esse infensum, vt ardens in se, suósque odium, & spirantem minarum animum publica authoritate munierit.

1. Paulus literas, quas habuit à Pôtifice seruauit.

Vers. 14. *Et videres iustum, & audires vocem de ore eius.*] Quæ hîc commemorãtur de admirabili Pauli conuersione, exposita sunt cap. 9. Hîc obseruandum ex his Ananiæ verbis non leuem esse coniecturam verè, & propriè in via Christum apparuisse Paulo. Nam sicut propriè Paulus vocem audiuit ex ore Christi; sic etiam Christum propriè vidit. Christum verò significari *Iusti* nomine, satis frequens est in Scriptura: sic etiam vocatur suprà cap. 3. & c. 7. Quòd autem nunc coram Tribuno, populóque de suo olim in Christum odio refert, facit iterum cap. 26. coram Agrippa, & in epistolis aliquando. Quia & hæc mira sunt, & fidem faciũt orationi ipsius, & testimonio. Quis enim non crederet ei, qui tam se priùs inimicum ostenderat Christi nomini, deinde verò mutato animo pro ipsius gloria tot se periculis obiecisset?

2.

Vers. 17. *Fieri me in stupore mentis.*] Quando cõtigerit stupor hic mentis, seu extasis in Ierusalem, non cõstat, neque de ea alibi mentio fit. Est tamen verisimile tunc accidisse cùm tertio iam à conuersione anno Hierosolymam rediit; ad Gal. cap. 1. vbi Gentium constitutus est Doctor. Nam hoc nomen, & munus illi datum esse non dudum à conuersione, satis indicat, quia non dudum ab illa Apostolicam operam Gentibus nauauit. Cùm ergo Paulus sic esset affectus in fratres, id est, Iudæos, vt pro ipsis anathema esse cuperet; ad Rom. cap. 9. *Optabam, inquit, ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm carnem*; verisimile est conferre voluisse studium suum in eorum salutem. Quare cùm oraret in templo pro fratrum suorum fortasse conuersione,

3. Zelator Paulus salutis Iudæorum.

ne, à Deo iussus est cogitationes suas ad Gentes conuertere. Cùm autem ad hæc Paulus obiiceret nulli suam operam magis futuram ex vsu quàm populo Iudaico, qui probè nouerat quanto ipse studio insectaretur Christi nomen, atque adeò sine diuina virtute fieri non potuisse tantam mutationem; respondit tamen Christus omnino ab Hierosolymis abeundum, quia iam ipsius laborem, atque studium nationibus aliis destinarat. Adducit verò Paulus ista, explicátque fusè, ne videretur Iudæis, quorum in se animos armatos norat, aut illorum odio, aut quòd minùs illorum salutem curaret, aliò refugisse, cùm non tam sua, quàm diuina voluntate, atque imperio inter Gentes tandiu versatus fuerit.

4. Vers. 22. *Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum.*] Continuerant se Iudæi ad hunc vsque locum, quia cætera quæ dicebantur à Paulo, inania putabantur, & ad se non pertinere: vbi verò eò deductus sermo est, vt Gentes indicarentur aliqua ratione prælatæ, quibus à Petro, vt in Cornelio vidimus, communicatum esse Euangelium ipsi etiam fideles ex circuncisione tulerunt ægrè (vsque adeò gens illa aut aliorum commodis inuidebat, aut deberi sibi omnia existimabat) exarsit tunc furor, erupítque adeò vehementer, vt aduocaret arma omnia, quæ rabies, & dolor furiis agitatus ministrare solet. Clamant ergo indignum esse hac luce, qui talia cogitarit, iactant in eum puluerem, vestimenta proiiciunt, quod summæ offensionis argumentum est; neque abstinerent, credo, à telo, si quod esset ad manum: nam gestare gladium, sicut Romanis non permissum à lege; sic neque Iudæis permissum erat à Romanis rerum dominis.

5. *Tolli de terra, metaphora à plantis.* *Tolle de terra.*] Metaphoram esse credo sumptam ab arboribus, quæ mortuæ dicuntur cùm à terra auulsæ; & viuæ, si radicibus terram amplexæ sunt, etiamsi è gremio terræ eradicatæ, modò cum terra. Quare Virgil. 2. Georg. plantas, quæ cum terra è seminariis in alium locum transmutantur, viuas appellat.

——*& viua* (ait) *sua plantaria terra.*

Hinc sumptæ locutiones in Scriptura. Psalm. 51. *Emigrabit radicem suam de terra viuentium.* Iob. 31. *& progenies mea eradicatur.* Quæ etiam verborum formæ prophanis vsitatæ. Nisi fortè quis putet *tolli de terra*, esse in altum, id est, in crucem agi; quo sensu contra Christum antea Iudæi clamarant, *tolle, tolle, crucifige.* Sed in priorem expositionem magis inclino.

6. *Vestes, & puluis cur proiiciũtur.* Vers. 23. *Proiicientibus vestimenta sua, & puluerem iactantibus in aërem.*] Cur in eo articulo, atque in ea offensione animorum vestes proiecerint Iudæi, incertum mihi est. Scindi vestimenta in graui dolore, & cùm auditur blasphemia, satis obuium in Scriptura; proiici in alicuius plausu, ac triumpho notum est ex historia Iehu 4. Reg. 9. & ingressu Saluatoris nostri in Ierusalem palmarum die; & in externis historiis non rarum. Nam & Plutarchus de Catone tradit in eius Vita, stratas esse à militibus vestes per ea loca, quæ ipse pedibus calcaturus erat: quod honoris genus refert Imperatoribus impendi solere. Et in Deorum suorum quibusdam sacris, dum illos festa prompa traducerent, sterni solitas esse vestes

scribit

ſcribit idem Plutarchus in Alcibiade, dum agit de Athenienſium ſacris, quæ *Plinteria* vocantur, & de ſacris Iunonis Ouid. 3. Amor. Eleg. 12 Athen. lib. 12. cap. 9. Quid tamen ſit in offenſione, ſtudióque vindictæ veſtes proiicere, obſcurum valdè eſt. Caietanus putat proiectas eſſe veſtes à Iudæis, vt liberiùs puluerem in cœlum iactarent; iactatione verò pulueris ſignificari cœli, terræque turbatorem eſſe Paulum. Chryſoſtomus vtrumque ideo factum putat, vt Tribunus ſeditionis ſpecie perterritus, ſeditionis illius authorem tolleret Paulum. Neque hoc videtur abs re dictum: nam Tribunus ſtatim Paulum ligari iuſſit, & plagis cædi. Lyra proiectas veſtes, doloris, iactatum puluerem, deteſtationis ſignum eſſe vult; Interlinearis mœroris, Dionyſius furoris, & turbulentiæ ſignum arbitratur.

7. *Puluis in capite ſignum doloris.*

Probabilia hæc ſanè, & in re adeò dubia non contemnenda. Sed non video quod fundamentum aut in Scriptura, aut in externis authoribus, aut in apta etiam aliqua ſignificatione proiectæ veſtis, aut iactati pulueris eſſe potuerit, vt putemus in illis ſignificari dolorem. Signum eſſe doloris in veſte, non tamen proiecta, ſed diſciſſa: item in puluere, non tamen iactato, ſed inſperſo capiti, ſatis notum; quod inter externos viſitatum docet Virgil. Æneid. 10.

Canitiem multo deformat puluere.———

Et Catul. in Argonautis.

Canitiem terra, atque inſpero puluere fœdans.

De Hebræis tradit Philo de legatione ad Caium; & in Scripturis obuium. At in iactato ſurſum puluere quid vſquam ſimile? Ideo placet magis ſententia Chryſoſtomi; quia ibi ſpecies eſt, & imago ſeditionis, & pugnæ, quam ſublato Paulo cauere debuit Tribunus. Sed addam ego hîc quoque meam coniecturam. Oſtendiſſe videntur hîc Iudæi proiectis veſtibus, & ſurſum iactato, atque euentilato puluere, & Tribuno, quid ſtatuere in Paulum debeat, & Paulo, quid ipſi illius vitæ moliantur; nempe vt tanquam blaſphemus, & legis, Religioniſque contemptor lapidibus appetitus intereat: cuius optima ſignificatio eſt veſtis poſitio, & pulueris iactatio. Nam in lapidatione veſtis deponitur, vt hîc Paulus ipſe narrat in Stephani cæde; & lapides mittuntur, cuius optima imago ventilatio pulueris. Oſtendunt ergo ſe paratiſſimos eſſe Paulum lapidibus opprimere, quo verò id minùs in præſentia faciant, obſtare quòd & lapidibus careant, vtpote intra ambitum templi, quorum loco puluis eſt; & quòd in media ſit turba: quare ſine aliorum periculo lapidibus appeti non poterat. Ad quam ſignificationem lapidationis faciendam induxit fortaſſe eius mortis genus, quod ſubiiſſe Stephanum proximè Paulus commemorarat. Quaſi illi re magis, quàm verbo iubeant, vt meminerit cur Stephanus lapidatus fuiſſe dicatur, cur veſtes depoſitæ lapidantium, & ab illo ſeruatæ; quare cùm ipſius culpæ ſocius fuerit, non oportere, vt in ſupplicij modo, generéque diſſentiat. Cùm ergo blaſphemiæ, & ſacrilegij accuſaretur Paulus, ſicut antè Stephanus, eiúſque rei ipſi teſtes eſſent, ſe primos miſſuros lapides minabantur, cuius tunc ſpeciem aliquam oſtendebant.

Verſ. 24. *Vt ſciret propter quam cauſam ſic acclamarent ei.*] Hîc in Tribuno Chryſoſtomus æquitatem requirit, qui flagellis, & tormentis extorquere voluerit à Paulo, cur populus clamauerit; cùm æquius fuerit id exquirere à turba. Sed maluit homo timidus, & iniuſtus cum Paulo ligato, atque inermi, de cuius cauſa nihil dum cognouerat, certare, quàm cum infenſo, & odiis armato populo.

Verſ. 25. *Si hominem Romanum, & indemnatum licet vobis flagellare?*] Quomodo Romani ciues immunes eſſent à flagrorum ignominia, res ſatis nota, & à multis tractata. Romanæ ciuitatis ius, & nomen habuiſſe Paulum certum eſt, quia Tarſus, vbi natus, priuilegium illud à Romanis obtinuerat. Vide Plinium lib. 5. cap. 27. & Dionem Caſſium lib. 47. Cædendum autem flagris ſolitum eſſe ligari, docet nota formula. *I lictor, colliga manus, cædito, &c.*

8. Romani ciuis immunitas.

IN

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMTERTIVM.

*INtendens autem in concilium Paulus ait: Viri fratres, ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodiernum diem. * Princeps autem Sacerdotum Ananias præcepit astantibus sibi percutere os eius. * Tunc Paulus dixit ad eum: Percutiet te Deus, paries dealbate. Et tu sedens iudicas me secundùm legem, & contra legem iubes me percuti. * Et qui astabant dixerunt: Summum Sacerdotem Dei maledicis? * Dixit autem Paulus: Nesciebam fratres quia Princeps est Sacerdotum. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices. * Sciēs autem Paulus quia vna pars esset Sadducæorum, & altera Pharisæorum, exclamauit in concilio: Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæorum, de spe, & resurrectione mortuorum ego iudicor. * Et cùm hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos, & Sadducæos, & soluta est multitudo. * Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem vtraque confitentur. * Factus est autem clamor magnus. Et surgentes quidam Pharisæorum, pugnabant, dicentes. Nihil mali inuenimus in homine isto: quid si Spiritus locutus est ei, aut Angelus? * Et cùm magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac dedu-*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

11 *cere eum in castra. * Sequenti autem nocte assistens ei Dominus, ait: Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Ieru-*
12 *salem, sic te oportet & Romæ testificari. * Facta autem die collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se, dicentes, neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.*
13 ** Erant autem plus quàm quadraginta viri, qui hanc coniu-*
14 *rationem fecerant, * qui accesserunt ad Principes Sacerdotum, & seniores, & dixerunt: Deuotione deuouimus nos nihil*
15 *gustaturos, donec occidamus Paulum. * Nunc ergo vos notum facite tribuno cum concilio, vt producat illum ad vos tamquam aliquid certius cogniturì de eo. Nos verò priùs quàm ap-*
16 *propiet, parati sumus interficere illum. * Quod cùm audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intrauit in castra, nuncia-*
17 *uitque Paulo. * Vocans autem Paulus ad se vnum ex Centurionib. ait: Adolescentem hunc perduc ad tribunum, habet*
18 *enim aliquid indicare illi. * Et ille quidem assumens eum duxit ad tribunum, & ait: Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.*
19 ** Apprehendens autem tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogauit illum: Quid est, quod habes indicare*
20 *mihi? * Ille autem dixit: Iudæis conuenit rogare te, vt crastina die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius*
21 *inquisituri sint de illo: * tu verò ne credideris illis; insidiantur enim ei ex eis viri ampliùs quàm quadraginta, qui se deuouerunt non manducare, neque bibere donec interficiant eum: &*
22 *nunc parati sunt, expectantes promissum tuum. * Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens ne cui loqueretur quo-*
23 *niam hæc nota sibi fecisset. * Et vocatis duobus Centurionibus, dixit illis: Parate milites ducentos vt eant vsque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos à tertia hora no-*
24 *ctis: * & iumenta præparate, vt imponentes Paulum, saluum*
25 *perducerent ad Felicē Præsidem. * (Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderēt, & ipse postea calumniā sustineret,*

tanquam

*tanquam accepturus pecuniam.) * ſcribens epiſtolam continentem hæc:* CLAVDIVS *Lyſias optimo Præſidi Felici ſalutem. * Virum hunc comprehenſum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, ſuperueniens cum exercitu eripui, cognito quia Romanus eſt: * Voléńſque ſcire cauſam, quam obiiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum. * Quem inueni accuſari de quæſtionibus legis ipſorum, nihil verò dignum morte, aut vinculis habentem criminis. * Et cùm mihi perlatũ eſſet de inſidiis, quas parauerant illi, miſi eum ad te: denuncians & accuſatoribus, vt dicant apud te. Vale. * Milites ergo ſecundùm præceptum ſibi, aſſumentes Paulum, duxerunt per noctem Antipatridem. * Et poſtera die dimiſſis equitibus vt cum eo irent, reuerſi ſunt ad caſtra. * Qui cùm veniſſent Cæſaream, & tradidiſſent epiſtolam Præſidi, ſtatuerunt ante illum & Paulum. * Cùm legiſſet autem, & interrogaſſet de qua prouincia eſſet: & cognoſcens quia de Cilicia. * Audiam te, inquit, cùm accuſatores tui venerint. Iuſſitque in prætorio Herodis cuſtodiri eum.* 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35

IN CAPVT VIGESIMVM-TERTIVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Verſ. 1. *EGo omni conſcientia bona cõuerſatus ſum.*] Innocentiam ſuam profitetur Paulus, dum ſignificat id egiſſe ſe, vt Dei cauſam vbique fideliter adminiſtraret; neque conſcium ſe eſſe alicuius, in quo populum læſerit, & propter quod vinculis alligari debeat.

Verſ. 2. *Princeps autem Sacerdotũ Ananias.*] Sunt qui putent non hunc eſſe Sacerdotem ſummum; nam hic à Paulo ignorari non poterat, vel ex habitu, vel ex primo loco in eo conſeſſu: ſed aliquem ex his, qui Principes Sacerdotum appellantur. Hi verò erant plures, tot nempe quot eſſent Sacerdotum vices, & ordines, qui in templo miniſtrabant. Erant autem 24. vt conſtat ex 1. lib.

1\. Ananias ſummus Sacerdos.

Paralip.cap.24.& Iosepho lib.2. cōtra Apionem. Appellantur autem Principes Sacerdotum, qualis dicitur Sceua suprà cap.19.& summi Sacerdotes, quia in vice sua, atque ordine summi. Quare in historia Passionis Seruatoris sæpe dicuntur cōuenisse Principes Sacerdotum, & summi Sacerdotes: sed dicendum est Ananiam Sacerdotem esse summū, id est, omnium ordinum Principem, & caput: nam paulo pòst summus appellatur, & hîc tanquam summus loquitur, præcepítque Paulo plagā infligi, quod inferior aliquis summo non auderet. Præcepit autem iis, qui sibi assistebant, id est, forensi, vt ita dicam, ministerio; quod sanè Sacerdotibus aliis, nisi summo adesse non solebat. Et infrà idem Ananias contra Paulum ad Felicem profectus est cum Senioribus, nimirum tanquam concilij Princeps. Adde quòd Iosephus libro 20. Ant. capite 5. Ananiam Pontificem summum in hoc tempus coniicit; cur verò à Paulo cognitus non sit, statim dicetur.

2. Paulus in ore cæsus.

Hic ergo Ananias, quia Paulum ita vidit loquentem liberè, vel, vt Carthusianus putat, quia statim Oratorum more nō est illustri aliquo titulo compellatus, temperare non potuit tumorem illum Pontificium; quominùs iuberet clara vtique voce, vt quæ à Paulo etiam audita sit, vt astantium aliquis os Pauli percuteret. *Os* verò non significare hoc loco faciem, ostendit vox Græca στόμα. At Paulus, qui in iudicium adductam causam videbat, & cōtra iudicij leges, & consuetudinē cuncta turbari, séque per summam contumeliam, atque iniuriam percuti iussum, non quidem vindictæ studio, homo in laborum tolerantia non solùm patiens, sed etiam alacer; sed quia interuerti causæ defensionem videbat per summam Pontificis iniquitatem, ex vsu suo fore arbitrabatur, si aliis constaret se iniustè percuti, & Sacerdotem illum iniquitatis plenum esse, & externa tantùm sanctitatis specie fucatum, dixit, *Percutiet te*, &c.

Hîc obserua satis ex sacra Scriptura videri probabile, damnatum iudicio hominem expositum esse ludibriis hominum, & iniuriis; vt nos alibi ostendimus ad illud Isaiæ 58. *Et percutitis pugno impiè.* vbi cùm præcessisset. *Omnes debitores vestros repetitis, ecce ad lites, & contentiones ieiunatis* (agebat autem cum illis, qui nimiùm crudeliter, & auarè vsuras à debitore repeterent) addidit, *& percutitis pugno impiè.* vbi ostenditur quemadmodum superato in iudicio, damnatóque debitori permissum esset, non tam, credo, à lege, quàm à consuetudine, quæ interdū instar obtinet legis, impingere colaphum, aut aliam infligere contumeliam. Vbi autem nos habemus in illo Isaiæ loco *impiè*, Heb. est רשע *resagh*, quæ vox etiam *condemnatum* valet: & potest esse non minùs aduerbium, vt habet vulgatus, quàm nomen, vt alij ferme omnes reddiderunt. Tigurina sic vertit; *vt percutiatis pugno adiudicatum.* Lxx. *& percutitis pugnis humilem.* Dicitur autem humilis, qui inferior est, aut conditione, vt seruus, & pauper, aut causa, & iudicio, quia damnatus est, & qui potentiori succubuit. Qua ratione, qui superatus est & oppressus ab altero, familiari Hebræorum sermone, humiliatus dicitur.

Colaphi quibus impingi soliti.

Existimo autem vsitatum esse inter Iudæos, vt debitores suos, non solùm iure, atque iudicio angustè persequerentur; sed etiam manu crudeliter vexarent, vt docuit parabola

Matth.18. bola Matth. 18. in qua inducitur durus, & seuerus exactor, qui cùm in debitorem incidisset; *tenens suffocabat eum, dicens, redde quod debes*. Parabola verò sumi plerumque solet ab eo quod frequenter accidit. Imò existimo in reum, maximè cùm iam esset damnatus, solitos esse Iudæos infestis manibus, & impactis palmis eiusmodi ludibria, atque iniurias inurere. Id imprimis indicat Christi causa, qui cùm iam haberetur pro damnato, à ministro Pontificis alapa percussus est. Ioan. 18. v. 22. & clarius Matth 26. v. 67. Nam cùm concilium contra Christum clamasset, *reus est mortis. Tunc* (inquit) *expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt*. Idem etiam accidit Paulo hîc, qui cùm iussu Ananiæ Pontificis alapam accepisset, dixit; *contra legem iubes me percuti*, id est, vt videtur verisimile, percuti iubes me nondum damnatum; imò neque auditum. Scio alias esse horum locorũ explicationes; verùm hæc neque aliena videtur, neque parum ad nostram coniecturam idonea.

Matth.26

Vers. 3. *Percutiet te Deus.*] Paucis verbis Pontificis iniquitatem amplificat hoc modo: legum te patronum, & custodem simulas, dum ex lege hîc iudicaturus sedes, contra legem reo, & defensionis facultatem eripis, & indemnato, imò & nondum defensionem aggresso plagam impingis.

3. Paulus nõ imprecatur malum, sed denũciat.

Hîc in Paulo non nemo aut patientiam desiderabit, aut fidem. Hác quidem, quia 1. Corinth. cap. 4. dicit. *Maledicimur, & benedicimus, persecutionem patimur, & sustinemus, blasphemamur, & obsecramus*. Patientiam verò, quia iuxta Dominicum præceptum Matth. 5. *Si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram*, debuit potiùs eo temporis articulo percutiendam offerre maxillam, quàm percutienti aliquid aduersum imprecari.

Cui difficultati facilè occurret, qui viderit futurum hîc esse tempus indicatiui, non imperatiui, aut optatiui, vt Græcùs habet textus; τύπτειν σὲ μέλλει, id est, *corripiet te*: & ex Latinis magis correcti codices, & in his Sixtianus. Quare non tam optat Paulus malum Ananiæ, quàm futurum prædicit. Ita August. lib. 1. de sermone Domini in monte cap. 32. Quo modo 2. ad Timoth. 4. ait. *Alexander ærarius multa mihi mala ostendit, reddet illi Dominus in illa die iustus Iudex*. Et alia eiusdem generis non pauca. Seu certè eo sensu percutiendum dicit Ananiam, quo id quod fieri dignum est, futurum dicimus, vulgato Scripturæ more, vt alibi diximus, & statim aliquot exẽpla proferemus. Ac si dicat: qui Iudex sedes legum, & æquitatis vindex, legibus, atque æquitate proditis, me iubes ignominiosè cædi, dignus es, quem Deus vltor illorum, qui à potentioribus opprimuntur, percutiat. Aut sanè ostendit Paulus quomodo iniqui Iudices, qui peruertũt potiùs miserorum causam, quàm tuentur, mulctari soleant.

4.

Nunc videndum quodnam malũ Sacerdoti summo prædixerit Paulus. Et quidem si, vt quidam volunt, de summo, aut de antiquæ legis Sacerdotio loqueretur Paulus (quod non credo, cùm Paulus neget nouisse se Ananiam esse Pontificem) prædixisse videri posset percutiendũ esse Sacerdotium antiquum. i. cessaturum, & aperiendam esse ignominiam, quæ candido tanquam parietis tectorio. i. hypocrisi tegebatur, & propter quam huiusmodi homines à Christo *sepulchra dealbata* vocati sunt.

ſunt. Quod re ipſa factum eſt. Cùm autem Paulus non cum Sacerdotum Principe, quà talis erat, cùm illum talem eſſe nõ noſſet, loqueretur: ſed cum illo à quo iuſſus eſſet cædi, eidẽ prædixit futurum, vt ipſe quoque ſimilem, aut maiorem etiam ignominiam ſubiret. Quod an contigerit, mihi incompertum eſt. Sed eſt veriſimile incommoda tuliſſe non leuia, cùm à Quadrato Syriæ præfecto Romam vinctus eſt miſſus, vt tradit Ioſephus lib. 20. Ant. c. 8. Licèt meritò notetur à Baronio, quòd ſub Claudio ſcripſerit, potiùs quàm ſub Nerone Põtificatũ habuiſſe Ananiã.

5. Prouerbium. Sacerdotis hypocriſis.

Paries dealbate.] Adagiũ eſſe credo hoc inter Hebræos; ſicut *ſepulchrum dealbatũ.* Venerat Sacerdos hic Põtificio inflatus nomine, plenus arrogantiæ, plenus doli, ferẽs præ ſe ſingularem quãdam ſpeciẽ Religionis, quaſi vindex eſſet, & cuſtos paternarũ legum, & antiquæ ſanctitatis: ſub hac tamen ſpecie, & incruſtratione honeſta, & cãdida tegebatur luteus, informis, & ruinoſus paries. i. inuidia, arrogantia, auaritia, & quæ à Iudicibus abeſſe omnino debet, iniquitas, & iniuſtitia. Quæ tũc ſe quaſi ex integumento prodidit, quando ſuæ potiùs offenſioni, quàm legibus obſecutus, contra legẽ iuſſit pugnos infligi indẽnato Paulo. Hoc omnino ſibi vult Paulus, qui rationẽ reddit eius, quæ videri poterat maledictio. *Et tu ſedens,* inquit, *iudicas me ſecundùm legẽ, & contra legem iubes me percuti?* Ac ſi dicat: prętexis tuis conſiliis legũ ſanctitatẽ, & nihil minùs quàm de legibus curas, quas apertè violas.

6. Maledictio nõ ſolùm eſt imprecatio, ſed etiam reprehẽſio.

Verſ. 4. *Summũ Sacerdotẽ Dei maledicis?*] Hoc *maledictionis* verbũ ab aſtãtibus obiectum, quod nõ negat Paulus, imò concedit, dum illicò reſpondet, ignoraſſe ſe illum eſſe Põtificẽ, alioqui non maledicturũ; videtur incõmodare noſtræ ſententię, quæ Paulo tribuit prophetiam, execrationem remouet. Sed ſi quid *maledictio* valeat, intelligatur, vaneſcet prorſus tota difficultas. Græcè eſt λοιδορέω priori loco, poſteriori verò κακῶς ἐρέω, neutrum ſignificat *optare,* aut *precari alicui malum,* ſed vel *iactare conuitium,* vel *aliquid obiicere, quod graue alicui ſit, & doloris aliquid, vel ruboris afferat.* Hoc ſignificat Latina vox *maledicere* apud prophanos; & interdum etiam apud ſacros ſcriptores. Nam maledictiones Semei 2. Reg. 16. non tam erant imprecationes, quàm cõuitia quædam. *Ita autem loquebatur Semei cùm malediceret Regi. Egredere, egredere vir ſanguinum, & vir Belial. Reddidit tibi Dominus vniuerſũ ſanguinẽ domus Saül: quoniã inuaſiſti Regnũ pro eo; & dedit Deus Regnum in manum Abſalõ filij tui, & ecce premunt te mala, quoniam vir ſanguinum es.* In his nulla apparet imprecatio. Cùm Leuit. 20. & Exod. 21 dicitur. *Qui maledixerit patri ſuo.* & Leuit. 19. *Non maledices ſurdo;* ibi *maledicere,* ſubſannare eſt, & irridere: & Leuit. 24. qui blaſphemat dicitur *maledicere Deo.* In omnibus his locis eſt קלל. i. *detrahere,* vel, *conuitiari.* Et quidem ſi qui Pontifici aderant, cùm iidem infenſi eſſent Paulo, execrationem audiiſſent, non obiecisſent λοιδορίαν, quæ aliquid ſonat multo leuius.

7. Exod. 22.

Sed facit cõtrà, quia ex reſpõſione Pauli colligitur execrationem illam fuiſſe; dum enim depellit à ſe obiectum crimen, quia nõ noſſet Põtificẽ, adducit illud Exod. 22. *Principem populi tui non maledices.* vbi verbũ eſt ארר. quod *execrari* ſignificat. Reſpõdeo, hoc quoque verbum ſignificare *detrahere,* aut, *cõuitiari.* Et in hoc loco videtur certũ quia ſtatim atq; dixit. *Diis nõ detrahes;* addidit per epexegeſim

ſim familiarem Hebræis, *& Principem populi tui non maledices.* Ita vt poſterius hemiſtichium explicatio ſuperioris ſit. Et ita putat Mardochai, qui מארה ab eadem radice, dicit eſſe קללה, id eſt, *contemptum.*

8. Quomodo Pontifex ignotus Paulo.

Verſ. 5. *Neſciebam fratres, quia Princeps eſt Sacerdotum.*] Multa hîc multi dicunt. Quidam eo ſenſu dicunt ignoraſſe Paulum ſummum Sacerdotem eſſe Ananiam, quo homines dicũt ſe nõ agnoſcere aliquẽ Iudicem, qui à lege talis, aut conſuetudine non eſt. Quomodo apud Ciceronẽ 3. de Oratore dicit Craſſus, *non eſſe ſibi illum Conſulem, cui ipſe non eſſet Senator.* Legitimus autẽ Sacerdos Ananias non erat; cùm iã ſummum illud Sacerdotium à ſummo Sacerdote Chriſto eſſet abrogatum. Sed oppugnat omnino hanc expoſitionem Pauli reſponſio: ait enim; *Neſciebam fratres.* Ac ſi dicat: Neſciebam eſſe Pontificem, atque ideo maledixi; ſi ſcirem, vt nũc ſcio, non maledixiſſem.

Alij credunt Paulum ideo neſciiſſe, quia iampridem aberat ab vrbe. Quare licèt noſſet à quo iuſſus eſſet percuti, non tamen nouerat illum eſſe Pontificem. Ita Chryſoſtomus, Lyra, Caietanus. Sed certè hoc mihi difficile eſt: homo enim qui diu Hieroſolymis egerat, quíque conuentum illum ſacrum familiariter antea nouerat, facilè ex ſedendi ordine, & loco, ex habitu, & honore dignitatem noſſet Pontificiam.

9. Quare mihi veriſimilius eſt audiiſſe quidem Paulum vocem emiſſam ab aliquo ex his, qui ad iudicandũ ſederant (nam veniſſe Sacerdotes, & omne concilium conſtat ex c. 22. in fine) neque tamen ſciuiſſe à quonam illorum profecta fuerat. Cur verò à Pontifice profecturam non crediderit, in cauſa fuiſſe Pontificis authoritatem, à qua tam immoderata, & præceps offenſionis ſignificatio non edenda; & ſanctitatem ſaltem ſimulatam, à qua tam iniqua vox non videbatur eruptura. Accedit quòd cõcilium illud coactum non fuit in locum conſuetum, vbi definitus iudicantium, ſeu deliberantium ordo pro cuiuſq; dignitate, ac meritis; ſed prope arcem, quò accerſitum fuerat à Tribuno, & vbi Paulus erat. Quod indicat illud præcedentis capitis, *iuſſit Sacerdotes conuenire*, pro quo Græcè ἐλθεῖν, id eſt, *venire.* Audiuit ergo Paulus vocem in turba, & illi à quo emiſſa eſt denunciauit paratũ eſſe à Domino malum; nam qui cũ Pontifice venerant, omnes ad iudicandum ſedebant.

Verſ. 6. *Sciens autem Paulus quia vna pars eſſet Phariſæorum, altera Sadducæorum.*] De duabus his ſectis nõnihil dicẽdum eſt. De Sadducæis agit Ioſephus lib. 18. Ant. c. 2. Epiphanius hæreſi 14. & nos ſuprà c. 4. in principio. De Phariſæis Ioſeph. idem lib. 13. Ant. c. 8. & 9. & lib. 18. cap. 2. & Epiphanius hæreſi 15. Hieronym. in c. 23. Matth. vbi refert in hyacinthinis veſtimentorum fimbriis inſeruiſſe ſpinas, quibus inter incedẽdum ſic pungebantur, vt tibiæ, ac pedes apparerent aſperſi ſanguine; qui vt viderentur etiam legum obſeruantiſſimi, cùm legiſſent Deut. 6. *Ligabis præcepta mea quaſi ſignum in manu tua, & mouebuntur inter oculos tuos;* legem in membranis ſcribebãt, & eas complicantes ligabant in frõte, aut in modum coronæ capiti circumponebant. Hæc Hieronymus.

10. Qui Phariſęi, & in quo à Sadducæis diuerſi.

Quibus maximè rebus duæ iſtę ſectæ inter ſe diſſentirent, ſatis docet textus ipſe. *Sadducæi*, inquit, *dicunt non eſſe Reſurrectionem mortuorum, neque Angelum, neque ſpiritum; Phariſæi autem vtraque confitentur.*

11. Pauli prudentia.

Cùm vidisset Paulus ad vim rem deduci potiùs quàm ad legẽ, & rationem, consilium iniit illi temporis articulo perquàm opporunum. Cõuenerant in illum locum Pharisæi simul, & Sadducæi, quorum diuersæ opiniones, & studia id egerunt, vt animis quoque dissiderent. Hos ergo committit inter se Paulus inducto de mortuorum Resurrectione sermone. Quo audito sic turbatus videtur fuisse, Ananias, qui & ipse Sadducæus erat (vt nõnulli putant) aut saltem vt tradit Eusebius lib.12.hist. c.23. illorum sectæ acerrimus patronus; certè sic est turbatum concilium, vt potiùs sententia illa de Resurrectione in quæstionẽ, quàm Pauli causa in iudiciũ deducta fuerit. Sic ergo Sadduceis, ac Pharisæis in suam causam defendendam distractis, causa Pauli nõ tam à Iudicibus disceptata, & cognita, quàm ab inimicis furiosis erepta est. In huiusmodi autem casibus seditionẽ serere, maximè vbi peccatum non est (quia illa dissensio, modò ne metas excedat, opinionum erat, non animorum) docet S.Th.2.2.q.37.ar.2.ad 1.& Greg.34. Moralium cap.4. & 3.p.Past.cap.24.

12. Paulus non instituto, sed opinione & secta Phariſæus

Vers.6. *Ego Pharisæus sum.*] Non significat Paulus se ita esse Pharisæum, vt eius ordinis hominum institutum, & mores sequeretur, de quibus Hieronymus nuper; sed secta, & professione, quia Angelos esse, & spiritus, & Resurrectionem fatebatur. Quo sensu ad Philip.3. dicit se fuisse secta Pharisæum, quod in sui commendationem adducit. Et statim cap. 26. dicit se Pharisæum vixisse secundùm probatissimam sectam Religionis. Neque enim cũ Pharisæorum secta conferri poterant aliæ, nempe Essenorum, Sadducæorum, Herodianorum. Hanc secutus est quondam à Gamaliele Pharisæo doctus; & nunc etiam eorum placita amplectebatur, quæ nõ aduersarentur Euangelio. Dum ergo ostendit se Pharisæum esse, & quæ illi ordini probarentur, sibi quoq; probari, sic leniuit, mutauítq; Pharisæorum animos, vt qui priùs ardentes odio in illum conuenerant, iam æquiores dixerint. *Nihil mali inuenimus in homine isto. Quid si spiritus locutus est ei, aut Angelus? Neque* (vt est in textu Græco, & legit Chrysost. & Oecumenius) *oportere amplius cum Deo pugnare.*

13. Defenditur Paulus à mendacio.

De spe, & Resurrectione mortuorum ego iudicor.] Locus hic difficilis est, neque facilè ostendi alicui fortasse videri posset; quomodo à mendacio liberetur Paulus, qui cùm alias ob causas accusetur, vt vidimus, scilicet quia contra legem, & templi sanctitatem aliquid molitus, quòd in templum Gentiles induxit; & fortasse quia esset Ægyptius ille, qui multa hominum millia seduxerat; nam ita existimabat Tribunus, in eam sine dubio suspicionem à Iudæis inductus erat, ipse tamẽ de spe, ac Resurrectione mortuorum iudicari se dicit, cùm ea de re vnus accusatorum sermo? Quidam existimant non hîc agi de tota accusatione, ac iudicio; sed de quodam præiudicio, quale videri poterat iussũ esse cædi à Pontifice. Ita vt Paulus dicat non ob aliam causam adductum esse Pontificem, vt colaphum ori suo iuberet impingi, nisi quòd Pharisæus esset, & cum ipsis de spe, Resurrectionẽ; mortuorũ sentiret cõtra Sadduceos, quorũ vel vnus erat Ananias, vel eorum partib. impensè studebat, vt nuper vidimus ex Eusebio. Sed hæc solutio ideo nõ placet, quia Paulus de Pharisæorum secta nihil dixerat: imò satis est verisimile

le Paulum, qui diu abfuerat ab vrbe, quíq; ftatim ác rediit, captus eft, ignoraffe omnino cuius factionis effet Ananias. Quin neque Pharifæi norant fuæ factionis effe Paulum; nam ftatim atque feipfum prodidit, æquiores facti, de odio, contentionéque pugnandi plurimùm remittunt. Accedit quòd cap. 24. fequenti hæc eadem verba repetit Paulus coram Felice, vbi nõ de præiudicio, ac colapho, fed de toto iudicio, & caufa fermo eft, & ibi addit, *à vobis iudicor*. Quare non fignificat priuatam vnius Pontificis offenfionem, fed accufationem à toto concilio fibi intentatam.

Huic difficultati aliter occurrendum eft. Precor autem Paulum vt ftudiosè mihi, & piè in fua caufa laboranti adfit, & quàm longè ipfe fuerit à mendacij vel leuiffima fpecie, & quid his verbis fignificare toti concilio voluerit, oftẽdat. Tres folutiones occurrunt huius nodi, quas fi in re difficili explicanda produxero; non, credo longa videbitur, aut otiofa opera.

14. Prima eft, Paulum, qui priùs dixerat fe Pharifæum effe, explicare voluiffe, in quo præcipuè cum Pharifæis fentiat, fcilicet in fpe, & Refurrectione, hoc fenfu. Ego Pharifæus fum, & iudicor, id eft, cenfeor vnus eorum, qui de fpe, &c. Quæ phrafis & Græca eft, & fatis vfitata, vbi suppletur articulus τῶν vt, τῶν περὶ ἐλπίδος κρίνομαι. nimis erit in Græcis rudis, qui hæc nõ capiat. Accedit quòd verbum κρίνω, pro quo nofter legit *iudico*, propriè *feparare* fignificat, & *difcernere*; deinde verò per tranflationem *iudicare*: neque enim aliud eft *iudicare*, quàm quod dubium eft, atque ideo in illo aliquid confufum, & permixtum, ita difcernere, vt fublato, atq; amputato quod alienum eft, maneat quod eft liquidum, & ab illa rerum confufione purum. Conftat id ex Homero Iliad. ε.

Δημήτηρ κρίνει ἐπειγομένων ἀνέμων.
Καρπόν τε καὶ ἄχυας.

Id eft, *Ceres fecernit fructus, & paleas.* vbi Euftathius exponit, διαμερίζει. & Iliad. β. κρίνε ἄνδρας κατὰ φῦλα. vbi Euftat. exponit, διαχώριζε, & δίελε; & Ariftoteles fæpe pro *excernere* accipit. Eft ergo in verbo κρίνομαι optima explicatio nominis *Pharifæi*, quod idem valet, atque feparatum. Ac fi dicat Paulus: ego Pharifæus fum, id eft, feparatus à populo, & in eo iudicor, id eft, feparor, feu Pharifaïzo, quia credo, fperóque Refurrectionem mortuorum, quod non putat vulgus.

Neque contra hæc valdè facit quòd vulgatus *iudicor*, reddidit, non *fecernor*, aut *feparor*; tũ quia, vt diximus, *iudico* feparationem fignificat; tum quia quando vox aliqua duo fignificat, per quandam metalepfis fpeciem alterum pro altero interdum vfurpatur; vt, quia μόσχος *vitulamem* fignificat, & *ftolonem*, pro *ftolone* pofuit *vitulamen* Sap. 4. *adulterina vitulamina non dabunt radices altas.* Et *fuftinere* pro *fperare* fumitur; quia vtrumque valet ὑπομένω. Vide plura in noftris Commentariis in illud Pfalm. 67. *etenim non credentes.*

15. Secunda explicatio poffet effe, quòd Paulus à fe his verbis omnem culpam remoueat, imò & aliquid fibi laudis attribuat, quòd id amplectatur, quod probatiffimũ fit in Pharifæorũ fecta: quòd fc. non putet animas cũ corporib. interire, refurrecturos mortuos, &c. quod ne-

gabant Sadducæi. Ac si dicat: nihil in me deprehédetur morte dignum, aut supplicio, nisi quis ideo me putet plecti debere, quòd Pharisæus sum, & de Resurrectione, immortalitatéque animorum sententiam amplector. Quæ expositio difficilis non videbitur illi, qui Scripturæ cōsuetudinē nouerit, in qua sæpe verba simpliciter posita debitum quodam indicant ac decorem; vt Malachię 1. *Filius honorat patrem*, id est, honorare debet. Gen. 20. *quæ non debuisti facere*. Heb. *quæ non fiant*. Chaldęus exponit, *quæ non erant digna fieri*; quomodo nos nuper explicuimus illud, *percutiet te Deus*, id est, dignus es, quē Deus percutiat. Et in re iudiciaria, qualis est ista, de qua modò nobis sermo, sunt optima exēpla ad Hebr. 11. De Noë, *per quam* (arcam) *damnauit mundum*, id est, dignum ostendit, qui damnetur. & Matth. 12. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam*; & idem repetit statim de Regina Austri. Eadem dicendi figura vsus est Ezechiel cap. 16. cùm agit de Ierusalem, quasi de adultera. *Iustificasti sorores tuas* (Sodomam, & Samariam) *in omnibus abominationibus tuis*, id est, comparatione scelerum tuorum iustas ostēdisti, dignásque venia. Ad hunc ergo modum Paulus iudicari se dicit de spe, Resurrectionéque mortuorum; quia de hoc vno crimine iudicari debet: vbi admixtum est aliquid ironiæ, cùm in ea opinione neque error aliquis sit, neque culpa. Quibus verbis satis dedit causæ, vt qui tunc aderant, inter se potiùs dissentirent, cùm suam causam adductam in controuersiam, & quasi in iudicium viderent, quàm de aliena laborarent.

16. *Vera explicatio, & defensio.*

Tertia explicatio, quæ cæteris placet magis, quámque germanam puto, omnino à mendacij vel leuissima suspicione liberat Paulum, & illum summæ prudentiæ, atque constantiæ plenum ostendit. Certum est Paulum, vt ex superioribus constat, prædicasse Christum illum esse, quē Prophetæ prædixerant, quémque omnes pariter expectabant, quíque ideo dicebatur expectatio Israël, quíque furore impio à Iudæis crucifixus, excitatus iam esset à mortuis, vt constat ex c. 13. Quia Paulus hæc in Asia sæpe nunciarat, gráuiter tulerunt Iudæorū plurimi, & sicut nunc in Ierusalem; sic in Asia aliquoties opprimere tentarunt, è quorum manibus non semel diuinitùs ereptus est. Cùm verò, vt 21. capite vidimus, nonnulli ex illis, qui ex Asia venerāt Iudæi, Paulum in templo cernerent, memores illius verborum, redintegrato odio concitauerunt omnem populum, & iniecerunt manus. Spes itaque Israël, id est, Christus expectatus, & Resurrectio ipsius, quæ mortuorum Resurrectionem confirmat, ad iudicium rapuēre Paulum, quia horum prædicatione adducti Iudæi illum in hoc discrimen deduxerunt; quod non semel Paulus ipse cōfessus est: primùm hîc coram Tribuno, totóque concilio; statim iterum coram Felice c. 26. coram Agrippa, & Festo. Deinde cap. 28. ait, *propter spem Israël* (id est, quia Christum, quem sperabat Israël, annunciabat) *catena hac circumdatus sum*. Hæc itaque reuerà causa est, cur iactatus, cur captus, & ad mortem sæpe expetitus Paulus. Si quid aliud annunciant Iudæi, color quidam est quæsitus, qui accusationi honestatis speciem, Paulo inuidiam, & exitiū afferat. Est autem summa Pauli prudentia, qua in turbidis concionibus non de Iesu Christo agit, quia in eiusmodi conuentibus nondum apparebat tanti nominis audiendi maturitas.

Quia Paulus Christum prædicat, accusatus est.

turitas: sed quod re idem omnino est, agebat de spe parentum, Resurrectionéque mortuorũ, quod multi; maximè, qui de secta Pharisæorum erant, fatebantur; & quod clamabant quotidie à longis sæculis parentũ vota. Quia ergo Tribunus audire cupiebat, cur Paulo tam infensa foret Iudæorũ turba, reddit Paulus causam, non quam suæ maleuolentiæ prætexebant Iudæi; sed quam præsertim execrabantur in Paulo.

17. Vers. 12. *Collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se.*] Notum est quid sit *deuotio*, & quid Græcè ἀνάθεμα, qua voce hîc vtitur Lucas; nimirum execrationis dirum quoddã genus, quo sibi aliquis imprecatur malum. Quod fecit Petrus Marci 14. *cœpit anathematizare, & iurare, quia nescio hominem.* Ac si diceret: eueniant mihi mala omnia, dispeream malè, &c. seu certè extra Synagogam fiam, & conuentum piorũ. Quod Christianis accidit, qui anathemate percussi, à fidelium cœtu separantur. In hunc ergo modũ quidam Iudæi, qui se collegerant, id est, conspirarant, & societatem inierant scelerati consilij, deuouerunt se, id est, Diris se ac dæmonibus, aut aliis similibus infortuniis tradiderunt, vel optarũt sibi ad Synagogam, piorúmque cõuentum aditum præcludi, si ieiunium vllo modo soluerent, ni Paulo priùs è viuis sublato. In hunc sensum accipiendum esse locum istum indicat vox *anathema*, seu, *deuotio.* Neque tamen aliena est alia eius nominis acceptio, secundũ quam aliquis Religionis, ac pietatis ergo pro patria se, & Deo, periculis & morti obiicit: quod fecerunt pro patria olim duo Decij, pater, & filius. Sic isti arbitrati obsequium se præstare Deo, si Paulum, quem Religionis hostem iudicabant, extinguerent, promiserunt Deo se nihil omnino gustaturos illo viuo. Porrò huiusmodi votũ, seu deuotionẽ vsitatã esse ab antiquis temporibus inter Hebræos argumẽto est, quòd 1. Reg. c. 14. Saül adiurauit populum dicens; *Maledictus vir, qui comederit panẽ vsq; ad vesperam, donec vlciscar de inimicis meis.* Hinc fortè orta est inter Hebræos huiusmodi deuotio.

Denouere se, quid.

Deuotio Iudæis vsitata.

Vers. 26. *Claudius Lysias optimo Præsidi Felici.*] De *optimi* compellatione dictum est cap. 1. in principio. Quis fuerit Felix iste Præses, vide Iosephum lib. 20. Ant. c. 5. & Cornel. Tacitum lib. 12. c. 21. Erat autem Pallantis frater Claudij Imperatoris liberti, libertus etiam ipse, vt tradit Suetonius in Claudio c. 28. qui, vt suprà Tacitus, seruili ingenio ius Regium exercuit. De huius luxuria, atque iniustitia mox aliqua commodiori loco dicentur.

Quis Felix iste.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMQVARTVM.

1 *Post quinque autem dies descendit princeps Sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore, qui adierunt Præsidem aduersus Paulum.* 2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens: Cùm in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam prouidentiam;* 3 *semper & vbique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.* 4 *Ne diutiùs autem te protraham, oro, breuiter audias nos pro tua clementia,* 5 *Inuenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & auctorem seditionis sectæ Nazarenorum:* 6 *qui etiam templum violare conatus est, quem & apprehensum voluimus secundùm legem nostram iudicare.* 7 *Superueniens autem tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris,* 8 *iubens accusatores eius ad te venire: à quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum.* 9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere:* 10 *Respondit autem Paulus (annuente sibi Præside dicere.) Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.* 11 *Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi dies, quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Ierusalem:* 12 *& neque in templo inuenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in Synagogis,* 13 *neque in ciuitate*

ciuitate: neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.
* Confiteor autem hoc tibi, quòd secundùm sectam, quam di- 14
cunt hæresim, sic deseruio Patri, & Deo meo, credens omni-
bus, quæ in Lege, & Prophetis scripta sunt: * spem habens in 15
Deum, quam & hi ipsi expectant, Resurrectionem futuram iu-
storum, & iniquorum. * In hoc & ipse studeo sine offendiculo 16
conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper. * Post 17
annos autem plures eleemosynas facturus in gentem meam, ve-
ni, & oblationes, & vota, * in quibus inuenerunt me purifica- 18
tum in templo: non cum turba, neque cum tumultu. * Quidam 19
autem ex Asia Iudæi, quos oportebat apud te præstò esse, & ac-
cusare si quid haberent aduersum me: * aut hi ipsi dicant si quid 20
inuenerunt in me iniquitatis cùm stem in concilio, * nisi de vna 21
hac solummodò voce, qua clamaui inter eos stans: quoniam de
Resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis. * Distulit 22
autem illos Felix, certissimè sciens de via hac, dicens: Cùm tri-
bunus Lysias descenderit, audiam vos. * Iussitque Centurioni 23
custodire eum, & habere requiem, nec quemquam de suis pro-
hibere ministrare ei. * Post aliquot autem dies veniens Felix 24
cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum,
& audiuit ab eo fidem, quæ est in Christum Iesum. * Disputan- 25
te autem illo de iustitia, & castitate, & de iudicio futuro, tre-
mefactus Felix respondit: Quod nunc attinet, vade: tempore
autem opportuno accersam te: * simul & sperans, quòd pecunia 26
ei daretur à Paulo, propter quod & frequenter accersens eum,
loquebatur cum eo. * Biennio autem expleto, accepit successo- 27
rem Felix Portium Festum. Volens autem gratiam præstare Iu-
dæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

IN

IN CAP. VIGESIMVM-QVARTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 1. DEscendit Princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus quibusdam, & Tertullo.] Magnum hîc apparet vel Iudæorum odium in Paulum, vel eorundem metus ne à Præside durè mulctentur, quòd templum ciuitatémque turbauerint, quòd indemnatus Paulus Romanus ciuis in Tribuni cõspectu Ananiç iussu ignominiosè percuti iussus, quòd facta multorum deuotio, & coniuratio conscio Pontifice, & Senioribus; quãdo concilij Principes cum summo Sacerdote ad Præsidem Felicem lõgam illam viam suscipiunt. Quàm verò illi in causa laborent, ostendit ratio Tertulli tot pene consuta mẽdaciis, quot verbis: vbi enim adulatus est satis immoderatè Præsidi, pestem appellat Paulum, & qui in vniuerso orbe in omnes Iudęos seditionem concitauerit, & authorẽ seditiosæ sectæ Nazaræorum; sic enim tunc Christiani vocabantur (nam alia Nazaræorum secta, de qua Epiphanius hæresi 19. multo pòst nata est.) Quod apertum omnino, atque impudens mendacium est: nã Paulus oppugnarat nascentem Ecclesiam, adeò non instituerat, aut inuexerat primus. Item cùm vellent Paulum interficere, perfecissẽntque, nisi diuino consilio ita rem moderãte maturè interuenisset Tribunus: dicit tamẽ Orator Tertullus voluisse tantùm causam cognoscere, ac iudicare. Quod esse falsum vel ipsæ Tribunitiæ literæ apertè conuincunt.

1. Accusatio plena mẽdaciis.

Vers. 5. *Authorẽ seditionis sectæ Nazaræorũ.*] Græcè πρωτοστάτης: neque ibi *seditionis* nomẽ; sed aptè addidit noster Interpres, quia proximè antecesserat seditio, quam concitasse dicitur à Tertullo Paulus, nempe dum Nazaræorum causam promouet. Et quia in voce πρωτοστάτης nomẽ στάσις, quæ *seditionem* significat, continetur; ideo quasi notationem nominis vellet exprimere, *authorem seditionis*, id est, seditiosæ sectæ, primũ inuentorem appellat. Porrò vox Græca πρωτοστάτης *illum* significat, *qui primus stat, præsertim in acie.* Quæ appellatio satis congruit cum Pauli meritis, atque constantia, qui in pugnandis bellis Domini primus stetit in acie, neque ad vllius vnquam pauit occursum. Si id significare voluisset Tertullus, non errasset.

2.

Vers. 10. *Ex multis te esse Iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciã.*] Exordium planè Christianum, in quo ita captatur beneuolẽtia, vt absit adulatio. Ait ergo bono se esse animo, cùm eum habeat suç causç Iudicem, qui diu prçfuerit administrandis Iudaici populi prouinciis, vbi si quid esset grauiùs à se patratum, cognoscere facilè potuisset. Nam antequàm Felix Iudęæ prç

3.

præpositus esset à Claudio, administrarat regiones Thrachonitidem, Bathanæam, Gaulonitidem, vt scribit Iosephus lib. 2. de bello cap. 11.

Vers. 11. *Potes enim cognoscere, quia non sunt plus mihi dies.* &c.] Depellit à se Paulus obiecta crimina; illud de seditione, in vrbe quidem facilè posse cognosci, cùm paucis diebus ibi moratus sit; & inuestigari breui possit an in templo, aut Synagogis, aut alio quouis loco motus sua causa concitatus fuerit. De aliis orbis regionibus nihil ab accusatoribus probari. Cùm verò Paulus negare non posset seditionem ortam inter Pharisæos, ac Sadducæos propter illud verbum, quo ipse significarat iudicari se de spe. Resurrectionéque mortuorum, verba eadem repetit, ex quibus intelligat Præses occasionem quidem esse, non causam ortæ seditionis. Neque enim satis causæ dederat Paulus, nisi ipsi pugnacissimo essent ingenio, & suarum partiũ plus satis studiosi; & iam antè non opinionibus solùm, sed etiam animis inter se diuersi. Cæterùm tota narratio Pauli argumentosa est; & obiecta diluit: nam quî fieri potest, vt templi violet sanctitatem, qui in illud purificatus ingreditur? quomodo in Deum, & Religionem impius, qui patrium, id est, verum Deũ, quem antiqui Hebræorũ Principes coluerunt, ipse colat; qui legem, & Prophetas audiat, qui promissa speret, Resurrectionem, & Iudicium fateatur? Quomodo contra Iudæos aliquid moliatur, qui pro ipsorum causa strenuè laboret, qui pecuniam hinc inde coëgerit, quò illorum subleuaret inopiam?

4. Narratio Pauli argumẽtosa

Vers. 14. *Secundùm sectam, quam dicunt hæresim.*] Christianam, & Euãgelicam viam, vt habet hîc Græcus textus, ὁδὸς, quámque hîc noster vertit *sectam*, Tertullus suprà vocahæresim. Hanc vocem Paulus corrigit, quasi minùs aptam Euangelio, & Christi doctrinæ. Nam licèt vox honesta sit, & ab optimis authoribus vsurpata, quia tamen humanum inuentum est, & sententiam rationibus humano studio excogitatis firmatam significat, potiùs quàm stabile aliquid, & diuinum, à quo vel punctum recedere non liceat; quod non tam quærimus, quàm accipimus, non tam assequimur studio, ac labore, quàm inspiratũ amplectimur, ideo *hæreseos* nomen reiiciendum Paulus putat ab Euangelio, quod hîc, & alibi sæpe *viam* vocat. Abstinendum quoque iam est Catholicis à nomine *secta*, à qua, qui suo sensui nimis indulgent, suísque cogitationibus tenaciùs hærent, sectarij vocantur.

5. Vocẽ hæresis refugit Paulus

Vers. 19. *Quidam autem ex Asia Iudæi.*] Obscura est sententia, & omnino suspensa. Existimo autem hîc esse repetendum quod antecessit, *cũ turba, & cum tumultu*, hoc sensu: ego nihil in tẽplo turbarum dedi, nullũ excitaui tumultum; sed quidam Iudæi ex Asia illius tumultus authores extiterunt. Et ita Syrus exponit.

Vers. 24. *Post aliquot dies veniens Felix cum Drusilla*, &c.] Non sine causa Lucas scribit sermonem institutum à Paulo coram Felice, & vxore Drusilla de castitate, de iustitia, atque extremo iudicio. Ex quo apparet Apostolici pectoris ardor, atque constantia, qui cùm sciret disceptandam esse causam suam corã Felice Præside, non dubitauit illi coràm obiicere, quæ fœdè, & cũ aliorum dolore, atque offensione admiserat, ipsa præsente tantorum scelerum conscia; atque participe Drusilla. Fuit quidem Felix, vt nuper diximus, Claudij libertus, seruili inge-

6. Paulus coram Iudice impudico, & iniusto de castitate, iustitia, atque iudicio.

nio,&,vt ex hoc capite constat, auaritia sordidus, à qua abesse iniustitia non solet, maximè in illis, qui cum potestate sunt. Quare cùm in his non tam legum plerumque, & æquitatis ratio,quàm munerũ corruptela vim habeat, fit vt corruptis largitione animis omnia iura,& iudicia corrumpantur,ideo de iustitia coram iniusto Pręside disputat Paulus:& de extremo iudicio, in quo à Iudicibus Deo supremo Iudici ratio de factis,cogitatísque reddenda est. Et disputat adeò vehemẽter,& grauiter,vt Iudex animo concusso, ac terrefacto orationis impetum interruperit.Sed,quod magis mirêre,egit de castitate coram Præside libidinis vsque adeò profusæ,vt Regio thalamo insidiatus sit, & è Regio complexu vxorem rapuerit; & coram Drusilla vsque adeò leui, atque inuerecunda, vt relicto marito nefarias nuptias inierit Felicis,cuius affixa lateri non verecundabatur hominum oculos,& offensionem subire. Refert enim Iosephus libro 2. Ant.cap. 5. hanc nupsisse Azyzo Emessenorum Regi, qui vt eius nuptiis potiretur, ex pacto circuncisus fuerat. Hanc vt primùm vidit Felix libidinis impotens, eius captus forma per Iudæum quendam egit cum Drusilla,vt relicto marito sibi nuberet;quod illa non solùm coniugali fide,sed etiam patria Religione cõtempta fecit.Hæc eadem priùs pacta fuerat Epiphani Antiochi Regis filio,sed hic recusauit nuptias, quia subire noluit propositam circuncisionis conditionem. Hinc trium Regum vxor Drusilla, ac ter Regina; & ideo fortasse à Suetonio in Claudio cap.28.Felix dicitur trium Reginarum maritus. Nisi fortè, quod de tanta intemperantia verisimile est, trium Reginarum pudorẽ expugnarit. Quòd si Regum thalamis insidiatus est Felix,quid non tẽtaret in aliorum & vilem, & magis expugnabilem conditionem? Vtrũque,& iniustitiam,& libidinem cõiunxit Tacitus lib. 21. *Felix*,inquit, *per omnem sæuitiam, & libidinem ius Regium seruili ingenio exercuit.* Fecit ergo Paulus cum iniusto, ac libidinoso Præside, ac Drusilla neque libidinis minoris, neque minùs profligati pudoris fœmina, proposito capitis periculo, quod Ioannes antea cum incestuoso Herode, atque Herodiade. O præclara constãtiæ Apostolicæ, ô illustria Apostolici præconis documenta!

7. Pauli cõstantia in reprehẽdedo Iudice.

Vers. 26. *Sperans quòd pecunia ei daretur à Paulo.*]Hinc apparet quod suprà dicebamus de Præsidis auaritia, à qua nunquam abesse solet iniuria. Induxit, credo, in hanc spem Felicem, quòd proximè audierat à Paulo eleemosynas ab eo allatas Ierusalem; vnde putabat, vel diuitem esse Paulum, vel aliquid esse reliquum, quod extorqueret.

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMQVINTVM.

FEstus ergo cùm venisset in prouinciam, post triduũ ascendit Ierosolymã à Cæsarea. Adieruntque eum Principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum: & rogabant eum, * postulantes gratiam aduersus eum, vt iuberet perduci eum in Ierusalem, insidias tendentes vt interficerent eum in via.* Festus autem respondit seruari Paulũ in Cæsarea: se autem maturiùs profecturum.* Qui ergo in vobis (ait) potentes sunt, descendentes simul, si quod est in viro crimẽ, accusent eum.* Demoratus autem inter eos dies non amplius quàm octo, aut decem, descendit Cæsaream, & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.* Qui cùm perductus esset, circumsteterunt eum, qui ab Ierosolyma descenderãt Iudæi, multas & graues causas obiicientes, quas non poterant probare.* Paulo rationem reddente: Quoniam neque in legem Iudæorũ, neque in templum, neque in Cæsarem quidquam peccaui.* Festus autem volens gratiam præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit: Vis Ierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me?* Dixit autem Paulus: Ad Tribunal Cæsaris sto, ibi me oportet iudicari: Iudæis non nocui, sicut tu meliùs nosti.* Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum, quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare. Cæsarem appello.* Tunc Festus cum consilio locutus, respondit:*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

13 *Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.* Et cùm dies aliquot trãsacti essent; Agrippa Rex, & Bernice descenderunt Cæsareã ad
14 salutandum Festum.* Et cùm dies plures ibi demorarētur, Festus Regi indicauit de Paulo, dicens: Vir quidam est derelictus à
15 Felice vinctus, * de quo cùm essem Ierosolymis, adierunt me Principes Sacerdotum, & seniores Iudæorum, postulantes ad-
16 uersus illum damnationem.* Ad quos respondi: Quia non est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem, priùs quàm is qui accusatur, præsentes habeat accusatores, locumque defendēdi
17 accipiat ad abluenda crimina.* Cùm ergo huc conuenissent sine vlla dilatione, sequēti die sedens pro tribunali, iussi adduci virũ.
18 * De quo, cùm stetissent accusatores, nullam causam deferebant,
19 de quibus ego suspicabar malum. * Quæstiones verò quasdam de sua supestitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu
20 defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.* Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Ierosolymam,
21 & ibi iudicari de istis.* Paulo autem appellante vt seruaretur ad Augusti cognitionem, iussi seruari eum, donec mittam eũ
22 ad Cæsarem. * Agrippa autem dixit ad Festum: Volebam &
23 ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum. * Altera autem die cùm venisset Agrippa, & Bernice cum multa ambitione, & introiissent in auditorium cum tribunis, & viris principalibus
24 ciuitatis, iubente Festo, adductus est Paulus. * Et dicit Festus:
25 Agrippa Rex, & omnes, qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc, de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me Ierosolymis, petentes, & acclamantes non oportere eum viuere
26 ampliùs. * Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse. Ipso autem hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.
27 * De quo quid certum scribam Domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, & maximè ad te Rex Agrippa, vt interrogatione facta habeam quid scribam.* Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, & causas eius non significare.

IN

IN CAPVT VIGESIMVM-QVINTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

1. Odium Iudæorũ in Paulũ.

TOtum hoc caput apertum est. Illud notandum, incredibile esse Iudæorum odium in Paulum, qui hãc primam, & summam gratiam à Festo tunc primùm magistratum ineunte petunt, vt curet Paulum Hierosolymam reduci. Neque aliquid agebant aliud, quàm vt in reditu Paulum, quem antea non potuerant, opprimerent. Vbi verò hac de spe excidunt, causa ad Cæsaris tribunal reuocata, noua excogitant scelera, quæ in iudicio obiiciant. Confingunt nimirum aliquid egisse Paulum, quo Cæsaris maiestatem læderet, vt satis liquet ex Pauli responsione; qui postquam à se depulit alia, quæ ab aduersariis in criminibus data, ad extremum addidit. *Neque in Cæsarem quicquam peccaui.*

2. Viam parat Paulus Romã.

Vers. 12. *Cæsarem appello.*] Non timet Paulus Iudæorum arma, qui id optabat maximè, vt solutus à corpore cum Christo viueret, sed audierat suprà cap. 22. à Christo. *Sicut testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.* Hæc autem ratio maximè expedita visa est eundi Romam, exequendíque datum sibi negotium.

Agrippa Rex, & Bernice descenderunt Cæsaream.] De his dicemus aliquid capite sequenti.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMSEXTVM.

1 *AGrippa verò ad Paulum ait: Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu cœpit rationem reddere.* 2 * *De omnibus, quibus accusor à Iudæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te cùm sim defensurus me hodie,* 3 * *maximè te sciente omnia, & quæ apud Iudæos sunt consuetudines, & quæstiones: propter quod obsecro patienter me audias.* 4 * *Et quidem vitā meam à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi:* 5 * *præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundùm certissimam sectam nostræ religionis vixi Pharisæus.* 6 * *Et nunc in spe, quæ ad patres* 7 *nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:* * *in quam duodecim tribus nostræ nocte ac die deseruientes, sperant deuenire. De qua spe accusor à Iudæis, rex.* 8 * *Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?* 9 * *Et ego quidem existimaueram, me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.* 10 * *quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & cùm occiderentur, detuli sententiam.* 11 * *Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos, persequebar vsque in exteras ciuitates.* 12 * *In quibus dum irem Damascum*

*ſcum cum poteſtate, & permiſſu principum Sacerdotum, * die media in via vidi, rex, de cœlo ſupra ſplendorem Solis circumfulſiſſe me lumen, & eos, qui mecum ſimul erant. * Omnéſque nos cùm decidiſſemus in terram, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua: Saule, Saule, quid me perſequeris? durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare. * Ego autem dixi: Quis es Domine? Dominus autem dixit: Ego ſum Ieſus, quem tu perſequeris. * Sed exurge, & ſta ſuper pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi, vt conſtituam te miniſtrum, & teſtem eorum, quæ vidiſti, & eorum, quibus apparebo tibi, * eripiens te de populo, & gentibus, in quas nunc ego mitto te, * aperire oculos eorum, vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad Deum, vt accipiant remiſſionem peccatorum, & ſortem inter ſanctos per fidem, quæ eſt in me * Unde rex Agrippa, non fui incredulus cœleſti viſioni: * ſed his, qui ſunt Damaſci primùm, & Ieroſolymis, & in omnem regionem Iudææ, & Gentibus annunciabam, vt pœnitentiam agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes. * Hac ex cauſa me Iudæi, cùm eſſem in templo, comprehenſum tentabant interficere. * Auxilio autem adiutus Dei vſque in hodiernum diem ſto, teſtificans minori, atque maiori, nihil extra dicens quàm ea, quæ Prophetæ locuti ſunt futura eſſe, & Moyſes, * ſi paſſibilis Chriſtus, ſi primus ex reſurrectione mortuorum, lumen annunciaturus eſt populo, & Gentib. * Hæc loquente eo, & rationem reddente, Feſtus magna voce dixit: Inſanis Paule: multæ te literæ ad inſaniā conuertunt. * Et Paulus: Non inſanio (inquit) optime Feſte, ſed veritatis, & ſobrietatis verba loquor. * Scit enim de his rex, ad quem & conſtanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. Neque enim in angulo quidquam horum geſtum eſt. * Credis rex Agrippa Prophetis? Scio quia credis. * Agrippa autem ad Paulum: In modico ſuades me Chriſtianum fieri. * Et Paulus: Opto apud Deum, & in modico, & in magno, non tantùm te, ſed etiam omnes, qui audiunt, hodie fieri*

13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29

30 *tales, qualis & ego sum, exceptis vinculis his: * Et exurrexit* 31 *Rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis. * Et cùm secessissent, loquebantur ad inuicem, dicentes: Quia nihil morte, aut vinculis dignum quid fecit homo iste.* 32 *Agrippa autem Festo dixit: Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.*

IN CAPVT VIGESIMVM-SEXTVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 2. REx *Agrippa, existimo me beatum,* &c.] Non hîc Paulus salutat Festum, sed Agrippam; vel quia sic ferebat consuetudo, vt appellaretur ille solus, qui Princeps esset in aliquo consessu, qualis tunc erat Agrippa Rex; vel quia tunc primus visus Agrippa: nam superiore congressu iam fortè Festum salutarat. Dicit verò se beatum sibi videri, quòd illum Iudicem habiturus sit, qui cùm sit Iudæus, Iudæorum mores, & instituta satis norat: neque illi nouum accidere posset, sicut Iudicibus aliis, si quid de spe, Resurrectionéque mortuorũ audiret. Quæ exordiendi ratio & opportuna est, & ab assentatione aliena.

1. Exordiũ modestũ, & prudẽs.

Vers. 5. *Secundùm certissimam sectam nostræ Religionis.*] Tres esse sectas inter Iudęos iam antè diximus, Sadducæorum, Essenorum, & Pharisæorum. Hæc postrema meliùs de Religione sentiebat; & in ea Paulus sub Gamaliele institutus fuit.

Vers. 6. *Et nunc in spe.*] Id est, propter spem: nam *in* sumi pro præpositione *propter* satis vsitatum est; & nos suprà aliquot adduximus exempla cap. 7. in fine.

Vers. 16. *Et eorum quibus apparebo tibi.*] Græcè μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι. Quem locum non parum obscurum sic interpretor: *Constitui te testem eorum, quæ vidisti, & eorum, quorum causa apparebo tibi*; nam secundo loco ante ὧν intelligitur ἕνεκα vulgari Græcorum more. Ex quo infertur non semel Paulo apparuisse Christum. Et sanè eo triduo, in quo neque manducauit, neque bibit, reuelatum illi creditur Euangelium, cuius ipse testis, & minister egregius fuit. Cæterùm tota historia de Pauli conuersione explicata nobis est cap. 9.

2. Christus videtur non semel apparuisse Paulo.

Vers. 24. *Insanis Paule.*] Cùm Festus aut indignaretur, quòd vnum Agrippam spectaret Paulus, vt putat Chrysostomus, & Oecumenius: aut certè ignarus Religionis Iudaicæ, quæ dicerentur non intelligeret, maximè cùm liberè loqueretur, & audacter, insanum appellat, vt qui sibi sapientissimus videretur. Existimo autem ironicè Paulo sapientiæ laudem à Festo tribui. Ac si diceret: ad

3. Christus crucifixus [illegible]entibus stultitia.

ad insaniam te adigit, quã de te ipso falsò concipis; literarum opinio. Neque verò inusitatum est, vt quæ homines non intelligunt, præsertim qui in suo sibi ingenio, ac sapientia placent, stultitam vocent. Sic Christi crucifixi prædicatio visa est Gentilibus stultitia; & Marci 3. Christus fratribus visus est insanire: & Apostoli suprà cap. 2. quia admirabilia loquebátur, ebrij iudicati sunt. Porrò quòd ex multis literis Festus adductum in insaniam Paulum existimat, sumit ex opinione vulgi, imò ex multorum experientia, qui dum plus satis eruditionis auidi altè se in literarum studia abdunt, & immoderatè immergũt, in insaniam inciderunt. Quomodo, qui ingenio valent, obnoxij sint vitiis, quæ ex atra bili nascuntur, vide Arist. sect. 30. Problematum.

4\. Vers. 28. *In modico suades me Christianum fieri.*] Quidam hîc verè, ac simpliciter putant Agrippam fateri parum abesse, quin ipse Pauli oratione persuasus Christianus fieret. Ita Cyril. Hierosoly. catech. 17. & Chrysost. hom. 16. ad populum, vbi memoria lapsus hæc verba videtur tribuere Festo, non Agrippæ. Sed verisimilius mihi videtur hæc ab Agrippa cum offensione quadam, atque irrisione fuisse dicta; quasi significauerit falli longè Paulum, qui breui oratione existimauerit adduci se, vt Christianorum Religionem amplectatur. Quod vt mihi persuadeam, facit, quia etiamsi Agrippa sic esset affectus, coràm tamen, quę humana prudentia, & cautio est, non videbatur animi sui sensum esse proditurus. Item quia non aptè videretur respondisse Paulus, cùm dixit: *Opto apud Deum, & in modico, & in magno non tantùm te, &c. fieri tales, qualis ego sum:* esset enim sensus. Opto te non solùm parum, sed etiam multùm abesse, vt Christianus fias. Quo quid alienius ab animo, atque instituto Pauli? Quare sensus est, modico labore tuo, ac breui tempore tibi videor iam esse Christianus. Ad hæc aptè Paulus: Opto quidem etiamsi cum magno meo labore, ac multo tempore, talem te esse, qualis ego sum, nempe Religione, ac fide. Sed quia miser videbatur Paulus, quia constrictus vinculis, etiamsi illi nihil esset optatius, aut gloriosius, loquens tamen ad sensum, opinionémque populi, ab hoc voto remouet vincula, quia hæc non admodùm optabilia futura videbat Agrippæ, quẽ Christo lucrifacere studebat. Vide Chrysost. hom. 16. ad pop. vbi Pauli exẽplo docet quemadmodum Concionatores ad populi sensum, & consuetudinem sermonem attemperare debeant.

5\. Agrippa incestuosus parũ aptus Euãgelio.

Mouit, reor, parum Agrippæ animum tam grauis, & vehemens oratio Apostoli, quia curiosas aures ad Paulum adduxerat, potiùs quàm veritatis auidas. Item quia cum omnium offensione implicatus erat incestis sororis suæ Berenices amoribus, quam magno apparatu, atque ambitione secum adducebat suæ libidinis testem; quæ prodita coniugali fide, & relicto legitimo toro obsequens erat fratris voluntati intemperantiùs quàm Regiam fœminam, & sororem decebat. De vtriusque intemperantia vide Iosephum lib. 20. Ant. c. 5. vbi de Drusilla, quã huius sororem esse tradit, narrat nõ dissimilia. Quæ res sic erat nota iam, & vulgata, vt externi etiam scriptores eam satyrico carmine perstrinxerint. Iuuenalis Satyra 6.

—— Deinde adamas notissimus, & Berenices
In digito factus pretiosior: hunc dedit olim
Barbarus incestæ; dedit hunc Agrippa sorori,
Obseruant vbi festa mero pede Sabbatha Reges;
Et vetus indulget senibus clementia porcis.

Hi verò qui luxuriæ dediti sunt, non satis paratum habent animum ad Euangelij, & Christianæ vitæ puritatem, de quibus Oseas cap. 5. *Non dabunt cogitationes suas, vt reuertantur ad Deum suum, quia spiritus fornicationum in medio eorum.* Accedit quòd magno fastu, atque ambitione vterque ad concionem venisse dicitur; cum fastu verò ac superbia non bene consentit Euangelica modestia, & quī maximè commendatur, sui ipsius contemptus.

COM

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMSEPTIMVM.

VT autem iudicatum est nauigare nos in Italiam, & tradi Paulum cum reliquis custodiis centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ, 1
** ascendentes nauem Adramytenam, incipientes nauigare circa Asiæ loca, sustulimus perseuerante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi.* 2 ** Sequenti autem die deuenimus Sidonem.* 3 *Humanè autem tractans Iulius Paulum, permisit ad amicos ire, & curam sui agere.* ** Et inde cùm sustulissemus, subnauigauimus Cyprum, propterea quòd essent venti contrarij.* 4 ** Et pelagus Ciliciæ, & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lystram, quæ est Lyciæ:* 5 ** & ibi inueniens centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, transposuit nos in eam.* 6 ** Et cùm multis diebus tardè nauigaremus, & vix deuenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem:* 7 ** & vix iuxtà nauigantes, venimus in locum quendam, qui vocatur Boniportus, cui iuxta erat ciuitas Thalassa.* 8 ** Multo autem tempore peracto, & cùm iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, consolabatur eos Paulus.* 9 ** dicens eis: Viri, video quoniam cum iniuria, & multo damno non solùm oneris, & nauis, sed etiam animarum nostrarum incipit esse nauigatio.* 10 ** Centurio autem gubernatori, & nauclero magis credebat, quàm his, quæ à Paulo dice-* 11

12 bantur. * Et cùm aptus portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium nauigare inde, si quomodo possent, deuenientes Phœnicen, hyemare, portum Cretæ respicientem ad
13 Africum, & ad Corum. * Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, cùm sustulissent de Asson, legebant Cre-
14 tam. * Non post multum autem misit se contra ipsam ventus
15 Typhonicus, qui vocatur Euroaquilo. * Cúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in ventum, data naue flatibus, fere-
16 bamur. * In insulam autem quandam decurrentes, quæ vo-
17 tur Cauda, potuimus vix obtinere scapham. * Qua sublata adiutoriis vtebantur, accingentes nauem, timētes ne in Syriam
18 inciderent, summisso vase sic ferebantur. * Valida autem no-
19 bis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt: * & ter-
20 tia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt. * Neque autem sole, neque syderibus apparentibus per plures dies, & tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salu-
21 tis nostræ. * Et cùm multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit: Oportebat quidem, ô viri, audito me, non
22 tollere à Creta, lucríque facere iniuriam hanc, & iacturam. * Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ
23 erit ex vobis præterquàm nauis. * Astitit enim mihi hac no-
24 cte Angelus Dei, cuius sum ego, & cui deseruio, * dicens: Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce donauit tibi
25 Deus omnes, qui nauigant tecum. * Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo, quia sic erit, quemadmodum di-
26 ctum est mihi. * In insulam autem quandam oportet nos de-
27 uenire. * Sed posteaquàm quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria circa mediam noctem, suspicabantur
28 nautæ apparere sibi aliquam regionem. * Qui & summittentes bolidem, inuenerunt passus viginti: & pusillum inde separa-
29 ti, inuenerunt passus quindecim. * Timentes autem ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, opta-
30 bant diem fieri. * Nautis verò quærentibus fugere de naui,

cùm

cùm misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere, 31 * *dixit Paulus Centurioni, & militibus: Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.* 32 * *Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.* 33 * *Et cùm lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens: Quartadecima die hodie expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes.* 34 * *Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrûm capillus de capite peribit.* 35 * *Et cùm hæc dixisset, sumens panem, gratias egit Deo in conspectu omnium: & cùm fregisset, cœpit manducare.* 36 * *Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.* 37 * *Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuaginta sex.* 38 * *Et satiati cibo alleuiabãt nauem, iactantes triticum in mare.* 39 * *Cùm autẽ dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si possent eiicere nauem.* 40 * *Et cùm anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iuncturas gubernaculorum: & leuato artemone secundùm auræ flatum tendebant ad littus.* 41 * *Et cùm incidissemus in locum dithalassum, impegerunt nauem, & prora quidem fixa manebat immobilis, puppis verò soluebatur à vi maris.* 42 * *Militum autem consilium fuit vt custodias occiderent: ne quis cùm enatasset, effugeret.* 43 * *Centurio autem volens seruare Paulum, prohibuit fieri: iussitque eos, qui possent natare, emittere se primos, & euadere, & ad terram exire,* 44 * *& cæteros alios in tabulis ferebant quosdam super ea, quæ de naui erant. Et sic factum est, vt omnes animæ euaderent ad terram.*

IN CAPVT VIGESIMVM-SEPTIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

1. *Custodia pro vinctis.*

Vers. 1. T*Radi Paulum cum reliquis custodiis.*] Sicut *carcer* pro vinctis sumitur per metonymiam; sic etiam *custodia*: in qua significatione iterum ad finem huius capitis sumitur. vbi obserua Paulum virum innocentissimum iisdem cum nocentissimis hominibus vinculis constrictum duci, cum iniquis reputatum; in illis tamen vinculis gloriabatur; quia etiam magister eius Christus cum iniquis reputatus est.

2. *Ieiunium pro tempore in quo non tuta nauigatio.*

Vers. 9. *Cùm iam non esset tuta nauigatio, eo quòd ieiunium iam præteriisset.*] Certum mihi est hîc à Luca *ieiunium* sumi pro aliquo tempore cõmuniter noto, in quo propter varias cœli mutationes non solet esse tuta nauigatio; quale esse solet hybernũ. Hoc autem tempus nautis importunum notari solitum solemni aliquo ieiunio puto, & ab illo sumere appellationem; sicut nos Christi Natalitio festo brumæ asperitatem, & eiusdem Resurrectione ineuntis veris clementiam consignamus. Et quemadmodum nos transacto Domini Natali, transactam brumam, id est, hyemale solstitium dicimus; sic Iudæi transacto ieiunio, transactam nauigandi opportunitatem significant. Quod fuerit hoc ieiunium incertum est, non tamen dubium, quin in frigidum, & turbidum tempus inciderit, quale hybernum est, aut hyberno proximum, nempe post hyemale æquinoctium. Nam vbi naufragus Paulus cum aliis enatauit, & exceptus est à Melitensibus, accensa pyra fuit propter imbrem, qui imminebat, & frigus. Mihi pene certum est fuisse solemne illud ieiunium, quod incidit in diem decimũ mensis Tisri, id est, Septembris, quod antonomasticè *ieiunium* vocatur. Est autem ieiunium illud maximè notum, ac celebre propter antiquitatem; est enim institutum propter vitulum quem adorarunt filij Israël, quando illis Deus reconciliatus est; & ideo *festum expiationis* dicitur. Ita S. Thom. 1. 2. quæst. 102. art. 4. ad 10. tum propter celebrationem; quia in eo nihil seruile fieri poterat, neque cibi parati; quod aliis festis præter Sabbatha concessum non est. Sic enim Leuit. 23. *Nihil operis facietis in eo, Sabbathum requietionis est.* Ac si dicat; instar Sabbathi, omissa similitudinis nota. Deinde, quia præceptum hoc seuerissimè indictum: *Omnis anima, quæ afflicta non fuerit die hac* (id est, quæ non ieiunauerit) *peribit de populis suis, & quæ operis quidpiam fecerit, delebo eam de populo suo.* Deinde, quia hoc ieiunium sanctissimum, & celeberrimũ reddit illum decimum diem, quod incipit à vespera in vesperam, sicut Hebræorum festa solent: nam cùm eodem cap. 23. dictum esset; *Decimo die mensis huius septimi dies expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus,*

3. *Hoc ieiunium fuit expiationis in Septembri.*

sanctus, affligetisque animas vestras in eo. deinde addit. *Et affligetis animas vestras die nono mensis*; redditque rationem accommodatam huic festo expiationis, cuius tota solemnitas, aut certè maxima, in animarum afflictione, id est, ieiunio consistit. *A vespera*, inquit, *ad vesperam celebrabitis Sabbatha vestra.* Magnum ergo ieiunium est, quod tantam solemnitatem, & sanctitatem confert diei omnium pene celeberrimo. Accedit ad extremum quòd hoc tantùm ieiunium à Deo institutum est; reliqua verò post longa tempora propter varios rerum euentus ab hominibus introducta. Quare mirum non est si ieiunium per antonomasiam dicatur illud, quod in expiatione à Deo Hebræis indictum est.

4. Intelligendum igitur de ieiunio expiationis, quia eo tempore iam mare incipit periculosè turbari, & frigus ingruere. Nam etiamsi parum sit nauigantibus pacatum mare mēse Decembri, ac Ianuario, quando alia sunt Hebræorum ieiunia, tamē illa ieiunia non ita religiosa sunt, aut antiqua, vt antonomasticè *ieiunij* nomen sibi vendicare debuerint. Et antequam hæc ieiunia prætereant, iamdudum impedimento est nauigationi pelagus; Septembre verò mense sub ieiunij expiationis tempus, procellæ solent esse & periculosæ, & frequentes. Et nostris nautis festum S. Matthæi magno ipsorum incommodo notum est; ita vt nautarum Prouerbij instar vsurpetur. Tradit præterea Philo Iudæus de legatione ad Caium in principio, per initium autumni postremā esse solere nauigationem reuertentium ad proprios portus ab omnibus emporiis; præsertim eorum, qui hyemare nolunt apud gentes exteras. Initium verò autumni est ab æquinoctio hyberno, cui proximū est illud ieiunium. Idem Cæsar docuit lib. 5. *Ne anni*, inquit, *tempore nauigatione excluderetur, quòd æquinoctiū suberat.*

5. Quomodo verò cætera cum hoc ieiunio conueniant, exploremus. Post hoc ieiunium inchoatam esse nauigationem illam, à qua Paulus conuectores dissuadebat, constat ex textu, *cùm iam*, inquit, *non esset tuta nauigatio, eo quòd ieiunium iam præteriisset.* Ponamus vnum, aut alterum diem prætetiisse: deinde antequam ad Melitam naufragi appulissent, præterierunt 14. dies; sic enim Lucas. *Sed postea quartadecima lux superuenit.* & Paulus. *Quartadecima die hodie expectantes ieiuni permanetis.* Addamus igitur sedecim dies supra decem: nam in decimum diem celeberrimum illud ieiunium incurrit; tunc appulsus naufragorum ad Melitam incidet in vigesimumsextum diem Septembris. Hinc numera tres menses, qui exacti sunt in statione illa hyberna, vt colligitur ex cap. 28. *Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexādrina, quæ in insula hyemauerat.* Tunc rursus repetita nauigatio incipit vigesimoquinto Decembris, quo tempore tranquillum incipit esse mare illud Melitense, aut Siculum propter dies Alcyonios, quos maximè amant, & obseruant nautæ.

6. *Dies Alcyonij.* Est autem notum, & à grauissimis authoribus proditum quatuordecim esse Alcyonios dies, septem ante brumam, id est, hyemale solstitium, in quibus hæ aues sibi construūt nidum; totidem post illam, in quibus pariunt oua, & fœtus excludunt. Ita Arist. lib. 5. de hist. animal. cap 8. Plinius lib. 10. cap. 31. *Fœtificant*, inquit, *bruma, qui dies Alcyonides vocantur, placido mari per eos, & naui*

nauigabili, Siculo maximè: in reliquis partibus est quidem mitius pelagus, Siculum vbique tractabile. Quæ verba penè expressit ex Aristotele suprà Ambrosius lib.5.Hexam. cap.3. Hi ergo dies à nauigantibus præteriri non solent, maximè si breuis est cursus, qualis est hic è Melita Puteolos vsque, ídque in mari Siculo, vbi, vt suprà Aristot.& Plinius, his diebus summa est tranquillitas, in quo Alexandrinæ naui instituendus erat cursus.

7. Vers. 10. *Viri video, quoniam cum iniuria, & multo damno non solùm oneris, & nauis; sed etiam animarum nostrarum incipit esse nauigatio.*] Cætera aperta sunt; quid verò hoc loco sit *iniuria*, obscurum. Græcè μετὰ ὕβρεως, quæ vox iterum infrà subiicitur. Salmeron existimat, *iniuriam* significare hoc loco peccata nautarum, qui nihil curarent, quæ Dei sunt, ex quibus Paulus potiùs, quàm ex aëre, & cœlo naufragium præsagiebat. Fortasse alius sensus est iuxta nominis Latini proprietatem, quæ non tantùm iniustitiam significat, sed etiam incommoditatem, iactationem, nauseam, & quicquid aut valetudini, aut voluptati est contrarium; qua ratione dicimus *pati temporis, cœli, & ventorum iniuriam.* Erit ergo sensus, in ea nauigatione non tantùm subeundam vim procellarum, maris iactationem; sed etiam propositum esse vitæ periculum. Nisi mauis ita accipere, vt iniuria irrogari videatur his, qui naui vehebantur, quando illi non solùm in iactandarum mercium, sed etiam in vitæ perdendæ periculum coniiciantur.

8. Cõditionatæ Dei promissiones aliquando.

Vers.31. *Nisi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*] Decreuerat Deus quotquot in naui vehebantur saluare, ídque Pauli precibus largitus fuerat, cui dixit Angelus. *Ecce donauit tibi Deus omnes, qui nauigant tecum;* ea tamen conditione, si nautæ non abirent. Solet enim Deus aliquid ita decernere, vt tamen adhiberi velit media consueta. Sicut de oratione docuit Gregorius lib.1.Dialog.cap.8. *Ea quæ sancti viri orando efficiunt, ita prædestinata sunt, vt precibus obtineantur.* Idem pene Aug.de Eccles.dogmat.cap.56. & hîc planè de nautis Paulus docet, quia nautarum labor, & industria regendæ, ac liberandæ naui naturali quodam modo subsidio sunt.

9. Ieiunus dicitur, qui modicũ gustauit.

Vers.33. *Quartadecima die hodie expectantes ieiuni permanetis.*] Scripturæ mos est, vt qui parum fecit, nihil fecisse, & fecisse omnia dicatur, qui parum omisit: & aliquid omnino factum, quod factum fermè est. Vnde Ioannes dicitur *venisse neque manducans, neque bibens* Matth. 11. quia cibi fuit, ac potus parcissimi. Vide quæ diximus cap.1.ad illud. *De omnibus ô Theophile.* Iuxta hanc dicẽdi figuram tot dies dicuntur vectores permansisse ieiuni; quia vel propter periculi metum, vel propter iactationem, & nauseã parũ cibi, idq́; pauidi, atque exanimati gustauerãt.

COMMENTARII IN ACTVS APOSTOLORVM.

CAPVT VIGESIMVMOCTAVVM.

*ET cùm euasissemus, tunc cognouimus quia Melita insula vocabatur. Barbari verò præstabant nō modicam humanitatem nobis. * Accensa enim pyra reficiebant nos omnes propter imbrem, qui imminebat, & frigus. * Cùm congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multitudinem, & imposuisset super ignem, vipera à calore cùm processisset, inuasit manum eius. * Vt verò viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, ad inuicem dicebant: Vtique homicida est homo hic, qui cùm euaserit de mari, vltio non sinit eum viuere. * Et ille quidem excutiens bestiam in ignem nihil mali passus est. * At illi existimabant eum in tumorem conuertendum, & subitò casurum, & mori. Diu autem illis expectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eum esse Deum. * In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiens, triduo benignè exhibuit. * Contigit autem, patrem Publij febribus, & dysenteria vexatum iacere. Ad quem Paulus intrauit: & cùm orasset, & imposuisset ei manus, saluauit eum. * Quo facto, omnes, qui in insula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur: * qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & nauigantibus imposuerunt quæ necessaria erant * Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexandrina quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum. * Et cùm venisse-*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

mus Syracusam, mansimus ibi triduo. [13] *Inde circumlegentes deuenimus Rhegium: & post vnum diem flante Austro, secunda die venimus Puteolos,* [14] *vbi inuentis fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.* [15] *Et inde cùm audissent fratres, occurrerunt nobis vsque ad Appij forum, ac tres Tabernas. Quos cùm vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.* [16] *Cùm autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.* [17] *Post tertium autem diem conuocauit primos Iudæorum. Cúmque conuenissent, dicebat eis: Ego, viri fratres, nihil aduersùs plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum,* [18] *qui cùm interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.* [19] *Contradicentibus autem Iudæis, coactus sum appellare Cæsarem, non quasi gentem meam habens aliquid accusare.* [20] *Propter hanc igitur causam rogaui vos videre, & alloqui. Propter spem enim Israël catena hac circumdatus sum.* [21] *At illi dixerunt ad eum: Nos neque literas accepimus de te à Iudæa, neque aduenιens aliquis fratrum nunciauit, aut locutus est quid de te malum.* [22] *Rogamus autem à te audire quæ sentis: nam de secta hac notum est nobis quia vbique ei contradicitur.* [23] *Cùm constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plurimi, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi, & Prophetis à mane vsque ad vesperam.* [24] *Et quidam credebant his, quæ dicebantur; quidam verò non credebant.* [25] *Cúmque inuicem non essent consentientes, discedebant dicente Paulo vnum verbum: quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros, dicens:* [26] *Vade ad populum istum, & dic ad eos: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.* [27] *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde*

intelligant, & conuertantur, & sanem eos. * *Notum ergo sit vobis, quoniam Gentib. missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.* * *Et cùm hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter se quæstionem.* * *Mansit autem biennio toto in suo conducto: & suscipiebat omnes, qui ingrediebantur ad eum,* * *prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni fiducia, sine prohibitione.* 28 29 30 31

IN CAP. VIGESIMVM-OCTAVVM ACTVVM APOSTOLORVM.

Vers. 11. *Vierat insigne Castorum.*] Vsitatum vt naues in puppi gestarent tutelares Deos, satis est notum. Hos Phœnices Patœcos vocant. Vide Hesychium in voce παταῖκοι. De his Persius.

1. Dij tutelares in puppibus

——Ingentes in puppe Dei.

Ouidius lib. 1. de Tristibus Elegia 3.

Monte nec inferior proræ, puppique recuruæ
Insilit, & pictos verberat vnda Deos.

Caluinica lumnia.

Hinc Caluinus occasionem arripit carpendi Catholicos, quòd Gentilium superstitionem imitati Deos habeant marinos, Nicolaum, Clementem, & sanctum Elmum seu Erasmum: sed errat toto cœlo Caluinus: nec enim illos Deos Catholici, sed ad Deum intercessores, & patronos implorant. Quemadmodum autem quæ superstitiosè, & impiè fecêre Gentiles, Religiosè, ac piè Christiani faciant, docet optimè Tertullianus lib. de Præscriptionibus, & in Apolog. cap. 47. Hieronymus lib. 2. contra Iouinianum. Vide Stapletonum in Antidotis super hunc locum.

Ad Appij forum, & tres Tabernas.] Certum est oppida hæc esse hospitiis destinata, aut certè accommodata peregrinorum. Quorum meminêre Cicero sæpe, & Horatius lib. 1. Satyra 5. ostendit ibi esse caupones, & nautarum greges; quia nimirum ibi commodus nauigantium appulsus.

——Inde forum Appij
Differtum nautis, cauponibus, atque malignis.

Audi quid de his Isidorus Pelusiota epist. 337. *Id quod à Luca dictum est in Actis Apostolorum, vsque ad Appij forũ, & tres Tabernas, formam quãdam, & effigiem significat ante Romam prostantem, simulacrum quoddam Appij habentem: quemadmodum ad hunc vsque diem Imperatorum imagines*

huius, aut illius fora nuncupantur. Per Tabernas autem Latina lingua hospitia quædam, aut cauponarum vsus designantur.

Verſ. 16. *Cum custodiente se milite.*] Non eſt Paulus incluſus cum reliquis vinctis in publicã cuſtodiam; ſed data eſt illi pro carcere priuata domus, quam ſibi pecunia Paulus conduxit. Quare infrà dicitur habitaſſe biennio in ſuo conducto. Quòd autem vagari, ſaltem in principio, illi non licuerit cum adiuncto ſibi milite, ſatis fit probabile, cùm primos in domum ſuam Iudæorum vocauerit. Quod pro ſua modeſtia non faceret, ſi liberiori vſus eſſet cuſtodia; quin ipſe aliorum domos potiùs obiiſſet. Cuius verò beneficio id conſecutus ſit, incertum eſt: hoc certum, à Deo ita rem eſſe diſpoſitam, vt eodem modo Romæ, quo Hieroſolymis Chriſtũ teſtificaretur. Videtur autem miles ille cuſtos eadem cum Paulo alligatus catena, vt moris eſſe Romanorum diximus cap. 12. cùm ageremus de Petri cuſtodia.

2. Libera Pauli custodia.

Verſ. 17. *Conuocauit primos Iudæorum.*] Non ſolùm qui ex Iudęis facti Chriſtiani fuerant, ſed etiam qui in antiqua adhuc hærebant Religione vocati ſunt, & adducti. Neque difficile fuit Iudæos ſuæ gẽtis ſtudioſos (præſertim cùm principio neſcirent quàm eſſent grauiter animati in Paulum Iudæi alij, ſiue qui in Aſia, ſiue qui Hieroſolymis erant, vt ipſi ſtatim fatentur) conſtricti fratris vicem miſeratos videndi, aut conſolandi gratiâ cõuenire. Quòd verò etiam non fideles cõuenerint, ex eo conſtat, quia eorum nonnulli non audierunt Paulum, & ille viciſſim eoſdem graui Prophetarum teſtimonio percuſſit, quòd oblatam cœleſtem doctrinam non eſſent admiſſuri.

3.

Verſ. 30. *Manſit autem biennio toto in ſuo conducto.*] Biennium poſuit Paulus in cõducta domo, id eſt, priuato carcere, vbi ſine vllo impedimento, quod alibi cùm ſolutus eſſet vix facere licuit, Chriſtum prædicabat. Quo modo verò cauſam ſuam apud Neronem egerit, ipſe ſcribit ad Timoth. epiſt. 2. c. vlt. Vide Euſeb. 2. lib. hiſt. c. 22. Diſceptatam fuiſſe Pauli cauſam in multis Prætoriis, ipſe indicat non obſcurè epiſt. ad Philip. cap. 1. quæ data eſt Romæ, vt verba docent extrema. *Quia*, inquit, *quæ circa me ſunt, magis ad profectum venerunt Euangelij, ita vt vincula mea manifeſta fierent in Chriſto in omni Prætorio.* Vide totum caput.

4.

Eſt autẽ mihi veriſimile, Iudæos, qui omni ratione Paulũ in odium, & inuidiam trahere, & illi necem omnino afferre moliebantur, varia confinxiſſe crimina, propter quę durè, atque ignominioſè Paulus plecti deberet: ſicut c. 24. Tertullus Orator ſiue inſtructus, ſiue corruptus à Iudęis, multa confinxit contra Paulum, à quib. ſe coram Felice Pręſide purgauit: cùm verò apud Romanos pro variis criminib. varia eſſent inſtituta Prætoria, vt de vi, de peculatu, de maieſtate, ideo dum illa à ſe Paulus ex more depellit, neceſſariò varia debuit obire Tribunalia, eóq; vincula, quibus ſtringebatur, inferre.

Porrò, pertuliſſe Paulum, dum eſſet Romæ, quamplurima incommoda, tum à domeſticis, de quibus eodem ad Philippenſes loco. *Quidam Deũ annunciant per inuidiam, & contentionem; quidam non ſyncerè, exiſtimantes preſſuram ſe excitare vinculis meis*; tum ab externis, quibus vile erat, atque odioſum Iudæorum nomen, & ante quorum aſpectum per varia Prætoria vincula ignominioſa

5. Paulus Romę grauia paſſus.

ſa trahebat, mihi certum eſt. Vtrũque Paulus ipſe teſtatur, dum ait ad Timoth.2.c.4.*In prima mea defenſione nemo mihi adfuit: ſed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur*, &c. *& liberatus ſum de ore leonis*. Leonem autem illum Neronem fuiſſe, qui libidini potiùs ſuæ, atque furori; quàm rationi parebat, cõmunis eſt Interpretum ſentẽtia. Confortatum ſe, & viſitatum à Chriſto, qui ſibi tunc affuit, cùm ab aliis in eo diſcrimine deſertus eſt, tradit ibidẽ Paulus: ex quo etiam coniectare licet quàm anguſtè premeretur Apoſtolus, quem Dominus confirmauit, languentem fortaſſe, & in tali ſtatu, qualem ſe habuiſſe dicit in Aſia 2. Corinth.1. *Quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*

Quid Paulus iam à vinculis & ab eo diſcrimine liberatus egerit per 10. circiter annos, incertum eſt, à quarto nempe Neronis anno, quo Romam ingreſſus, ſeu, vt alij volũt, à quinto (quod Baronio placet 1. to. Annal. anno Chriſti 59.) ad 14. ſeu ad 13. annum eiuſdẽ Imperij, id eſt, ad annum Chriſti 69. quo cum Petro Romæ ab impura, & immani bellua interfectus fuit. Neque enim, vt vides, vlteriùs proceſſit Apoſtolica hiſtoria, quam ſcripſit Lucas. Quid Paulus hinc ad mortem vſque geſſerit, tractat Salmeron in Acta tract.29. & Baron.to.1. Annal.

Quòd verò de Pauli in Hiſpaniã profectione nemo fere dubitat, neque ab hoc noſtro labore alienũ eſt; diſputabimus ea de re paulo longiùs, vbi de Iacobi in Hiſpaniã aduẽtu, quod antea promiſimus, egerimus. Cui diſputationi & adiungemus, quod nonnullis quoque viſum eſt, Petrum quoque commoratum in Hiſpania & eò Euangelicam lucem intuliſſe.

Hîc ſit finis Commentariorum in Acta ad gloriam Dei, & B. Virginis, & P. N. Ignatij: quos non Eccleſiæ ſolùm, quod neceſſe eſt, ſed doctorum hominum cenſuræ ſubiectos eſſe etiam, atque etiam volo.

LAVS DEO.

INDEX

INDEX RERVM, ET VERBORVM QVÆ IN his Commentariis continentur.

Prior numerus caput, posterior numerum capitis: P. proëmium operis designat.

B

Gene

Mittun

DISPVTATIO
DE PRÆDICATIONE S. IACOBI APOSTOLI

Zebedæi filij in Hiſpania, in tres tractatus diſtributa.

Quibus accedit quartus

DE PRÆDICATIONE SANCTORVM Apoſtolorum Petri, & Pauli in eadem prouincia.

DISPVTATIO
DE PRÆDICATIONE
S. IACOBI APOSTOLI
Zebedæi filij in Hiſpania, in tres tractatus diſtributa.

Quibus accedit quartus

DE PRÆDICATIONE SANCTORVM Apoſtolorum Petri, & Pauli in eadem prouincia.

TRACTATVS PRIMVS.

1. OCTAVVS annus eſt, amice lector, ex quo Commẽtarios hoſce in Apoſtolorum hiſtoriam aggreſſus ſum: in quibus, ne meo, id eſt, Interpretis muneri deeſſem, quædam explicui loca, in quibus Hiſpanicam cauſam, & grauem his temporibus ortam contentionem de aduentu in Hiſpaniarum fines Sancti Iacobi contineri videbam: neque exiſtimabam aliquid aliud ab Interprete requiri poſſe, qui ſtylo leni, atque pacato, quod obſcurum eſt, atque implexum in authore dilucidat, non aucto, atque pugnaci cum aduerſario congreditur. Quæ verò in Apoſtolicis Actis excitatæ hoc tempore cõtrouerſiæ lucis aliquid, imò plurimùm afferre poterant, ad tria præcipuè capita pertinere arbitrabar. Ad tempus, in quo ab Herode occiſus eſt Iacobus, & Petrus in vincula coniectus, de quo cap. 10. Quo tempore, vt nonnulli cenſent, qui Hiſpanicam cauſam oppugnãt, Gẽtilium conuerſioni primùm aditus patuit. Ad extremum notandum exiſtimabam tempus illud, quo Petrus in Antiochena Cathedra primùm ſedit; de qua actum videri potuit cap. 11. quod Iacobi mortem anteceſſit; & cap. 13. quod illam proximè conſecutum eſt. His tribus

rebus probè constitutis confirmari satis existimabam traditionem antiquam de Hispaniis Iacobi prædicatione lustratis. Aut certè ex his Actis nihil afferri posse, quod videretur habere momenti aliquid contra antiquam illam traditionem, quæ ab Ecclesiæ primordiis ad nostrum vsque sæculum continenter producta est. Quæ sic mihi tractasse videbar, vt nihil ex illis locis obtendi posse crederem, quod valdè premeret Hispanicam causam, quæ de vendicando sibi Patrono, tanto studio, atque pietate certat; pro aris nēpe & focis, quæ euerti sibi, atque cōturbari molestè fert, & piè dolet.

2. CVM ergo nihil aliud agendum esse mihi statuissem, cùm meo me muneri nihil præterea debere existimarem, aliis tamen visum est, quorum ego authoritati honestè contraniti non poteram, non fore abs re, aut sine aliquo nauatæ operæ pretio, si quod breuiter, ac modicè, vt ratio postulat expositiua, tractaueram, id iam contentioso stylo, & publicæ, siue causæ, siue iniuriæ vindice argumentum disceptarem, molirérque opus ea de re iustum, ac plenum, in quo cuiuis de agitata hoc tempore quæstione cognoscere, atque coniectare promptum esset. Feci tamen non admodùm libenter, & quòd ea pars, quæ à me prætermissa fuerat, non erat à patrono deserta, cùm in eam multorum incubuerit sedulitas, ac pietas, quibus acre iudiciū, & eruditio nō vulgaris magno fuerunt in ea disceptatione subsidio. In quorum ego studium quid aut nouum, aut graue conferrem, non facilè inueniebam. Faciendum mihi tamen existimaui, vt quorundam monitis, aliorum imperio tandem obsequerer, & homo Hispanus pro Hispanica Religione certarem. Et primùm quæ priùs Interpres in eam disputationem congesseram, eodem aut nihil, aut modicè mutato modo hîc trāscribam: quia quid illis ex aliorum Commētariis, quos videre mihi postea licuit, adiiciam, nihil aut magnum, aut nouum occurrit. Quibus ostendam potuisse Hispaniam à Iacobo lustrari, deinde lustratam esse: ad extremum respondebo his, quæ contra antiquam, atque cōstantem traditionem instruxêre, atque opposuêre contrarij; enitárque quantùm potero, ne tam qui causam nostram acriter oppugnant, in sua sibi cogitatione placeant. Quam ad rem magno mihi adiumento erit aliorum labor, quibus plurimùm debet Hispanica gloria, cùm in eius propugnationem nihil non tētauerint, & ex omni antiquitate quod in eam rē conferri potuit, tam illi piè, quàm constanter eruerint.

ILLA verò quæ iam antea de Sancti Iacobi in Hispaniam aduentu paraueram ad cap. 10. Actuum, vbi de Cornelij conuersione sermo est, vbi ostendi nihil impedimento fuisse Iacobo, quominùs Hispaniam peragrarit, quasi prooemium quoddam eo consilio præponi volui, vt ex eo caput etiam 12. quod de Iacobi nece, Petríque vinculis institutum est, & Antiochenæ Cathedræ tempus aliquid assumeret lucis.

QVIA verò in illa ad caput 10. Præfatione tantùm probamus aut non esse sanctis Apostolis negatum ad Gentium conuersionem aditum, aut certè Cornelium eo tempore fuisse baptizatum, vt in ipso statim Ecclesiæ primordio vacare Gentiū conuersioni Apostoli potuerint; hîc breuiter repetendum est, quod pluribus docuimus cap. 12. Actorum, quo tempore ab Herode occisus fuerit

fuerit Iacobus, vt ex eo tandem quiuis intelligat, satis illi datum esse temporis, vt obire potuerit Hispaniam commodissimè; & post multos etiam annos peragrata Hispania Ierosolymam reuerti, vbi Apostolorum primus Martyrij coronam consecutus est.

NEMO est, qui dubitet; neque illi quidem, qui minùs fauent antiquæ traditioni, occisum esse Iacobũ sub Claudio, à quo constat ornatũ fuisse Herodem Agrippam Regio nomine, & in Iudæam cum Regia potestate dimissum, vt pluribus ostendimus Actorum cap. 12. Quo Claudij anno cõtigerit nostri Apostoli cædes, non omnes conueniunt. Communiter tamen in annũ Claudij secundum incidisse tradunt, & in his Baronius 1. tom. Annalium; & rationes in eam sententiam graues, de quibus nos suprà. Quare occisus fuit Iacobus anno ab Ascensione Christi vndecimo, seu, vt alij volunt, duodecimo. Ex quo fit, si verũ est, statim ab aduentu Spiritus sancti licuisse Gentium conuersioni Apostolicam operam impendi, vndecim annos datos esse Iacobo, quos apud Gentes poneret. Quòd si hinc demas annum vnum, aut duos, quod spatium spectare potuit ad conuersionem vsque Cornelij (nam hoc etiam satis amplè probamus infrà) reliqui sunt nouem: quo tẽpore quis non videt, & peragrare Hispaniam, & post Apostolicam operam ibi perdiu nauatam, redire Ierosolymã Iacobũ potuisse? His vtcũque libatis venio ad præfationẽ illã, quã olim Actorũ capiti 10. pręposui.

PROOEMIVM IN CAPVT DECIMVM ACTVVM APOSTOLORVM.

ANTEQVAM *capitis decimi Commentationem ingredior, aliquod esse operæpretium duxi examinare priùs, quando ista contigerit Cornelij conuersio, quæ sanè magnas inter viros doctissimos turbas mouit. Hinc .n. magni nominis authores negãt S. Iacobũ Hispaniam lustrare potuisse, cùm à conuersione Cornelij, post quam tantùm licuisse putant Apostolis agere cum Gentibus, vsque ad Iacobi cædem spatij satis non sit, vt & abire potuerit in Hispaniam, & Hierosolymam redire, vbi ab Herode obtruncatus est. Disputarunt hæc latissimè viri doctissimi, & ex his quidã disputationes suas typis prodiderunt. Ego verò non tantùm mihi assumam negotij, quia Interpretem ago, non historicum, aut vindicem Hispanicæ causæ. Quare tantùm adducam quid ex his Actis Apostolicis in eam disceptationem lucis afferri possit, & sine quibus Commentatio hæc nostra obscura esset omnino, atque imperfecta. Hæc ego in illa Præfatione priùs.*

CAPVT PRIMVM.

Quid Petro mandatum, aut permissum in linteo cælitùs demisso.

1. Iudæis licuit agere cũ Gẽtibus.

PRIMVM expẽdendum occurrit, quid Petro in oblata illa specie lintei de cœlo lapsi datum sit in mandatis, quod ipse tantopere horrere debuerit, quódque immundorum animalium symbolo significatum sit. Nam accedere ad Gentes doctrinæ, aut aliarum etiam rerum gratiâ, neque aliquid habet indecorum, neque Iudæis insolens, qui cum Gentibus habitabant; & ab illis acceperunt & mores,

res, & interdum nomina; vt de Stephano constat, & Philippo, qui Iudæi cùm essent, Græcorum tamen nomine notabantur.

SVNT hoc tẽpore neque pauci, neque ignobiles, qui negant ante Cornelij conuersionem licuisse cuiquam Apostolorũ cum Gentib. agere de illarũ salute: & ideo illorũ quidã dubitant, alij inficiantur omnino Iacobũ in Hispaniã venire potuisse, quia eo tẽpore occisus fuit ab Herode, in quo illi cum Gẽtibus agere nõ licebat. Quidam ita profectũ in Hispaniam Iacobũ esse putant, vt tamẽ ibi cum Hebræis egerit, quorum eo tempore magna vis in Hispania dispersa credebatur; de quorũ aduẽtu longa est, neque dũ satis explicata controuersia.

2. NIHIL hîc dico an Iudæi à Nabuchodonosor inuecti fuerint in Hispaniam; vel an Nabuchodonosor in Hispaniã vnquã cum exercitu venerit. Illud dico, in Hispania etiã Iacobũ Euangelium annuntiasse Gentibus: quod ex eo videtur fieri probabile, quia nullũ fermè discipulorum nomẽ, qui in Hispania dicũtur fuisse cõuersi, Iudaicum est; sed Romanũ, aut Hispanicũ, vt, *Torquatus*, *Secundus*, *Cæcilius*, *Indaletius*, &c. Quod planè probat Sixtus Senẽs. in Bulla Officij Compostellani, in qua sic de Iacobo. *Quẽ Hispania sua ad Christũ ab idolorũ impio cultu conuersionis magistrũ prædicat.* Idẽ etiam habemus in Officij Gothici, seu Mozarabi Breuiario, vbi cultores Dæmonũ à Iacobo conuersi tradũtur ad fidem.

Iacobus in Hispania cum Gentibus egit.

3. EGO quidẽ sic existimo nõ improbabiliter dici posse, nõ hîc primùm in Cornelio aperiri Gẽtibus ad fidẽ ianuam: sed tantùm permitti liberũ cum illis conuictum, & mensam, & quæ ad illud vsque tẽpus horrebãt Iudæi. Horrebãt autem vsque adeò eiusmodi cum Gentibus cõmercia, vt eo nomine Christus accusatus fuerit sæpiùs, quòd cũ publicanis, & peccatoribus manducaret. Quam Gentium consuetudinẽ, atque cõuictum sic auersabantur Iudæi, vt non modò ad mẽsam, cõmunésque cibos non adhiberent; sed neque errantibus viam ostenderent; sitientésve ad fontes deducerent. De quibus ita Iuuenalis Satyra 14.

Iudæi Gẽtilium mẽsam, & conuictũ horrebãt.

> *Iudaicum ediscunt, ac seruant, & metuunt ius,*
> *Non monstrare vias eadem nisi sacra colenti:*
> *Quæsitum ad fontem solos deducere verpos.*

Et quidem Samaritana muliercula liberè reprehendit Christum; quia cùm Iudæus esset, aquã peteret à Samaritana. *Non enim*, inquit, *coutũtur Iudæi Samaritanis.* Cùm autem res Euangelica tractari nõ posset cõmodè inter Gentes, nisi Apostolis, aut Euangelij præconibus liceret diuersari apud illas, & cõmunẽ cũ eis habere mensam, vbi necessarium erat vesci cibis, à quibus abstinebat Iudæorum Religio; ideo in eo symbolo lintei præcipitur Petro, vt sine vllo delectu, aut hominũ, aut ciborum in datas sibi Euãgelij partes incũberet. Quẽadmodum cùm misit Christus Discipulos ad prædicandũ Iudæis, dixit Luc. 10. *In eadẽ autem domo manete edentes, & bibentes quæ apud illos sunt*; sic puto præceptũ esse Petro, vt idẽ faciat in cõuersione Gentium. Et hoc ipsum, meo iudicio, fatetur Petrus ipse hoc cap. v. 28. *Vos*, inquit, *scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo coniungi, aut accedere ad alienigenam. Sed mihi ostendit Deus neminẽ cõmunem, aut immundũ dicere hominem.* vbi illud *coniungi, aut accedere ad alienigenã*, consuetudinẽ sine dubio significat & conuictum. Quod adeò vulgò etiã hominibus compertum erat, vt Samaritana, de

Actor. 10.

qua modò, nõ colloquiũ reprehendat in Christo, quia id insuetum non erat, sed quòd potum ab ea peteret, quod horrebant Iudæi. Illud verò valdè obseruandum, quòd non dixerit Petrus abominatum esse viro Apostolico cum Gentibus coniungi; sed viro Iudæo. Quare de illa consuetudine loquitur, à qua Iudæi abhorrebant: abhorrebant autem à conuictu, & mensa, non autem à doctrina. Nam ipsi, vt vnum facerent proselytum, totũ circuibant orbem. Matth. 26. *Circuitis mare, & aridã, vt faciatis vnum proselytum.* Quod Iudæorum studium apud Gentes penè in Prouerbium abierat. Horatius lib. 1. Satyra 4.

Iudæi doctrinę gratiã cũ Gẽtibus agebant.

Matth. 26

——— Ac veluti te
Iudæi cogemus in hanc concedere turbam.

Cap. II.

Quid in Petro reprehensum in causa Cornely, & à quibus.

1. De doctrina nihil obiiciunt Petro Iudæi, qui propter Cornelij causã illum duriùs accipiunt; sed quòd cõmunem cum Gentibus mensam habuisset. Sic enim textus cap. 11. *Cùm autem ascendisset Petrus Hierosolymam, disceptabant aduersus illum, qui erant ex circuncisione dicẽtes. Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum illis?* Vbi diligenter obseruandum est, eo cap. 11. de Apostolis, ac fratribus nihil aliud dici quàm, *quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.* vbi nulla ostenditur vel offensio, vel admiratio; quia nimirum nihil audierant inexpectatum; quod omnino fecisse dicuntur, cùm à Philippo conuersi sunt Samaritani. Sic enim de illis cap. 8. *Audierunt Apostoli quoniam recepit Samaria verbum Dei.* Qui autem ægrè tulerunt, erant ex circuncisione. Alij nimirum ab Apostolis; qui fortasse ignorabant antiquum illud præceptum esse sublatum.

2. Observanda item maximè illa verba, quibus Petrus reprehensus esse dicitur, ex quibus, meo iudicio, satis indicatur eo tempore è Gentibus aliquos esse conuersos, qui tunc erant cum Apostolis, & fratribus. Nam cùm dicitur malè accepisse Petri factum, qui erant ex circuncisione, satis ostenditur fuisse aliquos fideles in eo cõuentu, qui de circuncisione non erant; qui aut ignorabant Iudæis non licere conuesci cum Gentibus, aut certè gaudebant, iam illud Apostolicis viris omnino licere, quia id sua plurimùm interesse cognouerant. Idem omnino fecerunt aduersùs Iesum, qui erant item ex circuncisione. Lucæ cap. 19. Nam cùm ad Zachæum esset ingressus, hominem Gentilem, vt putant Tertullianus, Chrysostomus, & Beda, & ad alios publicanos, quorum multi existimabantur fuisse Gentiles, quos ad meliorem viuendi formam traduxit, non propter doctrinam reprehensus est, sed quoniam ad homines illos diuertisset, manducasétque cum ipsis.

Ante Corneliũ aliqui è Gẽtibus cõuersi.

Cap. III.

An Christus, & Apostoli viuente Christo cum Gentibus agere potuerint.

Hic commodè disputare posse videor, an Christus agere cum Gentibus potuerit

fuerit dum vixit, & an id etiam Apostolis eodem tempore permissum; quia ex hoc nonnihil accedet lucis quæstioni, quæ præcipuam cõtinet controuersiæ partem. Disputaui de eodem propè argumento in Commentariis super Isaiam ad illud cap. 49. *vt reducam Iacob ad eum*. Inde sumam quod maximè facit ad præsens institutum.

I. Tã Christo, quàm Apostolis licuit agere cũ Gẽtibus.

EGO primùm existimo tã Christo, quàm Apostolis cum Gentibus agere licuisse, si occasio sese offerret. Quod vt mihi persuadeam facit, quia factũ esse à Christo lego, quod Christus significarat sibi fuisse prohibitum. Petebat Chananæa mater salutem filiæ suæ, quam malus exagitabat dæmon; Christus negare visus est id sibi licere, quia id tantùm in mandatis acceperat, vt curaret oues, quæ perierant ex Israël. Visus est autem Christus præceptum illud interpretari, non solùm de spirituali, sed etiam de corporali salute: quia id negat, quod Chananæa postulat; postulabat autem salutem laboranti corporaliter filiæ. Erat autem mulier illa Gentilis, vt expressè tradit Marcus cap. 7. id etiã præstitit Christus Centurionis filio, qui, vt ex Luca cap. 7. apertè liquet, non erat Israëlita. Et, si Hieronymo credimus in cap. 65. Isaiæ, & Cyrillo lib. 2. in Ioannem cap. 22. Gentilis etiam erat Regulus, cuius filium sanauit Christus, & cuius domus tota conuersa est: de quo Ioan. 4. Zachæum quoque fuisse Gentilem docet Chrysostomus hom. de Zachæo, Beda, & Tertullianus lib. 4. cap 37. contra Marcionem; ad quem tamen Christus ingressus, & cum multis aliis ex publicanis, quorum aliquot existimantur fuisse Gentiles (nam hi publicanorum plerumque munus

Cum Gẽtibus cõuersatus est Christus.

exercebant) ita conuersatus est, vt domum totam conuerterit. Neque Samaritani erant ex Gente Israëlitide, vt habes ex 4. Regum capite 17. & Christus illos apertè distinguit ab ouibus Israël Matth. 10. *In ciuitates Samaritanorum ne intraueritis; sed potiùs ite ad oues, quæ perierunt domus Israël*; & tamen Ioan. 4. ex Sichem ciuitate Samaritanorum plurimos conuertit.

2. Primo loco Christo in Iudæorum salutẽ incumbendum fuit.

PRÆCEPTUM ergo existimo habuisse Christum, aut de Christi doctrina hoc fuisse præceptum, vt primo, atque præcipuo loco haberet Iudæos, & vt doctrinæ gratiâ inter illos ageret, non tamen vt Gẽtiles respueret, si quando occasio ferret, vt cum illis ageret; vt quando ipse inter Iudæos moraretur, aut sicubi in ipsos aliquo modo incurrere contingeret. Qua ratione curauit seruum Centurionis, qui in ciuitatibus habitabat Israëlis, & Samaritanos docuit, quia per Samariam necessariò transiturus erat in Galilæam, quò iter instituerat. Ait ergo Dominus; *Non sum missus, nisi ad oues*, &c. id est, ex instituto, præcipuóque cõsilio missus sum ad oues, quæ perierunt ex Israël, quas mea præsentia lustrem & instituam.

NEQVE modus iste dicendi alienus est à vulgi consuetudine, à qua Scripturæ sermo non abhorret. Nam si quispiam ad instituendos, verbi gratiâ, Iaponios à Pontifice mittatur, etiamsi Insulanos alios, aut qui alterius generis in Iaponia cõmorantur, instituat, ille nihilominùs verè, & ex quotidiani sermonis vsu diceret, nõnisi in Iaponiã doctrinæ gratiâ se fuisse missũ: neque contra Pontificis consilium, & voluntatem, neque contra communem hominum existimationem, quic-

quam molitus existimaretur. Quod mihi verisimile est fecisse etiam Apostolos, si quando opportuna incideret occasio agendi cum Gentilibus, modò ne in eorum viam irent, id est, eo consilio in eorum ciuitates ingrederentur. Quare non puto specialem aliquam legẽ, aut facultatem necessariam fuisse Petro, vt doctrinæ gratiâ ad Cornelium accederet, quandoquidem ille inter Iudæos morabatur, quorum tũc Petrus regiones lustrabat; fuisse tamen, vt cum eo, aliísque Gentilibus communem haberet mensam, neque ab illis abstineret cibis, quos lex antea à Iudæorum mensis remouebat. Nam, vt statim dicemus cap. 5. concionanti Petro Gentiliũ adfuêre non pauci, è quorum numero mihi verisimile est conuersos esse multos, quia illi ingenium habuerũt magis ad Euangelium docile, quàm Iudæi. At quis credat, aut omissurum esse Petrum docẽdi negotium, propterea quòd tunc aderant Gentiliũ turbæ cum Iudæis, vt ex hymno Ecclesiastico didicimus, *Turbæ pauent Gentilium*: aut non etiã in concionãdo Petrum spectasse, vt Gentiles quoque Christum agnoscerent?

Gentiles aderãt cõcionanti Petro.

Cap. IV.

Ante Cornelij conuersionem licuit cum Gentibus agere doctrinæ gratiâ.

1. Ante Cornelium Apostolis cum Gẽtibus agere licuit.

Qvod ante Cornelij conuersionem interdictũ Apostolis fuerit, ne Gentibus annunciarent Euangelium, ex nullo, quem ego viderim, loco Scripturæ sumi potest: nam illud Matth. capit. 10. *In viam Gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis; sed potiùs ite ad oues, quæ perierunt domus Israël*; non nimis vrget. Hoc namque præceptum, vt notauit Hieronymus in cap. 10. Matth. datum est ante Christi mortem; quod sanè tunc multas ob causas impositum oportuit. Primùm, quia, vt dicit ibi Hieronymus, oportebat priùs aduentum Christi annunciari Iudæis, ne iustam haberent excusationem Iudæi dicentes, ideo se Dominum non admisisse, quia ad Gentes, & ad Samaritanos Apostolos miserit. Idem pene Chrysostom. in Ioann. capite 11. vbi dicit post Passionem in omnem locum dimissos fuisse Discipulos; quia iam illa superior ratio cessarat. Et hom. in illud ad Romanos cap. 16. *Salutate Priscam, & Aquilam.* Quæ est post epistolam ad Romanos, aliam indicat causam, cur Apostoli ante aduentum Spiritus sancti, Gentium, & Samaritanorum ciuitates obire non debuerint. *Quemadmodum*, inquit, *aues pullos suos fouentes tandiu in nido sedent, donec illorum plumæ increscant, quas dum increuisse viderint, eos primùm circa nidum volitare docent: deinde adminiculo suo totos destituunt; ita faciebat & Christus. In Palæstina enim quasi in nido nutricabat Discipulos, & exinde eos volare docuit, præsens, & gestans: tandem permisit eos volare in totum orbem.*

Mat. c. 10.

Cur Iudæis primùm annũciari debuerit Euangelium.

2. Post aduentum Spiritus sancti liberũ fuit Discipulis ad Gẽtes abire.

Qvam Chrysostomi sententiam satis indicauit Christus ipse, dum iussit Discipulos sedere in Ierusalem, donec induerentur virtute ex alto. Lucæ 24. & Actorum capite 1. id est, donec Spiritum sanctum acciperent; quasi iam magis, quàm antea robusti tutò se possent maioribus offerre periculis. Et quidẽ post aduentũ Spiritus sancti sublatum esse præceptũ, quod antè

antè impositum fuerat Matth. cap. 10. ex eo fit verisimile, quia iisdem pene verbis vsus est in laxando, quibus priùs vsus fuerat in ferendo præcepto. Dixerat sanè priùs Matth. 10. *In viam Gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Act. verò cap. 1. *Accipietis virtutem Spiritus sancti in vos; & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ,* id est, ad Gentes. Quibus verbis abrogari potuit clariùs superior lex?

CAPVT V.

Multi ante Cornelium è Gentibus conuersi.

1. Multi ante Cornelium conuersi ab Apostolis è Gentibus.

LEGEM illam post Spiritus sancti descensum esse laxatam res ipsa probauit: nam post cædem Stephani, Philippus ingressus est ciuitatem Samaritanorum, imò & Samariam alienæ gentis caput; cùm tamen nō minùs de Samaria, quàm de ciuitatibus aliis vrgeret præceptum. Et Eunuchus Æthiops ab eodem Philippo Euangelium accepit, quem fuisse Gentilem communis opinio est. Ita expresè S. Tho. in cap. 12. Ioan. lect. 14. Euseb. lib. 1. hist. c. 2. Niceph. lib. 2. c. 6. Beda, Glossa ordinaria, & interlinearis, Hugo, & ex recentioribus Caietanus, & Salmeron, in cap. 8. Act. Toletus, Maldonatus in cap. 12. Ioan. Iansenius in conc. cap. 3.

2. Eunuchus Candacis Gentilis.

NEQVE huic sententiæ multùm incommodat, quòd adorare venerit in Ierusalem, aut quòd Isaiam legerit; nam & Gentiles in templum Hierosolymitanum religionis gratiâ venire solitos, satis constat ex Ioan. cap. 12. Et cùm sacra Biblia iam essent à LXX. viris in Græcum conuersa, magnáque in admiratione inter Gentes habita, quid mirum si homo potens, Ægyptóque vicinus, vbi eius libri copia verisimiliter erat, quia ibi Ptolomæi, rogatu liber ille conuersus est, sacra Biblia habere potuerit? Sanè in Ecclesiæ primordiis conuersum fuisse Abagarum, & Regiam ciuitatem Eddessam à Thaddæo tradit Eusebius lib. 2. histo. c. 1. quem esse Gentilem, & à Gentilibus habitatam esse ciuitatem, ex epistola Abagari, quam adducit Eusebius, prudens quisque colligat: quia de Iudæis tanquam de alienis à sua Religione loquitur. *Etenim*, inquit, *audio Iudæos tibi obstrepere maleuolè.* Fuisse verò aliquos è Gentibus ante Cornelium conuersos, probat id, quod nuper c. 2. notabamus, expostulasse videlicet cum Petro illos, qui è fidelium cœtu erant ex circuncisione; quæ verba omnino indicāt aliquos fuisse fideles, qui ex circuncisione non erant.

3. Ex Gentibus aliquot conuersi in die Pentecostes.

NEQVE est verisimile cùm à Petro Actuum cap. 2. & cap. 4. octo hominum millia conuersa esse tradantur, in eis nullos fuisse Gentiles. Sanè inter eos, qui primæ Petri concioni interfuêre, fuisse Gentiles dicit Chrysostomus, & Oecumenius: & textus ipse non obscurè indicat, dum multarum nationum meminit, quas à Iudæis esse diuersas certè docet expresè hymnus, quem in festo Pentecostes canit Ecclesia, dum ait.

Ex omni gente cogniti,
Græcis, Latinis, Barbaris.

Est autem notum alienos à sua Re-

ligione,& lingua à Iudæis *Barbaros* appellari. Neque est verisimile Iudæos, qui apud Gentiles morabantur, ita patriæ oblitos fuisse linguæ, vt propterea, si illi tantùm interfuissent, necessarium fuerit linguis vti variis. Quod in alio hymno multo dicitur clariùs.

Linguis loquuntur omnium,
Turbæ pauent Gentilium.

Ex quo apparet Spiritus sancti descensu laxatam esse prohibitionem, quæ non patiebatur antea Apostolicam operam nauari Gentilibus.

CAP. VI.

Quando facta Apostolorum diuisio.

1. QVo tempore facta sit Apostolorum diuisio, non omnino constat inter authores; cuius cognitio plurimùm ad definiendam controuersiam conferet, de qua nobis quæstio. Qua de re non omnes eodem modo sentiunt. Quidam sequuti, credo, Apollonij non tam sententiam, quàm de aliena sententia testimonium, ad duodecimum annum ab Ascensione Domini dilatam esse putant Apostolorum diuisionem. De quo Apollonio his verbis Euseb. lib. 5. c. 17. histor. *Præterea ait se traditione accepisse Seruatorem mandatum suis dedisse Apostolis, ne ad duodecim annos Hierosolymis decederent.* Scripsit Apollonius iste, vt suprà Eusebius, anno 40. à Cataphrygum hæresi. i. anno circiter Domini 220. ante quã ex eodẽ Eusebio in Chronico anno Domini 196. Clem. Alexand. florere cœperat, à quo sumpta videri potuit illa traditio, de qua Apollon. apud Euseb. Idem etiã placet Clem. Alexãd. lib. 6. Strom. longè à principio, de cuius authoritate postea. Tenet Petrus Comestor in Acta Apostol. c. 71. & Beda item in Acta c. 13. Ioannes Belethus de diuinis Officiis c. 139. & author quidam anonymus, qui est in Bibliotheca Floriacensi; de cuius fide postea ad finem huius operis.

2. *Apostolorum diuisio ante annũ 12. ab Ascensione.* SED hęc sententia omnibus fermè aliis improbata est, quam, meo iudicio, non obscurè iugulant Scripturæ sacræ testimonia. Nam ita loquuntur de Apostolorum prædicatione extra Ierusalem, atque Iudæã, vt ad duodecimum vsque annum differri non debuerit. Et sanè de discessu è Hierosolymis, quod voluisse videtur Apollonius, res est omnino certa: nam constat proximè ab Ascensione Petrum, & Ioannẽ abiisse Samariam; deinde Petrum peruagatum esse ciuitates aliquot Iudææ, antequam in Cornelio Gentibus ad Euangelium ianuam aperuisset. Act. 8. 9. 10. Quare ista Apollonij traditio nihil prorsus incommodat communi sententiæ. Iussit quidem Apostolis Christus ne discederent Hierosolymis, non tamen ad duodecimum annum; sed ad aduentum vsque Spiritus sancti. Lucæ c. 24. *Ego mittam promissum Patris mei in vos; vos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto.* Præterea sunt complura alia, quæ non longè à Spiritus sancti descensu docent in varias orbis plagas abiisse Discipulos. De quibus nos statim, vbi quid de Clementis Alexandrini testimonio existimandum sit, dixerimus. Est sanè grauis Clementis authoritas, vt optimè Baronius tom. 2. anno

Christi

Christi 196. numero 26. Sed cùm hæretici illius scriptis inseruissent plurima, non tantùm à Clemente, sed à Religione, & veritate aliena, ne fideles incauti Clementis decepti nomine in fraudem, & errorem inciderent, prudenter à Gelasio censura notata sunt illius scripta, & iudicata apocrypha.

3. Clementis opus apocryphum.

CERTE quidquid sit de Clemente Alexandrino, Itinerarium Petri à quodam Clemente compositum, Gelasij censura apocryphum iudicatum esse constat. Ex quo Itinerario testimonium illud videtur esse sumptum, quod in Clemente Alexandrino legimus, & ex quo illa videtur propagata traditio, quam ex Apollonio suprà recitauit Eusebius. Sic autem Alexandrinus. *Propterea dicit Petrus Dominum dixisse Apostolis: Si quis ergo velit ex Israël duci pœnitentia, & propter nomen meum credere in Deum, remittentur ei peccata. Post duodecim annos egredimini in mundum, ne quis dicat, non audiuimus.* Hinc satis videtur esse factum & testimonio Clementis, & Apollinij treditioni.

4. Paulopost Spiritus sancti descensum facta Apostolorum diuisio.

CVM nihil de hac Apostolorum diuisione sit certum, dicam quod mihi magis videtur ad veritatem. Puto igitur paulo post Spiritus sancti descensum excessisse Apostolos è Iudæa, & in suam quemque prouinciam abiisse. Id docuit Melithon quidam, aut is, qui suis scriptis Melithonis nomen ad conciliandam authoritatem supposuit. Quod opus, licèt apocryphum à Gelasio iudicatum sit, fieri tamen potuit, vt traditionem aliquam author sit secutus, quemadmodum Apollonius ex Petri Itinerario eadem notato censura, traditionem illam de duodecim annis, vt probabile nuper censebamus, assumpsit. Ille ergo ait, secundo ab Ascensione anno iam factum fuisse Apostolorum discessum. Quod ita reprobat Beda in Retractationibus super Act. cap. 13. vt eius ratio non adeò cogat in oppositum.

5. Apostoli non manserunt in Iudæa ad obitum vsque Virginis.

IDEO enim negat eo tempore Apostolos aut debuisse, aut potuisse discedere, quia morienti Virgini, atque eius sepulturæ interfuerunt, neque esse verisimile B. Ioannem in datam sibi prouinciã abiturum, relicta Virginis custodia, quam Christus moriens illi tantopere commendauit. Sanè si ad Virginis obitum Apostolis in Iudæa commorandum fuit, exiguum admodùm tempus reliquum fuisset, quod totius orbis prædicationi impenderent: nam si, vt plerique sentiunt, ad sexagesimumtertium ætatis annum, aut vt alij probabiliùs, ad septuagesimumsecundum vixit, planè efficitur, Apostolos decem octo, seu, vt probabilior est sententia, viginti octo annis in Iudææ finibus consedisse. Qua de re vide Baronium tom. 1. anno 48. & Franciscum Suarez tomo 2. in 3. p. disputatione 21. sectione 1. & Christophorum Castrum libro de B. Virgine cap. 20. qui de Ioannis custodia satis diligenter. Sunt autem non pauca, neque leuis, vt reor, momenti, quæ mihi persuadent exiguam moram Apostolos in Iudæa posuisse. Primùm, quia, vt ita fateamur, ipsa pene sacræ Scripturæ testimonia cogunt, quæ videntur Apostolis indicere non obscurè, vt statim ab Spiritus sancti descensu sese ad Gentium conuersionem accingant. Actuum primo; *Præcepit eis ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris* ... *quasi*

Scripturæ testimonia.

quasi dicat; ex eo vobis excedere licebit. Quod explicuit multo magis cùm dixit Lucæ 24. *Vos autem sedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Et rursus Act. cap. 1. *Accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos: & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.* Neque aliud coniectare licet ex Ioann. cap. 4. vbi cùm ad Christum ex Samaria magnus fieret populi concursus, dixit ad Discipulos Christus. *Videte regiones quia albæ sunt iam ad messem.* Qui loquendi modus proximam esse ostendit Gentium conuersionem: neque enim ager iam albus à matura segete longam patitur operariorum moram. Eodem autem loco numero Samaritanos, ac Gentilicos populos, quia eadem de vtrisque priùs prohibitio.

6. Patrum testimonia

HÆC mihi maximæ authoritatis pondus habent: neque desunt, qui hæc vel indicent non obscurè, vel apertè doceant. Irenæus, qui proximè aberat ab Apostolico sæculo, ita de Apostolis. *Posteaquam surrexit Dominus à mortuis, & induti sunt superuenientis Spiritus sancti virtute ex alto, de omnibus adimpleti sunt, & habuerunt perfectam agnitionem, exierunt in fines terræ.* Metaphrastes in sermone de Vita, & dormitione Deiparæ. *Postquam autem in tempore Pentecostes Apostoli impleti diuina gratia Paracleti; ad Euangelij doctrinam alius alio mittebatur.* Idem Leo serm. 1. in Natali Apost. Petri, & Pauli. *Cùm duodecim Apostoli accepta per Spiritum sanctum omni locutione linguarum imbuendum Euangelio mundum distributis sibi terrarum partibus suscepissent.* Quòd si qua fides habenda est ei, qui Procori nomen aut sibi assumpsit, aut Procori discipuli Ioannis nomen suis scriptis apposuit; ille statim in principio proximè, postquam assumptus est Christus, in suas sibi prouincias abiisse significat Apostolos. Inuenies tom. 2. Bibliothecæ veterum Patrum. Quòd si is minùs dignus est, cui fidem habeas; saltem nonnulla coniectura est, id saltem illius pseudo-Procori sęculo (quod sanè antiquissimum fuisse oportet, quando librum istum Gelasius declarauit apocryphum) id vulgo hominum solitum esse iactari. Adde quòd, vt Eusebius tradit tũ in Chronico anno Christi 33. & libro 2. histor. cap. 1. Iacobus frater Domini statim ab Ascensione ordinatus esse traditur Episcopus Hierosolymæ: quod non videtur fieri debuisse, nisi postquam aliis aliarum etiam prouinciarum cura foret demandata.

7.

TENENT hoc Doctorum nonnulli in illud Marci vltimo. *In mundum vniuersum euntes docete omnes Gentes.* S. Thom. *Ite* (inquit) *quia iam tempus est.* Eodem modo Hugo Cardinal. & Caietanus, qui addit hoc mandato reuocatum esse illud; *In viam Gentium ne abieritis.* Quod etiam Maldonatus in Marcum docuit; & indicat Antiphona ad *Magnificat* in secundis vesperis in 1. die Pentecostes, vbi Spiritus sanctus Apostolorum mentibus infusus dicitur illos in vniuersum mundum misisse. *Hodie Spiritus sanctus in igne Discipulis apparuit, & tribuit eis charismatum dona, misit eos in vniuersum mundum prædicare, & testificari, qui crediderit, &c.*

CAPVT

CAPVT VII.

Quando conditum Apostolorum Symbolum.

1. HVc præterea facit quòd, vt docent communiter Patres, ideo Symboli cõponendi consilium inierunt Apostoli, vt in varias regiones segregati formam haberent aliquã communem, quam in docendo sequerentur; quo Symbolo ab vniuersis ordinato, facta communiter existimatur Apostolorum diuisio. Ita indicant authores à Canisio statim in exordio Catechismi citati, qui etiam verbis significãt non obscuris conditum esse Symbolum nõ longè ab Ascensione Christi. Clemens in epistola prima ad fratrem Domini. *Christo resurgente, & ascendente in cœlum, misso sancto Spiritu, collata Apostolis scientia linguarum, adhuc in vno positi Symbolum, quod fidelis nunc tenet Ecclesia, vnuquisque quod sensit dicendo condiderunt: vt discedentes ab inuicem hanc regulam per omnes Gentes prædicarent.* Idem pene Rufinus in expositione Symboli. *Tradunt*, inquit, *maiores nostri, quòd post Ascensionem Domini, cùm per aduentum sancti Spiritus super singulos quosque Apostolos linguæ igneæ sedissent*, &c. *Discessuri itaque ab inuicem normam prædicationis in commune constituunt, ne fortè alius ab alio abducti diuersum aliquid his qui ad fidem Christi incitabantur, exponerent.* Eandem traditionem adducit Augustinus sermon. 181. de tempore. vbi etiam Symboli compositionem cùm Apostolorum diuisione consociat, iisdem pene verbis, quibus Rufinus.

Symbolũ statim ab Ascensione conditum.

2. ACCEDIT quod apud me plurimùm obtinet momenti, quòd Paulus tertio suæ conuersionis anno Hierosolymam rediit, vbi neminem Apostolorum vidit prҽter Iacobum, & Petrum; vidisset vtique plures alios, si facta non fuisset priùs illa prouinciarum, Apostolorúmque diuisio. ad Galat. 1. *Post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.* Cuius rei eam putant esse causam Hieronymus, Anselmus, Claudius Altisiodorensis in hunc Pauli locũ; quia iam Apostoli alij per orbem fuerant ad prædicandum dispersi. Inuentus autem fuit ibi Iacobus frater Domini, quia Hierosolymæ designatus Episcopus abesse non poterat: & Petrus, qui Ecclesiæ vniuersalis Pastor nullius prouinciæ curam deposuerat. Alij, quia cur Hierosolymæ residerent, non erat, neque tunc à Paulo, neque dum Iudæam peragraret, visi vnquam sunt.

ad Gal. 1.

CAPVT VIII.

Quid Cornelij conuersio contulerit; & ad duo loca Actor. responsio.

1. SED obiiciet aliquis: si ante Cornelium licuit Gentibus impertiri Euãgelicam lucem, vnde nata est illa admiratio, & gratulatio fidelium Act. 11. *Ergo & Gẽtibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam?* Nam & hinc videtur constare antè non

Act. 11.

Act.15. dedisse. Et Act. 15. hoc ipsũ videtur indicasse Petrus. *Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire Gentes verbum Euangelij, & credere.*

2. Ad priorem locum respondeo, ad tempus vsque Cornelij Gentilium conuersionem, sicut Iudæorum antea, probatam non fuisse illustri aliquo de cœlo testimonio: neque permissum, vt iam liberè fideles cum Gentibus possent communis mensæ, atque conuictus habere societatem. Quia eò vsque à Deo neque plenè, neque absolutè videbatur esse concessa.

Regul. Tunc aliquid factũ, vel cõcessum esse dicitur, quando speciali aliquo modo factũ, vel cõcessum esse demõstratur.

Est autem vsitatum in Scriptura, vt tunc aliquid dicatur fieri, vel concedi, quando illustri aliquo signo factum, vel concessum esse demonstratur. Et ne longiùs abeamus ab hac materia; cùm Christus Matth. 28. ad omnes gentes Discipulos mittit, ait, *data est mihi omnis potestas.* Datam Christo omnem potestatem post Resurrectionem dicit ibi S. Thom. etiamsi potestatem illam haberet Christi humanitas à verbi vnione; quia tunc illa potestas manifestata est: vbi etiam tradit regulam, quam nos suprà. Et quidem omnium pene gentium vulgato modo aliquid tunc fieri posse dicitur, quando fieri incipit, aut solet publico, atque solemni more. Quemadmodum si alicuius prouinciæ consuetudine rarò, qui sunt ex aliquo genere, ad aliquem illustrem locum, & ordinem seu militarem, seu Ecclesiasticum admittãtur, licèt neque lege, aut vlla recta ratione sint prohibiti, sed odio tantùm illius gentis; tunc dicuntur vocari & cooptari posse in eiusmodi gradum, licèt priùs nulla lege exclusi, quando solemni aliquo decreto, aut principis beneficio genus illud ornatur, atque odiosum esse desinit, aut despectum. In humanis exempla sunt non pauca; & est in sacris optimũ illud Esther cap. 8. nam cùm priùs vile esset Chaldæis Iudæorum genus, vtpote captiuum; neque auderent, nisi admodùm pauci de Chaldæorum gẽte ad Iudæorum Religionem accedere, quia status ille ignobilis, ac sordidus faciebat, ne apud victores, & lautos homines illustris videretur illa Religio; at vbi Regio decreto, ac beneficio exaltatus fuit Mardochæus, vt ibi scribitur, *plures alterius gentis, & secta Iudaorum Religioni, & caremoniis iungebantur: grandis enim cunctos Iudaici nominis terror inuaserat.* Quare nemo, credo, impropriè diceret Mardochęi gloria, & Regio iudicio apertam fuisse Chaldæis ianuam ad Iudæorum Religionem, licèt antea non fuisset occlusa. Sic etiam nunc, quamuis ante Cornelium licuerit agere cum Gentibus, illustri tamen de cœlo testimonio causa Gentilium nobilitata, expeditam magis Apostolis causam reliquit.

Matt. 28. Esther c. 8.

3. Act. c. 15. Ad cap. Act. 15. respondeo, ibi nullam esse vocem, quæ significet primum omnium Petrum Gentibus euangelizasse; sed tantùm se euocatum à Deo, vt Gentes doceret. Illud autem *elegit*, Græcè ἐξελέξατο, nihil hîc primũ notat, aut specialem aliquam deputationem ad Gentium salutem (nam hoc potiùs videbatur ostendere illud, *elegit per os meum audire Gentes*) alioquin cæteris Apostolis, etiam post Cornelium conuersum, non liceret agere cum Gentibus, si electus esset ex omnibus Petrus, vt per os eius Gentes Euangelium acci-

acciperent. Elegit autem, seu euocauit illum ab aliis studiis in Cæsaream, vt nouo quodam modo magis quàm antea libero, ac publico, quem ipse cœlesti signo probare statuerat, cum Gentibus ageret. Eo verò modo publico, atque solemni vocatis ex Iudæo, atque Gentili populo testibus, Gentes ad Ecclesiam adduci maximè decebat Ecclesiæ caput, & Christi Vicarium. Sicut etiam solemni ritu multa à priuatis hominibus fieri non possunt, quæ tamen secretò, atque priuatim nó solùm sanctè possunt: sed fieri etiam omnino debent; vt in Baptismo constat. Vt ergo ex omnibus electus est Philippus, vt in via, id est, priuatim Eunuchum doceret, & baptizaret; sic credo electum fuisse ex omnibus Petrum, vt in ciuitate nobilissima spectantibus Iudæis, atque Gentilibus, & cœlo factum approbante baptizaret Cornelium.

Hoc mihi valdè verisimile est potuisse à Spiritus sancti descensu Euangelium communicari Gentibus: quod etiam ita existimabat ex nostra Societate P. Gabriel Vasquez, vir & exquisitæ eruditionis, & acerrimi iudicij. Sed etiamsi demus nullo modo Apostolis licuisse ante reseratam in Cornelio ianuam agere cum Gentibus, nihilominùs existimo eo tempore conuersum esse Cornelium, vt impedimentum intercesserit nullum, quominùs Iacobus & obire Hispaniam, atque ibi longam moram facere; ac deinde Hierosolymam redire potuerit.

CAP. IX.

Non longè ab Ascensione conuersus est Cornelius.

DE tempore, quo Ecclesiæ additus fuit Cornelius, nihil est omnino certũ. Baronius cõuersum putat anno Christi 41. id est, à Christi Ascensione anno octauo. Sed hoc mihi semper difficile visum est: nam si ab Apostolis Gentium conuersioni opera data non est ante hoc Cornelij tempus, profectò nimis angustis finibus inclusum esset Apostolorum studium diuini Spiritus ardore inflammatum. Accedit quòd tot annis, quid tot Apostoli in Iudæa fecerint, neque à Luca hîc, neque ab aliis authoribus quicquam magnum traditum est, nisi de Petro, Iacobo, & Ioanne. Quis autem credat illorum operam tot annis aut segnem fuisse, aut inutilem; neque fieri potuisse, vt tot annis, & peregrinationibus Paulus in eorum aliquem non incurreret? Sed ad Galatas capite primo tertio à sua conuersione anno tantùm se vidisse dicit ex Apostolis Petrum, & Iacobum, nimirum aliis in diuersas Gentium prouincias dilapsis, vt in eum locum putat Hieronymus, Anselmus, & Claudius Altisiodorẽsis Bedæ coætaneus, vt author est Tritemius. Neque, si tertio illo anno non esset Gentibus aperta ad Ecclesiam ianua, in quo Paulus Hierosolymis fuit, tam ille liberè ibidem cum Gentibus loqueretur. Sic enim de illo Lucas

1.

Act. 9. Act. 9. *Erat cum illis intrans, & exiens in Ierusalem, fiducialiter agens in nomine Domini; loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis.* Vbi si de Gentibus ad fidem vocandis sermo non esset, non videtur cur Lucas de hoc cum Gentibus congressu agere debuerit. Quid enim tantùm erat Apostolum de rebus à Religione alienis cum Gentib. loqui? Et sanè aliæ explicationes duræ sunt, neque satis omnibus faciũt. Ex quo etiam apparet eo iam tempore conuersum fuisse Cornelium; quandoquidem qui ex circumcisione crediderant, patienter ferunt laborare Paulum in Gentium causa. Neque enim infensi fuerunt Paulo, sicut antea Petro, quòd cùm Gentibus ageret; quia nimirum iam à Petro edocti nihil repugnante, aut non probante Deo fieri videbant. Quòd verò ille Pauli cum Gentibus congressus in ipso Ecclesiæ principio contigerit, non longè ab eo tempore, quo Christi causam oppugnabat acerrimè, hinc omnino liquet, quia eodem tempore terrori fuit fidelibus, qui erant Hierosolymis, vtpote ignotus, & creditus minaces adhuc retinere spiritus in Christi Discipulos.

2. PRÆTEREA non video quomodo consequens sit, vt cùm Christus abiturus ad Patrem Discipulis edixerit, vt docerent, baptizaréntque gentes omnes, neque, vt suprà ex Hieronymo, & Chrysostomo docuimus, quicquam obstaret, cùm Christus, qui missus fuerat ad oues, quæ perierant domus Israël, Iudæis assiduam, & pene solam operam per se, suósque Discipulos nauasset. Quare ex hoc Iudæi nullam suæ perfidiæ speciem honestæ excusationis prætexere poterant. Non, inquam, video cur Gentium conuersio ad octauum vsque annum differri debuerit. Neque est verisimile cùm Christus Ioan. 14. dixisset iam populos esse maturos Euangelio, quod non solùm de Samaritanis intelligit S. Thom. ibidem; sed etiam de Gentibus (vniuersè enim dicit. *Nónne vos dicitis, quia adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce enim dico vobis; leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt ad messem*) prohibiturum Apostolis, vt tot annis abstinerent ab Euangelij falce. Inertis enim est patrisfamilias, & minimè cupidi prouentuum, si vbi se ostendunt fruges iam maturæ, & aptæ falci, opus differat messorium. Præterea Ioan. 12. cùm adessent Gentiles, qui Christum videre cupiebant dixit Christus, *Venit hora, vt glorificetur filius hominis.* Quem locum sic exponit ibi S. Thom. *Dominus videns Gentiles istos properare ad fidem, & intelligens in eis quodammodo conuersionem Gentium inchoari, prænunciauit suæ Passionis tempus imminere à simili. Sicut qui videt segetem dealbatam, dicit; venit hora, vt falx mittatur in messem, suprà c. 4. Videte regiones quia albæ iam sunt ad messem. Sic ergo hîc Dominus loquitur. Ex quo, inquit, Gentes quærunt me videre, venit hora, vt glorificetur filius hominis.* Hæc S. Thom. qui statim addidit, vbi de aliis duobus glorificationis modis egisset. *Tertiò glorificatus est per conuersionem Gentium.* Sed nimiùm dilata esset talis glorificatio, cuius horam venisse dicit Christus, cùm Gentes vidit; si ad octauum post mortem annum esset dilata. Et eadem propè in catená citat ex Augustino. [margin: Ioan. 14.]

3. ADDE his quòd Petrus cap. 15. in Concilio, quod coactum est in Ierusalem, [margin: Act. 15.]

rusalem, cùm de hac Gentium conuersione loqueretur, dixit. *Vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire Gentes verbum Euangelij.* Ex quibus verbis satis liquet hanc conuersionem factam esse in ipsis Ecclesiæ primordiis. Neque enim antiqua dicerentur tempora si non essent proxima Ecclesiæ nascenti. Vbi notandum quo loco Latinè dicitur *ab antiquis diebus*, Græcè esse ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, id est, vt ostendit ipsa verbi notatio, *à diebus primis.* Et ita vertit Syrus קדמיא *kadmaie*, quæ vox non significat nisi *quod iampridem ab ipso pene rerum initio factum.* Et ita intellexit Caietanus, qui transisse dicit à Gẽtium conuersione 14. annos ad Cõcilium vsque. Et quidem vox ἀρχαῖος in Testamento Nouo plerumque *primum*, aut *originale*, aut *origini proximum* significat. 2. Petri 2. Latinè, *originali mundo non pepercit*; Græcè, ἀρχαίου κόσμου. Matth. 5. *Audistis quia dictum est antiquis*; illis nempe, quibus primùm data lex est, Græcè, ἀρχαίοις. & Apoc. cap. 12. & cap. 20. Diabolus, qui in principio mundi creatus est; *serpens dicitur antiquus*, Græcè, ἀρχαῖος. Sic etiam nunc tẽpora puto à Petro significari prima Ecclesiæ, aut certè primis proxima. Sed quis dicat nonum annum ab Ascensione, in quo à quibusdã Cornelius conuersus existimatur, esse primum tempus Ecclesię, comparatione ad decimumquartum, aut decimumsextum annum, in quo Concilium hoc coactum esse creditur, anno nimirum 14. à conuersione Pauli? Quomodo verò ab antiquis, seu à primis Ecclesiæ temporibus conuersus est Cornelius, si septimo anno ante Concilium, & nono, aut decimo ab Ascensione ad Ecclesiam accessit? An dici antiquum potest, quod in spatio adeò breui tam longè à principio, tam propè abest ab eo tempore, de quo sermo est? An primum quis illud tempus esse dicat, quod vix probari possit esse medium? Ex his satis fit verisimile, primis Ecclesiæ temporibus apertum esse Gentibus aditum ad fidem.

CAPVT X.

Quoto anno ab Ascensione conuersus Cornelius.

NVNC iam exploremus quo tempore Cornelius ad Ecclesiam vocatus. Et, vt aliquid in re adeò obscura coniectando potiùs, quàm asseuerando dicam; ego quidem sic existimo, eodem tempore, aut certè interuallo non admodùm longo Eunuchum à Philippo, & Paulum à Deo, & à Petro Cornelium vocatos esse ad fidem. Quod vt mihi persuadeam, obseruo quod ex Hieronymo dixi cap. 2. ad illud. *Et dabo prodigia in cœlo sursum*; non eodem ordine interdum ab authoribus Canonicis aliqua narrari, quo gesta sunt; sed pro rerum opportunitate variè. Quare frequens est in Scriptura illa figura, quæ prolepsis dicitur, seu anticipatio, per quam aliqua à sacris scriptoribus narrantur ante suum tempus. Quod tunc plerumque fieri solet, quando interrupto filo historia fieret obscurior; deducto autem ad finem, seu ad notum aliquem, & illustrem locum narrationis filo, ad id, quod omissum videbatur, recurrit historia. Exempla sunt plurima; sed sumam ex hoc libro, & ex hoc pene loco aliqua, in quib. est aperta prolepsis.

1. Eodẽ tẽpore Eunuchus, Paulus, & cornelius conuersi.

Regul. Prolepsis in Scriptura frequẽs.

Cóstat Herodem obiisse anno tertio Claudij ex Iosepho lib. 19. Ant. cap. 7. Eius autem mors narratur à Luca postquam liberatus est Petrus à carcere, id est, duobus fermè annis antequam moreretur, quia nullum magis opportunum tempus erat narrationi. Et cap. 11. post conuersionem Cornelij narratur quemadmodum illi, qui dispersi fuerant à tribulatione facta sub Stephano, perambulauerint vsque in Phœniciam, & Cyprum. Et quòd hæc ante Cornelij vocationem facta fuerint, liquet ex eo, quod statim subditur (iuxta sententiam illorum, qui ex his verbis colligunt, ante Cornelium nefas fuisse cum Gentibus agere de Religione) *nemini loquentes verbum, nisi solis Iudæis.* Quo argumento qui serò Gentiles venisse putant ad Ecclesiam, vtuntur, quia nimirum nondum à Petro aperta fuerat ianua populo Gentili. Sed de hoc nos aliquid postea. Eodem ergo modo existimo per prolepsim multa narrata fuisse de Paulo cap. 9. ante narratam Cornelij conuersionem, quæ facta fuerunt post illam, ne historia Pauli interrupta redderetur obscurior: qua iam absoluta, clariùs quid Cornelio contigerit, licèt non suo loco, narratur. Incepit autem Lucas ab Eunucho, vt semel absolueret Philippi gesta, quia de Philippo nihil erat allaturus postea. Deinde egit de Paulo, quia eius conuersio multo illustrior, & subtexuit, quæ primum illud tempus à conuersione subsecuta sunt, donec rediret Hierosolymam, & metum fidelibus adimeret, quia ad illud vsque tépus ipsius pietas, & zelus non erant fidelibus satis nota. Deinde verò ad Cornelium peruenit, neque intercidit filum, donec tota de Cornelio historia peracta est.

2. Cóuersio Cornelij, & Pauli statim in ipso digressu à Samaria.

Tres autem istas conuersiones accidisse in ipso digressu à Samaritanorum conuersione, antequam Petrus Hierosolymam rediret, non obscurè indicat textus ipse. De Eunucho baptizato satis constat cap. 8. De Paulo & narrationis ordo significat, & temporis ratio: quia si primo anno à cæde Stephani conuersus est Paulus, tantùm téporis consumptum esse videtur à Philippo priùs, deinde à Petro, & Ioanne in conuertendis Samaritanis, lustrandísque aliquot Samariæ, & Galilææ regionibus. De Cornelio non leuis coniectura est, quia, vt capite 8. dicitur, vbi res Samaritanorum composita fuit, tam Petrus, quàm qui cum eo erant, de reditu in Hierosolymam cogitarunt, ita tamen vt in ipso cursu multas regiones Samaritanorum obierint. *Et illi quidem testificati, & locuti verbum Domini redibant Hierosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.* In hoc reditu, opinor, raptus est ab Angelo Philippus, & Petrus digressus à ciuitate Samariæ, eius prouinciæ, item Galilææ regiones multas euangelizando lustrauit. Nam narrata Pauli cóuersione, quæ altero anno à Christi Ascensione contigit, & commemoratis his, quæ recèns conuerso Paulo acciderunt; quæ alio loco aut clariùs, aut commodiùs explicari non poterant, redit Lucas ad interrupta, id est, ad ea verba capitis octaui, *redibat* nempe *Petrus Ierusalem, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabat.* Et paucis verbis complectitur quàm vtilis fuerit à Petro illis regionibus opera collocata.

cata. *Ecclesia* (inquit) *per totam Iudæam, & Galilæam, & Samariam habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & consolatione sancti Spiritus replebatur.* Deinde Petri cursum describens sine vlla de reditu in Hierosolymam mentione, quia scilicet nondum è Samaria in illam vrbem redierat, addit: *Factum est autem vt Petrus dum transiret vniuersos, deueniret ad sanctos, qui habitabant Lyddæ*, &c. In hoc eodem cursu narratur à Luca aduentus in Ioppem, & Cæsaream, & conuersio Cornelij. Hinc Petrus, vt facere instituerat, cùm egressus est Samaria, rediit Ierusalem, vbi fidelibus qui erant è circumcisione, grauiter commotis, quòd cum Gentilibus manducasset, consilij sui rationem reddidit. Post quem in vrbem reditum euenêre, quæ per prolepsim antè de Paulo Hierosolymam reuerso capite nono dicta sunt, quòd scilicet liberè cum Gentibus egerit; neque tamen ab his qui Petro eandem ob causam infensi fuerant, reprehensus sit.

CAP. XI.

Quando erecta Antiochena Cathedra.

1\. ACCEDIT alia ratio, meo iudicio, non infirma, sumpta ex omnium pene gentium, sæculorúmque traditione, quam non negat Baronius, sed potiùs probat in Addit. ad Martyrologium die vigesimasecunda Februarij; & ibidem Petrus Galesinus, & pluribus 1. tom. Annal. anno Christi 39. Dicunt enim Petrum fundasse Antiochenam Cathedram extremo anno Tiberij, id est, vt ex Eusebio colligitur, anno Christi 38. licèt Baronius anno 38 putèt: de quo non admodùm leboro.

Anno vltimo Tiberij erecta Antiochena Cathedra.

ESТ etiam communis traditio, in Antiochena Cathedra sedisse Petrum 7. annos. Ita Baronius, & Galesinus suprà, Genebrardus in Chronicis, & Damasus in Petro, Gregorius in Registro libro sexto epistola 37. Sed omnes fermè septem illi anni Antiochenæ Cathedræ præcesśêre Iacobi mortem, quia, vt suo loco dicemus, occisus est anno primo Claudij, & Petrus anno secundo Claudij Romæ Cathedram erexit; vbi sedit annos 25. vt docet S. Hieronymus de scriptor. Ecclef. in Petro, & communiter omnes authores Ecclesiastici. Vide Bellarminum de Romano Pontifice libro 2. capite quinto. Erecta ergo fuit Antiochena Cathedra anno quinto, aut sexto à Christi morte; nam totidem annos Tiberius Christo superstes fuit. Quod factum fuit postquam ea multitudo ad Ecclesiam accessit, vt iam non modò non timerent fideles publicè profiteri Christi nomen; sed etiam honoris causa Christianorum sibi nomen assumerent. In quo tanto fidelium numero congregando oportet non parum temporis esse consumptum. Quòd verò tunc non Iudęi solùm; sed etiam Gentiles essent in illa Antiochena Ecclesia, satis, meo iudicio, constat: quia cùm de his, qui dispersi fuerant à tribulatione Stephani, dictum esset

2. Petrus Antiochenã Cathedrã 7. annos moderatus est.

cap. 11.

Act. 11.

cap. 11. *nemini loquentes nisi solis Iudæis*; additur statim. *Erant autem quidam ex eis viri Cyprij, ac Cyrinæi, qui cùm introiissent Antiochiam, loquebantur & ad Graecos, annunciantes Dominum Iesum.* vbi notandæ duæ vnces *autem*, atq; *&*. *Autem* aliquid aduersum, seu diuersum connotat, nẽpe fecisse Cyprios, ac Cyrinęos, quod alij non fecerant: vel quia cùm essent Hierosolymitani, aut in Iudæa nati, minùs liberè, ac commodè agere cum externis poterant; & fieri etiam potuit, vt illorum linguam ignorarent: nec enim omnes qui ad fidem venêre, linguarum donum consecuti sunt. Quare libentiùs agebant cum cognata gente: Cyprij verò, ac Cyrinæi, vtpote inter Gentiles diu versati, illorum mores, & linguam edocti faciliùs, atque scientiùs Christi doctrinam in illorum animos insinuabant. Illud verò *&* idem omnino confirmat: significat enim Cyprios hos, & Cyrinæos non solùm Iudæis prædicasse, quod fecerunt alij; sed etiam Græcis: vbi *Græci*; Iudæi non sunt; nam de Iudæis iam antè dictum fuerat, *nemini loquentes verbum nisi solis Iudæis.* Quare otiosum esset omnino, ne dicam ineptum, si cùm omnes ingressi essent Antiochiam, & illi priores locuti esse dicantur solùm cum Iudæis, adderetur. *Erant autem quidam ex eis viri Cyprij, ac Cyrinæi, qui cùm introiissent Antiochiam, loquebantur Iudæis sicut alij priores, & ad Iudæos annunciãtes.* quo quid minùs aptum? Hic autem esset sensus: si Græci illi Iudæi essent. Quare si 5. aut 6. anno à Christi morte erecta est Antiochena Cathedra, & antequam erigeretur, vno saltem anno à Cypriis, & Cyrinæis opera data fuit conuertendis Gentibus, quarto nimirum anno à Christi morte, consequens est, vt octauo, aut, vt alij putant, anno decimo à Christo mortuo, conuerso Cornelio, aperta sit Gentibus ad Ecclesiam ianua.

Cathedra Antiochena Catholica.

Adde quòd Cathedra illa Petri Catholica erat, id est, vniuersalis, quæ neminem excludit: & ideo videri potest ibi à Petro Cathedra primùm erecta, licèt alibi esset Ecclesia ex Iudæis congregata. Nam illa nec dum iudicari posse videbatur vniuersalis, quia nondum Gentes admiserat: nam quòd dici posset, ideo Petrum Hierosolymis non habuisse Cathedram, quia ibi præsidebat Episcopus Iacobus; aut quia tempora non adeò pacata, vt ibi tutò, ac quietè quasi scholam apertam, & Cathedram stabilem habere potuerit; non puto multùm habere momenti. Nam Iacobi Episcopatus non efficiebat, quominùs Petrus summ⁹ esset Pastor, & Christi Vicarius, etiam Hierosolymis; & ideo in Hierosolymitano Concilio, præsente Iacobo, tanquam summus Pontifex, de antiquæ legis abrogatione definiuit. Neque quòd turbida essent tempora prima Hierosolymis, ideo ibi Petrus docere desiit, & sæpiùs, ne suo deesset muneri, grauibus se periculis obiecit. Neque valdè pacata erant Christianis Romæ tempora sub Claudio, atque Nerone, & tamen in ea instabilitate, & iniquitate temporum erecta est ibi stabilis Cathedra: neque sublata inde est in magno persecutionis ardore. Quare existimo Hierosolymis ideo non dici Cathedram erectam, quia nondum dici poterat vniuersalis. Quòd si quis eam ob causam Antiochię locatam esse Cathedram credat; quia ibi pacificè

Petrus

Petrus docere potuit, sanè ideo ortam Ecclesiæ pacem esse arbitror, quia ex Gentilib. iam ibi multi crediderant, quorum authoritate fideles tueri poterant contra tot hostes Euangelij publicè, & Christi causam, & Christianorum nomẽ, quod ibi primùm fideles acceperunt.

4. Theophilus vir Antiochiæ nobilis.

CERTE Theophilum principem virum, cui & priùs Euangeliũ, & Acta Apostolorum postea Lucas dicauit, conuersum, & Antiochenum esse cap. 1. statim in principio docuimus; quem Gentilem fuisse, & nomen ipsum innuit, & quia, vt Oecumenius docet, in magistratu erat; vt etiam putat Baronius 1. to. Annal. anno Christi 58. vbi docet constitutum esse in dignitate amplissima. Iudæo autem in nobilissima illa ciuitate non puto amplissimam dignitatem concedendã fuisse. Hic ergo Theophilus, vt docet S. Clemens lib. 10. Recognitionum cap. vlt. domum suam vsui Christianorum mancipauit, mutauítque in Ecclesiam, in qua Petrus, vt conuentus ageret, Cathedram posuit. Si ergo ab instituta hac Cathedra, imò à conuertendis Gentibus, quod vno saltem anno priùs fieri cœptum est, ad cædem vsque Iacobi septem anni intercessêre: nam eodem anno Iacobus occisus est, quo Petrus Romam Cathedram transtulit, septennij spatio satis otiosè potuit Iacobus & lustrare Hispaniam, & Hierosolymam reuerti, vbi ab Herode obtruncatus fuit.

5. Quod priori loco mihi dictum est, nempe expectatam nõ esse Cornelij conuersionem, vt cũ Gentibus doctrinæ gratiâ fidelibus agere liceret, plus quàm verisimile mihi visum est: neque video quid magni momenti contra obiici possit. Verùm quia video illud plurimis placere; neque quicquam incommodare Hispaniæ causæ, modò initio Ecclesiæ Cornelium conuersum esse concedatur; ideo ad posteriorem hunc sensum commentationem sequentium capitum, quantùm textus ipse permiserit, accommodabo.

TRACTATVS II.

An in Hispaniam venerit Iacobus.

CAPVT I.

Probatur Iacobi aduentus ex traditione antiqua.

I. Traditionum authoritas.

ACCEDO iam ad ea, quibus priores cogitationes cumulare volui. Et quidem, si pro Hispanorum causa nihil staret præter traditionem omni memoria superiorem, satis putaretur habere præsidij, quia communis, conspiránsque consensio, nullo interrupta tempore, eam habet authoritatem, quam nulla nisi magna, aut inconcussa fides conuellere, aut infirmare possit. Quam si de medio tollas, cadant necesse est illorum plurima, quæ nunc religiosè seruat Ecclesia. Quæ si quis damnaret, aut in dubium adduceret; violatæ ipse Religionis reus ageretur. Neque parui emerent huius ætatis heretici, si traditionum religio aut tolleretur è medio; aut suspecta censeretur, & dubia. A cuius rei longiori disputatione omnino me liberant aliorum studia: qui de traditionum momento, ac fide longiores disputationes

inierunt. Vide interim Bellarminum tom. 1. Controu. vbi tractatum edidit luculentum de verbo Dei nõ scripto ; id est , de traditionibus. Quod verò ibi de verbo Dei non scripto, sed ex Apostolorum ore per posterorum manus ad nos vsque producto, id est, de fide canonica dictum est , idem suo etiam modo de historia non scripta , sed constanti sermone ad posteros deducta, id est, de humana fide, censeri omnino suo modo debet. Cùm verò traditionũ fides, atque religio constet, nostrarum iam erit partium ostendere iam inde ab antiquissimis Ecclesiæ temporibus, quasi per manus ad nostrũ vsque sæculum euasisse hanc de lustrata à Iacobo Hispania constantem opinionem: nam vt memoriam repetamus vltimam, in omni fermè ætate reperiemus huius traditionis non obscura vestigia, imò non iam obscuram , vagámque traditionem: sed certam scripturam omni labe , ac suspicione maiorem.

2. PROBARVNT hoc luculẽter satis, & eruditè alij priùs, quorũ studio, pióq; labori plurimũ debet hęc publica Hispanorũ causa: neq; vllus est eorum, qui in hanc disceptationem aliquid operę contulerunt, qui non ad eius aut explicandum euentum, aut roborandam fidem magnum scriptorum numerum, & ingentem quasi testium nubem opposuerit. Vide Bartholomæum Laurentium, qui tractatum non admodùm breuem in commemorandis authoribus consumpsit , qui Hispanicam traditionem amplectũtur, & alium quem F. Franciscus de Iesu ex Carmelitana familia eruditum, & luculentum edidit. Nos aliis omissis, eos adducemus, quorum aut propter antiquitatem grauis , aut propter sanctitatem, atque doctrinam non potest esse leuis authoritas , aut suspecta fides.

CAP. II.

Probatur sanctorum, & illustrium virorum testimoniis.

1. Hippolytus.

SED primus in hoc scriptorum ordine Hippolytus Martyr, qui proximè attigit Apostolorum sæculum : claruit enim sub Alexandro Imperatore, sub annum nempe ducentesimum ab Ascensione Domini, vt author est Eusebius libro 6. cap. 16. Hic ergo, vt testantur aliqui, quorum fides maior est, quàm vt subesse possit leuitatis ignominiæ, aut mendacij suspicioni, destinatum esse dicit Iacobum Hispaniæ Apostolum, & Doctorem , in opusculo quodam , quod de duodecim Apostolis inscripsit, quod licèt inter eius opera , quæ nunc habemus excusa typis, non inueniatur , tamen dubitare non sinunt qui illud opus vidisse se, atque ex eo aliquid in suos vsus collegisse testantur. In quibus est Cedrenus in Compendio historiarum in Nerua. *Diuus* (inquit) *Hippolytus præconium diuini verbi, & Apostolorum obitus enarrans*. Et postea diligentissimus in eruendis ex omni antiquitate monumentis Franciscus Turrianus è nostra Societate in Annotationibus Constitut. Apostol. lib. 2. cap. 27. ait. Idem affirmat Hippolytus Martyr in libro de duodecim Apostolis , & eorum martyriis. Accedit Baronij quoque fides , quæ minùs debet esse suspecta, cùm in Hispanicam causam non ita

sit

sit animatus benignè, vt pro illa aliquid affinxisse veritati existimari debeat. Is enim in Annot. ad Martyrologium die primo mensis Maij. *Apud Hippolytum* (inquit) *in Commentariolo Græcè scripto legi, Philippum tempore Domitiani Imperatoris esse crucifixum capite inuerso. Accepimus illum ex Bibliotheca Cardinalis Sirleti.* Et ibid. ad diem 22. Martij. *Extat in Bibliotheca Cardinalis Sirleti libellus Hippolyti Martyris de duodecim Apostolis, quo firmiter author asserit S. Paulum prædicasse Euangelium in Hispania.* Quem item in festis Apostolorum Andreæ, Matthæi, Bartholomæi, Simonis, & Iudæ citat. Et quidem Eusebius suprà, alia composita fuisse ab Hippolyto testatur, præter illa, quæ & ipse eo loco numerat, & nos habemus. Quare de hoc libro nemo, credo, dubitabit, nisi qui minùs faueat Hispanorum gloriæ.

Sed dices: si liber hic Hippolyti propter antiquitatem, & fidem authoris tantùm debet habere momenti, cur in causa Iacobi non est citatus à Baronio, quem, vt nuper vidimus, in manibus habuit, & eius authoritate suam de aliis Apostolis sententiam confirmauit? De Baronio hîc ego tantùm dico, aut non vidisse locum illum Hippolyti, qui de Iacobo loquitur (quanquam hoc non facilè sibi persuadebunt Hispani) aut certè, quia testimoniũ, non satis occurrebat opportunum, omissum à Baronio. Quod tamen hîc omisit, testatus est Cardinalis alius Syluius Antonianus, ad quem Sirleto mortuo liber ille venit, qui scriptum sua manu ad Ducem Suessanum dedit, quod nos suprà produximus ex illo Hippolyti libello de Iacobi in Hispaniam aduentu testimonium.

2. Hieronymus.

Secundo loco sit Hieronymus in illud cap. 34. Isaiæ. *Et ipse misit eis sortẽ, & manus eius diuisit eam illis in mensuram: vsque in æternum possidebunt eam.* vbi sic Hieronymus. *Dominus mandauerat eis, ite, & docete omnes gentes, &c. & Spiritus illius cõgregauerit eos, dederitque in Euangelij sortes, atque diuiserit, vt alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Græciam pergeret, & vnusquisque in Euangelij sui, atque doctrinæ prouincia requiesceret.* Vbi, fateor, Iacobi non auditur nomen; at sermonem esse de Iacobo Hispaniarum Apostolo, id, quod ad extremum legis, non obscurè suadet. Nam si sancto disponente Spiritu, ibi requiescit, id est, sepultus est, iuxta vulgarem Scripturæ phrasim, Apostolus, vbi sparsit Euangelij semina, quis neget significare voluisse Hieronymũ, Hispaniam sorte Iacobo contigisse, quando constat illum apud Hispanos nactum esse sepulturæ locum? Quod enim hoc loco de Paulo cùm Hispaniæ meminit, non cogitet Hieronymus (nam de illo solùm agere poterat, quem ad Hispaniam venisse docet in 5. cap. Amos, & c. 11. Isaiæ) probat eius sepulcrum quod Romæ nunc, & olim magna populorum religione colitur. Imò credo cùm Illyrici meminit, spectasse Paulũ, quem Illyrici vocat Apostolum Amos. 5. cap. vbi illum ad Hispaniam vsque penetrasse dicit. *Paulus Apostolus vocatus à Domino, effusus est super faciem vniuersæ terræ, vt prædicaret Euangelium à Ierusalem vsque ad Illyricum.* Neque incommodat, quòd in Illyrico tumulatus non sit, quia non vnius Illyrici Apostolus; sed totius mundi designatus fuit.

3. S. Isidorus

Tertio loco Isidorus id aper-

tè testatur lib. de vita & morte Sanctorum cap. 73. *Hispanis*, inquit, *& Occidentalium locorum populis Euangelium prædicauit; & in occasu mundi lucem prædicationis infudit.* Sunt, qui hunc locum, aut vitiosum putent, aut Isidoro, seu, vt ego interpretor, Hispaniæ causæ eripiant. Quo argumento, aut quo potiùs animo, ipsi viderint. Certè Isidoro adscribunt duo sanctissimi, atque sapientissimi testes, quibus res ignota esse non poterat; vtpote, qui aut Isidorum habuissent magistrum, aut eodem cum ipso sæculo vixissent. Braulium dico Cęsaraugustanum Antistitem, & Ildefonsum Toletanum; alter in Pręfatione operum Isidori; alter libro de viris illustribus. Isidori autem authoritas magni apud omnes ponderis esse debet; tum quia exquisita fuit eruditione, tum quia vir Hispanus, qui & nosse potuit multo quàm alij meliùs res Hispanicas. Neque, vt verisimile est, anicularum fabulis, aut stultæ multitudinis nugis adduceretur, vt illa traderet, nisi maius aliquod inesse videret traditioni pondus. Quàm verò infirma sint, quibus illum Isidori librum oppugnant aduersarij, dicemus tractatu 3. Probat Isidori sententiam de Hispania à Iacobo peragrata, vir sanctissimus Braulius, qui dum Isidori vitam, & doctrinam commendat in libro manu scripto etymologiarum Isidori, qui asseruatur in Monasterio Aulæ Dei Carthusianorũ dicit. *Gregorius Doctor Romæ successit Petro: ita B. Isidorus in Hispaniarum partibus doctrina Iacobo successit Apostolo.*

Ildefonsus.

S. Braulius.

4. S. Iulianus.

HVIC adde Doctorem alium item Hispanum, cui tam à doctrina, quàm à sanctitate non vulgaris authoritas. Is est S. Iulianus, qui Toletanæ sedi præfuit ad annum Christi propè 700. Qui in libro in Nahum Prophetam, quem ex manu scripto codice ex Bibliotheca Bauarica nunc primùm excepit, euulgādúmque curauit Henricus Canisius, & est in 2. tomo Auctuarij Bibliothecæ veterum Patrum ad illud cap. 1. *Et nebulæ puluis pedum eius.* vbi in *pedibus* Apostolos agnoscit; ait. *Isti ergo pedes Domini fuerunt, qui eum prædicando per vniuersum mundum detulerunt. Petrus enim cùm Romam, Andreas Achaiam, Ioannes Asiam, Philippus Galliam, Bartholomæus Parthiam, Simon Ægyptum, Iacobus Hispaniam*, &c. Olet autem stylus illud Hispanicum sæculum, quod versibus omœoteleutis, id est, similiter desinentibus oblectabatur. Postquam enim illam prouinciarum partitionem enumerauit, subiecit.

Quisque sua sorte Christum sparsit sine sorde:
Per Paulũ verò toto dispergitur orbe.

5. Dexter.

ANTE hunc, imò & ante Isidorum fuit Hispanus alius non ignobilis, aut obscurus, Dexter nempe, quem Hieronymi authoritas valdè commendat. Cui Doctor ipse sanctus librum de Scriptoribus Ecclesiasticis dedicauit; sicut ab eodem vicissim dicatam sibi dicit omnimodam quandam historiam; quam tamen se nondum accepisse dixit eodem libro in *Dextro*. Quæ hoc tempore in Cœnobio Fuldensi reperta est in Germania; sicut eodem etiam tempore inuenti sunt Iuliani Commentarij (de quibus nuper) in Bauarica eiusdem prouinciæ Bibliotheca. Hic de Hispaniarum conuersione. *Anno quadragesimo secundo Iacobus sanctus Apostolus Zebedæi filius multis peragratis Hispanis vrbibus,*

bibus, & Ecclesiis, Episcopisque creatis, Petrum Brachara reliquit primum Episcopum.

6. Beda. ACCEDAT Beda magnæ vir doctrinæ, ac sanctitatis, cuius fidem nullo modo eleuare potest Hispanici nominis communio. Qui Isidori sententiam adeò non respuit, vt librum ipsius in suas coëgerit collectaneas, vt ex epistola de Bedæ obitu liquet, quæ ab eius discipulo conscripta est. Quam refert Surius tom. 7. ad diem 10. Maij: de cuius fide dubitandum nemini esse dicit Baronius in Addit. ad Martyrologium ad diem 17. Maij. Is ergo in collectaneis illis ita de Iacobo iisdem omnino, quibus Isidorus, verbis. *Apostoli Christi, prædicatores fidei, & Doctores Gentium certis locis in mundo ad prædicandum sortes proprias acceperũt. Petrus namque Romam accepit, Andreas Achaiam, Iacobus Hispaniam.* Scio alicui visum fuisse, has collectaneas falsò Bedæ fuisse suppositas; sed sanè negare cuiuis proptum; presertim cùm id quod negas, ex vsu tuo futurũ non est. At causam ostendere cur neges, si quis requirat, non ita promptum est reddere.

7. Turpinus. ADDE his Turpinum Archiepiscopum Remensem in libro de gestis Caroli Magni cap. 1. vbi dicit Iacobum prædicasse in Galecia, idque ex cõmuni sermone, seu traditione confirmat.

8. Anastasius. ADDE nunc Anastasium Antiochenum, qui Arabica lingua antiqua, qualem verisimile est fuisse illã, qua in plumbeis laminis scripti sunt libri de essentia Dei, & Ecclesiæ fundamento, apertè dicit in Hispania prædicasse Iacobum. Hunc verò librum Iosephus Stephanus Episcopus postea Oriolanus libro 1. de potestate coactiua Rom. Pontif. cap. 8. numero 2. & Bartholomæus Laurentius Cæsaraugustanæ Ecclesiæ de Pilari canonicus vidisse se dicũt Romæ in Bibliotheca Ignatij Patriarchæ Antiocheni. Sic autem ibi Anastasius Latinè redditus. *In hoc die* (id est, decimotertio mensis Barmudati, qui apud nos est duodecimus Aprilis) *multiplicibus martyriis affectus est S. Iacobus Apostolus frater Ioannis filij Zebedæi; idq; postquam abiit in Occidentem in ciuitatem Andiat; & fecit apud eos miracula, quæ homines attoniti stupebant. Ita quòd conuertit eos in cognitionem Dei excelsi. Tunc reuersus in multas ciuitates Palæstinæ prædicauit.* In hoc testimonio duo nobis expendenda sunt: alterum; *Occidentis* nomen, alterum ciuitatis *Andiat*. De Occidente res est, credo, nõ dubia: notum est enim Hispaniam prouinciam esse omnium maximè occidentalem, atque ideo à Poëtis appellari regna Fauonij. Omnium autem regionum, quæ in Hispania numerantur, illa occidenti Soli propior est, in qua plura extant, & notata magis Apostolicæ prædicationis vestigia: nempe Galecia, in qua Iacobi sepulcrum ab omni pene natione religionis gratiâ frequentatur. Quæ quia extrema est in ea occidentali Hispaniarum plaga, finis dicitur terræ.

9. Andiat quid. DE Andiat res est magis obscura: neque enim apparet, quæ sit illa ciuitas. Mihi non displicet id, quod etiam Bartholomæo Laurentio visum est, quódque ab Arabicæ linguę peritis didicisse se dicit, *Andiat* nomen esse non tam ciuitatis in Hispania, quàm Hispaniæ totius: lingua etenim Arabica, Hispania *Andlis* appellatur, quæ, vt fit, post multa sæcula aliquid mutauit ex antiqua voce *Andiat*, cuius tamen reliquit vestigia non obscura. Hæc verò, vt puto, propriè est, quam

nostro sæculo Andalusiam vocant. Cur ab aliis nationibus, quæ ad Arabiam pertinent, vbi liber ille videtur esse conscriptus, Hispania *Andlis*, siue *Andalusia* nominetur, ea ratio est cum aliis gentibus communis: quia Bethica prouincia, cui *Andlis*, siue *Andalusia* nomen est, prima occurrit his, qui ex Arabia, aut Antiochia, cui Anastasius Patriarcha præfuit, enauigarunt. Fieri autem plerumque assolet, vt toti prouinciæ pars illa nomen accommodet suum, quæ primùm à nauigantibus aperta, siue lustrata fuit. Sic Hispani Mauritaniam appellant quamcumque regionem à Mahometanis habitatam, sicut & Mauros illos omnes, qui Mahometi præstigiis addicti sunt: quia Hispaniæ finibus proxima est ab Australi plaga Mauritania. Sic Indus regionibus, quæ procul à nobis absunt, nomen indidit, vbicumque locorum illæ sint: quia Indus olim in regionibus nondum exploratis primùm occurrit. Quare iam prouinciæ nostris temporibus apertæ, siue ad orientem, siue ad occidentem Solem pertineant, Indicæ dicuntur. Sic puto *Andiat*, siue *Andlis* Hispaniam totam appellari, quia prouincia Bethica primùm excepit ex Asia, vbi Arabia est, & Antiochia soluentes. Cùm verò, vt Iosephus tradit lib. 1. cõtra Appionem, multis ex his etiã quibus non vulgaris inesse putabatur doctrina, Hispania non tam prouincia putaretur, quàm ciuitas, è quorum numero fortasse fuit hic Antiochenus Anastasius; sensus illorum verborum hic esse videtur: *Iacobus filius Zebedæi ad Occidentem abiit, in Hispaniam videlicet, quæ occidentalis est.*

Cap. III.

Quid senserit Rodericus Toletanus de aduentu Iacobi.

1. Rodericus Toletanus.

SED quia à Roderico Toletano Præsule testimonium desiderat Baronius (ideo enim ait tom. 9. anno Christi 816. de Iacobi in Hispaniam aduentu nihil prodidisse, quia ab illo peragratam Hispaniam non putabat) de Roderico hîc etiam aliquid afferamus. Primùm dico non fuisse cur de Iacobi prædicatione Rodericus agere debuerit; quia totum illud tẽpus omisit, in quod incidere potuit Iacobi prædicatio. Cùm enim Hispanicam instituisset historiam, ab iis, qui in illam à communi diluuio primùm ingressi sunt, plurimis intermissis sæculis ad Gothorum tẽpora festinatò contendit. Quòd si Ecclesiæ in Hispania primam institutionem, aut illius progressum prodere voluisset, dixisset saltem de Iacobi in Hispaniam destinatione, aut de ipsius corpore inibi sepulto, quæ in illa disceptatione Lateranensi non negat.

2. Officium Gothicũ, seu Mozarabum.

SED quòd de Iacobo non aliter senserit Rodericus, quàm alij fermè omnes, hinc, qui ad Hispanorum gloriam durior non sit, facilè sibi persuadebit. Nam Officium illud Gothicum, quod *Mozarabum* communiter appellant Hispani, ab Isidoro concinnatum, tradit libro 4. cap. 3. vbi dicit suo etiam tempore Officium illud vigere in sex parœciis Toletanis: quare ignorare non poterat tantus Præsul, quid Officiũ illud Mozarabum de Iacobo sentiret, quod etiam illustri quodam miraculo approbatum à Deo scribit

eodem

eodem lib. cap. 26. Dum ergo tantopere Officium illud Gothicum commendat, non negat quod in eo multis continetur, & explicatur modis. Ex quo mihi veri est plus quàm simile, manu illos scriptos Commentarios, quos adducit Loaysa, aut esse suppositos ab imperito aliquo, aut parum attento notario, aut dictum à Toletano Præsule, non tam ex sua sententia, quàm ex litigantium consuetudine. Quomodo enim ignoraret scriptum ab Isidoro, & probatum à cœlo Iacobi aduentũ in Hispaniam, quod ex Officio illo Mozarabo non semel audierat? In illo igitur Officio, quod pro Hispania tota compositum esse creditur iuxta Can. 2. Concilij Tolet. 4. ab Isidoro, qui in eo Concilio primas partes tenuit, sæpe mentio fit Iacobi, tanquam Patroni, vel Doctoris Hispaniæ. In principio enim Missæ post homologesim, per B. Virginis, & Iacobi intercessionem diuinum implorat auxilium. *Per gloriam nominis tui, Christe Fili Dei viui, & per intercessionem Virginis Mariæ, B. Iacobi, & omniũ Sanctorum, auxiliare, & miserere indignis seruis tuis.* Quę imploratio ante Ramiri victoriam in vsu fuit, id est, antequam in bellis Iacobi patrocinium implorari cœptum: imò fortasse antequam eius corpus in Hispania conditum esse constaret. Ex quo efficitur persuasum esse eo sæculo toti Hispanię Iacobum suum esse Doctorem; quando tot Præsules, qui totius prouinciæ nomen, atque iudicium sustinebant, patrocinium agnouêre Iacobi, non tam ibi sepulti, quàm ibi quondam Doctoris, & Apostoli. In eodem Officio in quodam hymno cùm de prouinciis Apostolorum prædicationi destinatis ageret, Iacobo fratri Ioannis assignat Hispaniam.

Petrusq́, Romam, frater eius Achaïam.
Indiam Thomas, Leui Macedoniam,
Iacobus Iebus, & Ægyptum Zelotes.
Bartholomæus Lycaon, Iudas Edessam,
Matthias Iudæam; & Philippus Gallias.
Magni deinde filij tonitui
Adepti fulgent prece matris inclytæ,
Vtrique vitæ culminis insignia.
Regens Ioannes dextra solus Asiam,
Et læua frater positus Hispaniam.

Hæc omnia vidit, probauitque Rodericus dum huius Officij sanctitatem, & fidem illustri cœli testimonio commendat, & ab Isidoro tradit esse compositum.

3. Gallia, Gallogræcia, seu Galatia.

QVÆ in illo hymno dixit Isidorus, eadem etiam tradidit in eo libro, quem de vita, & morte Patrum veteris, & noui Testamenti conscripsit, cap. 83. vbi obseruandũ; Galliam, quam commendatam dicit esse Philippo, non esse prouinciam illam, quam Pyrenæi montes ab Hispania definiunt; sed Gallogræciam, cui Galli olim nomen indidêre, seu, quod idem est, Galatiam; quam insedisse quondam Gallos tradit Plinius lib. 5. cap. 32. Hoc ipsum ab eodem docemur Isidoro lib. 14. orig. cap. 3. *Galatia dicta à priscis Gallorum gentibus, à quibus extitit occupata: nam Galli in auxilium à Rege Bithyniæ euocati Regnum cum eo peracta victoria diuiserũt: sicq́, deinde Græcis admixti primùm Gallogræci, nunc ex antiquo Gallorum nomine Galatæ dicuntur.* Hîc obiter obserua malè à quibusdam librum illum negari esse Isidori;

Isidori, quòd in eo Philippo dicatur tradita fuisse Gallia, cùm idem etiã reperiatur in Officio Gothico, quod nemo non ascribit Isidoro. Qua de re nos pluribus postea.

Cap. IV.

De publicis, id est, de Pontificum, aut diuinorum Officiorum testimoniis.

1\. SI QVI de Iacobi in Hispaniã profectione scripserũt, tam alieni, quàm domestici, aduocandi nunc essent in Hispanicæ causæ patrocinium, longum sanè texeremus opus, contrà quàm initio constitueramus. Si quis plures nosse voluerit, adeat Fr. Franciscum de Iesu, qui ad centum, & viginti collegit, eósque vsque adeò accuratè in centurias dispertitus est, vt nullam ætatem ab antiquissimis Ecclesiæ sæculis vacasse aliquo Iacobi prædicationis, seu aduentus vestigio, facilè cuiuis persuadeat. Ego hinc iam non tam priuatam singulorum, quod hactenus feci, quàm publicam fidem appellabo; Pontificum videlicet, qui publicam habent fidem, & pro Ecclesia quodammodo loquuntur, & Breuiariorum, quibus significatur populorum, & Gentium conspirans sensus, & communis opinio. Et eò magis quòd publica, atque solemni, quotidiéque repetita cæremonia confirmatum est.

2\. *Calixtus.* PRIMVS è Pontificibus, qui Hispanorum pietati patrocinantur, fuit Calixtus II. cuius ea fuit in Iacobum pietas, vt librum etiam de illius miraculis, & translatione condiderit, in cuius prooemio apertè dicit fuisse Iacobum in Hispania, & relictis inibi quibusdam discipulis, duos secũ Hierosolymam aduexisse. Quem quidem librum Innocentius II. probat: cuius epistolam P. Mariana in opusculo de eodem argumento producit; quem tu vide. Ex eo libro non pauca transtulit Vincentius Bellouacensis. Quia verò de huius libri fide, atque authoritate non nemo dubitat, de eo nos postea.

3\. *Innocentius secũdus.* SECVNDVS Innocentius ipse II. dum Calixti librum verbis veracissimum, oratione pulcherrimum, ab hæretica, & apocrypha prauitate alienum, & inter Ecclesiasticos codices authenticum esse declarat.

4\. *Pius quintus.* TERTIVS sit Pius V. cuius authoritate Breuiarium illud ordinatum est, quo vniuersalis huc vsque vsa est Ecclesia, cuius de peragrata à Iacobo Hispania testimonium obscurum non est. *Sixtus quintus.* Eòdem refero Sixtũ V. qui Compostellanum Officium, quod toti etiam Hispaniæ voluit esse commune, Apostolica authoritate confirmauit. In breui verò Pontificio, sicut in Officio ipso, in hymno ad vesperas, primus in Hispaniam venisse traditur Iacobus, & ex ea cæcam, atque impiam noctem idololatriæ dispulisse. Imò id etiam docet in Breuiario nuper correcto *Clemens octauus.* Clemens VIII. non minùs apertè, quàm Pius V. vt postea in tractatu 3. pluribus.

5\. DE aliis Breuiariis, quæ propria habent aliæ fermè omnes Hispaniarum Ecclesiæ, idem quoque censeo esse dicendum: quarum publica est, & communis authoritas. Quòd aliæ quoque nationes in propriis Officiis cum Hispanis consentiant, dicemus in hoc tractatu 2. capite 9. num. 4. Ad hanc Ecclesiarum fidem accedit Pontificis quoque authoritatis, id est, confirmationis momen-

momentum. Longum esset singula enumerare, & ab eo me labore vindicat aliorum sedulitas, qui id magno, atque fideli studio præstiterũt. Tantùm dico, id etiam & habuisse olim, & nunc habere Breuiaria alia, quæ, non Hispaniæ solùm, sed aliis etiam prouinciis proposita sunt. Dominicanum dico, & Carmelitanum, quibus vbiuis terrarum eorum ordinum vtuntur Religiosi. Et quod à Quignonio ordinatum est, quod non vni, aut alteri; sed omnibus omnino prouinciis permissum fuit. At dices abrogata fuisse Breuiaria omnia, & pro illis vnum ex Tridentino decreto à Pio V. fuisse propositum. Sit ita sanè. At illud quod instar est omniũ, & pro omnibus Ecclesiæ commendatum, nihil de Iacobo mutat; imò quod aliis fortasse Ecclesiis non erat in vsu, vt memoriam peragratæ Hispaniæ à Iacobo renouarent, id vt quotannis facerent, commendat, & edicit seuerè, dum pro multis antiquis vnũ nouum inducit. Neque omnia abrogat antiqua, in quibus aperta sunt obitæ per Iacobum Hispaniæ testimonia. Carmelitanum enim retinet, Dominicanum, Compostellanum, & Mozarabum, quod certis adhuc in locis Toleti recitari permittitur.

Breuiariorum testimonia.

CAP. V.

Quomodo Ecclesiasticæ historiæ in Hispania perierunt.

1\. Non de omnibus Apostolis historia Canonica exigenda.

SVNT qui Canonicę fidei, aut antiquæ historiæ põdus desiderent, quæ de Iacobi aduentu aliquid certum prodat, in quo curiosus, atque attentus animus acquiescat. De canonica fide, aut sacræ paginæ authoritate iam, credo, satis à nobis dictum est in disceptatione Roderici cum Compostellano Præsule tract. 3. Agit sanè iniquè, qui de Iacobo ab Hispanis requirit, quod de aliis Apostolis, paucis admodùm exceptis, aliarum prouinciarum nulla possit ostendere Neque enim Lucas in Apostolorum Actis omnia persecutus est, quæ primis Ecclesiæ temporibus gesta sunt ab Apostolis. De Ioanne, & eius fratre Iacobo; item de Iacobo altero Hierosolymæ Episcopo vix vnum verbum; de aliorum aut factis, aut dictis mirum silentium. De Paulo, & Petro, déque Ecclesiæ statu in suis incunabulis institutum esse videtur illud opus à Luca: sed de Petro, & Paulo quanta sint omissa, quis non videt? Sanè quamplurima de Paulo ignoraret Ecclesia, nisi ex Pauli Epistolis illa didicisset. Desinant igitur curiosi isti ab Hispanis exigere de Iacobo, quod de Petro, eiúsque Cathedra Antiocheni reddere nequeant, aut Romani.

2\. DE historiis agam antiquis, quod si minùs quidem iniquè, minùs tamen bellè, atq; benignè à nobis exigunt aduersarij. Quàm multa olim contigerunt illustria, quæ tamen diu latuerunt in tenebris, neque de illis quicquam esset posteris compertũ nisi longa post sæcula reuelatione aliqua, seu cœlesti signo, aut speciali aliqua prouidentia in lucem, & cognitionem hominum forét euocata? Ignotum fuerat Toleto prima se accepisse Euangelij semina ab Eugenio, quem suum sibi nunc Apostolum, atque Præsulem implorat; donec post

millesimum, ac centesimum annum Raymundus Toletanus Antistes dum S. Dionysij religionis gratiâ templum ingreditur, Eugenij, quē Episcopum Toletanum tunc primùm agnouit, corpus inuenit. Quis nosset Geruasij, & Protasij, aut martyrium nobile, aut sepulturæ locum, nisi multa post sæcula Ambrosio notum esset è cœlo? Lōgum esset numerare singula; sed dicam aliquid de Hispania, quod aduersarij negare non audent; neque possunt, qui sanè vltimam rei gestæ memoriam appellandam esse non putabunt. Cōcedit Baronius tomo 9. anno Christi 816. Iacobi corpus esse in Hispania, ignotum tamen ad tempus vsque Alfonsi cognomento Casti, id est, post octingentos fermè annos; inuentum verò variis è cœlo prodigiis. Idem quoque fatetur de lustrata Hispania Pauli prædicatione, quam cùm certam existimet, scriptorum tamen inopiæ tribuit, quòd de illius gestis nihil habeamus memoriæ proditum.

3. SATIS, credo, omnibus notum est, quàm grauiter in Hispania Diocletiani sæuitia grassata sit contra Christi sectatores, & nomē, assumpto in eam curam Daciano suæ crudelitatis administro, cuius extant vbique locorum per Hispaniam totam cruenta vestigia. Notum est enim his, qui mediocriter in Hispana eruditione versati sunt, quàm eo tempore abundāter Martyrum sanguis Hispanos irrigarit, ac fœcundarit agros. Illa verò Diocletiani crudelitas non tantū Christi cultoribus; sed scriptis etiam quæ ad Sanctorum memoriā, Christianámque Religionem pertinerent, bellum indixit. Vt enim Euseb. lib. 8. histor. capit. 3. tradit, *per Imperatoris literas palàm edictum fuit, vt deturbarentur Ecclesiæ, solóq; æquarentur, & Scripturæ absumerentur igni.* Neque minori studio ab impiis Imperatorij Edicti ministris res peracta est, quàm à scelerato Imperatore cogitata, de quibus Arnobius, qui præsens ipse spectare potuit, & Martyrum lanienam, & librorum incendium, libro 4. sic ad Gentes loquitur. *Quòd si haberet vos aliqua vetus pro Religionibus indignatio, has potiùs literas (nempe vestras) hos execrari debuistis olim libros, istos demoliri, dissoluere theatra hæc potiùs, in quibus infamia numinum propudiosis quotidie publicatur in fabulis; nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari?* De quib. & Aug. tom. 7. contra Cresconium Grammaticum lib. 3. cap. 27 Hæc verò scripta, quibus & diuina lex, & Sanctorum præclarè gesta continebantur, sic indagabant canes illi venatici, vt omnia scrutarentur; sic extorquebāt crudeliter, vt si quis illa, aut tradere nollet, aut occultare vellet, durum illi proponeretur supplicij genus. Experti sunt plurimi Imperatoriam illam rabiem, quibus dum vita chariora sunt scripta illa sacra, quæ Tyrānus poscebat, sanguinem potiùs, & vitam largiti sunt. De quibus in Romano Martyrologio 2. die Ianuarij. *Romæ commemoratio plurimorū sanctorum Martyrum, qui spreto Diocletiani Imperatoris Edicto, quo tradi sacri codices iubebantur, potiùs corpora carnificibus, quàm sancta dare canibus maluerunt.*

Exusti sacri libri in Hispania.

4. Quòd verò eo tempore exusti fuerint in Hispania illo Imperatoris Edicti incendio grassante, & sacri codices, & alij etiam libri, in quibus scripta à fidelibus Martyrum gesta continebantur, dolet Prudentius in eo hymno, quem de Hemeterio, & Cheledonio cōscripsit,

ſcripſit, in quo queritur in illo impio piorum codicum incendio periiſſe plurima maximarum virtutum exempla. Sic autem Prudentius.

O vetuſtatis ſilentis
Obſoleta oblinio!
Inuidentur iſta nobis,
Fama & ipſa extinguitur:
Chartulas blaſphemus olim
Nam ſatelles abſtulit:
Ne tenacibus libellis
Erudita ſæcula
Ordinem, tempus, modúmque
Paſſionis proditum
Dulcibus linguis per aures
Poſterorum ſpargerent.

Idem Iſidorus in Miſſali Gothico eodem feſto, cùm ageret de hiſtoria Martyrum, quam Tyrannorum furor perdidit. *Non illas*(inquit)*paginas neglig ētia perdidit, nec caſus aboleuit, nec vetuſtas carioſa corrupit; ſed malitia perſecutoris inuidit.*

5. QVARE mirandum non eſt, ſi Iacobi diſcipuli in cæcis illis latebris occultarint plumbeos illos codices, qui Martyrum conſtantiam, atque triumphum conſignabant, ne eodem abſumerentur igne, quo Sanctorum corpora conflagrauerant. Vnde etiam conſtat, quàm agāt nobiſcū minùs æquè, qui antiquiſſima à nobis teſtimonia requirunt, cùm illa potentiſſimorum hominum armata ſolertia tanto ſtudio abolenda curauerit. Accedit quòd quæ effugere potuerunt Diocletiani Edictum, & Daciani ſolertiam, perdidit poſtea Punicus furor in miſera totius Hiſpaniæ vaſtatione, quod dolet Rodericus in Præfatione hiſtoriæ, ita vt quæ de rebus Hiſpanię prodidit, depictatiis, & membranis (vtor eius verbis) laborioſè inueſtigarit, & laborioſiùs compilarit. *Tēpore*(inquit) *vaſtationis Arabum ſcripta, & libri cum pereunte patria perierunt, niſi quòd pauca diligentium cuſtodia euasêre.*

Arabes ſcripta, & Annales Hiſpanos perdiderunt.

CAP. VI.

De teſtimonio Regis Ramiri

1. Ramiri teſtimoniū.

QVOD de Iacobi corpore in Hiſpaniam trāſlato, ac multis pòſt ſæculis miraculosè reperto dictū eſt, accidiſſe video in eius aduētu, prędicationéq; in Hiſpaniarū finibus. Latuit ſanè diu illius profectionis memoria. Neque id mirum cùm ſæculum illud Hiſpanum ſic fuerit à ſcriptoribus inops, vt quæ eo tempore geſta ſunt, omnia propè perierint. Sed Iacobus, idem qui Hiſpaniam luſtrauerat Euangelica luce, idem ſui quoque aduentus, & Patrocinij indicium dedit non obſcurum. Cùm enim Ramirus anno 846. bello cū Mauris, quod pro patria, & Religione ſuſceperat, infeliciter geſto, animo langueret, & primo cum hoſtibus congreſſu, cum ingenti ſuorum clade in fugam conuerſus, de repetendo bello dubitaret, ex laſſitudine, vt fit, mœroréque ſomno correptus eſt, cui obiecta eſt augusta quædam ſpecies, quæ illum forti eſſe animo iuſſit, déque felici rerum exitu bene ſperare. Se tandem Iacobum eſſe dixit, cui in prouinciarū diuiſione Dominus Chriſtus Hiſpaniam in fidem, atque tutelam dediſſet. Sed præſtat audire ipſius Ramiri verba in eo voto nuncupando, cuius in tanti be-

neficij memoriam ream fecit Hispaniam. Sic igitur Rex post alia plurima.

2. Iacobus apparet Ramiro Regi.

COMPLETVM *est itaque imperium nostrum* (de cogendo exercitu) *& relictis ad excolendas terras tantummodò debilibus, & ad bellandum minùs idoneis, congregati sunt cæteri non de nostro imperio, sicut solent, inuiti; sed Deo ducente per Dei amorem spontanei. Cum his ego Rex Raminirus de misericordia Dei potiùs, quàm de gentis nostræ multitudine confidens, peragratis interiacentibus terris, iter mei exitus direxi in Naiaram, deinde declinaui in locum, qui nuncupatur Albella. Interim autem Sarraceni nostrum aduentum fama præcone cognoscentes, omnes Cismarini in vnum contra nos congregati; sunt Transmarinis etiam per literas, & nuncios in suum auxilium conuocatis, inuaserunt nos in multitudine graui, & in manu valida. Quid plura? quæ sine lacrymis non recordaremur, peccatis exigentibus, multis ex nostris corruentibus, percussi, & vulnerati conuersi sumus in fugam, & confusi peruenimus in collem, qui Clauigium nominatur. Ac ibi in vna mole congregati, totam fere noctem in lacrymis, & orationibus consumpsimus, ignorantes ex toto, quid in die essemus postea acturi. Interea somnus arripuit me Regem Raminirum, cogitantem multa, & anxium de periculo gentis Christianæ. At mihi dormienti Beatus Iacobus Hispaniarum protector corporali specie est se præsentare dignatus. Quem cùm interrogassem cum admiratione quisnam esset? Apostolum Dei, Beatum Iacobum se esse confessus est. Cùm ad hoc verbum, vltrà quàm dici potest, obstupuissem, Beatus Apostolus ait. Nunquid ignorabas, quòd Dominus noster Iesus Christus alias prouincias, aliis fratribus meis Apostolis distribuens, totam Hispaniam meæ tutelæ per sortem deputasset, & meæ commisisset protectioni? Et manu propia manum meam astringens; Confortare, inquit, & esto robustus: ego enim ero tibi in auxilium, & manè superabis in manu Dei Sarracenorum, à quibus obsessus es, innumerabilem multitudinem: multi tamen ex tuis, quibus iam parata est æterna requies, sunt instante pugna pro Christi nomine martyrij coronam suscepturi. Et ne super hoc detur locus dubitationi, & vos, & Sarraceni videbitis me constanter in albo equo, dealbata grandi specie vexillum album deferentem. Summo igitur mane facta peccatorum vestrorum confessione, & accepta pœnitentia, celebratis missis, & accepta Domini corporis, & sanguinis communione, armata manu ne dubitetis inuadere Sarracenorum acies, inuocato nomine Dei, & meo, & pro certo noueritis, eos in ore gladij ruituros. Et his dictis, euanuit à conspectu meo visu desiderabilis Dei Apostolus. Ego autem pro tanta, & tali visione vehementer è somno excitatus, Archiepiscopis, Episcopis, Abbatibus, & Religiosis viris seorsum vocatis, quicquid mihi fuerat reuelatum, lacrymis, & singultibus, & nimia contritione cordis eodem ordine propalaui. Illi ergo in oratione priùs prouoluti, Deo, & Apostolo pro tam admirabili consolatione gratias egerunt innumeras; ac deinde rem administrare prout nobis fuerat reuelatum, festinauimus. Armata itaque, & ordinata nostrorum acie, venimus cum Sarracenis in pugnam, & Beatus Dei Apostolus apparuit, sicut promiserat vtrisque, instigando, & in pugnam animando nostrorũ acies;*

Sarrace

Sarracenorum verò turbas impediendo, & diuerberando. Quod quàm citò nobis apparuit, cognouimus Beati Apostoli promiſſionem impletam; & de tam præclara viſione exhilarati nomen Dei, & Apoſtoli in magnis vocibus, & nimio cordis affectu inuocauimus, dicentes; Adiuua nos Deus, & Sancte Iacobe. Quæ quidem inuocatio ibi tunc primùm fuit facta in Hiſpania, & per Dei miſericordiam non in vanum; eo namq; die corruerunt circiter ſeptuaginta millia Sarracenorum; tunc etiam euerſis eorum munitionibus, eos inſequendo ciuitatem Calaforram cepimus, & Chriſtianæ Religioni ſubiecimus. Tantum igitur Apoſtoli miraculum poſt inopinatam victoriam conſiderantes, deliberauimus ſtatuere Patrono & Protectori noſtro Beatiſſimo Iacobo donũ aliquod in perpetuũ permanſurũ.

3\. Non fuit delusus Rex vano ſpectro.

De quibus nemini prudenti, ac pio dubitare licet: nam ſi dicentis authoritatem conſideres, à Rege audis, à cuius verbis fides abeſſe neque ſolet, neque debet, niſi aut ingenij leuitas, aut vitæ genus grauem mouere poſſit mendacij ſuſpicionem. At in Ramiro ea fuit & morum integritas, & totius vitæ continens forma, vt Regia fides in illo neque eleuari, neque notari debuerit. Quòd à nocturno ſpectro deluſus non ſit, exitus ipſe non obſcurè probauit, cũ auxilio Iacobi in ſumma rerum deſperatione cæſis Maurorum ſeptuaginta millibus parta victoria fuerit, & Iacobus viſus ab exercitu cum iis inſignibus, quę Ramiro ipſe in nocturna viſione prædixerat. Quod fatentur etiam ſe vidiſſe, ne quis putet inani ſpectro deluſum eſſe Ramirum, illi qui cum Ramiro authores fuêre nuncupandi voti, & eidem iam nũcupato ſubſcripsêre. *Nos etiam*, inquiũt, *Archiepiſcopi, Epiſcopi, & Abbates, qui illud idem miraculum, quod Dominus noſter Ieſus Chriſtus famulo ſuo Illuſtri Regi noſtro Ramiro per Apoſtolum ſuũ Iacobum dignatus eſt monſtrare, propriis oculis Deo iuuante vidimus, prædictum ipſius Regis noſtri, & noſtrum, & totius Hiſpanicæ Chriſtianitatis factũ in perpetuum confirmamus.*

4\. Ex hoc præclaro illuſtriſſimorum virorum teſtimonio, quod iã inde ab anno Chriſti 846. ſoluta quotannis vota aſſiduè teſtantur, colligere prudens quiſque, qui modò Hiſpanicæ gloriæ non inuideat, poterit, Doctorem, atque Apoſtolum Hiſpaniæ fuiſſe Iacobũ. Quod ſibi ab eo tempore continenti, atquę vniuerſali traditione perſuaſerunt Hiſpani. Nam ſi in prouinciarum partitione, vt Iacobus teſtatur ipſe, ſicut ex hac illuſtri reuelatione, cui nulla poteſt allini ſuſpicionis labes, cuiuis conſtare poteſt, in Iacobi tutelam, & protectionem data eſt Hiſpania, ſanè eo conſilio data eſt, quo aliis etiam Apoſtolis aliæ prouinciæ deputatæ. Sic enim ibi Iacobus. *Nunquid ignorabas quòd Dominus noſter Ieſus Chriſtus alias prouincias aliis fratribus meis Apoſtolis diſtribuens, totam Hiſpaniam meæ tutelæ per ſortem deputaſſet?* Sed aliis Apoſtolis, vt eſt omnium ordinum, ſæculorumque conſenſio, prouinciæ aliæ non protectionis tantùm, ſed doctrinæ etiam gratiâ deputatæ ſunt. Neque verò credibile eſt Chriſtum Dominum, qui nõ tam habuit corporum, quàm animarum curam, commiſiſſe Apoſtolis libertatis, ac pacis prouinciarum curam, omiſiſſe doctrinæ. Quòd ſi aliis Apoſtolis deſtinatæ certæ prouinciæ ſunt, quas doctrina luſtrarẽt; aliquã Iacobo aſſignemus oportet, illámq; nõ ignobilem, aut exiguam, quando Iacobus frater Ioannis non

vltimus fuit inter Apostolos.

5. At dices, datam quidem Hispaniam Iacobi protectioni, ac fidei, quam informaret ad fidem, & ab hoste defenderet. Hoc quidem præstitisse egregiè dum Sarracenorum debilitat vires: illud verò celeri occupatum more præstare non potuisse. Hæc sanè obiiciunt, nescio an ita sentiant, quibus Iacobi doctrina ad priuata consilia nõnihil incommodat; sicut in manu scriptis, quæ paulo antè produximus, Compostellano respondisse dicitur Toletanus Antistes, qui datam sibi prouinciam negauit Iacobum obire potuisse. Ex quo verisimile est Toletanum Breuiarium minùs locutum studiosè, atque apertè de Iacobi in Hispaniam profectione, contra aliarum Ecclesiarum exemplum, ne Toletanus causam de primatu suo sibi testimonio iugularet. Sed iam suprà à nobis ostensum est, spatium habuisse Iacobum satis laxum, quo peragrare Hispaniam, & illam Euangelica doctrina complere potuerit. Quod etiam docet Breuiarium Toletanum in Officio Iacobi, in Responsorio lectionis septimæ, de quo tractat. 3. ad obiectiones.

CAP. VII.

De testimonio laminarum Granatensium.

1. Laminæ Granatẽses.

HOc modo Deus, sicut alia plurima, aperuit Hispanis, quod tãdiu aut compresserat silentium, aut obscurarat obliuio. Sed multo pòst prouidentia, vt reor, non minori alia nobis monumenta protulit, quæ in Hispanicam causam ad hoc vsque sæculum, in quo à nonnullis vocatur in dubium, seruasse videbatur. Anno etenim 1595. cùm à nonnullis de aduentu Iacobi in Hispaniam dubitari cœptum est, in cauernis quibusdam iam antiquitate cæcis inuenta sunt eius rei, de qua nunc nobis controuersia, non obscura vestigia. Nam cùm quidam in ea Granatensis ciuitatis plaga, quæ *vallis Paradisi* vulgò dicitur, thesaurum inquirerent, altéque sacri montis (sic iam mons ille communiter appellatur) latebras scrutarentur, inuentus est thesaurus auro quidem, ac gemmis multo pretiosior, magísque ad piorum hominum Religionem, quàm ad auarorum cupiditatẽ opportunus. In laminis etenim plumbeis antiquis, valdéque obscuris characteribus scriptum erat latere in sacri montis cauernis Sanctorum quorundam corpora igne combusta, quos S. Iacobi discipulos fuisse affirmant. De monte isto sancto, librísq; plũbeis, sacrísq; cinerib. alij scripsẽre pluribus; mihi satis nunc sit ostẽdisse ex illorum librorum antiquissima fide, iam olim ab Ecclesiæ principio, ab exordio videlicet imperij Neronis, extare aliquod monumentum, ídque singulari Domini prouidentia in plumbi laminis, & in ambustis saxis; quo docemur S. Iacobum Hispaniæ fuisse Doctorem, & Apostolum. Nam quòd plumbeus quidam illorum liber (neque de aliis aliter iudicandum) scriptus fuerit Nerone adhuc viuente, imò tunc primùm imperante (quia anno Neronis secundo in illo Granatensi tractu Martyrium subiêre Sancti, de quibus in illo sacro plumbo sermo est) ex eo constat, quia illius libri scriptor

ptor in eo à Domino precatur, vt libros duos, à Cthesiphonte Iacobi discipulo conscriptos, qui in cauernis simul cum sacris cineribus reconditi fuerant, à Neronis furore tueatur. Cur autem tunc Neronis horreret immanitatem, si in viuis tunc non ageret Nero? Cùm enim libri meminisset de essentia Dei, & alterius de Ecclesiæ fundamento, subiecit, *Deus à Nerone Imperatore hos duos liberet libros.* De horum librorum fide nemo, credo, dubitauit, cùm de Sanctorum, qui in eo sacro monte combusti, atque recōditi esse existimantur, reliquiis dubitare non liceat. Iam enim habito maximo doctorum hominum cōuentu, cóque iuxta Tridentini Cōcilij formam legitimè, atque canonicè congregato, per D. Petrum Vaccam de Castro Granatensem Antistitem declaratum est, veras illas esse Sanctorum reliquias. Quòd nisi veros esse libros illos plumbeos existimarent, ex quibus id didicerāt, sanè nullo modo statuere potuisset.

2. AT dices, probari quidem grauissimo illo Doctorū, Prælatorúmque conuentu libros, in quibus de Sanctorum reliquiis agebatur, non tamen eos, qui de Iacobi in Hispania prædicatione docent. Si hoc demus aduersariis, nihilo tamen minùs erit Hispanorum causa munita. Nam si hi libri suspecti sunt, neque fidem merentur antiquam, æquè etiam suspecti sint oportet illi, qui non aliter de Sanctorum reliquiis, atque martyrio loquuntur, quàm de illorum librorum scriptoribus, atque argumento, cùm eædem tabulæ, atque eadem fides vtrosque consignent.

3. HÆC mihi grauissima sunt monumenta: neque est cur ab illo illiterato sæculo plura, aut maiora requiramus. Fuisse tamen alia puto, quæ vel tempus compressit, vel hominum iniuria. Quàm enim durè vexata fuerit illa prima Hispaniarū ætas, quā multę & feræ, & Christiano nomini infensæ nationes eò cōfluxerint, nemo nescit, à quibus monumenta illa, quæ aduersarij requirunt, aut incendio deleta, aut aliquo alio modo sublata sunt; quæ in posterorum memoriam venire nulla ratione potuerunt.

4. *Sanctorū multa corpora aut occulta, aut ab Hispanis abducta*

ARGVMENTO nobis sint ipsa Sāctorum corpora, quæ non minori studio, atque custodia, quàm illorum historię seruabantur: at ita turbidis Hispaniæ temporibus illorum exoleuit memoria, vt quò gentium deportata, vbi locorum condita, aut ignoremus modò, aut nunc primū post longa sęcula compertū habeamus. Latuerant sanè diu multorum Martyrum nō solùm reliquiæ; sed etiam nomina, qui à Sarracenis Cordubæ interfecti sunt; nunc tamen S. Eulogij liber nuper, & ab ipso propè interitu vindicatus, ea de tenebris, & obliuione in lucē, qua diu caruêre, & hominum conspectum euocauit. Idem S. Eugenio, idē S. Leocadiæ, quorū obscurari nullo modo memoria posse videbatur, accidisse cōstat. Quid ergo de horum scriptis, aut monumētis sentiamus? Sanè non tantùm à Christianæ Religionis hostib. Sanctorū reliquiis indictum esse bellum docent sacrę, & prophanæ literæ; sed etiam in sacros libros, & pia Sanctorum monumēta pari pene odio sæuitū esse.

5. *Multi libri tam hagiographi, quā Canonici periere.*

QVOD si è sacris Bibliis, quæ tāta, vt par erat, religione custodiebantur, plurimi interiêre libri, quos hîc numerare non est necesse; quid mirum si alij, quibus neque tanta inerat religio; ab hostili odio, atq; solertia custoditi non sint? Certè sæ-

uitum

uitum quoque Neronis tempore quando occisi Martyres fuère, & scripti plumbei codices, qui in sacri montis bustis asseruabantur; in pios libros, Sãctorúmq; memorias, vt docuit Ctesiphon Iacobi discipulus, aut qui Ctesiphontis libros in arcula conclusit plumbea, qui metuens id, quod aliis libris acciderat, scripsit in arcula. *Deus à Nerone Imperatore hos duos liberet libros.* Quomodo antiqua Sanctorum monumenta in Hispania perierint, diximus in hoc ipso tractatu c.5.

CAP. VIII.

De templo à S. Iacobo ædificato Cæsaraugustæ.

1. Templũ Cæsaraugustanum B. Virginis.

ALIVD nobis monumentum est antiquitate præclarum, & ipsa rerum natura illustre, & omnium sæculorum consensu, populorum frequentia, & religione venerandum; quod stetit ad hunc vsque diem post tot infortunia, atque incendia, quibus ab hostibus Christiano nomini vehementer infensis iactata est toties Hispania, vexata pietas, & sacris Deo, ac religiosis locis indictum à Tyrannis, & ab impiis ministris illatum crudele bellum. Vt enim paulo antè dicebamus ex Euseb. lib. 8. cap.3. eodem Edicto à Diocletiano imperatum est, vt igni absumerentur sacri codices, & sacra, ac religiosa loca æquarentur solo. Cùm verò Dacianus Imperatoriæ crudelitatis impius satelles Cæsaraugustam innumerabilium Martyrum sanguine complesset, & nihil vellet esse reliquum Christianæ Religionis; tamen illi in sacrosanctam illam ædẽ, seu cœleste sacrariũ, cuius author fuerat B. Virgo, nihil à Deo permissum est. Quare antiquũ illud, & sacrum monumentum iam olim ab Ecclesię incunabulis continenti voce ad nostrum vsque sæculum clamat, venisse in Hispaniam Iacobum, & in ea Tarraconensis prouinciæ regione, hortatrice, atque auspice B. Virgine, in eius honorem ab eo templum esse constructum: quod *de Pilari* dicitur, quia in columna, quæ Hispanico idiomate vocatur *pilar*, B. Virgo sese Iacobo vidẽdam obiecit.

2. DE hoc cœlesti sacrario, déque eius religione non est cur hoc loco plura dicã; quia dixisse pauca in tam vberi, atque illustri argumento iniuria est; multa verò dicere, neq; nostrum exigit institutum, neque defuerunt doctorum virorum studiũ, & pietas, qui id pluribus ante me, & stylo multo politiori persecuti sunt. Id tantùm dicam, quod Hispanicæ causę nonnihil incommodat, quódque huic cœlesti sacrario opponũt aduersarij. Cætera ad me, qui historicum non ago, pertinere non puto. Dicam autem tractatu 3.c.8. cùm ad aliorum obiecta respondebo.

CAP. IX.

Quomodo Clementis Breuiarium aduentum Iacobi confirmet.

1. Clemẽtis octaui Breuiarium.

AD extremum cùm his his dieb. à Clemente VIII. in Breuiario nuper reformato, ex antiqua lectione aliquid mutatum sit, accuratè nobis expendendum est, & quid Põtifex ea mutatione ostendere voluerit, & quid verba recèns addita sẽtẽtiæ contineant. Habebamus in Officio à Pio V. ex decreto Cõc. Trid. cõcinnato in 2. lectione 2. nocturni de Iacobo. *Peragrata Hispania vbique prædicato*

Euan

Euangelio. Cuius loco in reformato ſuppoſitum eſt. *Mox Hiſpaniam adiiſſe, & ibi aliquos ad fidem conuertiſſe, Eccleſiarum illius prouinciæ traditio eſt; ex quorum numero ſeptem poſtea Epiſcopi à B. Petro ordinati in Hiſpaniam primi directi ſunt.* Quæ ſic ego accipio, vt non minùs apertè ex hac poſteriori clauſula, quàm ex illa priori iudicem, Iacobi in Hiſpaniarum fines aduentum ſignificari, infringíque maximè argumenta, quibus aduerſarij in aliam ſe cogi ſententiam ſimulabant. Sed quia non omnes eodem accipiunt ſenſu, quia animus interdum pro eo quòd aliter, atque aliter affectus eſt, aliter de rebus, atque aliter ſentire, & iudicare ſolet; fit vt multi Pontificis verba in grauiorem partem interpretati, credant hac antiquæ clauſulæ mutatione incidi neruos Hiſpanicæ cauſæ, & quod certum hactenus videbatur, coarctata ad Eccleſias Hiſpanicas traditione, in dubiũ vocari. Horum igitur cogitationi iam occurramus, & quid de Hiſpanica illa traditione iudicandum ſit, primùm exploremus.

2. Pontifex Clemens, vt in Bulla quam Breuiariis ab ipſo reformatis præfigi voluit, promptum habemus, obſeruarúntque alij ante me non pauci, retinere voluit, quæ in Breuiario à Pio V. propoſito legit Eccleſia: neque ex eo aliud emẽdari, ſiue mutari voluit, quàm quod aut aliquorum audacia, aut librariorum incuria in Breuiarium Romanum irrepſiſſet (nam alia, quæ peculiares habebant Eccleſiæ, non tam reformanda, quàm abolenda conſtituit) quorum è numero certè non eſt, quod de Hiſpania à Iacobo peragrata recitamus. Neque enim hoc aut alicuius calliditate, & ſolertia, aut Typographorum negligentia, aut in nouum Romanum à Pio V. aut in vetera ab aliis antè concinnata illabi, aut corruptè legi potuit. Noua enim, quæ Concilij Trident. decreto primùm edita ſunt, quibus nulla potuit aſpergi labes, clauſulam habent illam de Hiſpania à Iacobo peragrata: neque in antiqua Breuiaria Romana, atque vniuerſalia induci pars illa potuit; quia ante Pij V. curam, & Concilij Trid. decretum, illa clauſula in aliquo ex antiquis Romanis non inueniebatur. Quare non tam mutare voluit Clemens clauſulam de peragrata Hiſpania, quàm illam exponere; & quod in ea dubium, & obſcurum videbatur, interpretari.

3. Interpretatus eſt, vt credo, illud *peragrata*; pro quo ſuppoſuit, *adiiſſe*: quia ex vſu Latini ſermonis peragrata ab aliquo dicitur regio, in qua moratus, aut vagatus eſt, licèt totam regionem non obierit, atque luſtrauerit (quomodo Plato peragraſſe dicitur Ægyptum, vt Sacerdotes conſuleret) tamen quia *peragrare* communi Latinorum vſu ſignificat ita prouinciam paſſibus eſſe luſtratam, vt pars illius nulla prætermiſſa ſit: ideo quod incertum erat, ſuſtulit Clemens; quod verò certum, nempe, aditam Hiſpaniam à Iacobo, ſuffecit. Quamuis enim multas Hiſpaniæ prouincias Iacobus obierit, cuius extant in extremis illius finibus impreſſa veſtigia, Cæſarauguſtæ ſcilicet, & Compoſtellæ; tamen quia plures aliæ fuêre prouinciæ, quò non peruenit Iacobi prædicatio, & curſus; id videtur voluiſſe Pontifex ſignificare illa verborum mutatione, aditam Hiſpaniam fuiſſe, non peragratam ab Apoſtolo.

4. Quod verò addidit, *Eccleſiarũ illius prouinciæ traditio eſt*; minùs Hi-

G. Sanctij diſp. de aduent. Iac. in Hiſp.

ſpanicæ incommodat cauſæ, quàm quidam arbitrantur. Neque enim Pontifex negat aliud quoque ſenſiſſe alienas Eccleſias, cùm id ad hoc vſque tempus per quadraginta fermè annos in Pij V. Breuiario recitauerint; imò multo antè recitauerũt Breuiaria Benedictina, Dominicana, Carmelitana, & quod à Franciſco Quignonio concinnatum eſt. Quod alias etiam Eccleſias tenuiſſe docet Cornelius Schultingius, qui in ſua Bibliotheca Eccleſiaſtica to. 2. p. 2. in Iacobo aſſerit, ex Officio, credo, antiquo Colonienſi (nam ipſe Coloniæ profeſſor erat Theologię, & Eccleſiæ S. Andreæ Canonicus) Iacobum in Hiſpania prædicaſſe. Quod probat ex liturgia quadam in oratione, quæ ſic habet de Iacobo. *Quia Hiſpania hoſpitem, quem viuum eiecit, mortuum ciuem collegit.* Quod idem colligit ex eius epiſtol. Graduali. Non ergo docet Pontifex Eccleſiarum tantùm Hiſpanicarum illam eſſe ſententiam: aut negat ita exiſtimaſſe alios ab Hiſpanis, cùm ab Hippolyto Martyre, Anaſtaſio, & Beda, & ab Hieronymo (vt Calixtus docet in Bulla de B. Iacobi trãſlatione) acceperint Iacobum in Hiſpaniæ fines intuliſſe Euangelicam lucem. De quo ad extremum hoc ſæculum, nemo, quod ego ſciam, dubitauit. Sanè tanquam de re omnibus indubitata, & certa locuti ſunt Ioãnes Belethus in Rationali diuinorum Officiorum cap. 140. Vincentius Bellouacẽſis in hiſtor. lib. 8. cap. 6. Nicolaus de Lyra in illud Abdiæ, *quæ in Boſphoro eſt.* S. Antoninus 1. p. hiſtor. tit. 6. cap. 7. Baptiſta Mãtuanus in Faſtis. Et ne multis morer, antiquam fuiſſe apud externos, & conſtantem traditionem, & communem ſenſum docent omnium fermè temporum ſcripta ad extremam vſque ætatem Baronij, qui tam in Annotat. ad Martyrologium ad diem 25. Iulij; quàm 1. to. Annal. anno Chriſti 44. cum Hiſpanis, imò cum orbe toto conſenſit. Ita ſanè Baronio coæui exiſtimarunt Galeſinus ad diem 12. Kalend. Februarij, Caniſius lib. 5. de B. Virgine cap. 21. Denique, vt plures alios omittam, Thomas Stapletonus lib. 1. de magnitudine Romanæ Eccleſiæ cap. 3. verum, & indubitatum eſſe dicit, prædicaſſe Iacobum in Hiſpania: & Thomas Bozius de ſignis Eccleſiæ lib. 4. cap. 1. de eadem re famam dicit eſſe conſtantem.

5. Traditionum magna vis.

QVARE non videtur Clemens traditionem ad Hiſpaniæ Eccleſias cohibere voluiſſe; ſed oſtendere vndenam ad alias quoque prouincias, & Eccleſias permanarit illa traditio. Neque ſanè leue principium aſſignauit, cùm à tot Eccleſiarum traditione dixit ortam illam de Iacobo ſententiam: cùm traditioni, qui rectè, atque ſyncerè de antiquitate iudicant, tantùm deferant, vt nihil præterea authoritatis deſiderent. Hoc, credo, ſatisfaceret Papiæ Ioannis diſcipulo, qui, vt tradit Euſebius libro 3. hiſtor. cap. 33. non tam ſcripturam requirebat, quàm hominum ſermones, quibus tamen aliquid inerat fidei. *Neque ea*, inquit, *quæ ex libris petebantur, tãtùm mihi ſubſidij allaturum exiſtimaui, quantùm ea, quæ acceperam ex hominum voce, & ſermone.* Idem de Papia refert Hieronymus in libro de Scriptoribus Eccleſiaſticis in *Papia*. Satisfaceret Irenæo, qui libro 3. cap. 4. in controuerſiis, qualis eſt hæc, ad Eccleſias dicit eſſe recurrendum. Satisfaceret Chryſoſtomo, qui eam in traditionibus authoritatem eſſe exiſtimabat, vt non amplius de quærenda ſcripturarum fide laborandum putaret:

taret: sic enim hom. 4. in illud 2. ad Thessal. c. 3. [*Itaque fratres, state, & tenete traditiones.*] *Hinc patet quòd non omnia per epistolam tradiderint; sed multa etiam sine literis: eadem verò fide digna sunt tam illa, quàm ista. Itaque traditionem quoque Ecclesiæ fide dignā putamus. Traditio est, nihil quæras amplius.* Quàm multa, quæ olim, quàm multa quæ nunc sanctissimè in Ecclesia seruantur, aut nunquam essent inuenta, aut iampridem exoleuissent, si leuis esset traditionū authoritas, aut infirma fides? Multa eius generis numerat Tertullianus lib. de corona cap. 3. quæ hîc libet ascribere, quibus alia non minùs religiosa, & grauia adduci possent, à quibus in præsentia commemorandis abstineo. Sic igitur Tertullianus. *Hanc obseruationem inueteratam si nulla scriptura determinauit; certè consuetudo corroborauit, quæ sine dubio de traditione manauit. Quomodo enim vsurpari quid potest, si traditum priùs non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, authoritas scripta. Ergo quæramus, an & traditio non scripta non debeat recipi? planè negabimus recipiendam, si nulla exempla præiudicent aliarum obseruationum, quas sine vllius scripturæ instrumento, solius traditionis titulo, exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique, vt à Baptismate ingrediar; aquam adituri ibidem: sed & aliquanto priùs in Ecclesia sub Antistitis manu contestamur renunciare diabolo, & pompæ, & Angelis eius: dehinc ter mergitamur amplius aliquid respondentes, quàm Dominus in Euangelio determinauit. Inde suscepti, lactis, & mellis concordiam prægustamus; exq; ea die lauacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiæ Sacramentum, & in tempore victus, & omnibus mandatum à Domino etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu, quàm præsidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. Die Dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate à die Paschæ in Pentecostem vsque gaudemus. Calicis, aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxiè patimur, ad omnem progressum, atque promotum, ad omnem aditum, & exitum, ad vestitum, & calceatum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacumque nos conuersatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Harum, & aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam inuenies: traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides obseruatrix. Rationem traditioni, consuetudini, fidei patrocinaturam, aut ipse perspicies, aut ab aliquo qui perspexerit, disces. Interim nonnullam esse credes, cui debeatur obsequium.*

ADIICIO vnum adhuc exemplum. Eodem fermè modo Basilius in libro de Spiritu sancto cap. 27. *Dogmata quæ in Ecclesia prædicantur, quædam habemus è doctina scripto prodita; quædam rursus ex Apostolorum traditione in mysterio, id est, in occulto tradita recepimus. Quorum vtraque parem vim habent ad pietatem; nec his quisquam contradicit, quisquis sanè vel tenuiter expertus est, quæ sint iura Ecclesiastica. Nam si consuetudines, quæ scripto proditæ non sunt, tanquam haud multùm habentes momenti, conemur reiicere, imprudentes, & ea damnabimus, quæ in Euangelio necessaria ad salutem habentur: imò potiùs ipsam fidei prædicationem ad nudum nomen contrahemus. Quod genus est, vt id quod primum est, & vulgatissi-*

mum, primo loco commemorem, vt signo crucis, eos qui spem collocauerunt in Christo signemus; quis scripto docuit? Vt ad Orientem versi precemur, quæ nos docuit Scriptura? Inuocationis verba, cùm ostenditur panis Eucharistiæ, & poculum benedictionis, quis Sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus, quæ commemorat Apostolus, aut Euangelium: verùm alia quoque, & antè, & pòst dicimus, tanquam multùm habentia momenti ad mysterium, quæ ex traditione citra scriptum accepimus. Consecramus autem aquam Baptismatis, & oleum vnctionis: præterea ipsum qui Baptismum accipit, ex quibus scriptis? Nónne à tacita, secretáque traditione? Ipsam porrò olei inunctionem quis sermo scripto proditus docuit? Iam ter immergi hominem, vnde est traditum? Reliqua item, quæ fiunt in Baptismo, veluti renuntiare Sathanæ, & Angelis eius, ex qua scriptura habemus? Nónne ex priuata, & arcana hac traditione? nónne ex doctrina, quam Patres nostri in silentio, quod curiosos, & otiosos summouet, seruarunt? Pulchrè quidem illi; nimirum docti arcanorum venerationem silentio conseruari. Nam quæ nec intueri fas est non initiatis, qui conueniebat horum doctrinam publicitùs circumferre scripto? aut quid tandem sibi voluit magnus ille Moyses, qui non omnia, quæ erant in templo, passus sit omnibus esse peruia: sed prophanos extra sacros cancellos statuit; sed priora atria purioribus permittens, Leuitas solos dignos censuit? Et addit deinde. *Ad eundem profectò modum, & qui in primordiis Ecclesiæ certos ritus præscripserunt Apostoli, & Patres in occulto, silentióque mysteriis suam seruauêre dignitatem. Neque enim omnino mysterium est, quod ad populares, ac vulgares aures effertur. Hæc est ratio, cur quædam citra scriptum tradita sunt, ne dogmatum cognitio propter assuetudinem vulgo veniret in contemptum. Aliud autem est dogma, aliud edictum: nam dogmata silentur, edicta verò publicantur.*

HÆC traditio, quæ est ab Ecclesiarum Hispaniæ testimonio, grauissima est; neque maiorem habent Achaia, Lycaonia, Scythia, Galatia, vt probent se ab Apostolis olim fuisse lustratas. Quid habet firmius, aut de Barnaba Mediolanēsis, aut de Dionysio Ecclesia Gallicana, quo suos sibi Patronos esse confirment? Aut producant nobis Antiochia, & Roma, quid de Cathedris ibi constitutis habeant, quod non sit primùm à traditione deriuatum. Magna sanè est traditionum fides: grauissimum Pontificis testimonium, cùm Ecclesiarum Hispaniæ traditionem appellat.

6. Clemens quomodo docet Hispaniam à Iacobo lustratã.

SED quid prioribus verbis docere voluerit, satis expressit significanter, cùm subdidit, *ex quorum numero septem postea Episcopi à B. Petro ordinati in Hispaniam primi directi sunt.* Vbi iam nō alieno vtitur testimonio Pontifex; sed interponit suū. Si enim hoc de Iacobi discipulis ab Ecclesiarum traditione sumeret, hoc vtique modo loqueretur. *Mox Hispaniā adiisse, & ibi aliquos ad fidē cōuertisse, Ecclesiarū illius prouinciæ traditio est: & ex eorū numero septē postea Episcopos à B. Petro ordinatos in Hispaniā primos directos esse.* Itaq; in Breuiario reformato id indicat Clemens in posterioribus verbis, quod in priori Breuiario Pius V. cùm dixit, *peragrata Hispania, ibiq; prædicato Euangelio.* Nihil autē hac verborum mutatione de antiquo Hispanorum sensu fuisse mutatum existimat Fr. Frācíscus de Iesu in suo de Iacobo

tracta

tractatu accuratissimo; & Franciscus Pisa in historia Toletana libro 2. cap. 5. Certè Lorinus in cap. 12. Actuum v. 2. ait noluisse Pontificem illis verbis traditioni detrahere, quę magni meritò fieri debet.

QVANDO ergo, vt constat, in his verbis Clemens non tam ex alieno sensu loquitur, quàm ex suo; &, vt verba ipsa non obscurè docent, significat discipulos illos Iacobi, quos Petrus ordinauit, à Iacobo in Hispania fuisse conuersos, quod aut clarius, aut illustrius debet testimonium, seu potiùs quod grauius post longam disceptationem iudicium expectari potuit à Pontifice, quàm quod nunc à Clemente accepit Hispania? Quomodo enim discipuli conuerti à Iacobo potuissent in Hispania, si Hispaniam nunquam obiisset Iacobus?

7. Quo sensu dicātur septem Episcopi primùm in Hispaniā missi.

AT dices ex sententia Clementis discipulos illos ordinatos à Petro primos in Hispaniam ingressos: quare ex hoc videri primum Hispaniam Iacobum non adiisse. Huic cogitationi neque ineptè, neque improbabiliter occurreret, qui responderet, ingressos quidem primos in Hispaniam discipulos illos Iacobi; nō quidem absolutè, sed Episcopos ab Apostolis ordinatos, id est, nullum Episcopum Hispaniam adiisse ante hos septem. Sed quia alij etiam Episcopi à Iacobo dicuntur cōsecrati, & Ecclesiis Hispaniarum præpositi, ad aliam propriam, facilémque solutionem confugiendum est. Satis est notum, illa quę proxima sunt alicui loco, numero, & tempori, ex vsu Scripturæ, illorum sibi nomen assumere. Qua ratione in aliquo loco fieri dicuntur, quæ proximè fiēt: & numerum complere nobilem, & plenum, quæ ab illo non longè recesserunt; & in principio facta, quæ non procul distant ab exordio. Exemplis abundamus; adducam vnum, aut alterum affine huic, de quo nobis sermo. Certum est Ecclesiam non sumpsisse Religionis exordium, si rem ad amussim explores, à Petro, & Paulo, quia reuerà Christus fundamenta prima locauit in Ecclesia: quia primus illam congregauit, & instituit, quod nihil est aliud quàm à Christo Ecclesiam habuisse principium; de Petro tamen, & Paulo canit Ecclesia. *Da Ecclesiæ tuæ eorum in omnibus sequi præceptum, per quos Religionis sumpsit exordium.* Et sanè de Paulo dubitare posset nemo, quem conuersum esse constat, postquam Apostolorum prædicatione magnus credentium numerus ad Ecclesiam accesserat. Alexander Macedo primus dicitur regnasse in Græcia Machab. lib. 1. c. 1. cùm tamen pater eius Philippus antè regnauisset; quia non longè aberat à Regni primordio, aut quia paternum valdè propagauit Imperium. Septem ergo Episcopi ideo primi dicuntur Hispaniam obiisse, aut quia paulo post Apostolū Iacobum, aut quia quod à Iacobo fuerat inchoatum, vehementer auxerunt.

CAP. X.

Quid clausula reformati Breuiarij incommodet Hispanicæ causæ.

1. AT dices, si clausula hæc à Clemente supposita causæ tātopere fauet Hispanicæ, quam traditione tot Ecclesiarum confirmatam ostendit; si tam apertè septem viros dignos, quos deinde Petrus ordinaret Episcopos, à Iacobo in Hispania fuisse conuersos

dicit, ex quo fit plusquam verisimile plures alios minoris notæ, aut ex alio sexu fuisse à Iacobo ad Ecclesiam vocatos. Si ita se res habet Hispanica, quid Hispani tam grauiter ferunt antiquam clausulam de *peragrata Hispania* fuisse sublatam, & illius loco suffectam, quam nunc ex sensu, vt opinabamur, Pontificis exposuimus? Sanè si syncerum omnes, & simplicem animum afferrent ad verba Clementis, aut ea essent doctrina, vel ingenio, vt illorum sensum explorare, aut de Pontificis animo coniectare possent, minùs esset, quòd de clausula nuper inducta laborarent Hispani. Sed quis rude, atque imperitum vulgus instituat? aut non æquissimè in Hispanorum nomen animatos ad verum illorum verborum sensum informet?

Malè imperitum vulgus verba Clemētis interpretatur.

Ex hac siue ignoratione, siue animo minùs in Hispanorum gloriam affecto ortū est, vt plurimi liberiùs iam de primo Hispanorū magistro loquantur; alij dubitent, minùs denique firmitatis habeat antiquissima de Iacobo traditio. Cùm ergo eam ob causam apud multos iam leuior sit, quàm antea traditionis fides, occurrendúmque videatur non prudentium solùm iudiciis; sed leuissimis quoque vulgi rumoribus, ac vanis imprudentium, ac delirantium somniis; piè dolent Hispani, meritóque contendunt, ne quod ad hoc vsque sæculum indubitatæ fidei pondus obtinebat, cuiusuis iam non solùm ratiocinationi prudenti, sed etiam cogitationi futili, & orationi liberæ proponatur, & ex suo potiùs audacter, & inscitè, quàm ex Pontificis sensu modestè, atque sapienter loquatur. Timent igitur, & meritò cauent Hispani non id, quod à prudentibus, & æquis rerum æstimatoribus, sed quod ab imperitis, & iniquis prouenire potest incommodi.

CAP. XI.

Quid externi scriptores de Iacobo senserint.

1. MVLTORVM suprà testimonia produximus, tam Hispanorum, quàm externorum hominum, quorum fidei nulla videbatur allini posse suspicionis, aut leuitatis macula. Sed quia domestici testes, & quorū interest rem esse solutam, & integram, in suspicionem interdum, maximè ab incredulis, & duriùs in causam animatis vocari solēt; erit, credo, non exiguū operę, atque studij pretium, si externam aduocemus fidem, & in Hispanicæ causæ patrociniū cum nostris alienas etiam vires coniungamus. Neque repetam quæ hoc tractatu c. 2. & c. 9. testimonia citaui, quæ sanè grauissima fuerunt. Mitto Hippolytum, Hieronymum, Anastasium, Isidorum, Braulium, Iulianum, Bedam; mitto publicam, atque eo nomine grauiorem fidem; nempe Pontificū, Officiorúmque sacrorum, in quibus quotidie publica personat vox, quæ communem hominum cogitationem euulgat. Mitto vestigia quædam nō leuiter impressa, quæ nos ad latentem veritatem sine errore deducunt: ea tantùm adducam, quæ euitādę molestę longitudinis causâ prætermiseram, neque nunc admodùm libenter adglomero; quæ non solùm multitudine (quanquam hoc satis

satis ad traditionem) sed authoritate, & pondere plurimùm valent. Et, vt vno verbo cõplectar omnia, quæ in hoc genere, atque instituto nostro dici possunt, ab antiquissima Ecclesiasticorum sæculorum memoria ad extremam vsque ætatem Baronij, neminem reperio, qui de aduentu in Hispaniam Iacobi dubitarit, cùm tamen contrà ex omni natione plurimi, & in omni ætate non pauci prędicasse in Hispania Iacobum fateãtur. Ecquid igitur ad publicam, & constantem traditionem desiderare potest aut curiosum ingenium, aut proteruus animus? Iam igitur nubẽ producamus testium, videamúsque quàm longè, ac diu vagata, ac dominata sit Hispanica traditio. Proferam autem testes eo fermè ordine, quẽ ipsi in scribẽdo tenuerũt. Quod mihi non erit longi, aut operosi negotij, cùm materiam paratam habeam, & promptam, tum ab aliis, tum præcipuè à D. Bartholomæo Laurentio, & nouissimè à Fr. Francisco de Iesu, qui in congerendis, examinandísque scriptoribus magnam, & vtilem operam posuerunt.

2. Venãtius. VENANTIVS Fortunatus, qui vixit sub annum Domini 570. Epigramma condidit in Iacobi laudem, vt citat, & refert Calixtus II. in quo docet non Iudæos solùm; sed etiam Gentiles à Iacobo fuisse conuersos, & ad finem vsque terræ (sic enim appellatur illa Hispaniæ plaga, vbi conditus est Iacobus) Euangelicam prædicationem propagasse. Sic ergo de Iacobo canit Fortunatus.

Gentiles docet hic, Iudæos increpat idem;
Fructificánsque Deo terminat orbe fidem.

Vvalfridus. ANNO 850. floruit Walfridus Strabo, qui metrica nonnulla conscripsit, & in his opus de duodecim Apostolis, quod nuper ex tenebris euocauit in lucem Henricus Canisius; in quo sic de Iacobo nostro.

Primitùs Hispanas conuertit dogmate Gentes;
Barbara diuinis conuertens agmina dictis.
Qui priscos dudum ritus, & lurida fana
Dæmonis horrenda decepti fraude colebant.

Vbi notãdum, quòd à Gentilico ritu Hispanos ad Christi fidem traductos esse dicit, contra illorum sententiam, qui Apostolicam operam Hebræis tantùm impensam esse putant.

S. Notkerus. EX eadem familia, imò & ex eodem Monasterio Gallo apud Theutones sensit idem quod Walfridus, S. Notkerus, quem in Sanctorum numerum retulit Leo X. Hic eam adducit causam in suo Martyrologio ad diem 2. Iulij, cur tanto in honore sit, ac veneratione Iacobus apud Hispanos: *quia eius*, inquit, *corporali præsentia, & doctrina, atque signorum efficacia iidem populi ad Christi fidem conuersi referuntur.*

Turpinus. PAVLO post hæc tempora secutus est Turpinus, Archiepiscopus Rhemensis, qui in Vita Caroli Magni sic de doctrina, atque translatione S. Iacobi. *Glorisissimus namque Christi Apostolus Iacobus aliis Apostolis, & Dominicis Discipulis diuersa cosmi climata adeuntibus, vt fertur, primitiùs Galeciam prædicauit: deinde eius Apostolico corpore ab Herode Rege perempto, saluo à Hierosolymis vsque ad Galeciam per mare translato, eandem Galeciam discipuli eius prædicauerunt.*

IOANNES

Ioannes Belethus.

IOANNES BELETHVS in Rationali diuinorum Officiorum cap. de festo S. Iacobi apertè docet Iacobum Hispaniam adiisse. *Huius*, inquit, *corpus quiescit in Compostella, quæ Hispaniæ pars est: missus enim fuit, vt Hispanis verbum Dei concionaretur; sed propter malitiam, & duritiam Principum extra vnũ ad fidem Christi neminem conuertere potuit.*

Vincētius Bellouacensis.

SVB idem tempus, id est, ad annum Domini 1240. scripsit idem pene quod Calixtus, & ex ipso multa ad verbum expressit Vincentius Bellouacensis in Speculo historiali tom. 4. lib. 8. cap. 6. sicut etiam à Ioanne Beletho.

Otho.

NON longè pòst Otho Frisingensis Episcopus in Chronico rerum ab orbe condito lib. 3. cap. 15. sic de Iacobo loquitur. *Iacobus iam ab Herode decollatus fuerat, qui tamen priùs, vt dicitur, Hispanis prædicauerat.*

Durādus.

GVILIELMVS Durandus in Rationali diuinorum Officiorum lib. 6. cap. 17. idem pene dicit quod Ioannes Belethus suprà.

Martinus Polonus.

MARTINVS Polonus in Chronico anno Domini 34. hæc de nostro Iacobo. *Iacobus Maior Hispaniam circumiens tandem Hierosolymis decollatur.*

Thomas Cantimpratensis. Iacobus de Voragine. S. Vincentius. S. Antoninus.

ADDE his ex Dominicano ordine quatuor viros doctrina, & sanctitate nobiles, Thomam Cantimpratensem in libro de Apibus, Iacobum de Voragine in Vita S. Iacobi: & S. Vincentium Ferreirum Hispanum sermone de S. Iacobo; & S. Antoninum 1. p. Histo. tit. 6. cap. 7. qui omnes apertè agnoscunt, & tradunt Hispaniam à Iacobo Euangelica fuisse luce lustratam.

Nicolaus de Lyra.

NICOLAVS de Lyra in illud Abdiæ, *& transmigratio Ierusalẽ, quæ in Bosphoro est.* Quo loco in *Bosphoro* multi Hispaniam agnoscunt, quæ Hebr. dicitur ספרד *Sepharad*: ait Prophetiam illam impletam esse per Iacobum, & eius discipulos, qui in Hispaniam primi Euangelium intulerunt.

Philippus Bergomas.

IACOBVS Philippus Bergomas in Supplemento historiarum lib. 8. anno Domini 43. Robertus Carazolus Episcopus Aquinas sermone 36. qui est de S. Iacobo. Ioannes Hartmanus Schedel in Chronico ætatum mundi, in Vita S. Iacobi. Ioannes Nauclerus in Chronographia anno Domini 44. Dionysius Richel, aliter Carthusianus in concione quadam S. Iacobi. Petrus Galesinus in Annot. ad Martyrologiũ 12. Kalend. Februarij. Feuardentius in Irenæum lib. 1. cap. 3. Pammelius in libro aduersùs Iudæos. Tertull. not. 41. Ioannes Vasæus Belga in Chron. anno Christi 40. Genebrardus in Chronologia anno mundi 4233. Baptista Mantuanus in Fastis libro 7. Ioannes Dadræus in scholiis ad Eusebium lib. 2. cap. 8. Hadrichomius anno Christi 39. & Augustinus Mannus ex Cōgregatione Oratorij lib. selectarum historiarum c. 341. vbi alios adducit: & alij plures, quos consultò prætereo, ne longus sim.

Petrus Canisius.

SED non omittam aliquos ex nostra Societate, & in his aliquot, qui etiam post excitatam à Baronio cōtrouersiā, antiquā tamẽ traditionẽ coluerunt, adeò illis productæ ab aduersariis rationes infirmæ. Sit primus ex externis, quos non tam Hispaniæ studium tangit, quàm historiæ fides, aut traditionis antiquitas; atque constantia; Petrus Canisius, qui vnus est pro mille, qui lib. 5. de B. Virgine cap. 2. vbi de prædicatione S. Iacobi in Hispania, & Cæsaraugustana æde à Iacobo ædificata

loqui-

Ricardus Haller. Thomas Saulius.

loquitur. Ricardus Haller in opusculo de doctrina S. Iacobi. Thomas Saulius in thesauro litaniarum. Antonius Posseuinus to. 1. Bibliothecę lib. 4. c. 2. Nicolaus Serarius opusculo de Apostolis c. 87. de Iacobo. Plures alij è nostra Societate quid de hac controuersia sentiant scriptis mandauerũt, quos hîc omitto, quia Hispani sunt, & ideo aliis in Hispanica causa eorum suspecta videri potuit, aut affecta fides: sicut etiam cõplures alios item Hispanos, quorum magnus est numerus; ne quid habeat verisimile, quod obtendat, qui contra constãtem traditionem, id est, contra impetum fluminis tam obstinatò nititur.

Antonius Posseuinus. Nicolaus Serarius.

4. Baronius.

Hoc idem sensit quoque Baronius in Annotationibus ad Martyrologium ad diem 25. Iulij, & tom. 1. Annal. Neque, credo, sic postea in contrariam cogitationem recessit, vt illam verè, atque omnino probauerit: quomodo enim verisimile est virum tantum, quíque obseruandis minimis etiam rebus historicam fidem explorare soleat, tãtùm inuenturum esse momenti in manu scripto codice, in quo nulla esset aut rerum consequentia, aut publica fides, multa indigna grauissima Toletani Pręsulis persona, & Lateranensis illius conuentus authoritate? maximè cùm ille idem Garsias Loaysa, qui Commentarios euulgauit, illos indignos esse quibus haberetur fides, significauerit; cùm ad marginem adiecerit, quod manu illi scripti codices negabant, venisse in Hispaniam Iacobum, & aliquos ibi traduxisse ad Christi Religionem.

5. Rodericus Toletanus nõ videtur interfuisse Concilio Lateranensi.

Qvod si illi constaret Rodericum Toletanum Antistitem non interfuisse Lateranensi Concilio, nihil haberet quod illi aliquid afferre posset coniecturæ ad eam cogitationem: quando quæ priùs excogitarat ex Apostolicis Actibus, & Gregorij VII. atque Innocentij III. authoritate, à communi omnium gentium, ac sæculorũ sentẽtia eum non abduxerunt. At Concilio Lateranẽsi non interfuisse Rodericum, suadent turbida illa Hispanorum tempora, quibus abesse non potuit Rodericus, cuius authoritate, atque solertia illi qui timebantur motus, componi posse videbantur. Facit ad hæc quòd cùm Rodericus in eo libro, quem de rebus Hispanicis composuit, sæpe Toletanæ sedis primatus meminisset, nunquam tamen disceptationis cum Compostellano Præsule in illo Lateranensi Concilio meminit, neque suæ in illos Patrum conuentus profectionis, cùm tamen capite penultimo tradiderit commoratum se Romæ apud Pontificem, quo tempore Corduba in Christianorum potestatem redacta est. Historiam autem illam Hispanicam compositam fuisse multo post Lateranense Concilium, ipse testatur Rodericus in fine historię. *Hoc*, inquit, *opusculum, vt sciui, & potui, consummaui anno Incarnationis Domini* 1243.

Post Baronium alij etiam externi, qui post illum scripsêre, rationésque norant, quibus ille suam voluit confirmare sententiam, antiquam traditionem retinent. Quod planè indicat quàm leues visæ fuerint causæ à Baronio productæ contra tam antiquam, atque constantem traditionem. Hæc adduxi ne Hispanorum causæ publica externorum deesse putaretur authoritas.

TRACTATVS III.

In quo aduersariorum obiecta soluuntur.

CAP. I.

In quo respondetur ad verba Innocentij III.

1. NVNC ocurramus oportet his rationibus, quæ, vt aliis visum est, Hispanicam causam vehementer oppugnāt. Obiicitur primùm quòd Innocentius III. cùm ostendere vellet seruanda esse fidelibus quæcumque à Petro Romano Pontifice essent instituta, ad Decentium Eugubinum Episcopum in hunc modum scribit. *Præsertim cùm sit manifestum in omnem Italiam, Galliam, Hispaniam, Africam, atque Siciliam, insuláſque interiacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos, quos venerabilis Apostolus Petrus, aut eius successores constituerunt Sacerdotes. Aut legant, si in his prouinciis alius Apostolorum inuenitur, aut legitur docuisse.* Graue sanè Innocentij testimonium, sed neque deest aliquid non leue, quod illi respondeas.

2. *Apostolorū nomen ante Euāgelium.* PRIMVM, si dicas *Apostolos* hìc non sumi pro illis, qui antonomasticè dicũtur Apostoli, id est, pro duodecim, qui primi à Christo Euangelium libarunt. Vt enim nos in huius operis initio docuimus, *Apostolorum* nomen, & ante institutum Euangelium, & longè post illud ad tempus vsque Theodosij, illis tribuebatur, qui legationē obirent à quocumque missi. Quare Synagoga suos habuit Apostolos, vt docet Epiphanius hæresi 30. non longè à principio: & Oecumen. in Prologo epist. ad Romanos, & in c. 28 Actuum, quorũ è numero videtur fuisse Saulus, cùm literas, & publicam authoritatē habuit à Pontifice, vt Christianũ nomen extingueret Damasci. Fuêre itē alij, qui cùm viderent *Apostolorum* nomen magni apud multos fieri, ipsi sibi Apostolicum nomen assumpsêre, qui cùm Christi nomen plurimũ haberent in ore, longè tamē ab eius cōsiliis, atque institutis aberant: qui laruatam quandā obtendebant Religionem, neque quiquam sibi proponebant magis, quàm vt honorem captarent apud imperitum vulgus, aut aliquod ex nugaci illa prædicatione compendium. Aut certè, quod erat multo magis horribile, Apostolicum, & Christianum nomen, dum ipsi se Apostolos, & Christianos profitentur, suorum morum impuritate in odium, & inuidiam trahere moliebantur: sicut fecêre olim Carpocratiani hęretici, qui, vt Christiano nomini conflarēt inuidiā, Christianos seipsos appellabant, vt tradit Epiphanius hæresi 27. Eusebius lib. 4. hist. c. 7. & Iustinus Martyr dialogo cum Tryphone. De priorib. non tam Apostolis, quàm pseudoapostolis, est illud Pauli 2. Cor. 11. *Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi; & non mirum: ipse enim Satanas trāsfigurat se in Angelum lucis.* De posterioribus est illud ad Philip. 1. *Quidam verbum Dei annunciant per inuidiam, & contentionem: quidam non syncerè, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.* His vt occasionem præriperet Paulus Christiani nominis infamādi, occuparētque illorum prędicationem, & versutias, ne falsa doctrina populos imbuerent, eò proficiscebatur, vbi Christus antè nominatus non erat. Sic Ambrosius in illud ad Rom. 15. [*Prædicaui Euāgelium*

Apostolorum nomen multi sibi falsò sumpsêre.

gelium non vbi nominatus est Christus.] *Non sine causa*, inquit, *illic se prædicare niti dicit, vbi nõ nominatus est Christus, sciens pseudoapostolos aliter quàm oportebat Christũ tradere. Ad hoc enim circuibant, vt sub nomine Christi aliis dogmatibus populum manciparent, quod postea corrigere maximi erat laboris. Id præuenire voluit, vt inuiolata prædicationis verba traderet audientibus.* Fuisse auté pseudoapostolos, qui assumpta Religionis larua veris sese opponerent Apostolis, docét passim Doctores, sicut etiam fuerunt pseudochristi, & pseudoprophetæ. Fuisse quoque falsa quædam Euangelia à Gelasio, atque Innocétio damnata, in procemio ad Apostolorum Acta docuimus. Hoc itaque significare voluisse videri potest Innocétius, nõ ab his Apostolis, seu pseudoapostolis, neque ab his Euangeliis, seu potiùs hæreticorum commentis institutam esse quõdam Hispaniam, sed ab his qui veram, atque Apostolicã fidem in eam regionem inuexerũt. Hanc explicationem indicat Glossa in illud Innoc. III. testimonium, quę sic ait. *Alius Apostolorũ. i. contrarius.*

QVARE nõ malè, credo, coniectaret, si quis ita exponeret, nõ esse Euãgeliũ in illis prouinciis ab aliis Apostolis prædicatum, quàm ab illis, qui à Christo instituti sunt. Non ab Apostolis Synagogæ, aut ab aliis, qui alienæ studuerũt Religioni, aut Religionis specie ambitioni suæ, aut auaritiæ seruiebãt; sed ab Apostolis Christi, qui etiam à Petro missi dici possunt, quia cùm esset Christi Vicarius, & Apostolorũ caput, & Princeps, ab illo in prouinciarũ distributione in alia, atq; alia loca rei Christianæ gratiâ dimissi sunt.

3. ET hæc ratio plenè, vt mihi videtur, Innocentij verbis, & eorum, qui contrà sentiunt, cogitationi respondet: nam reuerà quotquot ad varias totius orbis prouincias abierũt, Petrus emisit, quia ab illo tanquam à capite, atque Pastore vniuersali instructi sunt. Quare vt Cõcilio præfuit Hierosolymitano Petrus, vbi quod Spiritui sãcto visũ est, ipse decreuit, aliísque seruandum Pontifex edixit; sic puto cùm Apostoli Hierosolymis cõuenerunt, vt Symbolum componerent, rémque Christianam in datis sibi prouinciis procurarent, iuxta illud Domini præceptum, *docete omnes gentes*, diuini Spiritus afflatu Petrum alios aliis destinasse prouinciis, vt docet (cuiuscumque ille fidei sit) Procorus statim in principio suæ historiæ. Cuius imperium suscepêre libenter Apostoli omnes, quia & ipsi magno ardebant studio propagandi Euãgelij, & Christi Vicarium Petrũ esse cognouerãt. Quare, vt à Petro Iacobus Hierosolymę Episcopus designatus esse creditur in illa prouinciarũ partitione, vt putat Chrysost. hom. 87. in Ioanné: sic alios aliarum partium Episcopos, & Doctores esse destinatos videtur nõ incredibile; alioqui, nisi tanta esset animorum consensio, magna in tam graui, támq; difficili negotio futura videbatur rerũ cõfusio; cùm Apostolorum animi magis in hãc, quàm in illã propenderent prouinciam, & Gentium mores barbari, & truces à difficili Euangelicæ prædicationis cursu deterrerent. Verum itaque est à nullo fuisse lustratã, & institutam Hispaniam, Galliam, & Italiam, nisi ab eo, quem Romanæ Sedis Antistes Petrus cum ea cura misisset. Quando Apostolorum nemo nisi à Petro in suam sibi prouinciam, atque diœcesim designatus est.

A Petro alij Apostoli ad suas prouincias destinati videtur.

4. NEQVE ab hac lege Paulum excipio, quamuis à Christo sit constitutus Gentium Doctor, quando Petro cõmunicare voluit Euangelium, quod ab ipso acceperat Euangelij

Paulus à Petro videtur ad varias prouincias destinatus.

authore, & ab illo doceri quem teneret deinceps in docendo modum. Sic Paulus ipse indicat ad Galat. 2. *Iterum ascēdi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto Tito: ascendi autem secundùm reuelationem, & contuli cum eis Euangelium, quod prædico in Gentibus, ne fortè in vanum currerem, aut cucurrissem.* Neque aliud sibi voluisse videtur Innocentius cùm ait, nu lū aut docuisse, aut instituisse Ecclesias, nisi quos Petrus, aut eius successores constituissent Sacerdotes, id est, destinassent ad docendum. Neque enim omnes, qui aut Ecclesias constituerunt, aut docuerunt, ordinati sunt à Petro, aut eius successoribus Sacerdotes. Quod exponendum est iuxta pręcipuum, & proprium illius capitis institutum, nempe ab omnibus vbicumque terrarum obseruandum esse, quod traditū est ab Apostolorum Principe Petro. Quod non de sola Gallia, Hispania, Italia, interiacentibúsque insulis intelligēdum est; alioqui in alias prouincias nihil omnino valeret Innocentij ratio, cùm in aliis prouinciis multi docuerint, excitauerintque Ecclesias, qui tamen à Petro neque eò legati, neque constituti Sacerdotes fuerunt. Quòd autem Paulus Gentium Doctor constitutus à Deo, à Petro quoque acceperit prouincias, videtur indicare Ambrosius in illud ad Galat. 1. [*Ascendi Hierosolymam videre Petrum.*] *Dignum*, inquit, *fuit, vt cuperet videre Petrum, quia primus erat inter Apostolos, cui delegauerat Saluator curam Ecclesiarum: non vtique, vt aliquid ab eo disceret, quia iam ab authore didicerat, à quo & ipse Petrus fuerat instructus, sed propter affectum Apostolatus, & vt sciret Petrus hanc illi datam licentiam, quam & ipse acceperat.* Quo cum postea, vt diximus, contulit quod à Christo susceperat Euangelium. Dum ergo Paulus ne frustra cucurrisset antea, aut postea curreret, Euangelium cum Petro confert, ab illo videtur informari, licèt priùs esset doctus à Christo, à quo etiamsi Doctor Gentium esset constitutus, à Petro tamen (vt videtur Ambrosius indicare, vtpote cui Saluator Ecclesiarū curam delegauerat) assignari sibi prouincias voluit, quas Euangelica luce lustraret. Neque hic loquēdi modus alienus est à Scriptura sacra, quæ id facere aliquem significat, qui faciendum declarat, licèt eius rei alter sit author, & dux. Quo modo Isaias excæcaturus dicitur Iudæorum oculos, & aures aggrauaturus, quia excæcandos oculos, & aggrauandas aures fore denunciat. Quo loco nos in hanc sententiam pluribus. Habemus in ipso Paulo exemplum ad manum: nam cùm Deus Actor. cap. 13. statuisset, vt ex Antiochia Paulus, & Barnabas aliò proficiscerentur, tamen ab his, qui cum Paulo erant Antiochiæ, segregati dicuntur & dimissi. *Erant autem in Ecclesia, quæ erat Antiochiæ, Prophetæ, & Doctores,* &c. *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus sanctus. Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos. Tunc ieiunantes, & orantes, imponētesque eis manus dimiserunt illos.* Quòd si ab his, qui longè Petro erant inferiores, missi dicuntur, qui à Domino destinati erant Paulus, & Barnabas, quanto magis à Petro tam Paulus, quàm alij Apostoli, quibus à Deo prouinciæ commendatæ dicuntur, in suas sibi Ecclesias, aut regiones dicentur esse legati?

Hæc mihi ratio satis apta videtur, & instituto illius capitis, & verbis Pontificis: nam si eo, quem diximus modo,

modo, Apostoli omnes à Petro missi sunt in prouinciarum diuisione, & in componendo Symbolo, quod forma quædam fuit tenendæ, atque prædicandæ fidei, rationem, & modum euangelizandi receperunt, cur non omnes Apostolos, & instructos à Petro, & in suam quęque regionem dimissos esse fateamur? Facit ad hæc, quòd cùm eò spectet totum illud caput. *Quis nesciat*; vt probet ab omnibus seruari debere quod Romana seruat Ecclesia; neque aptè, neque legitimè concluderet Pontifex, si propterea quòd Hispaniam, Galliam, &c. non ab aliis, quàm à Romana Sede doctrinam acceperunt, alias similiter prouincias esse non ab aliis, quàm à Petro, Petríque successoribus institutas. Puto ergo exempli gratiâ positas esse Hispaniam, Galliam, Africam, &c. & omissum esse illud Logicis familiare; *& in cæteris simili modo*: neque aliter de Asia, Achaia, Æthiopia, quàm de Hispania, & Gallia esse iudicandum, quas nemo dubitat à Ioanne, Andrea, & Thoma Euangelium accepisse. Quòd si cum Glossa sic interpretêre, *alius Apostolorum, id est, contrarius*, qui videlicet contrà senserit, ac docuerit, quàm Romana seruat Ecclesia, nihil est quòd in huius loci explicatione amplius laboremus.

6. CVR de Hispania potiùs, Italia, & Gallia, Africa, & Sicilia, interiacentibúsque insulis locutus sit Innocentius, ratio in promptu est: quia ad Decentium Episcopum Eugubinum scribebat, cui, cùm Italus esset, non videbatur ignotum esse, quid in tam graui, ac celebri causa proximis regionibus contigisset. Quare ab aliis prouinciis commemorandis abstinuit, quia longum esset percensere singulas, neque exploratū Episcopo Eugubino, in quem quisque locum missi à Petro Sacerdotes, aut Apostoli fuerint.

7. ADDE quòd durum esset, si aliter hunc locum exponamus, vnius tantùm Pontificis authoritate, vbi nihil definit, conuelli plurima, quæ confirmarunt & antiqua traditio, & plurimorum, & in his aliquorum etiam Pontificum testimonia: nam si in Hispania, Gallia, Italia, Africa nullus Apostolorum aut docuit, aut excitauit Ecclesias, quid statuemus de Paulo, quem in Hispaniam aliquando venisse communis tenet scriptorum pene omnium, & Sanctorum consensio, quos nos ad Actorum finem latiùs ostendimus? Vnum adducam Gregorium lib. 31. Moral. cap. 32. vt Pontificiæ authoritati authoritatem item Pontificiā opponam. *Ecce* (inquit) *ipse quem ad testimonium iam sæpe deduximus, Paulus cùm nunc Iudæam, nunc Corinthum, nunc Ephesum, nunc Romam, nunc Hispaniam peteret, vt in peccati morte iacentibus æternæ vitæ gratiam nunciaret, quid se aliud, quàm esse aquilam demonstrauit?* Neque Baronium ab eadem sententia deduxêre datæ ad Decentium Innocentij literæ, qui de Paulo cum aliis sentit, probátque multis 1. tom. Annal. anno Christi 61. & in Martyrologio, in quo idipsum tradit ad diem 22. Mart.

8. *Sergius Galliæ Doctor: itē Crescens.* DE Gallia docet Romanum Martyrologium ad diem 22. Martij, vbi refert traditionem esse, Sergium Paulum à Paulo Apostolo iā antè conuersum, relictum esse ab eodem cum Episcopali dignitate Narbone, quo tempore proficiscebatur in Hispaniam. Idem de Crescente Pauli discipulo sentit Epi-

phanius hæresi. 51. qui & ibidem de Luca Pauli comite tradit tam in Gallia, quàm in Italia prædicasse. De Crescente idem, quod Epiphanius, tradit Romanum Martyrologium, item Adonis, Vsuardi, & Bedæ ad diem 27. Iunij. Vide ibi Baroniũ in Annotationibus.

9. Barnabas Italiæ Apostolus.

De Italia res est minùs controuersa: ferè nemo enim est, qui neget Barnabam in Liguriam venisse, ac Mediolanensis Ecclesiæ prima iecisse fundamenta. Docet certè Baronius verbis vsque adeò claris, ac significantibus, vt nemini relinquat ambigendi locum. *Verùm ipsum* (inquit) *in Italiam venisse, & in Liguria prædicasse Euangelium, nobilissimamq́ Mediolanensium Ecclesiam erexisse; longè, lateq́ Christi fidem feliciter propagasse firmæ traditiones, eiusdemq́ Ecclesiæ monumenta complurium scriptorum monumentis confirmata fidem certam, atque indubitatam faciunt.* Idem censet in Annotationibus ad Martyrologium ad diem 25. Septembris, vbi Anathalon in Mediolanensis Ecclesiæ administratione successisse dicitur Barnabæ; vbi de S. Anathalone antiquum recitat Epigramma; quod in lapidem incidit S. Mirocles, qui non longè fuit ab Apostolico sæculo.

10. Simon Africæ Doctor.

Neqve Africæ defuerunt ex aureo illo Apostolorum sæculo, qui lucem inuexerint Euangelicam: vt enim Dorotheus in Synopsi, & Nicephorus lib. 2. cap. 40. docent, quorum sententiæ Græcorum menologium subscribit, vt tradit Baronius in Annot. ad Martyrologium die 28. Octobris, & 1. tomo Annal. anno Christi 44. Simon Apostolus Euangelium prædicauit Africanis: & eò videntur inclinare Augustinus de vnitate Ecclesiæ cap. 15. Saluianus de prouidentia Dei lib. 7. qui contra Donatistas, qui se primos in Africã venisse cõtendebant, dicunt Africã ab Apostolis primùm Euangelicam sumpsisse doctrinam.

11. In insulis quoque fuerunt Apostoli.

De insulis interiacentibus, quas Innocentij literæ ab alio quàm à Petro fidem accepisse negant, ipse quoque Baronius idem, quod de ciuitatis modò prouinciis fatetur. Nam Melitæ, quæ vna est interiacentium insularum, præpositum à Paulo dicit, cum Episcopali authoritate Publium, quem dum subsistere in ea insula cogitur, à morbo liberauit. Quòd si Cyprus, & Creta ad has interiacentes insulas spectãt; certum est ibi à Paulo annunciatum Euangelium; & quidem Cretæ Titum cum Episcopali potestate præposuit. Ad Titum cap. 1. *Huius rei gratiâ reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt, corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros.* Cyprum verò totam Apostolus ipse cum Barnaba docendo lustrauit. Act. 13. Vt ergo hæc plerique illorum, qui causam oppugnant Hispanicam, admittunt; sic etiam iidem sine vlla offensæ Religionis, aut violatæ historicæ fidei suspicione admittere potuissent, venisse in Hispaniam Iacobum, & ab eo gentem nostram prima suscepisse Euãgelij semina: cũ res sit & testata magis ab his, quibus doctrina, & sanctitas fidem conciliant, quæ omni calumnia deberet esse longè superior, & omnium sæculorum continenti pene traditione firmata. Neque enim video cur propter Innocentij authoritatem cùm alias admittant prouincias Apostolica illustratas prædicatione, Hispaniam excludant.

* * *

CAP.

CAP. II.

In quo soluitur obiectio ex testimonio Gregor. VII. & ostenditur ante septem Episcoporum ingressum annunciatam esse fidem in Hispania.

I. Gregor. VII. testimonium.

ALIVD nobis opponit testimonium non huic valdè dissimile Baronius tom. 9. anno Christi 816. ex Gregor. VII. ad Hispaniarum Reges Alfonsum, & Sanctium lib. 1. epistol. 64. *Cùm Beatus*, inquit, *Apostolus Paulus Hispanias se adiisse significet, ac postea septem Episcopos ab vrbe Romana ad instruendos Hispaniæ populos à Petro, & Paulo Apostolis directos fuisse, qui destructa idololatria Christianitatem fundauerunt, Religionem plantauerunt, & Officium in diuinis cultibus agendis ostenderunt, etiam sanctas Ecclesias suo sanguine dedicauêre; vestra diligentia non ignorat*. Et paulo pòst. *Vnde enim non dubitatis vos suscepisse Religionis exordium, restat etiam vt inde recipiatis in Ecclesiastico ordine diuinum Officium*. Hæc verba tantùm significant missos à Petro ab vrbe Romana septem Episcopos, qui primis Ecclesiæ temporibus Hispaniam instituerent; non negant priùs, aut eodem tempore alios quoque eôdem Euãgelij gratiâ fuisse profectos. Neque incommodat quòd Religionis exordiũ ascribendũ esse dicatur aut Paulo in Hispaniam ingresso, aut illis qui à Petro ex vrbe missi esse dicuntur. Est enim vsitatum tã in prophana, quàm in sacra literatura, vt quę parum à principio distant, principium, & quæ parum à primis, prima esse censeantur, & vocentur: & generatim quæ parum à loco aliquo distant, in eo esse loco, & quæ à perfecto aliquo numero absunt, numerum illum cõplere existimentur. De tempore vnum, aut alterum exemplum adducam, ab innumeris aliis commemorãdis abstineo. Multa facta dicuntur, quãdo filij Israël egressi sunt de Ægypto, id est, vt verba ipsa sonant, in ipso libertatis, aut peregrinationis exordio, quæ tamen aliquot post hæc non solùm diebus, sed mensibus contigêre. Exod. cap. 16. numero 32. datum dicitur esse manna, quando educti sunt Hebræi ex Ægypto, & tamen datum est die 16. mensis secundi, id est, post mensem ab egressu: & lex data scribitur Deut. 4. & Leuit. 26. & 3. Reg. cap. 8. quando egressi sunt de terra Ægypti; & tamẽ datam esse cõstat quinquagesima ab egressione die. Cùm autem Gregorius VII. ad Hispaniæ Reges literas daret anno Christi 1074. quid mirum, si in primordio Euangelicæ prædicationis legati dicantur in Hispaniam septem Episcopi, quando non longè antè Iacobi præcesserat aduentus?

Regul. Quæ parũ à principio distãt, in principio facta dicũtur.

2. Reg. Is author dicitur rei alicuius, qui in ceptã ab alio amplificauit.

ADDE quòd ex ea pręedicatione, vt nonnulli putant, exiguum fructũ retulit Iacobus, propter durum illius gentis ingeniũ, & ad Euangelij disciplinam indocile. Quare cùm ad hominum sensum, quæ pauca sunt, pro nullis, quæ exigua perinde ac si non essent, censeri soleant, iure Euãgelicæ pręedicationis primordia missis à Petro Doctoribus adscribi possunt; & quæ ibi post Iacobi aduentũ excitatæ sunt Ecclesiæ; quia earum exigua priùs fundamenta iacta, sicut à filiis Israël ædificata dicitur Ramesses Exodi capite 1. cùm tamen ante illud tempus ædificata dicatur Geneseos 49. & iuxta translationem Septuaginta, ab

ab iiſdem ibidem dicatur Heliopolis conſtructa, cùm ante Iſraëlitarũ ingreſſum in Ægyptum Geneſ. 41. Heliopoleos Sacerdos eſſe dicatur Putiphar; ædificatæ tamen ab Iſraële narrantur, quia ex exigua, atque informi mole ad ingentem amplitudinem Iſraëlitarum opera productæ ſunt. Exemplum & in humanis habemus illuſtre, vtpote in vrbe Romana, vbi prima ſedes eſt, & Eccleſiæ caput: nam cùm primùm eſſet ab Euãdro ædificari cœpta, quia tamen ex rudi, atque exigua amplam, & nobilem fecit Romulus, eius vrbis molitor, & auctor, non tam appellatur Euander, qui primus, quàm Romulus, qui poſt illum multa poſt tempora molitionem promouit. De quo Virgil. lib. 8. Æneid.

Tunc Rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Et cùm ante Nabuchodonoſoris Imperium in molem planè inſanam, atque ſuperbam eſſet ædificata Babylon, ſiue à Nemrod, vt videtur docere Moyſes Geneſ. 10. vbi ita de illo. *Fuit autem principium Regni eius Babylon:* ſiue à Semiramide, vt eſt communis Græcorum, Latinorúmque ſententia; quia tamen illam Nabuchodonoſor ornauit, atque amplificauit plurimùm, ædificatam à ſe prædicat Babylonem. Dan. cap. 4. *Nónne hæc eſt Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui?* Sic ergo inducta dici poteſt à Petro, eiúſque ſucceſſoribus in Hiſpaniam Religio, & Eccleſiæ excitatæ, quia Eccleſiam, quam antè Iacobus puſillã, & quaſi informem reliquit, ipſi poſtea maiorem in modum amplificarunt, & ornarunt.

Septẽ Epiſcopi in Hiſpaniã miſſi diſcipuli fuerũt Iacobi.

Qvomodo verò ſeptem illi Epiſcopi diſcipuli Iacobi fuerint, & in Hiſpania conuerſi, diximus hoc tractatu cap. 6. & tractatu 2. c. 9. vbi explicuimus clauſulam de Iacobo, quam in Breuiario nuper reformato addidit Clemens VIII. Qui apertè docet ex iis, quos in Hiſpania Iacobus vocauit ad fidem, ſeptem Epiſcopos ordinatos fuiſſe à Petro, & in Hiſpaniã miſſos. Quòd verò hi primi Euangelij gratiâ Hiſpaniam non adierint, ſuadent illa Martyrologia, in quibus Epiſcopi illi veniſſe dicuntur *in Hiſpaniam Gentilium adhuc erroribus implicatam.* Vbi pondero illud *tunc adhuc*, quod ex vſu Latini ſermonis ſignificat aliquam præceſſiſſe operam in eo, quod tunc adhuc indigere exiſtimatur alterius ſtudio, atque labore; vt, *aſſumpſi diſcipulum tunc adhuc rudem*, id eſt, qui non ſatis aliorum diſciplina erat inſtructus. Ita legit Beda, Vſuardus, & Addo in Martyrologiis, & Martyrologium Lugdunenſe, vt tradit Ioannes Boſcus in Bibliotheca Floriacenſi; & Hieronymus apud Calixtum II. niſi quòd illud *tunc* non addidit; tantùm enim dixit, *Gentilium adhuc erroribus implicatam.* Sed eſt idem ſenſus, licèt non adeò explicitus. Quare non dubium eſt quin illa Martyrologia, quæ publicam obtinent fidem, id eſt, grauiſſimam, doceant ante illorum Epiſcoporum ingreſſum cœptã eſſe in Hiſpania Gentilium conuerſionem. Quòd ſi opus illud, quod ex Bibliotheca Floriacenſi Ioannes Boſcus adducit, aliquam mereretur fidem, res eſſet pro Hiſpanorum cauſa magis expedita. Nam quo tempore primi illi Epiſcopi ingreſſi dicuntur in Hiſpaniã, cogniti traduntur vt Chriſtiani, quia iam per totum mundum Chriſti nomen diffuſum erat, neque Rex Chriſtianos cognoſceret, niſi aliqua ibidem haberent Chriſtianæ Religionis documenta, & ſigna; ſed

quàm

quàm illud opus, contrà quàm Boscus putat, indignum sit fide, inferiùs pluribus ostendemus.

CAP. III.

De disceptatione Toletani Archiepiscopi cum Compostellano.

I. Roderici Toletani cum Compostellano qualis disceptatio.

TERTIA ratio eiusmodi Baronio visa est; vt ipsius animum in suscepta iam antè cogitatione firmauerit; quam latè expendit; & amplificat eodem, quo superiorem loco, anno scilicet Christi 816. Cùm enim Compostellanus Episcopus de Primatu cum Toletano contenderet; *Declamata* (inquit) *res est ab ipso Compostellano Episcopo in plena Synodo, in magno illo Concilio Lateranensi quadringentorum octoginta trium Episcoporum, vendicante sibi ius non parendi Archiepiscopo Toletano, eo quòd Compostellana Ecclesia esset super omnes Hispaniarum Ecclesias; duplici ratione, vt aiebat, tum quia S. Iacobus ibi quiescat corpore, tum etiam quòd in Hispania prædicauerit Euangelium. Sed aduersantem sibi acerrimè expertus est Rodericum Ximenium Archiepiscopum Toletanum in plena Synodo, coram ipso præsidente Romano Pontifice Innocentio III. ista locutum post alia de corpore Apostoli ibidem collocato:*

SI, inquit, inducat etiam Compostellanus Antistes, scilicet primam diuini verbi promulgationem, & plurimorum conuersionem ad fidem Christi in Hispania per Iacobum Apostolum factam, qui diuinam paginam nouerunt, testimonium perhibeant. Ego tantùm legi datam ei fuisse potestatem prædicandi in Hispania, sed interim dum per Iudæam, & Samariam diuinam legem seminaret, sub Herode Hierosolymis truncato capite exhalauit animam, & Domino reddidit. Quomodo ergo ibi prædicauit, qui nondum ingressus est? Hæc Rodericus, qui statim addit de Iacobi in Hispaniam aduentu, paucorúmque inibi conuersione audiisse se aliquid à quibusdã sanctis Monialib. & Religiosis viduis in primis ætatis suæ annis; ac si dicat anilem esse fabulam, & rumorem è tonstrina collectum. Ad quæ nihil respondisse dicitur Compostellanus, cùm tamen imparatum in eam contentionem venisse non sit credibile. Ex eo Compostellani Præsulis silentio sibi persuasit Baronius laborare maximè Hispanorum causam, & esse incerta quæ de Calixto retinet, & prædicat Hispania. Nos hæc paulo iam accuratiùs expendamus.

DVO nobis hoc loco præstanda sunt. Primum, vnde sumpta sint quæ in Lateranensi Concilio inter duos illustrissimos Hispaniæ Præsules disceptata narrantur, & quanta illius historiæ, seu monumenti fides. Secundum, an hæc à Roderico Toletano Antistite dicta fuisse existimari possint. Quibus explicatis constabit facilè quàm sit infirma ratio; quàm languida vis, quæ Baronium à priori cogitatione deduxit.

2. QVOD ad primum attinet, hæc quæ Baronio adeò visa sunt grauia, vt subsistere primùm coëgerint, ac tandem damnare quæ in Annotationibus ad Martyrologium antè probauerat, sumpta sunt ex manuscripto quodam codice, qui in Toletanæ Ecclesiæ Bibliotheca seruatur, cui nulla inest publica, atque legitima fides, quæ

Scuius authoritas codicis, quē euulgauit Garsias Loaysa.

illum à ſuſpicione vindicet leuitatis;imò qui, vt cuilibet mediocriter attento facilè conſtabit, illa cōtinet, quæ minùs videntur cum tempore, ac loco, aut etiam cū rerum, quæ tractantur, natura conſentire. Et primùm hæ literæ, quæ apud eos ſeruantur, quibus cum aliis controuerſia eſt, ſi aliena authoritate, id eſt, eius qui in ea cauſa iudex eſſe legitimè potuit, conſignatæ non ſint, fidem facere nulla ratione debent. At his literis neque ab eiuſmodi fide vllum pondus ineſt, neque quicquam habent, quo ſuam ſibi fidem aliis aut oſtendāt, aut probent. Neque ibi de ſcriptore conſtat; conſtaret vtinam, forſitan illius aut nomen, aut leuitas, quo loco habenda eſſent illa manu ſcripta monumēta, docuiſſent. Mitto alia: illud prætermitte non poſſum, quod in ſcriptis illis primum occurrit; ex quo tanquam ex facie coniectare licebit illorum ſcriptorum indolem, & mores. *Anno* (inquit) *Domini ducenteſimo ſupra milleſimum, 15. die menſis Nouembris celebrata eſt ſancta, & vniuerſalis Synodus Romæ in Eccleſia Sancti Saluatoris, præſidente Domino Innocentio Papa III.* Ex hoc tanquam ex proprio charactere de cæteris coniecturam facito. Conſtat Concilium illud coactum eſſe Pontificatus Innocentij anno 18. id eſt, anno Domini 1215. Anno verò 1200. quem ſcriptor ille, quicumque eſt, Synodo aſſignat Lateranenſi, nondum erat Rodericus Eccleſiæ Toletanæ conſtitutus Antiſtes: ſic enim de illo Mariana libro 11. capite 21. *Conſequens annus 1208. multorum Principum funeribus nobilis fuit. Menſis Augusti die 28. Martinus Præſul Toletanus obiit: ſucceſſit Rodericus Semenus domo Vaſco.* Ex quo apparet quàm eſſet Eccleſiaſticæ, atque Toletanæ hiſtoriæ ignorans, quicumque fuit, qui illa ſiue monumenta, ſiue commenta concinnauit. Quòd ſi illius manu ſcripti codicis finem inſpicias, & ad initium referas, id eſt, ſi pedes cum capite componas (ſi tamen pedes habet, & caput) inuenies quàm fœdo, atque infantili errore ſibi contradicat: cùm enim principio dixiſſet anno 1200. decima die Nouembris celebratum eſſe Lateranenſe Concilium, in fine tamen concludit, peracta fuiſſe illa, de quibus ſuprà anno 1215. octauo Idus Octobris. Sanè verum eſt illud; *Mendacem memorem eſſe oportere.* En fides, en authoritas, quæ, ſi Deo placet, communem Hiſpaniæ causā oppugnat.

Grauis error in eo codice.

3. QVOD ſi Compoſtellana cauſa tam acriter in ea Synodo diſceptata eſt, cur in eius Actis neque vllum apparet illius ſiue cauſæ, ſiue controuerſiæ veſtigium? Si Toletanus Præſul extitit in ea diſceptatione ſuperior, ſi quod de primatu contēdebat, obtinuit, vt ſcripta ipſa docent, cur tantum de re tanta in ea Synodo ſilentium? Sanè locus huic Toletanæ cauſæ fuiſſet non importunus in illius Synodi capite 5. vbi de Patriarchalium ſedium dignitate, atque ordine decernitur. Quare prudenter mihi feciſſe videntur, qui hactenus ſcripta illa potiùs latere voluerunt in tenebris, quàm in publicam lucem, & hominum iudicium euocari; quia videbant illis nullam ineſſe fidem, imò grauiſſimam Toletanæ cauſæ in Hiſpaniarum Regnis de principe loco controuerſiam, à dubia illorum ſcriptorum fide debilitari plurimùm.

De horum scriptorum authoritate satis dixisse videor, relinquo plurima, quæ quàm sint grauia, facilè ex his, quæ dicta sunt, quiuis existimare poterit. Accedo iam ad ea, quæ in Lateranensi Concilio à Roderico contra Sanctium Compostellanum Antistitem declamata sunt. Et primùm non disputo an illi Concilio Compostellanus Præsul interfuerit, quod nonnulli negant: omitto, quod alij satis probabile putant, ipsum Rodericum non obiisse, neque obire potuisse conuentus illos Lateranenses. Tantùm dicam, quæ in illo Concilio à Toletano Præsule dicta commemorantur in Compostellana causa; quæ sanè in tanti viri prudentiam, atque modestiam minimè conueniunt.

4. Multa codex tradit indigna Roderico

Qvis credat dixisse Rodericum in eo tot Patrum conuentu audiisse se primis ætatis suæ annis à Monialibus quibusdam, & Religiosis viduis de Iacobi in Hispaniarum Regno prædicatione, quasi iam grandior ad illud vsque Lateranense tempus nihil audiisset? An ignorare poterat vir ille sapientissimus in Hispaniarum Ecclesiis hoc quotannis recoli? An erat nescius in Toletano templo Breuiarium esse Mozarabum, quod recitaretur quotidie; cuius authoritatem, & sanctitatem illustri confirmatam esse miraculo ipse docuit lib. 6. histor. cap. 26. An id viro tanto excidisset eo disceptationis articulo de memoria, quam vsque adeò in illis scriptis traditur habuisse felicem, vt cum ingenti omnium admiratione, atque stupore ad varios, qui ad illos Lateranenses conuentus vndecumque confluxerant, suo ad vnamquamque nationem idiomate concionatus sit? Sanè anilis non erat, aut leuis authoritas Isidori, in cuius scriptis non potuit non legisse vir eruditissimus, quod se audiisse negat; aut Breuiarij Mozarabi, quod sciebat ab Isidoro fuisse compositum, vbi apertum est de Iacobi in Hispaniam aduentu testimonium. Quod item Breuiarium Toletanum, quod tunc erat in vsu, confirmat. Nam licèt in prima lectione dicat tantùm datam ei potestatem fuisse prædicandi in Hispania, quò respexit ille, qui manu scriptos illos Commentarios scripsit, tamen in Respons. lectionis septimæ ita loquitur apertè de Iacobi prædicatione, vt nemo vnquam locutus esse videatur illustriùs. *Adest nobis valdè lætabunda dies excellentissimi Apostoli Iacobi, per cuius saluberrimam prædicationem plebs totius Hispaniæ suum cœpit agnoscere Redemptorem.*

5.

Qværit ibi Rodericus quo Scripturæ sacræ loco constet in Hispaniam Iacobum esse profectum; quasi ad illud necessaria futura fuerit diuina fides, & non sufficeret, quę minor esset quàm diuina. Certè, si diuinum appellandum esset testimonium, multa, quæ vt certa complexa est, & tanquam certa retinet, & veneratur Ecclesia, in dubium vocari, atque adeò ex fidelium vsu aboleri debuissent. Et quæ de Iacobo quærit Rodericus, idem de Apostolorum plerisque quærere, & disceptare posset: in omnes enim valet illa ratio; *qui diuinam paginam nouerint, testimonium perhibeant.* Quis enim diuinæ paginæ testimonio confirmet venisse Philippũ in Phrygiam, Andreã in Achaiã, aut Petrum fuisse Romę, ibíque stabilem cõstituisse Cathedram? At hęc omnia certa sunt, quæq; in Ecclesia frequenter audimus: neque, credo,

hæc negaret Rodericus, etiamsi sacræ paginæ non firmaret authoritas.

6. ILLVD magis mirandum quod è sacra pagina se didicisse refert Rodericus, datam fuisse Iacobo potestatem Euangelicæ prædicationis in Hispania, immatura tamen morte eò veniendi facultatem esse sublatam. Quòd hoc posterius habere se è diuina fide significet, ex eo liquet, quia proximè antecesserat sacræ paginæ fides, quam de Iacobi aduentu Compostellanæ causæ vindicibus requirebat. *Si inducat Compostellanus primam diuini verbi promulgationem, & plurimorum conuersionem ad fidem Christi in Hispania, qui diuinam paginam nouerunt, testimonium perhibeant. Ego tantùm legi* (nempe in diuina pagina) *datam ei fuisse potestatem prædicandi in Hispania, sed interim cùm per Iudæam, & Samariam diuinam legem seminaret, Hierosolymis sub Herode truncato capite exhalauit animam, & Domino reddidit.* Hæc Rodericus. Quæ virum sanè tantum in tam graui literatorum consessu, qui probè norant quid proditum esset in Apostolicis Actis, dixisse persuadere mihi nunquam potui. Quòd si, quod dat, accipimus, datam nimirum sorte Hispaniam Iacobo, quod reliquum est, facilè hinc efficitur: constat enim ex his, quæ principio diximus, satis fuisse spatij, vt venire in Hispaniam potuerit, atque ibi perdiu commorari. Neque verò quiuis adducetur, vt credat irritam esse sortē illam, & viuā, quæ Hispaniam destinauit Iacobo, cùm illa prouinciarum distributio non humano consilio, quod sæpe in deliberando fallitur, facta sit, sed afflatu diuino; imò, vt nonnulli volunt, & Iacobus ipse Ramiro Regi, vt antea diximus, significauit, ab ipso Christo.

7. QVOD igitur attinet ad hanc Compostellanam controuersiam, primùm mihi videtur, quod aliis etiam valdè probari video, disceptationem illam confictam esse ab aliquo, qui gratiæ plus dedit, quam inire voluit ab Ecclesia Toletana, quàm veritati, aut historicæ fidei: aut scriptam ab aliquo ex eorū numero, quorum in vrbe Romana magnus est, qui rumores colligunt è foro, & triuiis; quos deinde variè in alias, atque alias prouincias disseminant. Deinde, si verba sint Roderici, dicta fuisse, non quòd ita sentiret, sed quòd in eo certandi genere licere sibi existimauit, quod aliis, qui ad Iudices agunt; qui ne causa, quam in iudicio sustinent, ignominiosè cadant, multa se nescire simulant, multa confingunt, quæ deinde Iudices seueriùs expendunt. In illis autem scriptis non dictum est, quid Iudices senserint, sed tātùm quid Toletanæ cautè patronus declamarit; quæ vsque adeò Garsiæ Loaysæ, qui manu scriptos hosce Commentarios euulgauit, leuia visa sunt, vt planè contra illorum fidem in margine notauerit ad verba nuper citata ex Roderico. *Beatus Iacobus Apostolus filius Zebedæi in Hispaniam venit, & ibi prædicauit Christi Euangelium, & in tota prouincia nouem tantùm ad fidem asserunt conuertisse. Verùm B. Calixtus Papa in epistola translationis ipsius dicit illum plures fecisse discipulos; sed duodecim habuisse speciales, quorum nouem, dum adhuc viueret, in Galleciam elegisse.* Hæc Loysa tunc in Ecclesia Toletana Archidiaconus;

conus; pòst verò Ecclesiæ eiusdem Archiepiscopus. Alia sunt in illis anonymis Commentariis quæ obtinuisse dicitur in eo Concilio Rodericus, quæ eiusmodi sunt, vt illorum non videatur excidere potuisse memoria, quæ ad Ecclesiæ Toletanæ, & ad ipsius Roderici nomen maximè pertinerét. Quæ cùm tantùm in illis Commentariis reperiantur, prudens quisque sapienter coniectabit, in illis aut omnia, aut pleraque fuisse conficta.

QVOCVMQVE modo Commentarios hosce manu scriptos accipias, aut eorum sensum interpretêre, planè mirandum est tantùm apud Baronium habuisse momenti, vt illā cogitationem excusserint, quam in Annotationibus ad Martyrologium antè probauerat; cùm eidem, qui in lucem euulgandos curauit, ita illorum visa fuerit leuis authoritas, vt contrarium omnino verbis apertissimis affirmet; quasi emendare velit, quod in Commentariis illis falsum esse sciebat. Quod annuente Ecclesia tota Toletana factum esse puto; quæ non pateretur euulgari, quod è dignitate sua fore non putabat, nisi additum esset id quod cum Loaysa ipsa quoque sentiret. Neque Loaysa annotationem illam addidisset ad marginem, quæ partim illam Commentariorum de Iacobo Hispanorum Apostolo funditùs euerteret, nisi Toletanæ Ecclesiæ, cujus maximè intererat, accessisset consensus.

DEBERET autem Baronius cogitare, ab his, qui iudiciali more causas agunt simulari multa, dissimulari alia; neque eius generis esse, quæ dicuntur omnia, vt illis à quo quam haberi fides aut debeat, aut possit. Quòd si, quo erat ingenio acuto, & ad eruendam veritatem ex vetustis Annalibus solerti, paulo accuratiùs, vt in aliis solet, perscrutari voluisset, anonymis hisce Commentariis quantùm inesset fidei, inuenisset profectò, quod latere non poterat, quia in ipsa statim illorum fronte, aliquid quod cum eo, quod de Lateranensis Concilij tempore ab omnibus proditur, apertè pugnaret. Dicunt enim coactum esse Lateranense Concilium anno Domini 1200. die 15. mensis Nouembris; at alij omnes anno Innocentij 18. id est, anno Christi 1218. Vnde saltem addubitare inciperet de illorum fide, & suum plus satis incitatum in opinando iudicium moderari.

DIXI hæc paulo, quàm institueram, longiùs, quia ex ea disceptatione Toletani Præsulis cum Compostellano plurimùm accessisse suæ cogitationi momenti iudicabat Baronius, quæ res multos, vt audio, aut in Baronij cogitationem induxit, qui contrà sentiebant, aut in illa, quam iam priùs imbiberant, confirmauit. Quod, credo, Toletanæ Ecclesiæ offensioni non erit, quæ ad grauissimam de Hispaniarum primatu controuersiam illorum scriptorum authoritate non indiget, cùm aliis se rationibus, ac firmamētis contra aliarum Ecclesiarum contentionem munierit: neque illa aliter, vt audio, aut sentiat, aut loquatur, quàm Loaysa, cuius ore in Annotatione marginali quid probat, aut velit testatum esse voluerit. Sanè non minùs acriter, ac studiosè pro communi Hispanorum causa laborat, & pugnat, quàm quicumque alius conuentus, aut ordo; adeò in communi re priuatæ commoditati non seruit.

***

CAP. IV.

Solvitur obiectio ex cap. 15. Epist. ad Romanos.

1. Respōsio ad locum Pauli ad Rom.c.15.

OBIICIVNT alij illud ad Rom.cap.15. num. 19. *Ita vt à Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi. Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem.* Nam cùm Paulus in Hispaniam venerit, vt docent frequenter Patres, & vt paulo antè diximus, Gregorius VII. epistola ad Hispaniarum Reges, si supra alienum fundamentum non ædificauit, sed tantùm docuit, vbi Christus nominatus antè non fuerat, effici videtur in Hispaniam non venisse Iacobum, quandoquidem quo tempore in Hispaniam Paulus ingressus est, id est, multo post Iacobi cædem, in ea Christus nominatus non erat, aut iactum primum Euangelij fundamentum. Et iuxta hæc Ambrosius in illud Rom. 15. num. 24. [*Cùm in Hispaniam proficisci cœpero.*] ait: *Venturum tamen se promisit Paulus tempore, quo ad Hispaniam erat iturus: quia illic Christus non erat prædicatus, vt occuparet mentes illorum, quia pseudoapostolis difficile fuit iter ad illos.* Et Hieronymus lib. 2. Cōment. in Amos ad illud cap. 5. [*Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ.*] sic de Paulo: *Effusus est super faciem vniuersæ terræ, vt prædicaret Euangelium de Hierosolymis vsque Illyricum, & ædificaret non super alterius fundamentum, vbi iam fuerat prædicatum; sed vsque ad Hispanias tenderet; & à mari rubro, imò ab Oceano vsque ad Oceanum curreret.* Primùm dicam quid sibi velit in hoc testimonio Paulus, deinde ad illius mentem consentaneè Ambrosij, atque Hieronymi sententiam explicabo.

2. ET verò quod attinet ad Hispaniæ causam, nihil nobis incommodi est à Pauli testimonio: quia, vt bene qui ante me illam disceptauerunt, cùm lati sint, oppidísque frequentes Hispaniæ fines, satis laxè Paulus prędicare potuit, vbi priùs non esset à Iacobo positum Euangelicę doctrinæ fundamentum, aut Christi nomen auditum. Et sanè prædicationis Pauli vestigia sunt in ea Hispaniarum plaga, quæ ad orientem Solem, Narbonæ scilicet, atque Dertussæ, Iacobi verò in ea quę ad occidentem pertinet.

NEQVE verò, si Paulus eodem quo Iacobus loco, prædicasset, existimari potest super alienum ædificasse fundamētum: nam, vt pluribus ostendimus suprà in solutione 2. testimonij Gregorij VII. qui rem leuiter, aut ruditer inchoatam perficit, & absoluit, fecisse illam dicitur perinde, atque si operi prior aliqua manus non esset admota.

ALIA solutio ab aliis etiam allata satis Apostoli verbis, supérque facit: vt enim ipsa Pauli verba prę se apertè ferūt, nō affirmat Paulus ædificaturū se deinceps super fundamentū alienum, aut prædicaturū, vbi Chisti nomen nō esset priùs annunciatum; sed non ædificasse, aut prædicasse. Constat autem longè post scriptam Epistolam illam ad Romanos, profectum esse Paulum in Hispaniam: etenim post illa verba statim num. 24. addidit. *Cùm in Hispaniam proficisci cœpero*; & nu. 28. *Hoc igitur cùm cōsummauero, &c. per vos proficiscar in Hispaniam.*

3. Paulus Gentium Apostolus

HÆC ad obiectum Pauli testimonium satis, vt reor, cuiuis videbitur idonea solutio. Sed ego aliā adducā magis, credo, solutā, &, nisi me ipsū fallo,

fallo, magis ad Pauli mẽtem. Eo loco Paulus perspicuè, & sæpe Doctorem se Gentiũ appellat: dixerat paulo antè, *per gratiam, quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in Gẽtibus, sanctificans Euangelium Dei, vt sit oblatio Gentium accepta.* Et consequenter ad hæc subiicit. *Ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi.* Porrò quod statim dicitur, quódque totum difficultatis momentum cõtinet: *sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamẽtum ædificarem*; de Gentium, quarum erat minister, conuersione intelligẽdum esse, probat Isaiæ locus cap. 52. quod ad eius confirmationẽ adducit Apostolus. *Sicut*, inquit, *scriptum est: quibus non est annunciatum de eo, videbunt, & qui non audierunt, intelligent.*

ad Rom. c. 15.

QVÆ verba de Gentibus sine dubio accepit Isaias; imò existimo ab Isaia eo loquẽdi modo populos designari Gentiles, qui Christi nomen nunquam audierũt: sic enim iterum cap. 55. *Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis: & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current.* Quòd si in illo Isaiæ testimonio pro *de eo*, supponas, *de Christo*, antecedens videlicet pro relatiuo; quia de Christo, vt liquet, Isaias eo loco agebat, res erit magis aperta. Sic enim leges. *Quia, quibus non est annunciatum de Christo, videbunt.* Quod idem est, atque *vbi nominatus Christus non est.* Quare sensum esse puto; destinatum esse Paulum, vt prædicaret gentibus, apud quas Christi nomen annunciatum non esset, aut ab aliis de Christi fide fundamentum locatum. *Fundamentum* autẽ puto ab Apostolo vocari, aut nominatum Christum, aut Prophetarum oracula de Christo, quæ sanè fuère plurima, & solis tantùm nota Iudæis.

QVOD verò superiori sensu constare non possit Pauli sententia, certũ est: quia Paulus vbi Christus nominatus esset, & positũ ab aliis fundamentum, ædificauit. Prædicauit enim Damasci, quò priùs ingressus fuerat Ananias, à quo ipse priùs institutus est, quàm populum doceret. Prædicauit Antiochiæ, quò inuectũ antè fuerat Christi nomen, quã Paulus accederet. Denique prędicauit in Ierusalem, vbi priùs vtiliter posita Apostolorũ opera. Ac tandẽ Romæ, quò Petrus multo antè fuerat ingressus. Atqui dices, quomodo si eo loco Paulus prædicasse se dicit Euãgeliũ, vbi nominatus non erat Christus, quasi dicat nõ prædicasse in Iudæa, vbi Christi, id est, Messiæ nomẽ sæpiùs auditũ, & eius aduentus auidè expectatus, in Iudæa tamen prædicauit, & Synagogas sæpiùs ingressus est? Respondeo, ex vsu Scripturę actum, vt Logici dicunt, primũ pro secundo sumi, id est, actionem pro potentia, facultate, designatione. Qua ratione dicimus; *ego non doceo, ego non iudico*, id est, non habeo docendi, aut iudicandi facultatem, aut destinatus non sum docendi, aut iudicandi ministerio. Sic Paulus ait se non prædicasse, vbi Christus nominatus erat, id est, inter Iudæos, quia destinatus à Christo fuerat Gentium, nõ Iudæorum Apostolus. Cui rei nihil omnino incõmodat, quòd Iudæos aliquando docuerit, quia fecit id cõmuni potiùs adductus ratione, vrgẽte nimirum charitate, quàm quòd præcipua aliqua designatione foret illi muneri destinatus. Habemus promptum ab eodem Paulo accommodatum exemplum: ille enim 1. Corinth. 1. numero 17. dicit; *non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare*: & tamen eodem capite n. 15. Crispum, & Caium, & Stephanę domũ dicit se baptizasse.

4. Paulus prædicauit vbi positũ priùs ab aliis doctrinæ fundamẽtum.

1. Cor. c. 1.

Nihil

Nihil ergo Paulus aliud ſignificat, quàm ſe Gentium deſtinatum Apoſtolum, ad quas neque Chriſti antea nomẽ, neque Prophetarum oracula peruenerunt. Ita putat Salmeron, & Dominicus Soto, & indicat Adamus in hunc Pauli locum. Et, meo iudicio, non obſcurè ſignificat Paulus ad Epheſios cap. 2. vbi Epheſios, populum nempe Gentilem, qui quondam hoſpites dicebantur, & aduenæ, domeſticos vocandos eſſe affirmat, & ciues, cùm ſuperædificati fuerint ſupra Prophetarum, & Apoſtolorum fundamentum, quod iactum antè non fuerat in eorum animis. Vbi pondero illud, *Prophetarum fundamentum*; quod vaticinia Prophetarum intelligo, quæ Chriſti, atque Euangelij fundamentum quoddam fuerunt, rude tamen adhuc, & impolitum, ſuper quod ædificati quoque videntur eſſe Gẽtiles: quia prædicta Prophetarum oracula, & in Chriſto omnia ad vnum completa ponderis plurimùm apud ipſos quoque Gentiles habuerunt, vt verum eſſe crederent id quod de Chriſto Apoſtoli prædicabant. Argumento ſunt Eunuchus à Philippo Act. 8. & Cornelius à Petro Act. 10. baptizati. Ad quos ſic vterque egit, vt à Prophetarum oraculis exorſi fuerint orationem. Philippus quidem. *Aperiens os ſuum, & incipiens à Scriptura iſta* (nempe Iſaiæ) *euangelizauit Ieſum.* Petrus verò: *Verbum miſit Deus filiis Iſraël annũcians*, &c.

Ex his non dubium eſt, quid Ambroſio, ac Hieronymo reſponderi idoneè, ac ſufficienter poſſit. Venit. n. Paulus in Hiſpaniam, vbi Chriſti nomen annunciatum antè non erat; eo ſenſu, quem nuper produximus, quia videlicet populis tantùm fuerat habitata Gentilibus. Quid autem de Commentarijs in Pauli Epiſtolas, qui Ambroſio aſcribuntur, fortaſſe falsò, ſentiendum ſit, vide Bellarminum de Scriptoribus Eccleſiaſticis, in *Ambroſio.*

CAP. V.

An Iacobus paucos in Hiſpania conuerterit.

EX nomine nouo *Boanerges* quod Iacobo, & eius fratri Ioanni Chriſtus impoſuit, quódque ſignificat *filium tonitrui*, ingens in Hiſpanię cauſam argumentum conficiunt aduerſarij: nam ſi Boanerges eſt Iacobus, ſi fulgur, & fulmen, quorum alterum emicat, alterum vibratur cum tonitu, cur Iacobus tonitu, & fulgure non perterrefecit, cur fulmine non tetigit, & inflammauit Hiſpaniam? cur tam pauci Iacobo tonante, ac fulminante excitati ſunt ab infidelitatis ſomno, & ad veram Religionem traducti? ſeptem enim illius traduntur eſſe diſcipuli; qui ſummum addunt numerum, ad duodecim producunt.

1. Iacobus non paucos videtur conuertiſſe in Hiſpania.

Ego ſanè adduci nullo modo poſſum, vt credam tam exiguum numerum agente Iacobo ad Eccleſiæ ſinum fuiſſe traductum: quod à Calixto didici in Bulla translationis, vbi plures fuiſſe dicit Iacobi diſcipulos, præcipuos verò duodecim; quod eo fit mihi probabilius, quia omnes fermè quotquot Iacobi diſcipuli nominantur, diuerſis in locis Epiſcopi creati fuiſſe traduntur. Eſt autem creditu pluſquam difficile ex eorum ordine nullos fuiſſe cõuerſos, qui ad Epiſcopale munus apti

apti non essent, cùm hi faciliùs ad rectum viuendi genus adduci possint. Illis namque vinculis plerumque carent, quæ duriùs astringunt homines, & quominùs ad Euangelicæ vitæ sanitatem aduolent, remorantur. Quis credat in tam lata prouincia fœminam nullam amplexam esse Apostoli doctrinam, cùm fœminæ magis credulæ sint, & minùs quàm viri ad pietatem difficiles? Certè id experiuntur quotidie, qui in Barbaris populis, quos nostra ætate explorarunt, & domuerunt Hispani, Christianæ rei dederunt longam, & continentem operam. Imò ex illo discipulorum numero, quos obeundo Episcoporum muneri idoneos iudicauit Iacobus, & postea Petrus, vt alio loco dicemus, coniectare quiuis prudenter potest, discipulorum numerum fuisse non exiguum. In magna etenim turba vix vnum reperias, cui Episcopale munus tutò committas. Quantam ergo multitudiné fuisse necesse est, ex qua nouem, aut duodecim segregari potuerunt Episcopi?

QVOD si Oratori magno *fulminis* damus, atque *tonitrui* nomen, quale habuit apud Græcos Pericles, qui tonitruare, ac fulgurare, & totá permiscere Græciá (Cicerone teste) dicebatur; si duo Scipiones, qui Hispaniam priùs armis lustrauerunt, quàm Iacobus postea Christi doctrina, *duo belli fulmina* vocati sunt; quid de illo iudicandum, cui non imperita multitudo *fulminis*, & *fulguris* indidit nomen, sed qui in iudicando, ac nominando errare nullo modo potest? At dices, Hispanicum illud sæculum antiquæ Religionis tenacissimum fuisse, sicut nunc Christianæ; & genus hominum barbarum, & indocile, & iuxta illud Maronianum,

——*truncis, & duro robore natum.*

Si hoc concedamus, quod certè negari magna posset ex parte, tamen nulla est tanta duritia, quam non dissoluat, ac tabefaciat fulmen: nulla tanta proteruia, quam non concutiat, ac tremefaciat cœleste tonitru. De voce Domini, quam plerique Doctorum fulmen, ac tonitru interpretantur, dicitur Psalm. 28. *Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia: vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani: vox Domini concutientis desertum.* Quod tonitru propriè in eo facit, quod propriè desertum dicitur, & cedrorum truncus, non faceret qui figuratè tonitrui filius appellatur, in eis, qui figuratè desertum, & roborei trunci vocari consueuêre?

HÆC mihi certiora sunt. Sed demus hoc etiam, vt exiguus fuerit Apostolicæ prædicationis fructus; an ideo concedendum, Iacobi sedulitaté, & zelú in Hispanorú salute non esse versatum? Sanè Paulus fulmen erat, & tonitru; neque tamen vbique animos aut concutiebat, aut inflammabat. Sanè in Arabia, de qua Paulus ad Galat. cap. 1. nihil eú gessisse putat Hieronymus Apostolico zelo, atque ardore dignum. Et ideo profectionem ipsius in Arabiam, de qua Paulus ad Galat. cap. 1. omissam esse arbitratur à Luca in Actis Apostolicis. Sed reliquit tam in Hispania Iacobus, quàm in Arabia, aliísque locis Paulus sparsa pietatis semina, ex quibus postea copiosos Ecclesia retulit prouentus. Vt autem plurimi in Hispania fuerint à Iacobo conuersi, in tam lata tamen, atque frequenti prouincia eiusmodi censetur illa multitudo,

vt à Petro, vt alio loco diximus, iacta ibi censeri debeant Euangelij primordia.

CAP. VI.

An septem Episcopi à Petro ordinati discipuli fuerint Iacobi.

1. EX his aliud nobis opponunt aduersarij, quod nonnihil Hispanicæ causæ videtur facessere negotij. Negant enim septem illos Episcopos, quos nos à Iacobo institutos, atque conuersos fuisse dicimus, discipulos fuisse Iacobi; sed potiùs ordinatos à Petro, missos in Hispaniam, vt ibi rem Christianam curarent, & primi Euangelicæ doctrinæ lucem inueherent. Ita Gregor. VII. lib. 1. epist. 64. ad Alfonsum, & Sanctium Hispaniarum Reges, de quo nos suprà pluribus c. 2. Sed hoc ipsum habet Romanum Calendarium ad diem Maij 15. *In Hispania* (inquit) *Sanctorũ Torquati, Ctesiphõtis, Secundi, Indaletij, Cæcilij, Hesychij, & Euphrasij, qui Romæ à Sanctis Apostolis Episcopi ordinati, & ad prædicãdum verbum Dei in Hispanias directi sunt*; quod etiam habent plura alia Martyrologia. De his quid dicã promptum est, &, nisi me mea fallit cogitatio, nõ difficile: facile enim intellectu est septẽ hosce Iacobi priùs esse discipulos; deinde Romæ ordinatos Episcopos ab Apostolis remissósque in Hispaniam Euangelij prædicandi gratiâ.

2. *Septẽ Episcopi Iacobi discipuli.* DICO igitur primùm septẽ hosce Episcopos discipulos fuisse Iacobi, neq; dico temerè, aut sine graui aliquo fundamẽto. Fauet primùm antiqua constans, & vniuersalis Hispaniarum traditio, cui qui fidem derogãdam existimat, nisi cùm grauior aliqua, & inconcussæ fidei ratio cõtrà nitatur, minùs æquus est, & quid venerandæ traditionum antiquitati debeatur, ignarus. Sed ad traditionũ antiquam fidem accedunt etiam eximia testimonia, quibus vel ab antiquitate, vel ab authoritate pondus inest non leue. Primum est Calixti II. qui in Bulla translationis B. Iacobi Episcopos in Hispaniam missos à Petro, discipulos affirmat fuisse Iacobi. *Nouem*, inquit, *in Galecia, dum adhuc viueret Apostolus elegisse dicitur, quorũm septem, aliis duobus in Galecia prædicandi causâ remanentibus, cum eo Hierosolymam perrexerunt, eiusq; corpus post passionem per mare ad Galeciã deportarunt.* Eosdem statim ex Hieronymi sententia dicit ordinatos ab Apostolis Romæ, in Hispaniam rursus Apostolorum iussu fuisse reuersos: quorum nomina explicitè ponuntur à Calixto, eadem nempe, quæ ex Calendario Romano nuper produximus. Alterum est sumptum ex plumbeis codicibus, qui in Granatensi tractu reperti sunt, in quibus horum tria nomina distinctè leguntur, Hiscius, qui idem procul-dubio est qui Hessichius, Ctesiphon, & Cæcilius, qui omnnes discipuli fuisse dicuntur B. Iacobi. Qui planè persuadent alios quoque, qui cum ipsis ad 15. diem Maij numerantur, Iacobi quoque fuisse discipulos. Tertium est sumptum ex Breuiario Romano, nunc extremũ à Clemẽte correcto, in quo sic perspicuè traditur, septem Episcopos, quos Roma Petrus ad prædicandum misit, à Iacobo fuisse in Hispania conuersos; vt nihil dici posse videatur magis apertè: sic enim in Breuiario legimus in festo Iacobi. *Mox in Hispaniam adiisse* (Iacobum) *& ibi aliquos ad fidem conuertisse, Ecclesiarum illius*

prouin

prouinciæ traditio est. Ex quorum numero septem postea Episcopi à B. Petro ordinati in Hispaniam primi directi sunt. Fatemur igitur missos esse à Petro septem Episcopos, ita tamen vt alios à Iacobi discipulis fuisse negemus. Quare illa aduersariorum ratio Hispanorum causam nullo modo debilitat.

SED habent contra hæc aliquid, quod obiiciant proterua quædam ingenia, & in Hispanorum causam minùs benigna; quæ non grauatè concedunt conuersos quidem à Iacobo septem Episcopos, qui iubente Petro Hispaniam adiêre, non tamen cõuersos in Hispania, sed in Iudæa, atque Samaria, vbi Euangelicã operã posuisse dicitur. Sanè quicũq; est, qui ita cogitat, ostendit non obscurè diram sibi inesse contradicẽdi libidinem: cui satis iam facere debet Pontificum authoritas tam Calixti II. quàm Clementis VIII. quæ verbis testantur quàm apertissimis eos, qui à Petro missi sunt in Hispaniam, in eadem Hispania à Iacobo Euangelicam accepisse doctrinam. Quòd si hi Hispani non essent, aut in Hispania Iacobi discipuli, ac socij, quibus ab Apostolo non foret mandata Hispanorum salus, & institutio, cur ipsi in Hispaniam deportandum curassent Iacobi corpus, & non potiùs in Iudæa reliquissent, in patria nempe sua, aut vbi ipsi Euangelica luce illustrati sunt? Dices timuisse ne sacrum illud corpus in impias Iudæorum manus incideret, pateretúrque ab infenso populo ludibriũ, & iniuriam; quasi minori cum strepitu eripi non posset è Iudæorum oculis, & in occulto loco tumulari commodiùs, quàm impositum naui ad finem vsque terrarum (sic enim appellatur illa Hispaniarum plaga, vbi conditus est) deportari.

CAP. VII.

Cur ex Hispania Hierosolymam redierit Iacobus.

SED obstrepet aliquis, & causam rogabit, cur, si Iacobus Hispaniarum erat Apostolus, relicta prouincia, aut diœcesi, cui inuigilare, atque immori debuisset, Hierosolymam rediit? Magnum hoc esse telum putant aduersarij; mihi hæc vna grauis est, cùm graues inciderent rationes, quæ nouũ prædicandi modũ exigerent, aut de rebus aliis ad Apostolicum munus dubiũ occurreret, voluisse ea de re Ecclesiæ caput, & principem consulere: sicut etiam se fecisse tradit Paulus ad Galat. 2. Tũc verò Petrũ fuisse Hierosolymis, nemo dubitabit, cùm eodem tempore, quo trũcatus est capite Iacobus, ipse quoque Petrus datus sit in vincula. Quod item diuino cõsilio factũ esse puto, quia cùm Iacobus esset Christo cognatus, & præcipuo quodam loco apud illũ habitus, voluit, vt quo ipse tempore, diebus nempe Azymorum, & eodẽ loco, putà Hierosolymis, martyriũ subiret, quò testimonium de Christo foret illustrius, & Iacobi fides, atque constantia in loco maximè frequenti, ac nobili testata magis.

CAP. VIII.

Soluuntur quæ contra ædẽ Cæsaraugustanam obiiciuntur.

1. RELIQVVM est, vt fundamenta quædam nostræ causæ, quæ nobis aut eripiunt, aut debilitãt aduer-

sarij, à calumnia vindicemus, suóque restituamus ordini, ac loco.

Obiicitvr primùm non satis conuenire cum B. Virginis ingenio, atque modestia, curare per Apostolum, sibi vt viuenti templum erigeret, vbi nomen ipsius sanctum esset, & celebre: non enim verisimile est, vt quæ se ancillam prædicarat, quæque eo nomine fœminarum omnium dignissima visa est, quæ Deum conciperet, quia fœminarum omnium erat humillima, honorem illum vltrò sibi voluisse deposcere, quo in terris homini maior esse non poterat. Respueret, credo, quæ erat ingenio demisso, atque humili, oblatum ab aliis religiosum illum cultum, vsque adeò ab illis, quorum animos non subierat illa cogitatio, non exigeret.

2. Superbi est animi parere nolle etiã in his, quę honorifica sunt.

Hic mihi, nisi aliud instituti ratio posceret, in Mariæ causa agendũ foret de humilitatis, atque obediẽtię natura: ex quo, vt mihi ipsi persuadeo, planum cuius fieret, nihil B. Virginem contra summum humilitatis fastigium esse molitam, cùm templum sibi à Iacobo ædificari iussit. Planè humilis est, quicumque iubente alio, cuius imperio repugnare nefas, ad splendidum aliquẽ, atque sublimem dignitatis gradum attollitur. Neque humilis ille cẽseri debet, qui in loco sordido, atque humili obstinato consilio hærere vult, si inde superioris volũtas, & authoritas euocat. Humilis planè est, quẽ in quamcumque partem flectit, & versat aliena voluntas, neque parendum iam amplius existimat suæ. Recusabat Petrus pedes suos lauandos porrigere præceptori suo; quia eo se humanitatis officio indignum putabat: hoc ita ab humilitate profectum videbatur, vt tamen aliquid deprehendatur arrogantis animi, cùm corrigere vellet Christi consilium, quasi minùs deceret ipsius personam, & quasi Christus quid ex omnium vsu, aut dignitate futurum esset, nesciret. Quare humilior omnino Petrus fuit, cùm dixit velle se, vt non tantùm pedes, sed & manus, & caput lauarentur à Christo, quàm cùm libera dixit, atque audaci voce, *non lauabis mihi pedes in æternum.*

3. Humilis in suscipiendis etiam honoribus paret.

Nemo, credo, inflati animi, aut insolentis arguet eos, qui iubente Deo, ex domesticis, aut Eremi latebris ad Episcopalem, aut Pontificium splendorem emerserunt; quos sanè non tam in detrectando pertinaciter munere, quàm in admittendo obedienter humiles fuisse constat. Docuit hoc optimè Gregorius, qui & ipse priùs omni studio, atque solertia summum in Ecclesia locum recusauit, ad quem deinde Deo pene cogente conscendit. Sic enim 1. p. Pastoral. cap. 6. *Sunt nonnulli, qui ex sola humilitate refugiunt, ne eis, quibus impares se existimãt, præferantur: quorum profectò humilitas, si cæteris quoque virtutibus cincitur, tunc ante Dei oculos vera est, cùm ad respuendum hoc quod vtiliter subire præcipiuntur, pertinax non est. Neque enim verè humilis est, qui superni nutus arbitrio, vt debeat præesse intelligit, & tamen præesse contemnit.* Quis hoc loco pius dubitet Beatam Virginem, dum templum sibi ædificari iubet, diuinæ obsecutam esse voluntati; cùm nihil aut magnum, aut nouum moliretur in terris, nisi instinctu afflata diuino? cùm Spiritus illi sanctus assiduè, atque familiariter assisteret? Quòd si Beata Virgo propriè apparuit Iacobo, sanè tam longo superato, tam terrestri, quàm maritimo

B. Virginis obedientia.

tractu,

tractu, non potuit ad Tarraconensẽ illam plagam accedere, nisi agente, atque probãte Deo, cuius se voluntati totam addixerat. Quod etiam iudicandum est, si Virginis tantùm species oblata fuit Apostolo: neque enim ab humana virtute fieri potuit, nisi adiuuante, atque admittente diuina. Adde quòd, vt ex Calixti II. Bulla, quæ in Angelica cella à Iacobo constructa Cæsaraugustæ seruatur, habes, simul cum B. Virgine Christus apparuit, qui susceptæ profectionis, & erecti Sacelli author videri potest. Sic autem in ea Bulla Calixtus. *Inter cæteras sub vocabulo dictæ B. Mariæ Ecclesias, prima B. Mariæ de Pilari nuncupata fore noscatur. In qua dicta B. Maria, antequam ad cœlos assumeretur, cum Iesu Christo filio suo, & Domino nostro, Beato Iacobo Maiori in columna marmorea apparuit.* Quid ergo B. Virgo repugnaret iubenti, atque in Regionem illam planè fortunatam agenti filio? Sanè Virgo eadem secessus amans, atque conclauis (de qua Ambros. lib. 2. in Lucam. *Sola in penetralibus, quam nemo virorum videret, sola sine comite, sola sine teste, ne quo degenere deprauaretur affatu.*) Tamen vbi cognouit voluntatis esse diuinæ secessum relinquere, & longam moliri profectionem, nihil cunctata *abiit in montana cum festinatione*: & quia id exigebat cognatæ necessitas, apud illam tres menses commorata est. Eandémne Virginẽ cohiberet humilitatis amor quominùs Deo pareret præcipienti? Ego quidem sic arbitror B. Virginem in terris vitã egisse cœlestem, aut cœlesti proximam, eundémque habuisse sensum dum in viuis ageret in mortali corpore, atque deinceps habet cum Beatis ad cœlos assumpta. Eo verò in statu nemo nescit Liberio Pontifici apparuisse, & Ioanni Patritio mandasse, sibi vt in Esquilino colle templum erigerent, eo in loco, quem nix in æstate diuinitùs sparsa definiret.

4. S. Petro dum viueret templum dedicatum.

SCIMVS Alexandriæ Marcum templum erexisse, illúdque viuenti adhuc magistro suo Petro consecrasse. At quis dicit, aut sentit id officere modestiæ, atque humilitati Petri? At dices, vltrò Marcũ excitasse, atque sacrasse templum, non hortante, aut imperante Petro. Respondeo, minimè latuisse Petrum, quid Marcus Alexãdrię designasset; cúmque pro ea potestate quam habebat summam, vtpote Christi Vicarius, prohibere posset, dum nihil mutat, ratum habere videtur Marci consilium. Vtrumque verò diuino consilio factum est, vt hinc homines discant, quo numero, & pretio esse debeat hominibus Virginis nomen, & patrocinium; & quanto in honore apud omnes Christi Vicarius. Quomodo viuis adhuc Apostolis, & B. Virgini templa ædificata fuerint, vide Canisium libr. 5. de B. Virgine cap. 23.

5. B. Virgo diuinæ gloriæ amans.

ADDE quòd B. Virgo sic diuinam intuebatur gloriam, vt nihil haberet potius, nihil prius. Quare etsi aliquid sciret sibi fore molestum, renitente etiam ingenio modesto, atque humili, illud tamen subibat alacriter, quo erat diuinæ gloriæ excellenti, & inflammato studio. Sanè ad Dei spectabat gloriam muneratorem esse bonorum, & sublimatorem humilium: quod vt constaret omnibus, eósque ad humilitatis amorem inflammaret, in suo Cantico cecinit. *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.* Maius sanè hoc est Virginis præconium, maior honor quàm qui existere potuit ab excitati templi religione.

Honor ad gloriam Dei optari potest.

Hoc, credo, ſpiritu iam morituri Chriſti Martyres orauerunt Dominum, ſe vt apud homines honoraret, conſtituerétque contra varia aut fortunæ, aut valetudinis incommoda certum, & commune perfugium. Eò item ſpectat illa Chriſti oratio Ioann. cap. 17. n. 1. *Pater, venit hora: clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.* Honorem enim illum ita ſibi precabatur Ieſus, vt in Patris gloriam poſtea totum illum rependeret.

Ioan. c. 17.

Obiiciunt iterum nobis, non ſatis futurum fuiſſe ſpatij Iacobo pauperi, atque ab omni præſidio nudo, vt fabricam illam in B. Virginis honorem moliretur: neque retardari debuiſſe in illa molitione Apoſtolicum animum, qui tanto ſtudio in Hiſpanicæ gentis ſalutem ferebatur. Sanè iſti, quicumque ſunt, humanis rationibus omnia metiuntur, neque ad diuinum opus diuinas etiam vires, & poteſtatem adiungunt. Idem, credo, multo meliùs obiicere potuiſſent de marmoreo templo in mediis fluctibus excitato in honorem, & tumulũ Clementis Papæ. Si hæc manus requirũt hominum, nõ dubium, quin aliquid operæ Iacobus in illius ſacrarij fabricam contulerit; ſed neque pius aliquis dubitabit, opinor, opem ibi quoque interceſſiſſe diuinam, ſicut alibi quoque contigiſſe Eccleſiaſtici produnt Annales. Quia aut Angeli ipſi manus admouerunt, ſicut de marmorea Clementis æde canit Eccleſia, & de templo Michaëlis nomini conſecrato in Gargano monte, antiqua, & conſtans traditio eſt; aut Tarraconenſium animi in Iacobũ, Religioníſve cauſam ſic affecti, vt breui ſine vllo Euangelicæ prædicationis incommodo ædes illa ſacra ędificari potuerit. Quę ſanè quia exigua fuit, neque adeò artificioſè polita, haud multùm operæ requirebat, aut ſpatij.

6. Plurimũ ad pietatem conferunt externa ſigna.

Qvod verò addunt non oportere in materiali templo conſtruendo aliquid poni laboris, & morę ab his, quibus id muneris datum eſt, vt ſpirituale potiùs templum in hominum mentibus excitarent, minùs, credo, curabunt, qui nouerint plurimùm ad pietatem cõferre aliquid materiale, atque aſpectabile ad fouendam Religionẽ hominum vſui, atque oculis eſſe propoſitum. Quare videmus eò maximè adniti eos, qui in rem Chriſtianam apud Barbaros populos nunc recenter apertos incumbunt, vt templa ædificentur, & Sacella, quæ homines pietatis admoneant, & officij, síntque velut quædam Religionis arces, quæ dæmonum vim, & calliditatem auertant. Intererat præterea plurimùm, vt Hiſpania, in quam B. Virgo tam eſſe voluit liberalis, in eiuſdem ſe eſſe clientela cognoſceret, vt & magna auderet auſpice Maria, & quod adhuc fecit cum aliarum gentium admiratione, eadem fauente, atque adnitente perageret.

Qvod verò Beda in Retractationibus ſuper Acta dicit Apoſtolorum diuiſionem non fuiſſe, niſi B. Virgine defuncta, atque ideo Iacobum illa viua nõ adiiſſe Hiſpaniam, & quod conſequens ex eo fit, viuam non apparuiſſe Iacobo, vt Cæſarauguſtana, imò totius Hiſpania colit traditio, iam ſuprà oſtendimus tract. 2. quàm parum ſit probabile, vbi pluribus de Apoſtolorum diuiſione egimus.

* * *

CAP.

CAP. IX.

Soluuntur quæ obiiciuntur contra historiam Calixti.

1. Calixti vera historia.

ACCEDIT nostræ causæ ponderis plurimùm ab authoritate Calixti II. qui de Iacobi prædicatione in Hispania, & Cæsaraugustanæ ædis constructione multa, & apertè. Eorum librorũ, qui hodie apud nos exstant, authoritatē, & fidem, aut nullam esse putat Baronius, aut certè leuem: tomo etenim 9. anno Christi 816. n. 50. significat libros, quos nos nunc habemus, quasi ab authore Calixto compositos, videri authorem habuisse alium recentiorem: certè illius non extare memoriam, quo tempore de Hispaniarum primatu inter Toletanum, & Compostellanũ Præsulē in Lateranensi Cōcilio causa disceptata est, id est, longè post tempora Calixti. Quia si patronũ haberet Compostellanus in sua causa Calixtum, haberet quid respōderet Toletano. *Verùm succubuit* (inquit) *cùm nedum Calixtum, sed nec aliquem alium haberet, quem de prædicatione S. Iacobi in Hispania in mediũ afferret authorem.*

2. Vincētius multa expressit ex Calixto, item alij.

PRO horum igitur librorum authoritate est imprimis. Vincentius Bellouacensis, qui vixit sub ipsum Lateranēsis Concilij tempus, in quo à Compostellano citari potuerunt: obiit enim anno Christi 1250. Ille igitur lib. 9. Speculi hist. c. 6. Calixtũ allegat, & ex eo plurima transcribit ad verbum. vbi eandem cum Calixto sententiam amplectitur. Item Antoninus 2. p. hist. tit. 17. c. 1. §. 1. & 2. Tritemius libro de Scriptoribus Ecclesiasticis. Probat hæc scripta Calixti Innocentius II. verbis sanè grauibus, qui opus illud censet *verbis veracissimum, oratione pulcherrimũ, ab hæretica, atque apocrypha prauitate alienum, & inter Ecclesiasticos codices authenticum.* Ad extremum addo Baronium, qui Commentarios illos Calixti allegat, & probat, eósque ab Innocētio II. & Cardinalibus probatos esse dicit in Annot. ad Martyrologium ad diem 25. Iulij: sed ab ea sententia abduci, aut vacillare cœpit tom. 9. quando iam apertè statuerat Hispanicam causam oppugnare. Quæ verò tanta vis, & authoritas tantum virum à priori cogitatione depulerit, diximus alibi, cùm de disceptatione Toletani cũ Compostellano Antistite pluribus egimus. Vbi ostendimus quanta fides manu scriptis illis Commentariis, qui suo magno merito tam diu latuerunt in tenebris, habenda sit, cùm illi, qui typis, & luci tradidit, adeò nō sint probati, vt in margine cōtrarium omnino in eo, quod erat in ea causa præcipuum, sibi placere dicat. Hos Commentarios Vincentij authoritati, atque Tritemij, Innocentij II. & Cardinalium grauissimæ censuræ, addo etiam & suæ, opponit, imò & præponit Baronius. Non dubito (quod cum Baronio in Additionibus ad Martyrologium suprà, sentiunt alij complures) aliquá esse ab aliis addita, & afficta Calixto, quæ tamen historiæ de Iacobo incommodare non debent: quia alterius ætatis, atque ordinis sunt. Sicut etiam multa afficta sunt Hieronymo, Ambrosio, Augustino, & illorum nomini supposita, quæ tamen aliis horum Doctorum scriptis fidem non eleuant. De horum librorum authoritate vide plura apud Ioannem Marianam in opusculo de D. Iacobo.

Librorũ Calixti quanta authoritas.

CAP.

CAP. X.

Liber de vita, & obitu Sanctorum probatur esse Isidori.

I. Liber de vita, & obitu Sanctorum est Isidori

QVIA liber ille Isidori de vita, & morte Sanctorum, tum propter antiquitatem, tum propter authoris grauitatem plurimùm affert ad antiquam traditionem momenti, hic etiam in dubium vocari solet à Baronio: an verò alij de opere illo dubitarint, vt innuit Baronius, nescio: hic autem cap.64. apertè dicit annunciasse Iacobum Euangelium Hispaniæ, & occidentalium locorum populis. Et cap.81. dum numerat in quam Apostolorum quisque prouinciam legatus sit, Iacobo Zebedæi filio Hispaniam attribuit. Sed iam quid suspectam faciat huius operis fidem, cúrve indignum censeri debeat Isidori nomine, exploremus.

CAP. XI.

De authoritate, atque antiquitate Officij Mozarabi, seu Gothici.

I. QVIA ad depellenda ea, quæ libro de vita, atque obitu Sanctorũ obiiciuntur, quæque indigna existimantur Isidoro, plurimùm afferet momenti Officij Gothici, seu Mozarabi fides; in quo non pauca recitantur, quæ in illo libro nonnulli damnant, vt quòd in Gallia prędicarit Philippus, quòd Epistola scripta fuerit à Iacobo Maiori; visum est fore non exiguum operæ, atque studij pretium, si de eius antiquitate, ac fide nonnihil afferamus.

Officij Mozarabi quanta authoritas, & quis eius author.

DE authore nemo fere dubitat, neque ipse quidem Baronius, qui ab Isidoro compositum esse dicit in Annot. ad Martyrologium die 25. Iulij, quod antiquitatem purissimã redolere dicit. Idem docet Rodericus Toletanus Antistes lib. 4. cap.3. & cap.25. & Garsias de Loyasa Prȩsul item Toletanus ad can. 2. Concil. 4. Toletani. Ambrosius de Morales 1.p. in Præfatione ad librum 9. & 2.p. lib.12. cap. 19. & 21. Mariana lib.6. cap.5. & antiquæ Hispanorum historiæ. Cùm enim variæ essent in Hispania Ecclesiastici Officij recitandi formæ, visum est Concilio Toletano quarto, in quo maxima erat Isidori authoritas, vt ex omnibus vnum conflaretur Officium, quod toti esset tum Hispaniæ, tum Galliæ, & Gothicæ commune, cuius conficiendi Isidoro cura mandata est.

2. DE eius authoritate satis graue est non solùm Isidori, qui concinnauit, testimonium, sed totius Concilij Toletani, quod illi concinnandi Officij negotium dedit, cui sexaginta duo interfuerunt Episcopi, quíque postea Officium ab Isidoro cõpositum amplexi sunt. Quod deinde post longum, & seuerum examen laudarunt probarúntque maiorem in modum duo Pontifices, Ioannes VIII. sub annum Domini 870. & Alexander II. sub annum Christi 1097. vt constat ex antiquissimo libro Conciliorum, quod seruatur in templo S. Laurentij in Escoriali: in quo hæc legisse se dicit Ambrosius de Morales libro 12. historiæ cap. 19. vbi hac de re pluribus. Tu illum lege. Neque sanè tam diu approbante, atque laudante Apostolica Sede

Officium Mozarabum duorum Pontificum, authoritate, & illustri miraculo confirmatũ.

coleretur in Hispania, si quid in eo reperiretur aut fabulosum, aut quod minùs sacrum Officium, & Christianam puritatem, & sanctitatem deceret. Probauit sanctitatem illius illustre quoddam miraculum, quod referunt Rodericus lib. 6. cap. 26. & alij, qui de rebus Hispanicis historiam texuerunt. Sed quòd in eo Officio nihil sit ex puro, atque intaminato fonte non petitum, suadet & tanti viri fides, atque doctrina, qui illud compegit, & instruxit, & quòd iam à Gelasio Papa notati fuerant, atque damnati libri, ex quibus aliquid non omnino purum hauriri potuit. Quod sanè Isidorum, & Patres, qui Toletano interfuêre Concilio latuisse, non est verisimile. Neque vir tantus contra Pontificis decreta iure præsertim tanta, rámque sacrata quicquam auderet.

3. Officij Mozarabi antiquitas.

QVOD ad antiquitatem spectat, vbi si tẽpus in quo compositum fertur ab Isidoro, consideres, millesimus fermè iam annus est, ex quo in Hispania tota publicè recitari cœpit. Neque aliud habuerunt Ecclesiæ illius prouinciæ ad Regnum vsque Alfonsi VI. id est, ad annum Christi 1076. Durat tamen adhuc, recitatúrque quotidie multis in locis apud Hispanos.

SED credo quæ in hoc Breuiario continentur (modò paucula excipias propiora sæculo Isidori, & nonnulla alia, quæ post Isidorum alij ad eius exemplum addiderunt, quale est ipsius Isidori Officium) esse longè ante Toletanum Concilium, imò quædam celebrari, & recitari cœpta ab Ecclesiæ principio, id est, ab eo tempore, quo septem Episcopi à Petro ordinati Hispaniam adierunt, à quibus quæ de Christo, Virginéque ipsius matre, de Iacobo, Stephano, & aliis, qui iam gloriosa morte decesserant, ibi legimus, in illud Officium arbitror esse collata. Nam ab illis inductum esse illum orandi modum, quem in Officio Mozarabo videmus, quémque Isidorus accuratè seruauit, docent Iulianus, & Felix Toletani Præsules, ex quorum fide tradit antiquissimus liber Conciliorum, qui est in Monasterio S. Laurentij in Escoriali, vt se vidisse ait Ambrosius de Morales lib. 12. cap. 19. hist. & alius item antiquissimus apud S. Æmilianum de Cogolla, qui dicunt septem illos discipulos illum inuexisse prædicandi, ac sacrificandi modum, quem Mozarabum dicimus, ab Apostolis edoctos; & ex eo natum esse, vt illa Missa vocaretur Apostolica. Sanè Isidorus ipse libro 1. de Ecclesiasticis Officiis cap. 25. quem ipse in Officio Gothico, seu Mozarabo ordinem seruauit, institutum esse dicit à Petro, & toti terrarum orbi communem. Cuius dum singula minutim commemorat, Gothici quoque Officij formam quandam proponit. Sed dicit omnium apertissimè Gregor. VII. de quo nobis antea hoc tractatu cap. 2. Ait autem Gregorius ad Alfonsum Castellæ Regem, *septem Episcopos ab vrbe Roma ad instruendum Hispaniæ populos à Petro, & Paulo Apostolis directos fuisse, qui destructa idololatria Christianitatem fundauerunt, religionẽ plantauerunt, & Officium in diuinis cultibus agendis ostenderunt.*

NEQVE malè coniectaret, qui existimaret, quæ antecessêre illorum Episcoporum aduentum, quæque ipsi dum Hispaniæ Euangelicam nauarent operam, in Ecclesia contigisse didicerant (vt de quo-

rundam Apostolorum gestis, aut morte, de B. Virginis obitu, ac sepultura, & eius generis alia, quæ sanè videntur futura fuisse non pauca) ab illis fuisse in illud precandi, atque sacrificandi Officium collata: vt quòd Iacobus Maior in Hispaniam venerit, vt ab eo scripta sit Epistola ad tribus duodecim, vt alia denique, quæ sanè videntur futura fuisse non pauca; propter quæ sententiam mutauit, quam antè probauerat; aut inde sumpsisse multa quæ deinde in suos Commentarios retulit, quale est scriptam à Iacobo Zebedæi filio fuisse Epistolam, quam in Præfatione librorum noui Testamenti Iacobo fratri Domini ascripserat, & confirmatum esse in opinione de morte, & sepultura Virginis, de qua priùs subdubitare videbatur.

Ex illis ergo quæ primi conscripserunt Episcopi; & ex aliis, quæ eorum successores addiderunt primis illis temporibus nascentis Ecclesiæ, quorum authoritas non potest esse non grauissima, & maximè religiosa fides, collegit Isidorus, quæ deinde in Gothicum Officium congessit: non enim tam Officij illius author, quàm compilator, seu coagmentator fuit. Neque id illi negotij datum est à Concilio Toletano, vt nouum conderet, sed vt è multis, quæ sparsim in Hispania legebantur, vnum concinnaret Officium. Sicut etiam nostro sæculo ex Tridentini decreto non nouum Pius V. Breuiarium confecit, sed ex multis, quæ toto orbe variè legebantur, vnum conflauit. Quare in his, quæ in Ecclesiæ primordiis facta commemorantur, multo antiquior est memoria, quàm Isidori; & ideo magis veneranda, & certa fides, quo à rebus, quæ factæ referuntur, propiùs abest.

CAP. XII.

Quid Isidorus senserit de authore Epistolæ Iacobi.

PRIMVM contra librũ illũ Isidori opponitur, quod c.37. dicit Epistolã B. Iacobi ad duodecim tribus, quæ sunt in dispersione Gentium, scriptam esse à nostro Iacobo, non ab illo, qui Minor appellatur, & Domini frater, cùm contrà stet omnium penè Doctorum, Sanctorúmque consensio. Ita planè Hieronymus de Scriptoribus Ecclesiasticis in *Iacobo*; Eusebius libro 2. histor. cap. 22. &, quod magis mirêre, Isidorus ipse in Præfatione librorum noui Testamenti: *Iacobus*, inquit, *frater Domini scripsit vnam Epistolam ad ædificationem Ecclesiæ.* Deniquè ita pene omnes vno excepto Caietano, qui de authore dubitat.

1. EGO primùm existimo nimis seueram esse censuram, quæ graui alicui Doctori, maximè ex antiquis, quando res etiam grauissimæ minùs erant exploratæ, & certæ, opus aliquod adimit, quia minùs cum aliorum opinione consentiat, aut etiam cum iis quæ ab eodem authore aliis in locis prodita sunt. Quàm multa negares Tertulliano, Origeni, Hieronymo, atque Augustino, qui scripsêre non pauca, quæ aut alij improbant,

bant, aut ipsi vltrò damnant, & retractant? Ab exemplis abstineo, quæ sanè multa sunt. Sic contigisse vereor Isidoro, qui nactus est obscurum tempus, in quo res erant minùs exploratæ, neque omninò certum vter Iacobus, Alphæíne, an Zebedęi filius Epistolam illam edidisset: nam Patres communiter Iacobum citant authorem, neque notam vllam adhibent, qua vnus secernatur ab altero; neque titulus, qui Epistolæ præfigitur, magis vnum, quàm alterum ostendit. Quare nemini mirum esse debet, si cùm ante se, præter Hieronymum, & Eusebium, neminem habuerit, qui definitè & certò Iacobo Minori Epistolam ascribat, illius authoré Zebedæi filium putet Isidorus. Neque defuit coniectura non leuis, quæ ipsum in illam cogitationem induxit: nam illius inter reliquos Apostolos nomen præcipuo in loco fuit, cùm summotis interdum aliis, ipsum cum Ioanne, & Petro Christus socium asciuerit, putà cùm Archisynagogi filiam ad vitam excitauit; cùm ad montem Thabor transfigurauit se, cùm ante Passionem orationis causâ in hortum secessit. Cùm autem duo alij assidui Christi socij Epistolas Canonicas ediderint, verisimile fit, Iacobum fratrem Ioannis Epistolam quoque scripsisse Canonicam.

2. Cur à Iacobo Maiori scribi Epistola debuerit.

ATQVI quæres cur Iacobus Maior ad tribus dispersas scriberet, aut quod illi tempus ad scribendum vacuum, si ad Hispaniam non longè à Spiritus sancti descensu profectus est? Respondere posset, qui ab Isidoro staret, hanc Epistolam scriptam esse à Iacobo in principio Ecclesiæ, contra Simonem Magum, cuius hæresis, vt dicit Iustinus, latè serpebat. Putabat autem Simon satis esse vacuam ab operibus fidem ad salutem, vt docuit Irenæus lib. 1. cap. 20. Hanc itaque pestem, ne se cum graui populorum damno diffunderet, Iacobus, quicumque ille fuit, vt maturè cohiberet, hanc Epistolam ad tribus misit vbique dispersas; in qua ad fidem adiungendum esse opus grauiter, & luculenter ostendit. Ita putat Baronius primo tomo Annalium anno Christi sexagesimo tertio. Cùm ergo pestis illa à Simone in Ecclesiæ Principio conciperetur, in Ecclesiæ quoque principio comprimenda fuit, eo fortasse tempore, quo Petro, & Ioanni assiduis Iacobi comitibus, in Samaria certamen erat cum Simone. Quare à Iacobo Maiori scribi potuit, antequam in datam sibi prouinciam abiret. Neque vlla apparebat causa grauior, cur ab altero Iacobo scriberetur; maximè si eo tempore nondum erat Hierosolymæ vllus Episcopus designatus.

QVIDAM, vt Isidorũ defendant, & opus de vita, atque obitu Sanctorum illius esse probent, ex cap. illo 73. expungendum censent illud *scripsit*, quasi errore scriptorum insertum fuerit: ita vt Iacobus non dicatur scripsisse; sed prædicasse tribubus inter Gẽtes dispersis. Fortasse hoc verum; neque mirum tot sæculis, si tam sæpe, ac variè Isidori libri transcripti sunt, verbum illud importunum irrepserit. Sed, vt quod sentio, verè, atque ingenuè cõfitear, eam fuisse puto Isidori sentẽtiam, vt existimaret Epistolam illam

non ab alio, quàm à Iacobo Zebedæi filio fuisse compositam, illámque fuisse Hispaniæ olim receptam, & multorum sæculorum seruatam traditionem.

3. In Officio Mozarabo Epistola scripta dicitur à Iacobo Maiori.

QVOD nemini, credo, aut nouum videbitur, aut mirum: nam, vt obseruarunt ante me nonnulli, quæ cap. illo 73. alicui aut negligenter scripta, aut incautè ab aliis inserta visa sunt, eadem diligentissimè, atque attentissimè ab Isidoro in locis maximè religiosis, & sacris, vbi leuis incuria, & exiguus error, culpa esset sanè quàm grauissima, verbis multo magis expressis, atque perspicuis exposita sunt; vbi Iacobum Maiorem illius esse Epistolæ scriptorem ostẽdit. Nemo nescit, neque Baronius quidem negat ad diem 25. Iulij, Officium Gothicum, seu Mozarabum compositum fuisse ab Isidoro: atqui in illo plurima sunt, quæ omnino significant Epistolam illam esse nostri Iacobi: nam in propria Iacobi liturgia in oratione quadam ita precatur: *Vocantem nos ad se Iesum, fratres dilectissimi, agnoscentes, qui beatissimum Iacobum Apostolum suum retia componentem in naui ad se vocans eiusmodi, nos postmodùm spiritualibus doctrinis admonet, atque docet, vt postulantes in fide nihil hæsitemus.* Hæc verba, vt apparet, sumpta sunt ex cap. 1. num. 6. *Postulet autem in fide nihil hæsitans.* Et in oratione alia. *Viuant in nobis Iesu Domine, Apostoli tui Iacobi prædicamẽta doctrinæ, quibus docemur illum beatum esse, qui illatus tentationis voluerit æquanimiter supportare.* Hæc verba habes cap. 1. num. 12. *Beatus vir qui suffert tentationem.* In alia rursus oratione. *Apostolo tuo Iacobo, Domine, edocente præmonemur, vt si quis nostrûm indiget sapientia, postulet à te, qui das omnibus affluenter, & non improperas.* Hæc sumpta sunt ex cap. 1. numer. 5. *Si quis vestrûm indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat.* Et ne vllus superesset dubitandi locus, in oratione alia pro defunctis, titulum ipsum Epistolæ proponit. *Cuius doctrina duodecim tribuum commemorãtium edocetur.* Scribitur autem, vt patet, Epistola illa ad duodecim tribus, quæ sunt in dispersione. Huius autem Officij quanta sit authoritas, probat ipsius antiquitas, & quod toti Hispaniæ olim commune fuit, & nunc etiam Pontificum authoritate multis in locis recitatur, & quod illustri miraculo confirmatum est. Communis authoritas, & in re vsque adeò sacra, multorum authorum instar obtinet.

QVOD si Iacobus dispersis inter Gentes tribubus inuexit Euangelium, vt cum Isidoro docet etiam Sophronius ad librum de Scriptoribus Ecclesiasticis, quem scripsit Hieronymus, & Dorotheus in synopsi, non nemo suspicari posset non vsque adeò improbabile videri illius Epistolæ scriptorem esse Zebedæi filium. Ita putabat Rex Alfonsus cognomento Sapiens, in libro quem inscripsit Thesaurum, vt refert Mariana in tractatu de B. Iacobo. Vbi etiam obseruauit id in Breuiario Mozarabo non semel inueniri. Certè in editione Syriaca apud Wimatstadium, & item alia apud Tremellium in inscriptione Epistolæ apertè Iacobus Zebedæi filius illius author esse dicitur. *Sigillamus tres Epistolas, Iacobi, Petri, Ioannis. Isti sunt, qui testes fuerunt super reuelationẽ Domini nostri, quando immutauit seipsum corã oculis ipsorũ in monte Thabor.* Vide Serariũ Prolegomeno 3. in Epistolam Iacobi.

EGO

3. Probabilius est à Iacobo Minori scriptam esse Epistolã, propter communẽ sentẽtiã.

Ego hac in re nihil definio, imò potiùs cum aliis plurimis Iacobo Alphæi filio Epistolam ascribo: sed non ideo puto inertiæ, aut ignorantiæ damnandum Isidorum; suo enim tempore duos tantùm habuit, qui Iacobum Alphæi Epistolæ illius authorem nominarent, ídque non omnino definitè, reliqui communi vocabulo Iacobum esse dicunt. Neque in re ipsa periculum est, quocũque modo sentias, dum Epistolam Canonicam esse, & ab Apostolo cõscriptam fateare, cùm de alterutro Iacobo nihil Ecclesia definierit, & vtriusque æqualis sit, & canonica fides.

Accedit, quòd tam Dorotheus in synopsi, quàm Sophronius suprà, & Oecumenius in Præfatione super Act. Iacobum Zebedæi prædicasse dicunt tribubus, quæ erant in dispersione: quocirca prudenter cõiectauit Isidorus (neque enim hîc aliter agendum quàm coniecturis) cùm Epistolam, quæ ad tribus, quæ in dispersione erant, data est, illius esse credidit, qui dispersis inter Gẽtes tribubus prædicauit. De authoritate Sophronij, atque Dorothei nihil hîc dico; neque cum eis disceptare est animus, qui illorum tam fidei, quàm antiquitati detrahunt. Quòd si nemo Officium illud Gothicum, seu Mozarabum indignum putauit Isidoro, etiamsi Epistolam illam verbis planè disertis à Zebedæi filio scriptam indicauerit, cur librum de vita, & morte Sanctorum propter eandem rationem alienum esse censebit?

4. Illud fortasse iudicabit non nemo Isidori nomine parum esse dignum, quòd in Præfatione librorum noui Testam. Iacobum fratrem Domini authorem esse dicat Epistolæ. Si quis est, qui ita statuat, condamnet quoque necesse est Augustinum, Hieronymum, S. Thom. & magnos alios Ecclesiæ Doctores, qui ad nouam rerum cognitionem, nouam quoque sententiam amplectuntur, quam antè non probarant. Quod si in eodem opere, atque studio foret, minùs esset ferendum; at in diuersis, vbi diuersæ etiam rationes occurrunt, vsitatum est, & venia non indignum. Putabat, credo, Isidorus priùs Canonicam illam Epistolam scriptam à Iacobo Minori; ídque testatum reliquit in illa Præfatione: sed cùm datum illi fuit à Concilio Toletano 4. vt Ecclesiasticum Officium toti Hispaniæ commune concinnaret, vt est communis Hispanorum sensus, videretque in Officiis, quæ variè recitabantur in Hispania, ex quibus ipse Breuiarium, quod Gothicum, seu Mozarabum appellamus, compegit, illius Epistolæ scriptorem vocari Iacobũ Zebedæi filium, antiqua illa traditione, & sacrorum Officiorum authoritate permotus, quæ sanè grauissima est, sententiam mutauit, & tam in libro de vita, atque obitu Sanctorum, quàm in Officio Mozarabo, à Iacobo Maiori Epistolam illam dixit esse compositam. Sicut etiam quòd de obitu, sepulturáque B. Virginis dubitaret, id postea affirmauit in Officio Mozarabo; quia id à Gregorio didicit, aut certè à Liturgiis, & Breuiariis, ex quibus ipse coagmentauit Officium. Ex quo apparet longè ante Isidorum extitisse illam aut de Iacobi in Hispaniam aduentu, aut de illius Epistolæ scriptore apud Hispanos traditionem.

Nõ est improbabile Epistolã cõpositã à Iacobo Maiori.

CAP. XIII.

Cur Herodes, à quo Iacobus occisus est, Tetrarcha vocetur ab Isidoro.

1. Quomodo Herodes dici possit Tetrarcha.

OBIICITVR item huic libro, quòd Herodes à quo Iacobus interfectus est, cùm Rex esset, vt ex Actis liquet c. 12. *Misit Herodes Rex manus*; tamen ibi non Rex appellatur, sed Tetrarcha. Eodem loquitur modo Sophronius, & Dorotheus, alter in catalogo Scriptorum apud Hieronymũ, alter in synopsi: item Oecumenius in Præfatione quadam super Acta. Respondeo, vsu sæpe euenire, vt quæ vicina sunt significatione, aut ministerio, mutuum sibi vicissim præstent nomen, atque vsum. Qua ratione vitricum, patrem vocat priuignus, & nouercam, matrem. Et in eis, qui cum potestate, atque imperio sunt, res vsitata, atque comperta magis; nam Tyranni Reges appellantur, & vicissim Reges Tyranni: eo etiam tempore, quo malè iam audit Tyrannorum nomen. Et qui Iudices fuerunt in Israël, illi à Iosepho sæpe nominantur ἄρχοντες, id est, *Principes*; στρατηγοὶ, id est, *Duces*: imò & Reges; sic enim Philo Moysem appellat. Cùm ergo Tetrarcha Rex quidam sit, aut magistratus Regis instar; non quidem totius prouinciæ: sed quartæ partis eius, non dixit aliquid durum, aut insolitum Isidorus, cùm pro Rege Tetrarcham posuit. Et quidem apud externos *Tetrarcha* non semper in sua propria significatione sumitur, vt constat ex Strabone libro 12. Quòd si ex eo indignus Isidoro putatur liber ille, qui pro Rege Tetrarcham adhibut; indignum quoque Marco, ac Canonica fide (quod dictu, ac cogitatu nefas) esset Euangelium à Marco conscriptum; quia cap. 7. numero 14. Regem appellat Herodem, quem Matthæus capite 14. numero 1. & Lucas capite 9. numero 7. Tetrarcham appellant. Quòd si id cum Euangelica authoritate, ac fide non pugnat, cur quæso pugnare arbitrabimur cum historica? Et sanè Hesychius Tetrarchas Reges esse dicit. Quare quid tantum sit in ea nominum permutatione tam in Marco, quàm in Isidoro non video.

NEQVE deest opportuna ratio, cur Herodes Agrippa, cùm Rex esset, Tetrarcha tamen appellari potuerit. Notum est enim in Scriptura in rebus longè grauioribus, mutato statu, antiquum tamen nomen retineri solere: quomodo Christi corpus, & sanguis panis appellãtur, & vinũ; quia proximè ante cõsecrationem vinum erant, & panis. Cæci etiam videre dicuntur, & ambulare claudi, quia antequam videre, atque ambulare inciperent, claudi erant, & cæci. Et apud prophanos virgo vocatur, quæ paulo antè corruptus est, quia proximè virgo erat. Quid mirum igitur si Herodes Rex appelletur Tetrarcha, qui tunc primus Rex erat constitutus à Claudio, & proximè ab omnibus Tetrarcha dicebatur? Vt enim tradit Iosephus lib. 19. Ant. cap. 7. obtinuit Philippi Tetrarchiam quatuor annos sub Caio; deinde Tetrarchiam aliam, quam habuit Herodes. Vbi autem primùm à Claudio regnum obtinuit, id est, cùm primùm esse Tetrarcha desiit, Iacobum interfecit, primo

primo videlicet anno Claudij. Quid igitur mirum, ſi à tot viris Tetrarcha nominetur Herodes eo tempore, quo nondum videbatur iniiſſe Regnum?

CAP. XIV.

In quo loco dicat Iſidorus ſepultum eſſe Iacobum.

1. Quomodo Iacobus ſepultus in Marmarica.

ALIVD etiam occurrit minùs quidem difficile; non tamen à nobis prætermittẽdum, ex eodem 73. capite, quod ita de Iacobo terminat Iſidorus; *ſepultus eſt in Marmarica*; quod pugnare omnino videtur cum antiqua, & communi traditione, quæ in Gallecia ſepultum eſſe clamat. Hoc loco accidiſſe video Iſidoro noſtro, quod omnibus omnino non prophanis modò, ſed etiam ſacris, atque canonicis ſcritoribus, vt vocibus, præſertim barbaris, & ignotis aliquid addatur, detrahatur, aut mutetur, quod vim, & ſignificationem aut confundat, aut perdat.

2. Reg. Nomina propria, maximè inuſitata varias ſubeunt mutationes.

QVOD accidit plerumque nominibus propriis, quæ raro in hominũ notitiam, atque ſermonem veniunt. Hinc crebræ ab eruditis lectiones variæ, hinc notationes, quæ tamen nondum impeditas, & peregrinas voces extricarunt. Quid magis notum Hiſpanis eſſe debuit, quàm illorum nomina, qui in Hiſpania regnarunt? At illa ſic variant interdum, vt vix ad eundem pertinere poſſe credas, quia Alfonſus plerumque, idem Adelfonſus, Illefonſus, & Ildefonſus nominatur. Idem modò Ramirus, modò Ranimirus: idem Bermudus, & Beremundus: idem Ferdinandus, Fernandus, & Ferrandus vocatur. Nomen accipe ex eodem tempore, atque hiſtoria petitum. Diſcipulus Iacobi, de quo ſæpe in hoc opere, modò Cteſiphon dicitur, modò Teſiphon, interdum Tiſiphon, aliquando Iſiphon, & aliis etiam modis appellari ſolet.

QVID ergo miremur, ſi cùm ea, quæ maximè nota eſſe debuêre, tam inſigniter varient, pars illa Galleciæ non adeò nobilis, & in extrema Hiſpaniarum ora, hoc eſt, in terræ finibus, nomen habuerit aut varium, aut ignotum Iſidoro? In Iſidori libris non vno modo legitur locus, in quo nunc noſtra laborat cura: quidam codices *Marmarica* legunt, quidam *Carmarica*, alij aliter. Neque ſi nunc illud in Compoſtellano tractu nomen ignoretur, mirandum eſſet cuiquam prudenti, cùm in Arabum illuuione mutata fuerint antiqua locorum vocabula, audiamúſque quotidie Latina ciuitatum nomina, quarum ſitum, & plagam ignoramus. Sed eſt in ea Galleciæ parte, in qua conditum eſt Iacobi corpus, aliquod antiqui nominis non obſcurum veſtigium, quod ante me viderunt alij ſatis ad coniecturam acutè, quódque ego, quia magis probo, omiſſis aliis vnũ adducam.

VSITATVM eſt in omni fermè natione, vt regiones à fluuiis, qui in ipſis præcipui ſunt, aut aliquo titulo, ſeu ratione nobiles, nomen aſſumant. Sic Rhenus, ſic Padus, ſic Indus, & Ganges nomen indidêre prouinciis, quas interfluunt. Sic à Bethi Bethica, à Tago terra trãſtagana, aut ciſta

ciſtagana dicitur. Eodem modo putant aliqui, quorum mihi ſententia probatur maximè, quia à Tamari fluuio, qui, vt Plinius docet libro 4. cap. 20. Pomponius Mela lib. 3. cap. 1. extremam illam Hiſpaniæ oram interluit, populi illi occidui Tamarici vocantur, partem illam quoque appellari Tamaricam: ſicut etiam populi à Bethi fluuio Bethici, & regio ipſa Bethica nominatur. De his alij pluribus, nobis ſatis ſit, hæc paucis pro noſtro inſtituto fuiſſe complexos. A Tamarica autem ad Carmaricam, ſeu Marmaricam non magna eſt, aut inſolens mutatio.

CAP. XV.

Vtrùm Philippus prædicarit in Gallia.

1. Quomodo Philippus dicatur in Gallia prædicaſſe.

AD extremum ideo liber iſte indignus exiſtimatur Iſidoro, quia in cap. 83. Philippo dicit ſorte contigiſſe Galliã. Quod etiam Beda ex Iſidoro in ſua tranſcripſit collectanea. Et Iulianus Archiepiſcopus Toletanus, qui eodem, quo Iſidorus ſæculo vixit, in Commentariis ſuper Nahum ad illud, *& nebula puluis pedum*; Galliã quoque Philippo contigiſſe tradit. Sed neſcio cur iſti Officium quoque Mozarabum Iſidoro non adimant, quando in ipſo quoque Philippus Apoſtolus Galliæ fuiſſe dicitur in quodam hymno ad Veſperas. Sanè eodem ſenſu Sophronius in lib. de Scriptoribus Eccleſ. & Epiphanius hæreſi 51. Creſcentem Pauli diſcipulum prædicaſſe dicunt in Gallia. Quod etiã putat Oecumenius Pręfatione in Acta Apoſtolorum. Vbi ſine dubio in Gallia Galatiam intelligunt.

2. Gallia eadem quæ Galatia.

CERTE Theodoretus in illud 2. ad Timotheum cap. 4. *Creſcens in Galatiam*; Galatiam dicit, Galliam vocari. Cur autem Galatia Gallia, & Galatæ, Galli nominentur, ideo eſt, quia ſicut hi nomine, ſic etiam generis cõmunione coniuncti ſunt. Fuit enim Galatia Gallorum Colonia, vt Iuſtinus tradit lib. 24. & 25. & Hieronymus libro 2. Commentarij in Epiſtolam ad Galat. & noſter Iſidorus lib. 14. Etymolog. cap. 3. vt nos pluribus antea, qui Galatiam olim Gallogræciam dictam eſſe volunt. Quid ergo nunc accuſatur Iſidorus, quando cum aliis hoc loco ſentit, ac loquitur?

HÆC qui grauia putat, dignáque ea cenſura, vt propterea liber hic ab Iſidori ſcriptis alienus iudicetur, idem etiam ſentiat neceſſe eſt de Officio Gothico, ſeu Mozarabo, in quo de Gallia, atque de Epiſtola à Iacobo Zebedæi filio conſcripta, eodem penè modo loquitur Iſidorus.

CAP. XVI.

An Simon Chananæus Iacobo in Epiſcopatu Solymitano ſucceſſerit.

1. An simõ Apoſtolus Epiſcopus fuerit Ieruſalem.

OBIICIVNT præterea, quòd in eo libro cap. 82. Simon Apoſtolus defuncto Iacobo Minori in Epiſcopatu ſucceſſiſſe traditur. Ego quidem non contendo Apoſtolũ Simonẽ pro Iacobo fratre Dñi Solymorum Epiſcopum eſſe conſtitutum; id verò ago, cogitationem hanc non eiuſ

eiusmodi esse, vt propterea liber ille indignus censeri debeat Isidoro: habuit enim, quibus in eam sentētiam adduci posset, non leues cōiecturas, de quibus statim. Neque vnus fuit Isidorus, qui sic existimauit: nam idem etiam existimarunt Sophronius in catalogo scriptorum Ecclesiasticorū, Dorotheus in synopsi, Oecumenius in quadam præfatione super Acta, Beda in c. 1. Actuum, qui licèt sententiam illam retractauerit in libro Retractationum in c. 1. Act. illam tamen non omnino improbari sibi dicit; vt habes statim eodem capite in fine. Ex qua Bedę sententia, quam & olim habuit secutus Isidorum; neque in Retractationibus re scrupulosiùs examinata prorsus abiecit, colligo, quàm esset res obscura Bedæ etiam tempore, qui plusquàm 100. annis posterior Isidoro fuit; quo tempore rem multo quàm antea illustriorem esse oportuit: neque post rem magis exploratam aliquod habuit argumentum efficax, & graue, quo priorem sententiam omnino deponere cogeretur. Vt autē Commentarios in Acta non ideo indignos Venerabili Beda existimamus, quia Apostolum Simonem pro Iacobo Episcopatum dicit suscepisse Solymitanum; sic neque ob eandem causam librum in quo idem Isidorus prodit, alienum ab Isidori authoritate, & nomine iudicabimus.

2. In eam verò sententiam non temerè adductus Isidorus fuit, & qui cum Isidoro de Simonis Episcopatu senserunt: nam cùm Simeon, qui à Iacobo proximè Solymitanam gubernauit Ecclesiam, frater dicatur esse Iacobi; & idē de Simone Chananæo tradant aliqui, neque pauci, neque ignobiles, facilè fraterni nominis cōmunione, & nominū similitudine (cū inter Simonē, & Simeonē parū intersit; imò verò nihil, cùm Simon, & Simeon idem sint, sicut Iesus, & Iosue) adduci potuerunt, vt Simonem Apostolum Iacobi in Solymitana Cathedra successorem putarent: quæ res magnos interdum viros in errorem induxit, qui tamen ideo improbati non sunt. Fuit Philippus Apostolus è numero duodecim, fuit item Philippus alter discipulus, & Diaconus; nominis autem similitudo fecit, vt quæ Diaconi sunt, Apostolo à quibusdam tribuātur. Ita Clemens Alexandrinus libro 3. Strom. cap. 24. & Polycrates apud Hieronymum de Scriptoribus Eccles. in *Polycrate*. Idem ex Papia tradit Eusebius lib. 3. hist. cap. 33. Idem Dorotheus in synopsi, Sophronius in catalogo scriptorum Eccles. & Isidorus noster libro de vita, atque obitu Sanctorum c. 75. Idem etiam accidit in Thaddæo: nam cùm duo eiusdem fuerint nominis, alter Apostolus, alter è septuaginta duorum discipulorum numero; quam Thaddæus discipulus legationem obiit ad Abagarum Edessæ Regulum, alij Thaddæo ascribunt Apostolo. Ita se existimasse olim scribit Beda in Retractationibus super Acta cap. 1. secutum Hieronymi Commentarium: idem Oecumenius, & alij. Idem pene accidit Euangelistæ Marco, & Marco Barnabæ consobrino, qui & Ioannes vocatus est: nam nominis communio non gesta illorum solùm, sed etiam personas confudit. Ex duobus enim vnum facit Hieronym. in epist. ad Philemonem. Nicephorus lib. 2. cap. 15. & quæ vnius sunt, alterius eadem esse existimant.

Regul. Nominū similitudo magnos interdum viros in errorem induxit.

Ex his satis videtur factum illis, qui Isidoro item obiiciunt, quòd in eo libro cap. 75. quod Philippi Dia-

coni est, Philippo tribuerit Apostolo, dum ait cum filiabus suis fuisse sepultum: habuit enim quos sequeretur duces, & decipi etiam cum aliis potuit nominis communione.

ALIA possent huc exempla produci; sed plura ad institutum nostrū necessaria non sunt. Cùm viros hosce tantos nominum similitudo ab ignoratione, seu inertia liberet, cur Isidorum & nominis communio, & fraternæ præterea cognationis opinio ab incuriæ nota, vel ab inscitiæ labe non defendat? Sanè Simonem Apostolū Iacobi fratrem fuisse docent Sophronius, & Beda in Acta Apost. c. 1. Idem etiā censere debent, qui Iacobum Iustum filium esse putant Cleophæ; in quibus sunt Oecumenius in Præfatione super Acta. Quare cùm Iacobi frater, qui dicitur Simeō, in Solymitana Cathedra successisse tradatur Iacobo, quid miremur si Simon Chananęus, qui etiam existimatus est Iacobi frater, à quoquam existimetur in Solymitana sede post Iacobum sedisse?

CAP. XVII.

Quid Isidorus senserit de obitu, & sepultura B. Virginis.

ILLVD prætera (vt omittam alia, quæ minùs premunt communem de huius operis authore sententiam) nonnulli censent indignum Isidori fide, quod c. 68. videtur de B. Virg. sepultura atque obitu dubitare; sic. n. ibi. *Specialiter tamen nulla docet historia Mariā gladij animaduersione peremptam; quia nec obitus eius vspiam legitur; dum tamen nec reperiatur sepultura.* Quòd si legas, vt ex antiquorum codicum fide nunc habet emendatus codex; *dum tamen reperiatur eius sepulcrum;* nihil habet difficultatis obiectio. Legamus tamen, vt legebant antè, qui hæc opponunt, & exploremus, quid in illa lectione indignum esse possit Isidoro. Duo hîc, vt vides, attigit Isidorus, alterū de Virginis martyrio, alterum de illius obitu, ac monumento. De priori asserit nihil omnino extare apud Historicos: quod nemo, credo, inficiabitur; de altero minùs loquitur audacter, minùs generatim, & liberè. Neque enim, vt ego sentio, affirmat nullibi scriptum esse de illius monumento, ac morte, sed nullibi legi. Legi autem, vt ex vsu Ecclesiastico norunt viri eruditi, idem est, atque in Officio sacro, aut Kalendariis in Ecclesia publicè recitari. Sicut vulgò id legi communiter dicitur nō quod scriptum est, & legi potest: imò & aliquando solet, sed quod frequenter, & quasi legitimè recitatur. Quomodo in humaniorum literarum Scholis legi dicitur Tullius, & Demosthenes; in Philosophia Aristoteles, & Plato; in Theologia sententiarum Magister, S. Thomas, & Scotus: in tēplis Euāgelia, Psalterium, & Sanctorum gesta in Officio sacro. Sic, puto, ante Isidori sæculum publicè nihil legebatur de Mariæ morte, ac sepultura, licèt de Assumptione aliquid solemne esset, atque legitimum. Quod sanè Epiphanij tempore ita contigisse, mihi certum est; alioqui non ipse tam liberè dixisset hæresi 78. & 79. de Beata Virgine. *Non dico, quòd immortalis mansit; sed neque affirmo, an mortua sit.*

Eo itaque tempore, quo liber hic compositus est ab Isidoro, nihil, opinor, publicè de Virginis obitu legebatur in Ecclesiis; postea verò quàm opera Gregorij Magni, qui eodem,

eodem, quo Isidorus, tempore floruit, recitari in Ecclesia cœpit Beatæ Virginis mors, & sepultura (vt liquet ex libro Sacramentorum in festo Assumptionis) aut certè in aliquarum Ecclesiarum Officiis legit, ex quibus ipse coagmentauit, ordinauítque Mozarabum; audacter Isidorus in Officio Mozarabo mortis illius meminit, & sepulturæ. Sic enim in quodam hymno in festo Assumptionis de Ioanne, & Maria loquitur, quos corpore pariter, & animo Deo frui putat.

Quorum dum tumba corpora
Lege suscepit propria,
Elata hinc diuinitùs
Sunt, vbi cernat filium.

Idem etiam fatetur in Missali eodem Assumptionis festo, vbi B. Virginem eodem modo, & Ioannem Euangelistam cum Henoch, & Elia comparat. *Illis* (de Maria, & Ioanne) *per indeclinabilem carnis statum, post etiam sepulchri descensum, pernicémque illinc Mariæ, & ineffabiliter exitum, sicut ibidem Ioannis ingressum, sic permansurum incomprehensibiliter, vsque ad futurum aduentum.* Et in Officio S. Ioannis Euangelistæ post Sanctus si ait. *Maria nullo persecutionis mortis suæ coangustiata tormento lætanter ex hac vita subducitur.*

CAP. XVIII.

Qui librum de vita, atque obitu Sanctorum Isidori esse testentur.

HÆc pro vindicando Isidori libro, liberandóque ab illis quasi maculis, quæ fidem illi, & parentis optimi nobile genus adimebant. Nunc iam antiqua aduocemus testimonia, contra quæ stare, & æquis congredi viribus non poterit aduersaria vis. Appellat scriptorem huius libri Baronius non semel pseudoIsidorum, & in eo esse affirmat coagmentata mendacia ad diem 25. Iulij. Sed idem Baronius ad diem Aprilis 4. cùm negaret tractatum quendam editum esse ab Isidoro de ordine cogendi Concilij, id probat: *quia Braulius*, inquit, *& Ildefonsus, qui illis vixêre temporibus catalogum texẽtes scriptorum ipsius, nullam prorsus mentionem de eo opere habuerunt.* Editum vtique ab Isidoro crederet, si in catalogo Ildefonsi, & Braulij comperisset. Cur igitur neget hoc opus ab Isidoro natum, cùm in illorum catalogo inueniatur? Sanè Braulius in libro de viris illustribus in Isidori Vita, quæ ipsius operibus communiter præfigitur, dum alia Isidori scripta commemorat, inquit: *De ortu, & obitu Patrum librum vnum, in quo eorum gesta, dignitatem quoque, & mortem eorum, atque sepulturam, sententiali breuitate subnotauit.* Hic autem Braulius non modò coætaneus Isidoro fuit, sed etiam amicissimus.

Idem quoque fecit Ildefonsus vtrique ætate proximus; sic enim in catalogo virorum illustrium de Isidoro: *Scripsit opera eximia, & non pauca, id est, librum de genere Officiorum; librum proœmiorum, librum de ortu, vel obitu Prophetarum.* Testis præterea est Beda, qui ex eo opera multa trãscripsit in collectaneis, in quibus de aduentu Iacobi iisdem verbis agit, quibus Isidorus cap. 83. vbi datam esse dicit Hispaniam Iacobo, & Philippo Galliam. Suadet verò illud opus collectum fuisse à Beda (quod nonnulli dubitant) quia discipulus ipsius, dum scribit, quidnam ille extremis vitæ diebus elaborarit. *In istis* (inquit) *diebus duo opera memoria digna facere studuit, id est, à capite Euangelij S. Ioannis vsque ad eum locum, in quo dicitur; sed hæc*

quid sunt inter tantos? in nostram linguam ad vtilitatem Ecclesiæ Dei conuertit;& de libris Isidori Episcopi exceptiones quasdam. Opus autem illud, in quo ex Isidori libro de vita, atque obitu Sanctorum multa cõpilauit, exceptiones, seu collectanea appellauit Beda. Vitam hanc à Bedæ discipulo conscriptam tradit Surius to. 7. ad diem Maij 10. de cuius fide dubitandum non esse ait Baronius in Martyrologio ad diem 27. Maij. *Epistolam*, inquit, *illam à Surio relatam in to. 7. ad diẽ 10. Maij germanam, atque synceram esse, nullus, qui eam legerit, iure poterit dubitare.* Hinc etiam constat, quemadmodum illa Bedæ collectanea reiicienda non sint, tanquam Bedæ forent adscripta falsò, cùm oculatus testis fateatur extremo vitæ tempore illud opus elaboratum à Beda.

SED est aliud magis illustre Bedæ testimonium: cùm enim ex Isidori sententia, in libro nempe de vita, atque obitu Sãctorum dixisset in cap. 1. Actuum, Simonem Chananæum Apostolum in Episcopatu Solymitano successisse Iacobo, cùm postea minùs ipsi placeret illa sententia, in Retractatione super Acta sic ait: *Porrò Isidorus arbitratur hunc Simonem esse, qui post Iacobum fratrem Domini Hierosolymorum rexit Ecclesiã, ac sub Traiano crucis martyrio coronatus est, cùm centum, & viginti esset annorum, quem & nos olim in primo Actuum Apostolorum secuti sumus, non ea, quæ scripsit scrupulosiùs discutientes, sed simpliciter eius dictis auscultantes, rati, quòd hæc ipse de certis veterum historiis didicerit, quod ne adhuc quidem negare audemus.* Hæc Beda, qui sanè spectauit librum de obitu, ac vita Sanctorũ: neque enim alibi hæc tradit Isidorus. Plures alios citarem testes, qui opus illud profectũ esse tradunt ab Isidoro, vt Tritemium, Sigibertum; sed ad illum, qui docilem se præstare voluerit, plus satis testimoniorum adduximus.

CAP. XIX.

Quid Ioannes Boscus de aduentu Iacobi sentiat, & quale censeri debeat eius testimonium.

STATVERAM hoc loco finem facere disputationum de Iacobo Hispanorum Apostolo: neque quid iam amplius operam nostram, aut studium requireret, occurrebat, aut quod opposuissent antiquæ traditionis oppugnatores; aut quod mihi videretur Hispanicę causę aliquid facessere negotij. Neque agendum mihi existimabam cum Ioanne Bosco, qui stylum, plus quàm alij, immoderatũ, & liberum in Hispanicę causæ iugulum intentat. Sed ne silentium nobis, atque modestia damno sit, & fraudi, agam cum illo sanè pro meo ingenio, atque instituto parcè, ac modicè: neque quicquam adducerẽ ad eleuandam vel authoris, vel opusculi, quod nobis opponit, authoritatem, & fidem, nisi id ad publicæ causæ, cuius patronum ago, defensionem pertinere iudicarem.

ACCEDO quidẽ ad hanc disceptationẽ inuitus, sed nisi meipsũ fallo, necessariò. Quod etiã feci dum manu scriptos ex Bibliotheca Toletana codices leuitatis coarguo: quod quidem nullo fecissem modo, nisi quãtùm Hispanicæ causæ attulissent incommodi, antè cognouissem. Cùm enim aliqui Hispanicarũ rerum, ac temporum non admodùm gnari in anonymis illis Cõmentariis aliquid esse momẽti, ac publicę fidei arbitrarẽtur, dubitare cœperũt de antiqua traditione, imò audacter, & liberè negare, quod grauissimorũ authorum scripta, & omniũ fermè seculorum

rum traditio cõfirmarat. Simile aliquid euenire poſſe metuebam, ne ſi anonymis item aliis Commentariis ex Bibliotheca Floriacenſi ineſſe fides putaretur, ac pondus: alij, qui aut in Hiſpanicũ nomẽ duriùs eſsẽt animati, aut qui detrahi ſibi putant quicquid aliis gloriæ accedit, & cõmodi, laborare crederent traditionem antiquam; mei muneris eſſe duxi, vt huic occurrerem incommodo, oſtenderémque quàm indigni eſſent codices iſti Floriacenſes, qui de tranſlatione agunt D. Iacobi, quibus à viris doctis haberi fides, aut debeat, aut poſſit. Neque vanus eſt metus iſte, aut temerè in hanc cogitationem venio; nam laudari iam video opuſculum iſtud de Iacobo tranſlato, dignúmque iudicari quod legatur ab omnibus. Sed credo iudicium hoc ab illis eſſe, qui aut non expenderunt, aut quod mihi veriſimilius eſt, non legerunt; neque audierunt quid opuſculum illud contineret.

Si quod ad Hiſpaniæ cauſam pertinet, ſpectare voluiſſem, probarem potiùs, amplecterérque gratus anonymi illius ſcriptoris ſtudium, & laborem. Fauent enim magis manu ſcripti codices, quàm oppugnant Hiſpanorum cauſam. Multa etenim dicunt, eáque non obſcurè, quæ ſtare nullo modo poſſent, niſi Iacobus Chriſti nomen annunciaſſet Hiſpanis. Si quid verò minùs cum hac cogitatione facit, id vſque adeò alienum eſt ab hiſtorica fide, rerúmque conſecutione, vt omnes omnino reſpuant tanquam abſurdum, &, nemine contrà nitente, ſuo ſe teſtimonio mendacij, atque leuitatis coarguat. Sed quia hoc authore incognito ad ſuæ cauſæ patrocinium non egent Hiſpani, qui nubem habent teſtium externorum, fieríque video vt hinc telum, licèt plumbeum, accipiant aduerſarij, quod acutum, & durum aut putant, aut ſimulant, faciendum mihi exiſtimaui, vt quo loco haberi debeat opus hoc Floriacenſe, alios edocerem.

Et interim admoneo eos, qui ex tenebris euocare ſtudent ſitu iamdudum, & tinea corroſos Commẽtarios, videant diligẽter, quẽ vſum, aut doctrinæ, aut moribus allaturi videantur: quantæ ſint fidei, cuius ingenij fœtus. Nam diu, & eo maximè loco, vbi ab aliis legi potuerũt, latuiſſe, argumentum eſt, in illis non multùm eſſe eruditionis, ac fidei, aut exiſtimatos eſſe ab aliis, qui oculos habuerunt, & mentem, indignos qui lucem intuerentur publicam, & aliorum oculos, & iudicium ſubirent. Quales omnino exiſtimati videntur, aut à Toletanis Sacerdotibus (in quibus fuêre omni ætate quàm plurimi ingenio, atque doctrina præſtantiſſimi) Commentarij alij, qui poſt tot ſæcula in lucem, cuius erant indigni, prodierũt: aut à Floriacenſibus Monachis, inter quos doctrinæ, ac pietatis gloria floruêre quàm plurimi, codices iſti, qui magno ſuo merito tot annis in obliuione, ac tenebris iacuerunt. Primùm itaque de authore, quod ex illius verbis obſeruare licuit: deinde de opuſculi, cuius in noſtram cauſam pondus exiſtimatur eſſe graue, authoritate in medium, atque adeò in prudentium examen, & iudicium vocemus.

Ab authore, præſertim cùm hiſtoricum agit, de re, quæ in iudicio, atque in diſceptatione verſatur, duo præſertim exigunt viri prudentes: quorum ſi alterutrum abſit, omniũ conceſſu, fides exiſtimatur eſſe leuis. Alterum eſt, vt in eo ſaltem rerum genere, de quo aut diſputat, aut texit hiſtoriã, ſapiẽs ſit; ne quaſi peregrinus in alieno ſolo, & erret ipſe

turpiter, & incautum lectorem in errorem trahat: alterum, vt animum neutram in partem infectum, seu affectum ostendat. In illo propter ignorationis opinionem; in hoc propter infecti animi beneuolentiā, aut odium parum esse momenti putant ad historicam fidem. Vtrumque quale sit in Bosco, ipse nobis author suis verbis ostendet.

Et quidem quàm sit animo in Hispanicum nomen parùm propéso, docet non obscurè genus ipsum dicendi: subamara etenim irrisione sugillat Hispanos, & arrepta potiùs occasione, quàm oblata casu, ingratæ memoriæ damnat, quòd grates Franco-Galliæ non referant propter Hispaniā ab Arabum imperio Gallorum auxilio restitutam: & magni Hispanis venditat, quasi ingentem ab illis gratiam initurus, quòd quale fuerit in Hispaniarum Regnis Euāgelicæ prædicationis initium inuenerit. Ipsum iam audi sua verba resonantem. *Vetustissimum quoddam Martyrologium Lugdunensis Ecclesiæ sum assecutus, in quo, cùm quædam nullibi forsan expressa, de Hispanorum primis prædicatoribus Apostolorum discipulis notassem, Hispanos volui eorum existere participes, plura in illorum gratiam in posterum editurus, si Franco-Galliæ, quæ ipsos à Sarracenorum seruitute, atque Arabico quondam iugo exemit, debitum deferant honorem & meritas referant grates.* En verba, en animus. Tu ex his reliqua coniecta, & cogita, an bonus esse possit historicus, qui malus ciuis vsque adeò videri non vult.

De doctrina, rerúmque notitia, de quibus aut cum Hispanis disceptat, aut ad Hispanos loquitur, satis nobis argumento sunt, quæ de Martyrologio Lugdunensi modò ex illius ore produximus. Ait enim nullibi forsan expressa, quæ de Hispanorum primis prædicatoribus in illo ipse notauit. Quis non miretur tantam ἀνιςορίαν eius, qui nullibi putet expressa, quæ in nullo propè Martyrologio expressa non sunt; cùm verba illa eodem pene modo expresserint Calixtus in Prologo libri de translatione corporis B. Iacobi, Ado Viennensis, Vsuardus, Beda, Martyrologium Romanum, quod nunc quotidie legit Ecclesia, & quod Petrus Galesinus annotationibus illustrauit; & ante hos omnes Hieronymus in Martyrologio, quod dedicauit Cromatio, vt à Calixto didicimus (licèt ibi Apostolorum nomina prætereat, sicut & Gregorius VII. in epistola ad Alfonsum, & Sanctium Hispaniæ Reges, quam sæpe Baronius repetit) & quotquot de Iacobi prædicatione, eiúsque in Hispaniam aduentu disceptauêre? Et quod mirêre magis, id etiam habet Breuiarium nuper à Clemente reformatum, quod author & potuit, & pro rei magnitudine legisse debuit. En nouum illum thesaurum nemini antea cognitum, & nunc primùm erutum è tenebris, quem magni beneficij loco Hispanis Boscus impertiri voluit, quasi Hispanis ignotus esse potuerit, cùm in Breuiario Gothico id recitauerint ante hæc omnia tempora per mille fermè annos, reciténtque hodie in multis locis in festo S. Torquati, qui incidit in diem decimumquintum Maij. Vide Breuiarium Gothicum, seu Mozarabum ad diem primum Maij.

Sed gratias exigit ab Hispanis (quo suo merito ipse viderit) ego, qui ingrati animi nomen vehementer horreo, ago illi ingentes, & immortales, quòd in Lugdunensi Martyrologio, magno Hispanorum beneficio

ficio peculiare aliquid ostenditur, quod in hac cõtrouersia Hispanorũ causæ non leuiter fauet. Cùm.n.aliqua Martyrologia,& loca,in quibus de septem Episcopis agitur ordinatis à Petro, & ab ipso in Hispaniam legatis,tãtùm dicant *Hispaniam Gẽtilium erroribus implicatã.* Lugdunẽse, (quod prorsùs ad verbum sumpsit ex Adonis, Bedæ, Vsuardi, & Hieronymi Martyrologiis) aduerbia duo *tunc adhuc* adiecit. *Ad Hispanias* (inquit) *tunc adhuc, Gentili errore implicatas directi sunt.* Quid illud *tunc adhuc* importet, nemo, credo, mediocriter eruditus ignorat. Sic enim negat aliquid factũ, aut potiùs perfectum,& absolutum,vt tamen versatam in eo aliquam operam, aut effectum in eo aliquid esse concedat. Quomodo dicim⁹ de imagine inchoata, *adhuc est, quod elimes, & polias*: de discipulo parũ exculto, *adhuc est rudis & ignarus.* Sic ergo cùm septem illi Episcopi missi dicũtur in Hispaniam *tunc adhuc implicatam erroribus*; planè indicatur alterius ibi priùs positam operã, qui inchoauit quidẽ Hispaniæ conuersionem, & partim explicuit à Gentium errore; non tamen perfecit, vt nõ esset tunc adhuc errorib. implicata Gẽtilium. Quare, vt alio loco diximus, septem Episcopi in Hispaniam primi non sunt ingressi,& qui primus Hispanorũ cõuersionem tentauit, Iacobus fuit. Hoc ego aceptũ refero Bosco, quia hæc mihi ratio non venisset in mentem (tametsi alij particulam illam addiderint, qua se cum Hispanis sentire non obscurè docent) nisi Martyrologij Lugdunensis vetustissima fides cogitationem illam excitasset.

DEINDE in Præfatione quadam in illud opusculum, de quo statim, apertè indicat nihil se legisse eorũ, quæ in hac controuersia adducunt non Hispani solùm, sed etiã externi; & illi etiam, qui publicam Hispanorũ causam oppugnant. Quomodo etenim auderet damnare mendacij,& fabulosũ vocare, quod tot Ecclesiarũ tandiu, támque constãs traditio probauisset? quod olim tot Ecclesiæ; quod postea vniuersalis, probante, imò iubente Pio V. quod nũc etiam in Officio, quod proprium habet Iacobus cũ octaua tota recitat Hispania: quod adhuc etiam retinẽt vbicumque terrarum sacratæ Deo familiæ, Benedictina, Dominicana, Carmelitana? Sanè durum est, & ab homine pio prorsus alienum existimare,& olim in tota Ecclesia fabulosũ aliquid personuisse,& nũc etiã non solùm sciente, sed etiam approbante Põtifice multis in locis publicè cantari. Mitto, quòd idem nunc in Breuiario reformato tradidit Clemens post exagitatam diu controuersiã; quod sanè nullo modo faceret Põtifex, si quod Hispania tradit de Iacobo, fabulosum aliquid, aut mendacium oleret. Quare meliùs consultum esse puto Bosci nomini, si in eo sermone, quem de re habuit sibi non nimis explorata, ἀνιςορίας potiùs & ignorantiæ, quàm impietatis peccatum esse dico. Quod ne videar audacter magis dixisse, quàm verè, verba ipsius ex opusculi à se recèns inuenti dedicatione subiicio.

MVLTI, inquit, *de eo multa, varia, incerta verò pene cuncta, aut dubia scripsêre. At iam nunc per me Gallia omnem Hispanorum ad Christi fidem conuersionis primigeniam historiã veracem pandit, quidq́; de ipsius Apostoli venerandis lipsanis credendum sit, ac existimandum, cunctis fabulis resectis trãsmittit.* Ecce quemamodũ mendaciũ vocet,& fabulã, quod opusculũ illud Gallicanũ reiicit, aut quod ipse potiùs

potiùs opuſculi nomine; reiicit autem quidquid de Iacobi in Hiſpaniã aduentu, eiúſque prædicatione prima, conſtanti fama tradit antiquitas. Id, quod vno verbo in indice ſecundæ partis Bibliothecæ collegit, dum inquit. *Sanctus Iacobus viuus Hiſpaniam non adiit.*

CAP. XX.

De authoritate libri, quem Boſcus commendat.

HÆc de Boſco: nunc de manu ſcripto libello aliquid dicendum, de cuius inuentione tam ſibi placet. Eſt autem libellus ille vſque adeò exiguus, vt ſex contineat folia, cum pauculis aliis verſibus, ex ea menſura, quæ octaua dicitur, id eſt, quę in octo folia phylurã vnam papyri complicat.

Et primùm velim à Boſco doceri, cur hiſtoriam illam in Gallia nuper inuentam veracem appellet, & primigeniam. Nam neque authorem illius vllum nominat, neque vlli de authore coniectare, aut diuinare licet. Antiquum eſſe dicit opuſculum in Monaſterio Floriacenſi Benedicti ordinis inuentum. Hoc Boſco ſatis eſt, opinor, vt illi ſummã habendam eſſe fidem exiſtimet, tanquam omnium maximè veraci; ſed non ita facilè perſuadebit aliis, qui ad fidem hiſtoricam, præſertim, ſi contrà ſtet communis opinio, in ignoto, atque obſcuro nomine aut nihil, aut parum putant eſſe momenti. Hîc author nullus adducitur; cur igitur veracem exiſtimemus, quem fuiſſe aliquando in natura rerum ignoramus? Fidem authori ſuo conciliat explorata doctrina, morum honeſtas, veritas orationis: ſed cur iſta nos in illo libro ſtatuamus, atque fingamus, qui an ſit à recente aliquo ſcriptore confictus, incertum eſt? Non ego eò adducor, vt iſta credam: ſed ſanè, ſi crederem, non inuenio cui iniurius ſim. Veracem iſtam appellet hiſtoriam, imò, vt ex ipſo liquet dicendi modo, aut ſolam, aut maximè veracem, cum aliis opponat, à quibus afferri pene cuncta dubia, & incerta aſſerit. Talia verò cenſet, quæ ipſe tanquam fabuloſa reiicit, & falſa, nimirum quæ grauiſſimi Doctores, & viri ſanctiſſimi de Iacobo Hiſpaniarum Apoſtolo prodiderunt. I nunc igitur, & innominatum, & incognitum hominem cum Iſidoro, & Beda, cum Hippolyto, cum Antonino, atque Vincentio; cum tot Pontificum authoritate cõpone; &, ſi Deo placet, priori loco ſtatue.

An dicendus incognitus, aut obſcurus author maximè verax, cẽſeri facilè poteſt ex dictis. Cur hiſtoriam illam Boſcus primigeniam appellet, mihi planè obſcurũ, atque incompertum eſt. Si primogeniam vocet à nobilitate, cui aliæ cedere debent hiſtoriæ, ſicut honorem primogenito deferunt, qui deinde naſcendi ordine ſucceſsêre, nimiùm huïc hiſtoriæ arrogat Boſcus, ad cuius fidem minùs, credo, habebit lectorum animos obſequentes. Si propter antiquitatem, fabulam, & nugas exiſtimabunt illi, qui norunt ante ſexcentos annos, quo tempore ſcripti dicuntur illi Commentarij (fides ſit penes Boſcum) ex omni natione, atque ordine ſcripſiſſe quãplurimos. Quòd ſi ad illius authoris ſcripta referat, qui hoc de Iacobi tranſlatione ſcripſit opuſculum (nam *primogenitus*, ſeu, quod non longè

longè abest, *primogenius* illorum cõparatione dicetur, qui iisdem parentibus nati sunt) sanè iniuriam facit incerto illi scriptori, cùm ex huius libri dignitate, & fide reliquos expendi, atque censeri iubet. Sed veriùs, atque prudentiùs coniectaret (minùs tamen, opinor, ex Bosci sententia) qui primogeniam illam historiam ideo appellari crederet, non quia nobilissima, aut antiquissima omnium, sed quia primùm excogitata, & ficta sit ab authore, non expressa ab aliis, non consultis authoribus, qui ea de re multis antè sæculis præclaros edidêre Commẽtarios: quæ sanè eius, qui historiam molitur, non maxima commendatio est; neque ad historicam fidem summum habet momentum.

QVARE non video quid tantum in ea Bibliotheca viderit Boscus, vt in Præfatione sua dicat ab inito Regno nihil oblatum esse Philippo III. Hispaniarum Regi, neque offerri vnquam posse elegantius, atque suauius. Mitto, quòd cùm Philippo III. loquatur in ea Præfatione, minùs loquatur aut modestè, aut decorè, quàm Regiam tanti Principis personam decebat. Ostendit enim minas illis, qui aut fœdus inire, aut initum cum Gallorum Rege retinere noluerint, Gallicámque potentiam aliis terrori, atque perfugio esse posse. Quàm id bellè in nuncupatoriis literis dici possit, nemo, credo, non videt.

***

CAP. XXI.

Quòd falsa quædam, neque constãtis fidei historia illa contineat.

ACCEDO iam ad primogeniam illam historiam, & quàm illa sit verax, quídque ex ea momenti sit contra Hispanorum causam, accuratiùs expendo. Et primùm de Iacobi prædicatione apud Hispanos nihil dicit, cùm id sibi præcipuè videatur assumpsisse negotij, vt ostenderet Iacobi corpus translatum ad Hispanos. Interim verò strictim, atque obiter aliquid interserit, ex quo qui minùs esset æquus in Hispanorum causam, ad suam sententiam illum obscurum, & ad illud tempus incognitum authorem accerset. Primo loco pono, quod maximum, & pene solum argumentum est, quod ab huius authoris, quantulacumque est authoritate, sumi potest: ait enim pag. 183. *Post admirandam, & adorãdam Domini nostri Iesu Christi in cœlos Ascensionem, antequam Apostoli prædicationis gratiâ secundùm Domini Iesu præceptum dispergerentur in mundum, Deo dilectus Apostolus Iacobus omnium Apostolorum primus, velut athleta fortissimus martyrij coronam suscepit promptissimus.* Author hic putat anno ab Ascensione 12. Apostolos in varias orbis partes esse dimissos; quando constat sub Claudio Imperatore Iacobum ab Herode fuisse truncatum. Quam sententiam esse omnino falsam, iam antè à nobis latè probatum est tract. 1. cap. 6. & 7. neque est, quod ad illa rursus

ascribam quicquam necessarium. Quòd si statim ab Ascensione obtruncatum putat esse Iacobum, infantilis error est, cùm Herodes Agrippa, à quo interfectus est, non nisi sub Claudio Regnum acceperit, id est, anno ab Ascensione vndecimo, seu duodecimo, vt diximus Act. cap. 12. statim in principio.

SECVNDVM docet hîc author in illa prouinciarum partitione, quam factam esse tradit post Iacobi cædem, missum esse Ctesiphontem cum aliis Episcopis in Hispaniam Euangelij gratiâ. Quare negare videtur prouinciam illam datam esse Iacobo. Sic autem ille. *Cùm totus mundus iugo dæmoniacæ seruitutis teneretur depressus, tenebrisq; ignorantiæ suæ esset obcœcatus, sanctissimi Apostoli iuxta Domini Saluatoris edictum, eum à suæ perfidiæ squallore eruere cupientes, vniuersis mundi partibus in fide Christi fortissimos, & lege sancta doctissimos euangelizare Diuini verbi gratiam direxerunt viros. Vnde factum est, vt prudentissimum, omniq; militia spirituali instructum eligerent virum Ctesiphontem, quem ordinauerunt Episcopum, adiunctis sibi coëpiscopis sociis in hoc opere satis strenuissimis. Hi missi Domini ad Hispanias delegantur, quò barbaræ gentis saxea corda vnguine sancti Spiritus delibuta mollescerent.* Hæc author ille anonymus; in quib. nonnulla sunt, quæ cum maiori alia, atque sacratiori authoritate pugnãt; nonnulla, quæ author ipse postea verbis non valdè cohærentibus retexit.

DISCERE studeo, vndenam didicit author ille incognitus illorum Episcoporum, quos ordinatos dicit ab Apostolis, principem esse Ctesiphontem. Ego in Martyrologiis omnibus, & antiquis historiis, atque adeò in Lugdunensi Martyrologio, quod nobis suprà Boscus opposuit, numerari video primo loco alios à Ctesiphonte, neque communi Martyrologiorum, scriptorúmque sententia, maximæ, atque nobilissimæ Ecclesiæ præfuisse traditur Ctesiphon, quæ non satis cum primo loco, & primo Episcoporum ordine consentiunt. Illud verò quis sanus admittat, vt cùm Episcopos illos Martyrologia omnia, & Gregorius VII. à Petro ordinatos esse testentur Romæ, indéque ab eo in Hispaniam prædicationis gratiâ legatos, quod nunc in extremo Breuiario confirmauit Pontifex, author iste anonymus ordinatos esse tradat Hierosolymis, & inde in Hispaniam fuisse profectos? An veracem illam historiam solam fateare, reliqua & numero multa, & dignitate maxima mendacij coarguas? Hîc ego responderi mihi velim à Bosco vtri habendam esse fidem putet, Lugdunensíne Martyrologio, quod Romæ ordinatos esse dicit Episcopos à Petro, indéque in Hispanias dimissos, longè vtique post Apostolorum diuisionem; an anonymis illis, & obscuris Commentariis, qui statim atque Apostoli dimissi sunt in varias prouincias, ipsos quoque in Hispaniam fuisse profectos affirmant, non ex vrbe Romana, sed Solymitana, vbi priùs ab Apostolis ordinati fuerunt? Cùm ista nullo possit modo Boscus cõponere, si vtrumque probet, quod certè facit, nescio quomodo cõstare sibi possit, & suã fidẽ nobis probare.

QVOD verò principio dixit pagina 184. mundum totum iugo dæmoniacæ seruitutis oppressum teneri, & tenebris ignorantiæ suæ obcœcatum esse, quo tempore in

totum

totum orbem Apoſtoli diſtributi ſunt, id eſt, quo tempore Cteſiphontem cum aliis Epiſcopis Hiſpaniam adiiſſe tradit: vide, quàm bellè cõueniat cũ eo, quod poſtea ſubdit pag. 188. Nam cùm loqueretur de tempore, quo ad Gallecíã primùm appulerũt Epiſcopi, id eſt, quo primùm ingreſſi ſunt in Hiſpaniam, cognouiſſe dicit Gallecìæ Regem illos eſſe Chriſtianos: *iam enim* (inquit) *Ieſu Chriſti Domini nomen in totam mundi latitudinem diffuſum erat.* Vide quemadmodum memoré eſſe oporteat, qui fingit omnino, aut aliquid affingit veritati. Diffuſũ fuiſſe Chriſti nomé nihil videtur eſſe aliud, quã prædicatũ eſſe Chriſti nomé. i. Chriſtum ipſum, iuxta Scripturæ conſuetudinem: quomodo Paulus portaſſe dicitur Chriſti nomen ad Gentes, quia Chriſti doctrinam portauit. Act. c. 9. *vt portet nomẽ meũ coram Gentibus.* Aſpice quàm ſit verax hiſtoria, in qua in paucis lineis non occurrerunt pauca, quæ reprehẽdas, & corrigas, & ab his de reliquo coniecturam facito. Quare prudenter feciſſe mihi videntur Floriacẽſes Monachi, qui opuſculũ illud latere voluerũt apud ſe in diuturno ſilẽtio, ne ſubiret, quã viri docti, poſtquã lucẽ intueri cœpit, ignominiã inurunt.

PAGINA 193. Iacobo Maiori id attribuit, quod Iacobo cõuenit Minori, cui cognomentum erat *Iuſti*, vt ex omnibus pene authoribus ſacris abundè cõſtat; author tamé ille anonymus Iacobũ noſtrum, quaſi propria nota *Iuſtum* appellat, niſi inepta gradatione mauis orationem indecorè deſcẽdere: appellat enim *Iuſtũ*, cùm præceſſiſſet *Beatus*. Quòd ſi *Iuſtus* nihil importaret proprium, ſanè non erat, cur *Beato* ſuccederet.

PAGINA 192. eodem die contigiſſe tradit Iacobi martyrium, & eius in Hiſpaniam tranſlationem: quod ſanè contrà tenet, & ſcriptorum conſenſio, & ſacrorum Officiorum authoritas. Nam cùm conſtet in Azymorum diebus occiſum eſſe Iacobum, neque de hoc vllus pius dubitare poſſit, tranſlatio tamen illius ſub finem menſis Decembris celebratur.

PAGINA 186. ait columbam ſeptimo, poſtquam eſſet emiſſa die, cũ oliuæ ramo ad arcam rediiſſe; cùm tamen eodem die ad veſperam cum oliuæ ramo ſit reuerſa. Sic author ille anonymus: *Ceſſantibus diluuij aquis, columba per feneſtram emiſſa ſeptima die ramuſculum paciferæ roſtro ferens oliuæ, placatum Dominum, & terris datam pacem denunciat.* Audi nũc quid ſacra dicat Scriptura Geneſ. 8. *dimiſit columbam ex arca: at illa venit ad eum ad veſperam portans ramum oliuæ.* Vide quàm ſit illa hiſtoria primigenia, & verax, quæ Scripturæ ſacræ tam apertè repugnat. Neque fauet, ſi dicas ſecundò miſſã fuiſſe columbã ſeptimo die poſtquã ceſſaſſent aquæ; nam, vt ex ipſo conſtat ſacro textu, multis antè diebus aquę ceſſauerant, antequã miſſa eſſet primùm ex arca columba.

DEINDE pag. 188. dum Raphaëlis adducit teſtimonium ex Tobiæ c. 12. ait. *Et quia B. Raphaële Archangelo docente didicimus occultiora Regis conſilia non detegenda: arcana autem myſteriorum Dei honorabile, ac digniſſimum eſſe hominibus reuelare,* &c. At loci illius alia verba ſunt, & diuerſa ſententia; non enim arcana myſteria, ſed opera Dei reuelare honorificum eſſe dicitur. *Etenim,* inquit, *ſacramentum Regis abſcondere bonum eſt; opera autem Dei reuelare, & confiteri honorificum eſt.*

DEINDE pag. 187. Saulum ait in

sacris voluminibus lupi cognomine sæpiùs esse descriptum, cùm tamen semel tantùm, idque admodũ obscurè lupus sit appellatus Genes. 49 in benedictione Benjamin. Neq; verò dubium est Scripturam Canonicam, sacra volumina vocari, de qua, vt dubium erit nemini, author anonymus loquebatur.

Pagina 193. aliquid addit, quod notari graui cẽsura debeat, hoc præsertim tempore, in quo pertinaci, vesanóque consilio multi Cõfessionis Sacramentum oppugnant. Cùm .n. cum Iacobo iam in cœlo regnãte, loquatur sic ad illũ orat. *Concessa tibi Dominica voce potestate remittendi peccata, malè commissa nostra dele, crimina terge, scelerum maculas ablue.* Cùm potestas illa non nisi in ordine ad Sacramentum data sit; hic videtur negare, cùm per eam facultatem remitti sibi peccata postulet ab eo, ex quo Sacramentum in eo statu sperari non potest. Quòd si aliquis fieri posse sibi persuadeat, vt remitti ab Apostolo, seu Sacerdote mortuo peccata possint, ad hoc remedium accederet potiùs, quàm ad viuentis hominis genua, & ad illud, quod nunc habet Ecclesia Confessionis Sacramentum. Quo nihil magis nostri temporis hæreticis esset optandum, qui *Confessionis* nomen fastidiunt, & horrent.

Neqve sum nescius in Officio sacro Ecclesiã aliquãdo vti precatione non dissimili, vt in hymno de Apostolis.

Qui cœlum verbo clauditis,
Serásque eius soluitis,
Nos à peccatis omnibus
Soluite iussu quæsumus.

Et clariùs de S. Petro in hymno quodam ad laudes in eius Officio.

Iam bone pastor Petre clemens accipe
Vota precantum, & peccati vincula
Resolue tibi potestate tradita,
Qua cunctis cœlum verbo claudis, aperis.

Sed est quod pro Ecclesiæ precatione respondeam, sicut etiam fecêre plures alij in precibus, quæ in Officio sacro frequenter occurrũt non dissimiles. Quod tamen nemo in orationẽ hanc priuatam verè, ac piè possit accommodare.

Et primùm obseruo impium esse tantùm sibi quemquam iuris, aut facultatis assumere, quantũ sibi prudẽter, ac piè sumit Ecclesia; quę interdum in Missæ sacrificio, in hymnis, ac precationibus, diuersos status, ac tempora considerat, adque hymnos, & laudes, & publicas precationes attemperat. Vide Bellarminum libro 1. de Purgatorio cap. 5. & Valentiam tom. 4. in tertiam partem disp. 11. quæst. 1. Exempla habes in Christi mysteriis celebrandis, neque pauca, neque obscura, in quibus Ecclesia sic orat interdum, quasi petat, vt Verbum carnem assumat, aut nobiscum habitet: sic enim canit illud Isaiæ cap. 45. *Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum.* & illud eiusdem cap. 16. *Emitte agnum, Domine, dominatorem terræ.* Quæ si quis ad tempus illud referret, in quo nunc orat Ecclesia, aut oratione faceret priuata, ac sua, impius esset, ac Iudaicæ perfidiæ reus: quasi agnum dominatorem terræ, aut è rorantibus cœlis diuinum illum imbrem expectaret, qui de cœlo fluxerat, & largiter irrigarat atque hilararat terram. Sed habes, vt alia omittã plurima, in Missa pro defũctis exẽplum accõmodatum, & graue, in quo explicãdo magnorum virorum ingenia laborarunt. Sic enim Ecclesia loquitur, atque orat pro defunctis, vt Ecclesiasticæ consuetudinis ignari, quíque

quique, vt res habet in præsenti defunctorum statu, meditatur; aliquid inueniant, quod non probent. Certè quod in alio quouis grauissima dãnarent censura. Sic enim ad Deum pro defunctis orat. *Libera Domine animas omnium fidelium defunctorum de pœnis inferni, & de profundo lacu, libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas Tartarus, ne cadant in obscurum.* At cùm sic orat Ecclesia, iam animæ in eo statu sunt, vbi aut à Tartaro, aut ab ore leonis nihil metuant: aut si in Tartaro sunt, & in leonis faucibus, inde iam eximi non possunt: quare otiosa illa precatio esset. Respondent communiter Doctores, spectare Ecclesiã cùm sic orat, tempus illud, in quo is, pro quo preces illas offert, extremum agit spiritum, & proximè est vt in obscurum cadat, in illum nempe Tartarum à quo illũ Ecclesia liberari postulat. Quas preces nos Ecclesiæ nomine, & ad eius mentem publica precatione fundimus. Quas si quis eo tempore suo nomine, & oratione faceret priuata, ac sua, neque id piè, neque tutò, aut impunè faceret.

Sic ergo Ecclesia in hymnis, de quibus suprà, cum Apostolis agit non quasi ad cœlum iam essent translati, sed quasi in terris nobiscũ agerent, & exercere possent datam sibi à Domino facultatem ligandi, atque soluendi. Quod hymni suadent ipsi, in quibus nihil inuenio quod ipsos è viuis excessisse significet. Quòd verò hæc Ecclesia facere potuerit, secus ac priuata aliqua persona, in aliis hæc quoque causa videtur posse tradi, quia illa cùm viuentes agnouisset Apostolos, cúmque illis sæpiùs esset locuta, sic & nunc cum illis ita loquitur, ac si præsentes haberet, vt quondam habuit, datam à Domino facultatem exercentes. At hæc oratio quam ad sanctum Iacobũ habet author hic anonymus, apertè agit cum illo iam in cœlo regnante, & deleri petit crimina per illam potestatem, quam à Dominica voce habet peccata remittendi. Quid ipse velit author, quem ego valdè religiosum, ac pium esse puto, ipse viderit: sed nos hic loquendi modum expendimus, quique verbis ipsis subesse possit sensus, exploramus. Qui sanè nullus videtur alius, quàm qui à nobis in principio positus.

Quomodo orari Sancti possint, vt ipsi aliquod nobis auxilium conferat, spirituale, seu corporale, orando videlicet, & impetrando, docet Franciscus Suarez tomo 2. de Religione lib. 1. c. 10. & Cardinalis Bellarminus libro 2. de Purgatorio c. 5. vbi de temporibus agit, quę in orando respicit Ecclesia: quod item Valentia docet tomo 4. in 3. p. disput. 11. quæst. 1.

CAP. XXII.

Quòd historia illa absurda, & fabulosa contineat.

MITTO alia, ne nugari videar, & operam ludere in re, quæ sine cuiusquam cõfutatione satis suam fidem, & incuriam prodit. Illud nullo modo abire patiar inobseruatum, quòd in historiis aliis fabulas deprehendit, & reiicit Boscus, in hac tamẽ veraci, & primigenia historia nihil videt, quod fabulam oleat, quódque veritatis studiosus lector contemnat, & respuat. At vide quàm fabulas non horreat, quàm aut ipse fingat, aut ab aliis conficta arripiat audacter

scriptor ille primigenius. Primùm nihil ab aliis scriptoribus traditum est de Iacobi translatione, quod olere fabulam possit, quod non scriptor ille anonymus in suos Commentarios retulerit. Quare nihil est, quod Boscus in aliorum scriptis fabulosum esse putet, nisi anonymos quoque Commentarios, quos primigenios, & veraces appellat, nugacitatis damnare velit, & fabulosi commenti. Vnum video ab aliis adduci, quod in manu scriptis illis Commentariis non legi; quod tamen non tam ad translationem S. Iacobi pertinet, quàm ad discipulorum ipsius prædicationem. Cùm enim ad Accin idolorum cultores ad cædem expeterent Iacobi discipulos, collapsus repentè pons, per quem anhelantes ad Sanctorum exitium idolorum asseclæ, & impii satellites ferebantur, illos in subiectum amnem præcipites demersit. Hæc Officium Mozarabum, quod apud me magnæ est authoritatis, & fidei; & Beda, & Martyrologium Lugdunense, quod, credo, Boscus mendacij non arguet, qui in illo se deprehendisse affirmat Hispanicæ conuersionis initium. Hoc qui fabulosum esse dixerit, dixerit sanè parum piè, cùm ex Pontificia authoritate in Breuiario Mozarabo multis in locis nunc recitet Hispania. Quid autem prætereà fabulosum Boscus existimare debeat, nihil video.

SED pro his vide quid nouum afferat sine aliorum testimonio, ac fide anonymus ille Commentarius. Ait enim pag. 188. Gallecia Regem dum animo hostili cũ malitari manũ discipulos insequitur Iacobi, subiisse cryptam, vnde fons erumpebat, qua repentè collapsa Regem cũ suis immaniter obtritos fuisse. Hæc ego, si mihi tãtùm iuris assumerem, quantùm sibi in censendo Boscus arrogat, fabulosa dicerem; sed nolo in iudicando videri præceps, licèt aliorum hîc authoritatem, & fidem desiderem. Sed considera quæ ratio Regem illum Galleciæ dicatur impulisse, vt fugientes Iacobi discipulos hostili insequeretur odio, & militari collecta manu delere voluerit? *Vt verò* (inquit) *cognouit pestifer Rex sub vmbra alarũ protectionis Dei Sanctos tunc effugisse*, &c. *collecta militari manu*, &c. Sanè cœleste auxilium, & vmbra protectionis Dei non tam vrgere Regẽ, quàm deterrere debuit. Deinde pag. 186. rem narrat, quam ego, vt maximè cupiam, non tamen possum à fabuloso commento vindicare, quia res est illustrissima, neque videbatur ab Hispanis scriptoribus omittenda. Ait enim S. Iacobum, cùm primùm eò appulit, vbi à discipulis postea tumulatus est, *ostẽdit Deus futuris sæculis quanti apud se Apostolus suus haberetur meriti. Subitò namque à conspectibus intuentium sublatus, atque vsque ad poli centrum splẽdore igneo rutilans est eleuatus, & ad locum suæ tumulationis proximum propitia diuinitate sibi concessum inenarrabili claritate conspicuus deuenit.* Quis credat ista ab Hispanis scriptoribus omissum iri, aut à septem Episcopis, Iacobique discipulis, à quibus (vt hoc tract. c. 11. pluribus ostendimus) plurima acceperunt Hispani eorum, quæ in Officio recitant sacro? Sed expende qua id ratione confirmet scriptor ille incognitus, aut nobis fieri potuisse persuadeat? *Neque hoc,* inquit, *incredibile cuiquam debet videri: qui enim Theologum Ioannem prærogatiua singularis dilectionis sibi vnitum miro, quo voluit, modo etiam corpore in cœlos assumpsit, potuit & fratris sui*, &c. Mitto quàm parum sit necessarium

rium exemplum Ioannis Theologi ad probandam Dei omnipotētiam, qua S. Iacobum vel in Hispaniam traiecit, vel ad centrum vsque poli eleuauit: neq; enim facilè ex verbis intelliges, quid bonus ille scriptor significare voluerit. Sed illud, quod de Ioanne asserit, quem in cœlum cum corpore dicit esse sublatum, magis incertum est, quàm vt debeat ad rei etiam obscuræ confirmationem adduci. Vnus enim, aut alter tantùm inuenietur, aliis fermè omnibus contrà pugnantibus, qui in illam de Ioannis Apostoli corpore sententiam descendat.

QVOD autem de dracone tradit, qui à Iacobi discipulis extinctus esse dicitur, nihil planè differt à Poëtarum commentis. *Qui,* inquit, *omnes circum se positos pagos horrendo, & horribili flatus sui anhelitu exinaniuerat, omnes extinxerat, animantia deglutierat, & reliqua omnia protriuerat.* Si quid eiusmodi legitur in Sanctorũ gestis, vt apud Abdiam de S. Matthæo, & de S. Georgio, & aliis, apocryphum censetur, & suspectæ fidei.

CAP. XXIII.

Quid manu scriptus codex de aduentu Iacobi in Hispaniam sentiat.

DIXIMVS de authoritate, ac fide, quæ manu scripto illi, atq; anonymo Commentario debetur. Quæ, qualiscunque est, non tam Hispanorum causæ, quàm aliorum cogitationi, atque consiliis incommodat: siquid adducit, quod cum aduentu, prædicationéq; Iacobi apud Hispanos minùs aptè conueniat, iam à nobis suprà satis, reor, supérque discussum, atque infirmatũ est. Quòd verò nobiscum ipse quoque faciat, atque consentiat, iam exploremus.

PAGINA 188. cùm ageret de septem Episcopis, qui ab Apostolis in Hispaniā doctrinę gratiâ legati sunt, ostēdit ante illorum appulsum iam in Hispaniam inuectam esse Euangelicam lucem. Ait enim ab Hispaniæ Rege ex ipsorum sermone, ac precibus cognitos esse Christianos. Quis autem & loquendi modum, nempe Apostolicum, & precandi formam in Hispaniā adducere potuerit præter Iacobum, in eam præcipuè oram, ad quam septē Episcopi primùm appulerunt, neque vllus asserit, neque planè scire, aut diuinare potest.

PAGINA 193. felicem appellat Galleciam, tum quia Iacobi splendore illustrata fuit, tum quia illius apud se tumulum, atque reliquias seruat. Audi iam verba, & vide, an in alium sensum ab iniquo interprete detorqueri possint. *Tu autem, inclyta Gallecia, gaude, quæ es etymologia tui nominis feliciter potita, quia dulcedine cœlestis lactis vberiùs es enutrita. Exulta (ô Gallecia) & gaude quia Diuini gaudij meruisti esse particeps, & splendore lucis mundi amici Dei, reuerendissimi Iacobi Apostoli es clarificata. Felix terra tua tanta felicitate ditata, feliciter Apostolico culmine sublimata,* &c. *Beata gens tua, quæ ad tantam arcem gratiæ est eleuata, vt concessum sit ei à Deo possidere Apostolum.*

EADEM pag. statim. *Aue beate, & beatissime, iuste, & iustissime fili sublimis tonitrui Iacobe piissime, amice Dei, lux mundi, iudex sæculi, splendor perpetuæ lucis. qui salutiferæ dispensationis Dei munere cunctas ab Oriente vsque in Occidentē Sol orbis terræ illustras tenebras.* Illustrasse dicitur orientales, atque occidentales plagas Iacobus: quod sanè verum nō esset, nisi ab Oriente,

id est, à Iudæa, quæ orientalis est, ad Occidentem, id est, ad Hispaniam, non esset progressus. Vbi expendo duo verba, *salutiferæ dispensationis*, &c. *illustratas tenebras*: quæ non nisi in Euangelicam prædicationem conuenire possunt.

PAGINA 194. *Ecce verò perfectissime Dei amice Iacobe, excellentissime Dei Martyr, & Apostole, in omnem terram exiit sonus tuus, & in fines orbis terræ verba prædicationis tuæ, &c. Nam radiis tuæ sanctæ claritatis etiam extimas totius Christianitatis illustrasti partes.* Quædam hîc inseruntur verba, quæ ineptam reddunt sententiam, & rerum consecutionem difficilem, quæ ego suspicor ab aliquo minùs æquo, aut plus satis oscitante fuisse transcripta, aut immutata. Ex his verbis, quocunq; interpreteris modo, facilè constat Iacobi prædicationem non in vna Iudæa, atque Samaria, vt quidam non tam, vt credo, opinantur, quàm desiderant, fuisse conclusam. Hæc ego præstare volui meis Hispanis, quorum gloriæ maximè interest, si tantus Apostolus Hispaniæ instituendæ cœlesti doctrina destinatus sit. Elaboraui quidem fideli, atque assiduo conatu, vtinam tam felici successu, quàm prompto, atque indefesso studio, in quo nihil esse volo, quod Ecclesiæ primùm, deinde doctorum hominum iudicio subiectum non sit.

* * *

TRACTATVS IV.

De prædicatione Sanctorum Apostolorum Petri & Pauli in Hispania.

CAP. I.

De Pauli Apostoli profectione in Hispaniam.

1\. ABSOLVTA iam vtcumque de Iacobo Hispanorum Apostolo disputatione, eodem quo de Iacobo spiritu, atque consilio faciendum mihi existimaui, vt de duorum quoque Ecclesiæ Principum Petri, & Pauli in eadem prouincia prædicatione disputarem. Quod quidem neque alienum est ab eius instituto, qui exponendis Apostolicis Actis operam nauauit, in quibus de duorum horum Principũ actis frequens, atque præcipua ratio; neque à pietate, quæ & beneficium agnoscit singulare, quod per Ecclesiæ Principes Deus tam liberaliter Hispanis impertitus est ab ipsis Ecclesiæ nascentis incunabulis, & Hispanos admonet, vt meminerint quantùm singulari Domini prouidentiæ, ac benignitati debeãt; & informati ab iis, per quos Ecclesia Religionis sumpsit exordium, immortales Deo gratias agãt, & magnorum parentum monumentis excitati fallacia hæc, & peritura respuant; æterna verò, atque cœlestia meditentur. Agam autem priori-

priori loco de Paulo, in quo vberior mihi materia, résque si non omnino certa; at eiusmodi, vt pro indubitata, ac certa censeri possit; deinde nonnihil de Petro, cuius de Hispanica profectione res est minùs ampla; & coniecturæ non ita certæ.

2. QVOD verò nunc aggredior de Paulo, fecerunt ante me non indiligenter complures alij, & in his non pauci scriptores externi, id est, non Hispani, quorum sententia non potest esse suspecta, quia illam neque abripit, neque transuertit patriæ studium, quod interdum non tam de inuestiganda veritate, quàm de ornanda patria immodicè laborat. Hi ergo eò conspirant, vt dicāt Paulum eo tempore, quod à biennio, de quo Lucas cap. vlt. Actuum, in vinculis traduxit ad mortē vsque, quod sanè exiguum non fuit, vt postea expendemus accuratiùs, obiisse Hispaniam, lustrasséque Euangelica luce. Id ergo nunc agam, nō quòd meum hunc laborem exilem, & ieiunum necessarium esse putem, vbi tot extant in eam curam, támque strenuæ vigiliæ, sed quia cùm de Iacobi aduentu in eandem prouinciam actum à me fuerit non indiligenter, hanc quoque partem, quæ eodem spectat, non existimabam esse prætermittendam.

3. DISPVTARVNT de Paulo Hispanorum magistro complures alij: sed magis accuratè, ac studiosè ex externis Cæsar Baronius in Annotationibus ad Martyrologium ad diem 22. Maij; & 1. tomo Annal. anno Christi 61. Andreas Richlicius in suo Paulo p. 3. n. 60. Benedictus Iustinianus in Epist. ad Romanos, & ibidem Cornelius à Lapide, Cardinalis Toletus, Lyra, Benedictus Pereira, Ambrosius de Morales lib. 9. cap. 22. Petrus Galesinus ad diē 21. Ianuarij, in Annot. ad Martyrol. Nicolaus Serarius opusc. de Paulo cap. 60. & omnium optimè Salmerō, ex quo videntur alij pleraque sumpsisse eorū quę in eius rei cōfirmationē adducuntur in Epist. ad Romanos; & multo accuratiùs in Acta tractatu 59. De hoc igitur Pauli in Hispaniam aduentu instituenda nobis disputatio est. Et primùm qui contrà sentiant, quibúsque rationibus adducantur, vidēdum est: deinde quid vero videatur similius statuendum.

4. NEGANT Hispaniā obiisse Paulū sanctus Thomas in Epist. ad Roman. & ibid. Dominicus de Soto; Ioannes Lorinus dubitat in cap. 17. Act. ad finem. Rationes hæc sunt aut solæ, aut præcipuæ. Prima, quia si in Hispaniam profectus fuisset Paulus, non tacuisset Lucas, qui cùm Apostolorum Acta scribere fuisset aggressus, in vnum tamen Paulum, cuius assiduus comes fuit, intendisse stylum, atque studiū videri potuit. Hanc rationem adduxit Sotus.

SECVNDA, quia totum bienniū ad mortem vsque in vinculis egit Paulus cū custode milite, cum quo, vt verisimile suprà putabamus, eodē erat ferro constrictus, ne vsquā abesset: at toto biēnio, vt inquit Lucas, in suo conducto fuit, id est, conducta domo, ingenua nempe ac liberali custodia. Hanc rationem adducunt sanctus Thom. & Sotus.

5. TERTIA, quia id apertè videtur aut docere, aut indicare Gelasius Papa, vt habetur 22. q. 11. his verbis. *Beatus Paulus non ideo fefellisse credendus est, aut sibi contrarius extitisse, quòd cùm ad Hispaniam iturum se promisisset, dispositione diuina maioribus occupatus causis implere non potuit, quod promisit: quantùm enim ipsius voluntatis interfuit, hoc pronunciauit, quod reuerà voluisset efficere: quantùm verò*

G. Sanctij disp. de aduen. Pauli in Hisp. SS 5

ad diuini decreta cõsilij, quæ vt homo nõ potuit, licèt spiritu Dei plenus, agnoscere, superna prætermisit dispositione præuentus. Hac vtuntur ratione sanctus Thomas, & Sotus.

6. QVARTA, quia Innocentius III. epistola ad Decetium Episcopum Eugubinum negat vllum præter Petrum, & eos qui à Petro ordinati, atque legati sunt, in Hispania, aliisque prouinciis, quas ibi nominat, Euangelium docuisse. Sic autem Innocẽtius. *Præsertim cùm sit manifestum in omnem Italiam, Galliam, Hispaniam, Africam, atque Siciliam, insulásque interiacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos, quos venerabilis Apostolus Petrus, aut eius successores constituerunt Sacerdotes. Aut legant, si in iis prouinciis alius Apostolorum inuenitur, aut legitur docuisse.* Hæc Innocentius.

7. QVINTA, quia hoc videtur ipse docuisse Paulus verbis nõ obscuris ad Rom. c. 15. n. 19. *Sic autem prædicãs Euangelium hoc non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentũ ædificarem.* Sed Iacobum ante illud tempus, in quo Paulus Hispanias adisse potuit, in Hispania iecisse Euãgelicę doctrinę fundamentũ, probat communis, & antiqua traditio. Ergo nisi hoc negemus, nullo videtur modo admitti posse à Paulo Euãgelica luce illustratam fuisse Hispaniam.

Cõmunis sententia à Paulo lustratã esse Hispaniam.

SED est cõmunis tam Hispanorũ; quàm aliorũ sententia, fuisse aliquãdiu Paulũ in Hispania, ibiq; sparsisse Euangelicæ doctrinæ cœleste semẽ. Nimiùm esset longũ authores proferre, qui ita sentiunt: sunt. n. fermè quotquot in Epistolã Pauli ad Roman. scripsère. Referã tamen illos, quorũ antiqua, & grauis authoritas, quiq; aliorũ ad se sententias trahere suo iure debent. Neq; ea in re multùm mihi laborandum; quia laborẽ istum ante me. sumpsère quãplurimi, perfeceréque feliciter. Tantùm ego hîc repetam, quæ aliorum mihi studium, & pietas subiecit.

8. Dionysius Areopagita.

PRIMO loco statuatur Dionys. Areopag. Pauli discipulus, qui apertè tradit Hispaniã obitam à Paulo, & inde plures ab eo datas esse literas. Tradit autem hoc in epist. quadam ad Timoth. de Pauli morte, quam in libro quodã antiquo habet Complutẽsis Bibliotheca, cuius author mihi ignotus, quia priores ex eo libro paginæ, in quibus authoris nomen notari debuit, exciderunt. Scripsisse tamẽ de Pauli obitu Dionys. ad Timoth. tradit Trit. Addit Posseuin. in Apparatu sacro in *Dionysio*, epistolam hãc reperiri apud Iacobum Archiepisc. Genuens. *Quam mihi videre non licuit* (scribit in ea epist. Dionys. ad Timoth satis familiariter, & dolenter: & post aliquot verba addit. *Heu frater mi dilecte animæ meæ, vbi est spiritualis pater tuus bone discipule magistri amator? Vnde vlteriùs salutabit te? de mári, aut de arida? de Galatia, aut de Hispania? ab Asia, aut à Corintho? Ecce enim orphanus factus es, & remansisti solus.* Hæc Dionysius.

9. S. Hippolytus.

SECVNDO loco statuatur Hippolytus Martyr, qui proximè aberat ab Apostolico sæculo; qui in libello de duodecim Apostolis, qui manu scriptus seruatur in Biblioteca Cardinalis Sirleti, firmiter asserit in Hispania prædicasse Paulũ. Ita Baronius, qui tam in additionibus ad Martyrologium ad diem 22. Maij, quàm primo tomo Annal. anno Christi 61. ibi se legisse ait.

10. S. Athanasius.

TERTIO loco sit Athanasius in epistola ad Dracontium Episcopũ, vbi tractans illud Pauli Cor. 1. cap. 9. [*Væ mihi si non euangelizauero.*] *Cæterùm*, inquit, *vt væ illi est, qui non euãgelizat, ita ipse docens, & prædicans Euangelium pro gaudio, & corona discipulos suos sanctos habebat. Quapropter*

pter studiô fuit sancto viro vsq; ad Illyricum illud prædicare, neque segnescere, neque omittere, quin Romam iret, & in Hispaniam ascenderet.

S. Hieronymus.

QVARTO loco sit Hieronymus, qui licèt aliis locis ea de re loquutus videatur obscuriùs; tamen ita postea de Hispanorum Doctore Paulo loquutus est apertè, vt de sua sentétia nemini reliquerit dubitandi locum. Sic enim in c. 2. Isaiæ de Paulo. *Per Pamphyliam, Asiam, & Macedoniam, & Achaiam, & diuersas insulas, atque prouincias ad Italiam quoque, & vt ipse scribit, ad Hispaniam alienigenarum portatus est nauibus.* Et in c. 5. Amos iterum de Paulo. *Effusus est super faciem vniuersæ Ecclesiæ, vt prædicaret Euangelium de Hierosolymis vsq; ad Illyricum, & ædificaret non super alienum fundamentum, vbi iam fuerat prædicatum, sed vsque ad Hispanias tēderet, & à mari rubro: imò ab Oceano vsque ad Oceanum curreret,* &c. *vt antè eum terra deficeret, quàm studium prædicandi.*

11. S. Epiphanius.

EPIPHANIVS *hæresi* 27. *Apostoli sæpe ad alias terras ablegabantur propter Christi prædicationem: non potuit autem vrbs Roma sine Episcopo esse. Paulus enim in Hispaniam profectus est: Petrus verò sæpe Pontum, & Bithyniam visitauit.*

12. S. Cyrillus.

CYRILLVS Hierosolymitanus Catechesi 17. de Paulo. *Qui ab Hierosolymis vsque ad Illyricum prædicauit Euangelium, qui Regiam quoque Romam instituebat, & in Hispaniam vsque promptitudinem prædicationis extendit.*

13. Chrysostomus.

CHRYSOSTOMVS sermone de Pētecoste. *Vis eum* (Paulū) *videre cursorem ab Hierosolyma, & in circuitu vsque ad Illyricum, & inde in Hispanias, & inde in vltimas partes repletum esse Euangeliū Christi?* & hom. 7. de laudibus Pauli. *Verùm nec ibi stare cōtentus* (nempe Romæ) *& in Hispaniam percurrit.* & hom. 76. in Matt. *Videas eum ab Hierosolymis vsque Hispanias currentem: nam cùm Romæ biennium exegisset in vinculis, tādem dimissus est: deinde in Hispaniam profectus.*

Theodoretus.

THEODORETVS in cap. 1. Epist. ad Philip. *Actuum nos docet historia, quòd biennio Apostolos mansit in suo conducto, cùm autem liberatus illinc profectus esset in Hispaniam, & illic etiam diuinū Euangelium tradidisset, reuersus est Romam.* Idem docet 2. ad Timoth. cap. vlt. & in Psal. 116.

14. Gregor. Papa.

GREGORIVS Papa lib. 31. Mor. c. 22. *Ecce ipse, quem ad testimonium sæpe deduximus, Paulus, cum nunc Iudæam, nunc Corinthum, nunc Ephesum, nunc Romam, nunc Hispanias peteret, vt in peccati morte iacentibus æternæ vitæ gratiam nunciaret, quid se aliud, quàm esse aquilam demonstrabat?*

15. Anselmu[s]

ANSELMVS in Paulum ad 15. cap. Epist. ad Romanos idem sentit, additq; Doctorum omnium communem esse sententiam. *Nec falsum,* inquit, *loquitur, qui se in Hispaniam profecturum pollicetur: profectus est enim, sicut Hieronymus, & Beda, cæterique Doctores testantur. Vnde & Narbonā præteriens quendam discipulum nomine Paulum fertur ibi reliquisse Episcopum. Peruenit igitur vsq; ad Hispanias, & à mari rubro vsque ad Oceanum prædicando cucurrit.*

16. S. Isidor. Theophylactus. Oecumenius.

ISIDORVS idem libro de vita, atque obitu Sanctorum c. 71. Theophylactus in Præfatione Epistolæ ad Hebræos, & Occumenius in c. 15. Epist. ad Romanos. Longum esset singulos commemorādo persequi, qui Hispaniarum magistrum Paulum esse dicunt.

Abulēsis. Lucas Tudensis.

Abulensis ad illud c. 33. Genes. *& ego sequar paulatim vestigia eius.* vbi citat Lucā Tudensem in Chronicis, & Ioannem Ægidium Zamorensem.

S. Thomas.

SANCTVS Thomas, qui in c. 15. Epist. ad Roman. id negasse videba-

tur, postea re, vt apparet, accuratiùs expēsa, cū aliis sentit, Hispanorúmque fines ingressum Paulum, & ibi docuisse nō obscurè tradit. Sic enim ille in cap. 2. ad Galatas, id est, longè postquam aliter sentire visus est ad illud [*Ne in vacuum currerem, aut cucurrissem.*] *Vocat*, inquit, *prædicationem suam cursum, propter velocitatem suæ doctrinæ: quia in modico tempore à Ierusalem vsque ad Illyricum, & vsque in Hispaniam prædicauit Euangelium.* Quare vnus videtur esse Dominicus Sotus, homo Hispanus, qui id negat, quod externi etiam scriptores vno fatentur ore, cum quo ad finem disputationis nobis agēdum est; pondúsque rationum expendendū, quæ ipsum vt contra alios omnes cogitaret, adduxerunt.

17. ACCEDIT, quod apud me momenti habet plurimùm, publica authoritas, quæ in loco sacro, & sacra propè dixerim fide quotidie clamat venisse in Hispaniam Paulum, & in transcursu Narbonæ Episcopū præposuisse Sergium Paulum. Habent hoc Martyrologia Bedæ, Adonis 12. die Decembris, Vsuardi eodem die, quæ superioribus sæculis variis in locis recitabantur: & nunc Romanum, quod post longum, & accuratum examen legit ad diem 22. Martij. *Narbonæ in Gallia natale S. Pauli Episcopi, Apostolorum discipuli, quem tradunt fuisse Sergium Paulum Proconsulē, qui à B. Paulo baptizatus, & cùm in Hispaniam pergeret, apud Narbonam relictus est.*

Beda. Ado.

Martyrologium Romanū.

QVID in Hispania fecerit Paulus, obscurum est, aut quia breui in ea commoratus fuit, aut quia, vt in disputatione de aduētu Iacobi in Hispaniam tract. 2. c. 5. diximus, historiæ sacræ impio Romanorum Imperatorū Edicto perierunt. Sed sunt adhuc Apostolici cursus nō obscura vestigia, quorum vnū est, quod nunc adducebamus de Paulo Sergio à Paulo Apostolo Narbonę relicto, vt est in Romano Martyrologio, quo vniuersalis vtitur Ecclesia.

18. DERTOSENSIS præterea Ecclesia primū suum Episcopū agnoscit, & colit Rufū Simonis Cyrinēsis filium, quē ibi reliquisse traditur Paulus, cùm in Hispaniā venit: id verò recitat in Officio matutino. Accedit quòd Sophronius Hierosolymitanus Patriarcha conuersos tradit in Hispania à Paulo illustrē quendā virum, nomine Probū, & vxorem eius Xantippem. Idemmet tradit Metaphrastes apud Lippomanum & Surium in Commētario de laboribus, & peregrinationibus Apostolorum Petri, & Pauli. Habes apud Suriū ad diē 29. Iunij: quod etiā tradit Gręcorum Menolog. ad diem 25. Septemb. vbi cum Xantippe Polyxenā quoq; à Paulo dicit esse conuersam.

Sophronius.

Metaphrastes.

Menologium.

19. QVIN addunt aliqui Hierotheū, quē eius discipulus Dionysius diuinū appellat, à Paulo fuisse in Hispania conuersum, quē & Dionysij cōmentatores, licèt Græci, Hispanum fuisse tradunt. Neq; huic sententiæ incommodare putāt Gręci nominis rationē; Hierotheus .n. Græcum est nomen: nā & mutari potuit cum religione nomen antiquū: quod olim non infrequēs, vt accidit Paulo, qui priùs vocabatur Saulus. Vel cognomē fuit diuini illius viri, nō nomen: quomodo Ioānes dictus, est Chrysostomus, Petrus Rabenas Chrysologus; & in eandē formā sexcenti alij. Neq; ratio illa valdè premit in oppositum, quā adducit Lorinus: quia Hierotheus hic princeps apud Hispanos erat in loco, immò & Hispaniā gubernator obtinebat, vt Metaphrastes docet, & Sophronius: nam si quos nacti essent & ingenio acri,

Hierotheus Hispanus.

&

& prudẽtia ad gubernationem idonea, atq; aliis in rebus explorata fide, non dubitabãt Romani externos à suo genere viros prouinciarum administrationi præficere. Historias consule externas, plus satis occurret exemplorum. Sed ex Scriptura sacra habemus non pauca, ex quibus promptum est de reliquis coniectare. Nemo dubitat Herodes omnes, qui variis temporibus variis prouinciis Romanorum subiectis Imperio præfuerunt, Romanos non esse, sed Iudæos, aut habitos certè pro Iudæis. Qui variorum locorum Præsides, & Tetrarchæ nominantur Lucæ cap. 3. Romani non erant, vt est communis, veráque sententia. Gallio, qui Actor. cap. 18. Achaiæ dicitur Proconsul, Hispanus erat, & Senecæ frater. Quare non video cur Hierotheus homo Hispanus apud Hispanos cum potestate esse non potuerit. Sed, vtcumque sit, satis ad nostrum institutum habemus, modò in Hispania Hierotheus conuersus esse credatur à Paulo; neque video cur quisquam negare debeat, aut possit Hispanum fuisse Hierotheum, quando stat pro hac sententia antiquorum scriptorum authoritas, & qui è recentioribus contrà putant, nihil afferunt aliud, quàm sibi sententiam illam non probari. Vide Ambrosium de Morales lib. 9. de rebus Hispanicis cap. 12.

20. RELIQVVM est, vt quantùm sit in aduersariorum sententia firmamenti exploremus, neque quidquam erit aliud necessarium, vt obiecta suo nutu cadant. Et primùm obseruo cum vno Dominico de Soto nobis esse negotium; qui, homo cùm esset Hispanus, temperare se debuit ab ea cogitatione, cùm pro se nihil haberet quod communem sententiam debilitaret. Contrà, credo, sentiret, ac doceret nisi S. Thomæ, cuius illam putabat esse opinionem in Commentariis ad cap. 15. Epist. ad Roman. adhærere statuisset. Quòd si nosset illum ad Galatas 2. cap. vt suprà vidimus, aut mutasse, aut temperasse, seu certè magis explicuisse sententiam, mutasset ipse quoque, quam, dum in Sancti Thomę verba iurauit, cogitationem imbiberat. Vtcunque tamen ille aut sentiat, aut sentire se dicat, rationes infirmæ sunt, quas iam non tam diluere, ac debilitare, quàm proponere, atque explicare aggredior.

21. *Paulus exacto biennio dixit.*

PRIMA ratio Soti ex ἀνιςορίᾳ nascitur: putat enim Sotus, exacto biennio, quod in suo conducto exegit Romæ, occisum fuisse Paulũ à Nerone, cùm tamen decem annos, aut vt alij putant, nouem, postquam ex eo carcere solutus est, amplius superuixerit, id est, ad annum vsque 14. Neronis; cùm anno ipsius quarto, seu iuxta aliorum sententiam, quinto, absolutus fuerit, & quocũque vellet abire permissus. Hæc est omnium Patrum conspirans sentẽtia. Chrysostomi in Matthæum homil. 76. *Cùm igitur biennium Romæ exegisset in vinculis, tandem dimissus est, deinde in Hispaniã profectus.* Theodoreti in cap. 1. ad Philip. *Quæ Actorum nos docuit historia, quòd duobus annis primò Romæ per se degit, per se habitans in suo conducto, cùm autem illinc profectus esset in Hispaniam, & illis etiam diuinum Euangelium tradidisset, reuersus est, & tunc fuit truncatus capite.* Et, vt vno verbo loquar, nemo fermè est ex Interpretibus, qui non hoc ipsum doceat ad illud 2. ad Timoth. cap. 4. *liberatus sum de ore leonis.* Vbi S. Thomas qui ad cap. 15. ad Roman. aliter sensisse videbatur, liberatum esse dicit Paulum à Ne-

rone, & quocũque voluntas ferret abire permissum. Et quidem eo loco non obscurè significat Paulus dum penulam afferri sibi iubet ex Troade, membranas, & libros, quæ prædicationis, & peregrinationis instrumenta sunt.

22. Multa à Luca omissa.

SECVNDA ratio ex eadem *ἀνιστορίᾳ*, siue historiæ ignoratione procedit, quasi biennio exacto Paulus esset occisus, aut nihil eorũ, quæ gessit Paulus à Luca foret in narrando præteritum. Quàm multa de se Paulus narrat in Epist. ad Cor. 2. c. 11. & 12. & ad Philip. c. 1. quorum nõ meminit Lucas? Sanè Lucas Apostolicam deduxit historiam ad bienniũ illud quod in vinculis Paulus trãsegit Romæ; quid reliquo tempore. i. decem, seu nouem annis ante mortẽ egerit, omisit. Sed multa scripserunt alij, & Paulus ipse in Epistolis prodidit non pauca. Quare non est cur Sotus hinc assumat Hispaniã à Paulo non esse lustratam; quia eodẽ etiã modo negare posset plurima, quæ de se narrat Paulus, quæ omnino prætereuntur à Luca. Illud miror à tanto viro excidisse, qui multa viderat, vt decet eum, qui in Pauli Epist. Cõmentarios edidit, sine cõtrouersia esse, Paulũ nunquã in Hispaniam penetrasse, cùm præter ipsum nemo, quod ego sciã, affirmatè negauerit: nam de S. Thomæ sententia iã à nobis dictũ est. Qui etiã affirmat cõsequenter ad priorẽ cogitationem, neminẽ de aduentu Pauli in Hispanias quicquam prodidisse, cũ tot, támque grauia extẽt de Hispanica profectione testimonia. Sic. n. ille. *Si nõ Lucas, saltem non defuisset, qui rem tam memorabilem memoriæ proderet.*

23.

AD verba Gelasij non est difficilis responsio; & Pontificis authoritati Põtificis quoque opponi posset authoritas. Si. n. Gelasius Hispaniarũ neget Doctorẽ esse Paulũ, stat cõtrà Gregorius Magnus, qui, vt vidimus suprà, cõtrà sẽtit, stat Gregorius VII. qui lib. 1. epist. 64. ad Hispaniarũ Reges Alfonsũ, & Sanctiũ, docet Paulũ docuisse in Hispania, & ab illo, & Petro septẽ Episcopos eò doctrinæ gratiâ fuisse legatos. Sic autem Gregorius. *Cùm B. Apostolus Paulus Hispanias se adiisse significet.* Hæc autẽ tã Gelasius, quàm qui cõtrà adducũtur Põtifices, dicunt vt Doctores, nihil vt Põtifices definiunt. Sed nõ dicit Gelasius Paulũ non adiisse Hispaniã, sed non adiisse eo tẽpore, quod animo priùs designasset. Id. n. agit eo loco Gelasius, vt probet Paulum in promissione de adeũda Hispania nõ fuisse mentitũ; licèt quod fuit antè pollicitus, postea nõ impleuerit, quia cogitationi ipsius, atq; consilio, quæ intercessit à Iudæis vis, & custodia impedimento fuit. Hoc autem vt Pontifex probet, non necesse fuit Hispaniam omnino fuisse peragratam à Paulo: sat enim erat si definito, designatóque tẽpore promissa nõ præstiterit; neque id sibi eo loco Pontifex assumpserat negotij, vt probaret Paulũ Hispaniã non vidisse; sed tantùm illũ nõ esse mendacẽ, qui cùm animũ habeat promissa præstandi, quo tamẽ minùs faceret, impeditus est; ita vt non volũtas, sed facultas ad agendum defuerit. Quã ad rem aptum visum est exemplum adductum, in quo vis eadem est, etsi alio tẽpore cogitata præstiterit, quã antea constituerat, promiserátque.

Quid Gelasius de Paulo.

24.

AD epistolam Innocentij III. ad Decentiũ Episcopũ Eugubinum, iã nobis satis, credo, respõsum est in ea disputatione, quã de Iacobi in eandẽ prouinciam aduentu priùs instituimus tract. 3. c. 1. vbi eadem est causa, eadem difficultas. Et quidem si res esset difficilis de Apostolis aliis, quod non credo; in Paulo tamen sic est expedita, vt nemini prorsus dubitare

tare liceat. Quis enim neget docuisse Paulum Romæ, docuisse in insula Melitensi, cùm id apertè constet ex Actis? At hæc verba, si vt primùm sonant, simpliciter capias, ibi omnino Paulum docuisse negant.

25. NEQVE plus habet momenti argumentum aliud, quod ex ipsius verbis assumptum, graue existimatur, quod & in disputatione de Iacobo Hispaniarũ Apostolo satis, vt credo, diligẽter diluimus. Solutionẽ inde pete, quæ facilis est, & multiplex. Illud interim obserua, si verba Pauli, vt quidã volunt, interpretêre, quòd videlicet Paulus supra alienum fundamentum non ædificauerit, id est, non ibi docuerit, vbi priùs alius diuini verbi semen sparsisset, id nullo modo verum esse posse. Nã Paulus Romæ docuit, vbi Petrus multo antè docuerat: docuit Damasci, vbi doctus ipse priùs fuerat ab Anania; docuit Hierosolymæ, & Antiochiæ, vbi posita fuerat, neque semel, neq; segniter Apostolorum opera. Quare supra aliorum fundamẽtum ædificauit; sed alia eo loco Pauli mens est, alia horum verborum explicatio, de qua nos alibi pluribus.

26. *Studium Pauli in Hispanos.* ILLVD ad extremum addo, optasse Paulum vehementer Hispaniam inuisere, quando id semel, atque iterum eodem fermè loco promittit ad Roman. cap. 15. quod animi est in aliquam curam vehementer intenti. Quòd autem in transcursu Romanos videre vult, qui medij sunt inter Hispanos, & Achaiam, seu Corinthum, vnde ad Romanos epistola data existimatur, argumento est magis in animo, atque in votis habuisse Paulum Hispanorum salutem, quàm Romanorum; cuius rei ea videtur esse ratio, vt optimè conijectat Salmeron, quia Romæ aderat Petrus: quare ibi Pauli præsentia minùs videbatur necessaria. At Hispania suo viduata Patrono, atque Apostolo Iacobo, qui Apostolorum primus ferro sublatus est, magni alicuius Apostoli magna ipsa prouincia opem, atque doctrinam requirebat. Doctor itaque Gẽtium Paulus, quẽ omniũ gentium Doctorẽ Deus esse voluit, suarũ esse partium existimabat, desertæ prouinciæ subsidio venire; quæ ratio cùm post lõga impedimẽta non cessaret, verisimile est post tot vincula, & rerum incõmoda Pauli voluntatem non esse mutatam. Quare & ipse nauauit Hispanis Apostolicam operã, & cùm ipse ad nationes alias Gentilicas studiũ trãstulisset, vt qui Gentium Doctor esset à Deo designatus, eòdem magistros, & Episcopos mittendos curauit. Septem namque Episcopi, de quibus nos latè in tractatu de aduẽtu Iacobi, à Petro, & Paulo in Hispanias ab vrbe Romana fuisse directos tradit Gregorius VII. epistola ad Alfonsũ, & Sãctiũ Hispaniæ Reges. *Cũ Beatus*, inquit, *Apostolus Paulus Hispanias se adiisse significet: ac postea septẽ Episcopos ab vrbe Romana ad instruendos Hispaniæ populos à Petro, & Paulo Apostolis directos fuisse*, &c.

27. QVANDIV apud Hispanos egerit Paulus, nec diuinare licet, quia nihil ea de re proditum ab antiquis. In causa opinor fuisse Imperatorum impiam, atque vesanam crudelitatẽ, qui idem Christi sectatoribus, & sacris Ecclesiæ nascentis monumentis bellum indixêre, vt pluribus docuimus in disputatione de Iacobo tractatu 2. cap. 5.

Incertum quo tempore Hispanias adierit. AN etiam statim atque exacto biennio absolutus est Paulus, in Hispanias concesserit, seu aditis potiùs aliquot ex Oriente prouinciis, incertum est. Quod statim à vinculis Hispaniam adierit, probat studiũ ardens,

ardens, & firmum, vt apparet, consilium Hispaniam inuisendi, postquã Romanam vrbem attigisset: bis etenim spatio non longo id ipsum promisit ad Romanos cap. 15. *Cùm in Hispaniã proficisci cœpero, spero quòd prateriẽs videã vos.* & iterũ statim: *per vos proficiscar in Hispaniam*; quasi fixũ esset in animo in prouinciam illam omnino fore proficiscendum. Adde quòd plurimùm iam viæ confectum erat, neque ex vrbe Romana longa erat, aut difficilis illa transmissio: quare non videbatur Paulus occasionem illam omissurus, maximè cùm mutandi consilij nulla se necessitas noua, aut vsus ostenderet. Galesinus in Annot. ad Martyrol. ad diem 21. Maij decem annos, quos vixisse Paulum existimat, postquam Roma excessit, consumptos esse tradit in occidentalibus prouinciis; vbi certum, & exploratum esse dicit, venisse Paulum in Hispaniam. Sed contrà stat, quod Apostolus prouinciis aliquot orientalibus promittit, vbi solutus esset ex vinculis, breui se illas aditurum. Ad Philip. cap. 2. *Timotheum spero me mittere ad vos, mox vt videro, quæ circa me sunt. Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniã ad vos citò.* Et ad Philemonem. *Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.* Et ad Hebr. ad Epistolæ calcem. *Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celeriùs restituar vobis.* Propter hæc non ausim in alterutram partem quidquam definire. Illud est certum, ex eo biennio ad mortem vsque Pauli per nouem videlicet, aut decem annos satis fuisse spatij, vt tam orientales, quàm occidentales prouinciæ per otium à Paulo peragrari potuerint.

CAP. II.

Quòd S. Petrus in Hispania prædicauerit.

ILLVD etiam non omittam, ne quisquam me aut parum in patriã piũ, aut mei muneris immemorem accuset, S. quoque Petrum ab aliquibus existimari Hispaniam adiisse. Quod alienum non est à Commentariis in Acta, in quibus multa de Petro Apostolorum Principe prodidit Lucas, quódque ad Hispaniæ gloriam non parum facit. Res quidem est minùs certa, quàm quæ de Paulo nuper, & obscura vestigia; non tamen illi deest sua quoque verisimilitudo, quæ tunc iudicatur esse maxima, quando ab antiquitate ducitur, cuius de rebus, quæ memoriam nostram longè superant, graue videri solet testimoniũ. Petrus Galesinus in Annotationibus ad Martyrologium ad diem 21. Ianuarij. *Petrus*, inquit, *Apostolorum Princeps peragratis cæteris Occidentis prouinciis, Hispaniam item fidei prædicationibus illustrauit, vt Simeon Metaphrastes scribit; & planè ita id esse, grauibus argumentorum momentis à plerisque persuadetur.* Hæc Galesinus.

1. Petrus Hispaniã adiit.

Galesinus

PORRÒ Metaphrastes citatus à Galesino hæc tradit in Commentario de certaminibus, ac peregrinationibus Petri, & Pauli, qui est apud Lippomanum, & apud Surium ad diem 29. Iunij. Ait ergo de Petro. *Cùm autem non diu mansisset apud Romanos, & sancto Baptismo multos regenerasset, & Ecclesiam constituisset, & Linum Episcopum ordinasset, venit Tarracinam, in qua cùm Epaphraditum*

Metaphrastes.

tum ordinasset Episcopum, venit Sirmiũm ciuitatem Hispaniæ. Quo in loco cùm Epenetum constituisset Episcopum, deuenit Carthaginem. Et ad finẽ eiusdem Commentarij ex sententia Eusebij ait lustrasse Petrum ciuitates, quæ sunt in Occidente, vbi sine dubio de Hispania sermo est; nam de aliis ciuitatibus, quæ aliquo respectu vocari possunt occidentales, iam antè egerat; at comparatione Romę, occidentalis, quasi propria, atque legitima nota dicitur Hispania. Sic autem Metaphrastes ex Eusebio.

Eusebius. *Eusebius autem Pamphili dicit Petrum duodecim quidem annos fuisse versatum in Oriente, viginti autem & tres annos transegisse Romæ, & in Britãnia, & in ciuitatibus, quæ sunt in Occidente, adeò vt sit totum tempus prædicationis sancti Petri 35. annis.* Hoc idem de Petri in occidentalibus prouinciis prædicatione tradit Onuphrius in Chronicis Ecclesiasticis.

2. HIC Baronius de fide Metaphrastæ dubitat: quia quæ ex Eusebio citat in eo Commentario de Xantippe, & Polyxena nusquam reperiuntur; quare de aliis, quæ ex eodem Eusebio Metaphrastes adducit; idem putat esse iudicandum. Miror hîc hærere tantum virum, támque in antiquorum scriptis assiduè versatum; cui obscurum esse non potuit, multa antiquorum monumenta aut temporum iniuria, aut hominum, siue inuidia, siue negligentia periisse. Quæ tamen legere potuerunt, qui propiores fuerunt illorum sæculo, quorum monumenta, & fidem testantur. Quàm multa Augustinus de Seneca, ac Cicerone adducit, quæ ad nostram ætatem non peruenêre? Et ne longè abeamus, huius ipsius Eusebij, de quo nobis quæstio, multa scripta tradũtur, quorũ nostro sæculo neq; leue vestigiũ. Vide apud Donatũ Veronensem, & apud Bellarminum de Scriptoribus antiquis, quàm multa scripserit, quàm multa nunc desiderentur, quę scripta produntur ab Eusebio.

3. ACCEDIT, quòd Petrus & venisse potuit in Hispaniam, cùm non abesset procul in vrbe Romana, & pro suo munere fortasse debuit, cùm Pastor esset vniuersalis, & tantę prouinciæ ratio postularet. Quòd enim bonus, & sollicitus Pastor sæpe ab vrbe in alia, atque alia loca discesserit, satis constat; & ideo inquit Epiphanius hæresi 27. constitutos fuisse Linum, & Cletum Episcopos Romæ, ne Roma Petro ad diuersa digresso, à Pastore deserta remaneret. *Verumtamen etiam hic potuit* (nempe Cletus) *superstitibus adhuc Apostolis, Petro videlicet, ac Paulo, alios Episcopos constituere; propterea quòd Apostoli sæpe ad varias terras ablegabantur propter Christi prædicationem. Non potuit autem vrbs Roma sine Episcopo esse.* hæc Epiphanius. Quid præter ea de Petri in Hispaniam aduentu dicam, nihil amplius occurrit. Minùs quidem hæc grauia sunt, quàm quæ de Iacobo, ac Paulo Hispaniarum Apostolis à nobis adducuntur: verùm hæc ipsa non videbuntur leuia his, qui in Hispanicum nomen bene sunt animati. Quorum ego studio quantùm potui fideliter, atque accuratè exiguam hanc operam impendi, quam Ecclesiæ censuræ, & doctorum hominum iudicio submitto.

Addenda ad caput decimum tractatus I. quæ serius ad nos peruenerunt.

CVM hæc ego nullo duce ex ipso ordine,& cursu Historiæ sacræ coniectarem, longè tamen postea inueni,qui me magis in ea coniectura, atque sententia confirmaret,authorem nempe Chronici Alexandrini,siue,vt alij volunt, Siculi, qui licèt incertus, antiquissimus tamen est,& à magni nominis authoribus magnæ etiam ipse authoritatis existimatur. Quem proximè Matthæus Raderus ex nostra Societate è Græco Latinum fecit. Hic verò conuersionem Cornelij cum Eunuchi Candacis Reginæ conuersione coniungit. Sic ergo author ille grauis,licèt anonymus.

Hoc *secundo anno secundùm Christi in cœlum ascensum Philippus Apostolus Eunuchum Candacis Reginæ Æthiopum, Gentium primitias, Christi doctrinæ subiecit. Hoc eodem anno in Palæstina Cæsareæ Cornelius cum tota familia sua diuinitùs per Apostolum Petrum Christi fidem edoctus recepit.*

INDEX

INDEX CAPITVM, QVÆ IN HVIVS DISPVtationis quatuor tractatibus continentur.

TRACTATVS PRIMVS.

In quo probatur Iacobum in Hispaniam venire potuisse.

TRACTAT. II.

In quo probatur, Iacobum in Hiſpaniam veniſſe.

TRACTAT. III.

In quo obiecta quædam diſſoluuntur.

TRACTAT. IV.

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVÆ IN HVIVS DISPV- tationis quatuor tractatibus continentur.

Primus numerus ad tractatum, alter ad caput; postremus ad numerum marginalem remittit.

MATTHÆI.

IOANNIS.

ACTORVM.

AD ROMAN.

AD CORIN. I.

AD GALAT.

INDEX

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRÆ SACRÆ QVÆ IN huius disputationis quatuor tractatibus continentur.

Primus numerus ad tractatum, alter ad caput; posterior ad numerum marginalem remittit.

INDEX

INDEX RERVM, QVÆ IN DISPVTATIONE DE S. IACOBI in Hispaniam aduentu continentur.

In quo litera t. tractatum, c. caput, n. marginalem numerum indicat.

Finis Indicum.

cari actio noua, cùm sit veteris continuatio, aut incrementum. 10.21

33 *Antecedens sæpe ponitur loco relatiui.* 10.24

34 *In promissis intelligitur cõditio aliqua, quæ alibi explicatur.* 10.56

35 *In aliquo ordine numerantur præcipui, neque tamen ideo excluduntur alij.* 10.32

36 *Paruulus Heb.* קטון katon, *comparatiuè aliquando sumitur, id est, omnium minimus, quamuis ætate grandis.* 13.31.

37 *Sacri scriptores aliquid addunt testimonis Scripturæ explicationis gratiâ.* 13.54

38 *Imperatiuus pro futuro ponitur.* 13.55

39 *Pluralis numerus pro singulari.* 13.56

40 Hypallage *vsitata in Scriptura.* 2.60. & 14.11

41 *Ex duabus significationibus interdum ab Interpretibus sumitur minùs propria.* 15.11

42 *Quod proximum est vt fiat, factum dicitur.* 20.3

43 *Notæ similitudinis, & particulæ* quasi, fermè, *&c. subaudiũtur sæpe* 20.3

44 *Aliquid fieri dicitur, quod dignũ est vt fiat, aut quod fieri debet.* 23.15

45 *Parentum nomina etiam non mutata patronymica sunt.* 7.47

46 In *idem quod* cum. 7.47. in *valet* propter. 7.110

47 *Quando duæ literæ eiusdẽ, aut similis figuræ concurrunt, altera omittitur nonnunquam.*

48 *Actio pro termino, seu obiecto.* 8.45

49 Nõ omne *idẽ quod nihil.* 10.10

50 *Aliquid sciri dicitur, cùm externo signo declaratur.* 10.20

51 *In promissis subauditur interdũ aliqua conditio, quæ alibi explicatur aliquando.* 10.34

52 *Rebus mutatis, loquendi tamen modus retentus.* 15.27

PRÆ

INDEX REGVLARVM SCRIPTVRÆ SACRÆ QVÆ IN Commentariis in Act. Apostolorum traduntur.

Prior numerus caput, posterior numerum indicat marginalem.

Theses Practica aplo